

Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika

Marko Jesenšek, redni profesor za slovenski jezik, je zaposlen na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru – predava predmete s področja diahronije slovenskega jezika (staro cerkveno slovanščino, zgodovinsko slovnico slovenskega jezika, zgodovino slovenskega knjižnega jezika) ter jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja. Sedaj je dekan Filozofske fakultete

v Mariboru, pred tem je bil prorektor za mednarodno in meduniverzitetno sodelovanje Univerze v Mariboru (2003–2007).

Njegova osebna bibliografija v COBISS-u obsega 450 enot, med njimi so štiri samostojne knjige (*Deležniki in deležja na -č in -ši: razširjenost oblik v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja*, Maribor 1998; *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*, Maribor 2005; *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area: the history of the Slovene language*, Kraków 2005; *Prekmuriana: fejezetek a szlovén nyelv történetéből*, Budapest 2010), ena v soavtorstvu (Bernard, Fournier, Horvat, Jesenšek, Junger: *Découvrir et pratiquer le slovène: une méthode multimédia pour découvrir et pratiquer la langue d'un pays membre de l'Union européenne: niveaux A1 et A2*, Paris 2007) in več kot sto razprav, objavljenih v domačih in mednarodnih revijah ter zbornikih. Organiziral je enaidvajset domačih in mednarodnih simpozijev – Borkov simpozij 1996, Dajnkov simpozij 1997, Murkov simpozij 1998, Slovenski slavistični kongresi v Novi Gorici (2001), Mariboru (2002), na Bledu (2003) in v Novem mestu (2004), Pleteršnikovi dnevi (2003, 2007, 2010), Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika (2003), Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika (2004); Podonavska rektorska konferenca (2006); Anton Korošec in njegov čas (2006); Besedje slovenskega jezika (2007), Življenje in delo Jožefa Borovnjaka (2008), 140 let prvega slovenskega tabora (2008), Prva slovenska posvetna tiskana knjiga (2008), General Maister in njegovi sodelavci (2010), Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja (2010), Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora (2012).

ZORA
90

MARKO JESENŠEK

**Poglavja iz zgodovine
prekmurskega
knjižnega jezika**

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

Maribor
december 2022

ZORA
90

Mednarodna knjižna zbirka ZORA /
International Book Series ZORA

Urednik zbirke / *Editor*

Marko Jesenšek

Mednarodni svetovalni odbor /
Editorial Advisory Board

Jožica Čeh Steger (Maribor)

Marc L. Greenberg (Lawrence, Kansas)

István Lukács (Budapest)

Alenka Jensterle Doležal (Praha)

Bernard Rajh (Maribor)

Emil Tokarz (Katowice)

E-knjiga je nastala v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156
(*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa
prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno
dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ZORA
90

Naslov / *Title*

Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika
Chapters from the History of the Prekmurje Literary Language

Avtor / *Author*

Marko Jesenšek

Recenzenta / *Reviewers*

Akad. red. prof. dr. Zinka Zorko
Red. prof. dr. Emil Tokarž

Slika na naslovnici / *Photo on Cover*

Albin Lugarič, *Pesnik*, 1961 (olje, platno)

Oblikovanje in prelom / *Design and typesetting*

Katarina Visočnik

Založnik / *Published by*

Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija
<https://press.um.si>, zalozba@um.si

Izdajatelj / *Issued by*

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
<http://www.ff.um.si/zalozba-in-knjigarna/zora/>
ff@um.si

Izdaja / *Edition*

Prva izdaja

Vrsta publikacije / *Pulication type*

E-knjiga

Dostopno na / *Available at*

<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/113>

Izdano / *Published*

Maribor, december 2022

© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
University of Maribor, University Press

Besedilo / *Text* © Marko Jesenšek, 2022

Delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna. /
This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Uporabnikom je dovoljeno nekomercialno in komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. / *This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.*

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

811.163.6'282(497.4Prekmurje)(0.034.2)

JESENŠEK, Marko

Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika [Elektronski vir] /
Marko Jesenšek. – 1. izd. – E-knjiga. – Maribor : Univerza v Mariboru,
Univerzitetna založba, 2022. – (Mednarodna knjižna zbirka Zora =
International Book Series Zora ; 90)

Način dostopa (URL):

<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/113>

ISBN 978-961-286-681-5

doi: 10.18690/um.ff.13.2022

COBISS.SI-ID 133506819

ISBN

978-961-286-681-5 (pdf)

978-961-6656-93-1 (mehka vezava)

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.13.2022>

Cena / *Price*: Brezplačni izvod

Odgovorna oseba založnika / *For publisher*

Prof. dr. Zdravko Kačič, rektor Univerze v Mariboru

Citiranje / *Attribution*

Marko Jesenšek, 2022: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. doi: <https://doi.org/10.18690/um.ff.13.2022>.

Vsebina

7 Spremnna beseda

I KNJIŽNE RAZLIČICE SLOVENSKEGA JEZIKA IN JEZIKOVNO-ZGODOVINSKA DINAMIKA PREKMURSKEGA JEZIKA

- 14 Osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik – med alpsko in panonsko slovenščino
- 31 Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem
- 41 Škrabec o deležu dežel in pokrajin pri normi slovenskega knjižnega jezika
- 51 Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika
- 62 Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika
- 72 Stične točke pri oblikovanju slovaškega in prekmurskega knjižnega jezika

II POGLEDI NA PREKMURSKI KNJIŽNI JEZIK

- 82 Začetki jezikovne politike in načrtovanja v prekmurskem knjižnem jeziku 18. in 19. stoletja
- 89 Prerodne misli prekmurskih protestantov in katolikov v 18. in na začetku 19. stoletja
- 102 Kardoš in prekmurski knjižni jezik
- 111 Borovnjak in prekmurski knjižni jezik
- 123 Borko in vprašanje prekmurskega jezika
- 134 O jezikoslovnem delu Avgusta Pavla
- 153 Skladnja v Pavlovi Prekmurski slovnici
- 160 Zadnji (!) zaplet pred natisom Pavlove rokopisne slovnice
- 200 Ob 85-letnici mariborskega škofa dr. Jožefa Smeja

III PREKMURSKI ABECEDNIKI IN UČBENIKI

- 208 Besedoslovne lastnosti prekmurskega jezika (na primeru Küzmičevega abecednika ABC kni'sicza na národní soul haszek, 1790)
- 218 Jezik prekmurskih abecednikov in učbenikov v 19. stoletju

IV PREKMURSKA PUBLICISTIKA

- 236 Prekmurska publicistika 19. in prve polovice 20. stoletja – med knjižno normo in tradicijo
- 245 Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja
- 254 Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru
- 261 Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj
- 275 Pisava zemljepisnih imen v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj
- 284 Slovensko-madžarsko besedno prepletanje v Agustičevem časopisu Prijatelj
- 292 Tradicionalnost in modernost prekmurskih oglaševalskih besedil

V DELEŽNIŠKO-DELEŽIJSKI SKLADI NA -Č IN -ŠI V PREKMURSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

- 306 Deležniško-deležijski skladi na -č in -ši v Küzmičevem prevodu Nouvega Zákona
- 353 Viri in literatura
- 381 Imensko kazalo

Spremna beseda

Med raziskovanjem prekmurskega jezika vedno znova občudujem Števana in Mikloša Küzmiča, Bašo, Borovnjaka, Ivanocyja in somišljenike, ki so *staremu slovenskemu jeziku* med Muro in Rabo izborili mesto, ki si ga zasluži. Prevajanje Svetega pisma in cerkvenih besedil v prekmurski jezik – kasneje tudi posvetnega slovstva –, izdajanje časopisov ter upor proti madžarizaciji, vse to je od njih zahtevalo nenehno zaostrovanje jezikovnega vprašanja, tako da ga je Ivanocy postavil kot državljansko pravico, ki je zakonsko določena:

Pride csasz, i ne je dalecs, gda bomo vu nasen maternom jeziki csteli dobra, csedna, postena, düsi i teli hasznovita dela /.../ Doszta szo probali I nikaj szo ne mogli, ar je 4000 kalendarov med malim szlovenskim narodom razsirjenih zse prvo leto. /.../ Csi sze najdejo nisterni prizatelje in eden-dva dobrocsinitela, steriva nam vu zacsetki na pomocs prideta z podporov: niscse nemre prebraniti, da vszaki bode csteo kaj dobroga vu szvojem jeziki, ar pravda szvetszka nase domovine nam zagvüsa nüc nasoga jezika materinoga.

S tem je poslanstvo prekmurskega slovstva, ki je bilo prevladujoče cerkveno, preraslo verske in cerkvene potrebe in postalo je jasno, da je končni cilj rešitev narodnostnega vprašanja prekmurskih Slovencev – Ivanocy je jezikovno vprašanje izenačil z narodnostnim ter napovedal enakopravnost jezikov in narodov:

Jezik je samo ser na vsenje i na napredüvanje i eden je telko vreden, kak drügi. /.../ Pravda naturalszka je vszem jezikom ednako pravico dala, i sto proti toj pravdi dela, jako kratkoga pogleda cslovek more biti.

Odločno je izpostavil pomen slovenskega (knjižnega) jezika v Prekmurju in opozoril, da je jezikovno vprašanje najtesneje povezano z narodnostnim:

Najvekza neszpametnoszt, csi ne hüdo nakanenje, je zseleti, naj sze recs bozsa glaszi vu jeziki, steroga lüdsztvo ne razmi /.../. Pri prosztom lüsztvü je to materinszki jezik. Niksa oblaszt ne szme i ne more prisziliti dühovne pasztire, naj szvojim ovcam, bojdi szü te sze odrasztsenim ali malim, vu tihinskom jeziki razlagajo navuk Goszpodnov.

Monografija *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika* kaže, da je v zgodovini slovenskega jezika še veliko nerešenih vprašanj, zato je, kot je rekel Škrabec, znova in znova potrebno ostriti slovensko jezikoslovno misel in odkrivati jezik, ki ga imamo, ki ga moramo razvijati, ki ga moramo poznati bolj kot vse druge jezike, ki nas povezuje in ki nam zastavlja vprašanja in prinaša rešitve.

Samostojna poglavja monografije, ki so zbrana v petih razdelkih (1. Knjižne različice slovenskega jezika in jezikovno-zgodovinska dinamika prekmurskega jezika, 2. Pogledi na prekmurski knjižni jezik, 3. Prekmurski abecedniki in učbeniki, 4. Prekmurska publicistika in 5. Deležniško-deležijski skladi na *-č* in *-ši* v prekmurskem knjižnem jeziku), so nastajala v časovnem razdobju skoraj dvajsetih let – najstarejše so razprave o delžniško-deležijskih skladih, ne veliko mlajše (včasih celo sočasne) so študije o prekmurskih abecednikih in učbenikih ter analizi Borkovega odnosa do prekmurskega jezika, nato pa jim sledijo razprave o jeziku v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj ter razmišljanja o posameznikih, ki so zaznamovali prekmurski jezikovni prostor, do najnovejših sintetičnih raziskav o prekmurskem knjižnem jeziku in dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika ter prizadevanjih za prevod in natis Pavlove rokopisne slovnice.

V prvem razdelku je prikazano, da so do sredine 18. stoletja obstajale na ozemlju Slovenije štiri knjižne jezikovne različice. Normativno najbolj izoblikovan je bil osrednjeslovenski knjižni jezik, ki je pokrival jezikovno ozemlje osrednjih narečnih skupin, tretjina slovenskega prostora pa je pripadala t. i. vzhodnoslovenskemu knjižnemu jeziku, ki je imel dve različici – prekmursko in vzhodnoštajersko. Prekmurski jezik se je dolga leta oblikoval ločen od matičnega slovenskega ozemlja, zato so pri njem opazni nekateri manjši vplivi kajkavščine in madžarščine. Gre za prvotno enoten slovanski panonski jezikovni prostor, ki sta ga zaznamovala in oblikovala misijonsko delo Cirila in Metoda ter starocerkvenoslovansko bogoslužje oz. cerkveni prevodi v najstarejši zapisani južnoslovanski jezik. Prostor se je zaradi zgodovinsko-političnih vzrokov že na začetku drugega tisočletja razdelil med Slovence, Hrvate in Madžare – formalno jih je sicer združevala krščanska kultura rimske cerkve, novo nastale upravno-politične in družbene razmere pa so začele poglobljati razlike, ki so se kazale tudi v neenakopravnih razmerjih med njihovimi jeziki. V Panoniji sta se srečali indoevropska in ugrofinska jezikovna skupina in prav ta jezikovni stik je vplival na tesnejšo povezanost panonskega slovenskega in hrvaško-kajkavskega prostora, tudi zato, ker sta bila madžarski in hrvaško-kajkavski del politično samostojnejša od slovenskega, ki je bil cerkvenoupravno, politično in kulturno odvisen od nemških (salzburška nadškofija do Mure), hrvaško-kajkavskih (leva stran Mure, južno Prekmurje) in madžarskih (győrška škofija, leva stran Mure, severno Prekmurje) interesov.

V tako razdeljenem panonskem jezikovnem prostoru so se v cerkvi uporabljale najprej kajkavščina, nato prekmurščina in na severovzhodu Slovenije za kratek čas še vzhodna štajersčina kot knjižne različice v okviru panonskega narečnega prostora. Prekmurski jezik se je najbolj uveljavljal in ohranjal v cerkvi, in sicer kot narodni jezik v pridigi, molitvi in pri petju. Cerkevne pesmi so

bili prvi prevodi v prekmurski jezik, danes pa imamo ohranjene rokopisne pesmarice z zapisi, ki so nastali v 16., 17. in 18. stoletju. Ohranjenih je več kot 80 pesmaric, najznamenitejši sta starejša in mlajša Martjanska pesmarica. Posamezniki so jih prepisovali, prirejali in spreminjali tako, da so postajale vse bolj prekmurske in vsebinsko ter jezikovno take, da jih lahko povežemo s prekmurskimi tiski 18. in prve polovice 19. stoletja, ki so oblikovali normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika.

V drugem razdelku monografije je pokazano, da Slovenci v Prekmurju niso izgubili svojega jezikovnega čuta, le panonska kajkavščina jim je bila bližja kot alpska slovenščina v Dalmatinovi Bibliji. Pomembno pa je, da je bila kajkavščina Slovincem med Muro in Rabo le nadomestni knjižni jezik, nikoli prevladni jezik, zato ni prišlo do jezikovne asimilacije. Obvladovanje slovenske norme in prekmurskega pogovornega jezika je ohranjalo razliko med hrvaško kajkavščino in slovensko prekmurščino v besedju ter na vseh jezikovnih ravnanah; prav zato so prekmurski protestanti jezik, ki so ga v 18. stoletju normirali za knjižnega, namesto *slovenski* (kot so svoj knjižni jezik označevali kajkavci) imenovali *stari slovenski* in ga tako tudi formalno ločili od kajkavskega.

Monografija želi pokazati, da prekmurski knjižni jezik ni jezikovna skrajnost. Šlo je za dvojnični razvoj slovenskega jezika, v katerem pa so z vidika poenotenja knjižnega jezika v osredju zagovarjali jezikovni elitizem, ki je za edino pravilno priznaval osrednjeslovensko knjižno normo. Jezikovno jedro in stanovitnost slovenskega jezika naj bi določala le središčnost (enačba: središčno = knjižno), tako da je bilo osrednje knjižno izročilo sprejeto za vsenarodno, slovenska panonska jezikovna tradicija (prekmurska in vzhodnoštajerska različica) pa enačena z jezikovnim partikularizmom. To pa je bilo napačno razumevanje in razlaganje jezikovnih razmer v slovenskem prostoru in je v svoji skrajnosti napovedovalo celo jezikovno zaprtost, ki je Stanka Vraza po Čopovi smrti in nerazumevanju vsega, kar je prihajalo iz slovenskega severovzhodnega jezikovnega obrobja, odtegnilo od slovenskega jezika in ga tako rekoč pahnilo med ilirce k Ljudevitu Gaju. Nasprotje je bilo poenostavljeno z neprimerno razlago, da je vse središčno normativno in »slovensko«, vse obrobno pa odklon, neknjižno, »neslovensko«, napačno in lahko vodi v odpad od slovenskega knjižnega jezika.

Neenakopraven položaj obeh slovenskih knjižnih norm se je kazal v nazorskem stališču, da je osrednjeslovenski knjižni jezik »pravilen«, vzhodnoslovenski pa »napačen«. Centralisti so prekmurskemu in vzhodnoštajerskemu knjižnemu jeziku neupravičeno pripisovali preveliko število slabosti in neknjižnosti, s tem pa je osrednjeslovenski knjižni jezik pridobival normativno prestižnost.

Knjižnojezikovna zabloda je tako pospešila enosmerno normativnosti slovenskega knjižnega jezika.

V tretjem in četrtem razdelku monografije je na primerih prekmurskih abecednikov, učbenikov in publicistike (Priatelj, Marijin list, Kalendar srca Jezusovega, Novine) prikazan zaton prekmurskega knjižnega jezika. Jezikovno poenotenjem Slovencev in oblikovanje enotne slovenske knjižne norme, t. i. novoslovenščina (enačba: jezikovna enotnost = državotvornost), je jezikovni kompromis, ki je nastal ob upoštevanju tako Trubarjevega ali Kopitarjevega ali Čopovega jezikovnega koncepta kot tudi jezikovnih prizadevanj Števana in Mikloša Kūzmiča, Borovnjaka, Ivanocyja, Klekla ali Dajnka – torej poenoten knjižni jezik slovenskega središča in obrobja. V tem delu monografije je poudarjeno, da je imela slovenščina do sredine 19. stoletja dve knjižni različici (osrednje- in vzhodnoslovenska), zato je prekmursko knjižnojezikovno izročilo prejšnjih stoletij sestavni del slovenskega jezikovnega in književnega dogajanja.

Prekmurski knjižni jezik je bil povezan z evropskimi vplivi svojega časa (Bratislava, Budim, šolanje protestantov v Požunu ...), zato ni šlo »le za nekoliko nepomembnih koledarčkov, abecednikov in molitvenikov«. Prekmurski protestantski pisci so bili sprva sicer neke vrste zamudništvo protestantizma, ko pa se je jezik normiral, so katoliški pisci 19. stoletja sledili aktualnim evropskim usmeritvam in začeli preraščati razsvetljsko ter se navduševati za romantično jezikovno miselnost.

V petem razdelku monografije je ob analizi deležniško-deležijskih skladov na *-č* in *-ši* prikazan najpomembnejši učinek, ki ga je imel prekmurski knjižni jezik v času in prostoru: vedeti moramo, da so besedila, ki so se vsako nedeljo brala v cerkvi ali doma, v slovenskem panonskem prostoru vplivala na jezikovni čut panonskih Slovencev, na njihovo jezikovno kulturo in narodnostno pripadnost – določala so jezikovno normo in predpis in tako oblikovala slovenski prekmurski jezik kot eno izmed različic, ki so se sredi 19. stoletja poenotile v skupni slovenski knjižni jezik.

Novosti o zgodovini slovenskega knjižnega jezika, ki so predstavljene v monografiji *Poglavlja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*, so strnjene v naslednje ugotovitve:

(1) Na slovenskem narodnostnem ozemlju sta vse do sredine 19. stoletja obstajali dve knjižni normi: osredneslovenski (t. i. kranjščina) in vzhodnoslovenski (prekmurska in vzhodnoštajerska različica) knjižni jezik. Prvega so normirali slovenski protestanti v 16. stoletju (Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič), drugi pa se je knjižno potrdil v 18. (v delih prekmurskih protestantov – Temlin, Sever, Števan Kūzmič) in prvi polovici 19. stoletja (v delih prekmurskih in

vzhodnoštajerskih katoličanov – Mikloš Küzmič, Košič, Borovnjak; Dajenko, Šerf, Rižner).

(2) Dvojnični razvoj slovenskega jezika je posledica alpskega (osrednjeslovenski knjižni jezik) in panonskega (vzhodnoslovenski knjižni jezik) kulturno-zgodovinskega in jezikovno-geografskega vpliva.

(3) Prekmurski protestantski pisci so v 18. stoletju normirali svoj knjižni jezik na enak način kot Trubar in somišljeniki v 16. stoletju osrednjeslovenskega: pri Števanu Küzmiču se to pokaže kot trdna nadnarečna jezikovna norma, presegajoča dolinske, ravenske in goričke (porabske) govorne posebnosti, upoštevajoča tudi jezikovne vzorce predhodnih tiskov (Mali Katechismus, 1715; Abecedarium szlovenszko, 1725; Red zvelicsansztva, 1750).

(4) Na razvoj prekmurskega jezika je na poseben način vplivala tudi cerkveno-upravna razdelitev. Južne prekmurske župnije, ki so bile ves čas pretežno katoliške, so pripadale zagrebški škofiji od leta 1094. Severni del Prekmurja (Murska Sobota in današnje Porabje) je bil priključen györski škofiji, ki je bila dolgo časa središče protestantskega gibanja. Leta 1777 so se prekmurski Slovenci v Ogrski prvič združili. Resda samo cerkveno, ko se je ozemlje škofije Győr razdelilo in je bila ustanovljena nova škofija v Sombotelu, ki je cerkveno upravno združila Slovence iz zagrebške in györske škofije; na začetku je to pomenilo za protestante in katolike možnost prevajanja in tiskanja knjig v prekmurskem jeziku.

(5) Danes se je v strokovni jezikovni literaturi uveljavilo prepričanje, da prekmurski tiski 18. in 19. stoletja niso pisani v narečju, ampak v knjižnem jeziku, ki se je skoraj dvesto let uporabljal sočasno z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, se od njega razlikoval, približeval in oddaljeval od kajkavščine ter se sredi 19. stoletja združil z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom v enoten slovenski knjižni jezik.

15. mihalščka 2012

I

Knjižne različice slovenskega jezika in jezikovno-zgodovinska dinamika prekmurskega jezika

Osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik – med alpsko in panonsko slovenščino

0 Uvod

0.1 Sociolingvistično, nacionalno in državnopravno gledano je slovenski jezik danes enoten, vendar vemo, da je imel do sredine 19. stoletja vsaj dve knjižni različici, tj. osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik. Dvojnični razvoj slovenske knjižne norme (Jesenšek 2011, 2010a) je posledica alpskega in panonskega jezikovnega in kulturnega razvoja ter zgodovinskih in geografskih razmer, kar se nazorno kaže predvsem v slovenskem obrednem jeziku, ki je bil osnova, iz katere sta se razvila osrednji- in vzhodnoslovenski knjižni jezik:

V najstarejših molitvenih obrazcih rokopisnega obdobja (10.–15. stol.) in starejših slovenskih tiskanih obrednih besedilih do srede 19. stol. (v Prekmurju do druge svetovne vojne) je izpričano dvojno, delno različno obredno izrazje (in skladijska zgradba). Te presenetljive značilnosti se razkrijejo ob primerjavi istih molitvenih obrazcev in nabožnih besedil v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem tipu knjižnega jezika 18. in 19. stoletja. (Orožen 1996a: 80)

Na taka do sedemdesetih let prejšnjega stoletja premalo upoštevana dejstva iz zgodovinskega razvoja slovenskega jezika je opozorila Martina Orožen z natančnimi raziskavami slovenskega obrednega jezika (1996a: 80–102) ter predstavitev treh pomembnih vzrokov za tako dvojničnost slovenskega jezika:

Prvi razlog je zgodnja jezikovnonarečna zaznamovana razlikovalnost (alpska : panonska slovenščina) našega jezikovnega prostora, drugi upravno-politično vodeno usmerjanje komunikacije prebivalstva v danem prostoru v odvisnosti od zgodnjih, bolj ali manj spremenljivih fevdalnih cerkveno- in državnopravnih meja, v oblikovanju kulturnega prostora – osrednjega in vzhodnega. (Orožen 1996a: 81)

Martina Orožen je razložila dvojnični razvoj slovenskega jezika z dejstvom, da slovenska obredna besedila izhajajo iz »različnih slovenskih kulturnih prostorov, ki so posledica /.../ jezikovnih razvojnih teženj in zgodovinskih okoliščin od 9. do 14./15. stol.« (1996a: 83), iz obdobja, ko je bil slovenski jezik, razvijajoč se iz stare cerkvene slovanščine, še enoten, oziroma se je začel po Brižinskih spomenikih v rokopisih razvojno oblikovati v gorenjsko, (koroško) in dolenjsko smer, na vzhodu Slovenije pa z več kot dvestoletnim zamudništvom v prekmursko in vzhodnoštajersko smer – osrednjeslovenski (kranjski) knjižni

jezik se je oblikoval v alpskem, vzhodnoslovenski (tj. prekmurski in vzhodnoštajerski) pa v panonskem prostoru. Martina Orožen zato vzhodnoslovensko knjižnojezikovno izročilo prejšnjih stoletij razume kot sestavni del slovenskega jezikovnega in književnega dogajanja, ki ga ne moremo razlagati za jezikovni partikularizem »saj so se knjižne jezikovne ‘nadstavbe’ iz osnovnih narečnih baz oblikovale po vseh slovenskih administrativnih pokrajinah (tako na Kranjskem kot na Koroškem, na Štajerskem in v Prekmurju)« (Orožen 1974: 115).

0.2 Obe slovenski knjižni normi sta se razvijali do sredine 19. stoletja samostojno, čeprav sta bili še v 18. stoletju povezani »s tanko skupno plastjo izvirno slovenskih izrazov« (Orožen 1996a: 83), izhajajočih iz dediščine Brižinskih spomenikov, sicer pa razlikovalno izhajajoči iz alpsko karantanskega in panonsko cirilometodijskega jezikovno-kulturnega in zgodovinsko-političnega prostora. Obe jezikovni različici sta se knjižno potrdili kot »stranski produkt« (Rajhman 1977) slovenskega protestantizma – osrednjeslovenska v 16. stoletju na Kranjskem, vzhodnoslovenska pa v 18. stoletju v (protestantskem) Prekmurju in na prelomu 18. in 19. stoletja v (katoliškem) vzhodnoštajerskem prostoru. V prvi polovici 19. stoletja sta se začeli približevati, prepletati in zblíževati, tako da je v pomladi narodov prišlo do poenotenja in normiranja novoslovenščine ali enotnega slovenskega knjižnega jezika, ki je bil posledica romantičnih razmišljanj o jeziku in narodu – jezikovna enotnost kot pogoj za nacionalno združitev Slovencev v eni državi je vzhodnoslovenski knjižni jezik, ki je do takrat bil na »knjižnem razpotju« med osrednjeslovenskim in hrvaškim kajkavskim (Orožen 1996a: 87), dokončno pritegnila v slovensko okolje, saj so se:

.../ prekmurski in vzhodnoštajerski Slovenci lahko odločili le za osrednji oziroma v tem času že za nastajajoči skupni slovenski knjižni jezik, za katerega si je toliko prizadeval prav J. N. Primic kot prvi predavatelj slovenskega jezika na graški stolici (v letih 1811 do 1813). (Orožen 1996a: 87)

1 OSREDNIESLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Brižinski spomeniki so na prelomu prvega tisočletja vedno začetek, kadar govorimo o slovenskem jeziku, zavedajoč se, da je to skupno izhodišče osrednje- in vzhodnoslovenskega (knjižnega) jezika, tj. Trubarjeve kranjščine, Kuzmičeve prekmurščine in Dajnkove vzhodnoštajersčine.

1.1 Osrednjeslovenski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici Brižinski spomeniki – Primož Trubar – Janez Svetokriški – racionalistična jezikovna prizadevanja Marka Pohlina in zoisovcev – Jernej Kopitar – Matija Čop – poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja.

1.1.1 Primož Trubar je v razvoju slovenskega jezika prepoznan za ustanovitelja knjižnega jezika in prvega, ki je napisal in izdal slovensko knjigo, vendar pa je potrebno poudariti: to je bil jezik, ki ni skupno slovenski, ampak je šlo za osrednjeslovensko knjižno različico jezika (Jesenšek 2008/2009), ki »ni ustrezala celotnemu slovenskemu jezikovnemu prostoru, čeprav je Trubar tako mislil in tako želel« (Orožen 1996a: 117):

Glede na obstoječo stopnjo razvoja obrednega jezika in glede na Trubarjev poklic je upravičen sklep, da je Trubar v knjigi oblikoval živi kranjski deželni jezik ob navezavi na starejšo ustno obredno tradicijo, ki jo je osnoval najprej v Trstu v Bonomovem krogu, od 1528 do 1548 pa kot katoliški pridigar po raznih »postajah« (Celje, Laško, Loka, Ljubljana, Trst, Ljubljana, Šentjernej na Dolenjskem) ob skrbni strokovni samoizobrazbi v tujih jezikih (latinščina, nemščina, italijanščina) kot priznani govornik skrbno razvijal. (Orožen 1996a: 116)

Tako kot celoten slovenski jezikovni prostor je bila tudi ta jezikovna različica dvojnično zaznamovana, in sicer je šlo za (1) »različnost med podeželskim in mestnim kranjskim jezikom« (Orožen 1996a: 115), za prvi knjižni jezik na Slovenskem, ki je bil »širše razprostranjen«, »do neke mere kultiviral« (Orožen 1996a: 115) in ga je Trubar oblikoval v nadnarečno kranjsko podobo slovenskega jezika in za (2) razkorak med Trubarjevim sinhronim in Kreljevim diahronim jezikovnim konceptom (Orožen 1996a: 170), za dve jezikovni skrajnosti, ki ju je nato znal povezati Dalmatinov kompromisni pogled na jezik, to pa je »pomenil/o/ praktično uzakonitev središčnega tipa slovenskega knjižnega jezika« (Orožen 1996a: 119).

1.1.2 Začetki so danes jasno prepoznavni: Trubar je izhajal iz tradicije slovenskega krščanskega alpskega prostora, v katerem se je po Brižinskih spomenikih med plemiči in duhovščino oblikovala prepoznavno dognana stilistična oblika jezika v govoru in (tudi) besedilu, ki se je razlikovala od vsakdanjega sporazumevalnega jezika. Zavedal se je, da je nastanek (osrednjega) slovenskega knjižnega jezika tesno povezan z jezikovno omiko, ki predpostavlja slovenski jezik na najvišji ravni, kakršno je takrat zmogla latinščina, za nemščino pa so ji sledili tudi drugi kultivirani evropski jeziki. »Pri tem dejanju, pri katerem se je slovenski jezik pokazal enakovrednega drugim jezikom, pa je bil Primož Trubar 'izvoljeno orodje v rokah Boga'.« (Ahačič 2007: 240).

Trubar je za svoj knjižni koncept postavil stroga estetska merila. Knjižno kranjščino je slogovno in glede rabe besedja dvignili nad narečja. Vprašanje je sicer, ali je bila v 16. stoletju že izoblikovana zavest o slovenskem jeziku in narečjih ali pa je šlo še za prepletanje narečij in govorov, za določeno sopomensko rabo oznak *ilirski*, *slovanski*, *slovenski*, *kranjski jezik*, *narečje oz. govor*. V najnovejših raziskavah protestantskega obdobja na Slovenskem je prevladalo spoznanje, da taka poimenovalna zadrega sploh ni bila pomembna

za nastanek osrednjeslovenskega knjižnega jezika – bolj kot »terminološka nedoslednost«, ki je prepoznana za takratno »terminološko stvarnost« (Ahačič 2007: 233), je pomembno spoznanje, da »slovenski knjižni jezik po Trubarju navzven določata predvsem izbira besedja in slog, medtem ko govore in narečja določajo predvsem razlike v naglasih in posameznih besedah.« (Ahačič 2007: 234). Trubarjev knjižni jezik je »premišljeno na novo grajen«, torej ni narečje ali govor, čeprav raste iz raščičanskega okolja in z njim sooča druga narečja in govore. Trubar je v dolensko-gorenjskem središčnem slovenskem prostoru premišljeno opravil svoje »knjižne korekture« in tako ustvaril nad-dialektalni knjižni jezik, ki je »glede na različne selektivne postopke, glede na izbiro in izrabo jezikovnih prvin na vseh jezikovnih ravninah svojski« ter odmaknjen od narečnega izražanja (Orožen 1996a: 116).

Trubar je normiral tip knjižnega jezika, ki ga je prilagodil predvsem Kranjcem in tistim Slovincem, ki so bili s Kranjci v neposrednem jezikovnem in geografskem stiku. To je bila v 16. stoletju neka nova slovenščina, nadnarečna tvorba, ustvarjena predvsem za branje in razumevanje svetega pisma v osrednjeslovenskem jezikovnem področju. Najbrž je že tudi prinašala želje po narodni samobitnosti, sicer prikrito in bolj sramežljivo, pa vendar. Gotovo pa ni bila primarno sredstvo mišljenja pišočih, ki so imeli nemške, latinske, tudi grške šole, in gotovo ni bila državni jezik. Norma in predpisi so bili ohlapni in spreminjajoči se, pač odvisni od piscev, in že takrat sta se oblikovala vsaj dva različna jezikovna koncepta: Trubarjev in Kreljev, sinhroni in diahroni, živi jezik in tradicija, raba in sistem – vse to sta na poseben način povezovala tudi Dalmatin in Bohorič, zato je nastanek osrednjeslovenskega knjižnega jezika in njegov nadaljnji vsaj dvestoletni razvoj mogoče razumeti le ob upoštevanju nekaterih različnih pogledov štirih »daljnoročnih snovalcev slovenske pisne norme« (Orožen 1996a: 115). Njihovi pogledi se niso vedno ujemali, vendar pa temeljno načelo Trubarjeve norme, tj. splošna razumljivost, s tem vendar ni bila ogrožena.

1.1.3 Trubar se nikoli ni strinjal z, tako je tudi sam zapisal, »umestnimi rešitvami« Krelja in Bohoriča. Tega se je Krelj gotovo zavedal, ko je poskušal izboljšati Trubarjev kranjski knjižni jezik in ga razširiti med vse Slovence. Prenove se je lotil tako, da je izhajal iz Trubarjevega jezika prvih tiskanih knjig – pozitivne lastnosti Trubarjevega jezika je poskušal diahrono nadgraditi in jih normirati. Pri tem je prav tako kot Trubar izhajal iz govora okolja, tj. zahodnoslovenskega obrobnega jezikovnega prostora, ki je bil v stiku s hrvaškim jezikom ter glagoljaško in cirilsko knjigo. Trubarjevo idejo o osrednjeslovenskem knjižnem jeziku je razširil z mislijo na vseslovenski knjižni jezik, ki bi obsegal tako alpski kot panonski slovenski prostor (Orožen 1996a: 172). Šlo je za misel, ki nikakor ni mogla spodbuditi kasnejših ilirskih in novoilirskih

jezikovnih zablod, pač pa je preroško napovedovala novoslovenščino druge polovice 19. stoletja. Zdi se, da je Krelj vprašanje slovenskega jezika reševal celostno in da je bil njegov pogled širši kot Trubarjev. »Diahroni pristop« in upoštevanje tradicije, ki je našla svoje mesto kasneje v koprski škofiji (glagoljaška tradicija, Alasia, starogorski zapisi molitvenih obrazcev – nadnarečni obredni jezik, ki se prepleta z mlajšimi narečnimi prvinami), kažeta, da je Krelj poskušal preusmeriti razvoj osrednjeslovenskega knjižnega tako, »da bi predvsem v slovničnem pogledu vseboval to, kar je širše veljavno in glede na najbližjo knjižno tradicijo, ki jo je nedvomno poznal tudi iz lastne izkušnje, pravilno, z njo razvojno skladno.« (Orožen 1996a: 170). Tako sta se soočila Trubarjev središčni in Kreljev zahodnoslovenski jezikovni koncept, to pa je imelo pomembne posledice v razvoju slovenskega jezika – vzorci kranjskega jezika so se na slovenskem zahodu razmeroma dobro prijeli in Trst z zaledjem je vse do poenotenja slovenske knjižne norme jezikovno sledil osredju, videmski prostor pa je iskal svoje jezikovne rešitve.

Trubar je prvo slovensko knjigo napisal v jeziku, ki ga je obvladal. Bil je to, kot ga je sam imenoval, kranjski slovenski jezik, t. i. pogovorni jezik po Luthrovem vzoru, ki pa je dopuščal določena razmerja med arhaično jezikovno ubeseditvijo obrednih besedil in živo sodobno govorico 16. stoletja. S tem je nakazal pot, ki jo je nadaljeval Krelj, navidezno dvojnost pa je uspešno razrešil Dalmatin z odločitvijo za jezikovni kompromis.

1.1.4 Trubarjev jezik je prvi »umetni« slovenski knjižni jezik, nadnarečna tvorba obeh osrednjih slovenskih narečij in govorov, ki so se začeli v 16. stoletju šele oblikovati v kasneje prepoznavno govorico Ljubljane in širše okolice. Sodobne raziskave Trubarjevega jezika so pokazale, da »ljubljanški govor« v 16. stoletju pri normiranju osrednjeslovenskega knjižnega jezika ni imel pomembne ali celo odločilne vloge, kot je to domneval Rigler – prej je verjetna misel, da ljubljansščina »moti Trubarjev ideal knjižnega jezika« (Grdina 1999: 125) in ni temeljna za prvotni osrednjeslovenski knjižni jezik. Zdi se, da je osrednjeslovenski knjižni jezik gradil svojo knjižno nadnarečno podobo predvsem na razlikah med podeželskim in mestnim kranjskim jezikom, ki so bile utemeljene »v razlikovalnih prvinah glasoslovno-oblikoslovnega sestava dolenske in gorenjske narečne skupine, ki so že bile izoblikovane, v večji meri pa se je odražala v besedišču in skladnji« (Orožen 1996a: 115). Ko pa se je ljubljanska mestna govorica prepoznavno oblikovala, se je pokazalo, da ne more biti podlaga za knjižni govor, saj je narečno preveč zaznamovana in nesprejemljiva za širši slovenski jezikovni prostor. V 18. stoletju je bilo zato zavrnjeno Pohlinovo prizadevanje, da bi se osrednjeslovenski knjižni jezik vezal na takrat že prepoznavno oblikovano ljubljansko mestno govorico, enako pa se je zgodilo t. i. splošnemu pogovornemu jeziku, ki je bil v zadnjih desetletjih 20.

stoletja umetno ponujen kot manj stroga oblika slovenske knjižne norme, pa se ni mogel uveljaviti tudi zato, ker je upošteval predvsem potrebe središčnega slovenskega govora in Ljubljane. In če v teh okvirih sprejemamo govor Raščice kot podlago za Trubarjevo slovenščino le kot »trop z navidezno parafrazo, ki je ne razumemo dobesedno« (Pogorelec 1984: 189), potem se nam pokaže Trubarjeva kranjščina kot nadnarečni »koncept knjižnega jezika, ki ni omejen z deželnimi mejami« (Grdina 1999: 250). Gre torej za osrednjeslovensko knjižno različico, ne splošnoslovensko, ki se je oblikovala ob navezavi na starejšo ustno obredno tradicijo in kulturni jezik v slovenskem alpskem jezikovnem prostoru; pri tem so imeli odločilno vlogo Bonomovi tržaški vplivi in Trubarjeve pridigarske izkušnje, ki si jih je pridobival še kot katoliški duhovnik (Orožen 1996a: 116). V svoji kranjščini je normiral to, kar je obstajalo v govorni podobi osrednjeslovenskega jezikovnega prostora, s tem pa je avtomatično izključil možnost, da bi bil sprejemljiv za vse Slovence – vzhodne panonske jezikovne različice slovenskega jezika ni vključil v svoj jezikovni koncept, saj bi mu podrla temeljno idejo, tj. splošno razumljivost jezika. Krelj je to poskušal popraviti, tako da je začel v Trubarjev osrednjeslovenski jezik uvajati širše prepoznavne slovenske jezikovne možnosti, saj se je zavedal, da Trubarjev knjižni jezik ne more biti več splošnoslovenski, ampak nehote začenja delovati lokalno, izključujoč slovensko jezikovno obrobje.

1.1.5 Osrednjeslovenski knjižni jezik, ki se je pri Trubarju in Krelju pokazal v dveh skrajnostnih mejah, določenih s principoma sinhronije in diahronije, je poenotil in za naslednjih dvesto let praktično uzakonil Jurij Dalmatin. Tako kot Krelj je tudi on izhajal iz Trubarja in ga je nadgradil z »urejeno etimološko pisavo nepoudarjenega vokalizma in konzonantizma« (Orožen 1996a: 120), v osrednjeslovenski knjižni jezik pa je uvedel tudi bolj sodobno oblikoslovje. Verjetno so bili Dalmatinovi jezikovni posegi v Trubarjev knjižni koncept načrtni – v ozadju je bila želja, da se (tudi po Kreljevem vzgledu) vzpostavi knjižna norma, ki bo uveljavila čim bolj trdne osrednjeslovenske glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne in skladenjske rešitve. Trubar se je skliceval na naravno jezikovno stanje, Dalmatin pa je s kompromisom, ki ga je iskal med Trubarjem in Kreljem, začel odpirati tudi že vprašanje jezikovnega načrtovanja; v omejenem obsegu lahko pri njem najdemo že zametke jezikovne politike.

Jezikovno načrtovanje je uspešno, če razume razvoj jezika, živo govorico in razmere v trenutku in času, če zna poiskati kompromis, ki bo omogočal optimalni razvoj jezika. Trubar je razumel knjižni jezik osrednjeslovensko lokalno, Krelj vseslovensko, prvi sinhrono, drugi diahrono – Dalmatin je iskal kompromis med sinhronijo (sodobno oblikoslovje) in diahronijo (arhaičnejše glasoslovje), med lokalnostjo in širino; širil je »lokalnost« in sistematično preprečeval slovansko »globalnost« kolikor je to bilo takrat mogoče. Pomembno

pri Dalmatinovem kompromisu je bilo, da ni zašel predaleč v preteklost kot Krelj, ampak je »Trubarjev kranjski knjižni jezik« preoblikoval v »slovenski knjižni jezik Kranjcev« (Orožen 1996a: 120). Osrednji knjižni jezik je postavil kot kompromis dveh »skrajnosti«: knjižni jezik na Slovenskem nikoli ni bilo narečje ali ljubljanski jezik; če je želel dolgoročno »stati in obstati«, je moral biti premišljen kompromis, srednja pot med bolj živo narečno prepoznavno podobo in normo, ki raste iz tradicije, je arhaičnejša in zato bolj trdna ter normodajalna. Kompromis med sistemom in rabo, pravo razumevanje dveh skrajnosti, ki lahko skupaj in pravilno povezani omogočata naravni jezikovni razvoj vsakega knjižnega jezika, prevlada ene ali druge pa dolgoročno razvojno gledano moteče, zaviralno in škodljivo vpliva na knjižni jezik, čeprav ga kratkoročno lahko »všečno« modno določa in vpliva na njegovo (ne)normativnost. Gre za pomembne sistemske razlike v jeziku, zato je premišljena Dalmatinova srednja pot omogočila 200-letni razmeroma trden in nemoten razvoj osrednjeslovenskega knjižnega jezika, saj je dopuščala dovolj širok manevrski prostor v cerkvenem slovstvu, v drugi polovici 18. stoletja pa tudi v posvetni literaturi in estetskem upovedovanju na oblikoslovni, besedotvorni in skladijski ravnini, tudi v besedišču.

2 VZHODNOSLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

2.1 Vzhodnoslovenski prekmurski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici Brižinski spomeniki – Martjanska pesmarica I – Števan Kūzmič – Mikloš Kūzmič – Jožef Košič – (postopno) poenotenje knjižne norme od sredine sredi 19. stoletja naprej (Janoš Kardoš – Jožef Borovnjak – Franc Ivanocy – Jožef Klekl).

Vzhodnoslovenski knjižni jezik se je v knjižni obliki uveljavil približno dvesto let po osrednjeslovenskem. V panonskem jezikovnem prostoru sta se razvili dve njegovi različici: prekmurski in vzhodnoštajerski knjižni jezik, prvi med Muro in Rabo, drugi med Muro in Dravo. Nastanek vzhodnoslovenskega knjižnega jezika je tesno povezan z Velikomoravskim cesarstvom, Kocljevo državo ter prihodom Cirila in Metoda v današnji slovenski panonski prostor.

Jezik, ki se je govoril v 9. in 10. stoletju na velikomorskem ozemlju in v Kocljevi državi, je bil zelo podoben jeziku, ki sta ga govorila makedonska Slovana Ciril in Metod. Njun jezik se ni nikdar imenoval moravski (Stanislav 1978: 22), ampak vedno slovanski, prebivalci pa so se imenovali Slovani ali Moravljani – prvo poimenovanje je etnično, drugo geografsko. Latinska oblika za slovenski jezik je ohranjena iz 9. stoletja: *sclaviniscus*, pri čemer ta pojem ne označuje nečesa vseslovenskega, ampak je to nadomestilo zgodovinskega

imena *moravski* in je preneseno rabljen za skupni južnoslovanski jezik, tj »staroslovenski« oz. *starocerkvenoslovanski jezik* (prim. Bezljaj 1995: 265; Snaj 2003: 670–671). V stari Moraviji se je konec 9. stoletja moralo govoriti narečje, ki je v osnovnih črtah podobno današnji slovenščini (Jagić 1913: 19).

V 9. stoletju se je ponudila panonskim Slovincem priložnost, da zaživijo v močni, samostojni državi. Obri so bili premagani in Pribina je dobil od frankovskega kralja ozemlje s sedežem v Blatogradu. Njegov sin Kocelj je sprva služil Frankom, kasneje pa se je želel otresti nemškega vazalstva in se je povezal z Rastislavom. Pri tem sta imela odločilno vlogo Ciril in Metod, ki sta s Kocljevo, Rastislavovo in Svetopolkovo podporo ter papeževim privoljenjem ustanovila panonsko-moravsko nadškofijo (leta 867–885) s slovanskim bogoslužjem (od Srema do Morave). Metod je postal nadškof (arcibiskup panonski), prevedena so bila temeljna dela v staro cerkveno slovanščino in dane so bile vse možnosti za obstoj in razvoj slovenske državnosti in jezika. Vendar pa je prišlo na Moravskem do bojev, Svetopolk je izdal Rastislava, ki so ga Nemci obsodili na smrt (leta 870), Svetopolk je sklenil mir in dobil celo Panonijo (leta 884), saj je Kocelj »izginil« iz zgodovine okoli leta 873. Metod je moral zapustiti Panonijo, na ozemlje so začeli vdirati Madžari, ki so premagali staroselce in ustanovili svojo državo – sledila je razdelitev Slovanov med Nemce in Madžare.

Borba za slovensko liturgijo je bila tako izgubljena, ustna tradicija pa se je nadaljevala tudi pod Madžari, kamor je bilo priključeno ozemlje panonske Slovenije.

Leta 1094 je bilo ozemlje upravno priključeno zagrebški škofiji in to je skoraj tisoč let usodno vplivalo na jezik panonskih Slovencev, ki je bil izpostavljen močnim madžarskim in kajkavskim vplivom. Hkrati pa so taki negativni jezikovni vplivi omogočili, da so v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku ostali elementi, ki jezik povezujejo s staro cerkveno slovanščino (Stanislav 1978: 83). Upravno je bilo ozemlje današnje vzhodne Slovenije razdeljeno med nemško in madžarsko govoreče okolje, Mura pa je postala ostra geografska meja, ki se je zarezala v prvotno enoten jezikovno-kulturni prostor. Slovenci na desni strani reke so se začeli jezikovno približevati t. i. alpski slovenščini, saj so stiki s panonsko jezikovno bazo postajali vse težji. V Dalmaciji se je ohranila močna glagoljaška skupina (Borsa/Hadrovics 1982: 67–90), ki je nadaljevala slovansko liturgijo Cirila in Metoda iz Panonije. Izvirna slovanska liturgija se je še do danes ohranila na otoku Krku (Stanislav 1978: 182), ki je bil ves čas pomemben glagoljaški center. Preko hrvaško-kajkavskih povezav v protestantizmu (Hercigonja 1974) in kajkavskih vplivov na prekmurski jezik pa se je v jeziku na vzhodu Slovenije ohranila kontinuiteta, ki kaže na povezave vzhodnoslovenskega knjižnega jezika s staro cerkveno slovanščino. Zaradi tega sta

se na slovenskem ozemlju, ki je pripadalo Kocljevi državi, do prvih tiskov izoblikovali dve pokrajinski različici: prekmurski in vzhodnoštajerski jezik. Čeprav izhajata iz panonske narečne baze, pa so med njima v nekaj stoletjih nastale razlike, ki so posledica različnih okolij, v katerih sta se jezika razvijala. Rahli stiki so se med njima ponovno povečali šele v 16. stoletju, ko je začela na prekmurske protestante (npr. Sever: Red zveličanstva, 1747) vplivati Dalmatinova Biblija. Prve osebne stike je navezal šele Vraz, ko je v prvi polovici 19. stoletja potoval po Prekmurju in zbiral ljudske pesmi. Na prekmurske Slovence je opozoril Čopa, ki je začel priporočati študij prekmurskega jezika slovenskim piscem v osredju (Ftičar 1966: 117–130).

2.1.1 V Prekmurju dokazljiva knjižna tradicija ne sega v Trubarjev in Dalmatinov čas, vendar pa je v 18. stoletju že obstajal normativno izoblikovan knjižni jezik, ki je izhajal iz jezikovne tradicije nekdanje panonske slovenščine.

Prekmurski protestantski pisci so v 18. stoletju normirali svoj knjižni jezik na enak način kot Trubar in somišljeniki v 16. st. osrednjeslovenskega (Jesenšek 2004b: 180); pri Števanu Küzmiču (Nouvi Zákon, 1771) se to kaže kot trdna jezikovna norma, s katero je presešel dolinske, ravenske in goričke (porabske) govorne posebnosti pri oblikovanju nadnarečne jezikovne tvorbe, upoštevajoč tudi jezikovne vzorce predhodnih tiskov (Mali Katechismus, 1715; Abecedarium szlovenszko, 1725; Red zvelicsansztva, 1750). Küzmič je bil prvi Slovenec, ki je prevajal temeljno delo krščanstva iz grškega izvirnika v slovenščino.¹ Ob verski knjigi je bil Nouvi Zákon tudi jezikovni priročnik, tj. normativni zgled za vse, ki so pisali v prekmurskem knjižnem jeziku, in sicer za protestantske pisce vse do začetka dvajsetih let 20. stoletja, ko je bilo Prekmurje priključeno matičnemu slovenskemu ozemlju, za katoliške pisce pa vsaj do sredine 19. stoletja, ko so začeli prekmurščino uspešno širiti iz cerkvenih okvirov na vse funkcijske zvrsti jezika. Prekmurski knjižni jezik se je uveljavil v neumetnostnem jeziku, za kratek čas pa celo v umetnostnem, dokler se sredi 19. stoletja ni umaknil v narečne okvire in ga je nadomestila t. i. novoslovenščina kot novi skupni slovenski knjižni jezik. Pomembnejši prekmurski tiski 18. in 19. stoletja so še: Mikloš Küzmič, Szveti evangyeliomi – 1780; Kniga molitvena – 1783 (do leta 1891 18-krat ponatisnjena!); Mihál Bakoš, Nouvi Graduval – 1789; Sztarisinsztvo i zvacinsztvo – 1807; Jožef Košič, Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov – ok. 1845; Zgodbe vogerskoga kralstva – 1848; Imre Agustich, časopis Prijatelj – 1875 do 1878. Seznam vseh prekmurskih tiskov od 1715 naprej je dosegljiv v Škafarjevi bibliografiji (I. Škafar 1978).

¹ Na to opozarja tudi naslov: »Nouvi Zákon ali testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z greskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni.«

2.1.2 Na razvoj prekmurskega jezika je na poseben način vplivala tudi cerkveno-upravna razdelitev med dve škofiji. Južne prekmurske župnije, ki so bile ves čas pretežno katoliške, so pripadale zagrebški škofiji od leta 1094. Severni del Prekmurja s središčem v Murski Soboti in današnje Porabje pa sta bila priključena györski škofiji, ki je bila dolgo časa središče protestantskega gibanja. Leta 1777 so se prekmurski Slovenci v Ogrski prvič cerkveno združili, ko se je ozemlje škofije Győr razdelilo in je bila ustanovljena nova škofija v Sombotelu, ki je cerkveno-upravno združila Slovence iz zagrebške in györske škofije; na začetku je to pomenilo za protestante in katolike možnost prevajanja in tiskanja knjig v prekmurskem jeziku (Jesenšek 2005a: 29–30). Vztrajanje protestantskih piscev druge polovice 19. stoletja na čelu z Janošem Kardošem pri prekmurski normi je bil odmik od poenotenega slovenskega knjižnega jezika. Jezikovno zablodo je madžarska oblast izrabljala kot dokaz za spekulativno vendsko teorijo o morebitnem neslovanskem izvoru jezika prekmurskih Slovencev – prekmurski jezik so začeli razglašati za posebno madžarsko narečje. Kardošev krog je bil prepričan, da se bodo kot protestanti obdržali le, če sprejmejo madžarsko podporo, to pa je pomenilo, da postanejo Vendi oz. Vendski Slovenci in se postopoma asimilirajo v madžarsko okolje. S tem je vendsko vprašanje prenehalo biti jezikovno in je postalo izrazito politično ter vezano na boj za evangeličansko vero in predtrianonske meje v panonske geografskem prostoru.

2.1.3 Najvzhodnejši del današnjega slovenskega ozemlja je bil vse od propada Kocljewe države pa do leta 1919 ločen od matičnega naroda. Zgodovinski dejavniki so bili odločilni, da se je v Prekmurju slovenski jezik razvijal drugače kot med Slovenci na desni strani Mure (V. Novak 1978: 7–14). Ob madžarskih je bil jezik prekmurskih Slovencev že od 11. stoletja naprej izpostavljen tudi hrvaško-kajkavskim vplivom, kar se je čutilo zlasti v cerkvi. Zagrebška škofija je pošiljala med Slovence v Prekmurju duhovnike, ki so pri cerkvenih opravilih uporabljali ob grških, latinskih in madžarskih besedilih tudi kajkavske prevode. Neizobraženo ljudstvo, ki tujih jezikov ni obvladalo, je bilo primorano poslušati osnovne razlage in molitve v kajkavskem jeziku, se mu prilagajati in ga razumeti, kasneje pa tudi brati lekcionarje, zgodbe svetega pisma in druga cerkvena besedila v »domačem« jeziku zagrebške škofije. Tako se je prekmurski jezik že na samem začetku zblizal s kajkavščino, s katero je ostal povezan vse do ilirizma, ko se je na Hrvaškem izoblikoval enoten knjižni jezik.

Zaradi posebnih zgodovinskih razmer je bilo onemogočeno prehajanje knjig iz osrednjeslovenskega v prekmurski vzhodnoslovenski prostor, tako da so bile pred letom 1919 knjige Mohorjeve družbe edini razširjenejši tiski »knjižne (osrednje)slovenščine« med preprostimi ljudmi v Prekmurju (V. Novak 1978: 7). Duhovniki in redki drugi izobraženci so sicer že poznali knjige Slovenske

matice in »kak slovenski časnik«, drugače pa jezikovnih povezav ni bilo in lahko z zagotovostjo sklepamo, da se je prekmurski knjižni jezik razvijal neodvisno od osrednjeslovenskega knjižnega jezika.

Vpliv kajkavskega knjižnega jezika je bil zato v okolici Lendave in Turnišča močen. Duhovniki, poslani v ta del Prekmurja iz Zagreba, so se večinoma šolali v obeh kajkavskih središčih – Zagrebu in Varaždinu – in od tam so prinašali v prekmurski obredni jezik številne vplive, ki so zabrisali jasno razločevalno mejo med obema, že od samega začetka, različnima jezikovnima sistemoma. Prekmurski protestantski pisci so bili od srednjega veka naprej »navsezadnje predvsem na kajkavsko oziroma kajkavsko-čakovsko (glagoljaško) knjižno tradicijo, na jezikovne različice, ki so se vzdrževale v mejnem slovensko-hrvaškem, čakovsko-kajkavskem, jezikovnem narečnem pasu od Trsta in Kopra prek Istre do Bele krajine« (Orožen 1996a: 374).

2.1.4 Martjanska pesmarica I (16. st.) velja za najstarejši ohranjeni zapis v prekmurskem jeziku. Iz kasnejših časov je ohranjena tudi mlajša Martjanska pesmarica II (1756 ali 1786) in še približno 60 drugih rokopisnih pesmaric, ki dokazujejo razširjenost prekmurskega jezika.

V 18. stoletju se je v prekmurskem prostoru pojavila prva tiskana knjiga (Temlin, Mali katekizem, 1715) – do sredine 19. stoletja je sledilo kratko, vendar pa pomembno obdobje cerkvenih in redkih drugih tiskov v zgodovinskem razvoju prekmurskega jezika. Temeljno delo prekmurskega slovstva je *Nouvi Zákon*, ki ga je Števan Küzmič izdal leta 1771 – tj. prvi slovenski prevod svetega pisma nove zaveze iz originala (grščina).

2.2 Vzhodnoslovenski vzhodnoštajerski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici Brižinski spomeniki – prevajanje Parchamerjevega katekizma – svetourbanska akademija – Primičev graški krožek – Dajnkov program – poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja (Jesenšek 2009).

2.2.1 Peter Dajnko je vzhodnoštajerski knjižni jezik normiral v slovnici in v njem napisane knjige so dosegle naklado 50.000 natisanih izvodov. Vzhodnoštajerski knjižni jezik je bil za kratek čas uveden tudi v šole, za kaj več pa je zmanjkalo časa, saj ga je na pobudo Slomška in po ostri kritiki Murka nadomestila t. i. novoslovenščina (Jesenšek 2009). V zgodovinskem razvoju slovenskega jezika pa je opravi še eno pomembno nalogo – vzhodnoštajerski knjižni jezik je bil most med osrednjeslovenskim kranjskim in prekmurskim knjižnim jezikom, in sicer je prekmurskim piscem pomagal, da so se lažje navezali na osrednjeslovenski jezikovni prostor.

3 »ZDRUŽEVALNO« SREDIŠČE IN »RAZDRUŽEVALNO« OBROBJE

3.1 Še nedolgo tega smo učili zgodovino nastanka slovenskega jezika s pomočjo Riglerjevih pogledov na jezik (Rigler 1968) in tudi raziskovalci pred njim so prihajali pretežno iz središča – bili so Gorenjci, Dolenjci, Ljubljančani, ki so vzhodni konec Slovenije slabo poznali. Jezikovna vprašanja, ki so se odpirala na Štajerskem in v Prekmurju ter Porabju, so jim bila odmaknjena, tuja in zato so postavljali tako ostro nasprotje med združevalnim središčem in razdrževalnim obrobje. Zagovarjali so idejo o osredju, ki daje jeziku stanovitnost in je najbolj sprejemljivo za vse narečne govorce. Tako razmišljanje, ki je v slovenskem prostoru vzpostavljalo napačno prepričanje o pravilnem in lepem knjižnem jeziku ter nepravilnih, grdih narečjih, je uspela spremeniti šele Martina Orožen. V poglobljenih jezikovnih analizah vzhodnoslovenskega knjižnega jezika je dokazala obstoj slovenske alpske in panonske jezikovne baze ter iz njiju izhajajočih osrednje- in vzhodnoslovenske knjižne različice (Orožen 1996, 1996a, 2003), kar je strnila v pomembno spoznanje o »variantnem razvoju slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja« (Orožen 1996: 103–112).

3.2 Navezava prekmurskega jezika na glagoljaše in staro cerkveno slovanščino je potrjena v raziskavah Martine Orožen (npr. 1996a: 70, 80, 103), ki opozarja na prisotnost tradicije Cirila in Metoda v panonskem prostoru. Ko se je Metod vrnil iz ujetništva, Koclja ni bilo več, enostavno je »izginil iz zgodovine«, verjetno je bil likvidiran. Germanski vpliv je postal ponovno tako močan, da Metod kljub zaščiti papeža ni mogel več ostati in obstati v panonskem prostoru. On in njegovi učenci so se umikali v dveh smereh – eni so šli na vzhod in nato ali v Bolgarijo ali v Makedonijo, drugi pa na današnje hrvaške otoke in v Istro. Na Krku npr. so se ustalili in ohranili, a zanimivo, da Trubar in Dalmatin te povezave nista čutila, Sebastijan Krelj, ki je prihajal iz slovenskega zahodnega obrobja in je tam imel stik z istrskim prostorom, pa je to glagoljaško navezo čutil, poznal je njihovo literaturo, bral je glagoljaške tekste in zato mu je bila ta navezava bližja. (Orožen 1996a: 161; 170) In če bi Krelj zmozel glagoljaško izkušnjo razširil med Slovence že v 16. stoletju, bi se verjetno zgodba o dveh tipih slovenskega jezika uveljavila že pred Števanom Küzmičem – za razpravo o jezikovni politiki in ideologiji je povezava prekmurskega knjižnega jezika preko glagoljašev s staro cerkveno slovanščino zelo pomembna, zlasti za razumevanje, zakaj so prekmurški Slovenci v nekem trenutku razvoja sprejeli za svoj nadomestni jezik hrvaško kajkavščino namesto slovenske kranjščine. To so bila spregledana dejstva iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Kajkavščina in prekmurščina sta različna južnoslovenska jezika, ki imata skupno panonsko bazo, zato je med njima veliko stičnega. Če

se ta prepletanja poskušajo pripisati izključno enemu ali drugemu jeziku, se dela velika napaka, ki škodi tako kajkavščini kot prekmurščini. Dejstvo je, da je v panonskem prostoru obstajalo – vse do pomladi narodov, do sredine 19. stoletja – jezikovno območje, v katerem so se prepletali trije knjižni jeziki: najstarejša kajkavščina, potem prekmurščina in nazadnje še vzhodnoštajerski knjižni jezik.

4 MEDSEBOJNO PREPLETANJE OSREDNJE- IN VZHODNOSLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN POENOTENJE SLOVENSKE KNJIŽNE NORME (NA PRIMERU JAPLJEVEGA IN KÜZMIČEVEGA PREVODA BIBLIJE)

4.1 V osrednji Sloveniji dolgo niso vedeli za Küzmičev prekmurski prevod *Nouvega Zákona* (1771), in tako je Japelj natančno dvesto let po Dalmatinu pripravil nov prevod Biblije, pri tem pa ni mogel upoštevati jezika prekmurskih Slovencev. Dalmatinova Biblija je bilo monumentalno delo, pa vendar to ni bil samo religiozni tekst, to ni bila samo Biblija kot Sveto pismo, ampak je bila tudi jezikovni priročnik – in to celih dvesto let. Vsak, ki je pisal v osrednjem jeziku, se je, ko je prišel do jezikovnih težav, zgledoval po Dalmatinovih rešitvah. V dvesto letih se je jezik seveda spremenil in to močno, tako da so v drugi polovici 18. stoletja že čutili, da Dalmatin ne more biti vedno zanesljiv informator. Japelj je s sodelavci predvsem dodelal, predelal, dopolnil oz. prenovil Dalmatinov jezik. Dalmatin je uporabljal germanizme, ki so bili v 16. stoletju sestavni del nastajajočega osredneslovenskega besedišča. Japelj jih je sicer popravljaj, vendar pa je v prevodu uvedel tudi nove, ki so bili del osredneslovenskega besednega zaklada druge polovice 18. stoletja. S pogovornimi germanizmi je Japelj želel približati jezik Biblije živi govorici slovenskega osredja. Japelj ni prevajal Biblije v jezik zaprte skupine govorcev (takrat še zelo redkih slovenskih izobražencev), ampak si je prizadeval za živ jezik, tak, kot so ga ljudje tedaj govorili. Novo zavezo je Japelj še podpisal, pri Stari zavezi, ki so jo prevajali kasneje, pa teh redaktorskih možnosti ni več imel.

4.1.1 Danes poznamo odgovor na vprašanje, zakaj sta Küzmičev in Japljev prevod jezikovno tako različna, da lahko govorimo o osrednje- in vzhodnoslovenskem prevodu Biblije. Katolik Japelj je moral prevajati iz vulgate, protestant Števan Küzmič pa je prevajal neposredno iz grščine. Ko prevajaš iz originala, je skladnja drugačna – ne le pomenski odtenki, pač pa tudi različne jezikovne rešitve, npr. raba deležij in deležnikov na *-č* in *-ši* (*rekoč, vstopivši*). Oblike v Prekmurju verjetno niso bile v živi rabi, a Števan Küzmič je prevajal *Nouvi Zákon* iz grščine, v grščini pa so participi pogosti. Predvsem pa so bila »prekmurska« deležja učinkoviti skladijski strnjevalci, ki so okrajševali zapleteno

zložene povedi. Japelj Küzmičevega prevoda ni poznal. Če bi ga, bi se najbrž osrednji tip jezika začel že takrat razvijati v drugo smer.

Zgodba o tem, kako je Küzmičev prekmurski prevod Nouvega Zákona začel jezikovno vplivati v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru, je za tiste čase značilno slovenska. Prekmurski protestanti so imeli veliko stikov z Bratislavo, s Slovaki. Küzmičev Nouvi Zákon je Slovincem v osredju prvi odkril češki slovničar Zlobycki. Omenil in pokazal ga je štajerskemu slovaropiscu Popoviču, on pa ga je predstavil Kopitarju na Dunaju, ki je Küzmičevo prekmurščino prepoznal kot arhaičen, čist in »pravilen« slovenski knjižni jezik. S tem je seznanil Čopa in skupaj sta začela širiti vedenje o prekmurskem prevodu Nouvega Zákona v osrednji slovenski prostor – in tako je Küzmičev prekmurski prevod okoli leta 1815 dobil v roke poznejši tržaški škof Ravnikar, ki je pripravljal Zgodbe Svetega pisma za mlade ljudi. Ravnikar je bil prvi, ki je v osrednje cerkvene tekste uvedel »Küzmičeva« deležja in oblike (Jesenšek 2005a: 39). Naredil pa je napako: deležja na *-ši* izražajo preddobnost, deležja na *-č* pa istodobnost. Ravnikar se tega ni zavedal, prav tako pa ni obvladoval njihove izpeljave, zato si ga je Prešeren privoščil v znamenitem epigramu, puščici: »Slovencev jezik potujčvavši, si kriv, da kolne kmet, molitve bravši.« Zbodel ga je dvakrat – z deležijskimi oblikami, ki niso bile žive in so se jim ljudje v osrednjeslovenskem prostoru čudili, upirali, ter z njihovo napačno izpeljavo ter rabo. Prešeren je namenoma uporabil obliki na *-ši*, čeprav bi moral zaradi izražene istodobnosti zapisati deležji na *-č* (*potujčujoč, beroč*). Napačno izpeljavo in rabo je popravil Metelko v slovnici leta 1825 in deležja ter deležniki na *-ši* so kmalu postali modni in zelo pogosti v knjižnem jeziku – slovenski romantični realisti, predvsem pa Jurčič in Levstik, so jih uporabljali, ker so postale s pomočjo Janežičeve slovnice normativne in vsak, ki je pisal, jih je moral uporabljati, saj so pomenile znak višje pismenosti (Jesenšek 1998: 2008).

5 POZITIVNA RAZVOJNA POT IN ZDRUŽITVE OSREDNJE- IN VZHODNOSLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA SREDI 19. STOLETJA

5.1 Pozitivna razvojna pot je pripeljala do oblikovanja t. i. novoslovenščine ter Škrabčeve odločitve, da je 16. stoletje meja, ki se je pri določanju normativnosti slovenskega jezika ne sme prestopiti. Škrabčevo jezikoslovje tako združuje vse sprejemljive diahrono in sinhrono poglede na slovenski jezik od 16. stoletja naprej, jezikovne skrajnosti pa so se dogajale na obrobjih, ko je pretirano zavzemanje za »gmajn jezik« pripeljalo do vdora narečnih elementov v knjižni jezik (pridigarstvo baroka in razsvetljenstva) in oblikovanja pokrajinskih knjižnih različic (vzhodnoštajerski knjižni jezik in Dajenko), na drugi strani pa je nekritično upoštevanje diahronih jezikovnih pogledov pripeljalo

do jezikovnih zablod (ilirizem, slavizacija in arhaizacija jezika, levstikovanje). Pretirano poudarjanje žive govornice ob skoraj popolni odsotnosti sistema se v 17. in prvi polovici 18. stoletja ni obneslo. Razsvetljenska prizadevanja so pokazala, da jezik potrebuje trden sistem, še zlasti, ker se je v 18. stoletju na severovzhodu slovenskega narodnostnega ozemlja (tudi iz protestantske tradicije) oblikovala panonska prekmurska knjižna norma. V prvi polovici 19. stoletja je prihajalo do približevanja, medsebojnega vplivanja in prepletanja obeh slovenskih knjižnih tipov, do normiranja osrednjeslovenskega knjižnega jezika v številnih slovnica in končno do poenotenja obeh knjižnih različic in normiranja t. i. novoslovenščine, ki je v avstroogrskih okvirih in pod vplivom marčnih idej resnično postala prvi pravi simbol slovenske narodne identitete. Slovenski jezik je postal ščit pred nemštvom, pretirano čiščenje, slaviziranje in starinjenje pa je jezikoslovce oz. slovnicaarje tako zaposlovalo, da so se začeli preveč poglobljati v jezikovni sistem in odmikati od rabe. Levstik je šel najdlje, izdelal je »idealen« slovenski jezikovni sistem, sicer izvirnoslovenski in etimološko upravičen, pa vendar mrtev in za večino uporabnikov nerazumljiv. Ponovno se je pokazalo, da skrajnosti med rabo in sistemom v jeziku niso dobre.

5.2 Pozitivni razvoj slovenskega jezika od Trubarja do Škrabca potrjuje razmišljanja o potrebnem kompromisu. Najboljše rezultate je slovenski jezik dosegal, kadar je znal slediti Dalmatinovemu posrečenemu kompromisu med Trubarjevo »sinhronijo« in Kreljevo »diahronijo«. Pozitivni razvoj t. i. sredinskosti med rabo in sistemom se kaže v premišljeni katoliški odločitvi, da kljub protireformaciji obdrži jezikovno normo slovenskih protestantov, ki je nato v 18. stoletju omogočila preobrazbo Dalmatinovega jezika v Japljevem prevodu Biblije in začela oblikovati slovensko strokovno in znanstveno terminologijo, v 19. stoletju pa izdajo prve slovenske znanstvene slovnice in Slomškovo sledenje Dalmatinovi sredinskosti pri razmišljanjih o poenotenju slovenske knjižne norme, ki je privedlo do novoslovenščine in Škrabčevega oblikovanja sodobnega slovenskega knjižnega jezika. Pozitivne razvojne tendence so se pojavljale tudi v razvojni liniji, ki je neposredno nadaljevala Trubarjev koncept živega jezika in je pri jeziku postavljala na prvo mesto rabo: tudi ta razvojna pot je vodila od Trubarja, Svetokriškega, Gutsmana, zgodnjega Levstika in Sketa do Škrabca in trdne slovenske knjižne norme. Pozitivni razvoj je napovedoval tudi Kreljev bolj diahrono naravnan jezikovni koncept, ki se je dolgoročno izkazal za pravilnega, zlasti v 19. stoletju (Janežič, Miklošič), ko je tak umeten in visoko zahteven jezikovni koncept zahteval Čop za Prešernove Poezije – estetsko merilo je njegove jezikovne poglede zadržalo trdno v okvirih, načrtanih v izhodiščnem razvojnem sistemu 16. stoletja med rabo in sistemom. Jezikovne zablode so se dogajale

zunaj tega: na »Kreljevi strani« je prišlo do ilirizma, arhaizacije in slavizacije jezika pri Levstiku, na »Trubarjevi strani« pa do vdora nekontroliranih narečnih prvin v slovenski knjižni jezik pridigarske literature in jezikovnega partikularizma pri Dajniku.

Svetokriški in Prešeren dokazujeta, da so na estetskem oz. literarnem področju možni najvišji dosežki, kadar se umetniki, tvorci besedila jezikovno gibajo na skrajnih robovih, ki ju v osnovi določata Trubarjeva in Kreljeva jezikovna skrajnost, da pa so za jezikovno normativnost najprimernejši pogoji, ki jih zagotavlja Dalmatinova sredinskost oz. kompromisnost (Japelj, Kopitar, Murko, Slomšek). V zgodovinskem razvoju slovenskega jezika se je pokazalo, da je bila Trubarjeva odločitev za *gmajn jezik* z nekaterimi Kreljevimi dopolnitvami in Dalmatinovo sredinskostjo prava odločitev in dobra osnova za prvo (osrednje)slovensko knjižno normo – Škrabec je to konec 19. stoletja potrdil na najboljši možni način. Trubarjevo odločitev za *gmajn jezik* je v 16. stoletju prevrednotil Kreljev koncept slovenskega jezika. Soočila sta se dva različna jezikovna pogleda, sinhronija in diahronija, ki sta nato v zgodovinskem razvoju slovenskega jezika določala različno knjižno normo in predpis na Slovenskem.

Knjižni status slovenskega jezika v 16. stoletju je odločilno zaznamoval Jurij Dalmatin, ki je s pravim jezikovnim čutom in odločitvijo za sredinskost združil Trubarjev in Kreljev pogled na jezik (Orožen 1996, 1996a) ter s prevodom Biblije (1584) določil ustrezno normo za slovenski jezik – njegova Biblija ni bila le temeljna knjiga krščanstva na Slovenskem, filozofsko in umetnostno besedilo ali največji tiskarski dosežek na Slovenskem, ampak tudi jezikovni priročnik za vse pišoče Slovence naslednjih dvesto let. To se je zgodilo zato, ker je Dalmatin znal odbrati vse dobro iz Trubarjevega *gmajn jezika* in s poslušom sprejeti tudi Kreljeve reforme (Orožen 1996a) ter tako pokazati, da je jezik sicer samobiten, vendar pa ne izhaja sam iz sebe, ampak iz človeka, ki ga uporablja, nanj vpliva in duhovno določa. Samobitnost slovenskega knjižnega jezika je po 16. stoletju prišla najbolj do izraza takrat, ko so njegovi vodniki in uporabniki sledili Dalmatinovi sredinskosti.

6 SKLEP

Prekmurski knjižni jezik ni bil jezikovna skrajnost. Prešeren je šel (po navodilih Čopa) z vidika poenotenja knjižnega jezika v jezikovni elitizem, ki je za edino pravilno priznaval kranjsko osredneslovensko knjižno normo. Odklanjal je vse nesrediščno in ker ni poznal dvojničnega razvoja slovenskega knjižnega jezika, je spodbujal napačno posplošitev, da je središčno hkrati tudi

knjižno. Panonsko jezikovno tradicijo je enačil z jezikovnim partikularizmom in uresničevanjem pokrajinskih izročil jezika, priznaval pa ji je le preprečevanje potujčenja na obrobju. Razumel jo je kot prehodni pojav, ki mora voditi k osrednjeslovenskemu jeziku (sprejemal ga je kot vsenarodnega). Jezikovno jedro bi naj dalo jeziku stanovitnost s svojo zasidranostjo v večini nosilcev slovenskega jezika (Toporišič 1992a). To pa je bilo napačno razumevanje, poznavanje in razlaganje jezikovnih razmer v slovenskem prostoru, ki je za knjižno normativnega priznavalo le osrednjeslovenski jezik, panonska jezikovna tradicija pa je bila v razvoju slovenskega jezika povsem spregledana. Čopov jezikovni koncept je v svoji skrajnosti zato napovedoval jezikovno zaprtost. Odpadništvo Stanka Vraza, ki je prestopil med ilirce k Ljudevitu Gaju, je bilo za sodobnike znak, da je potrebno začeti o jeziku razmišljati drugače.

Prekmurski knjižni jezik se je sredi 19. stoletja kompromisno poenotil z osrednjeslovenskim zaradi nacionalne enotnosti in romantične enačbe: jezik = narod. Ali je šlo za odgovor na ilirizem in strah pred jezikovnim in kulturnim združenjem vseh južnih Slovanov? Zaton prekmurskega knjižnega jezika je povezan s kulturnim in jezikovnim poenotenjem Slovencev in nastankom t. i. novoslovenščine kot enotne slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja. Novoslovenščina pa seveda ni jezik Trubarja ali Kopitarja ali Čopa in Prešerna (gospod trubarjeva kranjščina, ali Kopitarjeva Kranjska, Koroška in Štajerska, ali Čopov osrednji del današnje Slovenije), saj vključuje osrednje in obrobje, iz katerega raste raziskovanje in jezikovno samobitnostno uzaveščanje slovenščine – enoten slovenski knjižni jezik je rezultat politične odločitve sredi 19. stoletja o združitvi Slovencev v eni državi.

Prekmurski pisci so bili neke vrste zamudništvo protestantizma, a le do normiranja prekmurskega knjižnega jezika, nato pa so katoliški pisci sledili aktualnim evropskim usmeritvam in začeli rasti iz razsvetljenske miselnosti do romantičnih idej, s tem pa so se ukoreninili v kulturo zahodne Evrope. Če poskušamo postaviti pravo mejo med jezikovno politiko in ideologijo v panonskem jezikovnem prostoru, moramo upoštevati, da gre pri vprašanju prekmurskega knjižnega jezika za odnos do kulturne kontinuitete slovenskega naroda, ki ne sme zanikati dvojničnega razvoja slovenskega knjižnega jezika.

Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem

0 Uvod

Sodobne raziskave zgodovine slovenskega jezika opozarjajo na njegov dvojnični razvoj, ki je posledica alpskega (karantanskega) in panonskega kulturno-zgodovinskega in jezikovno-geografskega vpliva (Orožen 1996a: 80–102; Jesenšek 2010a: 279–287). Rezultat sta bili dve samostojni slovenski knjižni normi, ki sta se v prvi polovici 19. stoletja začeli zblíževati, tako da je v pomladi narodov prišlo do poenotenja in normiranja novoslovenščine ali enotnega slovenskega knjižnega jezika. Normativno poenotenje slovenskega jezika je bilo posledica romantičnih razmišljanj o jeziku in narodu v času, ko je jezikovna enotnost postajala pogoj za nacionalno združitev Slovencev v eni državi. Do takrat sta na slovenskem narodnostnem ozemlju obstajala osrednjeslovenski (kranjščina) in vzhodnoslovenski (prekmurski in vzhodnoštajerski) knjižni jezik (Jesenšek 2005: 15). Prvega so normirali slovenski protestanti v 16. stoletju (Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič), drugi pa se je knjižno potrdil v 18. (v delih prekmurskih protestantov – Temlin, Sever, Števan Küzmič) in prvi polovici 19. stoletja (v delih prekmurskih in vzhodnoštajerskih katoličanov – Mikloš Küzmič, Košič, Borovnjak; Dajnko, Šerf, Rižner). Vzhodnoslovensko knjižnojezikovno izročilo prejšnjih stoletij je torej sestavni del slovenskega jezikovnega in književnega dogajanja.

Slovenska nacionalna zgodba o rojstvu avtonomnega in enotnega slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju je med Slovenci tako ukoreninjena, da jo je težko spreminjati oz. dopolnjevati. Če govorimo o Trubarju kot začetniku slovenskega (ne osrednjeslovenskega!) knjižnega jezika, to pomeni, da sprejemamo tezo o enotnem slovenskem knjižnem jeziku že od njegovih začetkov in pozabljamo na dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika ter delitev na osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo. Za obe slovenski knjižni normi je značilno, da sta nastali kot posledica razmer v slovenski in evropski Cerkvi (jezik kot stranski produkt protestantizma), in sicer kot nadnarečni tvorbi izhajajoči iz živega govora svojih okolij. V osredju in na vzhodu so protestantsko knjižno normo sprejeli tudi katoliški pisci, in ko je bila jezikovna oz. knjižna tradicija vzpostavljena, so se takoj pojavile še želje

po literarnem ustvarjanju, temu pa je sledilo bolj ali manj uspešno dopolnjevanje štiričlenskega snopa funkcijskih zvrsti še s praktičnosporazumevalnim, publicističnim in strokovnim jezikom.

1 DVOJNIČNI RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V zgodovini slovenskega jezika je bil dvojnični razvoj knjižne norme dolgo časa spregledan, obstoj slovenskega alpskega in panonskega jezikovnega prostora ter posledično od tam izhajajočega osrednje- in vzhodnoslovenskega tipa jezika pa se je napačno razlagal kot nasprotje med središčnim in obrobnim principom. Nasprotje je bilo poenostavljeno v neprimerno razlago, da je vse središčno normativno in »slovensko«, vse obrobno pa odklon, neknjižno, »neslovensko«, napačno in lahko vodi v odpad od slovenskega knjižnega jezika. Neenakopraven položaj obeh slovenskih knjižnih norm se je kazal v nazorskem stališču, da je osrednjeslovenski knjižni jezik »pravilen«, vzhodnoslovenski pa »napačen«. Centralisti so prekmurskemu in vzhodnoštajerskemu knjižnemu jeziku neupravičeno pripisovali preveliko število slabosti in neknjižnosti, s tem pa je osrednjeslovenski knjižni jezik pridobival normativno prestižnost. Knjižnojezikovna zabloda je tako pospešila enosmerno normativnosti slovenskega knjižnega jezika, tj. središčno jezikovnoknjižno prevlado, ki nikoli ni dopuščala možnosti, da bi »osrednji knjižni jezik redigirali v korist nesrediščnih Slovencev« (Rajh 2002: 48). Tako je razvojne možnosti slovenskega jezika razumel tudi Rigler (2001: 347–372), ki je nastanek in razvoj slovenskega knjižnega jezika razlagal značilno središčno. Jezikovna prizadevanja na severovzhodu Slovenije je označil za »separatistično strujo« (Rigler 2001: 372) in jih vztrajno, a neprepričljivo in brez zadostnih jezikovnih dokazov razlagal kot samosvojo jezikovno smer na severovzhodu Slovenije, kot »jezikovno-literarni separatizem« ali »odklon od tradicionalne osrednje slovenščine«, kot odmik od »knjižne slovenščine« v nastavke neknjižnega, obrobno pokrajinskega slovenskega jezika. Toporišič je tako vzhodnoštajersko »nepridruževanje k naravno skupnemu« slovenskemu osredju ustrezneje in bolj natančno poimenoval za jezikovni partikularizem. V svoji periodizaciji razvoja slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2006: 590–597) pa je predstavil podobne poglede na zgodovino slovenskega knjižnega jezika kot Rigler, čeprav je v Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 361) označil Dajnkova prizadevanja za »pravi miniaturni knjižni jezik«; osrednji knjižni jezik mu je kljub temu v drugi polovici 19. stoletja postajal »vse bolj vseslovenski«, saj je bil v primerjavi z njim obrobni severovzhodnoslovenski veliko bolj nestanovit in premalo združevalen.

Zdi se, da je strukturalistično jezikoslovje spregledalo Tomšičev nastavek za tezo o dveh slovenskih knjižnih normah (Tomšič 1956: 9–28); zaznal je razliko med nastankom knjižnega jezika v 16. stoletju (1956: 10) in njegovim nadaljnjim oblikovanjem, ko so osrednja in zahodna slovenska narečja doživela v 17. stoletju velike spremembe (1956: 15). To misel je poskušal razviti v vprašanje o pokrajinskih knjižnih jezikih (1956: 18). Ob kranjskem knjižnem jeziku je opozoril na Gutsmana, ki mu v »tradicionalni knjižni jezik« »udarja« koroško narečje, in bukovnike, na novo pa je odprl tudi jezikovno vprašanje štajerskih in prekmurskih piscev. Pri tem je Prekmurcem že priznal »svoj knjižni jezik«, vzhodnoštajerska knjižno-jezikovna prizadevanja pa še ni prepoznal za enaka prekmurskim, ampak jih je označil za »znamenja, ki so v naslednjem obdobju rodila izrazit partikularizem v knjižnem jeziku« (1956: 18).

Dolgo časa so Tomšičev namig o dveh normah slovenskega knjižnega jezika razumeli napačno: tradicionalna knjižna slovenščina je kranjščina, pokrajinski knjižni jeziki pa so njena opozicija, ki jo je potrebno (načelno) zavračati. Vse, kar prihaja iz osredja, je zato sprejemljivo in »splošno slovensko«, to, kar ponuja slovensko jezikovno obrobje, pa je narečno in za »splošni knjižni jezik« nesprejemljivo. In ko se je začelo središčno enačiti z ljubljanskim, se je zazdela Pohlinova prenova osrednjeslovenskega knjižnega jezika sprejemljiva tudi za slovensko jezikoslovje sedemdesetih let prejšnjega stoletja, »zgodovinska knjižna slovenščina« pa je tako postal jezik protestantskih piscev 16. stoletja. »Dvojničnost« slovenskega jezika se je tako omejila na slovensko zborni in pogovorni knjižni različici osrednjega slovenskega prostora z Ljubljano kot središčem. »Središčno« je bilo sprejeto kot normativno, »obrobno« kot odstop od »naravno skupnega«, zgodovinska razlika med alpsko in panonsko jezikovno bazo je bila zbrisana, slovenski knjižni jezik je bil izenačen s »kranjskim«, poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja pa je bilo razloženo z načelom, da je knjižni jezik združevalen (torej kot prevzemanje osrednje knjižne norme tudi v panonskem jezikovnem prostoru). »Vseslovenski knjižni jezik« (sredi 19. stoletja poimenovan kot novoslovenščina) je tako bil kompromis, vendar ne več med osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo, temveč med ilirizmom in »kranjsko podobo slovenskega jezika«. Svetec je z novimi oblikami ustavil Majarjevo neživljenjsko ilirizacijo jezika, hkrati pa je uzakonjal Čopov jezikovni koncept osrednjeslovenskega knjižnega jezika in njegovo misel o »umetnem jeziku« oz. t. i. »konvencionalnem književnem govoru«. Nerealna ideja vseslovenskega jezika je bila nadomeščena z vseslovenskim knjižnim jezikom, upoštevajoč tudi moderno Kopitarjevo zamisel o prenovljenem enotnem slovenskem knjižnem jeziku, ki »raste iz ljudstva«, vendar pa upošteva le središčni jezikovni prostor,

obrobna pokrajinska knjižna izročila pa razume kot odpad od slovenskega knjižnega jezika. Dvojnost slovenske knjižne norme, tj. soobstajanje osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika do sredine 19. stoletja kot posledica alpskega (karantanskega) in panonskega kulturno-zgodovinskega in jezikovno-geografskega vpliva (Orožen 1996a: 80–102), za Kopitarja še ni bila sprejemljiva, čeprav je tako že na začetku stoletja pravilno razmišljal Primic v svojem graškem krožku (Jesenšek 2011č), ko je priznaval jezikovno samostojnost in predvsem drugačnost vzhodnoštajerskim piscem in tudi slutil poenotenje dveh knjižnih norm na Slovenskem – do tako preroško napovedanega združevanja je med pomladjo narodov tudi prišlo, ko se je jezikovno vprašanje izenačilo z nacionalnim in je postala jezikovna enotnost predpogoj za razmišljanja o samostojni državi Slovencev.

Dvojnični razvoj slovenskega jezika je povsem pravilno prepoznala Martina Orožen v knjižno »enakopravnih« različicah slovenskega knjižnega jezika (1996a: 313–325), ki jih je umestila v razvojni lok slovenskega alpskega in panonskega jezikovnega prostora (1996: 80–102). Razložila ga je kot posledico variantnega razvoja slovenskega jezika od srednjega veka do 19. stoletja (1996: 103–113) in opozorila na vzporedni razvoj osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika – osrednji in vzhodni tip knjižnega jezika (1996a: 123), ki sta se potrdila v slovenskem cerkvenem in posvetnem slovstvu (1996, 1996a). Za t. i. vzhodnoslovenski sestav je dokazala, da se »ima nedvomno pravico imenovati /se/ knjižni jezik, saj ga od osrednjega knjižnega jezika loči poleg glasoslovno-oblikoslovnih razlik tudi osrednjemu jeziku odmaknjena skladenjska in delno tudi besediščna zgradba« (Orožen 1996a: 317). Rajh (1984, 2002) je nadaljeval te raziskave in jih strnil v spoznanje, da so na severovzhodu Slovenije obstajala prepoznavna hotenja standardizirati t. i. vzhodnoslovenski knjižni jezik, ki je »ostajal v sorodu s starocerkvenoslovansko tradicijo« in bil »prevzet v prekmursko in vzhodnoštajersko nabožno slovstvo«. Dajnkov jezikovni koncept je označil kot »poskus standardizacije vzhodnoslovenskega narečja«, torej za nekaj, kar se sicer ni uveljavilo kot knjižna norma, »dejanško /pa je bilo/ blizu dokončne standardizacije«. Dajnka pa je povsem zavrnil sodobnik Murko, ki je v vzhodnoštajerskem jezikovnem konceptu prepoznal škodljivo jezikovno zaprtost, neke vrste vzhodnoštajerski purizem, ki je v nemirnem obdobju pred pomladjo narodov (nezavedno) dušil nastajajočo veliko idejo Zedinjene Slovenije in stopnjeval občutek ogroženosti slovenskega jezika (germanizacija, hungarizacija, slavizacija). Jezikovno odprtost je odločno zahteval le do večjega in na širšem slovenskem ozemlju uveljavljenega osredneslovenskega knjižnega jezika. Zavrnitev dajnčice, ki je bila zunanji in najopaznejši znak Dajnkovega jezikovnega eksibicionizma, je bila odločna in sama po sebi umevna, pri zavračanju Dajnkove knjižne norme pa je bil Murko

bolj previden in je to storil predvsem na deklarativni ravni. Nikoli dokazano oceno, da je za razliko od Dajnika sprejel osrednjeslovenski knjižni jezik za normo tudi na severovzhodu Štajerske, so nekritično prepisovali številni slovenski jezikoslovci in literarni zgodovinarji (Jesenšek 2009).

2 OSREDNJESLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Osrednjeslovenski knjižni jezik je tista oblika slovenskega jezika, ki jo poznamo od Trubarja, Krelja, Dalmatina in Bohoriča naprej; Trubar se je odločil, da bo nadnarečna tvorba doljenjšine (govor njegove rojstne Raščice), gorenjšine (centralni slovenski dialekt) in takrat še nastajajočega ljubljanskega govora (Ljubljana se je že začela oblikovati v kulturno in upravno središče slovenskega narodnostnega prostora). Pravopisno in jezikovno je »gospod Trubarjevo kranjščino« izpopolnil Krelj (1567), Dalmatinova visoka jezikovna kultura (Merše 2009) pa je Biblijo za naslednjih dvesto let določila tudi za normativni jezikovni priročnik osrednjeslovenskega jezikovnega prostora. Opravljeno je bilo veliko delo (Ahačič 2007), normiran je bil nadnarečni osrednjeslovenski knjižni jezik in že takrat sta se oblikovala vsaj dva različna jezikovna koncepta – Trubarjev in Kreljev (Orožen 1996a: 170–187), sinhroni in diahroni, živi jezik in tradicija, raba in sistem. In že takrat je Dalmatin pokazal, da je potrebno poiskati srednjo pot – jezik je sicer res urejen sistem pravil, ki pa morajo izhajati iz rabe in se ji tudi nenehno prilagajati.

Katoliški pisci 17. stoletja jezikovno sprva niso presegali protestantov. Čandik, Schönleben in sodobniki so ostali v okvirih cerkvenega in nabožnega slovstva in so jezikovno poskušali posnemati merila, ki so jih postavili slovenski protestanti. Šele obdobje baroka je prineslo nov slog, ki je vnesel v osrednjeslovenski knjižni jezik bogatejše izražanje in boljše skladnjo. Kastelec, oče Rogerij, oče Romuald, oče Hipolit, Jernej Basar, Steržiner in njihovi posnemovalci so v jeziku dosegli že tako raven, da so se za slovenščino začeli zanimati tudi izobraženci. Najpomembnejši pisec in oblikovalec osrednjeslovenskega jezika v baroku je bil Janez Svetokriški, ki se je z izdajo pridig (Sacrum promptuarium, Sveti priročnik, 1691–1707) povzpел v vrh evropske homelitične literature, jezikovno pa je zagovarjal praktično stališče – navezoval se je na osrednjeslovensko jezikovno tradicijo, ki jo je dopolnjeval z značilnostmi govorjenega jezika svojega časa in prostora (Kreljev osrednjeslovenski jezikovni koncept 16. stoletja in narečni vipavski vplivi na prelomu 17. in 18. stoletja). Sprejel je Schönlebnovo ugotovitev o narečni razcepljenosti slovenskega jezika (»Scribendum est more gentis, loquendum vero more regionis«), zato se je odločal za nadnarečni knjižni jezik, ki je jezikovno združeval in bil razumljiv širšemu krogu Slovencev (»Sledni po

navadi svoje dežele bo govuril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali.«). Pomembno vedenje o slovenstvu je v baroku širila tudi Valvazorjeva nemško pisana Slava vojvodine Kranjske.

Pretirano poudarjanje rabe (žive govornice) ob skoraj popolni odsotnosti sistema (norma in predpisi v jezikovnih priročnikih) se v 17. in prvi polovici 18. stoletja ni obneslo. Razsvetljenska prizadevanja so pokazala, da jezik potrebuje trden sistem, še zlasti, ker se je v 18. stoletju na severovzhodu slovenskega narodnostnega ozemlja (tudi iz protestantske tradicije) oblikovala panonska prekmurska knjižna norma. V razsvetljenstvu so se v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru že pojavili ljudje, ki so si prizadevali razvijati osrednjeslovenski knjižni jezik in ga uporabljati tudi v leposlovju. Marko Pohlin je napisal *Krajnsko gramatiko* (1768) v nemškem jeziku (da bi se Nemci lahko učili slovenskega jezika), osrednjeslovenski knjižni jezik pa se je glede na pojavitev vrstnih besedil v drugi polovici 18. stoletja začel hitro razvijati in je nadoknadil jezikovno zamudništvo – po zaslugi Pohlina ter zoisovcev je prišlo tudi do preobrazbe Dalmatinovega jezika (Orožen 1996a: 251–288). Gre za jezikovno normo, ki se je uveljavila v katoliškem (Japljevem) prevodu Biblije natančno dvesto let po prvem slovenskem prevodu Svetega pisma.

V obdobju romantike se je osrednjeslovenski knjižni jezik povsem osamosvojil in potrdil tudi v leposlovju. Prvo polovico 19. stoletja je zaznamovalo jezikoslovno delo Jerneja Kopitarja. Njegovemu jezikovni konceptu o »ljudski osnovi« (Orožen 1996: 51–90) osrednjeslovenskega knjižnega jezika je nasprotoval Matija Čop z idejo o »umetnem jeziku« (Toporišič 1991: 455–474), ki bo Prešernu omogočil naskok na pesniški Parnas. Razkorak med knjižno normo in narečjem na Slovenskem se je s Čopovim knjižnim modelom osrednjeslovenskega jezika dokončno poglobil, Kopitarjev »spravljivejši« odnos med narečjem in knjižnim jezikom (Orožen 1996: 51–90; 2003: 397–409) pa je uspešno prevzel Vuk Karadžić, ki je po Kopitarjevem vzoru (»Piši kot govoriš«) prenovil srbski knjižni jezik in dokazal, da je Kopitarjev jezikovni koncept prav tako moderen kot Čopov.

V prvi polovici 19. stoletja se je na Slovenskem uveljavilo tudi močno ilirsko gibanje (Petre 1939), ki pa se je s »prestopom« Stanka Vraza v hrvaški tabor Ljudevita Gaja umirilo in ni imelo večjih vplivov na razvoj osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Matija Majar Ziljski je sicer poskusil teoretično utemeljiti ilirsko idejo vseslovanske jezikovno-kulturne koncepcije, a je šlo za jezikovne zablode, ki se na Slovenskem niso mogle prijati. V pomladi narodov se je že uveljavila ideja o Zedinjeni Sloveniji in enotnem slovenskem knjižnem jeziku kot predpogoju za narodnostno in politično združitev vseh Slovencev v eni državi. Nove oblike, ki jih je Luka Svetec objavil v časopisu *Slovenija*, so

bile najboljši kompromis med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom, med slovenskimi narečji in kontinuiteto dvojničnega starejšega razvoja slovenskega knjižnega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru. Napovedale so jezikovno poenotenje slovenske knjižne norme in od sredine 19. stoletja naprej je na Slovenskem prevladala t. i. novoslovenščina oz. enotni slovenski knjižni jezik.

3 VZHODNOSLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

V panonskem jezikovnem prostoru sta se razvili dve knjižni različici: prekmurski in vzhodnoštajerski knjižni jezik, prvi je bil razširjen med Rabo in Muro, drugi med Muro in Dravo.

Prekmurski knjižni jezik je različica vzhodnoslovenskega jezika, ki se je zaradi zgodovinskih, geografskih, kulturnopolitičnih in jezikovnih vzrokov vse do sredine 19. stoletja zavestno razločevalno razvijal v primerjavi osrednjeslovenskim (Orožen 1996a: 356–381).

Vzhodnoslovenski knjižni jezik se je v knjižni obliki uveljavil približno dvesto let po osrednjeslovenskem – oba sta se podobno oblikovala in normirala: nastala sta kot »stranski produkt protestantizma«. Primož Trubar je nadnarečno združeval dolenjščino in gorenjščino, v normo pa je vključeval tudi že elemente nastajajočega ljubljanskega mestnega govora. Popolnoma enako – le 150 let kasneje – se je slovenski jezik razvijal tudi med protestanti, ki so se ustalili v Prekmurju; knjižni jezik so normirali tako, da so oblikovali slovensko panonsko knjižno novotvorbo, ki je glasoslovno in oblikoslovno izhajala iz porabskega, goriškega in ravenskega prostora, skladijsko pa je bila nadnarečno grajena in oblikovana. Enako kot v alpskem osredju sta bila tudi v slovenskem panonskem vzhodnem prostoru prva tiska katekizem in abecednik – ljudi je bilo potrebno naučiti brati in jim razložiti glavne nauke nove vere. Jezik je bil pri tem glavno orožje protestantov, normiranje jezika pa najpomembnejši stranski produkt protestantizma. Čeprav so Prekmurci v 17. in 18. stoletju poznali Dalmatinovo Biblijo, je v cerkvi in doma niso uporabljali – osrednja slovenščina alpskega prostora je bila tako daleč od jezikovne stvarnosti v slovenskem panonskem prostoru, da so se raje odločili za nadomestni jezik, to je kajkavščino, ki je eden izmed treh najbližjih »panonskih« jezikov (hrvaška kajkavščina in slovenski prekmurščina ter vzhodnoštajersščina). Ker so kajkavci imeli svoje lekcionarje in cerkvene knjige in ker je bila kajkavščina tedaj že uveljavljen knjižni jezik, je bil protestantom v Prekmurju panonski kajkavski jezik bližji in lažje razumljiv kot osrednjeslovenski alpski. Prišlo je do ločevanja dveh slovenskih jezikovnih različic in do (navideznega) zблиževanja

dveh jezikovnih norm v panonskem prostoru. To je poglobilo razlike med slovenskim panonskim in alpskim jezikovnim prostorom, vendar pa se kajkavščina nikoli ni uveljavila kot knjižni jezik prekmurskih Slovencev – bila je le nadomestni jezik v cerkvi in takoj, ko se je pojavila priložnost, so to razliko med slovensko prekmurščino in hrvaško kajkavščino tudi poudarili. Števan Küzmič je v prevodu Nouvega Zákona lepo zapisal: »Nouvi Zákon zdaj oprvič z grčkoga na stari slovenski jezik obrnjeni.« To pomeni, da so Prekmurci svoj jezik razlikovalno imenovali *stari slovenski*, saj so kajkavci še v 18. stoletju označevali svojo kajkavščino kot *slovenski* jezik. Števan Küzmič se je zavedal, da kajkavščina ni »slovenščina«, zato je poudaril to pomembno razliko prav z besedno zvezo *stari slovenski jezik*. (Jesenšek 2005: 32)

Narečno razčlenjevanje slovenskega ljudskega jezika je zaradi državnih meja, upravnih razmer in cerkvenih področij odpiralo vprašanje, kako normirati knjižni jezik in je Küzmiču povzročalo podobne težave kot Trubarju. Prekmurski protestanti so se tako morali ob (ne)sprejemanju osrednjeslovenske in kajkavske knjižne norme odločati tudi za nadnarečno knjižno podobo svojega v 18. stoletju nastajajočega prekmurskega knjižnega jezika. Posamezni pisci so prihajali iz različnih koncev Prekmurja, zajemali pa so tudi še iz drugih narečij in jezikov, tako da se je v 18. stoletju oblikovala posebna knjižna prekmurščina, ki zaradi tega ni bila enotna (Novak 1976: 12) in je primerljiva s prav tako neenotnim osrednjeslovenskim knjižnim jezikom 16., 17. in prve polovice 18. stoletja. Druga polovica 18. in začetek 19. stoletja sta v osrednji jezikovni prostor prinesli močnejše gorenjske vplive na knjižno normo, podobno pa so se z malo zamudništva (19. in začetek 20. stoletja) pojavili v prekmurskem jeziku močni dolinski elementi, zlasti pri katoliških piscih in v publicistiki. Tako je v razvoju obeh slovenskih knjižnih norm izpričana tudi dvojnost pri prevladovanju različnih narečnih vplivov na njuno normo in predpis.

Po letu 1800 so se v osredju začeli zanimati za prekmurski knjižni jezik, ki sta ga svojim rojakom priporočala najprej Kopitar in Čop. Ko je Ravnikar prevajal Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi (1815–17), je kot prvi Slovenec prenesel neko oblikoslovno-skladenjsko kategorijo iz sestava ene slovenske knjižne norme v drugo, in sicer se je navdušil nad deležniško-deležijskim izražanjem v Nouvem Zákonu in tako omogočil soočenje dveh različnih slovenskih knjižnih norm, s tem pa je posredno nakazal tudi kasnejše poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja.

4 PODOBNOSTI IN RAZLIKE V RAZVOJU OSREDNJE- IN VZHODNOSLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Osrednji- in vzhodnoslovenski (prekmurski) knjižni jezik sta se podobno oblikovala in normirala – oba sta nastala kot »stranski produkt protestantizma«. Primož Trubar je nadnarečno združeval dolenjščino in gorenjščino, v normo pa je vključeval tudi že elemente nastajajočega ljubljanskega mestnega govora. To so bile osnove, iz katerih se je razvil osrednjeslovenski knjižni jezik.

Popolnoma enako – le 150 let kasneje – se je slovenski jezik razvijal tudi med protestanti, ki so se ustalili v Prekmurju; knjižni jezik so normirali tako, da so oblikovali slovensko panonsko knjižno novotvorbo, ki je glasoslovno in oblikoslovno izhajala iz porabskega, goriškega in ravenskega prostora, skladijsko pa je bila nadnarečno grajena in oblikovana. Enako kot v (alpskem) osredju sta bila tudi v slovenskem (panonskem) vzhodnem prostoru prva tiska katekizem in abecednik – ljudi je bilo potrebno naučiti brati in jim razložiti glavne nauke nove vere. Jezik je bil pri tem glavno orožje protestantov, normiranje jezika pa najpomembnejši stranski produkt protestantizma.

Med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom so obstajale opazne razlike. Osrednji tip se je zaradi velikih narečnih sprememb hitro spreminjal in je vedno bolj izgubljal stik ali neposredno povezavo z Brižinskimi spomeniki, prekmurski jezik pa je ostajal arhaičen in tesneje povezan z izhodiščnim jezikom Brižinskih spomenikov. Ohranil je bogato deležniško-deležijsko izražanje (-ši in -č), panonski način negacije, razlikovanje med nedoločnikom in namenilnikom, trpno izražanje s *se*, ki ga je osrednji tip jezika izgubil ... V glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedju je toliko razlik (Orožen 1996a: 356–380), da ne moremo govoriti o enotnem slovenskem knjižnem jeziku, ki se je ves čas razvijal v osredju, in o jezikovnem partikularizmu ter odklonih od knjižne norme na vzhodu.

Gre za dejstva iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika, ki so bila v preteklosti zapostavljena in premalo poznana. Starejši jezikoslovci so prepoznavali za knjižne le razmere v središču Slovenije, vse kar se je dogajalo na obrobju, pa so v najboljšem primeru razlagali kot pokrajinske jezikovne različice, zato tudi v vzhodnoslovenskih tiskih 18. in 19. stoletja niso mogli prepoznati knjižne norme, ampak le jezikovni partikularizem z odkloni od središčnega tipa slovenskega jezika.

Vzhodnoslovenski knjižni jezik je sestavni del slovenskega jezikovnega in književnega dogajanja. Obe knjižni normi sta se razvijali samostojno, v prvi polovici 19. stoletja pa sta se začeli približevati, prepletati in zblíževati, tako da je v pomladi narodov prišlo do poenotenja in normiranja novoslovenščine

ali enotnega slovenskega knjižnega jezika, ki je bil posledica romantičnih razmišljanj o jeziku in narodu – jezikovna enotnost kot pogoj za nacionalno združitev Slovencev v eni državi.

Danes vemo, da obstoj dveh slovenskih knjižnih različic ni bilo jezikovno odpadništvo ali klonitev pred političnimi pritiski, ampak jezikovnorazvojno dejstvo vse do sredine 19. stoletja, do pomladi narodov, ko se je iz sinkretizma obeh knjižnih norm razvila novoslovenščina, skupni slovenski knjižni jezik. Jezikovna politika mora upoštevati stanje zavesti, pri katerem jezik predstavlja strnjeno enoto in v nasprotju do drugih jezikov zavzema visoko mesto na lestvici vrednot. Upirati se mora zamenjavi jezika in omejevanju njegovih vlog ter spodbujati t. i. pozitivni jezikovni purizem ter skrbeti za knjižno normo.

5 SKLEP

V 16. stoletju se je odprlo vprašanje normiranja in nadaljnega razvoja slovenskega knjižnega jezika, ki je nihal med številnimi skrajnostmi, npr. med rabo in sistemom, središčnim in obrobni jezikovnimi koncepti, knjižnim jezikom in narečji, osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom, knjižno normo in partikularizmom, enotnim slovenskim knjižnim jezikom in pokrajinskimi različicami. Protestantizem je razmerje med središčnim in obrobni v razvoju slovenskega knjižnega jezika postavil kot teoretično razmerje med sinhronim in diahronim pogledom na jezik, praktično pa v soobstajanju osrednje- in vzhodnoslovenske knjižne norme, vse dokler ni pozitivna razvojna pot sredi 19. stoletja pripeljala do z novimi oblikami poenotene »novoslovenščine«.

Jezikovno načrtovanje je uspešno, če razume razvoj jezika, živo govorico in razmere v trenutku in času, če zna poiskati kompromis med sistemom in rabo – pravilno povezana omogočata naravni jezikovni razvoj vsakega knjižnega jezika, prevlada ene ali druge skrajnosti pa dolgoročno razvojno gledano morda, zaviralno in škodljivo vpliva na knjižni jezik, čeprav ga kratkoročno lahko »všečno« modno določa in vpliva na njegovo (ne)normativnost.

Škrabec o deležu dežel in pokrajin pri normi slovenskega knjižnega jezika

0 Uvod

Škrabec je opozarjal na pomemben delež dežel in pokrajin pri normi slovenskega knjižnega jezika. Priznaval je različnosti v zgodovini slovenskega jezika, odlično je poznal razvoj v osredju od Trubarja naprej, z analizo besedil izbranih avtorjev pa je spremljal tudi najpomembnejše razvojne odklone v primorskem, koroškem in prekmursko-štajerskem prostoru. Čeprav je večino časa preživel in ustvarjal v samostanu na Kostanjevici, jezika piscev t. i. slovenskega zahodnega jezikovnega prostora ni pogosto analiziral oz. se nanj skliceval pri svojih jezikovnih izvajanjih (izjema je protestant Krelj, ki je odločilno sooblikoval osrednjeslovensko knjižno normo 16. stoletja). Presemetljivo je, da ni navajal niti zelo aktualnih izdaj katekizmov v 19. stoletju, ki so sledili osrednjeslovenski ali zahodnoslovenski knjižni normi in celo narečju (Jesenšek 1998b: 583–588). Nekajkrat se je skliceval na slovarsko delo Alasia da Sommaripe, sicer pa je ta prostor upošteval predvsem z narečnim gradivom s področja Beneške Slovenije in Rezije ter primorskega, kraškega, goriškega in solkansko-briškega narečja (za ta prostor je uporabljal tudi sopomenke *zelo zahodno*, *zahodno* in *zahodnoslovensko narečje*). Med koroškimi pisci se je najpogosteje skliceval na Gutsmana, skoraj nič pa na Jarnika in ilirsko usmerjenega Majarja. Besedno gradivo s tega področja je najpogosteje označil za narečno koroško, zelo redko rožansko, sklicujoč se na svojega dopisovalca, medtem ko podjunskega in ziljskega gradiva ni navajal. Škrabčev osnovni vir za štajerski prostor je bila Dajnkova slovnica, tu in tam pa si je pomagal še z Volkmerjem, Šmigocem in Kremplom ter središčno usmerjenimi Slomškom, Murkom, Muršcem in Cafom. Narečno gradivo s tega področja je označeval splošno zemljepisno (vzhodnoslovensko, vzhodno), širše pokrajinsko (panonskoslovensko, panonsko, ogrsko-štajersko in štajerskoogrsko, prekmursko-štajersko) in ožje pokrajinsko (vzhodnoštajersko, štajerskoslovensko, štajersko, prleško, muropoljsko). Še slabše je poznal prekmurske tiske, saj je navajal le Küzmičev Nouvi Zákon in Terplanove priredbe, opozoril pa je še na časopis Marijin list, narečno pa je ta prostor povezoval s štajerskim (vzhodnoslovensko, vzhodno; panonskoslovensko, panonsko, ogrsko-štajersko in štajerskoogrsko, prekmursko-štajersko; ogrsko, prekmursko narečje).

Škrabec je zagovarjal tezo, da je slovenski knjižni jezik samo eden, izhajajoč iz norme, ki se je oblikovala v tiskih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, osrednjeslovenske nabožne (kasneje tudi posvetne) knjige 17., 18. in 19. stoletja, slovnice in slovarji pa so jo nadgrajevali. To pomeni, da je osnova knjižne slovenščine osrednjeslovenski protestantski knjižni jezik, vse odmike od te norme pa je razumel kot pokrajinske poskuse, kako v slovenski knjižni sestav vnašati posebnosti slovenskega jezikovnega obrobja. Zavedal se je, da nobena narečna izreka ne more neposredno oblikovati knjižne, temelječe na odpravljanju razlik med narečji, pokrajinskimi in deželnimi jeziki. Priznaval je narečno različnosti, zahteval pa je prilagajanje in iskanje skupne poti, tj. tako knjižno slovenščino, ki bo sprejemljiva za vse Slovence. Slovenski knjižni jezik mora biti po Škrabcu enoten, pri njegovem normiranju pa morajo obveljati pravi jezikovni čut, doslednost in jezikovna odprtost. Knjižno slovenščino je razumel kot nadnarečno tvorbo, ki se je oblikovala v 16. stoletju, nato pa je v tristoletnem razvoju postajala kompromis deželnih in pokrajinskih jezikovnih rešitev, t. i. najprimernejša splošna raba, ki v pravi meri upošteva tudi etimologijo in povezanost z drugimi slovanskimi jeziki.

1 OSREDNJESLOVENSKO KNJIŽNOJEZIKOVNO IZROČILO

Po Škrabcu je osnova za oblikovanje slovenske knjižne norme središnji kranjsko-slovenski jezik 16. stoletja, t. i. osrednjeslovensko knjižnojezikovno izročilo, ki mora imeti odločilno prednost pred vplivi iz slovenskega jezikovnega obrobja. Njegov jezikovni koncept poudarja enotno knjižno normo in predpise nasproti razdruževalnemu partikularizmu, ki bi ga lahko povzročilo jezikovno *sračje gnezdo*:

Le principu, ki je po mojem prepričanju edino pravi, temu bi rad pridobil priznanje. Vsak pravopis, ako hoče res pravopis biti, mora namreč na fonetični podlagi biti osnovan, kazati mora resnično izreko določenega kraja in časa. Določijo pa kraj in čas, katerima gre ta prednost, zgodovinske okoličnosti. Te so pri nas merodajno veljavo dale kranjskemu narečju 16. stoletja. Da sta se rodila Trubar in Dalmatin še le v 17. stoletju, naša književna slovenščina ne bi bila taka, kakeršna je; da sta se rodila tam kje v Reziji ali v Radgoni, tudi v tem primeru bi naša knjižna slovenščina ne bila taka, kakeršna je. S tem ni rečeno, da ne bi smeli popuščati raznim dialektom zunaj kranjskega in raznim starišim in mlajšim stoletjem nobenega vpliva na književno slovenščino, samo da ne bo sračje gnezdo, kar se tako znese. (Škrabec 1994: 114)

In: »Ali to šestnajsto stoletje, ako je tako imenitno za pravopis naš, ni li enako tudi za pravo izreko?« (Škrabec 1994: 118).

Škrabčeva odločitev, kako normirati slovenski knjižni jezik, je logična in jo potrjujejo tudi zgodovinske in sociolingvistične okoliščine, zato ostaja veljavna

kljub vplivom neosrednjih narečij. Vprašljivo ostaja le vzporejanje jezikovnih dogajanj v dokaj izolirani Reziji in na odprtem severovzhodu Štajerske, ki ju je postavil kot primer dveh skrajnosti, kar pa se ne da enačiti – eno je povsem arhaična Rezija, z vsemi posebnostmi zaradi jezikovnorazvojne neenotnosti, in težavami, ki jih je dodatno povzročil še Boudouin de Courtenay s slovanško-turansko teorijo o njenem poreklu (med drugimi Logar 1996: 233), drugo pa je živi vzhodnoštajerski (knjižni) jezik konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja, ki je s svetourbansko akademijo, Dajnkovim jezikovnim programom (Jesenšek 1998c) in Slomškoviimi (Jesenšek 2003b) ter Murkovimi (Jesenšek 1999b) zavzemanji za enotni slovenski knjižni jezik doživel tudi nekaj poskusov normiranja (Orožen 1996: 80–102 in Rajh 2002).²

Škrabec se je odločil za dolensko osnovo osrednjega slovenskega jezika, dopolnjeno z gorenjščino in mestnim govorom Ljubljane, ki je ob reki Savi vplival proti Kranju na Gorenjsko in preko Posavja na Dolenjsko. Gre za jezikovni prostor t. i. kranjskoslovenskega narečja – kranjska slovenščina pa je hkrati tudi sopomenka za slovenski knjižni jezik (Škrabec 1995: 8), imenovan tudi *naša slovenščina* (npr. Škrabec 1994: 14) ali *književna slovenščina* (npr. Škrabec 1994: 20) –, torej za deželni jezik Kranjske, ki danes na dialektološki karti Slovenije obsega slovenski središčni narečni skupini dolensko in gorenjščino ter velik del rovtarske in primorske narečne skupine:

Da mora izreka, ki ima podlaga biti »književni«, popustiti to, kar jo dela »dialektično«, je bila tudi vedno moja misel. Podlaga »književni« izreki pa je in mora biti dolenski in notranjski dialekt, ne zato ker je domači dialekt tega ali tega, temuč prvič zato, ker je ta dialekt temelj naše književne slovenščine, ta izreka ji torej tako rekoč priložena, drugič zato, ker so v tem dialektu razni slovenski glasovi po spričevanju domačih kaker ptujih jezikoslovcev najrazločnije ohranjeni. Ali nevgljenosti in preproščine dialektične se mora znebiti, in tu stopijo ostali dialekti v svoje pravice. (Škrabec 1994: 202–203)

In še:

Naglasni sestav ostani »književni« izreki dolenski, dasi je precej različen od ogersko-štajerskega, zato ker je zanj vendar le večina ostalih dialektov, ne le gorenski, temuč ako odštejemo nepremnoge posebnosti, tudi koroški in goriški. (Škrabec 1994: 203)

2 SLOVENSKO JEZIKOVNO OBROBJE

Deželne in pokrajinske jezikovne različice iz slovenskega jezikovnega obrobja (vzhodnoslovensko knjižnojezikovno izročilo, koroško in primorsko) so

² O tem prim. tudi razprave v *Volkmerjevem* (Lipnik 1998), *Dajnkovem* (Jesenšek/Rajh 1998) in *Murkovem zborniku* (Jesenšek 1999č).

skupno normo dopolnjevale, če je bilo to potrebno in če pri tem niso izključevale na protestantskem izročilu utemeljenih pravil slovenskega knjižnega jezika. Glede normativnosti je Škrabec pri tem upošteval slovensko »natorno jezikovno mejo«, tj. kranjsko narečje 16. stoletje, ki ga je sprejel za »splošno podlago književne slovenščine«. Tako normo je nekoliko neprepričljivo zagovarjal s sklicevanjem na umetno etimologijo, ki predvideva, kaj bi lahko bilo soglasno s 16. stoletjem – po Škrabcu vse, kar je osrednjeslovensko:

Moje pravopisno načelo je, da torej to, da s držim tako rekoč natorne meje, začetka slovstva našega. Kar v jeziku takrat več ni bilo navadno, tistega ne pripuščam, pa reci etimologija in stara slovenščina, kar jima ljubo in drago. Glede stvari, ki so se kasneje izcimile, pa terjam, da naj bodo v soglasju z jezikom 16. stoletja, t. j. take, da bi tudi tedaj ne bile nemogoče. Ravno to velja o rečeh, ki se iz drugih narečij sprejemajo; sprejeti morajo obliko, kaker bi jo imele, da so se porodile v tem, ki je splošna podlaga književne slovenščine naše, t. j. v kranjskem narečju 16. stoletja. (Škrabec 1994: 108)

Zanimivo je, da je Škrabec kljub pravilu o »natorni meji« slovenskega jezika upošteval tudi nekatere starejše, celo starocerkvenoslovanske zakonitosti (npr. pri pisavi in njenih znamenjih):

In vender moramo priznati, gdor bi hotel zavreči in odpraviti razločke, ki so v naši slovenščini vkoreninjeni in po stari slovenščini in ostalih jezikih opravičeni, zato ker jih navadna pisava ne naznanja, ta bi očitno škodo delal slovenščini, ta bi nožice tesal, ker so jim čreveljci pretesni. (Škrabec 1994: 203)

Znotraj slovenskega jezikovnega prostora je po Škrabcu to pomenilo, da na narečnih mejah, ki so tudi deželne oz. pokrajinske, prevlada »izobraženiši jezik« (Škrabec 1994a: 430), tj. središčni nad obrobnim, le izjemoma pa dopušča tudi obojestransko vplivanje in prepletanje:

Štajerski in koroški Slovenci pa smejo seveda z dosti večo pravico tirjati, da se naj posebnosti njihovih narečij ne prezro in ne zaničujejo. Ali pri tem mora biti vender tudi njih kakor naša želja, da bi imeli v našem vkupnem slovstvu vkupen in polpolnoma edinstven književni jezik, in da bi se odpravile vse razlike, ki nas v tej reči še ločijo. Kar je v vsakem oziru bolje in dosledneje, naj velja, čeprav nema v narodu večine; kjer pa manjšina nema nič boljega nasproti postaviti večini, tamkaj mora po vsej pravici to veljati, kar večina govori. (Škrabec 1998: 62)

Glede na delež dežel in pokrajin pri oblikovanju knjižne norme je slovenščino primerjal z ruščino, ki prav tako poudarja »enoobrazje jezika«, tj. normativno izhaja iz središčnega govora in hkrati upošteva »črte dialektične izreke« (Škrabec 1994a: 484). Pri Škrabcu gre torej za podobo zgodovinskega razvoja slovenskega jezika, ki je imel dokaj trdno in določeno knjižno podobo, na drugi strani pa so jo dopolnjevali pokrajinski narečno obarvani poskusi, ki so bili posledica jezikovno-narečne in upravno-politične razdrobljenosti Slovencev in slovenskega narodnostnega ozemlja v romanskem, germanskem,

madžarskem in južnoslovanskem jezikovnem okolju. V njem je Škrabec priznaval vodilno vlogo kranjskemu knjižnemu jeziku in narečjem (Škrabec 1994: 114), med pokrajinskimi različicami pa je upošteval še primorsko, koroško, vzhodnoštajersko in prekmursko, ki jih je imenoval tudi podnarečja (108). Šlo je za t. i. deželne jezike, med katerimi sta tako primorski kot koroški geografsko in jezikovno-narečno jasno določljiva, preostala dva pa je potrebno dodatno razložiti.

Škrabec je vzhodnoštajersko narečje razlagal kot podnarečje *panonskoslovenskega* (Škrabec 1998: 224), na nekaterih mestih kar *panonskega narečja*, imenoval ga je tudi »vzhodno slovensko narečje« (npr. Škrabec 1994: 94; Škrabec 1994a: 136), ki mu pripadajo »štajersko-prekmurski« in »hrvaški Slovenci ter hrvaški kajkavci« – vzhodni Štajerci so prebivalci med Muro in Dravo, od Maribora do hrvaške meje, ki govorijo »narečje Dajnkove slovnice«, na desni strani Mure tudi t. i. »murskopoljsko narečje« (Škrabec 1995: 426) –, njihovo skupno narečje pa imenuje »prekmursko-štajersko« (Škrabec 1994: 111), »ogersko-slovensko« ali »ogersko-štajersko« (Škrabec 1994: 203). Slovenščino na levi strani Mure je imenoval »prekmursko-ogrsko narečje«, »ogerska slovenščina« (npr. Škrabec 1995: 148), »prekmurščina« (Škrabec 1994a: 114), ali »vshodno-slovenski (prekmurski) jezik« (Škrabec 1995: 238). Gre pravzaprav za model, ki geografsko-zgodovinsko izhaja iz delitve slovenskega jezikovnega prostora na alpski in panonski del (Orožen 1996: 80–102), v katerem sta po Brižinskih spomenikih vse do 19. stoletja soobstajala osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik (Jesenšek 2000/01: 297–303). Škrabec o taki dvojnosti slovenske knjižne norme sicer ni pisal, posredno pa je nanjo vendar opozarjal z izrazi *panonski*, *panonskoslovenski*, *vzhodnoslovenski*, *prekmursko-štajerski*, *ogersko-štajerski* in *vzhodnoštajerski* ter *prekmurski*. Kadar je navajal jezikovno gradivo z vzhoda Slovenije, je praviloma soočal enotne vzhodnoštajerske, prekmurske in kajkavske jezikovne pojave z normativno sprejetimi osrednjeslovenskimi. Arhaičnejša obrobna narečja lahko pomagajo pri rekonstrukciji posameznih »pravilnih« in izvirnoslovenskih jezikovnih pojavov, kadar je v središčnih govorih zaradi hitrega narečnega razvoja prvotna stopnja že zabrisana,³ sicer pa je vplive nesrediščnih govorov na podobo slovenskega knjižnega jezika dopuščal le, če niso bili v nasprotju z osrednjim *kranjskim jezikom*:

³ Npr. v primeru zapisovanja jata z *ej* ali *ie*, ko se po stanju v osrednjeslovenskih narečjih ne more ugotoviti (za jat se nedosledno pojavljata diftong ali monoftong), ali gre za naglašeni ali nenaglašeni dolgi oz. kratki jat; koroščina pa tako določitev dopušča – dolgo poudarjeni jat da *ie*, kratki jat pa *e* ali *a*, jat + *j* pa *ej*: *pred vsem hudim na tem svetu – prad vsiem hudim na tam sviete. Svatejše* (Škrabec 1995: 34).

Brez škode pripuščamo, da se nam knjižna slovenščina v posameznih rečeh opira na druga naša narečja, kaker štajersko ali prekmursko, samo da s tem ne pride v nasprotje s katerim občnim zakonom kranjskega narečja, ki je prava splošna podlaga. (Škrabec 1994: 94)

In:

Ali izobraženim mej nami je potrebna *edinstvena*, imenujmo jo, če dovolite, »književna« izreka; in ta izreka ne sme biti neorganska zmes dialektičnih izrek, tega, upam ni treba še le dokazovati. Zato pa nikaker ne mislim, da mora v *vsem* le kranjščina odločevati, dasiravno je res, da splošno nihče ne more prodrati, kar je vedel že Stanko Vraz /.../. (Škrabec 1994: 202)

3 DELEŽ KRANJSKE PRI NORMI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V Škrabčevem jezikoslovnem delu je opazna trdno določena meja med knjižnim in neknjižnim, ki se kaže v razmejitvi med kranjščino na eni ter ostalimi deželnimi jeziki na drugi strani, kar je lepo razvidno v enačbi osrednjeslovensko : vzhodnoslovensko = knjižno : pokrajinsko, kjer je osrednjeslovensko nadnarečna tvorba dolenjščine in notranjščine ter gorenjščine, z upoštevanjem primorskih, osrednještajerskih in koroških posebnosti, vzhodnoslovensko pa vzhodnoštajersko in prekmursko (kjer je ogrski slovenščini priznan poseben položaj t. i. pokrajinskega knjižnega jezika).

Delež Kranjske ima pri normi slovenskega knjižnega jezika vodilno vlogo. Zemljepisno je Škrabec izbral za osnovo knjižne slovenščine dolenski prostor, zgodovinsko 16. stoletje, jezikovno pa je dal prednost zakonitostim živega govora pred etimologiziranjem. 16. stoletje je dogovorjena podlaga za knjižni jezik, jezikovni aksiom, o katerem se ne sme dvomiti:

Proti pisateljem 16. stoletja se sploh ne smemo izgovarjati s pisatelji prejšnjega, prvič, ker so oni gotovo stariše in prevotniše oblike vedeli, in drugič, ker so priprosto po tadanji natančniši izreki pisali. (Škrabec 1994: 118)

Knjižni jezik raste iz živega govorenega jezika, prerašča v nadnarečno tvorbo, umetno do te mere, da je kompromis med dolenjščino, gorenjščino in t. i. kranjščino ter branik pred vdori od drugod, predvsem pred panonskimi slovenskimi jezikovnimi rešitvami. To pomeni, da ima med kranjskimi narečji primat dolenjščina in da je Trubarjeva sinhrona jezikovna naravnost dobila prednost pred Kreljevo diahronijo. Škrabec se je kot jezikoslovec izogibal vsakršnih skrajnosti, zato je največ ponazarjalnega gradiva črpal iz Dalamatina, ki je v 16. stoletju poskušal najti pravo mero med Trubarjevim in Kreljevim jezikovnim konceptom, v 17. stoletju je dajal prednost Dolenjcu Hipolitu in Notranjcu Kastelcu pred Svetokriškim in Gorenjcem Basarjem,

v 18. stoletju izrazito središčno usmerjenemu Pohlinu pred Koroščem Gutsmanom ali Gorenjcem Japljem, v 19. stoletju pa jezikovno tradicionalnemu Kopitarju (Toporišič 1991: 323–343) pred Čopom (Toporišič 1991a: 455–474), ki je zagovarjal izrazito privzdignjen, od živega jezika odmaknjen umetni jezikovni koncept. Zdi se, da je Škrabec pristal na kompromis med Kopitarjevim in Čopovim jezikovnim nazorom (Toporišič 1987: 50–67), skupna točka pa je Dalmatin, ki je prav tako kompromis med Trubarjevim in Kreljevim jezikovnim konceptom (Orožen 1996: 170–187).

Tem imenom, nosilcem slovenske normativnosti, je kot protiutež postavil Dajnka na vzhodu Štajerske in Števana Küzmiča ter Terplana med Prekmurci. Dajnkov poskus, normirati vzhodnoštajerski knjižni jezik, je ocenil za pokrajinsko narečnega, medtem ko je jezikovna prizadevanja slovenskih Prekmurcev bolj cenil in je njihov jezik označil za slovensko pokrajinsko knjižno različico.

4 DELEŽ VZHODNE ŠTAJERSKE IN PREKMURJA PRI NORMI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Škrabec je vzhodnoslovenski jezikovni prostor poznal slabše kot osrednje-slovenskega. Med prekmurskimi pisci je kot jezikovno normativnega navajal le protestanta Števana Küzmiča (sploh pa ne katoličanov Mikloša Küzmiča in Košiča) in seveda Terplanove jezikovne izdaje, v katerih je iz Küzmičeve prekmurščine odpravil diftonga *ej* in *ou* ter uvajal nekatere osrednjeslovenske oblike, npr. *jas*, *sem*, *prah*, *odpravi*, mestoma že tudi pisavo končnega *l* v del. m. sp. (*delal*, *pisal* : *delao*, *pisao*).

Poglejmo, kako je Škrabec gledal na delež vzhodnoštajerskih piscev pri normi slovenskega knjižnega jezika. Jezikovnih razmer v severovzhodnem jezikovnem prostoru Slovenije ni najbolje poznal, in to je v svojih razpravah večkrat poudaril. Glavno misel je usmerjal v poenotenje knjižne norme, zato se je skliceval zlasti na Slomška in Murka, Dajnkova jezikovna prizadevanja pa je dosledno označeval za narečna, tako tudi njegovo slovnico, *ki piše po dotičnem narečju* (Škrabec 1994a: 28) ali *v narečju Dainkove slovnice* (Škrabec 1994a: 12). Vzhodnoštajerski jezik je označeval še s sinonimoma *štajerska slovenščina Dajnkove Slovnice* (Škrabec 1998: 236) in celo *v knjižnem jeziku, kakeršnega je hotel Slov. goricam dati Dainko* (Škrabec 1994a: 410), vse vzhodne Štajerce, tj. *Dajnkove Štajerce* (Škrabec 1995: 570), pa je izenačil z Dajnkom, ki je na nekaterih mestih podoben kajkavcem, npr. pri izpuščanju etimološkega *j* za dolgim *e*-jem: »Dajnko piše *debeléši*, *slabéši* itd. in podobno tudi stari kajkavci.« (Škrabec 1994a: 434)

Dajnkove *štajerske slovenščine* (Škrabec 1998: 236) ni prepoznal za deželni jezik, ampak ji je pripisoval le pokrajinskost in narečni partikularizem ter pri tem zahteval, da se morajo Štajerci (in Korošci) *kranjske pisave in izreke poprijeti* (Škrabec 1998: 62). Preseneča, da v Škrabčevih razmišljanjih o jezikovnih razmerah na severovzhodu slovenske Štajerske niso omenjena prizadevanje za slovensko štajersko izdajo Parhamerjevega katekizma, kjer je lepo razvidno zavestno odmikanje od kajkavščine in iskanje izvirne štajerske jezikovne norme (Rigler 1968: 661–681), ki je v t. i. razsvetljenski svetourbanski akademiji še nihala med kajkavsko (Modrinjak) in slovensko (Primic) strujo, nato pa se je ob nastopu Dajnka za kratek čas uspela potrditi kot knjižna norma s svojo pisavo in naklado skoraj 50 000 knjig v vseh funkcijskih zvrsteh jezika razen v publicistiki, za katero je ob nastopu središčno usmerjenih Murka in Slomška zmanjkalo časa. Tudi zanimivih Kremplovih poskusov, kako se približevati skupni knjižni normi, ni omenjal – Evangelije in liste, za katere je že imel vzor v osrednjeslovenskih prevodih, je poskušal pisati v osrednjem jeziku, Dogodivščine štajerske zemlje, prvo zgodovinsko delo v slovenskem jeziku, pa je pisal v vzhodnoštajerski jezikovni različici, v kateri lahko prepoznavamo značilnosti pokrajinskega knjižnega jezika. Značilno za Škrabca je, da je ob razlagi vzhodnoštajerskega in kranjskega jezika za prvega uporabil pojasnilo, da gre za narečje, kar dokazuje, da je med dvema deželnicama jezikoma le kranjskega razumel kot osnovo za knjižno normo:

Tega dela sta se lotila blizu ob enem Peter Dainko na Štajerskem (slovn. 1824) za svoje narečje in Frančišek Metelko na Kranjskem (slovn. 1825). (Škrabec 1994a: 106)

Da jezikovnih razmer na severovzhodu Štajerske ni najbolje poznal, kaže med drugim naslednja njegova misel:

Volkmer je pisal nekako v tistem štajerskem narečju, ki ga poznamo iz Dainkove slovnice »Lehrbuch der Windischen Sprache, Grätz 1824«. Znamenite so torej njegove basni in pesni v prvi versti za našo dialektologijo. (Škrabec 1994: 268)

Med Volkmerjevim in Dajnkovim jezikom je veliko razlik. Volkmerjevo pesništvo je jezikovno močno odvisno od izrazito ljubiteljsko usmerjenega jezikovnega razmišljanja svetourbanske akademije in nihanj med domačim narečjem in kajkavščino, Dajnkov jezikovni koncept pa je že preiščena programska odločitev, kako normirati slovenski knjižni jezik med osrednjeslovenskim in kajkavskohrvaškim (Jesenšek 1998c: 96–98). Škrabec posebej ni omenjal, da gre pri Volkmerju za narečno pesništvo, pri Dajniku pa za zavestni poskus, dvigniti se nad narečje tako, kot je to v 16. stoletju storil Trubar v osredju. Dajniku je Škrabec, ko je njegovo slovnico označil za narečno (enako kot tudi vse njegove številne tiske, med njimi tudi delni prevod svetega pisma), bil prestrog sodnik in mu je zagotovo storil krivico. Na drugi strani pa je bil bolj strpen do idejno središčno usmerjenega Murka, čeprav njegova slovnica in

slovar kažeta, da je v praksi ostal tesno povezan z vzhodnoštajersko jezikovno normo in besedjem:⁴

Morebiti pa bo kdo rekel, da bi se bile morale Volkmerjeve basni preobleči v današnjo književno slovenščino, ako so vredne, da se še bero. Mi nismo te misli. Tudi drugi, od nas imenitneši narodi imajo svoje dijalektske pesnike ter jih bero take, kakeršni so; zakaj bi tega mi ne smeli? Hvaležni torej moremo biti gospodu izdajatelju za lepo knjižico in zadovoljni s tako, kakeršna je. (Škrabec 1994: 268)

Škrabec je pogosto soočal Dajnka, Küzmiča in kajkavce kot opozicijo osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku in tako posredno opozarjal na panonski jezikovni prostor, toda o knjižnih jezikovnih različicah (alpski : panonski slovenski jezikovni prostor) ni spregovoril nikjer. Jezikovno drugačnost na vzhodu Slovenije je razlagal kot različnost v primeri s slovensko knjižno normo, pri tem pa je priznaval, da so *naša vshodna narečja* (*prekm., kajk.*), *držeč se vshodnega načina* (Škrabec 1998: 355), šla po svoji razvojni poti, ki jo je zaznamovala pripadnost panonskoslovenskemu (narečnemu) jezikovnemu prostoru, v katerem sta se uveljavili vzhodnoštajersčina in panonska (ogrsko) slovenščina (Škrabec 1998: 224), dve različici vzhodnoslovenskega jezika, ki jima je Škrabec pripisoval pokrajinskost in narečnost. Za prekmursko (ogrsko) narečje je vedel, da ga *jezikoslovci po pravici visoko cenijo* (Škrabec 1994: 280). Prekmurščina je v panonskem prostoru zaradi svoje arhaičnosti ohranila nekaj jezikovnih značilnosti (npr. skladenjsko strnjanje z deležniško-deležijskimi skladi na *-č* in *-ši*, trpno izražanje, razlikovanje med nedoločnikom in namenilnikom ...), ki slovenščino še povezujejo s staro cerkveno slovanščino in jezikovnimi prizadevanji Cirila in Metoda v Koceljevi državi. Take povezave pa Škrabca niso preveč zanimale, saj je bil v svojih razpravah dovolj jasen, ko je razlagal, zakaj je normativnost slovenskega jezika vezal na 16. stoletje in na zakonitosti ter pravila osrednjeslovenskega jezika, izhajajočega iz slovenskih središčnih narečij.

5 ZAKLJUČEK

V 17. in 18. stoletju se je v slovenskih tiskih uveljavila predvsem osrednjeslovenska kranjska različica slovenskega jezika, v 18. in prvi polovici 19. stoletja pa sta se ji pridružili še koroška ter vzhodnoslovenska (prekmurska in vzhodnoštajerska) različica (koroški, ogrski in štajerski Slovenci). Kljub različnosti pa se je bilo treba prilagajati in iskati skupno pot, tj. tako knjižno normo, ki bi bila sprejemljiva za vse Slovence. Škrabec se je zavedal, da nobena narečna izreka ne more neposredno oblikovati knjižne, temelječe na odpravljanju razlik

⁴ Prim. razprave o Murkovi slovnici in slovarju v *Murkovem zborniku* (Jesenšek 1999č).

med narečji, deželnimi in pokrajinskimi jeziki. Slovenski knjižni jezik mora biti enoten, obveljati pa morajo pravi jezikovni čut, doslednost in jezikovna odprtost:

Kar je v vsakem oziru bolje in dosledneje, naj velja, če prav nema v narodu večine; kjer pa manjšina nema nič boljega nasproti postaviti večini, tamkaj mora po vsej pravici to veljati, kar večina govori. (Škrabec 1998: 62)

Škrabec je v razpravi *Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo* (1893) postavil pravilo, po katerem je le (osrednje)slovenski knjižni jezik 16. stoletja osnova za sodobni slovenski pravopis, vse, kar se je dogajalo v slovenskem jeziku pred tem (predknjižno izročilo), pa ne more biti dovolj trden temelj, na katerem bi lahko gradili slovensko knjižno normo in predpis. Knjižno slovenščino je razumel kot nadnarečno tvorbo, ki se je oblikovala v 16. stoletju pri naših protestantih. Slovenska knjižna norma se deloma dopolnjuje iz pokrajinskih in nepokrajinskih jezikovnih rešitev, v pravi meri pa upošteva tudi etimologijo in povezanost z drugimi slovanskimi jeziki. Škrabec je različno upošteval vlogo deželnih in pokrajinskih jezikov pri normi slovenskega knjižnega jezika. Slovenska knjižna norma mu temelji na središčnem kranjsko-slovenskem jeziku 16. stoletja (osredneslovensko knjižnojezikovno izročilo), deželne in pokrajinske jezikovne različice iz slovenskega jezikovnega obrobja (vzhodnoslovensko knjižnojezikovno izročilo, koroško in primorsko) pa so skupno podobo dopolnjevale z nekaterimi svojimi jezikovnimi rešitvami, ki jih je Škrabec upošteval le, če niso nasprotovala središčnemu slovničnemu sestavu.

Vzhodnoslovenski jezik se je moral ukloniti upravičenim zahtevam po poenotenju slovenske knjižne norme na »kranjskih« temeljih in čeprav se je v njem *ohranilo mnogo dobro zrnce* (Škrabec 1998: 61), je prešel v narečne okvire. Tako kot so se sredi 19. stoletja slovenski deželni in pokrajinski jeziki pridružili enotni knjižni normi, t. i. novoslovenščini, in prenehali obstajati kot slovenske (knjižne) jezikovne različice, se bo po Škrabčevem prepričanju nekoč tudi slovenski knjižni jezik pridružil veliki skupini t. i. mrtvih jezikov:

Da tudi naša slovenščina ne bo čakala sodnjega dne, to je toliko, kaker gotovo; saj so izmerli kralji med jeziki, latinščina, stara gerščina, sanskert. Kolikor vemo dotične zgodovine, skoraj da ne bo krivo prerokovanje, ako pravimo, da leta 2884 ne bo slišati sadanje naše slovenščine v nobenem »narodnem domu«. Na ljubljanskem vseučilišču jo bo razlagal morebiti kak imeniten slavist. Kako bodo govorili Kranjci 29. stoletja, Bog zna da bo to kedaj narodu na izbiranje dano, ni verjetno. (Škrabec 1998: 210)

Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika, taka ali drugačna, tega dejstva ne moreta spremeniti in Škrabec napoveduje slovenščini usodo, kot so jo doživele latinščina in drugi kralji med jeziki. Čeprav slovenski jezik leta 2884 ne bo doživel, pa je zanimiva Škrabčeva optimistična napoved, da bo to uspelo ljubljanski univerzi.

Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika

1 Uvod

Jezik v prekmurski cerkvi je bila dolga stoletja knjižna kajkavščina, ki se je imenovala *slovenski jezik*, in šele protestanti so v 18. stoletju zmogli prekmurski jezik povzdigniti iz narečnih v knjižne okvire. To se je zgodilo na podoben način kot v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, ko so v 16. stoletju Trubar, Krelj, Dalmatin in Bohorič začeli izdajati prve slovenske knjige. Književno-jezikovni program prekmurskih protestantov je bil v 18. stoletju podoben osrednjeslovenskemu: prva dva tiska sta prinesla glavne nauke protestantske vere (Temlin, Mali Katechismus 1715) in devet strani besedila z abecedo ter primeri za poučevanje branja (Abecedarium Szlovenszko, 1725). Temeljno delo prekmurskega protestantskega slovstva 18. stoletja, tj. prvi prevod svetega pisma nove zaveze v slovenščino iz grščine (Števan Küzmič, Nouvi Zákon 1771), je tako kot Dalmatinova Biblija ponudilo jezikovno rešitev, ki je z majhnimi spremembami ostala zavezujoča za vse katoliške in posvetne prekmurske pisce do konca 19. stoletja, v publicistiki celo do konca drugega desetletja 20. stoletja.

Prekmurski knjižni jezik (t. i. *čisti* ali *stari slovenski jezik*) se je v 18. stoletju ob sorodni kajkavščini (t. i. *slovenski jezik*) oblikoval kot nadnarečna tvorba (podobno kot osrednjeslovenski knjižni jezik 16. stoletja) ravenskega in goričkega govora; dolinske glasoslovne značilnosti so začele prodirati šele na prelomu 19. in 20. stoletja, ko je prekmurski jezik že začel prehajati v narečne okvire. Jezikovna podoba prekmurskega knjižnega jezika je bila zavestno arhaizirana, tj. predvsem v besedju nanašajoča se na stare slovanske besede, v skladnji in oblikoslovju pa prav tako upoštevala nekatere izvirne rešitve iz slovanskega panonskega prostora. Tako zasnovan knjižni jezik se je po protestantih (npr. Bakoš, Barla) potrdil v katoliških tiskih Mikloša Küzmiča, ki so jezikovno zaznamovali ter standardizirali podobo knjižne prekmurščine in jo uzaveščali med ljudmi z zelo razširjenimi in brani knjižnimi deli, med katerimi so bili npr. Szveti evangyeliomi (1780) ali največkrat ponatisnjena Kniga molitvena (1782), višek pa je dosegel v narodno-prebudnem delu Jožefa Košiča, ki je, npr. v delih Zobrisan Szloven i Slovenka med Mürov i Rabov (1845–48) ali Zgodbe vogerszkoga kralesztva (1848), po Miklošu Küzmiču dosegel najvišjo stopnjo omikanosti prekmurskega jezika in ga izrazno ter slogovno povsem približal literarni zvrsti. Sledilo je še oblikovanje strokovnega (npr. učbeniški

sestav, Agustičev Prirodopis s kepami za narodne šole 1878) in publicističnega jezika (npr. Agustičev Prijatelj 1875–1878, Kleklove Novine od 1913. leta naprej); prav v teh dveh funkcijskih zvrsteh se je začelo tudi sramežljivo spogledovanje z umetnostnim jezikom – predvsem v učbenikih, tj. berilih, v katerih so bili objavljeni prvi leposlovni prevodi in celo krajši izvorni leposlovni poskusi, opirajoči se na jezikovno tradicijo Števana Küzmiča in izhajajoči iz izrazitvenih in stilističnih možnosti, ki sta jih v knjižnem jeziku začela uveljavljati Mikloš Küzmič in Jožef Košič. Literarni poskusi so se zavlekli celo v prva desetletja 20. stoletja, in sicer še v čas, ko se je po priključitvi Prekmurja k Sloveniji prekmurski knjižni jezik počasi umikal enotni slovenski knjižni normi, pisna ustvarjalnost pa je začela prehajati v narečne okvire.

2 PODZAVESTNO OBVLADOVANJE SLOVENSKE PANONSKE JEZIKOVNE NORME

Panonska slovenščina se je s prekmurskim knjižni jezikom tudi formalno osamosvojila od t. i. panonskih slovanskih govorov, med katerimi je do začetka 18. stoletja le kajkavščina ohranjala status knjižnega jezika, medtem ko se vzhodnoslovenski jezik do takrat ni mogel potrditi v prekmurski cerkvi, kjer so maševali duhovniki, šolani v Zagrebu in Varaždinu in so pri obredih uporabljali kajkavski jezik in kajkavske lekcionarje, npr. Krajačevičeve evangelije (1615). Slovenci v Prekmurju niso izgubili svojega jezikovnega čuta, le panonska kajkavščina jim je bila bližja kot osredneslovenski knjižni jezik Dalmatinove Bibliji, temelječ na tradiciji t. i. alpske slovenščine. Pomembno pa je, da se je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru ves čas ohranjalo podzavestno obvladovanje slovenske (panonske) norme, tako da je bila kajkavščina le nadomestni knjižni jezik v cerkvi, nikoli pa se ni zamenjevala s prekmurščino v drugih govornih položajih. Ob istem jeziku v cerkvi se panonski Slovenci nikoli niso istovetili s kajkavci, zato ni prišlo do jezikovne asimilacije in kajkavščina ni mogla postati prevladni jezik. Narečna podstava t. i. panonskega jezikovnega prostora je bila dovolj močno razčlenjena, da je zarisala trdno mejo med slovenskim (prekmurskim in vzhodnoštajerskim) ter kajkavskim jezikom. Zavestno obvladovanje slovenske norme in prekmurskega pogovornega jezika je ohranjalo razliko med hrvaško kajkavščino in slovensko prekmurščino v besedju in na vseh jezikovnih ravnanah, zato je razumljivo, da so prekmurski protestanti jezik, ki so ga v 18. stoletju normirali kot knjižni, namesto *slovenski* (kot so svoj knjižni jezik imenovali kajkavci) označili za *stari slovenski* in ga tako tudi formalno ločili od kajkavskega.

3 POMEMBNE PRELOMNICE V RAZVOJU PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Jezikovna odprtost do kajkavščine v večstoletnem zlasti cerkvenojezikovnem stiku prekmurščine nikoli ni siromašila, izrazijsko in skladijsko pa tudi ni opazno vplivala na druge funkcijske zvrsti. V odnosu do osrednjeslovenskega knjižnega jezika je prekmurski knjižni jezik sicer ohranjal nekatere razlikovalne arhaične značilnosti, ki pa so bile bolj posledica jezikovne predanosti in zavesti o pripadnosti slovenskemu jeziku kot pa t. i. jezikovni skrajnosti ali celo zavestnemu jezikovnemu partikularizmu. Slovenskost prekmurskega (knjižnega) jezika v njegovem razvoju nikoli ni bila vprašljiva in celo funkcionalnost stilemov v cerkvenih besedilih je bolj kot kajkavski vpliv posledica Cirilovega in Metodovega jezikovnomisijonskega delovanja v Panoniji, skupnega panonskega jezikovnega izvora obeh jezikov in cirilo-metodijske ter kasnejše glagoljaške prevodne ter jezikovne tradicije.

V zgodovinskem razvoju prekmurskega (knjižnega) jezika, ki se začinja s prihodom Cirila in Metoda v slovensko Panonijo, prepoznavam deset obdobij, ki so odločilno zaznamovali njegov razvoj v smeri slovenskosti.

3.1 Misijonsko delo Cirila in Metoda

Najpomembnejši odločitvi pred nastankom prekmurskega jezika sta bili zagotovo ustanovitev panonske nadškofije, in sicer cerkvenopravno na osnovi obnovljene stare sremske škofije, in leta 870 prihod nadškova Metoda v Panonijo kot naslednika svetega Andronika, ustanovitelja sremske škofije. V rimskih časih je obsegala ozemlje Moravske in Spodnje Panonije (npr. škofije Cibalis /Vinkovci/, Mursa /Osijek/, Siscia /Sisak/, Petovia /Ptuj/, Singidunum /Zemun/, Margus in Viminacium), torej tudi t. i. slovensko Panonijo, v kateri se je kasneje razvil vzhodnoslovenski knjižni jezik, in sicer s prekmursko in vzhodnoštajersko knjižno različico.

Ciril in Metod sta lahko začela razvijati slovansko bogoslužje s tem pa tudi jezik in cerkveno književnost takoj, ko sta zapustila Bizanc in dobila podporo v samostojnih slovanskih državah oz. kneževinah, tj. na Moravskem in v Panoniji. Metod je kot nadškof s slovanskim bogoslužjem in jezikom posegel v interese salzburške nadškofije, ki je do njegovega nastopa združevala tudi vse slovanske škofije, torej tudi karantanske in panonske Slovence, ki jih je karantanski škof Deodorik že v 9. stoletju zgodovinsko in narodnostno razumel kot celoto. Nasprotja so bila neizbežna, saj je šlo za vprašanje cerkvene oblasti, ki je za kratek čas prešla v slovanske roke.

Papež Hadrian II. je dovolil slovansko bogoslužje, ki je v slovenski Panoniji potekalo prirejeno po rimskemu obredu (Jagić 1913: 246), že leta 869, še preden je bila ustanovljena panonska nadškofija. To je bila nedvomno tudi posledica jezikovne dovršenosti starocerkvenoslovanskega jezika in književnosti (Grivec 1938: 258), iz te tradicije pa je kasneje črpala tudi prekmurska knjižna norma.

3.2 Razdelitev enotnega panonskega prostora med Slovence, Hrvate in Madžare

Prvotno enoten slovanski panonski jezikovni prostor, ki ga je zaznamovalo in oblikovalo misijonsko delo Cirila in Metoda ter starocerkvenoslovansko bogoslužje oz. cerkveni prevodi v najstarejšem zapisanem južnoslovanskem jeziku, je začel na prelomu prvega in drugega tisočletja razpadati zaradi zgodovinskopoličnih vzrokov. Slovence, Hrvate in Madžare je takrat formalno sicer združevala krščanska kultura rimske cerkve, vendar so novo nastale upravno-politične in družbene razmere med njimi začele poglobljati razlike, predvsem jezikovne.

V Panoniji sta se srečali indoevropska in ugrofinska jezikovna skupina in prav ta jezikovni stik je vplival na tesnejšo povezanost panonskega slovenskega in hrvaškokajkavskega prostora, tudi zato, ker sta bila madžarski in hrvaško-kajkavski del politično samostojnejša od slovenskega, ki je bil cerkvenoupravno, politično in kulturno odvisen od nemških (salzburška nadškofija do Mure), hrvaško-kajkavskih (leva stran Mure, južno Prekmurje) in madžarskih (györška škofija, leva stran Mure, severno Prekmurje) interesov. Prekmursko ozemlje je konec 11. stoletja pritegnjeno pod madžarsko pravno oblast (severni del je železna županija, manjši južni del pa zalavarska županija Zala), 1094 je cerkvenoupravno pridruženo zagrebški nadškofiji, že 1176 pa se večina iz železne županije priključi györški škofiji. Še vedno pa je močan jezikovni vpliv zagrebške nadškofije, zlasti kajkavskih duhovnikov in lekcionarjev; 1777 je bila ustanovljena sombotelska škofija, ki je združila vse Prekmurje, in tako je začel slabeti tudi kajkavski jezikovni vpliv v cerkvi in cerkvenih tiskih.

V tako razdeljenem panonskem jezikovnem prostoru so se sprva predvsem za cerkvene potrebe oblikovale najprej kajkavščina, nato prekmurščina in za kratek čas še vzhodna štajersščina kot knjižne različice v okviru panonskega narečnega prostora. Prekmurski jezik se je najbolj uveljavljal in ohranjal v cerkvi, in sicer kot narodni jezik v pridigi, molitvi in pri petju. Cerkevne pesmi so bili prvi prevodi v prekmurski jezik, danes pa imamo ohranjene

rokopisne pesmarice v zapisih, ki so nastali najbrž v 16., gotovo pa že v 17. in 18. stoletju. Ohranjenih je več kot osemdeset takih pesmaric, najznamenitejši sta starejša in mlajša Martjanska pesmarica. Posamezniki so jih prepisovali, prirejali in spreminjali tako, da so postajale vse bolj prekmurske in vsebinsko ter jezikovno take, da jih lahko povežemo s prekmurskimi tiski 18. in prve polovice 19. stoletja, ki so oblikovali normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika.

3.3 Oblikovanje t. i. slovenskega (knjižnega) jezika 16. stoletja v panonskem jezikovnem prostoru

Gre za neslovenski, čeprav od kajkavskih piscev in prevajalcev imenovani slovenski jezik, tj. kajkavski knjižni jezik, normiran npr. v Vramčevi Kroniki 1578 (pravi, da »je slovenskim jezikom spravljena«) ali Postili 1586 (»spravljena slovenskim jezikom«; »ovo kratko Postilo našim materinim slovenskim jezikom, slovom i govorenjem spravil i načinil«), kjer je v latinščini ta jezik imenovan »Illyrica lingua«. Jagić je v Arhivu zapisal, da »slovenski jezik« ni današnja slovenščina, ampak gre za knjižni jezik, ki se je uporabljal na zahodnem hrvaškem slavonskem prostoru s središčem v Zagrebu. Gre seveda za današnji kajkavski dialekt, ki se je kot knjižna norma začel uveljavljati v tem prostoru že v 15. stoletju. Raič (1887) je taki razlagi neupravičeno nasprotoval: »Vsi kajkavski pisatelji govore le o svojem slovenskem jeziku ... Vramec govori o svoji leta 1578 v Ljubljani na svetlo prišli Kroniki naravnost: zagrebačka biskupija na Slovenie«, deloma pa mu je pritegnil tudi Navratil:

Ni dvojbe, da je treba v vseh drugih slučajih misliti na one Slovence, ki pripadajo zdaj hrvatskemu kraljestvu; po njihovi govorici (kaj; zato kajkavci) pa jih najslavnejši jezikoslovci slovanski prištevaajo med slovenskemu narodu (Kopitar, Miklošič, Jagić idr.).

Razmerja med obema knjižnima jezikoma so danes nesporno razčiščena – v slovenskem prostoru je to vprašanje dokončno razrešil Ramovš –, čeprav se zanimivi različni pogledi, ki so jih v preteklosti o tem vprašanju imeli naši jezikoslovci in slovničarji, še vedno navajajo tudi v sodobnih raziskavah kajkavskega in slovenskega jezika (npr. Jembrih 1997). Res je imel Vramec v mislih *kajkavščino*, ko je imenoval svoj jezik *slovenski* (prav tako se je npr. Zrinski imenoval *slovenski ban*, tj. slavonski in hrvaški, enako so prekmurski Slovenci imenovali svojo deželo *slovenski orsag*) in ga je tako ločil od *kranjščine* oz. osrednjeslovenskega jezika tistega časa, kljub temu pa ostaja pri tem še vedno nerešeno vprašanje natančne jezikovne meje v panonskem prostoru med kajkavščino in prekmurščino (če sprejemamo tezo zgodovinarjev, da je v 16. stoletju segala Slavonija vse do Štajerske).

3.4 Rokopisna dejavnost v prekmurskem prostoru

Gre za rokopisne pesmarice, ki so predhodnice prekmurskih knjig 18. stoletja. Zapisi so nastali v 16. (Martjanska pesmarica, del je pripisan še 17. in 18. st.) stoletju, 1632 je nastala Markiševska pesmarica, nato pa sledi več (okoli osemdeset) drugih pesmaric, po katerih sta svoje tiske prirejala Küzmič in Bakoš. Prav Markiševska pesmarica je odličen primer jezikovnega prepletanja v panonskem jezikovnem prostoru, in sicer gre za opazno kajkavsko jezikovno osnovo, v katero prodirajo značilnosti takratnega prekmurskega dialekta. Pesmarica je »slovenska« v drugačnem pomenu kot npr. Vramčeva Postila: zanimivo je, da uporablja veliko Vramčevega besedja (skupno panonsko besedje), saj so pesmi grajene na osnovi biblijskih besedil; to pa pomeni, da gre za sledenje glagoljaški jezikovni tradiciji, ki je z Vramčevo Postilo vplivala tudi na prekmurski jezik v Markiševski pesmarici. Na prekmurske značilnosti v tem rokopisu je opozoril ob Novaku tudi Jembrih, ki govori o »zapisovalčevih jezikovnih prilagoditvah k živemu prekmurskemu jeziku« (Jembrih 1997: 83–101).

3.5 Nastop prekmurskih protestantov in normiranje prekmurskega knjižnega jezika v 18. stoletju

Razdvojenost, ki je bila v Prekmurju po 16. stoletju ves čas prisotna, je Slovence delila na katoličane in protestante, kar je povzročilo tudi kulturno-politične razlike in nasprotja ter ločeno šolstvo in dvojne učbenike, vendar pa, kar je presenetljivo, ohranili so jezikovno enotnost vse do druge polovice 19. stoletja, ko so bile za obe strani norma in predpis jezikovne rešitve v Küzmičevem Novem Zákonu. Takrat so katoličani iz svojih tiskov začeli umikati madžarski črkopis in uvajati novoslovenščino, protestanti pa so se »separatistično« oprijeli narečja in že uveljavljenega črkopisa, kar je podpirala in spretno izkoriščala madžarska oblast.

Prekmurski jezik se je kot vzhodoslovenska knjižna različica slovenščine oblikoval v 18. stoletju, in sicer je šlo pri prekmurskih protestantih za podoben način uvajanja knjižne norme kot pri osrednjeslovenskih v 16. stoletju (Trubar, Krelj, Bohorič, Dalmatin). Po načelu, da je potrebno verske nauke širiti med verniki v razumljivem domačem jeziku, sta tudi v Prekmurju najprej izšla katekizem (Temlinova priredba Luthrovega Malega katekizma po madžarskem Györskem katekizmu, 1715) in abecednik (neznanega avtorja Abecedarium szlowenzsko, 1725), ki sta opozarjala na glavne razlike med katoliškim in reformatorskim naukom ter učila ljudi brati in pisati, nato pa je po Severjevem Redu zveličanstva (1747, 96 strani) in nekaterih Küzmičevih zgodnjih delih (npr. skoraj 300 strani obsegajoča knjiga Vöre krščanske kratki

nauk, 1754) izšlo tudi temeljno delo prekmurskega protestantskega slovstva, tj. prevod svetega pisma nove zaveze (Števan Küzmič, *Nouvi Zákon*, 1771). Küzmič je bil sploh prvi Slovenec, ki je prevajal temeljno delo krščanstva iz grškega izvornika v slovenščino, njegov prevod pa se v ponatisih z nekaterimi redkimi glasoslovnimi spremembami, predvsem pa v spremenjenem črkopisu – ogrico je zamenjala slovenica –, v slovenski protestantski cerkvi v Prekmurju uporablja še danes.

Števan Küzmič je že z naslovom oz. opredelitvijo svojega prevoda nove zaveze iz grščine – »zdaj oprvič z grčkoga na *stari slovenski jezik obrnjen*« – pokazal, da je bila v Prekmurju prisotna zavest o pripadnosti k panonskemu slovansko-slovenskemu jezikovnemu prostoru, ki se navezuje na tradicijo Cirila in Metoda (tudi sveta brata sta pisala v slovanskem, tj. *slovjenskem jeziku*), pa vendar se od njune slovanščine (slovjenski jezik) loči enako kot od kajkavščine (slovenski : stari slovenski jezik), npr. Temlinov Mali katekizmuš razločevalne besedne zveze, ki bi opozarjala na razliko med kajkavščino in prekmurščino, še ni poznal: »zdaj na *slovenski jezik* preloženi«; enako tudi še ne leta 1725 izdani *Abece-darium Slowensko*. Prekmurci so tako tudi pri poimenovanju svojega jezika izhajali iz starocerkvenoslovanske panonske jezikovne tradicije – pri odločitvi za knjižni jezik niso sprejeli kajkavščine, ki je bila le nadomestni jezik, ampak živo govorjeno ljudsko prekmurščino, ki so jo povzdignili v knjižno normo. Gre torej za slovenski prekmurski knjižni jezik, ki se je nato v drugi polovici 19. stoletja iz sociolingvističnih in političnih razlogov dialektalno uokviril, kljub temu pa še danes funkcionira v prekmurski poeziji, prozi in publicistiki, zato lahko še vedno govorimo, da ob knjižnem slovenskem obstaja tudi knjižni prekmurski jezikovni standard – poenotenje slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja tako ni pomenilo konec knjižne (pisne) oblike prekmurskega jezika. Res je ta knjižni jezik danes funkcionalno omejen, vendar živi še naprej kot jezik pesništva ter publicistike in tako izkazuje moč in povezanost prekmurske jezikovne tradicije z današnjim časom.

Prekmurska vzhodnoslovenska knjižnojezikovna tradicija ostaja tako pomemben del slovenskega jezikovnozgodovinskega razvoja, ki je bil v preteklosti premalo upoštevan, raziskovan in poznan, odtegovan od skupnega slovenskega prostora in nekritično pomikan v hrvaški kajkavski prostor.

3.6 Razširitev prekmurskega knjižnega jezika na vse funkcijske zvrsti jezika do sredine 19. stoletja

Prekmurski knjižni jezik se je z nastopom Mikloša Küzmiča in Jožefa Košiča do sredine 19. stoletja izrazno in pomensko tako razvil, da so obstajali vsi

pogoji za razvoj vseh funkcijskih zvrsti jezika, tudi leposlovne dejavnosti (Orožen 1996: 369). Prekmurski knjižni jezik je postal kultiviran sestav z normativno razvitimi jezikovnimi ravninami in vsemi potrebnimi prvinami na izrazni in pomenski strani jezika. Sporočanjso je že s prevodom Svetega pisma Nove zaveze prerasel narečne potrebe in splošno sporazumevalno funkcijo jezika, z ubeseditvijo različnih umetnostnih besedilnih tipov predvsem pa s stilnimi postopki, ki so jih razvili pisci v 19. stoletju, pa se je dokončno uveljavila tudi zbornost prekmurskega jezika. Knjižnost in pokrajinskost tega jezika je sploh značilnost, ki je pri sprejemanju enotne slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja postala prepoznavna podoba prekmurskih leposlovnih poskusov t. i. katoliške smeri, protestanti pa so v drugi polovici stoletja začeli vnašati več pogovornih in narečnih posebnosti (Jesenšek 1998a: 125). Ob poenotenju slovenske knjižne norme seveda ni bilo več dovolj časa za izvirno knjižno ustvarjanje v prekmurskem knjižnem jeziku, kljub temu pa beležimo tudi leposlovne poskuse, ki se večinoma niso več zmogli uveljaviti v slovenskem in širšem avstroogrskem literarnem prostoru; izjemoma je to uspelo nekaterim dobrim prevodom uveljavljenih madžarskih romantičnih pesnikov, npr. Petőfija, Vörösmartyja, Gyulayja, objavljenih v prekmurskih berilih in čitankah druge polovice 19. stoletja (V. Novak 1976: 72). Prekmurski knjižni jezik je v poeziji, predvsem prevodih, spretno izkoriščal zunanjo zgradbo pesniških oblik, ritmičnost in metrum, tako da ga lahko prepoznamo za zborno omikan, hkrati pa tudi jezikovno-stilno usposobljen za rabo prvin vseh jezikovnih zvrsti (Jesenšek 1998a: 133).

3.7 Poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja in različni pogledi prekmurskih katoliških in protestantskih piscev na vprašanje enotne slovenske knjižne norme v drugi polovici 19. stoletja

V pomladi narodov je sredi 19. stoletja na slovenskem narodnostnem ozemlju dozorelo spoznanje, da je združitev vseh Slovencev v eni državi mogoče doseči le na osnovi jezikovne enotnosti. 19. stoletje je bilo taki ideji naklonjeno, približevanje osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika pa je intenzivno potekalo vse od »odkritja« prekmurskega knjižnega jezika in Küzmičevega Nouvega Zákona, ki sta ga tako Kopitar kot Čop priporočala osrednjeslovenskim piscem kot zgled »čiste in arhaične slovenščine«. Po Ravnikarjevem poskusu prevzemanja skladiškovskih sredstev prekmurskega knjižnega jezika (npr. deležniško-deležijsko izražanje, raba trpnika, razlikovanje med nedoločnikom in namenilnikom ...) in vzhodnoštajerskim knjižnim poskusom, ki so se pokazali kot zanimiv posrednik pri poenotenju prekmurske in kranjske knjižne

norme, se je sredi stoletja vendar lahko oblikovala skupna slovenska knjižna norma, t. i. novoslovenščina.

Prekmurski katoliški pisci so jo hitro sprejeli in si prizadevali, da bi jo razširili med svojimi rojaki. Nekoliko počasneje se je uveljavila le v publicistiki, ki je bila vse do konca 1. svetovne vojne razpeta med protestantsko in katoliško tradicijo, med zvestobo staremu slovenskemu jeziku in nasilno madžarizacijo, med prekmursko knjižno normo in narečjem. Vzrok za to je bilo zamudništvo, saj se je publicistični jezik v Prekmurju začel razvijati šele v drugi polovici 19. stoletja, tj. v času, ko so se pokrajinski knjižni jeziki že poenotili z osrednjeslovenskim v t. i. novoslovenščino. Pri tem lahko približno petdeset let spremljamo zanimiv način približevanja prekmurske pokrajinske knjižne norme zakonitostim enotnega slovenskega knjižnega jezika – vzhodnoštajerski časopisi (npr. Murska straža, Tabor) so bili v začetku 20. stoletja jezikovni most, ki je pomagal navajati prekmurske bralce na enoten slovenski knjižni jezik (Jesenšek 1996).

V publicistiki je prekmurski knjižni jezik ohranil svojo podobo v prvem časopisu Prijatelj, Kalendar in Marijin list sta piscem dopuščala več jezikovne svobode in narečnosti, Novine pa so začele postopoma uvajati enotno slovensko knjižno normo; v prekmurskem jezikovnem prostoru so jo z velikimi težavami sprejeli šele po prvi svetovni vojni – oblikovanje publicističnega jezika, njegov prehod iz knjižnega v narečne okvire in postopno prevzemanje enotnega slovenskega knjižnega jezika med prekmurskimi Slovenci kažejo pot, ki jo je bilo potrebno prehoditi, da se je v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru uveljavila enotna knjižna norma.

Velike razlike so se v tem času pojavile med katoliškimi in protestantskimi pisci. Prvi so razumeli zgodovinsko priložnost in so se zaradi združitve vseh Slovencev v eno državo odločili tudi za jezikovno enotnost, protestanti na čelu s Kardošem pa so nasledili raznarodovalni madžarski politiki, ki je obljubljala finančno podporo knjigam, napisanim v narečju. Madžari so slovensko narečje kasneje poimenovali vendski jezik in poskušali dokazovati, da gre za samostojen od Slovencev na desni strani Mure neodvisen jezik. Jezikovna enotnost, ki je bila v slovenskem panonskem prostoru prisotna ves čas, se je tako razbila, to pa je koristilo tistim, ki so poskušali dokazovati, da slovenskega severovzhodnega jezikovnega prostora ni mogoče razlagati kot jezikovno celoto. Res je bil ta prostor stoletja upravno-politično in geografsko razdeljen na avstrijski in madžarski del, vendar ne moremo mimo spoznanja o enotni prekmurski vzhodnoslovenski knjižni normi, ki se je v 18. stoletju oblikovala kot različica osrednjeslovenske. Tako razumevanje jezikovnega položaja prekmurskih Slovencev seveda nasprotuje madžarski »vendski« teoriji o izvoru prekmurskega

jezika, kar je natančno razložil tudi Avgust Pavel, ko je razločeval med avstrijsko slovenščino in posebnim tipom prekmurskega jezika (Jesenšek 2004: 45).

3.8 Konec prve svetovne vojne in priključitev Prekmurja matičnemu slovenskemu ozemlju

V tem obdobju se je začela poglobljati razlika med govornim in pisnim jezikom, med narečjem in knjižno normo, tako da je prišlo do najmočnejšega prevrednotenja besedišča v prekmurskem panonskem prostoru. Vpliv madžarščine je postajal vedno manjši, poenjavjal je tudi pritisk nemščine in kajkavščine, vpliv srbohrvaščine pa je postajal vse močnejši.

Hkrati s sprejemanjem enotne knjižne norme, tj. z razširitvijo besedišča, pa so bila v Prekmurju ves čas prisotna tudi prizadevanja za t. i. prekmurski knjižni standard, ki je naslonjen predvsem na prepoznavno razlikovalno besedje panonskega jezikovnega prostora, oblikoslovno in skladijsko pa zavestno prerašča ljudski jezik, tj. narečje z nezadostnimi izraznimi možnostmi. Danes se stereotip o *lepem knjižnem* jeziku in *grdem narečju* uspešno podira, saj ga nadomeščata jezikovna večizraznost in knjižnonareč na variantnost.

3.9 »Železna zavesa« med prekmurskimi in porabskimi govori

Spremenjen način življenja po 2. svetovni vojni, šolstvo in politika so odločilno spremenili podobo jezika v slovenskem Prekmurju, porabski del pa je ostal skoraj hermetično zaprt in arhaičen ter še vedno tesno naslonjen na jezik Küzmičevega Nouvega Zákona; v cerkvi se je ohranjalo besedišče cerkvenih tiskov 18. in prve polovice 19. stoletja, govornjena porabščina pa je kot majhen otok v okviru večjega madžarskega jezika postajala jezikovno zaprta, funkcijsko vse bolj omejena in nedovzetna za sprejemanje novih prvin iz jezika matice.

3.10 Odpiranje in brisanje meja v nekoč enotnem zahodnem južnoslovanskem panonskem prostoru

Novo gospodarsko-politične in sociolingvistične razmere na prelomu 20. in 21. stoletja so obetale slovenskemu jeziku v Porabju nov prerod. Žal do tega ni prišlo kljub zavzemanju Evropske zveze za t. i. male jezike, za regijsko povezovanje in učenje sosedskih jezikov. Prvi rezultati ob odpiranju in podiranju mej so kljub pričakovanjem, da se bo porabščina v stiku s prekmurskim slovenskim narečjem prerodila in ohranila, slabi. Globalizacija je ob državnem madžar-

skem jeziku izpostavila angleščino kot prvi tuji učni jezik v šoli, gospodarske in ekonomske razmere so povečale zanimanje za nemščino, slovenščina pa je ob brezbržnosti slovenske politike (namesto slovenske tekstilne industrije je Porabje dobilo nemško avtomobilsko) tako postala v Porabju šele četrti jezik. Porabščina izginja celo iz cerkve, ki je bila stoletja nosilec razvoja slovenskega jezika v tem prostoru in samo upati smemo, da so prizadevanja in raziskovanja slovenske dialektološke stroke, ki ta hip na Slovenskem očitno edina razmišlja o nadaljnji usodi porabščine in ji ni vseeno, kaj bo z njo v prihodnosti, dovolj močan vzvod, s katerim bo mogoče spremeniti trenutni jezikovni položaj v Porabju. Nekajurni tedenski radijski program in časopis Porabje sta premalo, še zlasti, ker tudi v cerkvi ni več slišati porabščine. Jezikovna politika na Slovenskem se mora s tem izzivom nemudoma soočiti in strategijo svojega jezikovnega načrtovanja usmeriti tako, da se jezikovna situacija v Porabju ne bo izenačila z rezijansko.

Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika

0 Primož Trubar in Števan Küzmič sta bila prva Slovence, ki sta Kranjcem in Prekmurcem prevajala novo zavezo v slovenščino. Trubar je to storil v 16. stoletju, ko je s prevajanjem Novega testameta (odlomki v Katekizmih, Matejev evangelij /1555/, Ta prvi dejl tiga novega testameta /1557/ in Ta drugi dejl tiga novega testameta /1560/, Noviga testameta poslednji dejl /1577/, Ta celi novi testament /1582/) normiral osredneslovenski knjižni jezik (kranjščino), Števan Küzmič pa je 1771 prevedel Nouvi Zákon in normiral vzhodoslovenski prekmurski knjižni jezik. Pri oblikovanju dveh slovenskih knjižnih norm gre za zanimive vzporednice, ki so opazne pri oblikovanju Trubarjevega (Orožen 1996a: 114–129) in Küzmičevega jezikovnega koncepta in so verjetno v določenem pogledu vplivale tudi na poenotenje slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja.

1 Novoslovenščina je bila v pomladi narodov, predvsem pa v narodnostno zelo vplivnem taborskem gibanju⁵ na Slovenskem, odločitev slovenskih intelektualcev, humanistov in politikov, ki so jezikovno enotnost razumeli kot predpogoj za državotvornost Slovencev. Slovensko jezikovno vprašanje so povezali s političnim in izpostavili jezik kot najpomembnejše znamenje narodne samobitnosti ter tako uresničili Trubarjevo željo o enem, vsem razumljivem slovenskem knjižnem jeziku. Šlo je za idejo, ki so ji v drugi polovici 19. stoletja sledili Slovenci v avstrijskem in madžarskem delu monarhije. Trubarjeva in Küzmičeva slovenščina nista bili splošno sprejemljivi za vse uporabnike slovenskega jezika, zato se je šele sredi 19. stoletja s t. i. novoslovenščino prvič v zgodovini slovenskega jezika uveljavila enotna knjižna norma za vse Slovence. To je pomembno dejstvo, ki kaže, da: (1) Trubar ni bil začetnik enotnega slovenskega knjižnega jezika, ampak je v 16. stoletju ponudil sprejemljivo osnovo

⁵ Taborska ideja zedinjene Slovenije je po novooblikarskem valu pripomogla k hitrejšemu poenotenju slovenske knjižne norme in spoznanju, da je popolna jezikovna in politična neodvisnost uresničljiva le v samostojni državi vseh Slovencev – in ker le-ta v 19. stoletju še ni bila mogoča, sta najpomembnejši stvarni pridobitvi taborskega obdobja premik k funkcionalni popolnosti slovenskega knjižnega jezika in spoznanje, da se mora slovenski človek izobraževati s knjigami, napisanimi v slovenskem jeziku (Jesenšek 2008b: 158).

za osrednjeslovensko knjižno normo, (2) so se v prekmurskem prostoru zavedli (jezikovne) enotnosti s Slovenci na desni strani Mure;⁶ Ivanocy je lahko tako kljub močni madžarizaciji in posledično spolitizirani ideji o (prekmurskem neslovenskem) vendskem jeziku Madžarom jasno sporočil (Vazlatok a regmul korbol. Szombathely ujsag 1900, št. 9, 4. marec):

Med današnjim slovenskim ljudstvom na Štajerskem in Madžarskem v preteklosti ni mogoče potegniti take mejne črte, ki bi to ljudstvo kot narod delila. To ljudstvo je eno po svojem izvoru, jeziku in rodovni značilnosti. (citirano po I. Škafar 2004: 28)

Po Košiču in pred Ivanocyjem je bil med Prekmurci Borovnjak edini, ki se je tega pomembnega vprašanja zavedal ter si prizadeval za poenotenje slovenske knjižne norme tudi med prekmurskimi Slovenci (Jesenšek 2008: 168). Zavestno približevanje in zavzemanje »prekmurskega Trubarja« (Jesenšek 2008) za novoslovenščino je spoznal tudi Anton Trstenjak, ko je obiskal Borovnjaka na Cankovi:

Seznanjal se je po nas z našimi razmerami. Že leta 1862. začel se je pridno naročevati na naše časopise, a kar je potreboval knjig, naročeval si jih je iz Ljubljane in Maribora. Tako se je izuril v našem književnem jeziku sam in je isto pot kazal in priporočal on prvi svojim sobratom v vsaki priliki. (Trstenjak 2006: 189)

Trstenjak je opozoril, kako pomembno delo za slovenski jezik je v tistem času opravljal Borovnjak, ki se je odločno uprl madžarski vendski teoriji o izvoru prekmurskega jezika in je zavestno spodbujal mlajše duhovnike v ogrskem delu monarhije, naj ostanejo »verni svojemu materinemu jeziku in narodnosti«:

Zanimivo je, da Ratkovič v svojih Pripombah ne uporablja več besede »vend nyel« (prekmurščina), ampak »szlovén«, namreč slovenski prevod.

Kakor je Ratkovič z dekanjskimi ocenjevalci (med katerimi je prav gotovo bil Jožef Borovnjak) skrbel za čistejšo prekmurščino, tako so tudi »ivanocyjevci« (Jožef Klekl st. in Jožef Klekl ml., Jožef Sakovič, Ivan Baša idr.) vedno bolj in bolj svoje narečje približevali knjižni slovenščini. (Smej 2001: 90)

To je pomenilo uvajanje slovenskega črkopisa v prekmurske tiske in »približevanje pisnemu jeziku slovenskemu«, kar je po Borovnjakovem prepričanju vodilo do združitve ogrskih Slovencev z matičnim narodom. Trubarjeva in Küzmičeva slovenščina sta se soočili, tako da je enoten slovenski knjižni jezik postal sprejemljiv za osrednje- in vzhodnoslovenski jezikovni prostor.

Petsto let po Trubarju in sto petdeset let po poenotenju slovenskega knjižnega jezika se vloge in pomena slovenskega knjižnega jezika za obstoj in uveljavitev slovenske države v novonastali evropski skupnosti, vsaj zdi se tako, premalo

⁶ Prekmursko knjižnojezikovno izročilo je bilo dve stoletji drugi slovenski knjižni jezik (Toporišič 1992a: 83, geslo: knjižnojezikovna izročila).

in preslabo zavedamo. Trubar in Küzmič sta vsak v svojem času in prostoru spregledala nemško oz. madžarsko »globalizacijo«, vprašanje pa je, zakaj se tega vse manj zavedamo danes, ko je v Evropski zvezi in svetu pritisk globalnega jezika še večji kot takrat, ko sta naša protestanta normirala slovenski jezikovni različici in ob tem aktivno usmerjala slovensko jezikovno politiko in načrtovanje.⁷

1.1 Trubar in Küzmič sta se zavedala, da je preprost in vsem uporabnikom sprejemljiv slovenski jezik pomemben za širjenje protestantskih knjig. Živost jezika je postalo pomembno izhodišče njunih knjižnih različic. Če sprejemamo govor Raščice kot podlago za Trubarjevo slovenščino le kot »trop z navidezno parafrazo, ki je ne razumemo dobesedno« (Pogorelec 1984: 189), tudi Küzmičeve »prekmurščine« ne smemo razumeti preozko, tako kot so jo govorili v ravenskem narečju. Temeljno načelo obeh protestantov je bila splošna razumljivost, preseganje narečnih značilnosti v besedju, skladnji in slogu pa je njuni knjižni normi povzdignilo v urejena knjižna sestava, v t. i. duhovniška jezika (Mole 1948).

Trubar ni upošteval razlike med alpsko in panonsko slovenščino – slednje s svojim jezikovnim konceptom nikoli ni pokrtil, čeprav je mislil, da osrednjeslovenski jezik »tih drugih dežel ljudi tudi mogo zastopiti«. Pokazalo se je, da to ne drži. Prekmurski Slovenci so sicer poznali razmere v osrednjeslovenskem prostoru, vendar Trubarjevih in Dalmatinovih knjig niso brali in uporabljali.⁸ Kot nadomestni cerkveni knjižni jezik so vse do izdaj prekmurskih knjig raje kot osrednjeslovenske uporabljali kajkavske prevode, zavedajoč se, da tudi to ni »naš jezik«. Küzmič je prekmurski jezik tudi formalno ločil od hrvaškega kajkavskega in opozoril na naravno povezavo prekmurskega in osrednjeslovenskega jezika.

1.2 Čeprav gre za dve različici slovenskega knjižnega jezika, ju povezuje veliko podobnosti glede na to, kako in v katerih okoliščinah sta Trubar in Küzmič normirala osrednjeslovenski kranjski in vzhodnoslovenski prekmurski knjižni jezik. France Novak (2000: 214) je prvi opozoril na smiselnost take primerjave,

⁷ Jožef Smej, odličen poznavalec jezikovnih in kulturnih razmer v Prekmurju, opozarja na izkušnje iz preteklosti in primerja nasilno madžarizacijo slovenščine konec 19. stoletja z nekritičnim odnosom sodobne slovenske družbe do anglizacije jezika: »Nikakor ne bi bilo prav, če bi iz slovstvene zgodovine Prekmurja izbrisali skrb nekaterih duhovnikov za čistejši slovenski jezik. Njihovo prizadevanje ni brezkoristen ostanek razdobja, v katerem je Prekmurje zajel val madžarizacije, ampak je zdrav in klen opomin sodobni generaciji, ki drvi v angleščino.« (Smej 2001: 89).

⁸ Prim. Košičev zapis v *Starinah železnih in salajskih Slovanov*, da so kranjski kramarji poceni ponujali Trubarja in Dalmatina. Jezikovno osrednjeslovenski jezik v prvi polovici 19. stoletja še ni bil sprejemljiv za Prekmurje.

saj gre pri obeh protestantskih piscih za »povzdig slovenščine v knjižni jezik«. To pa je delo, ki ga je bilo potrebno opraviti premišljeno, odgovorno in sistematično; opravila sta ga na podoben način in tako dobro, da se danes zdi, kot da Trubar v osredju in Küzmič na severovzhodu nista orala ledine, ampak sta imela pred seboj že ustaljeni knjižni tradiciji in izdelana ter popolna knjižna sistema. Razlike med njima seveda obstajajo, »veliko lastnosti pa je zelo podobnih, zlasti /.../ ko gre za uporabo jezika v besedilih« (F. Novak 2000: 214).

Trubar in Küzmič sta opravila pomembno delo. Živ ljudski jezik svojih okolij sta izbrala za osnovo in se odločila za njegovo preraščanje v urejen knjižni sestav, s tem pa sta svoji različici slovenskega jezika gradila po »naravni poti« iz ljudske osnove, tj. na način, ki ga je v 19. stoletju tudi Kopitar prepoznal za najboljšega oz. najsprejemljivejšega za osrednjeslovenski knjižni jezik (podobno tudi Košič, Borovnjak in Ivanocy za prekmurski jezikovni prostor). Trubar in Küzmič sta si glede načina oblikovanja knjižne norme zelo podobna – iskala sta že ustaljene jezikovne rešitve iz ustne, pisne in (Küzmič tudi skromne prekmurske) knjižne tradicije, jih prevzemala, prilagajala svojim potrebam in zmožnostim naslovnikov, iskala nove jezikovne rešitve in jih smiselno povezovala (Trubar bolj sinhrono – *gospod Trubarjeva kranjščina*; Küzmič bolj diahrono – *stari slovenski jezik*) v normo in predpis dveh različic slovenskega knjižnega jezika. Izhodišče za oblikovanje knjižnega jezika je bilo pri obeh enako: protestantska zahteva, da med Bogom in vernikom ne sme biti posrednika in s tem povezano prevajanje Biblije ter opravljanje verske službe v vernikom razumljivem maternem jeziku. Iz tega načela izhajajoče podobnosti, ki so oba slovenska protestanta spodbudile k »poknjiženju« ljudskega govora, so: (1) Oba sta bila protestanta in sta imela odlične stike z evropsko reformacijo: Trubar z nemškimi in švicarskimi (kalvinisti, zvinglijanci, luteranstvo) idejami 15. in 16. stoletja (Glavan 2008), Küzmič z madžarskimi (V. Novak 1976) in slovaškimi (Jesenšek 2000/01) v 18. stoletju. (2) Delovala sta predvsem v tujini, kjer sta pisala, prevajala in tiskala slovenske knjige – Trubar v Nemčiji (Derendingen, Urach), Küzmič na Madžarskem (Šurd, Šomod). (3) Oba sta knjižna jezika pripravljala najprej na prižnici – njuni različici izhajata iz živega govora, iz slovenske alpske in panonske pridigarske tradicije (Orožen 1996a: 80–112), pri tem pa sta poznala Trubar le Stiški rokopis, Küzmič pa Martjansko pesmarico. (4) Izhajala sta iz reformatorskega koncepta, po katerem sta kot stranski produkt, pa vendar skoraj samoumevno (Rajhman 1977), nastala dva jasna koncepta knjižnega jezika. (5) Oba sta normirala svoja knjižna jezika kot zavestni nadnarečni normi, izhajajoči iz slovenske ustne obredne in pisne tradicije (Orožen 1996a); *gospod Trubarjeva kranjščina* je v 16. stoletju normirala osrednjeslovenski knjižni jezik kot nadnarečno tvorbo središčnih slovenskih narečij (z večjim deležem dolenjščine kot gorenjščine) in nastajajočega

ljubljskega govora (Jesenšek 2008), *na stari slovenski jezik obrnjeni* Nouvi Zákon Števana Küzmiča pa je slovenski jezik na levi strani Mure povezal v urejen sestav prekmurskega knjižnega jezika, ki je imel živo govorno podstavo v, za Slovence na Ogrskem, središčnem in prestižnem ravenskogoričnem okolju (Jesenšek 1996, 2005). (6) Kranjščina je dobila s Trubarjem veljavo modernega osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Rajhman 1977: 105), stari slovenski jezik Števana Küzmiča pa značaj sodobnega vzhodnoslovenskega (prekmurskega) knjižnega jezika. (7) Predhodnika Trubarjevega in Küzmičevega prevoda Nove zaveze sta katekizma in abecednika,⁹ v Prekmurju verjetno tudi izgubljena Agenda Vandalica, tj. prvi slovenski obrednik iz leta 1587, ki naj bi ga natisnil Janž Mandelc (Munda Hirnök 2000: 172).

1.2.1 Pred Trubarjem in Küzmičem v osredju in na severovzhodu Slovenije ni bilo ljudi, ki bi si prizadevali za samostojen razvoj knjižne slovenščine in spodbujali rabo slovenščine ali katerega izmed slovenskih narečij v različnih funkcijskih zvrsteh jezika. Narečno razčlenjevanje slovenskega ljudskega jezika je zaradi državnih meja, upravnih razmer in cerkvenih področij odpiralo vprašanje, kako normirati knjižni jezik. Trubarjeva odločitev za osrednjeslovensko nadnarečno tvorbo gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora se je v razvoju slovenskega jezika pokazala za dobro premišljeno, stvarno in dolgoročno rešitev.

V madžarskem okolju so bili Slovenci jezikovno popolnoma odtegnjeni od osrednjega slovenskega ozemlja. Oglejska oblast nikoli ni segla čez Dravo, Mura pa je bila vse do 20. stoletja sploh ostra državno-upravna, politična, zgodovinska in geografska ločnica, ki je bila vzrok za še daljši neknjižni status slovenskega prekmurskega jezika kot v osredju. Küzmič je zato lahko šele več kot dvesto let po Trubarju tudi na levi strani Mure začel razmišljati o narodotvornosti prekmurskega knjižnega jezika, oblikovanega kot nadnarečna tvorba na osnovi ravensko-goričkih pokrajinskih jezikovnih značilnosti.

1.2.2 Trubar je z osrednjeslovenskim oz. kranjskim knjižnim jezikom združil Slovence ljubljanske škofije (Kranjce, Korošce in Štajerce), medtem ko so Slovenci, ki so bili v tržaški in graški škofiji, sicer čutili povezanost z osrednjim prostorom in jezikom, vendar so zlasti med Dravo in Muro do sredine 19. stoletja nenehno iskali še drugačne jezikovne možnosti, npr. oblikovanje

⁹ Slovenski jezik je knjižni status v obeh primerih dobil s protestanti: v osredju s Trubarjevima Katekizmom in Abecednikom (1550), v prekmurskem prostoru prav tako z malim katekizmom (Temlin 1715) in abecednikom (Abecedarium Szlovenszko, 1725). Najvišji družbeni položaj sta obema knjižnima različicama zagotovila Jurij Dalmatin in Števan Küzmič s prevodom svetega pisma (Biblija, 1584; Nouvi Zákon, 1771). (Jesenšek 2008: 166).

knjižne norme ob prevodih Parchamerjevega katekizma, razmišljanje o jeziku v t. i. svetourbanski akademiji, graški krog z Neštajercem Primicem na čelu in Dajnkovo kratkotrajno normiranje samostojnega knjižnega jezika ter pisave med Dravo in Muro (Jesenšek 2005a, 2005b). Küzmič je ponudil knjižni jezik, ki je bil družbotvoren za vse Slovence na levi strani Mure, hkrati pa je oblikoval ob Trubarjevi še eno knjižno različico, v kateri je bilo nato v zelo kratkem času ubesedeno skoraj celotno funkcijskozvrstno področje prekmurskega jezika. Trubarjevi Kranjci in Küzmičevi prekmurski Slovenci so se združili pod skupnim imenom Slovenci, ko so v pomladi narodov in taborskem gibanju spoznali narodotvorno vlogo skupnega slovenskega jezika (Jesenšek 2008b).

1.2.3 Trubar in Küzmič sta tudi glede pisave razmišljala podobno. Bila sta pragmatika, zavedajoč se, da ni dobro pretiravati z novostmi, zlasti ne v pisavi, ki je bila v njunih okoljih že dobro ustaljena. Trubar se zato v prvih dveh knjigah ni ukvarjal z »novim pismom«, ampak je pisavo enostavno prevzel oz. si jo je izposodil od sosedov Nemcev. Gotica je bila takrat splošno uveljavljena latinična zahodnoevropska pisava, dobro znana tudi tiskarjem, vendar pa se je glede rabe šumevcev pokazala za slovenščini neprijazno. Trubar jo je zato že leta 1555 zamenjal za slovenico (bohoričico). Enako je ravnal Küzmič – prevzel je madžarsko latinično pisavo ogrico, ki je postala prepoznaven črkopis prekmurskega knjižnega jezika, zamenjana za gajico prvič šele v Agustičevem časopisu Prijatelj v sedemdesetih letih 19. stoletja (Jesenšek 2005a).

Trubar in Küzmič sta se odločila za nemški oz. madžarski črkopis. Ohranjanje neslovenskih vzorcev za pisavo sičnikov in šumevcev jima je sicer povzročalo težave, vendar sta bila prepričana, da bodo bralci sami našli pravo rešitev »po načinu in lastnostih našega jezika«. Zanašanje na »zahtevnejšega bralca« potrdjuje tezo, da sta njuna knjižna jezika sicer rasla iz ljudske osnove, nikoli pa nista temeljila na narečjih, kakršni sta se govorili na Raščici ali na Goričkem.

1.2.4 Tudi do vprašanja strokovnih izrazov, tj. predvsem teoloških besed in besednih zvez, sta imela podoben odnos. Bila sta zelo demokratična glede rabe germanizmov, latinizmov, kajkavizmov ali hungarizmov. Uporabljala sta jih, kadar v ljudskem besedišču nista našla slovenskih ustreznic. Izbira besedja je bila pri obeh na preizkušnji zaradi zahtevnega prevajanja svetopisemskih vsebin; oba sta morala iskati nove besede in postopoma uvajati novo protestantsko izrazje. Merilo ubeseditvene uspešnosti je bila ljudska govornica, iz nje sta črpala stopnjo in kakovost svoje izrazitve. Iz strahu, da ju preprosti slovenski bralci zaradi rabe tujk ali prevzetih besed ne bi razumeli, sta si pomagala z novotvorbami ali pa sta starim pomenom pripisovala nove. S takim purizmom pri izbiranju besed pa nista pretiravala, saj so jima prav tujke, predvsem pa prevzete besede iz tujega jezika ali narečja, omogočale, da njuna jezika nista

bila konstrukta, ampak sta nadaljevala tradicijo živega pridigerskega izročila na Slovenskem. Njuni knjižni normi sta prav s tem dobivali značaj modernih funkcijsko razvitih jezikov.

2 To so podobnosti, vzporednice med nastajanjem Trubarjeve *kranjščine* in Küzmičevega *starega slovenskega jezika*, od tu naprej pa se srečujemo z drugačnima jezikovnima sestavoma. Razlikovalno besedje (F. Novak, Jakopin, Merše 1996), besedne zveze, glasovje (Merše, Jakopin, F. Novak 1992), oblikoslovje (Merše 2003), (Orožen 1996a), skladnja in s tem povezano ubesedenje (Merše 1990) ter slog (Orožen 1996a: 130–147) razkrivajo različna jezikovna koncepta, izhajajoča iz slovenske alpske in panonske tradicije (Orožen 1996a: 80–112).

Trubarjev jezik se spogleduje z nekaterimi značilnimi starejšimi alpskoslovenskimi rešitvami v besedju (T: *utim zhafu te Babiloniske ieszhe*; K: *za vrejmena Babilonfzkoga fzeljenya*; T: *ta angel tiga Gofspudi*; K: *Angyel Gofzpodnov*) in oblikoslovju (npr. rod. ed. *bugi*), praviloma pa uveljavlja knjižno normo, ki je izrazito sinhrona in predpostavlja mlajše (narečne) jezikovne prvine in stilne postopke (Orožen 1996a: 130–147). Trubar je poknjižil pogovorno skladijsko povezovanje, predvsem priredno vezljivost. Stavčne enote v povedi (pogosto se začinja z veznikom *inu*) so naštevalno oblikoslovno povezane z veznikom *inu* ali pa so na podlagi slovnične vezljivosti družene v podredne zveze in sestavljajo složeno poved, v kateri se izmenjavajo podredni in priredni stavčni vzorci, slednji najpogosteje kot zaporedje, protivnost ali vzročnost. Ujemalna sila (npr. osebka na povedek) in vezava (npr. predmeta na glagol) prilagajata med seboj povezane stavčne enote na način, ki določa novo skladnjo, presegaajočo vzorce iz slovenskega pogovornega in tudi klišejskega obrednega jezika. Manj izkoriščena je le še skladijska raba ločil:

Inu vfaki, kir letu muie gouorene poslusha, inu tu iftu ne dei, ta ie glih enimu norskimu moshu, kir ie fuio hisho fafidal na ta peffik. Inu kadar ta desh pade, inu ta pouudne pride, inu ti vetri pisheio inu pehaio na to hifho tar to doli pahneio, inu nee padez ie uelik. Inu pergudilu fe ie, de kadar ie Iefus letu gouoriene dokonat, fo fe ty ludie ftrahom fazhudili zhes nega vuk, Sakai on ie foblaftio pridigal, inu nekar koker Piffari (Trubar, Mt 6,26–29).

Küzmičev jezik predpostavlja normo, ki upošteva panonsko-slovensko jezikovno tradicijo; njegova prekmurska norma je bolj enotna kot Trubarjeva kranjska, skladijsko in oblikoslovno bolj koherentna (zapleteno složene povedi, skladijsko strnjanje, izraba tvornih in /izvirnoslovenskih oz. slovanskih/trpnih konstrukcij, panonska negacija ...) ter prepoznavno manj kalkirana (nekateri besedni in skladijski germanizmi pri Trubarju, razmeroma malo madžarskih izposojenk in kajkavskih vplivov pri Küzmiču):

I vľaki, ľteri csűje ete moje ricsi, i ne csinije, priglihavani bode kblaznomi mou'zi, ľteri je fvojo hi'zo na pejľek poczimpraο. I doli je prisla ploha, i sli fzo potoczke, i pihali fzo vűtrovje, i vdarili fzo vhi'zo ono, i ľzpadnola je, i bio je ľzpadaj nye veliki. I zgoudilo fze je, da bi ľzkoncsao Jezus ricsi ete: csűdivalo fze je ľűftzvo nad vcsenyejm nyegovim. Ar je vcio, ľiki oblafzt majoucsi; i nej ľiki pifzacske. (Küzmič, Mt 6,26–29)

2.1 V 16. stoletju si je *gmajn jezik* uspešno utiral pot v družbo evropskih jezikov (Megiserjev slovar), čeprav mu je bila kot stranskemu produktu protestantizma sprva namenjena le vloga domačega jezika in neke vrste metodološkega pripomočka v cerkvi (Rajhman 1977: 13). Bohoričeva slovnica, ki je nastajala ob tiskanju Biblije, je bila še vedno pisana v jeziku humanistov, tj. v latinščini. Nemščina je takrat bila deželni jezik in je imela status, ki ga je osrednjeslovenskemu jeziku zagotoviti šele Trubar, ko ga je začel postopoma uvajati za enoten obredni in cerkveni jezik evangeličanske cerkve (Kidrič 1951: 48). Njegova odločitev je bila vizionarna – prodor slovenskega jezika v cerkev in njegovo normiranje za liturgični jezik osrednjeslovenskega prostora sta napovedala »začetek nove dobe« v razvoju slovenskega jezika – jezikovnemu elementu je bil dodan še politični in ideja o narodni zavesti je začela ločevati med slovenstvom in hrvaštvom (kajkavščina), kasneje še nemškutarstvom, nemčevanjem in madžarizacijo (Rajhman 1977: 14).

2.2 Glavne razlike, ki določajo Trubarjevo in Küzmičevo različico slovenskega knjižnega jezika, so: (1) Trubarjeva knjižna norma izhaja iz slovenske alpske, Küzmičeva iz panonske jezikovne tradicije (Orožen 1996a: 80–112). (2) Na Trubarjev jezik in slog je vplivala prerodno renesančna, na Küzmičev pa preporodna razsvetljenska miselnost. (3) Trubar je Biblijo prevajal iz nemščine in latinščine, Küzmič iz grščine, poznal pa je tudi madžarske predloge (Bajzek 2005), kajkavske tiske in Dalmatina. (4) Za oba je značilno, da sta preseгла odvisnost od predlog in sta zlasti skladijsko povsem neodvisna in izvorno slovenska. (5) Trubar je prevajal bolj po duhu kot po črki (Rajhman 1986a), Küzmič pa je bolj pazil tudi na natančnost prevajanja. (6) Trubarjev jezikovni koncept je sinhrono zastavljen (Orožen 1996a: 114–129), Küzmičev pa je bolj diahron s prepoznavno arhaičnimi glasoslovnimi, oblikoslovnimi in skladijskimi rešitvami (Jesenšek 2005a). (7) Trubar se je v osrednjeslovenskem prostoru 16. stoletja sociolingvistično srečeval z latinščino kot kulturnim jezikom in nemščino kot deželnim jezikom, slovenščini pa je moral šele izboriti in utrditi status drugega deželnega jezika in predvsem jezika v cerkvi (Rajhman 1977: 13); na Ogrskem je imela latinščina v 18. stoletju status globalnega uradovalega jezika, madžarščina je bila prevladni in državni jezik, slovenščina pa je bila samoumevna, ker je bila pokrajinski sporazumevalni jezik med Muro in Rabo (15.000 Slovencev), kajkavščina pa njihov nadomestni jezik v cerkvi. (8) Trubar se je naslonil na mestni govor Ljubljane, ki je takrat

imela približno 4.000 prebivalcev (Pogorelec 1986: 197), v Prekmurju pa v Küzmičevem času ni bilo mest niti meščanov (Norčič 2000). (9) Trubar je bil jezikovno združevalen, razumljiv je želel biti čim več Slovincem, Küzmič pa je bil zavestno razlikovalen (do kajkavščine in osrednjeslovenskega jezika), verjetno z mislijo o samostojnem knjižnem jeziku po vzoru bernolakovcev na Slovaškem (Jesenšek 2005b). (10) Trubar je prepoznal kranjsko narečje za naravno vez med Slovenci v osredju, ni pa upošteval severovzhodnega slovenskega prostora. Küzmič je za prekmurske Slovence po Trubarjevem vzoru ponudil ravensko-goričko nadnarečno osnovo kot združevalno jezikovno vez, vzhodnoštajerska jezikovna različica Petra Dajnka pa je bila v prvi polovici 19. stoletja vmesna stopnja, neke vrste most med osrednjeslovenskim in prekmurskim knjižnim jezikom, za lažje približevanje in poenotenje obeh slovenskih knjižnih različic. (11) Trubar je moral v veliki meri sproti, na novo oblikovati besedje svojega besedila, zlasti terminologijo, in tvoriti, iskati nove izraze. Pri tem je ustvarjal besedje za osrednjeslovenski prevod Biblije, ki je zdržalo vse do 20. stoletja (Breznik 1986), saj je s svojim *gmajn jezikom* uspešno sledil Lutrovi zahtevi po čim širši razumljivosti (Rigler 1968: 73–74, 231). Küzmič v Prekmurju ni več oral ledine. Izgubljena Agenda Vandalica (Šebjanič 1971: 160) in obsežna Martjanska pesmarica (Novak 1997) sta jezikovno omogočali veliko več kot socialno- in funkcijskozvrstno skromni Stiški rokopis, več kot dvestoletna časovna razlika med njim in Trubarjem pa je v razvoju slovenskega jezika napravila velike premike, ki so Küzmiču omogočali drugačno izrazno sposobnost, predvsem kakovostnejšo stopnjo izrazitve.

3 Posebnost protestantizma v Prekmurju je bila, da je zemljiška gospoda morala bolj upoštevati kmečko prebivalstvo, ker meščanstva tam ni bilo, oz. ga je bilo zelo malo, tako da ni moglo odločilno podpirati protestantizma kot v osredju. Pri oblikovanju prekmurske knjižne norme so bila pomembna vaška naselja s trškimi pravicami do tedenskih sejmov, trgovsko-obrtniška dejavnost in petdeset mlinov na Muri (Norčič 2000: 48–50), kar je ob rednih tedenskih stikih med ljudmi iz različnih narečnih prostorov imelo podobno vlogo kot ljubljanska mestna govorica. Kljub tej pomembni razliki sta se oba slovenska protestanta pri oblikovanju knjižnih norm naslonila na enako, tj. ustno izročilo osrednjeslovenskega alpskega in vzhodnoslovenskega panonskega jezikovnega prostora.

Trubarjev koncept osrednjeslovenskega jezika se je izkazal za premišljeno predstavo o tem, kakšen naj bo razvoj slovenskega jezika. Küzmič je njegovi usmeritvi sledil, vendar pa je bil v jezikovnem pogledu povsem neodvisen in zavestno razlikovalen od Trubarjeve kranjščine. Seveda je tudi pri njem šlo za značilno slovensko protestantsko držo, za nekakšno trubarjansko tradicijo, ki je zahtevala slovenski knjižni jezik, oblikovan iz živega ljudskega govora

in nadnarečnih jezikovnih prvin, to pa je tudi v Prekmurju in Porabju spodbudilo prebujanje slovenske narodne zavesti, ki je ostro ločila med panonsko slovenščino in kajkavščino, kasneje pa je kljubovala tudi nasilni madžarizaciji.

Trubarjeva in Küzmičeva slovenščina nista bili sprejemljivi za celoten slovenski jezikovni prostor; delovali sta »lokalno«, tj. osrednjeslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko prekmursko, spodbujali pa sta prizadevanja, ki so sredi 19. stoletja omogočila oblikovanje t. i. novoslovenščine in poenotenje slovenskega knjižnega jezika.

Stične točke pri oblikovanju slovaškega in prekmurskega knjižnega jezika

0 Uvod

Slovaki in prekmurski Slovenci so bili po razpadu Velikomoravske države in Kocljeve kneževine v 10. stoletju pritegnjeni v Ogrsko kraljestvo, ki se je razvijalo pod vplivom zahodne fevdalne kulture in je v svojih mejah predpisovalo latinščino kot cerkveni, kulturni in administrativni jezik. Kraljestvo je bilo večjezično, latinščina pa se je kot uradni jezik zadržala vse do sredine 19. stoletja (Mistrík 1984: 12). Slovaki in prekmurski Slovenci v narodnostno mešani državi vse do 18. stoletja niso mogli razviti svojega knjižnega jezika, saj so slovansko misijonsko delo Cirila in Metoda pregnali iz teh krajev že pred prihodom Madžarov, bogato knjižnojezikovno delo v stari cerkveni slovanščini pa se je moralo umakniti latinski, kasneje tudi nemški in madžarski knjigi. Zgodovinsko-geografske in kulturno-politične razmere so tako prekinile obetaven narodnostni in jezikovni razvoj, ki se je Slovakom ponujal z Velikomoravsko državo, panonskim Slovencem pa s Kocljevo kneževino. Slovaki in prekmurski Slovenci so se tako znašli v skupnem večnacionalnem ogrskem prostoru. Madžarska nadoblast je vse do razsvetljenstva onemogočala razvoj nacionalnih interesov znotraj svojih meja, s tem pa tudi normiranje obeh slovanskih jezikov, tako da sta se slovaščina in prekmurska slovenščina uporabljali predvsem kot sporazumevalna domača jezika med preprostimi ljudmi, medtem ko sta bila ob latinščini in madžarščini t. i. nadomestna (knjižna) jezika češčina (v slovaškem jezikovnem prostoru) in kajkavščina (v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru). Slovaški in prekmurski jezik sta se kot knjižni normi v panonskem jezikovnem prostoru začela uveljavljati šele v 18. stoletju.

Sočasno z normiranjem prekmurskega knjižnega jezika je na slovaškem potekalo prizadevanje za formiranje slovaškega knjižnega jezika. Odnos med češkim in slovaškim knjižnim jezikom je bil precej podoben razmeram na slovenskem etničnem ozemlju in razmerju med osredneslovenskim in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom. Protestanti na Slovaškem so sicer uporabljali Kralicko Biblijo in si prizadevali za (tudi jezikovna) zблиžanje s češkimi protestanti (uprabljali so ti biblično češčino), vendar pa sta se vzporedno s temi prizadevanji v administraciji, pravni in kulturni rabi že uveljavili kulturna

zahodna in srednja slovaščina. Razlike med obema jezikovnima sistemoma so bile dovolj velike, da se je lahko že konec 18. stoletja formirala ob češčini tudi slovaščina kot samostojni knjižni jezik, ki je ohranil kontinuiteto jezika Cirila in Metoda, medtem ko je češčina imela zahodnoslovanske značilnosti (Pauliny 1983: 112 in naprej). Podobno je tudi prekmurski knjižni jezik izhajal iz panonske narečne baze in se je od osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki ima alpske zakonitosti, v 18. stoletju že tako razlikoval, da je bila potreba po tiskih v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku povsem upravičena. Za razliko od slovaškega jezika, ki se je z nastopi bernolakovcev in šturovcev osamosvojil in dokončno formiral kot knjižni jezik ob starejšem češkem, pa je prekmurski knjižni jezik v prvi polovici 19. stoletja tako možnost opustil in – zaradi poenotenja jezikovne norme – pristal na združitev v enoten slovenski knjižni sistem.

Slovaki in prekmurski Slovenci so bili skoraj celo tisočletje pritegnjeni v skupno državo (prve so v njej imenovali tudi Ugroslováki, druge pa ogrski Slovenci), ki pa ni bila naklonjena njihovim nacionalnim interesom. Šolstvo je bilo sicer v rokah cerkve, vendar so domači duhovniki (katoliški ali protestantski) lahko skrbeli le za skromen začetni pouk v domačem jeziku (V. Novak 1976: 9), nadaljnje šolanje pa je potekalo v latinskem, nemškem ali madžarskem jeziku. Prekmurski Slovenci so se na visokošolski študij, ki so ga redki posamezniki v 17. in 18. stoletju praviloma nadaljevali v Nemčiji, organizirano pripravljali »doma« na Ogrskem, in sicer v Šopronu in Bratislavi (Čaplovič 1974: 78), in prav bratislavski licej je prekmurske protestante seznanjal s slovaškim (cerkvenim) slovstvom in prizadevanji za oblikovanje slovaškega knjižnega jezika.

1 SLOVAŠKO-SLOVENSKI STIKI NA BRATISLAVSKEM LICEJU

1.1 Bratislava je bila v 18. stoletju največje in najpomembnejše mesto na Ogrskem, njen protestantski licej, ki ga je od leta 1714 vodil rektor Matej Bel, pa je postal znamenita šola, organizirana po najmodernejših načelih pietistične pedagogike. Za prekmurske Slovence je bil študij na liceju še toliko bolj zanimiv, ker se je v bratislavski evangeličanski cerkvi pridigalo ob drugih tujih jezikih tudi v slovenščini (Čaplovič 1974: 84).

1.2 Najznamenitejši prekmurski študent v Bratislavi je bil Števan Küzmič,¹⁰ prvi slovenski prevajalec Svetega pisma iz originala (Nouvi Zákon 1771), ki je

¹⁰ Števan Küzmič se je do leta 1733 šolal pri Sv. Benediktu in v Radgoni, kjer se je izpopolnjeval v materinščini in nemščini, verjetno tudi že v madžarščini, latinščino in madžarščino je izpopolnjeval v Šopronu in Gyru, v slovaškem okolju pa je nadaljeval študij na bratislavskem liceju (prim. Šebjanič 1974: 40).

s tem prevodom postavil tudi normo in predpis za prekmurski knjižni jezik. Slovaško-prekmurski jezikovni in književni stiki so postali obojestranski: (1) Števan Küzmič se je v Bratislavi seznanil s slovaškim jezikom, in sicer s slovakizirano češčino, tj. bogoslužnim jezikom slovaških protestantov, ki so nadaljevali jezikovno tradicijo češke Kralicke Biblije iz 15. stoletja. Tak pisni jezik je bil v prvi polovici 18. stoletja popularen predvsem v krogu Mateja Bela in Daniela Krmana.¹¹ Leta 1746 je Pavl Doležal normiral t. i. biblijščino v slovaško-češki slovnici, ki jo je najverjetneje poznal¹² tudi znameniti prekmurski protestant, saj je ravno takrat študiral v Bratislavi,¹³ kjer si je pridobil tudi trdno znanje o slovenskih in drugih slovanskih protestantskih piscih;¹⁴

¹¹ Leta 1722 (Halle) sta Matej Bel in Daniel Krman izdala prevod Biblije, in sicer sta na novo jezikovno priredila prevod Kralicke Biblije; Števan Küzmič je ta prevod spoznal v Bratislavi in verjetno so se mu ob njem porodila vprašanja, ki so bila povezana s težavami pri normiranju knjižne slovaščine in prekmurščine.

¹² O tem nas prepriča primerjava latinskega uvoda v Doležalovi slovnici, ki ga je napisal Matej Bel, s Predgovorom v Küzmičevem *Nouvem Zákonu* – prekmurski protestant je Belov pietistični odnos do slovaščine (slovaščino je postavil kot enakovredno drugim starejšim potrjenim knjižnim jezikom, pri tem pa je hvali njene posebnosti) prosvetljsko dopolnil in priredil slovenskim narodnostnim razmeram (najprej je predstavil slovanske dežele in njihove jezike, nato pa je narodnostno povezal Kranjce, spodnje Štajerce in vogrške Slovene), ko je »jasnovidno očrtal razvojno pot svojih rojakov v smeri osveščenosti in privrženosti materini besedi, katere pretehtano uveljavljanje je v onem času pomenilo vizijo nacionalne obstojnosti in napredka.« (Šebjanič 1974: 44).

¹³ Prim. vpis Števana Küzmiča (S. Sartorisa) v matično knjigo evangeličanskega liceja v Bratislavi leta 1745. Novak (1976: 47) navaja, da je bil tam že leta 1744 (»Šolal se je /.../ od leta 1744 v Požunu – Bratislavi na liceju, kjer se ni učil le predpisanih predmetov, marveč se je seznanil tudi s slovaškim jezikom in njegovim cerkvenim slovstvom.«). Tudi Šebjanič (1974: 40) domneva, da se je Küzmič v Bratislavi naučil slovaškega jezika: »Glede na to, da so se v tem času tako imenovani alumnisti /dijaki – oskrbovanci/ že organizirano udeleževali zborovskega slovaškega cerkvenega petja in imeli na razpolago verskovzgojno literaturo, se je prav gotovo tudi Küzmič v določeni meri izobrazil v tem sorodnem jeziku, ki je poleg madžarščine tudi sicer pridobival na veljavi.«

¹⁴ Šebjanič sklepa (1974: 44), »da je Küzmič pretežen del omenjenih knjižnih natisov poznal bržkone še iz svojega bratislavskega obdobja.« Predgovor v Küzmičevem *Nouvem Zákonu* je za razmišljanje o slovaškem in slovenskem jeziku zanimiv predvsem zaradi dveh podrobnosti: (1) Dalmatinov osrednjeslovenski knjižni jezik 16. stoletja je označen za štajerskega (natis Biblije so podprli tudi deželni stanovi Štajerske, knjiga pa se je med Slovenci na desni strani Mure uporabljala pri cerkvenih opravilih vse do novega Japljevega prevoda leta 1784 in nastopa Petra Dajnka ter poskusa, da se med Dravo in Muro normira samostojen tip knjižnega jezika, t. i. vzhodnoštajerski knjižni jezik – o tem prim. razprave v Dajnkovem zborniku, Maribor 1998, in Murkovem zborniku, Maribor 1999); (2) zapisane pa so tudi misli, ki so zelo verjetno prevzete iz slovaških tiskov (npr. pisec predgovora slavi jezikovno bogastvo svoje materinščine in njeno pravilnost in čistost /podobno kot Daniel Sinapius Horčička leta 1678 v latinsko pisanem uvodu k delu *Nový trh latinsko- slovenskýl*, ali pa naroča ogrskim Slovincem,

(2) Slovaki so prav tako dobro poznali delo Števana Küzmiča, saj so vodilni bratislavski protestanti (omeniti je potrebno tudi bratislavskega pastora /po rodu Nemca/ Samuela Wilhelma Serpiliusa¹⁵ in plemiča Jesenaka) moralno in finančno podpirali izdajo njegovih knjig (Šebjanič 1974: 47), Jur Ribay pa je Dobrovskega že leta 1787 opozoril na jezik prekmurskih Slovencev in mu priskrbel Vöre krsztanzske kratki nauk, leto kasneje pa še Nouvi Zákon (Novak 1976: 20); Dobrovsky je obe Küzmičevi knjigi predstavil leta 1814 v zborniku Slovanka (Kidrič 1931: 154). Slovaški mecenji so podpirali tudi Küzmičevega naslednika v Šurdu, evangeličana Mihala Bakoša, ki se je od leta 1762 do leta 1768 prav tako šolal na bratislavskem liceju – finančno so pomagali pri izdaji prve prekmurske protestantske pesmarice (Nouvi Gráduvál) ter ponatisih Szlovenszkega abecedaria in Malega katechismusa, ki jih je verjetno pripravil Bakoš.

1.3 Bratislavski evangeličanski krog je v 18. stoletju opravil pomembno vlogo med prekmurskimi Slovenci, saj je zaradi cerkvenih interesov spodbujal tiskanje protestantskih knjig v prekmurskem knjižnem jeziku, s tem pa je omogočil razvoj prekmurske književnosti in jezika, ki se je nato potrdil v vseh funkcijskih zvrsteh. Stiki med Slovaki in Prekmurci so se začeli najprej na bratislavskem liceju, ko sta se tam šolala Števan Küzmič in Mihal Bakoš,¹⁶ v 18. stoletju jih je na njem utrjeval David Novak, ki je leta 1774 tam napisal in prebral prvo posvetno pesem v prekmurskem jeziku,¹⁷ sredi 19. stoletja pa so se na njem šolali tudi šturovci.

naj ljubijo in spoštujejo svoj jezik in razširjajo znanje o njem /podobno je Vavřinec Benedikt z Nedožier leta 1603 nagovarjal Slovake v prvi sistematični češki slovnici Grammaticae bohemicae/.

¹⁵ Serpilus je Küzmiča spodbujal pri pisanju knjig v prekmurskem knjižnem jeziku, in sicer po znani protestantski zahtevi, da je potrebno krščanske nauke širiti v ljudem razumljivem jeziku – tak jezikovni program je bil med Slovenci uresničen že v 16. stoletju, ko so Primož Trubar, Sebastijan Krelj in Jurij Dalmatin normirali osrednjeslovenski knjižni jezik, med prekmurskimi protestanti pa se je to na enak način ponovilo v 18. stoletju. Serpilus je Küzmiča zavezal, da mora služiti prekmurskemu slovenskemu narodu tako, da mu v njihovem jeziku širi krščansko vero, in sicer mora svoje ljudstvo najprej naučiti brati (Abecednik), nato jim predstaviti glavne nauke vere (Mali katekizem) in jim končno ponuditi prevod svetega pisma v prekmurskem knjižnem jeziku (Nouvi Zákon).

¹⁶ Na pomembno vlogo bratislavskega liceja pri slovensko-slovaških stikih opozarja Šebjanič (1971: 162): »Na oblikovanju Küzmičeve in Bakoševe osebnosti – četudi je med njuni šolanjem v Požunu skoraj dvajsetletni presledek – so prav gotovo vplivali naslednji dejavniki: visoka didaktična raven pouka, materialna pomoč požunskih dobrodelnikov in stik s slovaškim ethnicumom, ki je bil po jeziku zelo blizu njuni materini govornici.«

¹⁷ Gre za pesem prekmurskega tretješolca na bratislavskem liceju, ki je nastala ob branju latinskih klasikov in je bila prebrana na javnem šolskem nastopu. Novak opozarja, da

2 VPRAŠANJE KNJIŽNE NORME IN NAREČJA

Slovaški in prekmurski knjižni jezik sta se normirala sorazmerno pozno (18. in prva polovica 19. stoletja) – za oba je bilo značilno, da sta se v okviru več-jezikovne ogrske države morala omejiti od sorodnih knjižnih jezikov, hkrati pa poiskati take jezikovne rešitve, ki se niso premočno oddaljevale od podobe živega govora, razdeljenega na številna narečja.

2.1 Slovaščina in prekmurščina sta bili vse do 18. stoletja odvisni od sorodnih jezikov, tj. češčine in kajkavščine, ki sta jima zasilno nadomeščali še neprevedena nabožna besedila in jezik cerkvenih obredov.

2.1.1 Prekmurski Slovenci, jezikovno izhajajoči iz panonske narečne baze in jezikovne tradicije Cirila in Metoda, niso mogli sprejeti osrednjeslovenske knjižne norme, ki je gradila na alpski narečni bazi in se je zaradi hitrih narečnih sprememb že v trinajstem stoletju močno oddaljila od arhaičnejše vzhodnoslovenske (tj. prekmurske) knjižne norme (Orožen 1996a: 80–102). Ker svojih tiskov pred 18. stoletjem še niso imeli, so za cerkvene potrebe sprejeli kajkavske lekcionarje (V. Novak 1978: 102–109; 1979: 95–103) – razlogov za to je bilo več, in sicer (1) je bila knjižna kajkavščina, izhajajoča iz panonskega jezikovnega prostora, prekmurščini bližja kot osrednja slovenščina, (2) prekmurski Slovenci so bili od 11. stoletja politično ločeni od matičnega naroda in skupaj s kajkavci pritegnjeni v ogrski prostor in (3) duhovniki, ki so pridigali v prekmurskih cerkvah, so bili praviloma šolani v dveh kajkavskih centrih, tj. Varaždinu in Zagrebu, zato so v cerkvi govorili knjižno kajkavščino (Orožen 1996a: 373–381). Kajkavščino so zavestno sprejeli kot nadomestilo za svoj knjižni jezik, dokler niso v 18. stoletju normirali prekmurskega knjižnega jezika, najprej v cerkvenih besedilih, nato pa so ga v 19. stoletju razširili tudi v posvetnih (Orožen 1996a: 356–372).

2.1.2 Tudi Slovaki so pred oblikovanjem svojega knjižnega jezika uporabljali za cerkvene potrebe nadomestni knjižni jezik, tj. češčino, vendar pa si je niso samo »izposodili« tako kot Prekmurci kajkavščino, ampak so jo posamezni pisci (osebna korespondenca, uradovna slovaščina) tudi slovakizirali in jo tako počasi preoblikovali v t. i. kulturno slovaščino.¹⁸

je med licejskimi rokopisi ob Novakovi pesmi ohranjena tudi snovno, motivno in tematsko podobna slovaška pesem, ki jo je napisal Ján Podhradský; sošolca sta pri zlaganju pesmi sodelovala, kar kaže na zanimive in še premalo raziskane slovaško-prekmurske jezikovne povezave v 18. stoletju. Kot zanimivost dodajam, da je prekmurska pesem imenovana Versus Vandalici, slovaška pa Versus Slavic, kar kaže tudi na takratno poimenovanje obeh jezikov (V. Novak 1970: 129–140).

¹⁸ Eugen Pauliny zavrača trdovratno ponavljanje, da so Slovaki vse do 18. stoletja imeli češčino za svoj knjižni jezik. V odnosu med obema jezikoma je ves čas šlo za

2.2 Sinhrono gledano so bile narečne razmere na Slovaškem in v Prekmurju podobne, saj so se do 18. stoletja že oblikovale narečne posebnosti, ki so razdelile oba jezikovna prostora na tri dele: slovaškega na vzhodno-, osrednje- in zahodnoslovaški, prekmurskega pa na dolinski, ravenski in gorički del; znotraj tako razdeljenih skupin je na obeh straneh prihajalo še do dodatnih delitev na manjša narečja in posamezne govore. Ozadje navidezno podobne slovaške in prekmurske narečne delitve pa opozarja na razlike, ki izhajajo iz dejstva, da je slovaška narečna trojnost posledica naselitvenih procesov (Stanislav 1967: 40), medtem ko za prekmursko to ne velja.

Narečna razcepljenost je seveda oteževala poenotenje jezika in normiranje knjižne slovaščine oziroma prekmurščine, od piscev pa je zahtevala pretehtane odločitve in iskanje takih norm, ki bosta zadovoljili uporabnike knjižnih jezikov iz vseh delov Slovaške in Prekmurja.

2.2.1 Na Slovaškem so katoliški pisci v 17. stoletju začeli v t. i. kulturni jezik vnašati jezikovne prvine zahodnoslovaških narečij, in sicer najprej jezuiti v Trnavi (Stanislav 1967: 49, Pauliny 1983: 118), nato pa je Anton Bernolk konec 18. stoletja tako prakso poskušal normirati kot knjižno.

Protestantski pisci so do konca 18. stoletja ostali zadržani do zahodnoslovaških jezikovnih elementov, nato pa je L'udevit Štúr, ki se je šolal na bratislavskem liceju, v 19. stoletju normiral slovaški knjižni jezik (Jóna 1985: 87) na osnovah osredneslovaških jezikovnih elementov.¹⁹

2.2.2 V panonskem prekmurskem jezikovnem prostoru so protestantski in katoliški pisci 18. in prve polovice 19. stoletja izhajali iz ravenskega in goričkega narečnega prostora, ki sta vplivala predvsem na glasoslovno-oblikoslovno podobo prekmurskih tiskov. Posamezni pisci so prihajali z različnih koncev Prekmurja, zajemali pa so tudi še iz drugih narečij in jezikov, tako da se je v 18. stoletju oblikovala posebna knjižna prekmurščina, ki zaradi tega ni bila enotna (V. Novak 1976: 12) in je tako primerljiva s prav tako neenotnim kulturnim jezikom pri Slovakah.

V 20. stoletju, ko je prekmurski jezik že prešel iz knjižnih v narečne okvire, so se v njem pojavili tudi močni dolinski elementi, zlasti pri katoliških piscih

medsebojno dopolnjevanje in spreminjanje češčine s posameznimi slovaškimi elementi (»V skutočnosti je pravda, že Slováci v tomto čase /16.–18. st./ češtinu ako spisovný jazyk jednak používali, jednak im bola vzorom a zásobárnou vyjadrovania pre také spôsoby jazykových prejavov, ústnych i písomných, ktoré boli relativne ustálené a ktoré nijako už nemožno pokladat' za české.« (Pauliny 1983: 104).

¹⁹ Pri tem je potrebno upoštevati še jezikovne poglede celotne Šturove generacije (npr. Jozefa Miloslava Hurbana, Michala Miloslava Hodža) in njihovih predhodnikov (npr. Juraja Palkoviča, Jána Kollára, Josefa Jungmanna in Pavla Jozefa Šafárika).

in v publicistiki,²⁰ kar je prav tako primerljivo z razmerami na Slovaškem, kjer je šlo za vdor zahodno- in osrednjeslovaških narečnih prvin v sestav knjižnega jezika. Taka dvojnost je prisotna tudi v razvoju osrednjeslovenskega knjižnega jezika, v katerem so se od 16. do sredine 19. stoletja izmenično pojavljali močnejši dolenski ali gorenjski jezikovni vplivi.

3 NORMIRANJE KNJIŽNE SLOVAŠČINE IN PREKMURŠČINE

Norma in predpis obeh knjižnih jezikov sta se oblikovala v 18. stoletju v okviru ogrske države, tako da se je slovaščina dokončno ločila od češčine, prekmurščina pa od kajkavščine in osrednje slovenščine. Oba knjižna jezika sta se oblikovala kot nadnarečni tvorbi.

3.1 Slovaščina se je kot knjižni jezik potrdila v dveh korakih: (1) v 18. stoletju je Bernolak ob upoštevanju katoliške jezikovne tradicije 17. in 18. stoletja normiral knjižni jezik tako, da je »jezuitsko slovaščino« /biblijščino/ nadgradil z elementi zahodne slovaščine; interdialekt je ustvaril tako, da je na osnovi knjižne češčine oblikoval kulturno zahodno slovaščino (Habovštiak 1956: 218), tj. nadnarečno tvorbo zahodnoslovaških narečij in kulturnega jezika (Jóna 1985: 18–19), (2) Štúr pa je v 19. stoletju od Bernolaka prevzel idejo samostojnega slovaškega knjižnega jezika, in sicer je bernolakovščino izkoristil kot most med češčino in osrednjo slovaščino, nato pa je enotni slovaški knjižni jezik normiral kot nadnarečno tvorbo kulturne osrednje slovaščine in osrednjeslovaškega narečja (Jóna 1985: 24).

3.2 Prekmurski knjižni jezik je prav tako imel dve razvojni stopnji: (1) normiral ga je Števan Küzmič v znamenitem prevodu *Nouvega Zákona* leta 1771, in sicer tako, da se je zavestno odločil za nadnarečno tvorbo ravenskih in goričskih glasoslovnih, oblikoslovnih in skladenjskih posebnosti. Pri tem se je zgledoval po osrednjeslovenskih protestantih (Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič), ki so v 16. stoletju normirali osrednjeslovenski knjižni jezik kot nadnarečno tvorbo gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora, hkrati pa je ravnal enako kot pri Slovakah Bernolak in Štúr, ki sta se pri normiranju slovaškega knjižnega jezika prav tako odločila za interdialekt; (2) druga stopnja v razvoju prekmurskega knjižnega jezika pa se je razlikovala od jezikovnih razmer na Slovaškem, kjer so šturovci oblikovali knjižno slovaščino kot jezik enega izmed slovanskih narodov. V Prekmurju je razvoj potekal drugače (Prekmurci se nikoli niso izpostavljali kot samostojen slovanski narod), saj prva polovica

²⁰ Vdor dolinskih elementov je prikazan npr. v analizi prekmurskega publicističnega jezika (Jesenšek 2000a: 167–175).

19. stoletja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika pomeni obdobje medsebojnega približevanja osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, ki se je zaključilo sredi stoletja s poenotenjem slovenskega knjižnega jezika in prehodom prekmurskega jezika v narečne okvire.

Po letu 1800 so se v osredju začeli zanimati za prekmurski knjižni jezik, ki sta ga svojim rojakom priporočala najprej Kopitar in Čop, in sicer sta jezik Küzmičevega prevoda Nove zaveze postavljala pred katoliški Japljev prevod in ga priporočala osrednjeslovenskim piscem kot zgled čiste arhaične slovenščine. Ko je Ravnikar prevajal Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi (1815–17), je kot prvi Slovenec prenesel neko oblikoslovno-skladenjsko kategorijo iz sestava ene slovenske knjižne norme v drugo, in sicer se je navdušil nad deležniško-deležijskim izražanjem v *Nouvem Zákonu* – oblike na *-č* in *-ši* je prenesel v osrednjeslovenski jezikovni prostor, od koder so po Brižinskih spomenikih praktično izginile predvsem oblike na *-ši* (Jesenšek 1999) in tako napovedal soočenje dveh različnih slovenskih knjižnih norm, s tem pa je posredno omogočil tudi kasnejše poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Takrat so se podobnosti pri oblikovanju slovaške in prekmurske knjižne norme zaključile – slovaščina se je dokončno potrdila kot knjižni jezik slovaškega naroda, prekmurščina pa je zaradi sociolingvističnih razlogov začela prehajati v narečne okvire in se na knjižni ravni nadomeščati z enotnim slovenskim knjižnim jezikom.

4 ZAKLJUČEK

Zaradi poenotenja knjižnega jezika na Slovenskem sredi 19. stoletja je kljub številnim podobnostim pri oblikovanju slovaške in slovenske prekmurske knjižne norme med njima nastala velika razlika: slovaščina se je ohranila kot samostojen knjižni jezik enega izmed slovanskih narodov, prekmurski knjižni jezik pa se je sredi 19. stoletja združil z osrednjeslovenskim v t. i. novoslovenščino, tj. v enoten knjižni jezik vseh Slovencev – Prekmurce je namreč od matičnega slovenskega naroda dolga stoletja ločevala politična in geografska meja; dve knjižni normi pa na majhnem slovenskem narodnostnem ozemlju v pomladi narodov nista bili državotvorni, zato je ideja Zedinjene Slovenije zahtevala jezikovno enotnost, ki je bila nato pogoj za reševanje slovenskega političnega vprašanja znotraj avstro-ogrske monarhije.

Našteti in še nekateri drugi sociolingvistični razlogi (Jesenšek 1996: 113–126) so povzročili, da je prekmurščina v drugi polovici 19. stoletja prešla iz knjižnih v narečne okvire in da se je po končani prvi svetovni vojni, ko je bilo tudi slovensko Prekmurje priključeno matičnemu slovenskemu ozemlju, uveljavil enotni slovenski knjižni jezik na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju.

II

Pogledi na prekmurski knjižni jezik

Začetki jezikovne politike in načrtovanja v prekmurskem knjižnem jeziku 18. in 19. stoletja

0 Do sredine 18. stoletja so obstajale na ozemlju Slovenije tri knjižne jezikovne različice. Normativno najbolj izoblikovan je bil osrednjeslovenski knjižni jezik, ki je pokrival jezikovno ozemlje osrednjih narečnih skupin, tretjina slovenskega prostora pa je pripadala t. i. vzhodnoslovenskemu knjižnemu jeziku, ki je imel dve različici – prekmursko in vzhodnoštajersko. Prekmurski jezik se je dolga leta izoblikoval ločen od matičnega ozemlja, zato so pri njem opazni nekateri manjši vplivi kajkavščine in madžarščine.

Prekmurski knjižni jezik, imenovan tudi *čisti* ali *stari slovenski jezik*, se je v 18. stoletju ob sorodni kajkavščini, ki so jo imenovali *slovenski jezik*, oblikoval kot nadnarečna tvorba ravenskega in goriškega govora; v drugi polovici 19. stoletja so vanj začele vdirati tudi dolinske glasoslovne značilnosti. Tak knjižni jezik je po protestantih (npr. Števan Küzmič, Bakoš, Barla) nadaljeval in izpopolnjeval tudi najodmevnejši katoliški pisec Mikloš Küzmič (npr. Szveti evangelyiomi, 1780; Kniga molitvena, 1782), najvišjo stopnjo omikarnosti pa je dosegel v narodno prebudnem delu Jožefa Košiča (npr. Zobrisan i Szloven i Slovenka med Mürov i Rabov, 1845–48; Zgodbe vogerszkoga kralesztva, 1848); prekmurski knjižni jezik se je potrdil tudi v strokovnem (npr. učbeniški sestav, Agustičev Prirodopis s kepami za narodne šole, 1878) in publicističnem jeziku (npr. Agustičev Prijatelj 1875–1878, Kleklove Novine od 1913. leta), na koncu pa se je pojavilo tudi spogledovanje z umetnostnim jezikom (predvsem v učbenikih, tj. berilih – največ je bilo prevodov, nekaj tudi krajših izvirnih leposlovnih poskusov), in sicer tudi že v času, ko se je po priključitvi Prekmurja k Sloveniji prekmurski knjižni jezik počasi umikal enotni slovenski knjižni normi, pisna ustvarjalnost pa je začela prehajati v narečne okvire.

1 Prvi nastavki jezikovne politike in načrtovanja prekmurskega knjižnega jezika segajo v 18. stoletje, v čas, ko so se pojavile prve tiskane prekmurske knjige. Šlo je za pomembno protestantsko odločitev, da se Slovencem med Muro in Rabo omogoči branje svetega pisma v maternem jeziku.

1.1 Kajkavščino, ki je bila do takrat tudi nadomestni knjižni jezik v prekmurski cerkvi, je zamenjal nov slovenski knjižni jezik, od Števana Küzmiča

leta 1771 razločevalno imenovan tudi *stari slovenski jezik* – v naslovu svojega znamenitega prevoda nove zaveze je zapisal, da gre za »Nouvi Zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprics zGreskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni.« S tem je opozoril, da v kajkavskih knjigah pred tem imenovani *slovenski jezik* ni materni jezik Slovencev med Muro in Rabo, ampak je to sinonim za knjižno kajkavščino – zato je novi prekmurski knjižni jezik tudi razlikovalno poimenoval *stari slovenski jezik*. S tem je opozoril na njegovo arhaičnost in (govorno) tradicijo, ki sega v čase pred normiranjem knjižne kajkavščine, v skupni panonski jezikovni prostor, v katerem so se po prihodu Cirila in Metoda v Koclejevo državo iz skupne starocerkvenoslovanske osnove postopoma razvili trije slovanski knjižni jeziki: kajkavski, prekmurski in na prelomu 18. ter 19. stoletja še vzhodnoštajerski knjižni jezik. Za oblikovanje prekmurske knjižne norme in razumevanje jezikovnega načrtovanja pa je bilo tudi jasno še dodatno Küzmičevo naznanilo v naslovu, da gre za prvi slovenski prevod iz grščine, tj. originalnega jezika Nove zaveze. Grški oblikoslovno-skladenjski sistem je namreč ponujal drugačne prevajalske vzorce in rešitve kot latinsko-nemški, po katerem so prevajali slovenski protestanti 16. stoletja v osredneslovenskem jezikovnem prostoru. Dvojna razlikovalna značilnost prekmurskega knjižnega jezika (do kajkavščine in osredneslovenskega knjižnega jezika), na katero je tako jasno opozoril Küzmič v naslovu *Nouvega Zákona* je na samem začetku zaznamovala njegov knjižni status in narodnopredstavno vlogo. Küzmič mu je določil govorno podstavo v širokem ravensko-goričkem prostoru, zorno obliko pa je predstavil v prevodu *Nouvega Zákona*, ki je tako postal ne le verska knjiga, ampak tudi jezikovni priročnik nove različice slovenskega knjižnega jezika. Prekmurski knjižni jezik se je tako osvobodil oznake »manjšinskega«, »pokrajinskega« ali »narečno-pogovornega« jezika in se je začel uveljavljati kot knjižno sporazumevalno sredstvo med prekmurskimi Slovenci.

1.2 Števan Küzmič je v Predgovoru k svoji knjigi *Vöre krsztanszke kratki navuk* (1754) postavil temeljne obrise za razumevanje jezikovno-kulturnih vprašanj med prekmurskimi Slovenci. Zahteval je »vsestransko razvit knjižni jezik« (Kalin Golob 2003: 256), ko je razmišljal o »knjigi in njenem mestu v duhovnem življenju svoje rodne krajine«:

Z Rok, šteri me je na pisanje i vö štampanje eti mali, ali dönok z velikim dugovanjem puni, knižic podigno, č igli bi zvrejdnim talom mogao biti zmenkanje Slovenskoga düševnoga pisma; geto so nam naši stariši, zvün Temlin Ferenca, i Vanečaj Mihala, nikši stopajov svoje gjedrnosti nej nehali, nej znevejdnost navuka; (ar je njim vsa-mogouči Boug svoje nezgovorne milošče vsigdar moudre i večne lidi dao) nego ali žmetnosti jezika, ali svoje, kou zboleznostjov srca spoznati i vadlövati moremo, nemanne vtraglivosti; štera je nje vu obionoj zemlej bole na onoga potrdjavanje pelala. (V. Novak 1976: 48)

Küzmič je v Predgovoru izpostavil vprašanje jezikovne kultiviranosti uporabnikov prekmurskega jezika v 18. stoletju in ugotovil, da jezik takrat še ni bil »samodejno sredstvo doseganja skladnosti vsebine in jezikovnega izraza« (Vidovič Muha 1991: 20). Vzroke za tako stanje vidi v pomanjkanju knjižne produkcije, ki bi širila zavest o knjižnem jeziku in njegovi narodnopedstavnosti vlogi. Knjigi Franca Temlina (Mali Katechizmus, 1715) in Mihaela Severja (Red zveličanstva, 1747) sta bili še premalo za ohranjevalne potrebe prekmurskega knjižnega jezika, pri tem pa je potrebno poudariti, da je pozabil na drugo, sicer le devet strani obsegajočo, ohranjeno prekmursko knjigo iz leta 1725 Abecedarium Slowensko. Šlo je za abecednik, ki je podobno kot Trubarjev v osrednjeslovenskem prostoru imel že izrazito didaktično vlogo in je spodbujal k posnemanju prekmurske knjižne norme, ki je v tem priročniku že nihala med kajkavsko in prekmursko različico.

1.3 Nastavki za aktivno jezikovno politiko so v Predgovoru zelo očitni pri poimenovanju Prekmurcev, ki jih je označil s skupinsko svojilnostjo »med našim Slovenskim narodom« in jih tako določil z množinsko govorno podstavo v pomenu, da prekmurski Slovenci pripadajo Slovencem:

Dabi se zato ta nevolja med našim Slovenskim narodom skakšim talom zvrčiti mogla: vtakši red sem postavo, vse eto delo, da, liki sem njemi ime dao: Vöre krstšanske kratki navuk ...

Slovence (vključujoč prekmurske) je ločil od Neslovencev, tudi drugih Slovanov in Praslovanov, ki jih je v Predgovoru označil s skupinskim imenom Sloveni (»stari pravi Sloveni«).

1.4 V Predgovoru k *Novemu Zákonu* je besedna zveza *slovenski narod* sicer razširjena na širši slovanski prostor:

././ da liki je od središnjega mourja notri do Bejloga vso Dalmatzio, Istrijo, Slavonijo, Boznio i Bulgario, Horvački, Krajnski, Štajerski, Vogrski, Morski, Češki, Polski i Moškovitanski orsag napuno.

Kljub temu pa opozarja na najtesnejšo povezavo Prekmurcev, Štajercev in Kranjcev (»či se spomenemo s Kranjcov i zdolnji Štajercov; kak štimamo znašimi Vogrskimi vu Železnoj, Sala i Šomočkoj stolici bodoučimi sloveni vret«), ki jih imenuje Sloveni (v pomenu: najbližji /južni/ Slovani, ne pa Slovenci – in jih zgodovinsko napačno izenači z Vandali; Kranjci, Štajerci in Prekmurci so »ostanki Vandalušov«). Tak pomenski premik v pojmovanju Slovencev in Slovanov v obeh Predgovorih je verjetno nastal pod vplivom Bohoričevega uvoda v Zimske urice (1584), saj gre za očitno povezavo, ki kaže, da so prekmurski protestanti poznali osrednjeslovenske protestantske tiske 16. stoletja. V nadaljevanju 13. paragrafa Predgovora med drugimi navaja tudi Trubarja in Dalmatinov prevod Biblije. Čeprav je pod Predgovor k *Novemu Zákonu* podpisan

M. Torkoš Jožef prednjejši Farar Šopronski, je »pri odstavkih o Slovencih in slovanskih prevodih sv. pisma /je/ moral sodelovati Küzmič sam« (V. Novak 1976: 50). In pomembno je, da je tako kot v naslovu (*stari slovenski jezik*) tudi v Predgovoru izpostavil »drugačnost« prekmurskega knjižnega jezika v primerjavi s kranjskim osrednjeslovenskim in hrvaškim kajkavskim. Kranjski jezik je sicer prekmurskemu blizu, kljub temu pa je Küzmič jasno povedal: »Ar tej naši Vogrski slovenov jezik od vsej drügi dosta tühogai sebi lastivnoga ma«. To je pomenilo, da gre za samostojen knjižni jezik, v sedemdesetih letih 18. stoletja že tako kultiviran, da je omogočil prevod Svetega pisma. Tako se je tudi med prekmurskimi protestanti normiral knjižni jezik kot »stranski produkt protestantizma«, tj. zahteve, da mora vsak vernik brati Sveto pismo v svojem jeziku; jezik pa je predstavljen kot božji dar:

Zato je potrebno bilou takšemi človeki naprej stoupiti: ki bi vetom delao Bougi na diko, a svojemi narodi pa na zveličanje. Liki je i Gospodin Boug na tou nadigno Števan Küzmiča Surdanskoga Farara: ki je z Grčkoga pouleg premouči i pomaganja Düha svetoga z velikom gjedrnostjom na ete, kakšega šteš i čuješ, jezik cejli Nouvi Zákon obrnjeni i stroškom vnougi võrni düšic võ zoštampani i tebi ravno tak za toga zroka, za šteroga volo ti je že pred temtoga od njega spravleni Vöre Krstšanske Kratki Navuk i vu Halli 1754. štampani, vroke dani.

Če je pisec tega Predgovora Torkoš, potem so taki pomenski premiki pri pojmovanju poimenovanja za Slovence in Slovane razumljivi – Števan Küzmič mu je pri pisanju le svetoval; gotovo pa je potrebno Küzmiču pripisati oznako za prekmurske Slovence (*našim med Mürov i Rabov prebivajoučim slovenom*), ki se uporablja še danes, in njegovo pomembno ugotovitev, da imajo Slovenci med Muro in Rabo »svoj jezik, po šterom samom li vu svoji Prorokov i Apoštolov pismaj guččega Boga razmijo, obračati? Geti je i njim zapovidava Gospodin Boug šteti.« Gre za prvič zapisano spoznanje o rabi prekmurskega knjižnega jezika (*svoj jezik*), ki ga je Küzmič normiral v prevodu Nouvega Zákona ter zelo jasno zapisal, da Prekmurci ne morejo sprejeti osrednjeslovenskega Trubarjev in Dalmatinov jezika za svoj knjižni jezik, »kakti i vu naprej zračunani se veliki razložek nahaja.«

2 Mihal Bakoš je v Predgovoru Nouvega Graduvala (1789) odpravil pomen-ska razhajanja pri poimenovanju za Slovence in Slovane iz predgovorov k obema Küzmičevima knjigama. Prekmurski knjižni jezik se je že uveljavil in potrdili so ga tudi katoliški pisci – Mikloš Küzmič ga je v pismu škofu Szilyju imenoval *naš jezik*, to pa je postal drugi najpogostejši sinonim za prekmurski knjižni jezik, oz. sploh prvo poimenovanje tega jezika, kadar so se o njem pogovarjali prekmurski izobraženci v začetku 19. stoletja. Bakoš je v nagovoru vernikom, naj v cerkvi več pojejo, uveljavljeno besedno zvezo za poimenovanje prekmurskega knjižnega jezika preimenoval in prilagodil

tudi bralcu – jezik prekmurskih izobražencev (*naš jezik*) je postal jezik vseh Prekmurcev (*tvoj jezik*):

Ovo v rouke ti dam knige, štere si trno želo v tvojem jeziki: Nouvi Graduval, zove se tak, ar je do eti mao pobožne pesmi, štere se eti nahajajo, nišče v ete red spravlene ne dao štampati.

Ta pomenski in vsebinski premik kaže, da je bila Küzmičeva ravensko-goriška podstava na prelomu 18. in 19. stoletja že splošno sprejeta protestantska in katoliška prekmurska jezikovna norma, njegov »upor«² proti kajkavski ali osrednjeslovenski jezikovni rabi (nadomestna knjižna jezika med Muro in Rabo) pa začetek prekmurskega knjižnega jezika in s tem zavedanja, da imajo Prekmurci svojo različico slovenskega knjižnega jezika.

2.1 Bakoš je v Predgovoru opozoril, da prekmurski knjižni jezik ni nastal čez noč, ampak je bilo potrebno trdno delo za uveljavitev njegove norme, ki ga je prvi opravil Števan Küzmič:

Poštuvani Küzmič Števan, pouleg svoje vrejle jedrnosti, začno je v leti 1771 pobogšavati i vred spravlati Slovenske pesmi, štere je i z svojimi rokami malo pred smrtjov doli spisao.

Gre za zelo pomembno spoznanje, da se je prekmurski knjižni jezik razvil iz jezikovne tradicije, ki je v prostoru med Muro in Rabo obstajala že mnogo pred izidom prvih prekmurskih knjig, tj. iz ljudske osnove (*pobogšavati i vred spravlati*).

2.2 Hkrati pa Bakošev zapis zapis kaže, da je besedna zveza *slovenske pesmi* rabljena kot sinonim za pesmi, napisane v prekmurskem knjižnem jeziku; v nadaljevanju imenuje Prekmurce s skupnim imenom *moj slovenski narod*, in sicer razume *moj jezik* in *moj narod* že v izrazito romantičnem pomenu kot en jezik in en narod, ki je in ki obstaja enako kot npr. *Vogrski ali Nemški narod*. Bakoš je ob skupinski svojilnosti *slovenski narod* zapisal tudi zemljepisno lastno ime, poimenovanje za slovenske prebivalce med Muro in Rabo, *Slovenje* (slovenski → pripadajoč Slovenjem):

Nasledüjte eto lejpo navado slovenje i vi potomtoga, i ka so v tom tali vaši stariškje z vami dobroga zmüdili, štero žalüvati moremo, opominam vas, vi z vašov decov ne zamüdte.

3 Mihal Barla (Krsčanske nove pesmene knige, 1823) je poimenovanje za prekmurski knjižni jezik (sinonim za slovenski jezik) v pridevniški besedni zvezi še dodatno razširil z levim določilom:

V eti knjigaj se ti Krsčanske nove Pesmi davajo v roke. Spravlene so v čistom Tvojem Slovenskom jeziki: čiste so i na krsčanstvo gledoč, takaj razumne i pobožne.

Levo določilo *čisti jezik* pomeni »jezik brez primesi«, torej se Barla pokaže kot jezikovni purist, ki je nasprotoval rabi prevzetih jezikovnih sredstev v prekmurskem knjižnem jeziku in jih je želel (glede na svoje predhodnike) zamenjati z domačimi:

V tom prvom Graduvali se je dosta zmenkanja nahajalo, i ništere nespodobne reči; niti ta Slovenščina je nej bila prava, nego vu vnogom tali na tūhi jezik zaobrnjena: štero vsaki lahko na pamet vzeme.

3.1 Barla je s tem odprl vprašanje jezikovne kulture v prekmurskem jeziku in ga omejil predvsem na jezikovni purizem, s katerim so se v osrednjeslovenskem prostoru spoprijeli že Krelj, Hren, Hipolit in v Barlovem času predvsem Kopitar. Barla je uporabil močno ekspresivno besedje (*zmenkanje, nespodobne reči, slovenščina je nej bila prava, na tūhi jezik zobrnjena*), ki kaže na njegovo čustveno prizadetost in strah, da bi prekmurski knjižni jezik vse naštete »pomankljivosti« pokvarile ali celo ogrozile. V skrbi za čisti prekmurski slovenski jezik je začel nadomeščati tuje prvine iz jezika, s tem pa je v razmišljanja o nadaljnji usodi prekmurskega jezika prvi uvedel puristični nazor.

3.2 V dvajsetih leti 19. stoletja sta se osrednji- in vzhodnoslovenski knjižni jezik že opazno in od jezikoslovcev v osredju spodbujano približala. Slovenska jezikovna politika je spoznala, da jezikovni partikularizem in vztrajanje pri treh različicah slovenskega knjižnega jezika ni prava pot, saj se je upravičeno pojavljala možnost, da bo porajajoča ideja ilirizma naredila v neenotnem slovenskem jezikovnem prostoru nepopravljivo škodo. Sredi stoletja je »večjezičnost« avstrijskih in ogrskih Slovencev postala ovira za narodnostno združitev – jezikovna politika je takrat zahtevala jezikovno poenotenje osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika v skupen slovenski knjižni jezik (novoslovenščina), ki je po romantičnem razumevanju naroda postal najpomembnejši pogoj za združitev vseh Slovencev v skupni državi.

Povezovalni jezikovni procesi so Barlo potegnili v purizem in razmišljanje, kaj je v prekmurske jeziku sploh zaželeno. Jezik je želel očistiti vseh »pomankljivosti« in »grdih besed« ter prevzemanja iz tujih jezikov, predvsem v stiku z madžarščino, nemščino, kajkavščino in osrednjeslovenščino. Kljub takemu stališču pa primerjava pesmi v obeh Graduvalih kaže, da je bil Barla vendar t. i. zmerni purist, ki je zagovarjal jezikovnokulturno prizadevanje za ohranitev prekmurskega knjižnega jezika in njegove samobitnosti (Korošec 1985: 61, 70) v času, ko je poenotenje slovenske knjižne norme postajalo vse bolj nujno in potrebno. Prekmurski katoliški pisci so tako potrebo v določenem zgodovinskem trenutku razumeli in so ji sledili, tako da je sredi 19. stoletja z novimi oblikami tudi uradno prišlo do poenotenja slovenske knjižne norme. Protestantski pisci na čelu s Kardošem pa so še naprej vztrajali pri *starem*

slovenskem jeziku, kar se je v drugi polovici 19. stoletja zelo hitro izkazalo kot slabo jezikovno načrtovanje, ki je še nadaljnjih sto let omogočalo različne jezikovne zablode v Podonavskem panonskem jezikovnem prostoru.

4 Kljub poenotenju slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja pa je večjezičnost družbenega življenja v Avstro-Ogrski ostala prisotna: v avstrijskem delu nemščina, v madžarskem pa madžarščina; v Jugoslaviji je nemško-madžarsko jezikovno nadvlado nadomestila srbohrvaška, danes pa angleška – jezikovna prevlada je, žal, tako zgodovinska stalnica, ki Slovence določa kot večjezično družbo, slovenščino pa kot »mali« jeziki postavlja v podrejen položaj v vsakokratnih javnih stikih (sporazumevanje v javnem življenju) s t. i. »velikimi« jeziki.

Prerodne misli prekmurskih protestantov in katolikov v 18. in na začetku 19. stoletja

1 Gospod Trubarjeva kranjščina, Kreljeva želja, dodati Trubarjevemu jeziku vplive vseh osrednjeslovenskih narečij, upoštevajoč tudi hrvaščino in glagoljaško tradicijo, Dalmatinova srednja pot med Trubarjevo sinhronijo in Kreljevo diahronijo ter Bohoričev in Megiserjev poskus, določiti pravila osrednjemu slovenskemu knjižnemu jeziku v normativnih priročnikih (manj uspešno v slovnici in bolj vplivno v štirijezičnem slovarju), so v osrednjeslovenskem prostoru dobili pomembno nadaljevanje v delih katoliških piscev 17. stoletja. Sprva se je zdelo, da je protireformacija »zastojno obdobje« (Toporišič 2000: 797) v razvoju slovenskega jezika (Jesenšek 2006: 591). Novih slovenskih tiskanih knjig skoraj ni bilo, pa vendar je redka knjižna produkcija v prvi polovici 17. stoletja potrdila jezikovna iskanja in prizadevanja 16. stoletja ter v redkih lekcionarjih ohranila oz. sprejela vse značilnosti komaj normiranega in med protestanti uveljavljenega osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Za nadaljnji razvoj (osrednje)slovenskega knjižnega jezika je bilo najbolj pomembno, da podoba osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki se je uveljavila v Dalmatinovi Bibliji, ni bila zavrnjena in da so katoliški pisci sledili normi in predpisom, izhajajočim iz jezikovne tradicije slovenskega protestantizma. Osrednjeslovenski katoliški prostor je zavrnil ideje slovenskih protestantov, sprejel pa je »stranski produkt protestantizma« (Rajhman 1977), tj. v protestantskih prevodih izoblikovan osrednjeslovenski knjižni jezik; to je pomembna pridobitev protireformacije na Slovenskem, premišljena odločitev za slovenski jezik, ki je ostal Dalmatinov in je rasel iz njegove tradicije. »Konservativnost« katoliškega kroga glede jezikovnega vprašanja je dolgoročno pozitivno vplivala na razvoj slovenskega jezika, saj je »branila staro pisavo in s tem zavirala anarhijo v knjižnem jeziku« (Tomšič 1956: 15), hkrati pa je v osrednjeslovenskem prostoru dopuščala soočanja med Dalmatinovo knjižno normo in razlikovalnimi glasoslovnimi ter oblikoslovnimi novostmi v delih slovenskih pridigarjev ter piscev nabožnega slovstva 17. in 18. stoletja (Kastelec, Svetokriški, Hipolit, Rogerij, Basar, Skalar, Paglovec). To je omogočilo tudi postopni, naravni in iz osrednjeslovenske jezikovne tradicije izhajajoči »prehod k sprejemljivi normativni preobrazbi kranjskega knjižnega jezika« v obdobju med barokom in razsvetljenstvom (Orožen 2010: 161). V 18. stoletju je začela na razvoj osrednjeslovenskega knjižnega jezika opazneje vplivati naddialektalna zgradba

gorenjščine z malo dialektizmi ter arhaičnim stanjem vokalizma in konzonantizma (Orožen 2010: 38), ki je s Paglovčevimi »novimi rešitvami v območju besedišča in skladnje« (Orožen 2010: 160) ter Japljevim prevodom Biblije (1784) prodrla v osrednjeslovensko knjižno podobo druge polovice 18. stoletja.

Praktične spremembe Dalmatinovega jezika je odkrito zahtevala Krajska grammatika (1768). Pohlin ni želel prenove jezika 16. stoletja, kot so to v naslednjih letih storili zoisovci oz. Japelj v prevodu Biblije (Orožen 1996a: 251–269), ampak je dovolj realistično napovedal jezikovne reforme, ki so izhajale iz sinhronih pogledov na jezik. Zavzel se je za normativno podobo osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki se približuje živi govorici osredja in središča (Ljubljana), zavrnil pa je jezik, ki je ali preveč starinski ali preveč razdruževalno narečni. V prvi samostojni slovnici (osrednje)slovenskega jezika (latinsko pisana Bohoričeva je bila pod močnim vplivom Melanchtonove predloge, Pohlin pa je napisal slovnico v nemščini, da bi se Nemci lahko učili slovenskega jezika!) se je Pohlin odločil za omikan in razumljiv sodobni knjižni jezik, osvobojen arhaične Dalmatinove dediščine in prevelike ljudske osnove ter »kmečkosti«, ki je v njegovih časih prevladovala v »kranjskih bukvah«. Čeprav njegove slovnice še ne moremo imenovati za znanstveno, pa se je že skliceval na resen študij jezika (»na to odločitev pa je nedvomno neposredno vplival Gottsched« /Orožen 2003: 391/), ki bo pokazal, kako je potrebno preseči razkorak med »tradicionalno knjižno (pisno) in sočasno (kultivirano) govorno podobo kranjskega-slovenskega jezika« (Orožen 2010: 169).

Na koncu oblikoslovja in pred Korenskim besedjem Pohlin poudarja študij slovnice, sicer bo »nepravilnost zmeraj bolj prevladovala in končno tudi rojacom napravila jezik neznan in morda celo povsem nerazumljiv. Ali se ni v jezik postopoma vtihotapilo že dovolj surovega (rauh) kmečkega in mu vzelo vso prijetnost (Annemlichkeit)?« (Toporišič 2003: 340).

2 Podobno kot Pohlin v osredju so na severovzhodu, v pokrajini med Muro in Rabo, razmišljali slovenski prekmurski protestanti in razsvetljenci. V Prekmurju je šlo za zanimiv preplet protestantske dediščine in prerodne miselnosti o jeziku.

Prekmurski knjižni jezik²¹ je bil oblikovan kot »stranski produkt protestantizma« (enako kot v osredju kranjski) za potrebe »nove vere«. Najprej sta izšla

²¹ Prekmurski knjižni jezik je različica vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (ob vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku /Jesenšek 2009/) – v knjižni obliki se je potrdil v 18. stoletju, nato pa se je razvijal vzporedno z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom vse do sredine 19. stoletja, ko sta se dve slovenski knjižni normi združili v enotni slovenski knjižni jezik, v t. i. novoslovenščino (Jesenšek 2005b). O tem prim. Orožen (1996: 356–380) in Jesenšek (2005a, 2009a, 2010, 2010a, 2011b).

katekizem (Temlinov Mali Katechismus, 1715) in abecenic (Abecedarium szlowenzsko, 1725), in sicer so kot v osredju tudi v Prekmurju protestanti najprej dobili v svojem jeziku glavne nauke nove vere in knjižico, ki jih bo naučila brati. Vrh prevajalskega dela in vzporednica Dalmatinovi Bibliji je Küzmičev Nouvi Zákon (1771), prvi prevod Svetega pisma iz stare grščine v slovenščino. Prekmurski protestanti so svoj knjižni jezik v 18. stoletju normirali na enak način kot v 16. stoletju Trubar in somišljeniki v osrednjeslovenskem prostoru v 16. stoletju (Jesenšek 2005b: 6). Značilno protestantsko je bilo tudi določanje njegovega imena (v osredju *gospod Trubarjeva kranjščina, kranjski jezik*: v Prekmurju *stari slovenski jezik*), poimenovanje nosilcev tega jezika (*Slovinci* : *slovenski narod*) in pokrajine, v kateri se je ta jezik uporabljal (*Kranjska* : *Slovenska okroglina, Slovenska krajina*).

Temlinov slovenski jezik je bil (kot Trubarjev) še zelo blizu živi govorici, preprost in nazoren, pa vendar kaže visoko »literarnojezikovno ter splošno kulturno raven« (V. Novak 1969: 232); normativno podobo je prekmurska slovenščina dobila (podobno kot osrednjeslovenska kranjska v Dalmatinovi Bibliji) v jeziku Novega Zákona Števana Küzmiča. Števanov sodobnik, katoliški duhovnik Mikloš Küzmič, je sicer upošteval predhodno protestantsko pisno in knjižno tradicijo, vendar pa se je pod vplivom prerodne miselnosti zelo zavzemal za tiskanje slovenskih prekmurskih knjig, v katerih je začela opazno prevladovati pred tem že v osredju od Pohlina spodbujena »sočasna pravorečna govorna podoba«. Vratuša (1974: 69) prepoznava kontinuiteto v razvoju prekmurskega jezika od Števana do Mikloša Küzmiča, in sicer predvsem v besedju in pravopisu – sklicujoč se na »arhaičnost« prekmurščine v Novem Zákonu in Svetih evangyeliomih zavrača Mikloševo (jezikovno) »samostojnost« in v njegovem jeziku še ne odkriva prerodnega sledenja Pohlinovemu »približevanju živemu jeziku«. Smej (1997: 533–544) dokazuje Mikloševo večjo (tudi jezikovno) samostojnost v odnosu do Števana in poudarja prerodno usmerjenost katoliškega duhovnika, ki je razvidna tudi iz njegovega najstarejšega ohranjenega pisma škofu Szilyju (1. 11. 1777).

Mikloš Küzmič si je kot pravi preporoditelj prizadeval za vsesplošni napredek »naše Slovenske krajine« in natis slovenskih knjig (npr. »Molitvene knjižice v našem jeziku« ali »naše slovenske Abecedne knjižice«), za kultiviranost »našega jezika« ter za »slovenske šole« v »slovenskem okraju« (I. Škafar 1975a: 269–288). Taka prizadevanja za napredek slovenstva in potrebe materinščine v Prekmurju so lahko prepoznana kot »ideje praktičnega razsvetljenstva«, ki Mikloša Küzmiča določajo za začetnika prerodne miselnosti v Prekmurju. Skrb za razvoj osnovnega šolstva in tiskanje nabožnega slovstva v »našem jeziku« ga povezuje s Pohlinom, žal pa še ni znal povezati Slovencev na levi in desni strani Mure, ampak je ostal, podobno kot Pohlin, v svojih pogledih

deželno omejen – nazorsko »ozkost« in provincialnost²² v razmišljanju je zmožgal preseči šele novi katoliški rod v drugi polovici 19. stoletja na čelu z Jožefom Borovnjakom (Jesenšek 2008).

2.1 Ferenc Temlin je leta 1715 izdal prvo prekmursko tiskano knjigo, Mali katechismus,²³ tj. Luthrov mali katekizem, ki ga je v slovenščino prevedel iz madžarske predloge (Györi Katechismus, 1709), po kateri je Števan Küzmič prekmurski prvotisk imenoval kar Györski kateizmus.²⁴ Obe različici slovenskega knjižnega jezika se začenjata z nabožnim slovstvom oz. protestantskim učbenikom,²⁵ ki se je uporabljal pri verskem pouku in je prinašal odgovore na vprašanja o razlikah med katoliškim in protestantskim pogledom na krščansko vero. Trubarjev, Temlinov in verjetno tudi Küzmičev katekizem so bili skrbno teološko in praktično pripravljene, prav v njihovem praktičnem delu pa je prišel do izraza tudi »stranski produkt protestantizma«, tj. pomen maternega jezika pri širjenju verskih resnic. Trubar je v 16. stoletju katekizem napisal predvsem za slovensko jezikovno elito, tj. za redke Kranjce, ki so takrat znali brati (»te preprofte vuzhite le te stuke nashe praeue kerfzhanske vere«) in naj bi širili novi nauk med rojaki (»h dobrumu vřem mladim tar preproftim ludem nafhe defhel«), Temlin pa ga je spisal predvsem »za drouvne Deczé volo« in je ob protestantski miselnosti napovedoval tudi prerodno – v predgovoru je »spregovoril preprosto in nazorno« (V. Novak 1969: 228) o tem, da je med

²² Martina Orožen (2010: 175) ugotavlja, da se je Pohlin »'separativistično' omejeval na kranjski jezikovni prostor, kar je preveč izključevalo druge Slovence.« Enako velja tudi za Mikloša Küzmiča v Prekmurju, kar kaže, da je bil slovenski jezikovni in geografski prostor na prelomu 18. in 19. stoletja ostro razdeljen na alpski in panonski del, na slovenstvo v avstrijskem in madžarskem interesnem prostoru, to pa je vplivalo tudi na dvojnični razvoj slovenskega jezika vse do sredine 19. stoletja (Jesenšek 2010a). »Danes si težko predstavljamo, kako močna je bila 'lokalna' deželna zavest, kako jezikovno razdruževalna je bila za naš narod upravna deželna razmejitev.« (Orožen 2010: 175)

²³ Mali Katechismus, tou je tou krátki návuk vöre kerfchánřzke dávno nigda, po D. Luther Martonni z řzvětoga pi'ma vküp zebráni ino za drouvne Deczé volo řpifřani. Zdař pak na szlovenszki jezik prelofeni. Stámpano v-Saxonii v-me'ti Halla imenüvanom po Zeitler Andrasi. Anno 1715.

²⁴ Temlinov prvotisk je tako imenoval Števan Küzmič leta 1754 (Uvod v Vöre krsztsánszke krátki návuk). Prim. popravljenno izdajo ponatisa iz leta 1796 (verjetno jo je priredil Mihail Barla /řkafar 1978: 21/), ki se imenuje Györřzki Kátékizmus tou je tou: D. Luther Mártonna Máli kátékizmus, z-drügimi lejpimi pobo'snimi pitanyami, ino řzem řzpodobnimi niřterimi molitvami, zdaj znouvic na szlovenszko obrnyeni za volo, v Szlovenřkoř ikroglini I. solřzke deczé. V-Soproni. Stámpani pri Sziefř Anna Klára vu leti 1796.

²⁵ Števan Küzmič je prav tako kot Trubar začel svoje življenjsko delo, tj. prevod celotnega Svetega pisma, s katekizmom (1752?) in abecednikom (1753?), ki sta, žal izgubljeni (prim. I. řkafar 1978: 16) – katekizemski del je verjetno delno prirejen izšel v njegovi knjigi Vöre krsztsánszke krátki návuk leta 1754.

prekmurskimi Slovenci velika »fukesína« (pomanjkanje) knjig »vu naffem fzlovenfzkom jeziki« (Temlin 1715: 8), predvsem pa je poudaril skrb za (ver-sko) šolo in kulturno omiko Slovencev v Prekmurju:

I jafz váfz takáise pokorno profzím, da vfze vase vcsenyé tak rendelüite ino ravnaite, kagdabi mogli ponifne molitve, summo vfzega kerfchánfzftva touje katechismus, zma-terinskim mleikom navküpe, vto málo Deco noter vcepti. (Temlin 1715: 6)

Temlinov odnos do slovenstva in slovenskega jezika v Prekmurju se kaže v latinskem pismu, ki ga je »zelo verjetno v letu 1714 ali 1715« (V. Novak 1970: 253) poslal nemškim pietistom v Halle in ga je naslovil na Augusta Hermanna Franckejja. Gre za »prvo znano pismo prekmurskega izobraženca« (V. Novak 1970: 254), zato je pomembno, kako je Temlin nemškim pietistom predstavil in poimenoval svojo deželo, jezik in narod.²⁶ Pokrajino med Muro in Rabo imenuje *moja rodna zemlja Sklavonija* (»in Patrio meo solo, quod est Sclavonia«), ki je del spodnje Ogrske (»Hungaria inferiois«), umeščena med Štajersko in Ogrsko (»inter Styriam et Hungariam«), zanjo pa so značilne nemogoče raz-mere za duhovna rast vernikov, ki nimajo nabožnih knjig v *lastnem domačem jeziku* (»librum in vernacula sua lingua«). Temlin, ki je bil rojen na Krajni v tišinski župniji, svojo deželo imenuje Sklavonija, ne Vandalija kot npr. Mikloš Küzmič, ki v latinskih pismih škofu Szilyju tako imenuje tudi slovenski jezik, torej *lingua Vandalica*, tudi *lingua Vindicum* v nemščini pa *Windische Sprache*. Iskanje ustreznega latinskega ali nemškega poimenovanja za Slo-vence je bilo po zmedu iz Bohoričevega Predgovora v *Zimske urice* (1584) prisotno vse do konca 19. stoletja, zato so tudi prekmurski prevajalci nihali v iskanju tujejezičnega izrazja za poimenovanje naroda, jezika in geografskega prostora, v katerem živijo (prekmurski) Slovenci. Na Štajerskem se je pojavila še tretja različica latinskega poimenovanja za Slovence: Bernard Mariborski je leta 1760 svoj nemško-slovenski slovar (v rokopisu) naslovil *Dictionarium Germanicum-Slavonicum Vocabula Tam Antiqua, quam Nova, ussus Recepta, Juxta Etymon purioris Slavonismis Autorum, Methodice demonstrans /.../*, kjer je *Slavonicum* sinonim za *slovenski*, besedna zveza *purioris Slavonismis* pa ustreznica za *čistejša slovenščina* (Jesenšek 2004: 86–88). Temlin (1715: 9) je

²⁶ »/.../ Kajti, velespoštovani gospodje, na moji rodni zemlji, ki je Sklavonija in ki leži ob meji spodnje Ogrske proti zahodu, med Štajersko in Ogrsko, in kjer se tudi neki del in okrožje Železne županije ponaša s tem imenom, je skupina ljudi, nemajhna po številu, ki je predana evangeličanski veri. Moj Bog, če bi hotel podrobno naštet, v kako goste oblake teme so ti ljudje zagrnjeni v duhovnem pogledu, bi mi zmanjkalo besed. Ta zмотa pa se bohotno razrašča zaradi velikega pomanjkanja knjig v lastnem domačem jeziku, ko hočejo ljudje spoznati temelje svojega verovanja iz knjig v drugem narečju, pa zaradi nevednosti drsijo v najgloblje labirinte zablod /.../« (V. Novak 1970: 252; slovenski prevod latinskega pisma F. Temlina je delo Kajetana Gantarja).

uporabil enako besedno zvezo (*na csifzti fzlovenfzki jezik*), ko se je pohvalil, da je »*fztákfov páfkov, zkákfov fzem naibole mogau, fzem na csifzti fzlovenfzki jezik prelofo*« katekizem iz madžarščine. Besedna zveza *na csifzti fzlovenfzki jezik* pomeni, da gre za slovenski prekmurski jezik, prvič natisnjen v knjigi, zato razločevalen od kajkavščine, »s čimer /Temlin/ gotovo misli svoje čisto narečje brez kajkavskih izrazov in oblik, ki so jih v tistih časih še uporabljali v pesmi in tudi v molitvenikih« (V. Novak 1976: 42). Iskanje pravega razlikovalnega poimenovanja za prekmursko slovenščino kaže tudi dvojnica *naš slovenski jezik*, kjer je svojilni zaimek *naš* sopomenka za kakovostni pridevnik *čisti: ako bi fze katechismus nemfski na naff fzlovenfzki jezik oberno* (Temlin 1715: 9), Krscsanszke nove peszmene knige (Barla 1823: II) pa kažejo zanimivo podvojitve obeh Temlinovih rešitev v besedni zvezi s tremi ujemalnimi levimi prilastki: *v-csifztom Tvojem Szlovenfzkom jeziki*. Pred natisom prve prekmurske knjige je Temlin v latinskem pismu nemškim pietistom izpostavil prav vprašanje nadomestnega kajkavskega jezika v prekmurski cerkvi, ki nima prevedenega nabožnega slovstva v svoj knjižni jezik, zato »hočejo ljudje spoznati temelje svojega verovanja iz knjig v drugem narečju, pa zaradi nevednosti drsijo v najgloblje labirinte zablod« (V. Novak 1970: 252). Kot Trubar je tudi Temlin najtesneje povezal vero (»pravo spoznanje božje«) z razumljivim jezikom, tj. s pismenostjo in kulturno omiko naroda ter polno funkcijsko razvitostjo njegovega jezika. Jezik Malega katechismusa je za slovenskega imenoval že v naslovu katekizma (*Zdai pak na szlovenszki jezik prelofeni*), kjer poudarjalni prislov *pak* izrazito čustveno določa slovenskost prekmurskega prvotiska v razmerju do takrat nadomestne hrvaške kajkavščine. V tem pomenu bi lahko *pak* bil tudi krepki veznik v elipsi: (Prej) že na kajkavski zdaj pa še na slovenski jezik preveden.

Tudi druga ohranjena prekmurska knjiga Abecedarium szloweszko, za drobno detzo, vön fzpüscheno (1725) v naslovu poudarja, da je napisana v slovenskem jeziku, čeprav se neznani zapisovalec še ni mogel povsem otresti kajkavskih vplivov (V. Novak 1976: 45). Uvajanje prekmurskega knjižnega jezika v nabožno slovstvo je bilo z nastopom prekmurskih protestantov v 18. stoletju odločno, vendar je, tako kot v osrednji Sloveniji sredi 16. stoletja, potrebovalo svoj čas, saj je bilo za jezikovno osamosvajanje pred nastopom Števana Küzmiča značilno iskanje primerne prekmurske nadnarečne osnove (ravensko-gorički govori) ter rahla naslonitev na kajkavščino, ki je bila v prekmurski (katoliški) cerkvi nadomestni knjižni jezik do 18. stoletja. Močnejše je bilo kalkirano predvsem strokovno besedje, ki so ga uporabljali katoliški duhovniki zagrebške nadškofije, kamor je od leta 1093 do 1777 spadal južni del Prekmurja, tj. dolinsko področje; tam so na prekmurski jezik vplivale tudi kajkavske pesmarice in pogodbena besedila (V. Novak 1972: 95).

2.2 Števan Küzmič je v Predgovoru njegove najstarejše ohranjene knjige Vöre krsztsánszke krátki navuk (V Halli 1753) prav tako zapisal pridevnik *slovenski* in ga za razliko od Temlina, ki ga je uporabljal le za jezik, razširil na označevanje pripadnosti slovenstvu v Prekmurju. Temlinovo latinsko besedno zvezo *librum in vernacula sua lingua* je poslovenil v *slovensko duhovno pismo*, ko je pojasnil, zakaj se je odločil za pisanje slovenskih knjig: »Zrok, csi gli bi zvrejdni tálom mogao biti zmenkanye Szlovenfzkoga düsevnoga pífma.« Šlo je za sinonimno preimenovanje Temlinovega bolj splošnega poimenovanja (*pomanjkanje knjig v domačem jeziku*) s posameznim, natančno določenim (*zmenkanje Szlovenszkoga düsevnoga pizma*), kjer je *düevno szlovenszko pizmo* metafora za slovensko knjigo oz. tisk. V tem pomenu je samostalnik *pismo* med prekmurskimi pisci uporabil še Kardoš (1870: 7): »Teda mi zámaz /madež/ nasztáne na pizmi /knjigi/«, Števan Sijarto pa kot sinonim za rokopis v naslovu knjige iz leta 1796: Mrtvecsne peszmi, stere szo szti sztári pizma vküp pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga národa zdaj oprvics na fzvetlofzt dane. Z besedno zvezo *slovenski narod* pa je Sijarto zelo določno poimenoval to, kar je Temlin nemškim pietistom predstavil kot »Patrio meo solo, quod est Sclavonia«. Enako besedno zvezo (*na haszek szlovenszkoga národa*) je že leta 1783 uporabil tudi katoliški pisec Mikloš Küzmič v naslovu Knige molitvene (Kniga molitvena, v-steroj sze nahájajo rázlocsne ponizne molitvi, z-dvójim pridavekom, na haszek szlovenszkoga národa sz-pobo'snim sztroskom nikih plemenitih dobrocsinitelov na fzvetlofzt dán). Zavest, da v pokrajini med Muro in Rabo živi slovenski narod, je prisotna pri vseh slovenskih protestantih. Samostalnik *narod* je uporabljal že Temlin (1715: 14), vendar še ne v besedni zvezi s pridevnikom *slovenski* (*Törk ali Sidov, kákfega goder národa cslovik*), stalna besedna zveza *slovenski narod*, ki je poimenovanje za prekmurske Slovence, pa je prvič zapisana v tretji ohranjeni prekmurski knjigi Réd zvelicsánsztva (1747) pri Mihaelu Severju (*Lüblénomi fzlovenfzkomi Národí, steri Evangelicsánfzko vöro vadlüe*), nato pa pri Števanu Küzmiču v Predgovoru knjige Vöre krsztsánszke krátki návuk (1754: 5a): »Dabi sze záto tá nevola med naffim Szlovenfzkim národom zvrácfiti mogla«; v Nouvem Zákonu je izraz rabljen tudi za oznako vseh Slovanov (Nouvi Zákon, Predgovor 1771: §13): »Meo je i ma efce Gofzpodin Boug vfzigdár, kakti na vefz cslovecsánfzki, tak i na vefz Szlovenfzki národ vu etom fzvojo Bo'zánfzko fzkrb.« Med njimi našteva tudi hrvaško, kranjsko, štajersko in vogrsko državo, in poudarja, da v njih prebivajo narodi, ki imajo različne jezike (Nouvi Zákon, Predgovor 1771: §13): »Tak je i vfákfem toga národa rázlocskom jezíki nike nadigno; ki fzo na fzvojo materno rejcs, vfteroj fzo sze poroudili, fz. pífzmo obrnoli.« Števan Küzmič razlikuje med slovenskim in hrvaškim (kajkavskim) jezikom, slovenski jezik pa še dodatno deli na deželne (pokrajinske) različice (kranjski, štajerski in prekmurski jezik /naf Vogrfzki jezik/), in sicer razume,

da so prebivalci teh treh dežel zgodovinsko en narod. Materni jezik, v katerega so rojeni *Krájnczi, zdolnyi Stajerczi in Vogrfzki vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj fztoliczi bodoucfimi fzloveni*, je sicer slovenski, vendar ima tri deželne različice – v Predgovoru (§ 14) je različica, ki se govori med Muro in Rabo (*med Mürom i Rábom prebívajoucfi fzloveni*), imenovana *Vogrfzki fzlovenov jezik* (jezik ogrskih Slovencev). Prekmurska slovenska *materna rejcs* se razlikuje od kranjske in štajerske, saj »od vŕzej drügi dofzta tühoga i lzebi lafztivnoga mà«, zato zahteva tudi prevod nove zaveze v prekmurski jezik,²⁷ da bo lahko prekmurski človek bral *sz. Szlovenfzke knige* v najbolj razumljivem, *maternom jeziki*;²⁸ Trubarjeva in Dalmatinova kranjščina ali prav tako bližnja kajkavščina to seveda ne moreta biti, čeprav so v Predgovoru predstavljeni tudi kranjski in hrvaški protestantski prevodi cerkvenih besedil iz 16. stoletja.²⁹ Predgovor je podpisal *M. Torkos Jo'zef prednyeifi Farar Sopronfzki*, ki je besedilo napisal v latinščini, Števan Küzmič pa ga je prevedel v slovenščino in tako so vsa slovenska poimenovanja za prekmurski jezik in narod izvirno njegova; verjetno pa je povsem samostojno napisal in dodal v Predgovor še odstavke §13, §15, §17 in §18:

Latinski predgovor, ki ga je Küzmič dobil od Torkosa, pa je skoraj zagotovo zgorel, ko mu je požar uničil hišo v vasi Patro in je poleg ostalega zgorela tudi skoraj tretjina njegovih abecednikov. Ker originalnih virov nimamo, nam primerjalna metoda in običaji 18. stoletja pomagajo, da o avtorstvu Predgovora povemo: Napisal ga je Jo'zef Torkos in sicer § 1–12, 14 in 16, pri prevajanju pa ga je dopolnil Števan Küzmič s § 13, 15, 17 in

²⁷ »Záto je potrejbno bilou tákfemi csloveki naprej fztoupiti: kibi vetom delao Bougi na díko, a' fsvojemi národi pa na zvelicsanye. Liki je i Gofzpodin Boug na tou nadigno Stevan Küzmicza Surdánfzkoga Farara: kí je zGrcskoga pouleg premoucfi i pomágyana Dühà fsvétoga zvelikom gyedrnofztjom na ete, káflega ftés i csüjes, jezik czejlo Nouvi Zákon obrnyeni i fztroskom vnougi vörni düsícz vö zoftámpani i tebi rávno tak za toga zroka, za fteroga volo ti je 'ze pred temtoga od nyega fzfpráveni *Vöre Krfztsánfzke Krátki Návuk* i vHalli 1754. ftámpani, vrokè dáni.« (Nouvi Zákon, Predgovor 1771: §14)

²⁸ »Obfzlejdnym razmisi eto; kí ete Nouvoga Zákona fz. Szlovenfzke knige vtvojem maternom jeziki ftés, ali je fteo bodes: fzkak veliko hválo-dávanyem tvojeja Bogà dobrouto czilou nezracúnano mores zvisávati i csefztiti; eti knjig fzfpravitela pa, za nyegovo, ftero je ktebi i ktvojemi lüfztvi fzkázao, fzkrbivoszt vkáfem pofteneyj i vrejdnofzti fzi du'zen dr'zati;« (Predgovor: §16).

²⁹ »Med tifztimi je 'ze vleti narodjenega Krifztufa 1562. Primus Truber, Bo'ze rejcfi vu Aurachi, kak fze fzfám zovè, fzluga, Nouvi Zákon po Krajnfzkom jeziki zGlagolfzkimi pífzkimi vö dào. Na drügo leto pa, tou je 1563. Dalmata Antoni, Stevan Ifztviánfzki i Jüri Jurjavics, dájó ftámpati znouvics vtom jeziki vednom táli ftiri Evangelifte, vdrügom pa Apofťolov Djánye zLifztmi i fz. Ivana Oznanofťjom vrét v Tibingi z Glagolfzkimi i Czryuliskimi pífzkmi, kak nafi exemplárje ká'zejo, in 4to. Po eti ide Dalmatina Jüri i czejlo Biblio, tou je, Sztároga is Nouvoga Zákona vfzo pífzmo, obrnè na Stajerfzki jezik zvelikim, kak právi, trüdom; i dájó vö ftámpati vu Wittebergi v. 1584. leti zVlaskimi, ali fzi bojdi z Deacskimi pífzkmi in folio.« (Predgovor: §13).

18. O vplivu drugih soavtorjev, svetovalcev ali pomočnikov ne moremo govoriti, ker nimamo za primerjavo dovolj uporabnih podatkov in tiskov. (Mihael Kuzmič 1979/80: 90)

Jasna razločevalna vloga prekmurskega in kajkavskega jezika se kaže tudi na naslovnici Küzmičevega *Nouvega Zákona (Nouvi Zákon ali testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni)*, kjer je prekmurski (*stari slovenski*) jezik poudarjeno razlikovan od kajkavskega, ki se je takrat še imenoval *slovenski* (Jesenšek 2005b). Küzmič je še natančneje kot Temlin poimenoval prekmurski slovenski jezik: pri Temlinu je besedna zveza *čisti slovenski jezik* poimenovala prekmursko slovenščino brez primesi kajkavščine (kajkavski = slovenski jezik, prekmurski = čisti slovenski jezik), Küzmičeva sintagma *stari slovenski jezik* pa poudarja, da je prekmurski jezik nekajkavski, arhaičen in ima že dolgo tradicijo. Po Števanu jo je prevzel tudi Mikloš Küzmič, npr. v naslovih lekcionarja *Szvéti evangyeliomi* (1780) in »povzetka svetega pisma« *Stároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie* (1796), čeprav je npr. v svoji četrti knjigi, *Pomoucs beté'snih* (1781), uporabil besedno zvezo brez razširjenega levonaslonskega niza: *z-vogr'f'koga na szlovenszki jezik obrnyene*.

Stalna besedna zveza *slovenski narod* za poimenovanje slovenske skupnosti na ozemlju med Muro in Rabo se je po Temlinu, Severju in Števanu Küzmiču uveljavila pri vseh protestantskih in katoliških piscih, npr.: *med moj'fzloven'zki národ pouzvo* (Barla, *Nuovi Gráduvál*, 1789), in se uporablja celo v razširjeni besedni zvezi *szlovenszki jezik gucsécsi národ* (Agustič, Priatel, kaz. br. 3); pogosti sta tudi sopomenki *slovensko ljudstvo* ali *naš narod*, npr:

Tou je esce hrána, nassega Orfzága, Szloven'fzkomi lüfztvi, jejfztvina predrága (Sijarto 1807: 36); gda je Bo'a fzlü'ba na me'fzti bila efce med našim narodom (Barla, *Nuovi Gráduvál*, 1789: 2b).

Pridevnik *slovenski* se je v prekmurskem jeziku uporabljal tudi ob drugih odnosnicah, npr.: *Szloven'fzke dróvne/velike/tekoucse/zrokouv pí'fzane litere; Szloven'fzke Gmaine, knige, pe'fzmi, pripoveszti, recsi* (besede), *'senszke; szlovenszki lutheránje; Szlovenszki Silabikár* (Küzmič 1780), *Skolnik* (učitelj), kar kaže, da so se prekmurski pisci zavedali slovenskosti pokrajine med Muro in Rabo (od Mikloša Küzmiča /1781/ imenovana tudi *Szloven'fzka okroglina* ali *okroglina szloven'fzka*) in so zato v nabožnem slovstvu odkrito poudarjali svojo pripadnost slovenstvu. Poimenovanje *Slovenec* (bolj ustaljena je bila besedna zveza *Vogr'fzki fzlóven*) je prvi med Prekmurci zapisal Števan Küzmič (*kak zdaj nafi Szlovenye gucsíjo*; *Nouvi Zákon*, Predgovor 1771: §12), v 19. stoletju pa se pojavi celo v naslovu Košičevega, po Slomškovem Blažetu ino Nežici prirejenega, učbenika *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov in Rábov* (1845), pred tem pa že v njegovi madžarski slovnici (Krátki návuk vogrszkoga

jezika za zacsetnike, 1833): »ar szlovenye szamo nikeliko dühovnih knjig májo« (Košič 1833: XVI), kjer pa v naslovu še zapiše zmotno misel o pripadnosti vandalskemu ljudstvu: »/.../ Na vandalszka vüsztá prenesseni po Kossics Jo`sefi.«

Slovence sta upravno-politično in kulturno-zgodovinsko zaznamovali ter razdelili nemška in madžarska nadoblast, jezikovno na alpski in panonski del (Orožen 1996: 80–102), vendar je misel o pripadnosti nemu narodu ostala živa predvsem po zaslugi prekmurskih piscev, ki so, z redkimi izjemami, v svojih knjigah ohranjali skupno zavest o slovenskem narodu na levi in desni strani Mure.

2.3 Mikloš Küzmič, prvi prekmurski katoliški pisec, *vice-öspöröfs* (dekan) *szlovenfzke okrogline* je avtor sedmih prekmurskih knjig³⁰ na prehodu iz 18. v 19. stoletja. V več kot dvajsetletnem dopisovanju s sombotelskim škofom Szilyjem – ohranjenih je več kot štirideset latinskih pismih (I. Škafar 1975a) – se kaže njegova skrb za šolo, tiskanje knjig v prekmurskem jeziku in omiko svojega naroda. Čeprav doslej na to ni bilo opozorjeno, pa se v delu Mikloša Küzmiča in v njegovih pismih škofu Szilyju kažejo podobne značajske poteze kot pri Marku Pohlinu v osrednjeslovenskem prostoru. Bil je do neke mere prekmurski Pohlin, nosilec prerodne miselnosti v Prekmurju, ki »je opravljal veliko delo tudi v narodnostnem pogledu kot voditelj prekmurskih župnij in šolski nadzornik« (V. Novak 1976: 59), skrbel je za šolanje nadarjenih prekmurskih otrok in si predvsem prizadeval za izdajanje knjig v slovenskem jeziku (Smej 1980):

Njegovi verski in svetni učbeniki so imeli splošno izobraževalni pomen še dolgo po njem, ko so jih ponatiskovali. Evangelistar in Kniga molitvena pa sta kot največ uporabljeni knjigi odločilno podpirali ohranjanje slovenščine vse v dvajseto stoletje. (V. Novak 1976: 59).

Mikloš Küzmič je v latinskih pismih (I. Škafar 1975a) imenoval slovenski prekmurski jezik *idioma vandalicum* in *vandalica lingua*, po nemškem vzoru tudi *idioma vindicus*. Da je za vse tri latinske primere imel v mislih slovenski ustreznici *slovenski jezik* in *naš jezik*, dokazuje že prvo ohranjeno pismo januarja 1779, ko škofa med drugim sprašuje, kdaj bodo natisnjeni njegovi *Szveti evangyeliomi*:

/.../ ac devotissime una supplico, non dedignetur mihi licet indigo servo suo notum reddere Illustritas Vestra, guid cum *Evangelio Vandalico* agatur? utinam jam sub praelo

³⁰ *Krátka summa velikoga katekizmussa*, Šopron 1780. *Szvėti evangyeliomi*, 1780. *Szlovenszki silabikár*, 1780. *Pomoucs beté'snih, i mirajoucseh*, 1781. *Kniga Molitvena, na haszek Szlovénszkoa národa*, 1783. *ABC kni'sicza na narodni soul haszek*, Büdin 1790. *Sztároga i novoga testamentoma szvéte histórie krátka summa*, Sombotel 1796.

sudaret, desideriaque nostra tandem adimplerentur, et accepto xenii instar novum an-
num condecorare possemus. (I. Škafar 1975a: 88)

Knjiga ni izšla pred novim letom, ampak v letu 1780; bolj pomembno pa je, da je Mikloš Küzmič v latinskem pismu imenovani *Evangelio Vandalico* v naslovnici sam poslovenil v *Szvéti evangyeliomi /.../ na sztári szlovenfzki jezik /.../ obrnyeni*. V pismu z dne 17. 12. 1782 pa je škofa prosil, če sme v naš jezik prevesti Kyrie eleison: »Id unumoro humillime Illustrita tem Vestram, ut graecum Kyrie eleison, mihi liceat *nostra lingua* exprimere.« (I. Škafar 1975a: 272)

Slovenski narod, ki prebiva v *szlovenfzki okroglini (Tothsághiensi Districtus, nostra Vandalia)* imenuje v latinskih pismih *natio vindica* (I. Škafar 1975a: 92) in *populus vandalicus* (I. Škafar 1975a: 270). Škofu sporoča, da ta narod nujno potrebuje strokovna besedila v svojem jeziku, saj tolerančni patent, ki ga je izdal cesar Jožef II. leta 1771, v kajkavskem ter hrvaškem prevodu za prekmurske Slovence ni dovolj razumljiv (I. Škafar 1975a: 269–270). S to pomembno prerodno miselnostjo je Mikloš Küzmič prvi med prekmurskimi pisci poudaril skrb za razvoj različnih funkcijskih zvrsti slovenskega prekmurskega jezika, tudi za strokovni jezik v pravnih predpisih, kar ga povezuje s Pohlinovimi prizadevanji za vsesplošno preobrazbo in razvoj osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Podobno kot Pohlin je skrbel tudi za razvoj učbeniškega sestava in rabo slovenščine v abecedniku (Szlovenszki silabikár, 1780; ABC kni'sicza na narodni soul haszek, 1790). Po obsegu je Szlovenszki silabikár podoben Pohlinovi Abecediki (1765) – prekmurski abecednik ima 26, osrednjeslovenski pa 24 strani (prvi prekmurski abecednik iz leta 1725 ima 16 strani) –, ABC kni'sicza, ki ima kar 116 strani, pa je mnogo bolj obsežna od Pohlinovega ponatisa Abecedike iz leta 1789 in kaže, da so bili učbeniki za osnovno šolo, ki jo je začela organizirati država (ABC kni'sicza je izšla z uradnim cesarsko-kraljevim pismenim dovoljenjem za natis, kar je pomenilo, da je bila uradni državni učbenik), v Prekmurju boljši od Pohlinove Abecedike, ki je bila »metodično slaba« (Andoljšek 1960: 33), Küzmičev abecednik pa je »nekaj boljši slovensko-madžarski abecednik, kot so bili sodobni felbigerjevski«. (Andoljšek 1960: 54). S Pohlinovimi »neposrednim/mi/ borbeni/mi/ prerodni/mi/ izjava/mi/« ga povezuje tudi skrb za uveljavljanje slovenskega jezika in njegovo umeščanje na zemljevid enakopravnih in razvitih svetovnih jezikov. Pohlin je to pokazal z odločnim zavzemanjem, da se morajo Nemci, ki živijo na Kranjskem, učiti slovenskega jezika, zato jim je napisal učbenik *Krajnska grammatika* (1768); tj. bil za sredino 18. stoletja drzen in pomemben korak k enakopravnemu obravnavanju slovenskega jezika v družbi z nemškim. Pohlin ga je pospremil z mislijo, zapisano v Uvodu v nemško pisano slovnico za Nemce, da se Slovenci ne smemo sramovati maternega jezika, saj ni tako slab, kot si mislimo: »Schämen wir uns nicht unfere Muttersprach libfte Landesleute!

Sie ist nicht so schlecht, als ihr es glaubet.« (Pohlin 1786: 11). Podobno odločno se je za položaj slovenščine na Ogrskem zavzel tudi Mikloš Küzmič, ko je pripravljaj za natis ABC knjišiczo. 17. 2. 1789 je škofa spraševal, ali je od države odobreno prevajanje v slovenščino; v pismu dne 25. 2. 1789 je bilo škofu Szilyju sporočeno, da Kraljevsko namestništvo za Madžarsko naroča, naj se abecednik »nemudoma prevede v slovenski jezik« (*in die Windische Sprache übersetzt werden solle*), in sicer tako, da bo na levi strani madžarsko, na desni pa slovensko besedilo. Škof je 15. 4. 1789 v pismu obvestil Mikloša Küzmiča, naj se čim prej loti prevajanja *in linguam Vandalicam* in mu naročil, da mora biti v knjiga pripravljena tako, »ut in cujusvis paginae facie una Hungaricum, in altera autem Vindicum idiom« (I. Škafar 1975a: 471). Mikloš Küzmič ni upošteval niti posvetne niti cerkvene oblasti, ampak je na prvem mestu (levo) objavil slovensko besedilo, na drugem (desno) pa madžarski izvornik, po katerem je prevajal. Nihče izmed njegovih sodobnikov si kaj takega ni upal narediti v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru – tam je bila nemška predloga na levih, slovenski prevod pa na desnih straneh knjige. Küzmič je tako na izviren način poudaril, da je njegova materinščina (prekmurski slovenski jezik) enakovredna vsem svetovnim jezikom in enako pomembna kot uradni in državni madžarski jezik. Šlo je za »narodno zavedno potezo«, ki je primerljiva s Pohlino prerodno odločitvijo, da iz »ljubezni do domovine« napiše slovnico slovenskega jezika za tujce, »ki se je želijo naučiti«.

2.4 Mikloš Küzmič je spodbudil škofa Szilyja, da je napisal Uvod v njegovo *Kratko summo velikoga katekizmus* (1780) in zapisal misel o slovenskem narodu, ki prebivajo v pokrajinah Kranjski, Koroški, Štajerski in Slovenski Krajini (od Monoštra na severu, do Kranjske na jugu):

.../ /š/kof Szily je prvi katoliški Madžar – in sicer na tako visokem položaju – .../, ki je tu izpovedal naravnost prerodno-prebudno spoznanje in priznanje, da se namreč jezik teh prebivalcev (prekmurskih Slovencev) razteza od opatijskega mesta Sv. Gottharda skoraj do meja Kranjske in si ga je prisvojilo kot domačega in skoraj skupnega sosednje štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo. Več kot verjetno je, da je škofa Szilyja na to dejstvo opozoril dekan Mikloš Küzmič. (I. Škafar 1975a: 251)

Latinsko pisani Szilyjev uvod (škofijski odlok) še pojasnjuje, da prekmurski Slovenci »ker so nevešči vsakega drugega jezika razen rodnega, tega pa se čvrsto držijo, nimajo nobene opore v knjigah, zato si zdaj želijo večjo izobrazbo, boljše življenjske razmere in v nemalo krajih katoliško vero«. Čisto v prerodnem duhu se je zavzel za boljšo izobrazbo Slovencev v šolah, ki naj uporabljajo le jezikovno in vsebinsko dobre učbenike; Sily je za take imenoval vse tri Küzmičeve prvotiske iz leta 1780, tj. abecednik, katekizem in lekcionar:

Prepričani smo, da se bodo vrnil v naročje rimske cerkve v še večjem številu, če bodo od nežne mladosti v znanju prav izobraženi in če bodo dobili oporo v knjigah v

narodnem jeziku. /.../ smo poskrbeli za ponatis abecednika v Vašem vandalskem jeziku, katerega naj uporabljajo učitelji za pouk mladine v šolah, za mali katekizem ali prvine vere in za Evangelije /.../, katerih prevod v vaš občevalni jezik smo naročili nekaterim vašim župnikom manj izobraženim kakor pobožnim, v večjo slavo božjo in prave vere, v vašo rabo, vašemu ljudstvu v korist tako duhovno kakor časno. Zato vas še bolj spodbujamo in naročamo, da uporabljate pri pouku vernikov to po naši presoji odobreno izdajo Evangelijev in katehez, in ne drugih samovoljnih prevodov; in naj učitelji v šolah nežno mladino obojega spola s pomočjo natiskanih začetnic in katehetskih knjig, kakor se spodobi, poučujejo bolj skrbno. (I. Škafar 1975a: 249)

3 Posebnost prekmurskega prerodnega gibanja je, da je bilo v 18. stoletju vezano le na versko literaturo, v 19. stoletju pa so se v zapoznelem razsvetljenskem programu začele uveljavljati tudi ostale funkcijske zvrsti jezika, tik pred poenotenjem slovenske knjižne norme tudi leposlovje (Jesenšek 1998a: 133). Za skupni slovenski knjižni jezik (t. i. novoslovenščino) so se sredi 19. stoletja odločili najprej prekmurski katoliški pisci, protestantski krog pa šele po priključitvi dela Prekmurja matičnemu slovenskemu ozemlju po koncu prve svetovne vojne. Slovnice, kakršno je za osrednji prostor že v 18. stoletju napisal Pohlin, Prekmurci niso dobili vse do leta 1942, ko je Avgust Pavel s pomočjo jezikovnega gradiva prekmurskih piscev 18. in 19. stoletja pripravil rokopis v madžarščini (Vend nyelvtan), ki ga sedaj prevajamo v slovenščino in bo leta 2012 izšel v knjižni obliki (Jesenšek 2011a: 83).

Kardoš in prekmurski knjižni jezik

Janoš Kardoš (rojen 13. februarja 1801 v Noršincih pri Murski Soboti, umrl 12. avgusta 1875 v Hodošu³¹) je najpomembnejši in najboljši prekmurski evangeličan za Števanom Küzmičem (Šebjanič 1966: 139; V. Novak 1976: 71). Njegova bibliografija s ponatise do leta 1918 obsega trideset enot (I. Škafar 1978: 93), začeni z leta 1837 v Budimpešti natisnjenim prevodom Luthrovega Malega katekizma, ki je bil nato ponatisnjen še okoli leta 1875 (graška izdaja³²) in 1902 (murskosoboška izdaja). Kardošev prvenec kaže, da se je avtor prevoda zavedal pomena (in začetkov) slovenskega prekmurskega knjižnega jezika, saj si je za svoj vstop v prekmursko literarno dogajanje izbral prav ponovni prevod prve prekmurske tiskane knjige – delo je v bistvu enako (Škafar 1978: 28) kot Temlinov prekmurski prvotisk in kasnejša Barlova izdaja.³³ Žal pa je po Kardošu »prenehala delavnost protestantov«, ki so postali narodno zavedni ponovno šele v 20. stoletju z Janošem Flisarjem in Adamom Luthrom (V. Novak 1935: 38). Fran Sušnik navaja, da je v prekmurski evangeličanski literaturi po Kardošu nastopilo petdesetletno zastojno obdobje; zanimiv je podatek o soboškem evangeličanskem duhovniku Kovaču,³⁴ ki je konec tridesetih let 20.

³¹ Kardoš je bil duhovnik v Cerkevni občini Hodoš in »v času njegovega službovanja so leta 1840 začeli graditi novo cerkev iz opeke, katero so sami pripravljali. Leta 1842 zgrajena, je leta 1843 cerkev bila blagoslovljena. Gre za še danes obstoječo, tretjo hodoško evangeličansko cerkev. /.../. V tem času je h gmajni spadalo kar 11 vasi /.../, štela je 1.090 vernikov. Literarno zelo dejaven Kardoš je med drugim v prekmurskem jeziku sestavil cerkveno pesmarico, katero so uporabljali vse do leta 1970, nekoliko predelano pa jo uporabljamo še danes.« http://www.evangel-cerkev.si/sl/page.asp?id_informacija=87&id_language=1&id_meta_type=1

³² Janko Šlebinger v Slovenskem biografskem leksikonu napačno navaja, da je »graški ponatis« izšel »ok. 1855«. Ivan Škafar to napako popravlja (1978: 51) in navaja, da gre za »P/onatis Luthrove knjige v prevodu Janoša Kardoša iz leta 1837 /.../ Natisnjeno okoli 1875 ali kaj pozneje po nastopu založnika.« Knjiga je bila natisnjena v založbi Leykam-Josefstal v Gradcu.; edini znani izvod je danes hranjen v Budimpešti (Országos Széchényi Könyvtár, sig.: Catech. 581.da).

³³ Prva tiskana knjiga v prekmurskem jeziku je izšla leta 1715 (Ferenc Temlin, Mali katechismus), popravljena izdaja pa leta 1796 (Mihal Barla, Györszki Kátekizmus). Kardoš je leta 1837 svoj prevod naslovil: D. Luther Martina máli kátekizmus.

³⁴ Luteranski senior Števan Kovač (rojen 1866 Lebeny pri Györu, umrl 1945 v Murski Soboti) »je študiral v Šopronu, Halleju in Jeni; cerkveni poglavar je za Prekmurje in zadnja instanca, dokler še ni urejeno škofovsko vprašanje.« (Sušnik 1929: 22) Bil je

stoletja še hranil Kardoševa rokopisna dela – za raziskovalce bi ta dela bila zelo zanimiva, če so še kje na voljo:

Blizu šestdesetih je Kovač in čez 30 let že v Soboti. Tam od Rabe je prišel in ni znal ne besedice slovenske; v Soboti se je udomačil in pred štirimi letibaš on poživil evangeličansko slovensko knjigo, ki je dremala petdesert let, kar je umrl Kardoš. Kardoševa dela so večinoma v rokopisih in jih hrani Kovač. In še en biser ima v svoji knjižnici: orig. Izdajo Küzmičevega Novega Testamenta. (Sušnik 1929: 21–22).

Sredi 19. stoletja se je slovenski knjižni jezik poenotil, tako da sta se osrednje- in vzhodoslovenska knjižna različica združili v »novoslovenščino« oz. enotni slovenski knjižni jezik (Orožen 1996 in 1996a; Jesenšek 2005b). Prekmurski katoliški pisci so poenotenje slovenskega knjižnega jezika bolj ali manj uspešno sprejeli, slovenski protestanti pa so vztrajali pri prekmurskem (vzhodnoslovenskem) knjižnem jeziku vse do konca prve svetovne vojne in priključitve Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju. Tudi Kardoš pri tem ni bil izjema, saj je bil prepričan, da morajo slovenski evangeličani ostati zvesti svoji jezikovni tradiciji in knjižnemu jeziku, ki ga je normiral Števan Küzmič. Zavedajoč se, da je »protestansko gibanje prišlo v Slovensko krajino predvsem iz madžarske zemlje« (Zelko 1996: 181), je v času dualizma bolj kot (katoliškim) Slovencem v avstrijskem delu monarhije zaupal ideji personalne unije med Madžari in Avstrijci. Med madžarsko revolucijo in uporom proti Habsburžanom se Slovenci med Muro in Rabo niso poenotili: katoličani so podprli Habsburžane ter se odločili za jezikovno poenotenje in združitev z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, saj so skladno z romantičnim razmišljanjem o narodu jezikovno enotnost razumeli kot predpogoj za državotvornost in narodnostno združitev – verjeli so, da bo po vseslovanskem kongresu v Pragi prišlo do združitve vseh Slovanov v monarhiji in nato do osamosvojitve Slovenije; evangeličani na čelu s Kardošem so podprli madžarske borce za svobodo in Lajosa Kossutha, ker so se bali izrazito katoliško usmerjene habsburške politike. Kardoš je jezikovno poenotenje Slovencev razumel kot (dolgoročno) prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino, v enačbi (jezikovna enotnost Slovencev je predpogoj za nacionalno združitev Slovencev), nastali med pomladjo narodov (Jesenšek 2005b: 2), pa je prepoznaval predvsem strah, da bo nacionalna združitev Slovencev v eni državi pomenila tudi versko združitev in poenotenje katoliške vere na celotnem slovenskem geografskem in nacionalnem prostoru.³⁵

urednik Evangeličanskega kalendarja in Düşevnega lista, napisla je zgodovino mursko-soboške evangeličanske gmajne.

³⁵ Taka razmišljanja so bila na katoliški strani prisotna in so se pojavljala ves čas po poenotenju slovenskega knjižnega jezika. Tako je razmišljal še na začetku 20. stoletja Ivanocy, ki je bil prepričan, da so Slovenci bili vedno trdni katoliki, »odpadništvo«

Kardoševa odločitev, da ne pristane na poenotenje slovenske knjižne norme, ni pomenila odpadništva od slovenstva, ampak željo po ohranitvi evangeličanske vere med prekmurskimi Slovenci – ustvaril je nepotrebno jezikovno-normativno razlikovanje med slovenskimi katoličani in evangeličani, pri tem pa je tiskanje (slovenskih) protestantskih knjig v prekmurskem knjižnem jeziku začela izdatno financirati madžarska oblast. Če sta Trubar v 16. stoletju *kranjščino* (osrednjeslovenski knjižni jezik) in Števan Küzmič v 18. stoletju *stari slovenski jezik* (prekmurski, vzhodnoslovenski knjižni jezik) napredno in v duhu časa utemeljevala kot »stranski produkt protestantizma«, pa se Kardošovo razumevanje slovenskega jezikovnega vprašanja kot razločevalnega elementa slovenske (prekmurske) evangeličanske in katoliške cerkve sredi 19. stoletja vendar pokaže kot zastarelo, razumljeno preozko cerkvenopolitično, neupoštevajoč sodobne jezikovno-kulturne in politične razmere, ki so nastale sredi 19. stoletja in so na novo oblikovale pojem ter razumevanje naroda, jezika in države. Kardoš ni bil reakcionar, to je jasno razvidno iz zavzemanja za tako politiko, ki bi oslabilo avtoriteto avstrijske vlade in spodbudila večje pravice posameznih narodov v monarhiji. Blizu so mu bile ideje madžarskega revolucionarja Lajosa Kossutha, zato je simpatiziral z novoustanovljeno ogrsko vlado in večjo madžarsko suverenostjo v monarhiji, ki mu je zagotavljala tudi varen obstoj in širitev evangeličanske vere v Prekmurju in Porabju. Kardoš, finančno podpiran od madžarske oblasti, se je zato še naprej odločal za prekmurski knjižni jezik in njegovo rabo v protestantski cerkvi in šoli. Zagovarjal je pouk v otrokom jasnem in razumljivem jeziku prekmurskega slovenskega okolja ter tiskanje knjig v *starem slovenskem jeziku*. Kratkoročno je bila taka odločitev celo razumljiva, dolgoročno pa se je pokazala za napačno in slovenstvu škodljivo – zavestno jezikovno razlikovanje prekmurske protestantske literature od poenotenega slovenskega knjižnega jezika je po zlomu madžarske

pa je bilo posledica zemljiške gospode in spreobračanja pravega krščanskega nauka. Prekmurski evangeličani spoštujejo stare katoliške običaje in posnemajo versko prakso katoličanov, saj so kot Slovenci po naravi katoličani: »Nase szlovenszko lüdsztvo, stero je krivovörnöszt escse ne oszlepila i nevörnöszt razdivjala, szvojo szv. matercerkev za veliko stima i postüje. Szlovenszkom i narodi je vu düso i vu szrce vcepleni nagib na pravo vero na teliko, da szo szlovenszki vszigdar najbolje sztalni bili vu katholicsansztvi i csi sze escse dnesz edenmali tao szlovenov naide, ki szo zvün szv. materecerkvi, i te szo nej po szvojoj falingi odpadnoli, nego po prisziljavanji zemelszki velikaszov i po jalnom vcsenjej i preobracsanji pravoga navuka krscszkoga. Escse ti odpadjeni szlovenszki szo vnoga sztoleta vu szvojem szrci obrzsali sztare katholicsanszke navade i gde njim szvönijö na angel goszpodnov. Blagoszloveno vodo i vino nücajo; v adventi zorjenje majo; vsze to indri ne poznajo, szamo prinasz, ar szo szlovenszki z-nature katholicsanzki.« (Ivanocy 1905: 106).

revolucije avgusta 1949 postalo primerna osnova za razvoj vendske teorije in madžarizaciji Slovencev med Muro in Rabo (Mukics 2003).

Mnenje, da ogrski Slovenci, ki živijo med Muro in Rabo, niso Slovenci, ampak Vendi, poskuša na neznanstven način zanikati teorijo o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika do sredine 19. stoletja (Jesenšek 2010b) tako, da želi prekmurski ali *stari slovenski jezik* prikazati kot neslovenski jezik, uporabnike tega jezika pa za Neslovence. Vendska teorija se je pojavila po revoluciji in porazu liberalnega tabora Lajosa Kossutha in je postajala vedno bolj politično motivirana – njen cilj je bil prekiniti vsakršne stike in povezave med Slovenci v avstrijskem in madžarskem delu monarhije in pripraviti pogoje za oblikovanje enotnega madžarskega etničnega prostora oz. t. i. ideje o »enotnem in nedeljivem madžarskem narodu«. Nekateri evangeličanski duhovniki in verniki so v strahu, kako obdržati svojo evangeličansko vero, konec 19. stoletja odkrito popuščali takim zahtevam madžarske raznarodovalne politike. Neupravičeno pa se je taka oznaka prijela tudi Kardoša, ki je bil zaradi lojalnosti do madžarske uradne politike označen za odpadnika in človeka, ki ni zavestno soustvarjal pozitivne slovenske kulturne podobe v pokrajini med Muro in Rabo, pač pa je zagotavljal primerne jezikovne pogoje za utemeljevanje vendske teorije (Šebjanič 1966: 140). Taka ocena je prestroga in neutemeljena, saj Kardoš ni bil zagovornik vendske teorije in ni nikoli tako razmišljal. V madžarsko pisanih besedilih je res uporabljal izraze *ogrski Vend*, *ogrška vendščina*,³⁶ saj je šlo za madžarsko terminologijo, v slovenskem prekmurskem knjižnem jeziku pa dosledno le *ogrski Slovenci*, *ogrška slovenščina*. Ostajal je jezikovno in narodnostno ogrski Slovenec in ni sprejemal oznake *vendski jezik* za prekmurski knjižni jezik – v naslovih svojih knjig nikoli ni uporabil izraza *vendski jezik* ali besednih zvez, v katerih bi se pojavljala iztočnica *vendski* za *slovenski* v različnih oblikah in izpeljavah: npr. Kratki navuk krsztansztva /.../ okrogline szlovenszke, 1837; »ABC ali Navuk na piszajocs-cstenye« za szlovenszke vucsevnicse vödani, 1867; Navod vu szlovenszke A-B-C-szke i zacsetnoga cstenya kniga ..., 1873). Podoben je bil zavednemu katoliku Ivanocyju, ki je kljub hudim madžarizacijskim pritiskom vedel, da poimenovanje *Vend*³⁷ ni sprejemljivo med prekmurskimi Slovenci:

³⁶ Prim. Kardoševo oceno katoliškega (Murkovič) Abecednika in (Bagary) čitanke (Regös 1966: 78–90).

³⁷ Vendsko teorijo je odločno zanikal tudi Jožef Klekl st.: »‘Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas: interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi: maiores tuos, et dicent tibi’ (spomni se dni starodavnih, premisli leta od roda do roda! Vprašaj svojega očeta, da ti oznani, svoje starce, da ti povejo!), in če smem dostaviti: ‘interroga cognatos tuos trans Muram et docebunt te’ (vprašaj svoje krvne sorodnike prek Mure in te bodo poučili): Da, mi smo Slovenci, saj nobenemu izmed nas nista rekla oče in mati: ‘Ti si

/.../ zaman iščete to besedo (*Vend*) v jeziku tega ljudstva, in ker se ljudstvo vedno in tudi danes imenuje »Sloven«, je edino ta naziv upravičen in pravilen. (Štumpf 2006: 28).

Še v začetku 19. stoletja so prekmurske Slovence v madžarski literaturi imenovali *Tót*, ozemlje pa *Tótság* (Zelko 1996: 146), tako tudi vse druge Slovane na Ogrskem. Po uvedbi dualizma leta 1867 in kasneje z uvedbo novega šolskega zakona pa se je začelo vse bolj agresivno madžariti slovenska krajevna imena in takrat se je pojavilo tudi poimenovanje *Vend* za prekmurske Slovence, tj. posebno ljudstvo keltskega izvora, ki ni povezano s Slovenci v avstrijskem delu monarhije. Ostanki vendske teorije³⁸ so, žal, prisotni še danes (npr. delovanje

Vend, Vendka', temveč samo: 'Ti si Slovenec, Slovenka'. Tako sta govorila tudi moj oče in mati, tako so govorili tudi starši dr. Mikole in vseh nas. Bodimo pravični in se imenujmo s pravim imenom v miru in poštenju.« <http://districtustransmuranus.blogspot.com/search/label/Osebnosti>

³⁸ V madžarščini je to problematiko znanstveno odgovorno in natančno predstavil Istvan Lukács, ki je pri Košičevem skladu uredil knjigo z naslovom *A vend kérdés : válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából*. Budapest 1996: Kossics Alapítvány/Košičev sklad. Slovenska literatura na to temo je zelo pomanjkljiva, na kar opozarja Ines Horvat v diplomski nalogi *Prekmurski knjižni jezik in vprašanje vendske teorije*. Filozofska fakulteta, Maribor 2011. Za najbolj odmevno razpravo, ki zagovarja vensko teorijo, prepoznava Mikolova razpravo *A vendség múltja és jelene in razprava Vend honfitársaink!*, »ki jo je napisal s somišljenikom Janosem Melichom za potrebe pariške mirovne konference, ko je za madžarsko vlado zagovarjal vensko teorijo.« (Horvat 2011: 30) Na pariški mirovni konferenci je tako neznanstveno teorijo zavračal Matija Slavič, ki je napisal razpravo *Prekmurje*, v kateri je zagovarjal takratna jugoslovanska oz. slovenska stališča. »Leta 1935 so v Beltincih izdali knjigo Slovenska krajina, ki jo je uredil Vilko Novak, v njej so znanstveno obdelali problematiko Vendske krajine.« (Horvat 2011: 30). Največ prahu pa je dvignila knjiga, ki je leta 1996 izšla v Lendavi (založil jo je Zavod za kulturo madžarske narodnosti Lendava) *Muravidéktől Trianonig* (Od Pomurja do Trianona), »v kateri je ne samo želel upravičiti oz. potrditi neslovenski izvor Vendov, ampak je v njej tudi zanikal obstoj slovenskega ljudstva. Izdajo te knjige je med drugimi obtožil Vilko Novak, ki je bil mnenja, da je 'knjigo treba umakniti iz prodaje, uvesti pravni postopek proti izdajatelju in sprožiti interpelacijo v državnem zboru!'« (Horvat 2011). Gre za ponatis Novakove razprave, ki jo je objavil v murskosoboškem Vestniku *Kaj je sprožila knjiga Muravidéktől trianonig (Od Pomurja do Trianona) ali: madžarski 'napad' na slovenstvo Prekmurja*. Razprava je ponovno izšla v knjigi Vilka Novaka *Zgodovina iz spomina. Polemika o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig/Történelem emlékezetből. Polémia Zsiga Tibor Muravidéktől Trianonig című könyvéről* (urednika Helena Ložar Podlogra in Oto Luthar; založba ZRC, Ljubljana 2004). »Knjiga vsebuje ponatis člankov Vilka Novaka v osmih številkah soboškega Vestnika letnika 1997 (št. 31–38), v katerih se je kritično odzval na stališče Tiborja Zsige v knjigi *Muravidéktől Trianonig* (Od Pomurja do Trianona), ki jo je leta 1996 izdal lendavski madžarski kulturni zavod. V prvem delu so objavljene tri recenzije oz. poročila o Zsigovi knjigi *Muravidéktől Trianonig*. V drugem delu spremljamo Novakovo kritiko knjige. Tretji del prinaša štiri prispevke Vilka Novaka, v katerih protestira proti neresnicam o prekmurskih Slovencih. Sledita intervjuja na to temo, ki ju je J. Votek pripravil z

takega društva na Vericah), čeprav v moderni demokratični ureditvi Evropske zveze nimajo kaj iskati.³⁹

Tako kot Ivanocyjevo je bilo pred njim tudi Kardoševo delo, pa naj je šlo za cerkveno ali šolsko, izrazito narodnostno naravnano:

Ti učbeniki so imeli narodnostni pomen, dokler so jih uporabljali v šoli, razširili so besedni zaklad in poglobili slog za najrazličnejša področja osnovnega branja in spisja /.../. (Novak 1976: 71).

Čeprav so bili Kardoševi učbeniki v drugi polovici 19. stoletja še vedno natisnjeni v madžarskem črkopisu (prekmurski katoliški pisci so s poenotenjem slovenske knjižne norme sprejeli tudi slovenico), pa je pomembno, da so bili prevedeni v prekmurski slovenski jezik in so učencem v prekmurskih verskih ali ljudskih šolah (v slovenskem evangeličanskem okolju jih je bilo leta 1873 devet) omogočali vse do leta 1879 pouk v maternem jeziku in ne v madžarščini. Kardoš, ki je umrl leta 1875, ni bil več soočen z zakonom o obveznem pouku madžarskega jezika v vsakem razredu ljudske šole in zahtevo, da morajo vsi učenci nemadžarske narodnosti po končanem četrtem razredu obvladovati madžarščino (Andoljšek 1976: 35).

Kardoš je bil pri poimenovanju prekmurskih Slovencev v predgovorih k svojim knjigam previden, saj zaradi dobrih odnosov z madžarsko oblastjo, ki je financirala njegove učbenike in jim podeljevala »oficialnost« (odobril jih je madžarski »ministerium vadlűvanya i navuka« – ministrstvo za bogočastje in uk), ni želel zaostrovati slovenskega jezikovnega in nacionalnega vprašanja na

Vilkom Novakom in Marijo Poszonec. Zaključni del vsebuje petnajst odmevov različnih avtorjev na Novakovo kritiko. Knjiga naj bi pripomogla k boljšemu razumevanju te polemike in bo zanimivo branje vsem, ki jih zanima dinamična zgodovina Prekmurja v času, ki je odločal o tem, ali bodo Slovenci v tem delu Slovenije dokončno odkriti in prepoznani in ali bo ta del sploh priključen ostalim slovenskim pokrajinam. Novakova besedila so prevedena v madžarščino in besedila njegovih kritikov v slovenščino.« <http://uprava.zrc-sazu.si/sl/publikacije/zgodovina-iz-spomina#v>

³⁹ Velik propagator vendske teorije je bil Sándor Mikola, madžarski politik in znanstvenik slovenskega rodu (rojen v Gornjih Petrovcih leta 1871), velik nasprotnik Kraljevine Jugoslavije, ki je zanikal slovenskost Prekmurcev in Porabcev. Na Madžarskem izhajajoči časopis Porabje je februarja 1991 jasno zapisal: »Slovenci na današnjem Madžarskem govorimo isti jezik, kot ga govorijo onstran meje od Goričkega do Trsta, Celovca in hrvaške meje. Z njimi smo isti narod, o čemer nobena znanost ne dvomi. Le madžarska politika nas je hotela zaradi neznanja in svojih namenov ločiti, ter je trdovratno uporabljala ime 'Vend'. Po zadnji vojni smo izbojevali pravico do uporabe svojega resničnega imena 'Szloven', /.../. Kdor torej danes uporablja javno v tisku in govoru oznako 'Vend' za Slovence na Madžarskem, je kazensko odgovoren, ker dela proti mednarodnim pogodbam in dogovorom. Tega se zavedajmo in zahtevajmo pravico svojemu narodnemu imenu!« (Papić 2006).

Madžarskem tako kot npr. Borovnjak (Jesenšek 2008). Ker je šlo za prevode madžarskih učbenikov, so bili Kardošev abecednik (1871), tri berila (1870, 1871, 1872) in priročnik za učitelje (Navod na fliszanya, 1870) vsebinsko, žal, neslovensko obarvani; ker jih je financirala madžarska oblast, so imela berila na vsaki poli napis *Vend szlovenszke knige cstenya*, čeprav je Kardoš npr. naslovil berilo za tretji razred *Szlovenszke nove knige cstenya* (1872), poudarjajoč prav slovenski (ne vendski!) jezik te nove *slovenske* čitanke; enako tudi abecednik iz leta 1867 (ABC ali navuk na pizsajocs-cstenye za szlovenszke vucsevnicse). V predgovorih Slovencev med Muro in Rabo zato ni imenoval z zemljepisnim lastnim imenom, ampak se na njih obrača z večbesednimi občnimi poimenovanji, npr.: *lübleni narod moj, odebrano lüdsztvo svoje, narod i dr'zela krsztsanszka, brat moj evangelicsanski, pridocsi rod*. V pesmarici Krsztsanszke mrtvecsne peszmi tako beremo v Predgovoru, podpisanem Na Hodosi Szüsca 15. 1845 od Kardos Jánosa, ev. dühovnika:

Ka za dragsi kincs bi tak mogao jasz szrdcam pobo'znim *lüblénoga národa mojega* ponüditi, kak isztino 'zitka, vu eti naszledüvajocsi peszmaj mrtvecsni napredáno? Ar sto nezna, kak veliko zmenkanye je *domovina nasa* do eti mao vu znamenitom dugoványi etom viditi mogla?!

Kardoš se je v Predgovoru spretno rešil težavam pri poimenovanju naroda in države, domovine, v kateri živi ta narod: *lübléni národ moj* je seveda poimenovanje za prekmurske Slovence, ki jih nagovarja v njihovem, tj. slovenskem prekmurskem jeziku, *domovina nasa* pa je ali celotna ogrska država ali pa slovenska Krajina, področje med Muro in Rabo, v katerem prebivajo ogrski Slovenci.

V pesmarici Krsztsanszke czerkvene peszmi (druga izdaja, v-Gradci, ok. 1875) je *lübléni národ moj* poimenoval sinonimno *odebrano lüdsztvo svoje*, prekmurskega Slovenca pa *brat moj evangelicsanszki* ter se tako izognil lastnemu imenu Vend oz. Slovenec; v Evangeliomszke vere ino cerkvi obcsinszki prigodi je tako poimenoval tudi narod in državo, domovino: *narod i dr'zela krsztsanszka*. Kljub taki poimenovalni previdnosti in nedoločnosti pa Kardoš kaže od vsega začetka jezikovno zavedno slovensko usmerjenost, ki se potrjuje tudi v predgovoru k njegovemu prvotisku⁴⁰ (Hodoš, 27. Risalczek 1837; tj. meseca maja), v katerem se sklicuje na materni jezik in evangeličansko vero:

D. Luther Martini, koga ocsinszke szkrbnoszti plemeniti zálog, otrokom roditelov pobožsni meszto dráge örocsine porocseni, zdaj i mi vu *jeziki maternom*, gingavim lübezníkom czérkvi evangelicsanszke z-dobrotlivim czílyanem i sztém vrejlim

⁴⁰ D. Luther Martina máli kátekizmus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke. Naime za deczo správiscs evangelicsanszki. Vödáni po Kardos Jánosi hodoskom dühovniki. V-Pesti stámpani vu násztavi plem. Trattner-Károlyivoj. 1837.

zselejnyem prejkdati setüjemo: da bi se /.../ na radoszt odicsene domovine nebeszke podignoli.

Takih poimenovalnih zadreg po priključitvi dela Prekmurja h Kraljevini Jugoslaviji seveda ni bilo več – Adam Luthar, prireditelj druge izdaje pesmarice (Krščanske mrtvečne pesmi) iz leta 1845, (Puconci, 1929. februára 24.), je v Predgovoru k drugomi vödányi, ki v pesmarici sledi takoj za prvim Kardoševim v Hodošu napisanem Predgovoru, jasno poudaril slovenskost prekmurskega jezika, v katerem so bile napisane Sijartove, Kardoševe in Flisarjeve mrtvečne oz. cerkvene pesmi:

Ár szo 'ze dávnó szfalíle mrtvečne peszmene knige, záto je *Prekmurszka* sinyoríja pred nisterimi leti dokoncsala, naj sze znôvics vödájó. /.../ Nadale nikelko prípravni i jáko lübleni peszem je cójvzéti z Kardosovi »Cerkveni peszmeni knjig«. Nistere novese peszmi szo tüdi notrivzéte, stere szo Fliszár János vpok. Kántor-vucsitel *poszlovenczili*.

Enako so se slovenskih jezikovnih in narodnih korenin zavedali tudi prekmurski evangeličanski izseljenci v Ameriki, in to so jasno poudarjali v vseh predgovorih k svojim v Ameriki izdanim knjigam. Črkopis so sicer obdržali madžarski, pokrajino med Muro in Rabo, slovensko Krajino, so imenovali *sztari kraj*, vero, pesmi in molitve, ki so ji prinesli s seboj v *nouvo domovino Ameriko*, pa so jasno določali s prilastkovno besedno zvezo *nas szlovenszki*; tako so imenovali tudi svojo cerkveno občino (*Bethlehemszka Szv. Ivana Szlovenszka Evangelicsanzska Gmajna*). O tem priča npr. Predgovor iz ponatisa Kardoševe pesmarice Krsztsanzske czerkevne peszmi (Bethlehem, 1941):

Gda szmo *mi z-sztároga krája* inda – kak tühinci i vandrarje prisli eszi vu eto naso nouvo domovino: vu Ameriko, – z-szebov szmo prineszli eszi Bozso Szvéto Rejcs, *nase szlovenszke evangelicsanzske molitvene ino peszmene knige*. – Na zemlé braszklavoj pouti hodécsi szmo mi szebi e-eti szvéti knjig nouvo düsno moucs zajímalivu tej preminoucsi lejtaj. – Ali po vnougi lejtaj nücanyi szo *nase lübléne szlovenszke evangelicsanzske czerkevne peszmene* knige pomali prejsle. – Z.sztároga krája je vecse nej mogouce bilou peszmene knige dobiti i tak je nasa betlehemszka Szv. Ivana *Szlovenszka Evangelicsanzska Gmajna* tou szkoncsala, ka ona eti vu Ameriki znouva dá stampati *szlovenszke evangelicsanzske czerkevne peszmene knige*.

Z-etim zdaj *nasim amerikanzkim szlovenszkim evangelicsanzskim vere* vernim brata mino szesztram vu roké dámo ete, na nouvo vödáne peszmene knige z-tém nasim vrehlim zselejnyom, ka naj oni potom tüdi vu te nasi indasnyi czerkevni peszmaj nájdejo gori to düsevno radoszt, obészelnoszt i moucs, stero szo inda nasi evangelicsanzski prerodnici gori najslj vu eti szvéti peszmaj. (Bethlehem, Pa., 1941, Április mejszeca. Bethlehemszka Szv. Ivana Szlovenszka Evangelicsanzska Gmajna, Rev. Dr. Ernesta A. Stiegler dühovnik)

Kardoš je celo življenje ostal zvest slovenskemu prekmurskemu knjižnemu jeziku, tj. staremu slovenskemu jeziku, kakršen se je začel uveljavljati v prvih prekmurskih tiskih in ga je normiral Števan Küzmič v Novem Zákonu leta

1771, ko je s prilastkom *stari* poudaril razliko med kajkavskim (nekoč imenovanim *slovenski*) in prekmurskim (*starim slovenskim*) jezikom (Jesenšek 2005b: 1–2) – razlikovalna značilnost prekmurskega knjižnega jezika do kajkavščine in osrednjeslovenskega jezika je ostala prisotna tudi pri Kardošu, ki je še naprej vztrajal pri *starem slovenskem jeziku*, s tem pa je nehote, vendar dolgoročno povzročil različne jezikovne zablode v podonavskem jezikovnem prostoru (Jesenšek 2010b: 124).

Borovnjak in prekmurski knjižni jezik

Ob Trubarjevi petstoletnici se ponovno odpirajo vprašanja o razvoju jezika in oblikovanju (enotne) slovenske knjižne norme. Začetki slovenskega knjižnega jezika so povezani z osrednjeslovenskim knjižnojezikovnim izročilom 16. stoletja, v 18. stoletju pa se srečamo še z vzhodnoslovenskim izročilom, tj. prekmurskim (in vzhodnoštajerskim), ki je preraslo okvire pokrajinskosti in se je prav tako (predvsem prekmursko) razvilo v samostojen knjižni jezik. Slovenščina je imela tako od 16. do sredine 19. stoletja dvojno normo, tj. različni nadpodročni rabi osrednje- in vzhodnoslovenske (prekmurske) jezikovne skupnosti. Dvojničnost slovenskega knjižnega jezika izhaja iz predknjižnega izročila, različnih narečnih zasnov v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru ter zgodovinskih in sociolingvističnih okoliščin (Orožen 1996a: 80).

Slovenski jezik je knjižni status v obeh primerih dobil s protestanti: v osredju s Trubarjevima Katekizmom in Abecednikom (1550), v prekmurskem prostoru prav tako z malim katekizmom (Temlin 1715) in abecednikom (Abecedarium Szlovenszko, 1725). Najvišji družbeni položaj sta obema knjižnima različicama zagotovila Dalmatin in Števan Kūzmič s prevodom Svetega pisma (Biblija, 1584; Nouvi Zákon, 1771). Normi sta bili obakrat določeni zavestno nadnarečno, glasoslovje in oblikoslovje še prepoznavno povezana z živim govorom, skladnja, obakrat izrazito knjižna, pa je za 16. oz. 18. stoletje dosegala vrhunsko vezljivost in družljivost ter izrabo skladenjskih sredstev. Pozitivnim jezikovnim rešitvam protestantov so sledili tudi katoliški in posvetni pisci, in sicer v osredju dvesto let do Japljeve prenove Dalmatinovega jezika (Orožen 1996a: 251), v prekmurskem prostoru pa do konca 19. stoletja, v publicistiki celo do konca drugega desetletja 20. stoletja (Jesenšek 2005b: 26).

Prekmursko knjižnojezikovno izročilo je bilo dve stoletji drugi slovenski knjižni jezik (Toporišič 1992a: 83, geslo: knjižnojezikovna izročila), zavestno razlikovalen od osrednjeslovenskega knjižnega jezika in knjižne kajkavščine, ki je bila v prekmurski cerkvi vse do 18. stoletja nadomestni knjižni jezik; ker so kajkavski pisci svoj jezik imenovali *slovenski*, so prekmurski protestanti in katoličani svoj knjižni jezik poimenovalno ločili kot *čisti* ali *stari slovenski jezik*.

Prekmurski knjižni jezik, začel s protestanti v 18. stoletju, so ohranjali in nadalje razvijali katoliški pisci. Na prelomu 18. in 19. je to delo opravil Mikloš

Küzmič, ki je bil pri prevajanju evangelijev (1780) vsebinsko in seveda nazorsko neodvisen od Števana Küzmiča,⁴¹ je pa sprejel protestantovo odločitev o prekmurskem knjižnem jeziku kot nadnarečni tvorbi in tako ni prekinil knjižnojezikovnega izročila, ki se je tudi v Prekmurju, tako kot v osredju, začelo s protestantsko odločitvijo o širjenju vere v razumljivem, tj. maternem jeziku. Samobitnostno uzaveščanje slovenščine (Toporišič 1992: 77) je bilo v Prekmurju, bolj kot v osredju, ves čas odvisno od duhovništva. Zbornost prekmurskega jezika so uveljavili katoliški pisci prve polovice 19. stoletja, razumevajoč narodnopredstavno vlogo slovenščine pa so v pomladi narodov sprejeli tudi idejo o enotnem slovenskem knjižnem jeziku (novoslovenščina) kot glavnem pogoju za politično in narodnostno združitve vseh Slovencev v skupni državi. Protestanti so s Kardošem nasledli raznarodovalni madžarski politiki, ki je sprva finančno podpirala prekmurske tiske v narečju, nato pa je v obdobju nasilne madžarizacije poskušala dokazati, da ta jezik ni slovenski.⁴² Cerkvene razmere v Prekmurju sredi 19. stoletja niso več mogle ugodno vplivati na nadaljnji enotni razvoj jezika v pokrajini, saj so »p/rekmurski pisatelji /so/ delovali v dveh književnih taborih« (Vrbnjak 2006: 20) in se jezikovno niso več zmogli poenotiti kot v 18. in prvi polovici 19. stoletja. Od kod naenkrat taka dvojnost? Protestanti so imeli pred očmi jezik v cerkvi kot sredstvo

⁴¹ Kot katolik je imel »odklonilno razmerje do uporabe Nouvega Zákona Števana Küzmiča« (Smej 1997: 534), ki je razvidno iz njegovega pisma škofu Szilyju leta 1777. Zaradi vere je Mikloš Küzmič moral prevajati samostojno: »Moj trud pri prevajanju evangelijev ni zaman, saj slovensko ljudstvo željno pričakuje, da bi videlo tisk v svojem jeziku. Vidi ga sicer, in vendar – o da ga nikoli ne bi videlo – namreč knjigo Nouvega Zákona, ki vsebuje prevod v ta naš jezik. Knjigo so prinesli k nam iz saksonske tiskarne. Knjiga nehote zbujajo odpor in bi jo kot tako morali iztrgati iz rok katoličanov, ker je izpod peresa krivoverskega avtorja.« (Smej 1997: 537). Smej je z objavo in prevodom tega pisma iz latinščine v slovenščino dokazal, da Mikloš Küzmič pri prevajanju ni uporabljal Nouvega Zákona; Šlebinger (SBL) in Vratuša sta mislila drugače kot Vilko Novak in po Smeju tudi Vrbnjak: »Katoličani so zase prevajali evangelije, protestanti pa prav tako zase novi zakon in druge knjige nabožne vsebine.« (Vrbnjak 2006: 20)

⁴² »Madžari so slovensko narečje kasneje poimenovali vendski jezik in poskušali dokazovati, da gre za samostojen od Slovencev na desni strani Mure neodvisen jezik. Jezikovna enotnost, ki je bila v slovenskem panonskem prostoru prisotna ves čas, se je tako razbila, to pa je koristilo tistim, ki so poskušali dokazovati, da v slovenskega severovzhodnega jezikovnega prostora ni mogoče razlagati kot jezikovno celoto. Res je bil ta prostor stoletja upravno-politično in geografsko razdeljen na avstrijski in madžarski del, vendar ne moremo mimo spoznanja o enotni prekmurski vzhodnoslovenski knjižni normi, ki se je v 18. stoletju oblikovala kot različica osrednjeslovenske. Tako razumevanje jezikovnega položaja prekmurskih Slovencev seveda nasprotuje madžarski 'vendski' teoriji o izvoru prekmurskega jezika, kar je natančno razložil tudi Avgust Pavel, ko je razločeval med avstrijsko slovenščino in posebnim tipom prekmurskega jezika.« (Jesenšek 2005b: 35).

verskega pridobivanja, niso pa še prepoznali narodotvorne vloge (enotnega) slovenskega knjižnega jezika,⁴³ ki so jo začeli širiti katoliški duhovniki na čelu z Borovnjakom. Cerkev, ki je v prekmurskem prostoru skoraj dvesto let skrbela za jezik in tako uspešno nasprotovala raznarodovalni politiki, je bila v drugi polovici 19. stoletja oslABLJENA in razdeljena na dva pola. Protestantski in katoliški odnos do jezika se ni več pokrival. Šlo je za povsem različna pogleda na vlogo jezika v razvoju naroda, celo za različna jezikovna koncepta, ki sta begala uporabnike in povzročala krizo slovenske identitete, s tem pa v razvoju prekmurskega jezika napovedovala zastojno obdobje. V najtežjih razmerah v zgodovini prekmurskega jezika je v nekem obdobju druge polovice 19. stoletja le Borovnjak skrbel za izdajanje prekmurskih katoliški tiskov, s tem pa je opravil pomembno vlogo, saj je povezal »pisatelje 19. stoletja s kulturnimi delavci v 20. stoletju« (V. Novak 1976: 79).

Prekmurščina je bila na Cankovi jezikovno razpeta med štajersščino, nemščino in madžarščino:

Meja slovenske zemle se pri sv. Jüriji dotiče nemcov /.../, Mali i Veliki Dolenci so na meji, Solsko je že vogrsko, tak i Hodoš. /.../ Nadale se meja že Medjimurja i dale vu Beltinskoj, Sobočkoj in Cankoskoj fari že štajerskih slovincov tiče. (Kalendar: 50–51)

Borovnjak⁴⁴ se je tudi zato že zelo zgodaj začel zanimati za stike s Slovenci na desni strani Mure. V pogovorih s slovenskimi duhovniki in ob branju osrednje-slovenskih knjig ter časopisov je kmalu spoznal, da se morajo Prekmurci, če želijo narodnostno preživeti, jezikovno poenotiti z matičnim narodom. To kaže na njegovo pravilno razumevanje slovenskega jezikovnega in narodnostnega vprašanja, kar je zaznal tudi Trstenjak, ko ga je prvič obiskal:

Borovnjak je bil odločen narodnjak in svoje narodnosti ni nikdar tajil. To je na Ogrskem mnogo, kjer je priznana samo madžarska narodnost. Bil sem sam priča, kako je v družbi politično merodajnih madžarskih veljakov iz Železne stolice toplo poudarjal in zagovarjal narodne pravice ogrskih Slovencev. (Trstenjak 1910: 160)

⁴³ Trstenjak pojasnjuje, »zakaj se ni peščica Prekmurcev naslonila na svoje brate tostran Mure ... Zakaj niso stopili v kolo (drugih slovenskih) književnikov ... Rekali so, naša prekmurščina ima nekaj 'svojega'. Česar drugod ni, in zato pišemo v svojem 'staro-slovenskem' jeziku. Štajerski slovinci so se tudi postavili na 'svoje' stališče s Petrom Dajnikom. Vsi pisatelji so dobro mislili in dobro hoteli, ali, kar je glavno, niso 'daleč' videli ... Niso vedeli, da morajo vsi Slovenci imeti jeden knjižni jezik, niso se zavedali narodne uzajemnosti ... Na obzorju slovenskem ni še bilo jasno in tako tudi prekmurščine ni preporodila narodna ideja, ampak verska gorečnost, katera je rabila jezik v dosego svojih namenov ...« (Vrbnjak 2006: 20).

⁴⁴ »V medsebojnih stikih slovenskih izobražencev na obeh straneh Mure zavzema pred prvo svetovno vojno posebno važno in vidno mesto Jožef Borovnjak, ki je bil več kot petdeset let župnik na Cankovi.« (I. Škafar 1972: 237).

Borovnjakovi pogledi na slovenski jezik so troji: (1) »preporodni« – prizadeval si je za »pravilno« podobo knjižne prekmurščine, (2) »romantični« – razmišljal je o jezikovnem približevanju prekmurščine knjižni slovenščini in (3) »realistični« – zavzemal se je za enotno slovensko knjižno normo.

1 V mladostnem obdobju in med zgodnjim župnikovanjem na Cankovi je bil Borovnjak narodno zaveden duhovnik in »preporoditelj« prekmurskega knjižnega jezika. Za to obdobje Borovnjakovega razmišljanja o jeziku sta značilni velika prizadevnost za prekmurski knjižni jezik in navdušenost za jezikovne (predvsem črkopisne in pravopisne) priredbe starejših prekmurskih katoliških tiskov. Zavedal se je, da je prekmurski knjižni jezik arhaičen in da ga je potrebno »popraviti« ter prilagoditi živi rabi, ki je drugačna kot v evangelijih in molitveni knjigi Mikloša Küzmiča. Borovnjakovi popravki so opozarjali na razliko med govornim jezikom in zapisano podobo v prekmurski knjigi, s tem pa je nakazoval možnosti za prenovo jezika »starih pisateljev«, ki naj bi upoštevala živi jezik. Spoštovanje jezikovne tradicije Mikloša Küzmiča (posredno pa tudi protestantska knjižna norma Nouvega Zákona) in odvisnost od Košičevih jezikovnih nazorov sta bili v prvem obdobju pri Borovnjaku še prevladujoči in sta preprečevali vdor (dólnskih) narečnih posebnosti v pisni jezik, zasnovan na goričko-ravenskih osnovah. Borovnjak je z nekaterimi izjemami (v pisavi se to kaže npr. v monoftongizaciji dolgo naglašanih dvoglasnikov: *-ou-* → *-ô-*, *-ej-* → *-e-*, npr. *Boug* → *Bog*, *szlejpi* → *szlepi*; sičnik *s* piše z madžarskim črkopisom, in sicer najprej *fz*, kasneje *sz*; palatalni *gy* zapisuje kot *g*, *ö* kot *e*) ostal zvest prekmurskemu jeziku 18. stoletja. Pokazal se je za jezikovnega tradicionalista in tako preprečil nekontroliran vdor narečnih jezikovnih posebnosti v prekmurski knjižni jezik tistega časa. Pod vplivom Franca Žbüla in Jožefa Košiča je pripravil obsežen načrt za izdajanje in prirejanje verske literature, hkrati pa se je tudi politično opredelil in navdušil za Deakovo stranko. Od leta 1858 do 1869 je oskrbel knjižne priredbe treh tiskov Mikloša Küzmiča (Szveti evangeli, Stari grad 1858, ponatis Gradec 1877; Kniga molitvena, Gradec 1864, ponatisi 1868, 1877, 1891; Veliki Katekizmus, Gradec 1864) in prevedel iz madžarščine Mali politični vodnik (Sombathely 1869). Nabožni program je leta 1868 dopolnil s »svojim« molitvenikom Dühovna hrana⁴⁵

⁴⁵ »Najznamenitejše Borovnjakovo delo v prekmurščini je Dühovna hrana (1868) in pa Katekizem od leta 1864. V istem času nekako je izdal tudi Szlovenszki szilabikar za prvence /.../. Njegova Dühovna hrana je jako priljubljena pri ljudstvu in je doživela že več izdaj. To je zapravo jedina molitvena knjiga v prekmurski hiši iz novejšega časa. Knjige Borovnjakove izdaja knjižar Weintzinger v dolgih ulicah št. 18–19, ki ima pri teh knjigah obilo dobička, ker Borovnjak ne zahteva honorarja; on samo pravi: 'Moram pa nekaj dati svojim ljudem' in to mu je najljubše plačilo, da ljudje imajo kaj brati.« (I. Škafar 1970: 346).

(Gradec 1868, ponatisa 1871, 1892) in Szveto krizsno potjo (ponatisa 1883, 1891). Zlasti Dühovna hrana je že napovedovala Borovnjakov odmik od navezanosti na jezikovno tradicijo in nakazovala približevanje dveh slovenskih knjižnih norm. V molitveniku je že nekaj soočanjškega besedja, takoj na začetku npr. za poimenovanje mesecev (latinsko na prvem mestu in razlikovalno slovensko v oklepaju, panonsko na drugem mestu): *I. Januar (Proszinecz), II. Februar (Szvecsàn), III. Martius (szüsecz), IV. April (Málitráven), V. Majus (velikitraven Riszálcsecz), VI. Junius (Rozsnicvet Iváncsecz), VII. Julius (Maliszerpán Jakopescsecz), VIII. Augusztus (Velkiszserpan Mésnyek), IX. Szeptember (Kimovecz, Mihaoscsecz), X. Oktober (Vinotok), XI. November (Lisztopad vszeszvécsecz), XII. December (Gruden Bozsicsnyek)*,⁴⁶ redkeje za imena cerkvenih praznikov (npr. *Velka mesa – vnebo vzétje M., Mala mesa. Narodj. M., Szv. Dén. – Bozsics*), ki so še pogosteje panonska (npr. *presztopni szvetki: Vüzem, Riszali*) ali imajo panonsko glasovno, oblikoslovno oz. besedotvorno podobo (npr. *Dén novoga leta, Pepeonica, Dén národjenja kriszt., Maria sznezsnica, Vsi Szvécz, Glávovzétje s. János Kerszt.*), redkeje razlikovalna le zaradi črkopisa (npr. *Szvecsnicza, Szilvester*).

Tudi v očenašu je opazno tako soočanje: značilna panonska zveza *sveti se ime tvoje* je nadomeščena z osrednjeslovenko *posvečeno bodi tvoje ime*, v oblikoslovju je prekmurska pridevniška končnica *-oga* zamenjana z osrednjeslovenko *-ega* v stalni besedni zvezi *krüha nasega vszakdenésnyega* (ohranjena je v posamostaljenem pridevniku *od hüjdogo*), ohranjene pa so besedne zveze z desnim ujemalnim prilastkom (npr. *ime tvoje, králesztvo tvoje, duge nase*), panonske glasoslovne (otrditev palatalnega *l*: *králesztvo, vola, na zemli*, prehod *ü* → *u* (*Krüha, odpüszi, szküsavanye*, deiktčni *j*: *hüjdogo*) in oblikoslovne posebnosti (npr. orodniška končnica *-ah*: *vnebésah*, velelniška oblika *ne vpelaj in naj sze zgodi* namesto osrednjeslovenskega velelnika *zgodi se*, pozaimljanje: *Krüha /.../ daj nam ga dnesz*), razlikovalno besedje (*vu nebi, szküsavanye, dnesz, nego*) in besedni vrstni red (*Krüha nasega vszakdenésnyega daj nam ga dnesz*):

Ocsa nas, ki szi vnebésah poszvecseno bodi ime tvoje. Pridi knam králesztvo tvoje. Naj sze zgodi vola tvoja, kak vu nebi tak i na zemli. Krüha nasega vszakdenésnyega daj nam ga dnesz. I odpüszi nam duge nase, kak i mi odpüsztimo duzsnikom nasim. I ne vpelaj nasz vu szküsavanye nego odresi nas od hüjdogo. Amen.

Tako jezikovno prepletanje in spogledovanje z osrednjeslovenko predlogo se kaže tudi v dveh različicah zapisovanja desetih božjih zapovedi:

⁴⁶ V prvem tiskanem slovenskem koledarju (Trubar 1557a) so za osrednjeslovenski prostor rabljena naslednja poimenovanja mesecev: Proffimiz, Ianuariu; Seczhan, Februarius; Sushez, Martius; Malitraun, Aprilis, Velikitraun, Maius, Rošshenzit, Iunius; Serpan, Iulius; Kimouiz, Auguštus; Ieffenik, September; Kofopersk, October; Lyftognoi, Nouember; Gruden, December.

1. Vervaj vu ednom szamom Bog – 2. Ne imenüj *nevredno* bozsega imena (str. 31): Ne imenüj *po nevredno* bozsega imena (str. 59) – 3. Poszvecsiüj szvétke : Szvétke poszvecsiüj – 4. Postüj ocso *i* mater da bos dugo zsivo *i da ti bo* dobro na zemli : Postüj ocso *ino* mater, da bos dugo zsivo *ino ti bo* dobro na zemli – 5. Ne ubijaj – 6. Ne *presesztüj* : Ne *presesztüváj* – 7. Ne kradni – 8. Ne szvedocsi po krivom proti *szvojemi* blizsnyemi : Ne szvedocsi po krivom proti *tvojemi* blizsnyemi – 9. Ne *pozseli* szvojega blizsnyega zsene : *Nepozseli* szvojega blizsnyega zsene – 10. Ne *pozseli szvojega* blizsnyega blaga : Ne *pozseli tvojeja* blizsnyega blaga.

Najbolj opazno je dvojno zapisovanje veznika *in*: prekmurski *i* se pogosto nadomešča z osrednjeslovenskim *ino*, tudi v isti molitvi, npr.:

Szlisi, o Goszpod! Naso ponizno molitev, proszimo te, i odpüsztüi nam grehe, sterih sze tozsimo /.../. Szkazsi, nam dobrotivno, o Goszpod! Szvojo nezrecseno miloszti; da nasz od vszeh grehov odvezses ino od kastig, stere smo po nyih zaszlüszi resis. (Borovnjak 1868: 103)

Borovnjak je z naslonitvijo na jezik prekmurskih piscev 18. stoletja prekmurščino utrdil in ji ohranil knjižni značaj ter preprečil premočan vdor narečnih posebnosti, s tem pa je omogočil soočenje prekmurske knjižne norme z osrednjeslovensko in postopno poenotenje slovenskega jezika v Prekmurju. Prenovi starega prekmurskega jezika je tako lahko sledilo razmišljanje o jezikovnem približevanju in iskanju možnosti, kako opustiti jezikovni partikularizem.

2 Borovnjakov odmik od stare slovenščine in razmišljanje o enotnem slovenskem knjižnem jeziku tudi za Prekmurce je bilo preiščeno dejanje, ki je izhajalo iz spoznanja, da mora vse Slovence (tudi Prekmurce) združevati jezik, če se ne želijo izgubiti v vse močnejših raznarodovalnih pritiskih nemške in madžarske politike v Avstro-Ogrski. Izenačevanje jezikovnega in narodnostnega vprašanja je bila rešitev iz slepe ulice, v katero so bili zavedeni Kardoš in prekmurski protestanti. Knjižni jezik Prekmurcev in Slovencev ne sme ločevati, potrebno je poiskati pot, ki bo vodila Prekmurce k enotnemu slovenskemu knjižnemu jeziku. Borovnjak se je odločil za postopno približevanje prekmurske knjižne norme osrednjeslovenski, pri tem pa je nasprotoval preveliki dovzetnosti starega slovenskega jezika za narečje, saj bi to lahko škodilo poenotenju. V sedemdesetih in začetku osemdesetih letih je tak »romantični« jezikovni program poskušal uresničiti z izdajami Szvetega angela csuvara⁴⁷ (1875, ponatis 1890) in Malim katekizmom za obcsinszke lüdszke

⁴⁷ O knjižnici je poročal že Trstenjak in napovedal težave, ki jih je imel Borovnjak na ogrskem zaradi izdajanja slovenskih knjig: »Še jedno delo Borovnjakovo moram omeniti, katerega doslej naši pisatelji niso omenjali. /.../. Naslov te knjižnice je Szveti Angel Csuvar ali vodnik v-nebesza. Izšel je že drugi natis tega dela, ali brez letnice in brez pisateljevega imena. Vobče Borovnjak izdaje vse svoje knjige anoniomno, pač menda ne brez vzroka.« (Kovačič 1893: 90).

sole (Gradec 1880). Zanimivo je, da je še naprej vztrajal pri madžarskem črkopisu⁴⁸ in da ga ni premamila izkušnja Slovencev na desni strani Mure, ki so se že pred več desetletij odločili za slovenico, črkopis, ki je zamenjal bohoričico, dajncico in metelčico. Knjižni jezik v dveh različnih črkopisih je seveda neuresničljiv, vendar v tem drugem obdobju razmišljanja o jeziku Borovnjak še ni bil pripravljen, da bi Prekmurcem lahko ponudil novoslovenščino kot skupni knjižni jezik. Previden je moral biti tudi zaradi vse bolj odkritih pritiskov madžarskih oblasti, da bi Prekmurje dokončno odtrgali od matičnega slovenskega prostora:

Borovnjak piše v madžarskem pravopisu, ker so tega ljudje bolj vajeni iz šole in pa ker menda neče imeti sitnob z madžarsko birokracijo. Sicer pa njegova prekmurščina ni čista, ampak se v marsičem približuje našemu jeziku. (Kovačič 1893: 89)

Za skupni slovenski jezik se je še posebno navdušil ob obisku in dopisovanjih z Raičem. Borovnjak je bil vesel odličnih odmevov o prekmurskem jeziku, ki jih je v osrednjeslovenskem prostoru vzbudil Raičev obisk Prekmurja in zapisi, ki jih je pozneje objavil v slovenskih časopisih. Prepričevali so ga, da je odločitev pravilna in da se mora poenotiti knjižna norma v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru. Raič mu je dajal upanje, da pravi čas ni več daleč, saj so se, kakor je razvidno iz njegovega pisma Borovnjaku (20. 12. 1881), za prekmurščino začeli zanimati tudi na dunajski univerzi:

Ogrska slovenščina dobiva od one dobe, kar sem jaz jeno vrednost objavil v »Letopisu Matice Slovenske«, vedno več časti in veljave.

Vseučilišni profesor v Gradci dr. G. Krek dal je te dni dru. Lovru Požaru, kandidatu profesure, sledečo nalogo o lepem Vašem narečji: »Die Sprache der ungrische Slovene ne ist mit Rücksicht auf Laute u. Formen eingehend zu prüfen u. im Anschlusse daran die Frage zu erörtern, wie sich in der genannten Richtung diese neuslovenische dialectische Färbung zum Altslovenischen u. speciell zur Sprache der glagolitisch überlieferten Dankmäler verhalte.«

Ti mili brate si prvak med ogrskimi Sloveni, morebiti bi mi mogel naznaniti, kaj je od 1866. leta glede na šolske knjige bilo na svetlo дано pri Vas, lehku še imaš kak rokopis od tega ali onega prijatelja? Kdo se danes najbolj bavi z Vašim slovstvom in jezikom? Avgustičev list imam. (I. Škafar 1970a: 40)

⁴⁸ »Angel čuvar pa ni izviren, ampak mi je sam povedal, da je prevod iz naše slovenščine, dasi meni ta molitvenik ni znan. Knjižica obsega tri dele /.../, a v tretjem je pouk za ministrante, kakor se pri sveti maši streže. Ta del je tiskan z našim pravopisom in v naši slovenščini. Knjiga je zlasti za mladino jako primerna. Pri odhodu mi je podaril za spomin jeden izvod tega delca. To je jedini proizvod zadnjih let na polju prekmurskega slovstva.« (Kovačič 1893: 90).

V pismu omenjeni Požar se dela nikoli ni lotil, tako da Raičevo navduševanje slavistov za študij prekmurščine takrat ni bilo uspešno,⁴⁹ vendar pa se je misel o poenotenju slovenske norme že razširila na obeh straneh Mure. Eden izmed največjih zagovornikov prekmurščine je bil v tistem času tudi Oroslav Caf, ki je načrtno zbiral slovarsko gradivo »z ogrskega«, kasneje skoraj v celoti objavljeno v Pleteršnikovem slovarju:

Tudi Gradual (pesemska knjiga) župne cerkve v Pertoči izcrpil je in porabil za slovar, naj ga kinči in venča krasno panonsko ali panovinsko narečje. (I. Škafar 1970a: 41)

Take okoliščine pa niso bile vseč madžarskim oblastem, ki so začele odkrito nasprotovati prekmurski priključitvi k skupnemu slovenskemu jeziku. Zakonski člen XVIII iz leta 1879 je določil, da po 30. juniju 1882 ne bo prejel učiteljske diplome, »ki si madžarskega jezika v besedi in pismu toliko ne prisvoji, da bi mogel v ljudski šoli poučevati.«⁵⁰ (I. Škafar 1970: 328). Težave so se začele za vse prekmurske katoliške duhovnike, ki so razmišljali enako kot Borovnjak in učili verouk v slovenščini. Med njimi je bil tudi župnik iz Beltinec, Marko Žižek, ki se je leta 1874 madžarizaciji prekmurskih Slovencev odločno uprl. Vztrajal je, da bo v Beltincih učni jezik slovenski, saj so v njegovi župniji takrat živeli samo Slovenci.⁵¹ Zakon mu je tako držo takrat še omogočal, saj se je dalo zelo spretno krmariti med zahtevami državnega in potrebami manjšinskega jezika – šlo je za vprašanje maternega jezika in narodnostne manjšine so si lahko po zakonu iz leta 1874 same določile učni jezik –, zato je Žižek obrambo slovenščine zaključil s takrat za Madžare še komaj sprejemljivo mislijo:

Priznam, da je dobro in potrebno poleg slovenščine poučevati v slovenskih šolah tudi madžarski jezik, in bom, kot želi, v ta namen uporabil svoj vpliv in še tudi kaj več. (I. Škafar 1978a: 113)

⁴⁹ »Lovro Požar je bil kot vseučiliščnik večkart Raičev gost pri Sv. Barbari in gotovo je Raič vplival, da je Krek dal in Požar sprejel nalogo o pomurskem narečju. Če bi bil Požar to nalogo napisal, bi bil tako predhodnik prekmurskemu jezikoslovcu Avgustu Pavlu.« »Vidimo pa, kako se je Raič trudil, da bi mlade slaviste navdušil za študij prekmurskega narečja.« (I. Škafar 1970a: 41).

⁵⁰ Leta 1879 na Madžarskem kar 2616 učiteljev ni znalo madžarsko. (I. Škafar 1970: 328)

⁵¹ O Žižkovem boju za pravice slovenskega jezika v Prekmurju, ki ga je uspešno vodil na straneh madžarskega časopisa Zalai Közlöny, je izčrpno pisal Ivan Škafar (ČZN: 1978). Žižek je z razlaganjem zakonov (38. zakonski člen o pouku v ljudskih šolah in 44. zakonski člen o narodnostnih manjšinah oz. enakopravnosti) v dveh pismih (poslovenil jih je Smej, objavil pa Škafar v ČZN-ju) dokazal, da madžarski zakoni glede šolstva iz leta 1874 ne zahtevajo pouka v madžarščini, niti ne vsiljujejo madžarskega jezika narodnostim na Madžarskem (prvo pismo), hkrati pa je predstavil za Prekmurce pomemben podatek, da 80 % mlajših od 40 let zna brati (drugo pismo).

Borovnjak se je zavedal, da bi zanemarjanje učenja materinščine v (ljudskih) šolah in pri verouku ustavilo idejo o jezikovni in narodnostni enotnosti vseh Slovencev, zato je Žižkove nazore v vseh pogledih podpiral in spodbujal. To je odkrito pokazal leta 1880, ko je izdal Mali katekizem za obcsinszke lüdszke sole in s tem pri učenju verouka v Prekmurju potrdil slovensko jezikovno prakso, ki jo je Žižek kljub naraščajočemu političnemu nasprotovanju tako odločno zagovarjal v madžarskem časopisu. Vse glasnejši pritiski na Slovence v Prekmurju so potrjevali Borovnjakovo odločitev o poti do skupnega slovenskega jezika. Agustič je v svojem budimpeštanskem časopisu Prijatelj že leta 1875 spodbujal jezikovno združitev ogrskih Slovencev s Slovenci v nemškem delu monarhije (Jesenšek 1999a) in zdelo se je, da naravnega razvoja ni več mogoče ustaviti – romantično razmišljanje se je moralo umakniti realističnemu pogledu na jezik.

3 Žal pa so se razmere za prekmurske Slovence hitro slabšale in na Ogrskem je postajalo vse bolj očitno, da bo madžarska oblast poskušala preprečiti pootenjenje slovenske knjižne norme v Prekmurju. Madžarizacija je najprej grobo posegla v šolstvo:

Dandanašnje ljudske šole na Prekmurskem so popolnoma madžarske, po nekaterih krajih so učitelji trdi Madžari. Tukaj je ista nepravilnost kakor pri duhovščini, namreč da se domačih sinov premalo šola. /.../ Otroci se uče na izust kakor papige, ne da bi kaj razumeli. A najhujše je to, da se v novejšem času celo katekizem madžarski uči. /.../ Madžar hoče, da vsak ogrski državljani govori madžarski in temu se morajo ukloniti vsa pedagoška načela. /.../ Madžarska država priznava le jeden narod in jeden jezik in to je madžarski, vse druge narode prezira, kakor bi jih ne bilo. (I. Škafar 1970: 328)

Nato pa so se pod obtožbo panslavizma lotili vsega, kar je v Prekmurju spodbujalo slovensko zavest; še posebno »skrbno« so preganjali mohorjanske knjige. O tem je poročal tudi Trstenjak, ki je za leto 1894 med duhovniki mohorjani v Prekmurju poznal le dve imeni,⁵² Borovnjakovo in Ivanocyjevo, čeprav jih je v sedemdesetih in osemdesetih⁵³ letih bilo še veliko:

Madžarski prav skrbno odvrtaajo od slovenskega ljudstva vse, kar bi moglo ovirati madžarizacijo. Posebno neki preže na Mohorjeve knjige. Celu duhovniki jih preganjajo. V starejših koledarjih nahajamo med udi več prekmurskih župnikov in kaplanov, a mlajši duhovniški naraščaj je popolnoma prepojen z madžarskim duhom in v letošnjem koledarju sta samo dva duhovnika iz Prekmurskega. (Kovačič 2006: 27)

⁵² V resnici so trije duhovniki: dr. Franc Ivanocy, Borovnjak in Jožef Ivanocy ter trije učitelji (tudi učitelj na Cankovi: Nikola Ficko). (I. Škafar 1970: 329).

⁵³ Borovnjak je npr. imel leta 1889 na Cankovi 33 naročnikov na knjige Mohorjeve družbe (V. Škafar 2004: 67).

Borovnjaka so take razmere zelo prizadele in zdelo se je, kot da bo klonil pred nasilno in raznarodovalno madžarizacijsko politiko v Prekmurju.⁵⁴ Ali mu je v visoki starosti začelo zmanjkovati moči in se je bil pripravljen sprijazniti z razmerami, ki jih je umetno ustvarjal politični pritisk? Ali pa je šlo bolj za osebni vtis, ki ga je dobil Trstenjak, ko se je pogovarjal in družil z Borovnjakom na Cankovi?⁵⁵ Verjetnejša se zdi zadnja domneva, saj je imel Trstenjak za seboj slabo izkušnjo z madžarskimi oblastmi, pred katerimi je moral celo bežati⁵⁶ čez Muro nazaj na Štajersko:

Kmalu sva prišla na književnost ogrskih Slovencev in povedal mi je, da v tem oziru Prekmurci strahovito nazadujejo. Ljudstvo nima veselja do branja in tudi nima kaj brati. Starejše moči so pomrle, a mlajšim je madžarstvo zmešalo glave, da se jim zdi prenziko pisati kaj za Prekmurce. On sam je v prejšnjih letih spisal nekoliko nabožnih knjig, a sedaj je že star, in kadar njega smrt pobere, tedaj ne bodo Prekmurci imeli nobenega pisatelja več. (Trstenjak 2006: 89)

Borovnjak je občutil moč in posledice nasilne madžarizacije – slovenščina je bila pregnana iz šol, izobraženci so se umaknili in niso več pisali oz. izdajali slovenskih knjig, preprosti ljudje niso veliko brali, cerkev, ki bi morala zagovarjati in spodbujati slovenstvo v Prekmurju in tiskati nabožno slovstvo v slovenščini, pa je bila razdvojena. Borovnjak je bil zato zelo razočaran

⁵⁴ Zaskrbljeni pa ni bil samo Borovnjak, madžarizacija Prekmurja je prizadela vse Slovence, tudi Žižka, ki si takrat ni več smel dovoliti tako odkritega javnega zavzemanja za slovenstvo kot leta 1874: »A vselej je dejal (Žižek): Bog daj boljše čase tudi nam Prekmurcem! Tako se je tolažil Žižek in tako se tolažijo in žive v upanju v boljšo bodočnost vsi rodoljubi« (Trstenjak 2006: 85).

⁵⁵ »V tem desetletju so Madžari obhajali tisočletnico – ‘millennium’ – svoje naselitve v panonski ravnini in so se zato s pospešenejšo dejavnostjo trudili, da bi posebno narodnostnim manjšinam vcepili v glavo in srce, da je na Madžarskem samo en narod – madžarski. V tem desetletju se je iz leta v leto krepila madžarizacija, ki je postajala vedno bolj nestrpna in vsiljiva. Njene zle sadove je Kovačič na svojem potovanju pogosto srečeval. Zdelo se mu je, da Prekmurci že tonejo v tujem, prekmurskem morju. Zato tisti njegov pretresljivi moto: Morituri vos salutant.« (I. Škafar 1970: 322).

⁵⁶ O tem nas prepriča Bagarijevo pismo Trstenjaku dva meseca po tem, ko je le-ta moral bežati iz Beltincev od Žižka: »Za malo vremen, kak ste od mene slovo vzeli, sem zaslišal, kakšno lovino so naši vogrski časniki na Vas držali, tak je: šteroga človeka dušna vest je nej v redi, on se ešče na šumat lista zesaga. Etakši so jo riterje 19te stotine. Ovači jaz dobro znam, da ste se Vi tomi srčno smejali. Gda Vam na Vaše trüdljivo delo od Boga pomoč ino stalno zdravje molim.« (Trstenjak 2006: 85).

Pa vendar je tudi Trstenjak spoznal, da Borovnjak ni obupal: »Kadar sem se pokazal na Cankovi, ali je bilo podnevi ali ponoči, sprejel me je Borovnjak ljubeznivo in dolgo čez polnoč sva sedel pri mizin se pogovarjala. To medsebojno občevanje je vplivalo naj blagodejno, krepilo ga je v veri, da bo slovenska stvar tod zmagala.« (Trstenjak 1910: 159).

in se je počutil nemočnega,⁵⁷ hkrati pa je želel, kot nekoč Trubar (Kmecl 2000: 26), da bi imeli močno nacionalno cerkev, ki bi lahko ščitila slovenske interese.⁵⁸ Zavedal se je »velike nevarnosti v narodnem oziru,« vedel je, da ljudstvu primanjkuje duševne hrane v slovenskem jeziku, da »izgublja polagoma spoštovanje do lastnega jezika« in da se v Prekmurju ustvarja ozračje, ki »nehote vsiljuje prepričanje, da je slovenski jezik le za krave in konje, a da le madžarski kaj velja.«⁵⁹

⁵⁷ »Poznejši razvoj dogodkov je pokazal, da se Borovnjakova turobna napoved ni uresničila. Še preden je umrl, leta 1909, je doživel lep razcvet prekmurske katoliške književnosti, kateremu je bil duhovna pobuda dr. Ivanocy.« (V. Škafar 2004: 346)

⁵⁸ »Na Prekmurskem bi mogle uspevati jedino knjige nabožne vsebine, a tukaj je zopet neprilika, ker so v veri razdvojeni. Ko bi bili vsi jedne vere, dalo bi še se kaj storiti, a sedaj so preslabi.« (Kovačič 2006: 90)

⁵⁹ Borovnjak se je temu seveda odločno upiral. Trstenjak (2006: 41) poroča, da je imel Veliko mašo v Gorenji Lendavi: »Pridigal je Jožef Borovnjak seveda slovenski. V lendavski cerkvi je pridiga vedno še slovenska. Pridigra ni mnogo govoril, ali govoril je v lepem svojem narečju in v izbranih besedah, da ga je bilo slast poslušati.« Sploh pa je Borovnjak tudi v dopisih Trstenjaku uporabljal prekmurščino kot pisni jezik. Pismo iz leta 1902 (NUK, stari fond št. 192; navedano po I. Škafar 1972) npr. kaže podobo Borovnjakovega pisnega prekmurskega jezika, ki ga je v zasebih pismih še uporabljal, čeprav se je pred tem že javno in deklarativno izrekel za enotno slovensko knjižno normo:

»Na Ogrskem tako imenovani prekmurski Slovenci živijo od starodavnih časov. Narodnost i slovstvo so jedino duhovni katoliški i protestanski gojili in branili v – šoli in cirkvah. V tom vremeni je bramba bila lahka. Magyri ne so delali napoto – ne so se strašili za svojo narodnost in jezik, a u novem času brez smilenja magyarizirajo u vseh šolah.

Tukajšnji domorodci in rodolubi duhovni starejši in mlajši so po imeni sledeči: Mikloš Küzmič, župnik benediški – vice-archidiakon, pisao je katekizem, biblio, Evangelium, knjige molitvene etc. Pokopan je tam okol leta 1802. Epitaphion: Hic jaceo terrae cinis – vitae meae nam est finis – sexaginta octo lustris – vixi mondo quam inanis – In alšo Slaveča natus – Küzmič: cognominatus In Ivanoc denatus. O Maria! Mi solamen esto mihi e (=et) tutatem ut lever a pöenis. Amen. Bil je verus propheta, jegov spomin još živi pri narodu. – Jožef Košič, župnik pri gornjem Siniku pisatelj, mož originalen. Med lustvo pošiljalj brošure, slajivec (=šaljivec) narodne povesti danajke pesme, Obrišani sloven, ogrsko zgodovino poslovenil etc. Umro je tam okol leta 1860 vrli slovenec v blagom je spominu. – Marko Žižek (Siseki) župnik Belotinski. Pisatelj. V magyarske novice je rad pisao in tako je brano pravico cirkveno in narodovo. Društvo sv. Mohora je razširjavo vsvoji fari z-dušom telom, kako se kaže sad još danes njegovih trudov. Truden na telu in duhu šo je na pokoj in vsombathelyu je umro ne pozablivi sobrat. Anno 1884.

Zemlič Stefan župnik gornja Lendavi. Kratki čas je španüvao v dolnjem Siniki – povsod pastor bonus, in narodnjak slovenski. Izvrsten concionator, pisatelj – za dom. Stalen ud mohorski, in razširitel slovenske ludske literature, uljuden, miren, na cirkvenem polju učen, vrli theologus. Kratki čas bolehal – umro leta 1888. ibidem. Mlajši jošče živoči

4 Agresivna politična propaganda je začela izrabljati že pred desetletji preiščljeno spodbujevano slovensko narečno protestantsko knjižno produkcijo za razširjanje špekulativne vendske teorije o neslovenskem izvoru prekmurskega jezika. Borovnjak se je na poskus »neresničnega« jezika v Prekmurju odzval odločno in realistično – v knjižni slovenščini je izdal knjigo Angelska služba ali poduk, kako naj se pri sv. maši streže (Gradec, 1890), s katero je hotel zaključiti jezikovne eksperimente v razvoju slovenskega knjižnega jezika in tudi v Prekmurju uveljaviti enotno slovensko knjižno normo. S tem je uresničil tudi veliko Trubarjevo željo o slovenskem knjižnem jeziku, ki bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, Prekmurcem pa je dal občutek, da so enako-pravni in sestavni del slovenske jezikovne in nacionalne skupnosti.

duhovni gospodje narodni, domoljubni, buditelji v šoli in cirkvi jeso: Jos. Borovnjak župnik častni dekan na Cankovi pastiruje ob Anno 1858. Ordiniran 1851 zlatomešnik 1901. – Kaplan v Turnišču – v Črenšovci – Sv. Juri. Uže 1862 si naročilo Slovenski prijatelj in druge knige in liste iz Lublane Maribora. Prvi je bil, ki je svojim sobratom so (= šo = šel) naprej in kazao pot do slovenske literature in jezika književnega. Prijatelja, Duhovnoga pastira, Gospodara – Naš dom – Mir, na vso moč razširjava Mohora že od mladih lejt. Za šolo za dom, cirkve je pisao knige, prestavlaio potrebne pisave iz magyarščine – pesme, govore. Zdaj je bio tukaj g. Simonič Bibliotekar v Beču, ki je popisao knige šolske. Je bio uvek buditelj za mlajše sobrate. Še živi delaven in vesel med veselimi, hoče živeti. Da doseže očeta lejt 102. – Rodjen pri sv. Benediktu 1826. febr. 9. Dor Francz Ivanocy župnik tišinski. Dekan in nevstrašeni narodnjak. Slovenski pisatelj. Možato se je postavil na lastne svoje noge – prestavil magyarske šolske knige. Katekizem mali i veliki – bibliške za velike i male šolare – veronauk. Z kaplanom Kleklom slovensko učita – za volo toga sta panslavista. Učitelje in uradniki vse je razburjeno kakor lovski psi hodijo. Derčejo, tožijo, da sam biskup nezna kaj začeti.«

Borko in vprašanje prekmurskega jezika

Čeprav Borko ni bil poklicni jezikoslovec, je na straneh Murske straže v letih 1919–1921 reševal vprašanje prekmurskega jezika v maniri prefinjenega jezikovnega strokovnjaka, ki je z upoštevanjem jezikovnih in izvenjezikovnih pojavov dokazoval, da se o prekmurskem jeziku ne da govoriti le ozko v narečnih okvirih. Iz njegovih zapisov, ki so nastajali ob priključevanju ogrskih Slovencev k matičnemu narodu v okviru kraljevine Jugoslavije, je jasno prisotna ideja o dveh tipih slovenskega knjižnega jezika, obstajajočih v preteklosti in izhajajočih iz različnih geografskih, zgodovinskih, kulturnopolitičnih in jezikovnih prostorov. Pri tem se ni ustavljal ob vprašanju središčnega osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki so ga normirali protestanti (Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič, Megiser ...) – tudi imenuje ga ne tako, ampak se zdi, da razume *slovenski književni jezik* šele z nastankom leposlovja; torej kot da je to neke vrste »novoslovenščina« –, ampak ga je zanimala le prekmurščina – imenuje jo *jezik ogrskih Slovencev*, *slovenski jezik*, *panonski jezik*, *prekmurski jezik* in na koncu *prekmursko narečje* ali *ljubka domača govorica*.

Borko je v Murski straži pokazal, da vprašanje prekmurskega (knjižnega) jezika v Sloveniji leta 1919 ni bilo mogoče prikazovati ozko v narečnih okvirih, ampak je potrebno upoštevati cerkveno-upravne, kulturno-politične literarno- in jezikovno-zgodovinske vzroke, ki so vplivali na to, da se je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru ohranila arhaična prekmurska (knjižna) različica slovenskega jezika, v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedju tako samosvoja in drugačna od osrednjeslovenskega jezika, da se delitev na dva tipa slovenskega knjižnega jezika kar sama ponuja. O prekmurskem jeziku ni razmišljal le v ozkih jezikovnih okvirih, ampak je njegov nastanek in razvoj razumel kot: (1) zgodovinsko in kulturno-politično vprašanje, (2) vprašanje zgodovine slovenskega knjižnega jezika (osrednje- in vzhodnoslovenskega), (3) vprašanje jezika v šolstvu, (4) odnos med prekmurskimi Slovenci in kajkavskimi Hrvati.

1 ZGODOVINSKO IN KULTURNO-POLITIČNO VPRAŠANJE

Borka sta izostren občutek za jezik in njegova panonska narava opozarjala, da imajo razlike med slovenskim ogrskim in knjižnim jezikom korenine globlje

v zgodovini Slovencev. Poznal je vprašanje pokrajinskih različic slovenskega jezika v 18. in 19. stoletju in v teh okvirih je razmišljal tudi o prekmurskem (knjižnem) jeziku. Njegov nastanek je povezoval z zgodovino prekmurskih Slovencev, naslednikov panonskih Slovencev, ki so v 9. stoletju živeli v Kocljevi državi, tj. v delu Spodnje Panonije med Rabo in Muro, v prostoru, skozi katerega je takrat vodila pot iz Carigrada v Rim. Izhajal je iz politične razdelitve slovenskega narodnostnega ozemlja 9. stoletja, ki je obsegalo večji del Karantanije, Posavske krajine in Spodnje Panonije in je na zahodu segalo v Furlanijo in del Istre. O tem je zapisal: »*Prekmurski Slovenci so preostanek panonskih Slovencev, ki so že tvorili pod knezom Pribinom in Kocljem nezavisno državo (845–874) med Donavo in Dravo s Ptujem.*« (Murska straža, 16. avgusta 1919, št. 18.) Njihov jezik je povezoval z jezikovno in literarno tradicijo Cirila in Metoda ter nastankom slovanskega bogoslužja v stari cerkveni slovanščini,⁶⁰ in sicer tako, da je v knjižnem jeziku prekmurskih Slovencev prepoznaval neprekinjeno kontinuiteto »panonske slovenščine«. Zgodovinska dejstva je prepričljivo povezal v spoznanje, da je bil ogrski jezik v preteklosti samostojena različica slovenskega jezika, obstajajoča na severovzhodni narodnostni in jezikovni meji in razvijajoča se dolga stoletja neodvisno od jezika v matici. Borko je nameraval napisati knjigo, v kateri bi predstavil zgodovinske, kulturno-politične in jezikovne razmere v panonski Sloveniji od Koclja do priljučitve prekmurskih Slovencev k matičnemu narodu. V Murski straži (1. maja 1920, št. 18, str 2) navaja celo njen naslov (*Naše Prekmurje*) in tako dokazuje, da je takoj po prvi svetovni vojni res poglobljeno študiral razmere na severovzhodni slovenski narodnostni meji, še posebno natančno predvsem vprašanje prekmurskega (knjižnega) jezika.

⁶⁰ Borko je 5. julija 1919 na prvi strani 12. številke Murske straže pisal o slovanskih blagovestnikih Cirilu in Metodu (K prazniku sv. Cirila in Metoda), vendar iz obsežnega zapisa ni razvidno, iz katerih virov je jemal snov za objavo. Sklicuje se sicer na Žitje Konstatina in na Žitje Metoda, toda zgodovinske podatke, ki jih je dodal članku, je moral dobiti drugje. Predvsem gre tu za Borkovo poudarjanje velikega vtisa, ki sta ga Ciril in Metod naredila na kneza Koclja in na sklep, da se je le-ta pod njunim vplivom odločil za slovansko bogoslužje in odcepitev slovanskega ozemlja od nemške nadoblasti ter ustanovitev nove državopolitične oz. cerkvene tvorbe, tj. panonsko-moravske nadškofije in slovanskega bogoslužja, ki ga je priznal tudi papež. Gre za pomembna dejstva, ki jih je Borko uporabil, ko je iskal zgodovinske in politične razlage, s katerimi je dokazoval izvor in prisotnost prekmurskih Slovencev v panonskem prostoru; o tem je na začetku stoletja najizčrpnje pisal Franc Kos, zato domnevam, da je Borko poznal njegovo *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II. knjiga*, Ljubljana 1906; o Cirilu in Metodu je imel (ob Miklošiču in Jagiću) na voljo tudi več dobrih tujih virov, in zdi se, da je misel o njunem prizadevanju za slovansko bogoslužje, ki ima najboljše pogoje prav v Kocljevi državi, prevzel od A. Brücknerja (*Die Wahrheit über die Slavenapostel*. Tübingen 1913).

Čeprav zgodovinsko prepoznavno slovensko pa to ozemlje pred 20. stoletjem nikoli ni bilo upravno-politično del skupnega slovenskega geografskega in jezikovnega prostora. Prekmurški Slovenci so že zelo zgodaj izgubili samostojnost in prišli pod madžarsko nadoblast. Ozemlje je bilo sprva pod györsko, nato del pod sombotelsko in nato še zagrebško nadškofijo (Orožen 1988: 93–106), vedno pa izpostavljeno močni madžarizaciji in pritiskom, ki so se stopnjevali vse do konca prve svetovne vojne. Borko je te razmere dobro poznal:

V bojih s Turki in Madžari se je njih /prekmurskih Slovenceh/ število krčilo bolj in bolj, mnogo se jih je ponemčilo, še več pomadžarilo, strnjeno bivajo sedaj samo med Muro in Rabo, Kučnico in Krko. (Murska straža, 16. avgusta 1919, št. 18)

Zavedal se je, da je v 20. stoletju prišel čas, ko se lahko Slovenci na levi in desni strani Mure po skoraj tisočletnem ločenem razvoju združijo v skupni državi in v njej poenotijo tudi jezik. Jezikovno vprašanje je postavil predvsem kot politično vprašanje, in sicer kot zahtevo, da se slovensko govoreči prebivalci to in onstran Mure kulturno in politično organizirajo ter zaživijo v državi, ki bo združevala vse slovensko govoreče prebivalce na skrajnih mejah slovenskega narodnostnega in jezikovnega ozemlja. V času najtežjih političnih preizkušenj, ko se je odločalo o priključitvi Prekmurja k matični Sloveniji, je Borko postavljal vprašanje jezika kot najpomembnejši element za oblikovanje narodne zavesti v tem prostoru, s tem pa je jezikovno vprašanje, ki ga je reševal na straneh Murske straže, preraščalo v kulturno-politično.

Zastopati hočemo koristi naših obmurskih Slovencev, murskega polja, vzhodnih Slovenskih goric, našega Prekmurja. Pokazati hočemo našim bratom širom Jugoslavije, da še živimo, da nas nahujskane nemške in madžarske tolpe še niso pobile; ravno nasprotno, da ves pritisk Nemcev in Madžarov še bolj vzbuja v nas narodno zavest, prepričanje, da je naša sreča in naša bodočnost edino le pri naših bratih v Jugoslaviji. /.../ V strankarske boje se ne bomo mešali, ker pri nas ob meji je vsako strankarstvo naša smrt. Vse naše moči moramo zbrati samo v ta namen, da rešimo naš narod, da vzbudimo v njem prepričanje, da smo svobodni sinovi svobodne majke Slave. Vse kar je narodno, slovensko, vse kar je dobro, bomo podpirali. (Murska straža, 19. aprila 1919, št. 1)

Uvodnik lepo razodeva Borkov kulturno-politični (in znotraj njega tudi jezikovni) program, ki ga je širil v *glasilu obmejnih Slovencev*, kakor je sam imenoval Mursko stražo. Kako pomembno je bilo v tem programu jezikovno vprašanje, kaže tudi slogan *Govorite povsod slovensko*, ki je bil pogosto izpisan na različnih straneh časopisa. Narodnostna in jezikovna ogroženost sta pogosto prisotni v Borkovem pisanju in kažeta piščevo zaskrbljenost nad usodo ogrskih Slovencev po prvi svetovni vojni.

Silno pristranska madžarska statistika je naštela na tem ozemlju, katerega tvori na severu Monošter na jugu Čentila, med 115 917 prebivalci 72 425 Slovencev, v resnici pa iznaša njihovo število več kot 100 000. (Murska straža, 16. avgusta 1919, št. 18).

Na drugem mestu je zapisal, da je Slovencev onstran Mure še več:

120 000 prekmurskih Slovencev ob dvanajsti uri svoje zgodovine milo prosi, da se jih reši vsaj v zadnjem trenutku pred narodnim poginom. (Murska straža, 3. maja 1919, št. 3)

Borko je s pomočjo že znanih zgodovinskih dejstev o avtohtonem panonskem jezikovnem prostoru in njegovem odklanjanju boljše vizma v 20. stoletju še zaostрил politično vprašanje:

V svojih boljševiskih Novinah (ki se tiskajo v *prekmurskem narečju*) in v madžarskih časopisih obljublja sedaj boljševiska vlada, da bode dala v Prekmurju graditi vse tiste železniške proge /.../. (Murska straža, 11. julija 1919, št. 13, str. 3)

Zapis je zanimiv tudi zato, ker dokazuje, da je leta 1919 Borko že uporabljal izraz *prekmursko narečje* in ne več *knjižni jezik*. O njegovi nenaklonjenosti do ruske revolucije kažejo tudi številni naslovi iz časopisa, npr.: *Boljševiške grozote v Prekmurju*, *Boljševizem na Ogrskem je došel do vrhunca*, *Tisoči Prekmurcev prosijo pomoči ...*

Politično vprašanje je stopnjeval do spoznanja o narodnostem propadu prekmurskih Slovencev:

Poslali nas bodo delat na tuja polja, doma pa bodo zatrli zadnje sledi panonskih Slovencev. (Murska straža, 9. avgusta 1919, št. 17)

Vzroke za to je videl predvsem v politični neorganiziranosti redke prekmurske inteligence, ki je še bila slovensko zavedna. Narodno obrambni značaj in pomen je v začetku 20. stoletja imela le katoličanska publicistika, evangeličanski izobraženci pa so že bili prepričani, da je madžarizacija dosegla svoj namen (V. Novak 1976: 97). Borko je razmere poznal in je bil zaradi takega razmišljanja zaskrbljen, vendar pa je bil prepričan, da na kmetih še živita narodna zavest in ogrska slovenščina:

Slovenci na Ogrskem niso organizirani niti politično niti gospodarsko /.../ Med inteligenco je zelo malo zavednih Slovencev. Narodna samozavest je vzdržala samo na kmetih; zlasti so zavedni Dolinci /.../ Šole so imele doslej edino razlogo, da nauče deco madžarskega jezika in jo vzgoje za zveste renegate. Od približno 100 000 Slovencev, ki žive v Prekmurju, je največji del narodno in politično indiferenten. (Murska straža, 21. junija 1919, št. 10).

Rešitev je videl v združitvi Slovencev, in sicer Mura po njegovem prepričanju v slovenskem panonskem prostoru ne more biti naravna in jezikovna meja, čeprav je stoletja dolgo ločevala nemške in madžarske interese, pri tem pa se je zarisovala kot umetna in nasilna politična meja. Povzročila je jezikovno razcepljenost nekoč enotnega panonskega jezikovnega prostora, ki je na levi strani reke ohranil arhaično podobo, na desni strani pa se je jezik razvijal

vzporedno in pod vplivom središčnega tipa slovenščine ter tako sprejemal nekatere značilnosti slovenskega alpskega jezikovnega prostora, čeprav je izvorno del panonske jezikovne baze, tako kot prekmurska slovenščina. Borko je reki pripisoval povezovalno vlogo v panonskem prostoru, in sicer ta vodi preko jezika in kulture v gospodarstvo in politiko:

Mura sama bi bila prej vez nego ovira naše gospodarske skupnosti, tem večjo vlogo pa je igrala doslej politična meja, ki je uravnavala mišljenje in delovanje prebivalstva v smeri državnega centralizma proti Gradcu in Dunaju oz. Vel. Kaniži in Budimpešti. (Murska straža, 24. maja 1919, št. 6).

2 VPRAŠANJE ZGODOVINE PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Borko je s pomočjo sociolingvističnih in drugi zunajjezikovnih okoliščin sklepal, da v jezikovnem razvoju Slovencev obstajata dva različna jezikovna prostora, ki sta se neodvisno razvijala: panonski in alpski. Opozoril je na podobnosti med prekmurskim ogrskim in slovenskim prleškim (štajerskim) jezikom, pravilno je sklepal, da sta se razvila iz skupne panonske jezikovne baze in da ju je Mura le na videz razločevala (reka ni bila ovira niti za jezikovno niti za gospodarsko skupnost). Pokrajinski tipi jezikov so bili v slovenskem jezikovnem prostoru osnova, iz katere sta se razvila osrednje- in vzhodoslovenski knjižni jezik, slednji pa se je zaradi nejezikovnih vplivov (politika) razcepil v štajersko in prekmursko različico; panonska štajerska različica je bila ves čas pritegnjena v matični slovenski jezikovni prostor, prekmurski jezik pa se je razvijal ločeno in zanj do 19. stoletja v središču sploh niso vedeli. Večstoletna kulturna in politična izoliranost je ogrske Slovence jezikovno oddaljila od osrednjeslovenskega jezikovnega prostora:

Prekmurci so živeli dolga stoletja kulturno in politično ločeni od nas. Vse ostale slovenske pokrajine so imele ozke stike med seboj in v splošnem isto zgodovino, in baš to je vzrok, da so npr. štajerski Slovenci brez težkoč sprejeli skupni knjižni jezik. Medtem pa so bili ogrski Slovenci odtrgani od našega razvoja in jim je bilo narečje več kot je nam; oni so videli v njem tisto, kar smo mi videli v našem književnem jeziku. Imeli so svoje pisatelje, svojo književnost. (Murska straža, 4. oktobra 1919, št. 26, str. 1).

Borko je imenoval nekatere cerkvene pisce, *vrle narodne inteligente*, ki so po njegovem mnenju pisali najboljši jezik. Knjižno prekmurščino je v 18. stoletju normiral Števan Küzmič, in sicer v prevodu Nove zaveze iz grščine, v 19. stoletju so nadaljevali jezikovno knjižno tradicijo katoličani, med katerimi omenja le najznamenitejše (Mikloš Küzmič, Košič, Ivanoczy), v 20. stoletju pa so to normo uresničevali še Klekl st., Klekl ml. in Kūhar.

Vrli narodni inteligenti, kot oba Küzmiča, Košič, Ivanoczy, J. Klekl, Kūhar in drugi so netili spoštovanje in ljubezen do ljubke domače govorice in dajali ubogemu ljudstvu

nekaj duševne hrane v slovenskem jeziku, pisali mu knjige in časopise. (Murska straža, 16. avgusta 1919, št. 18)

Borko je v zgodovini prekmurskega jezika najprej prepoznal predknjižno izročilo, v 18. stoletju se je oblikovala *knjižna prekmurščina*, v 19. stoletju je *ubogo ogrsko ljudstvo* dobilo največ knjig, molitvenikov, koledarjev in časopisov v *slovenskem jeziku*, v 20. stoletju pa so ogrski Slovenci, priključeni matičnemu narodu, začeli sprejemati knjižno slovenščino, narodni buditelji pa so jim še vedno *netili ljubezen do ljudske domače govorice*. Tako razumevanje kaže, da je prekmurski jezik postavljal kot enakovredno in vzporedno knjižno različico osrednjeslovenskemu, in sicer v 18. in prvi polovici 19. stoletja, v drugi polovici 19. stoletja je prepoznal jezikovne tokove, ki so povzročili prehod prekmurskega knjižnega jezika v narečne okvire, v 20. stoletju pa je priporočal strpnost in postopno vpeljevanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v šole, urade in literaturo tudi v priključenem delu Prekmurja.

Na straneh Murske straže je Borko pomagal prekmurskim Slovincem tako, da je v svojem časopisu objavljaj tudi prispevke pisane v prekmurskem jeziku. 23. avgusta 1919 (Murska straža št. 19, str. 1) je napisal članek za prekmurske Slovence in ga je naslovil *Hujskaci*. Napisan je v prekmurščini z naglasnimi znamenji za dolžino, vokalizem je večinoma monoftongičen in knjižno slovenski (izjema je npr. diftong v besedni zvezi *po svojoj vouli* ali pa dosledno zapisovanje vokala *ü*), črkopis je tudi slovenski. Kmalu se je med bralci razvila zanimiva razprava, ki jo je Borko vodil in usmerjal v spoznanje, da je potrebno v 20. stoletju postopno sprejeti skupni knjižni jezik na celotnem slovenskem ozemlju, kar je pomenilo, da je potrebno opustiti prekmurščino kot knjižni jezik. Razprava se je zaostрила, ko je Borko objavil pismo, v katerem se bralec iz Prekmurja pritožuje, da prehod na skupni knjižni jezik ni umesten, da Prekmurci ne razumejo slovenščine v Murski straži in da tudi jezik Kleklovih Novin ni prava prekmurščina. Že pred osvoboditjo je Klekl st. v Novinah uvajal enotni slovenski knjižni jezik in gajico, kar je vsekakor pripomoglo, da so Prekmurci lažje sprejeli jezik in črkopis matičnih Slovencev; tako kot Borko na Štajerskem se je tudi Klekl st. v Prekmurju zavzemal za strpnost in postopno vključevanje ogrskih Slovencev v skupni slovenski jezikovni prostor, pač po načelih, ki jih je v drugi polovici 19. stoletja sprejel tudi Agustič, urednik prvega prekmurskega časopisa Prijatelj.

Zmalimi izkratkami recmij stopin pred prekmurske Slovence i po našen slovenskon jeziki boden pisao, tak, kak mij Prekmurci v ravenskom i goričkom gučimo. Jako so nam potrebne edne novine, šter bi po našen jeziki prihajale, i šter bi mij je tudi lejko razmili. /.../ Čitaka »Novine« bi nej tak po »babilonskon« jeziki prihajale, tej bi bile za nas. (Murska straža, 1. maja 1920, št. 18. str. 2).

Borko je na koncu članka predlagal, da bi Murska straža namenila celo srčan za »prave« prekmurske dopise. 15. maja 1920 je objavil dva odgovora na to pismo, in oba dokazujeta, da to, kar je bilo napisano, ni res. Oba se strinjata, da bi Prekmurci potrebovali slovnico svojega jezika, ker pa te ni, se ne da za šalo pisati *kak je prekmursko pismo napisano*, ampak je potrebno ostati pri jeziku, ki ga prinašajo Kleklove Novine. V Prekmurju je prava *mešanica narečij*, zato je potrebno upoštevati *pravilni pismeni jezik*. Oba dopisovalca tudi poudarjata potožbo, da se Prekmurci učijo slovenske slovnice, ker pač svoje nimajo. Borko sicer navaja, da sta dopisovalca iz Goriškega in Beltincev, vendar se zdi, da bi napisano lahko bilo tudi njegovo stališče, saj na koncu doda, da je Prekmurje v preteklosti imelo svoj knjižni jezik (*prekmurski jezik*), ki je šele kasneje prešel v narečne okvire:

Pri tej polemiki bi se Ljubljanci smejali. A v Prekmurju to ni smešno. Ogrski Slovenci so imeli malo stikov z nami, največ menda v času reformacije, pa tistokrat še niso imeli književnega jezika. Ko pa so slovenske pokrajine sprejele enoten slovstveni jezik, temelječ na slovnici in skupnem pravopisu, so bili Prekmurci že docela pod pestjo madžarske raznarodovalne politike in kolikor narodne kulture so sploh mogli ali smeli imeti, so jo morali osloniti na narečje. Vse do zadnjega časa so izdajali knjige, koledarje, molitvenike v »prekmurskem jeziku« in z madžarsko pisavo. (Murska straža, 15. maja 1920)

Prekmurski knjižni jezik se je potrdil v cerkvenem slovstvu, s Košičevim nastopom tudi v posvetnem (npr. Zgodbe Vogerskoga kraljestva /1848/, Zobrišani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov /1845–1848/ ...), razvila se je publicistika (Prijatelj, Marijin list, Novine ...), za kaj več pa je zmanjkalo časa (Orožen 1989: 60) – slovnice knjižnega jezika, žal, pravočasno niso izdali; leta 1942 pa je kljub temu nastal rokopis prekmurske slovnice v madžarskem jeziku na osnovi besedil iz 18. in 19. stoletja (A. Pavel), tako da lahko govorimo tudi o poskusu slovničnega normiranja prekmurskega knjižnega jezika. V 20. stoletju seveda tudi Borko ni več govoril o prekmurskem knjižnem jeziku:

Prekmurskega jezika seveda ni, obstaja pa prekmursko narečje /.../ Prekmurskega narečja ni potrebno uvaževati radi tega, ker hočejo imeti Prekmurci svoj jezik, temveč zato, ker se še ljudstvo ni vzdramilo od prejšnje politične omotice in smatra narečje za dragoceno svojino. (Murska straža, 15. maja 1920)

3 VPRAŠANJE PREKMURSKEGA JEZIKA V ŠOLSTVU

V skupni državi po letu 1919 tudi Borko ni več zagovarjal obstoja dveh slovenskih knjižnih norm, zato je priporočal postopno prevzemanje *slovenskega knjižnega jezika* tudi med prekmurskimi Slovenci, in sicer s pomočjo *prosvetnega ujedinjenja bivših ogrskih Slovencev*. Pri tem je zagovarjal postopnost in poudarjal, da se prehod prekmurskega knjižnega jezika in slovstva v narečne

okvire ne more zgoditi čez noč (opozarjal je na poskuse, ki so jih Prekmurci naredili že sami, in sicer so Kleklove Novine začele objavljati članke v obeh knjižnih normah – enako že tudi Agustičev Prijatelj v 19. stoletju ali pa Borovnjakova knjižica Angelska služba /okoli 1890/, napisana v »novoslovenščini«), ampak je v šolskih knjigah potrebno, *da imajo poleg sestavkov v narečjih tudi berila v knjižnem jeziku*. Taka usmeritev je bila prisotna tudi v Murski straži – dokler jo je urejal Borko, se je o *ogrski slovenščini* pisalo kot o nekoč knjižnem jeziku, ki je v 20. stoletju prešel v narečne okvire:

Ljudstvo bo sčasoma samo čutilo potrebo, da v javnosti opusti narečje, toda dejstvo je, da te potrebe zaenkrat ne čuti, ker je ne more čutiti. (Murska straža, 4. oktobra 1919, št. 26, str. 1)

Značilno za Borka in njegovo zagovarjanje postopnosti pri uvajanju enotnega slovenskega jezika v prekmurske šole je razmišljanje, ki ga je objavil kot odgovor na pisanje v celjski Novi dobi. Nekomu namreč ni bilo všeč, da je Višji šolski svet začasno uvedel v prekmurske šole čitanke, ki so bile napisane v narečju. Pisec ugotavlja, da ni posebnega razločka med prekmurskim in prleškimi narečjem v Slovenskih goricah in na Murskem polju, zato se z uvajanjem narečja v šole vedoma in namenoma *pači in to proti volji ljudstva*. Borko je zagovarjal prav tako postopno približevanje in usvajanje knjižne norme v prekmurskih šolah, zato je zapisal:

Ni dvoma, da je pisec dobro mislil in da si moramo v resnici želeti čimprejšnjega prosvetnega ujedinjenja bivših ogrskih Slovencev z nami. Ampak dober poznavalec prekmurskih razmer bo pritrdil, da je taktika Višjega šolstva zaenkrat primerna in umestna. /.../ Res je, da se ljudstvo po večini veseli združenja z Jugoslavijo, toda njegov pojem Jugoslavije je malo drugačen kot je naš, ki smo vsled lepega prosvetnega razvoja vcepili ljudstvu občnarodno zavest in globlje politično naziranje. Prekmurci (izvzeti so v resnici narodnozavedni krogi) se še vedno boje Štajercev, Kranjcev, Srbov itd., kar jim bo sicer polagoma minilo, toda za prosvetno izenačenje je potrebno časa in dobrih sredstev. Eno teh sredstev je, da se jim deloma pusti narečje v šolah, da pa se z druge strani smotreno uvaja književni jezik. /.../

Mi sicer ne vemo, kako bodo v bodoče izgledale šolske knjige, toda potrebno je, da imajo poleg sestavkov v narečjih tudi berila v knjižnem jeziku. Tega bi se ljudstvo želelo, ker si sedaj mora želeti. (Murska straža, 4. oktobra 1919, št. 26, str. 1)

Borko seveda ni zagovarjal narečnega šolstva, ampak postopen in sprejemljiv prehod v skupni slovenski jezikovni prostor, pri tem pa je narečje razumel kot most, ki vodi do skupnega cilja. Nasilja ni zagovarjal, saj se je zavedal, da je lahko prehitro uvajanje knjižne slovenščine v šole dvorezen meč – naletela bi na enak odpor kot madžarščina, ki so se je v šolah morali učiti v preteklosti, in ki je bila za prekmurske šolarje prav taku tuja, kot se jim zdi na začetku tuja in nenavadna knjižna slovenščina. Borkova usmeritev je upoštevala jezikovne, sociolingvistične in zgodovinske motive pri razreševanju zapletenega vpraša-

nja prekmurskega (knjižnega) jezika in prav zaradi tega je bila njegova odločitev po prvi svetovni vojni jasna – enotna knjižna slovenščina na celotnem slovenskem ozemlju, vendar previdno in postopoma uvajana:

V šoli je potrebno uvesti izključno književno slovenščino. Če so se dolga leta učili madžarščine, se bodo vendar zdaj hitreje in lažje učili slovenščine. Novine naj izhajajo zaenkrat v narečju, toda polagoma naj uvajajo slovenski jezik. (Murska straža, 15. maja 1920)

V Prekmurju je bilo v začetku 20-ih let 93 šol, in sicer 30 državnih, 2 meščanski, 41 rimskokatoliških, 14 evangeličanskih, 5 občinskih in 1 židovska (Murska straža, 27. marca 1920). Šolstvo še ni bilo urejeno, primanjkovalo pa je predvsem slovenskih učiteljev; pogosto so še vedno učili Madžari, in ker so bili učitelji tudi (in predvsem) organizatorji kulturnega življenja, je razumljivo, da so prekmurški ravnatelji prosili za večjo podporo iz središča.

Borko je veliko objavljajl o šolstvu v Prekmurju, saj se je zavedal, da na začetku potrebuje podporo vseh Slovencev. Prim. npr. članek Nekaj misli o ljudskem šolstvu v Prekmurju (Murska straža, 6. septembra 1919, št. 21), ali pa pismo ravnatelja državne gimnazije v Murski Soboti, ki prosi za večjo podporo in pomoč (Murska straža, 22. novembra 1919, št. 33, str. 2). Zanimivo je, da se je Borko odločil objaviti razpis za vpis v prvi razred gimnazije v Murski Soboti v jeziku, in sicer v mešanici knjižne norme in narečnega besedja, ki je v oklepaju dodatno razlagalo »manj znane« besede:

Vpisovanje in sprejemni izpit za prvi gimnazijski razred v Murski Soboti se bodo opravljali od 20–25. okt. v meščanski (pörgarskoj) šoli. /.../

III. Pri sprejemnom izpiti (eksameni) se more znati: 1. iz slovenščine telku znanja, da more dijak slediti svojim fčenjej, ki bo slovensko ... (Murska straža, 18. oktobra 1919, št. 28, str. 3)

Zaradi sprejemnih izpitov, na katerih se je preverjalo tudi znanje iz slovenščine, se je v Prekmurju pojavila potreba dodatno poučevati slovenščino. Borko poroča, da so se ure težko dobile, in da se je za eno uro inštrukcije računalo 10–12 K; cena se mu ni zdela pretirana (npr. bila je enaka kot polletna naročnina za Mursko stražo), saj *bi bilo za učitelj pod častjo, ako bi za eno uro duševnega dela manj zahteval* (Murska straža, 7. februarja 1920, str. 3).

Jezik v razpisu dokazuje, da je bilo v Prekmurju veliko težav pri sprejemanju enotne knjižne norme, zato so bila Borkova priporočila o postopnosti še kako potrebna in v praksi tudi edino sprejemljiva. Kljub poenotenju knjižne norme pa je Borko poskušal prekmurskim Slovincem uzavestiti spoznanje, da njihov *stari slovenski jezik* ni tako ubog in samo narečen – kot ljubiteljski etimolog je pokazal, da so celo Madžari, ki so dolga stoletja izvajali pritisk na prekmurski (knjižni) jezik, prevzemali prekmurske slovenske izraze. V Murski straži (6.

sptembra 1919, str. 3) navaja nekatere prekmurske besede, ki so jih sprejeli tudi Madžari, npr. *cseber, villa, szena, ruka /obleka/, besed /dogovor/ ...*

4 ODNOS MED PREKMURSKIMI SLOVENCMI IN KAJKAVCI

Po prvi svetovni vojni so se med Hrvati pojavile težnje, da bi Prekmurje moralo postati del Hrvaške. Borko se je takim razmišljanjem odločno uprl, saj je tesnejše stike ogrskih Slovencev s kajkavskim jezikovnim prostorom razlagal kot zgodovinska nujnost. Slovenski panonski prostor je pripadal zagrebški škofiji, v prekmurskih cerkvah so pridigali duhovniki, šolani v Zagrebu ali Varaždinu, pri bogoslužju pa so se vse do 18. stoletja uporabljali kajkavski lekcionarji, saj prekmurskih ni bilo. Najrazširjenější je bil lekcionar N. Krajačevića Sartoriusa, Szveti evangeliomi, vu Nemškom Gradcze 1651.

Šele prekmurski protestanti v 18. in katoličani v prvi polovici 19. stoletja so oskrbeli najpotrebnejše cerkvene knjige v prekmurskem knjižnem jeziku, med njimi ima prav gotovo posebno mesto Nouvi Zákon Števana Küzmiča iz leta 1771, ki je prvi slovenski prevod svetega pisma iz originala. Borko je preveč dobro poznal zgodovino Prekmurja, da bi ob takih hrvaških zahtevah ostal neprizadet – na straneh Murske straže je vse utemeljeno zavrnil:

Bodimo odkriti: v celi hrvaški literaturi ne najdete niti enega stavka o Hrvatih v oze-
mlju med Muro in Krko; ne najdete niti besedice o prekmurskih Hrvatih. Prekmurci tudi
v času najhujšega pritiska madžarske raznarodovalne politike niso izgubili zavesti, da
so ogrski Slovenci. /.../ Prekmurski Slovenci so ostanek panonskih Slovencev, njihova
zgodovina od padca Kocljave države do 12. avg. letošnjega leta se je razvijala ločeno od
ostalih delov in le v času reformacije ter v novejši dobi narodne prebuje iskala stikov s
slovensko kulturo tostran Mure /.../ Ne v preteklosti in ne v sedanosti niso imeli Prek-
murci nobenih stikov s Hrvati, čitajte Kleklove Novine. Pojdite od vasi do vasi in vpra-
šajte ljudstvo, kaj misli, kaj hoče, kaj zahteva. (Murska straža, 30. avgusta 1919, št. 20)

5 Vprašanje prekmurskega knjižnega jezika je Borka intenzivno zaposlovalo od 1919. do 1921. leta. V tem času je bil eden izmed največjih zagovornikov postopnega uvajanja knjižnega jezika v prekmurskem jezikovnem prostoru, kot odličen poznavalec zgodovinskih, kulturno-političnih in jezikovnih razmer pa je zagovarjal teorijo, da je prekmurski jezik nadaljevalec Ciril-Methodove jezikovne tradicije, da se je v 18. in prvi polovici 19. stoletja potrdil kot knjižna različica v protestantskih in katoliških tiskih, nato pa je ob bolj razširjeni osrednjeslovenski knjižni normi počasi prešel v narečne okvire – to se ni zgodilo čez noč, ampak je šlo za več kot stoletno približevanje obeh slovenskih knjižnih različic, za jezikovna prepletanja in razlikovanja, ki so privedla do enotne knjižne norme v slovenskem jezikovnem prostoru, v Prekmurju s težavo dokončno sprejete šele po prvi svetovni vojni. Borkova strpnost, prirojen

občutek za jezik in upoštevanje vseh zgodovinskih resnic v razvoju prekmurskega jezika so Prekmurcem olajšali zadnji korak, ki so ga morali narediti, ko so sprejemali vseslovenski knjižni jezik.

Ko se je Borko preselil k mariborskemu Taboru, njegovih naslednikov vprašanje prekmurskega jezika ni pritegovalo, zato v Murski straži niso več objavljali prispevkov s to tematiko.

O jezikoslovnem delu Avgusta Pavla

0 Pavlovo jezikoslovno delo je bilo v preteklosti⁶¹ že nekajkrat predstavljeno na simpozijih,⁶² v zbornikih⁶³ in priložnostnih člankih,⁶⁴ in sicer v slovenščini⁶⁵ in madžarščini.⁶⁶ Med Slovenci so ga najbolj natančno raziskovali Vilko Novak, Vanek Šiftar, Franc Šebjanič in Jože Filo in vsi so se strinjali, da je največji pomen Pavla jezikoslovca v tem, da je prvi začel odgovorno, sistematično in poglobljeno raziskovati prekmursko narečje in da je bil zadnje

⁶¹ »Vsako desetletje po smrti dr. Avgusta Pavla (2. januarja 1946) se srečujejo raziskovalci, da razpravljajo o delu in življenju še ne dovolj spoznanega in vsestransko ocenjenega 'pesnika, znanstvenika slavista in narodoslovca, prevajalca iz slovenščine v madžarščino, zaslužnega muzealca in knjižničarja, urednika domovinske revije v Sombotelu'.« (Šiftar 1988: 13). Prim. tudi V. Novak (1988: 49–53).

⁶² Npr. leta 1956, ob desetletnici smrti Avgusta Pavla, so v Sombotelu na Madžarskem pripravili predavanja, na katerih so poskušali prvič sistematično in celostno vrednotiti njegovo delo. Prva znanstvena simpozija sta bila organizirana ob njegovi dvajsetletnici smrti in osemdesetletnici rojstva – v Sloveniji Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota (Dr. A. Pavel, njegovo delo in pomen za razvoj slovensko-madžarskih kulturnih odnosov, Murska Sobota, 27. maja 1966) in na Madžarskem Župnijska knjižnica Daniela Berzsényija Sombotel (Sombotel, 27. avgusta 1966).

⁶³ Prvi spominski zbornik je izšel leta 1949, in sicer kot posebna številka revije, ki jo je leta 1933 soustanovil in do smrti urejal prav Pavel (Pável Ágoston emlékkönyv. *Dunántúli Szemle, Vasi Szemle*, Szombathely 1944) – šlo je za 7–8 številko revije, neke vrste spominsko knjigo Avgusta Pavla, v kateri je objavilo svoje prispevke deset avtorjev (tudi Pavlovo bibliografijo). Najobsežnejša slovensko-madžarska zbornika pa sta izšla leta 1967 (*Avgust dr. Pavel*. Ur. Nikica Brumen. Murska Sobota, Szombathely) in 1986 (*Két nép hú fia /beszélgetések Pável Ágostonróll, Zvesti sin dveh narodov /Pogovori o Avgustu Pavlu*. Ur. A. B. Székely, F. Mukič, Budapest, Szombathely).

⁶⁴ Prim. izčrpno nemško pisano predstavitev in oceno Pavlovega glasoslovja Cankovskega govora (Asbóth 1910: 177–202). Glej še V. Novak (1968: 127–130; 1968a: 331–332; 1986: 281–290; 2000: št. 32–37 in 39 str. 11); Filo (1973: 87–93); Šiftar (1988: 13–26); Šebjanič (1956: 98–105), Mihelič (1990: 69–76).

⁶⁵ Najbolj natančno je Pavlovo življenje in delo predstavil Vilko Novak (1970: 295–341).

⁶⁶ Madžarsko bibliografijo del Avgusta Pavla (in o njem) prim. npr. v knjigi, ki je izšla ob stoletnici njegovega rojstva, *Pável Ágoston*, Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely 1986; pripravila jo je Tilcsikné Pásztor Ágnes (po bibliografiji Krajevsky Gizelle iz leta 1946), in obsega 143 strani, na koncu (od strani 145 do 156) je dodan še seznam izpopolnjene literature o Pavlu v slovenskem jeziku od leta 1966, ki jo je pripravil Franc Küzmič (nadaljevanje bibliografije Nikica Brumen, objavljene v dvojzličnem zborniku leta 1967).

desetletje svojega življenja sploh edini posredovalec slovenskega jezika in književnosti na Madžarskem. Pavel se je ob jezikoslovju ves čas ukvarjal tudi z etnologijo, pesnikovanjem, prevajanjem, knjižničarstvom in urednikovanjem, vendar pa se je prav jezikoslovju posvečal celo življenje.⁶⁷ Prva objava sploh je bila vezana na jezik. Leta 1908 je izšlo njegovo prvo jezikoslovno delo (1) Dve razpravi s slovansko-madžarsko snovjo, v kateri je še kot študent poročal o dveh Asbothovih razpravah (o slovanskih izposojenkah v madžarščini in o prehodu *j* v *d'*). Druga njegova dela s področja jezikoslovja so: (2) Glasoslovje slovenskega narečja Cankove, 1908; (3) Jezik Markov, 1912; (4) Jezik najnovejšega prekmurskega slovstva, 1916; (5) Zbirka prekmurskih besedil in zgodovina dosedanjega zbiranja, 1917; (6) Odprto ognjišče v kuhinjah rabskih Slovencev, 1931 (govor Porabcev, prvo tako objavljeno gradivo!); (7) Lov na brinovke, 1942 (porabsko besedilo); (8) Rokopisna slovnica (1942); (9) Rokopisno gradivo za monografijo prekmurskega narečja (glasoslovje, oblikoslovje, skladnja) in Madžarske izposojenke prekmurskega jezika.

Gre torej za najmanj 9 naslovov, med njimi pa so najpomembnejši razpravi Glasoslovje slovenskega Cankovskega narečja in Jezik najnovejšega prekmurskega slovstva ter slovnica, ki je ostala v rokopisu. O teh razpravah je bilo nekaj napisanega, kljub temu pa poskušam dodati še svoje, mogoče celo drugačne poglede, kot smo jih bili vajeni doslej.

1 GLASOSLOVJE SLOVENSKEGA CANKOVSKEGA GOVORA

Pavel je zaznamoval t. i. četrto obdobje slovenskega narečjeslovja.⁶⁸ Toporišič (1987: 217–256) ocenjuje, da je njegovo Glasoslovje »najboljša in najboljše razprava tega obdobja«. Ugotavlja, da gre za natančen opis prekmurskega samoglasniškega in soglasniškega sestava ter glasovnih inovacij v narečju

⁶⁷ »Pavlovo znanstveno delovanje je bilo do razpada dualistične monarhije usmerjeno na področje slavistike: preučevanje in spremljanje razvoja prekmurskega slovenskega narečja.« (Šiftar 1988: 15).

⁶⁸ V razpravi deli slovensko narečjeslovje do osemdesetih let prejšnjega stoletja na sedem obdobjih – sedaj lahko govorimo že o osmem, v katerem je ob starejših ljubljanski in dunajski prišla do izraza predvsem mariborska narečjeslovna šola. Višek je dosegla z *Narečno podobo Dravske doline* (1995) ter *Haloškimi narečjem in drugimi dialektološkimi študijami* (1998) Zinke Zorko, ki je izšolala skupino narečjeslovcev (Mihaela Koletnik, Melita Zemljak, Drago Unuk, Bernard Rajh, Marko Jesenšek), ukvarjajočih se predvsem z raziskovanjem vzhodnoslovenskega jezikovnega prostora; v Mariboru organizirajo tradicionalne Mednarodne dialektološke simpozije (prvi trije so bili posvečeni Tinetu Logarju /1996/, Jakobu Riglerju /1999/ in Martini Orožen /2002/), ustanovili pa so tudi knjižno zbirko Zora (1998).

Cankove, izhajajoč iz stare cerkvene slovanščine in tudi knjižne slovenščine; pri tem se sklicuje na Asbótha in njegovo izčrpno nemško pisano oceno tega dela v Roczniku slawistycznym. Pavlovemu budipeštanskemu učitelju prav tako priznava zasluge za naše narečjeslovje, in sicer z raziskavo o prehodu *j* v *k*, *d'*, *g'* v prekmurščini.⁶⁹

Pavlova razprava je pisana v madžarskem jeziku, širši slavistični javnosti pa je postala dostopnejša po nemški Asbóthovi predstavitvi (Asbóth 1910: 177–202).

Med prvimi je pritegnila Škrabca,⁷⁰ ki mu jo je poslal avtor sam.⁷¹ Asbóthova ocena Pavlove razprave o glasoslovju Cankove ga je zanimala,⁷² saj se je nekaj let pred tem (1890 do 1893) zapletel v polemiko z Oblakom o istem vprašanju, in sicer o razvoju fonema *j* v prekmurščini.

Škrabec je zagovarjal tezo o dveh inačicah tega fonema v slovenskih narečjih (nepriporčniški *i* in velarni drsnik *j*), in prav v prekmurščini je dokazoval obstoj *j*-ja in njegov prehod v zveneči velarni zapornik *g* ali zveneči palatalni zapornik *d'* in nato po prilikovanju naprej v nezveneči velarni zapornik *k*. Šlo je za znamenito »nemško pravdo z dr. Oblakom« – začela se je v Jagičevem Arhivu,⁷³ se nadaljevala v pismih med Škrabcem in Oblakom⁷⁴ ter Cvetju ob analizi Asbóthove ocene⁷⁵ Pavlovega Glasoslovja –, v kateri je Škrabec dokazoval napačno Oblakovo razlago prehoda *j* v *k* v imenovalniku množine samostalnikov moškega spola (*vucje*, *vucke*).

⁶⁹ O tem prim. tudi Mihelič (1990: 72).

⁷⁰ »Kaker Broch, tako je tudi Asbóth prijatelj naši slovenščini. Kar ginljivo je, kako priporoča knjigo svojega učenca o prekmurščini v Cankovi, in kako dokazuje, da more po nji jezikoslovec spoznati to narečje, če tudi ne ume madžarskega jezika.« (Škrabec 1995: 401).

⁷¹ »Vseučiliški profesor slavistike v Budapešti Oskar Asbóth pa mi je blagovolil poslati v posebnem odtisku iz krakovskega slavističnega ročnika svojo oceno v madžarskem jeziku pisane knjige ogerskega Slovence Avgusta Pávla o glasoslovju narečja njegove domače vasi Cankove, po madžarsko 'Vashidegkút', 3/4 ure od Radgone.« (Škrabec 1995: 400).

⁷² Asbóth je o tem obvestil tudi Pavla – v nedatiranem pismu mu je priložil »Škrabčevo čudovito pametovanje o obliki *vucké*, mogoče se boste izraza dotaknili v Arhivu, Slovenski Philologiji ali pa v kakšni slovenski reviji, jaz za to nimam volje, Škrabca tako ali tako ni mogoče prepričati.« Prim. Klujber Varga (2012: 98).

⁷³ Škrabec je leta 1890 napisal razpravo v nemščini (O nekaterih težjih vprašanih slovenskega glaso- in oblikoslovja), ki jo je objavil v Jagičevem Arhivu 14/1892. Slovenski prevod prim. v Jezikoslovnih delih 4 (Škrabec 1998: 203–222, in sicer 213–218) in nadaljevanje te razprave iz leta 1893 (Pojasnila in nadaljnja razglabljanja), ki pa je Jagič ni objavil in je izšla šele leta 1919 v Škrabčevih Jezikoslovnih spisih I. Slovenski prevod prim. v Jezikoslovnih delih 4 (Škrabec 1998: 223–261, in sicer 239–250).

⁷⁴ Prim. Škrabec (1998: 372–380).

⁷⁵ Prim. Škrabec (1995: 400–410; 1998: 213–218 in 239–250).

Asbóth je v oceni⁷⁶ Pavlove glasoslovne razprave o narečju Cankove⁷⁷ označil njuno razpravljanje za »prepir«,⁷⁸ ki je nastal, ker je bila problematika do tedaj neznana in neobdelana. Pri tem je opozoril na svojo razpravo o prehodu glasu *j* v *gy* (Asbóth 1908: 461–521), za katero mu je Pavel zbral veliko narečnega gradiva, in pojasnil, kako se pisani *j* v prekmurskih tiskih v resnici izgovarja.⁷⁹ Asbóth je s pomočjo Pavlovega gradiva pravilno razložil razvoj nezvenečega

⁷⁶ Asbóth se je dobro naučil prekmurske slovenščine, dopisoval pa si je tudi v knjižnem jeziku. »Ohranjena slovenska pisma izpod Asbóthovega peresa, ki so v takrat običajni madžarski transkripciji, pričajo o dokaj dobrem poznavanju prekmurskega narečja (ravensko-goričkega) in njegovih številnih značilnostih.« In »Preseneča dokaj razsežen in prožen besedni zaklad ter vpletanje knjižnih slovenskih izrazov, kar spet potrjuje Asbóthovo poznavanje slovenskega knjižnega besedja /.../« (Šebjanič 1964: 11).

⁷⁷ »Glede na to, da je Asbóth visoko cenil Pavlovo dejavnost, predvsem pa njegovo delo o glasoslovju cankovskega narečja, je omembe vredno tudi njegovo prizadevanje v smeri popularizacije te študije v izvenmadžarskih slavističnih krogih. Odtod 5. februarja 1910 leta njegovo opozorilo Pavlu na razglednici, naj mu sporoči, komu je poslal ali hoče poslati svojo tiskano študijo in hkrati s tem takoj konkretna poizvedba, če je svoje delo poslal Jagiću na Dunaj, ob zaključku svojih vrstic mu tudi sporoča, da je sam poslal en izvod razprave v Krakow.« (Šebjanič 1964: 17).

»Toda mislil je tudi na mednarodni slavistični svet, ki mu je madžarščina tuja in je napisal za krakovski Rocznik slawistyczny obširen izvleček iz Pavlovega dela s spremnimi opombami.« (V. Novak 1970: 313).

⁷⁸ V. Novak (1970: 310) opozarja, da je Asbóth uporabil enako oznako tudi v svoji razpravi o prehodu *j* v *d'*, kjer piše, da sta se Oblak in Škrabec pripravila »brez poznavanja prekmurskega glasoslovja.«

⁷⁹ »Glede na to, da je v svojem slušatelju Pavlu odkril talentiranega in požrtvovalnega zbiralca jezikovnega gradiva ter sodelavca, ki ga je še posebej navedel na raziskovanje in proučevanje malo znanega prekmurskega slovenskega narečja (o katerem so dotlej na Madžarskem redko pisali), je na tem jezikovnem področju zbrano gradivo o spremembi »j« v »gy« uporabil za nastopno predavanje na budimpeštanski znanstveni akademiji (1907), kakor tudi za nadaljevanje kritičnega obračuna z Melichovimi lingvističnimi postavkami.« (Šebjanič 1964: 9–10).

»O tem, kako visoko je Asbóth cenil to Pavlovo pomoč, priča njegovo priznanje v uvodnem delu leta 1908 dotiskane razprave »A j – gy váltózás a hazai szlovének nyelvében és a dunántuli magyar nyelvjárásokban (Sprememba j–gy v jeziku naših Slovencev in v prekdonavskih madžarskih narečjih)«, kjer piše, da je naletel v enem svojih študentov »na odličnega voditelja, učitelja, ki mu je lahko dal popolno informacijo vsaj o jeziku neke majhne pokrajine (str. 4)«. V pogavju o spremembi »j« v »gy« na začetku besed (str. 15), pa je posebej zapisal, da Pavla karakterizira – »temeljito poznavanje jezika (slovenskega – prip. F. Š.), talent ostrega opazovalca, pogost stik z jezikovnim področjem, pridnost, vnema«. Na to laskavo oceno Pavlove dejavnosti je vsekakor vplivalo tudi njegovo obširno in na univerzitetnem konkurzu nagrajeno delo »A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana (Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja)«, ki ga je Asbóth v celoti prejel na vpogled po svojem nastopnem predavanju na znanstveni akademiji, vendar še pred njegovim razširjenim in dopolnjenim natiskom (Šebjanič 1964: 10). Prim. V. Novak (1970: 310).

palatalnega zapornika *t'* v prekmurščini, ki je praviloma nastal le po palatalizaciji, in sicer pred glasovno spremembo v položaju po nezvenečimi soglasniki. Razvoj je potekal vzporedno s prehodom zvenečega palatalnega zapornika *d'*, ki je odraz *j*-ja po zvenečih soglasnikih, v zveneči velarni zapornik *g* – tako se je tudi nezveneči velarni zapornik *k* razvil iz *j*, nezveneči palatalni zapornik *t'* pa je bil le vmesna glasovna stopnja (Asbóth 1910: 202). Pavlovo gradivo dokazuje, da se je zveneči *d'* v Cankovi razvil iz pripornika *j* pred zadnjimi samoglasniki, nezveneči *t'* pa iz *j* pred sprednjimi samoglasniki in za nezvenečimi soglasniki. Asbóth (1910: 202) je ta prekmurski pojav povezal z enakimi spremembami v madžarskih dialektih na drugi strani Donave ($g < /g' / < d' < j$; $k < /k' / < t' < tj < j$) in tako s pomočjo geografske lingvistike predstavil enoten razvoj te izoglose v panonskem jezikovnem prostoru (refleks za *d* + *j* je za osrednje- in vzhodnoslovenski jezikovni prostor – torej tudi za od Asbótha imenovano Ung.-Slov. (Asbóth 1910: 202), tj. za takratno slovenščino na madžarskem, prekmurščino –, vedno in povsod *j*, ki v prekmurščini nima analognih oblik, ampak izvirne slovenske razvojne rešitve za praslovenski *j* pred naglašnim samoglasnikom (Asbóth 1910: 203) – tako npr. prekmurski *j* iz *h* za samoglasnikom in pred premorom ne more v *g* ali *d' /prah > praj/*).⁸⁰

Podobno je razvoj razlagal tudi Škrabec, saj se ni strinjal z Oblakovim zavračanjem prehoda *j > k* in njegovo tezo o imenovalniku množine *vucké*, ki je kontaminacija iz *vucje* in *vuki*. Škrabec je mislil, da bi taka spojitev dveh morfemov lahko dala samo *vukcǰé*. Asbóth je glede tega na Škrabčevi strani,⁸¹ ki izhaja iz oblike *vuci*;⁸² *i* v imenovalniku množine se zaradi naglasnega pomika naprej (*možjé*, *tatjé*, *gradóvi*) ni obdržal, iz i-jevskih in u-jevskih debel pa se je razširila končnica *-je* (*vuci* : *vucjé*). Asbóthovo in Škrabčevo razumevanje

⁸⁰ Ohranjeno je tudi Asbóthovo pismo Pavlu (20. marec, brez letnice; Pavel je bil še študent), ki osvetljuje to vprašanje (objava in prevod v Klujber Varga 2012: 97–98):

Dragi prijatelj! Lepo Vas prosim, da nemudoma odgovorite na sledeče vprašanje. Je mogoče najti take _____, v katerih v primerih končnice *-diti d* preide v iterativum (_____ bǔditi – pobǔdjen Kǔzmič Máté ev. XI: 11), so tvorbe (kǎpǔzések) tipa *zbǔdjǎvati*, *precidjǎvati* žive (Kǔzmič Máté ev. X: 8 mrtve *zbǔdjǎvajte* – XXIII: 24 *precidjǎvate komára*) in v kolikor so ali se te oblike izgovarjajo z *dgy*-jem kot analitične tvorbe tipa *zǔdǔdgyeno* iz *zǔditi* ali pa se iterativi izgovarjajo z *gy*-jem *zbǔgyǎvati* (?), tako da je mogoče *gy* razložiti iz *j*-ja, ki stoji pred zvenečim zvočnikom. Poznate takšen iterativ, ki je nastal iz glagola s končnico *-jiti*, ki se konča na *-djǎvati* oz. *-gyǎvati*?

Na ta vprašanja prosim pisne odgovore. Če boste v ponedeljek na univerzi, bodite prijazni in me točno ob 10. uri počakajte pred kabinetom! Srčen pozdrav. Asbóth

⁸¹ O tem prim. tudi Škrabec (1995: 401).

⁸² »Najstarejša oblika imenovalnika množine od *влькъ*, je, kakor vemo, *вльци*, kar da v narečju ogrskih Slovencev *vuci*.« (Škrabec 1998: 214)

tega glasovnega pojava je torej enako,⁸³ zato preseneča nadaljevanje, ki sledi v oceni Pavlovega Glasoslovja:

.../, nimmt aber dann einen unmöglichen Übergang von -cje zu -cge an, voraus -cke durch Assimilation entstanden wäre! (Asbóth 1910: 199).

Zdi se, da Škrabčevo stališče vendar ni bilo tako »nemogoče« in da je šlo za neporazum, ki je nastal tudi zato, ker Jagić v Archivu ni objavil drugega Škrabčevega odgovora Oblaku. Asbóth je bil zato prepričan, da Škrabec pripisuje madžarskemu *gy* (to je palatalnemu *d'*) vrednost palatalnega *g'* in tako ne pozna izgovarjave prekmurskih Slovencev, ki po soglasnikih izgovarjajo *d'* namesto *j*, iz tega pa nastane *g* (Asbóth 1910: 200). Škrabcu je tako v Pavlovi oceni Glasoslovja napravil krivico,⁸⁴ na katero ga je le-ta tudi opozoril.⁸⁵

Škrabec je v neobjavljenem odgovoru Oblaku nespornost natančno razložil:

V istem sorazmerju kakor nezveneči *ty* in *k* je seveda zveneči *gy* do *d* in *g*. Če torej pri nas iz *ty* (*tj'*) = *č* lahko nastane *k*, kakor je razvidno iz navedenih zgledov, mora biti mogoč tudi *g* iz *gy* (*dj'*). Dr. Oblak je mnenja: »V besedi možgani *g* sploh ni nastal iz *j*.« Popolnoma se strinjam z njim; nastal je iz *dj'* *.../* Popolnoma zadostuje, da je izkazano, da se je najprej *j* lahko spremenil v *gy* (*dj'*) in potem *gy* v *g*. Da se je ta možnost tudi uresničila, dokazujejo razni zgledi, ki sem jih navedel jaz, pa tudi dr. Oblak (Škrabec 1998: 240).

Ko je Oblak leta 1894 zapisoval prekmurska narečja, je v pismu⁸⁶ Škrabcu potrdil, da je razlaga množinskega imenovalnika *-cje iz -cke* pravilna, enako pa je o tem poročal tudi Jagiću na osnovi premene *j* v *k'* in *g'* v makedonskem narečju.

Dodati je potrebno, da je prehod *j > d'* praviloma možen le na začetku besede, sredi besede pa le pred naglašnim zlogom oz če je *j* za soglasnikom (Ramovš 1924: 164). V Cankovi se je *d'* pred sprednjimi samoglasniki zaradi disimilacije razvil naprej v *g*, pred zadnjimi samoglasniki ter *k*-jem in *č*-jem pa v

⁸³ »Tukaj se torej z Asbóthom popolnoma vjemam.« (Škrabec 1995: 401).

⁸⁴ »Škrabec verteidigt seinen unmöglichen Standpunkt gegen Oblak, wobei er von den Lauten des Ung.-Slovenisch nicht spricht, wie der Blinde von den Farben, ein Vorwurf, von dem man allerdings auch Oblak nicht freisprechen kann.« (Asbóth 1910: 199–200).

⁸⁵ »Najprej gre za prehod *k* v *g* ali če hočete, *g'* v *k'* *.../* Oblika *-cge* je samo teoretično vzpostavljena, v resnici pa je takoj ob nastanku prešla v *-cke*. Ja, kaže celo, da je ravno nezvenečnost predhodnega sičnika povzročila otrditev zvenečega pripronega *j* v zapornik, ki je potem naravno moral postati nezveneč. Ko bi ne bilo tako, bi morale poleg *é*, *vlaské*, *pisáčke* obstajati tudi oblike *vrazgé*, *možgé*, vendar jih, kolikor vemo, ni. S tem odpade vse, s čimer mi je bilo ugovarjano glede 'posebnega' prilikovanja *vucgé* v *vucké*.« (Škrabec 1998: 214).

⁸⁶ Sebeščan na Ogrskem, 2. 10. 1894. Prim. Škrabec (1995: 406).

dž. Greenberg postavlja tak prehod najkasneje v začetek 18. stoletja,⁸⁷ pisava z *gy* pa je prevzeta iz madžarskega črkopisa za zveneči mehki zapornik. Gre za spremembo drsnika v nezvočnik, ki se je iz slovenskih severovzhodnih področij širila tudi v madžarski narečni prostor (Greenberg 2002: 178). V prekmurskih tiskih je *d'* zapisan z madžarskim znakom *gy*, *t'* pa s *ty*, za soglasniki pa pogosto kot *j* (po madžarskem vzoru za *j*, ki se je razvil iz *t'* ali *d'*) – taka zamenjava, in še izgovor *j* v nenaglašnem zlogu, sta povzročila zmedo, tako da sta se začela *gy* in *ty* zapisovati tudi za samoglasniki (*d'èslì : bod'āti : div'dì*) (Ramovš 1924: 165–166). Iz Pavlovih primerov je razvidno, da je *j* (1) prešel v *d'* ali celo v palatalizirani zveneči zlitnik, (2) za nezvenečim nezvočnikom se je prililil v *t'*, (3) *d'<j* in *t'<j* pa sta se lahko različila v *k* ali *g*; to pomeni, da je *k* (*t'*) odraz za *j* pred samoglasnikom in za nezvenečimi soglasniki, *d'* (*g*) pa odraz za *j* v položaju pred sprednjimi samoglasniki in za zvenečimi soglasniki.

Tako je pokazano, da sta Asbóth in Škrabec enako razlagala prehod $j > t' > k' > k$ in $j > d' > /g'/ > g$, in sicer pred sprednjimi samoglasniki, oba pa sta tudi dvomila v nekatere posamezne Pavlove razlage glasovnih sprememb v prekmurščini, npr. v brezizjemni prehod *j* v *t'* in *d'* za soglasniki.⁸⁸ Asbóth v svoji oceni opozarja npr. na narečne izjeme – kadar se je *j* razvil iz *h*, ne more preiti v *d'* ali *g* (Asbóth 1910: 203).

Opozoriti je potrebno tudi na napačno Pavlovo tezo, da *j*, ki se je razvil iz *d'*, v imenovalniku množine moškega spola ne more preiti v *d* ali *g'*, saj vemo (Ramovš 1924: 167), da je slovenski odraz za *dá* in *á* enak, tj. *j*, in sicer v vseh položajih besede.

Škrabec (1995: 409) se v pregledu Pavlovega Glasoslovja sklicuje na Asbótha in pravi, da delo ni »brez napake in pomanjkljivosti«. ⁸⁹ Predstavi npr. napačni zapis imenovalnika množine *d'áräm'dä* oz. *d'áräm-gä* (jarem) – pravilno je le *jármì* ali morda *d'ármì*. Priznava, da gre le za posameznosti, ki delu v celoti ne škodijo, zato poudarja njegovo veliko vrednost in ga postavlja za zgled, kako

⁸⁷ »Vendar pa te spremembe še ni bilo, ko je Pavel zbiral gradivo te vasi ob koncu 19. stoletja.« (Greenberg 2002: 177).

⁸⁸ »Jaz se do zdaj po izreki mojega Lendovčana, ki je preživel 2–3 leta tudi v Cankovi, tega nisem mogel prepričati. Spomina vredno je tudi, da piše Števan Kühar v Bratonicih v svojem 'Národnem blágu Vogrskij Slověncov' (objavil Štrekelj v 'Časopisu za zgodovino in narodopisje' 7. letnik) vedno sam *j* brez kake opombe o kaki posebni izreki; le ko hoče oponašati 'lüteranskega fararja', piše *gje sta za jesta* (sta) in *gjô za jo* (jedel).« (Škrabec 1995: 406).

⁸⁹ Asbóth opozarja, da Pavel pozna samo dolžino in kračino, Škrabec (1995: 409) pa misli, da je v prekmurščini še ohranjena tonemska razlika med akutom in cirkumfleksom, čeprav je Pavel ne označi (*krízna pòut : po pòuti*).

je potrebno raziskovati in zapisovati⁹⁰ slovenska narečja. Enako o njegovem dialektološkem delu sodi V. Novak: »Pavel je bil zelo natančen pri zapisovanju narečnih oblik in težko bi mu kaj resnega mogli očitati glede tega.« (Székely/Mukič 1986: 55)

Asbóth (1910: 177) je v uvodu svoje ocene zapisal, da je glavna vrednost Pavlovega dela zanesljivo gradivo. Glasoslovje je predvsem rezultat Pavlovega samostojnega dialektološkega dela, odličnega razumevanja jezikovnih razmer v Prekmurju, dobrega poznavanja prekmurskega knjižnega jezika v tiskih 18. in prve polovice 19. stoletja ter prehoda knjižne norme v narečne okvire ter raziskovanja le-tega na terenu in v tiskih do začetka 20. stoletja.⁹¹

2 JEZIK NAJNOVEJŠEGA PREKMURSKEGA SLOVSTVA

Gre za najbolj kontraverzno Pavlovo jezikoslovno razpravo, v kateri obravnava prekmurski knjižni jezik, in sicer najprej sodobni v Marijinem listu, Kalendarju srca Jezušovega, tudi Novinah, nato pa spregovori o nastanku in razvoju prekmurskega knjižnega jezika in glavnih razlikah med prekmurščino in avstrijsko slovenščino ter o prekmurskih narečnih posebnostih, ki tak tip prekmurskega knjižnega jezika tudi opravičujejo.

Slovenski raziskovalci Pavlovega jezikoslovnega dela so bili nad razpravo presenečeni in je niso znali uskladiti s sicer jasnim Pavlovim odnosom do madžarščine in slovenščine oz. prekmurščine. Presenetilo jih je Pavlovo zavzemanje za ohranitev »posebnega prekmurskega jezika«, kar so čutili kot »odpadništvo«, čeprav tega nihče ni zapisal, ampak so iskali rešitve v redkih iz vsebine potegnjenih citatih (npr. iz uvoda, da sta ogrski prekmurski jezik in avstrijski slovenski jezik eden in isti in da so med njima le narečne razlike; ali da je pravilni izraz za jezik v Prekmurju slovenski jezik in ne vendski), ali pa kar v politiki (da je šlo za pritisk ortodoksne madžarske državne politike).

⁹⁰ »Razen zapisov Antona Breznika v Štrekljevi zbirki do Pavlovih objav ni bilo tako natančnih fonetičnih zapisov ljudskih pesmi pri nas« (V. Novak 1986: 282).

⁹¹ »Od domačih pisanih jezikovnih virov je uporabljal avtor Küzmičev Nouvi Zákon, molitvenika Duhovna hrana in Krizsna pout, Košičev prevod madž. Slovnice iz 1833 in Küzmičeve Szvéte evangyeliome, rokopisno bukovniško pesmarico Vszakojaeske szvetszke peszmi ter zasebna pisma. Že Asbóth je poudaril v svojem poročilu o delu, da avtor v začetku ni imel pri roki niti Pleteršnikovega slovarja, poleg tega pa je uporabljal le še Miklošičev Etymol. Wörterbuch. Nekajkrat navaja tudi Vondrákovo Vergl. Slav. Gramm., Janežič-Sketovo Slov. slovnico, Raičev spis o Prekmurju NK LMS za 1969, Bosančeve Junačke nar. pjesme. – V zvezi z razvojem ü-ja pa kritizira npr. Melicha.« (V. Novak 1970: 312–313).

Vilko Novak (1970: 316) je nastale težave pojasnil s Pavlovimi besedami, ko mu je некоč v pogovoru zaupal, da je moral zaradi političnih razmer pisati proti svojemu prepričanju, čeprav je pristal le na najmanjše koncesije. Novak je zelo dober poznavalec razmer v Prekmurju in ker je razumel Pavlovo stisko, je presešel brezpredmetno in zgrešeno razpravljanje o njegovem (ne)slovenstvu in (pro)madžarstvu s stvarno oceno, da je vrednost Pavlove študije kritična obravnava knjižne oblike prekmurščine v nekem razdobju.

Sicer pa se zdi, da je le Novak, ki je med Slovenci najbolj poznal in doumel Pavla (Šiftar 1988: 22), edini poskušal razumeti Pavla, ko je v 27. točkah zagovarjal samostojnost in upravičenost posebnega prekmurskega jezika nasproti »avstrijski« slovenščini,⁹² tj. osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku.

Prav na tej točki se moje razumevanje Pavlovega odnosa do prekmurščine razlikuje od mnenj starejših raziskovalcev – njegova razprava ne spominja na odpadništvo, ampak predstavlja stvaren pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika, ki se je vse do 19. stoletja razvijal ločeno v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru (Orožen 1996a: 80–102). Gre enostavno za spoznanje o dveh tipih slovenskega knjižnega jezika, o dveh slovenskih knjižnih normah, tj. o osrednje- in vzhodnoslovenski, in v okvirih slednje se je že v 18. stoletju oblikoval prekmurski knjižni jezik (Orožen 1989: 37–60). Normiral se je podobno kot osrednjeslovenska knjižna različica v 16. stoletju, ko se je s katekizmom in abecednikom začelo burno obdobje slovenskega protestantizma in doseglo (jezikovni) parnas s celotnim prevodom Biblije v slovenščino. Trubar se je zavestno odločil za nadnarečni značaj osrednjeslovenskega knjižnega jezika, Kreljev jezikovni koncept je tako podoba gospod Trubarjeve kranjščine »diahrono« dopolnjeval in uredil nedosledni črkopis, Dalmatin pa je s premišljenim upoštevanjem obeh dosegel stopnjo jezikovne zrelosti, ki je omogočila prevod svetega pisma.

Popolnoma enako, le z zamudništvom več kot 150 let, se je oblikoval knjižni jezik v Prekmurju. Protestanti so poskrbeli za katekizem (Temlin, 1715) in abecednik (1725), Števan Küzmič pa je leta 1771 izdal *Nouvi Zákon* in v njem tako kot Dalmatin normiral prekmurski knjižni jezik kot nadnarečno tvorbo, izhajajočo iz ravensko-goričkih narečnih osnov (Jesenšek 1996: 113–152). Dve slovenski knjižni normi sta soobstajali do sredine 19. stoletja, ko je v pomladi narodov zaradi kulturno-političnih in jezikovno-zgodovinskih vzrokov prišlo do poenotenja slovenske knjižne norme. Jezikovna enotnost je v pomladi

⁹² »S temi točkami je podal povzetek svoje knjige o glasoslovju, razširjen z oznako akcenta in oblikoslovja. /.../ Vrednost Pavlove razprave je še vedno v tem, da je v njej sestavno in kritično obravnaval knjižno obliko prekmurščine v nekem razdobju ter s tem tudi dopolnil svojo glasoslovno študijo.« (V. Novak 1970: 316).

narodov postala predpogoj za Združeno Slovenijo in jezikovno vprašanje je postalo najprej in predvsem tudi politično vprašanje. Prekmurski katoliški izobraženci so se tega zavedali in so sprejeli skupni knjižni jezik, protestantski krog s Kardošem na čelu pa je nasedel obljubam madžarskih politikov in se je trdno oklenil »starega slovenskega jezika« (Jesenšek 1998a: 121–138) ter tako nezavedno pomagal ohranjati še skoraj sto let prisotno »teorijo« o posebnem vedskem jeziku na Madžarskem.

Pavel je politične in jezikovne razmere v Prekmurju odlično poznal. V časopisih Prijatelj, Novine, Ivanocyjev Kalendar, Marijin list, Murska straža je spremljal⁹³ prehod prekmurskega knjižnega jezika v narečne okvire (Jesenšek 1999a: 327–343). Med soočanjem prekmurske in osrednjeslovenske jezikovne različice je v prvi tretjini 19. stoletja opravil pomembno vlogo vzhodnoštajerski knjižni jezik Dajnkovega kroga, v drugi polovici stoletja pa so bili posredniki tudi časopisi, izhajajoči na levi in desni strani Mure, ki so prinašali poročila in zapise v različicah slovenskega jezika – v osredju so tako vlogo nekoliko prej opravile Bleiweisove Novice.

Pavel je dobro poznal jezikovnozgodovinske razmere v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. Zbiral je jezikovno gradivo in posebnosti starejših prekmurskih pisateljev, hkrati pa je natančno poznal in suvereno obvladoval tudi sodobne narečne razmere v Prekmurju. Zavedal se je stare prekmurske knjižne norme in sodobne narečne razcepljenosti prekmurskega prostora. V razpravi o jeziku najnovejšega slovstva je tako prišel do spoznanja, da je knjižni jezik starejših prekmurskih pisateljev veliko čistejši in enotnejši kot prekmursko narečje (V. Novak 1970: 316).

To je torej jezikovnozgodovinsko ozadje, ki potrjuje Pavlovo misel o različnosti »avstrijske« in »prekmurske« slovenščine (danes uporabljamo izraza osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik, ki izhajata iz alpske in panonske osnove) in je ne kaže kot odpadništvo ali klonitev pred političnimi pritiski, ampak kot jezikovnorazvojno dejstvo. Razumljivo je tudi, da je Pavel zavračal sinkretizem obeh knjižnih norm, kakor se je kazal v časopisih (napovedal je, da se bo iz takega načina razvil nemogoč mešan jezik /V. Novak 1970: 316/), saj se je bal »luninega jezika«, kakor je Bleiweis, urednik Novic, poimenoval ponesrečeno mešano jezikovno tvorbo naših ilircev na čelu z Razlagom in Kočvarjem. V uvodu v rokopisno slovnico je zato jasno zapisal, da prekmurski jezik spada v skupino južnoslovanskih jezikov in da je večje osamosvoje no-

⁹³ »Zato je prvi prekmurski jezikoslovec Avgust Pavel, ki je sam izšel iz teh publikacij, ob njihovi desetletnici napisal celo razpravo, v kateri je grajal njihov neurejen jezik.« (V. Novak 1976: 89).

rečje slovenskega jezika, od katerega se loči predvsem po različnih naglasnih znamenjih, intonaciji, mehčanju soglasnikov in arhaičnem besednem zakladu.

3 ROKOPISNA SLOVNICA

Pavlova prekmurska rokopisna slovnica je med Slovenci slabo poznana, saj je ostala v rokopisu in neprevedena. O njej sta doslej na Slovenskem bolj obširno pisala le Greenberg (1989: 353–364) in Bajzek Lukač (1999: 175–190), okoliščine, v katerih je nastajala, je pojasnil V. Novak (1970: 305–307), prizadevanja za prevod v slovenščino in angleščino ter natis pa je predstavil Jesenšek (2011a: 70–85).

Med madžarsko okupacijo Prekmurja so madžarski oblastniki organizirali tečaje za »jugoslovanske« učitelje in za madžarske, ki so se v šoli srečevali z »vendščino«. Pri teh programih izobraževanja je sodeloval vsaj do leta 1943 tudi Pavel, ki je z Antauerjem pripravil Abecednik in Recsник za madžarski jezik (Šiftar 1988: 24). Prizadeval si je, da bi lahko izdal tudi prekmursko slovnico in delo so mu kljub odkritimi nesoglasji z Mikolo le zaupali. Slovnica ni ugodila željam, da bi z njo lahko potrdili vendsko teorijo o posebnem prekmurskem jeziku na Madžarskem, zato jo pomadžarjeno Prosvetno društvo za Prekmurje ni priporočilo za natis. Slovenski posredovalci Pavlovega dela praviloma niso razumeli, zakaj se je odločil, da bo napisal vendsko slovnico. V ocenah so zelo previdni in se izogibajo odgovoru na vprašanje, kaj pomeni ta slovnica in zakaj jo je Pavel napisal (Šiftar 1988: 25). Če je v razpravi o glasoslovju Cankove ves čas opozarjal, da gre za *slovensko* narečje in če je bil glede jezika nedvoumen tudi v razpravi o jeziku novejšega prekmurskega slovstva, kjer je zapisal, da sta prekmurski (domači) in središčni slovenski (avstrijska slovenščina) jezik socialnozvrstno enotna, le da pripadata različnim narečnim skupinam, pa v slovnici ne uporablja več izraza *slovenski jezik*, ampak dosledno le *vend nyelv*. Ali je to pripeljalo do označitve, da njegova rokopisna slovnica »nosi pečat največje koncesije okupatorski hierarhiji v Prekmurju in na Madžarskem«? (Šebjanič 1967: 17)

Tako kot razprava o jeziku novejšega prekmurskega slovstva je tudi rokopisna slovnica odprla na videz zapleteno vprašanje Pavlove narodne zavesti, ki ga slovenski razlagalci, izjema je Vilko Novak, niso znali zadovoljivo razložiti (Jesenšek 2003: 47).⁹⁴

⁹⁴ Zanimivo je, da so ga manj obremenjeno, in zato bolje, doumeli Madžari. Prim. Novakovo (1970: 298–299) razmišljanje v Razpravah SAZU in njegovo izjavo v intervjuju, ko je na vprašanje F. Mukiča, ali ima G. Kiss prav, ko pravi, da Avgust Pavel ni bil niti

3.1 Novak je Pavlovo odločitev, da med Madžarsko okupacijo Prekmurja napiše »vendsko« slovnico, lahko ustrezno razložil, saj je dobro poznal zgodovinske, politične, in jezikovne razmere tistega časa, predvsem pa se je o tem veliko pogovarjal in tudi dopisoval s Pavlom. Sociolingvistični pristop, odlično razumevanje jezikovnih in slovstvenih razmer v Prekmurju in tesni osebni stiki s Pavlom so mu omogočili stvarno razlago, da je bila prav rokopisna slovnica »osrednje vprašanje, ki je v času zasedbe določalo Pavlov odnos do Prekmurja in odnos madžarskih oblastnikov ter madžaronov do Pavla« (V. Novak 1970: 305). Razlago dopolnjuje naslednja oznaka:

Ker mu slovenska domovina ni zmogla dati primernege mesta za delo, je moral ostati v tujini – kot živi simbol svojega ljudstva, kateremu Madžari niso hoteli priznati niti imena niti narodnosti, da je priboril temu ljudstvu med tujimi sosedi čast in pravico do slovenskega imena – za ceno svojega osebnega življenja in dela ... (V. Novak 1976: 96)

Novak je prepričan, da se je Pavel lotil:

./../ nesrečnega dejanja – pisanja prekmurske slovnice. Dokazoval sem mu škodljivost in neuspešnost tega dela – kar se je končno izkazalo v popolni zavrnitvi, ker je Pavel naslonil delo docela na slovenski knjižni jezik in ker so Madžari in njih eksponenti vedno bolj dokazovali ter končno sprejeli trditev, da živijo v Prekmurju madžarsko čuteči »Vendi«, ki želijo čimprej postati pravi Madžari in torej ne potrebujejo nekakega knjižnega jezika. Narečje so dovoljevali le v šoli kot pomožno sredstvo, dokler se ne bi otroci naučili madžarščine. (V. Novak 2000: 11)

Slovnica je nastajala v težkih okoliščinah med okupacijo Prekmurja, ko razmere na Madžarskem niso bile ugodne za slovenski jezik. Pavel si je prizadeval, da bi mu oblast zaupala delo, ki je po načrtih pomadžarjevalnega Prosvetnega društva za Prekmurje hotelo zanikati obstoj enotnega slovenskega jezika in opozoriti na posebni od slovenščine neodvisni vendski jezik.⁹⁵ Dovoljenje je dobil zelo težko, delo pa so mu odsvetovali tudi iz Slovenije, zlasti Novak.⁹⁶ Vprašanje je, zakaj je tako vztrajal pri nečem, kar se ni moglo dobro

v najhujših časih v dilemi, ali naj se izreče za Slovenca ali ne, odgovoril: »Gotovo je Gyula Kiss najbližje pravi oceni Pavlovega narodnostnega položaja, saj je res vezal – ustrezno stvarnemu okolju – obe kulturi, oba naroda, čeprav so okoli njega imeli mnogi to za malo pomembno ali celo sumljivo. To značajno vztrajanje je bilo zelo težko ./../« Prim. Székely/Mukič (1986: 50).

⁹⁵ »Da bi tej 'vendski' teoriji dali nekak 'znanstveni' in 'kulturni' značaj, so želeli izdati slovnico, ki bi naj določila pisanemu narečju uradno obliko.« (V. Novak 1970: 306).

⁹⁶ »Končno so Pavlu zaupali pripravo vendske slovnice; ta se je tega loti kljub Novakovemu opozorilu (iz prepričanja, da tuja zasedba Prekmurja ne bo dolgotrajna). Pavel se je sicer zavedal kočljivosti in z manjšimi oklevanji priravil Vend nyeltván (Vendsko slovnico).« (Šiftar 1988: 25). Prim. V. Novak (1970: 305–307) in Šebjanič (1966: 142).

končati. Ali je Pavlu res šlo za to, da bi objavil ogromno zbranega jezikovnega gradiva?⁹⁷ Na to vprašanje Novak odgovarja pritrdilno:

Čprav se je dolgo obotavljal, ko smo mu odsvetovali to delo, katerega kočljivosti se je dobro zavedal, ga je končno le sprejel. Pri tem ga je vodila misel: če ne napišem jaz in dobro, bo napisal kak šarlatan in vsi se bodo morali po njej ravnati. Eden od nagibov pa je bil tudi, da je hotel, čeprav ne v znanstveni obliki, objaviti vsaj del svojega gradiva o prekmurščini. (V. Novak 1970: 305)

Želja – zaradi tega si je tako prizadeval za slovnico in je bil pripravljen veliko popuščati ter navzven tudi odstopati od svojih načel – se mu ni uresničila. Promadžarsko usmerjeni cenzorji so spregledali njegov namen in slovnica je ostala v rokopisu.⁹⁸ Ko je izgubil zadnje upanje,⁹⁹ da bi jo vendar natisnili, je 10. 8. 1943 Novaku izjavil: »Prav imaš! Ni vredno s temi ljudmi sodelovati.« (V. Novak 1970: 306). In samo tako moremo pravilno razumeti Pavlovo odločitev, da izda »vendsko« slovnico: kot poskus »sodelovanja« s pomadžarjevalnimi oblastmi v okupiranem Prekmurju, z namenom (ki ga poudarja Novak) da prepreči »znanstveno« in »kulturno« širjenje »vendske« teorije s pomočjo slovnice, ki bi jo drugače napisal »kak šarlatan«.

3.2 Greenberg primerja Pavlovo slovnično gradivo s svojimi terenskimi zapisi in opisi posameznih prekmurskih govorov, pri tem pa mu kot Neslovcu in neavtohtonem govorcju ostajajo marsikateri jezikovni pojavi nerazumljivi in neprepoznavni. Osnovna napaka prvega poskusa, kako predstaviti Pavlovo slovnico, je odločitev, da skuša prikazati razmerje njenega jezika do žive prekmurščine. Pavel je bil odličen dialektolog, vendar pa se je v slovnici pokazal tudi kot dober historični gramatik. Obsežno gradivo, ki ga razvršča in

⁹⁷ »O Vendski slovnici so skromna in tudi nasprotna mnenja in ocene. Pavel naj bi se lotil tega, da bi s tem rešil svojo skrbno zbrano gradivo vsaj v tej obliki in da bi preprečil, da bi kdo napisal še kaj dosti slabšega.« (Šiftar 1988: 25)

⁹⁸ »Medtem je Posvetno društvo v Soboti sprejelo poročilo svoje komisije, ki ugotavlja, da je Pavlova slovnica 'odlično znanstveno delo, podaja z nekaj izjemami resnično prekmurščino', toda 'je mnogo več, kot je Društvo nameravalo ... toda preprost človek se iz nje ne bi mogel učiti prekmurski'. Nadrobneje so jo označili čez čas, ko so sporočili javnosti, da Društvo ne predlaga izdaje P. slovnice, ki je pa 'ne more v vseh njenih delih vskladiti z izročili prekmurščine in z danes živečim prekmurskim jezikom', zato je delo 'v tem obsegu in sestavi nepotrebno in ne more biti podlaga za praktično šolsko slovnico' (V. Novak 1970: 314).

⁹⁹ »Prizadeval si je, da bi delo izšlo in je zato izbiral tudi ustrezne recenzente. V predlogu ustreznemu državnemu organu v Budimpešti za izdajo šolskih knjig je določil tudi mesto vendskega jezika v slovanskih jezikovni skupini.« (Šiftar 1988: 25).

»Za izbor recenzentov je bila pomembna njihova madžarska opredeljenost in izvor. Izbrani so bili preizkušeni, madžarsko čuteči in vendskega izvora gospodje /.../ in znanstveniki vendskega izvora, ki poznajo vendski jezik« (Šiftar 1988: op. 55).

analizira v slovnici, zanesljivo ni ozko narečno, ampak je izpisano iz starejših prekmurskih avtorjev in je soočano z jezikoslovno teorijo Breznikove slovnice. Pavel se je s takim pristopom poskušal izogniti pričakovanjem, da napiše slovnico sodobnega prekmurskega narečja, tj. »vendskega« jezika in ga tako tudi uradno normira. Gre za zgodovinsko opisno slovnico, ki zelo natančno predstavlja oblikoslovne in skladenjske zakonitosti prekmurskega knjižnega jezika 18. in 19. stoletja.

Greenbergova teza, da lahko Pavlova študija o narečju Cankove daje temeljne poglede na glasoslovje prekmurskega jezika, že v izhodišču pristaja na predpostavko, da gre pri Pavlu za stilizirano opisno slovnico prekmurskega narečja, za miselnost, na katero opozarjam na str. 142 pri slovenskih raziskovalcih, namreč da prekmurščino razumejo le kot dialekt, kvečjemu še kot narečno pokrajinsko različico slovenskega knjižnega jezika.

Greenberg primerja slovnično gradivo z živim govorom zadnjega desetletja 20. stoletja in s Pavlovim dialektološkim delom Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja. Tako prepletanje in primerjanje dialektološkega in historičnogramatičnega gradiva sicer lahko pokaže na spremembe v narečju zadnjih sto let (Cankova 1908 in današnje narečne razmere), nikakor pa rezultati niso primerljivi z gradivom v slovnici, ki predstavlja predvsem oblikoslovno in skladenjsko podobo prekmurskega knjižnega jezika 18. in 19. stoletja, glasoslovno pa kaže le osnovne značilnosti zapisa, nikakor ne izgovarjave in akustične podobe glasov, ki ju je Pavel zabeležil v razpravi o Cankovi in ju lahko preverimo na terenu danes.

Sicer pa glasovne razmere, ki jih je Pavel predstavil v prvem delu slovnice, niso normativne za začetek 20. stoletja in predstavljajo zapis tistega sodobnega stanja, za katerega je Pavel predvideval, da bi lahko bilo blizu razmeram v 18. in 19. stoletju. Vprašanje je, ali bi lahko samoglasniški sestav Cankove predstavljal tudi stari sistem prekmurskega jezika – gre za Pavlovo domneva, ki je danes ne moremo potrditi.

Do Greenbergovega dela je kritičen Vilko Novak (2000: 11). Očita mu nekritično razlago, slabše poznavanje jezikovnih razmer v Prekmurju in okoliščin, v katerih je slovnica nastajala. V spominskem članku, ki je izšel v sedmih nadaljevanjih v Vestniku, načelno zavrne Greenbergovo predstavitev Pavlove slovnice, vendar pa svojega odklonilnega stališča ne poskuša dokazati ali razložiti:

Gre pa še za strokovno vprašanje. Pavel je odgovarjal nam slovenskim kritikom njegovega početja, češ da bo sicer nekdo napisal docela nesprejemljivo slovnico – odgovor je dobil v prejšnjem stavku. Želel pa je tudi rešiti svoje mladostne zapise gradiva za znanstveno obdelavo po vzoru svojega Glasoslovja – tega pa v tej obliki ni mogel, ker

ni pisal fonetično. Škoda, ki jo delajo ljudje, ki ne poznajo dovolj vseh okoliščin v zvezi z nastajanjem te »slovnice«, je v takih nekritičnih objavah, kot je bil pred leti članek v Slavistični reviji ameriškega slavista, ki stvari ne pozna dovolj, vprašal pa tudi ni nikogar, ki bi bil Pavlu blizu. To delo obravnava, kot da gre za edini enkratni primerek Pavlovega rokopisa – tipkopisa, to pa je očitno neresnica, saj je bilo takih primerkov več, enega imam sam (izročil ga bom Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU), na katerem je Pavel zapisal svoje ime v tej in taki obliki, kakor se je dosledno podpisoval na vseh uradnih aktih od leta 1920, ko je prišel v Sombotel.

V nadaljevanju mu celo odreka znanstveno veljavo:

Z ostalo vsebino njegovega članka pa nima pomena polemizirati, ker je v načelu zgrešen iz vzroka, ki sem ga že omenil – povzročil pa bo zgrešeno prepisovanje in razlaganje. Zato le svarim pred tem tudi v tej zvezi.

3.3 Marija Bajzek Lukač predstavlja celotno vsebino Pavlove slovnice po posameznih ravninah (glasoslovje, oblikoslovje, besedoslovje, pomenoslovje in stavkoslovje) ter poskuša oceniti njen pomen. Pri tem izhaja iz dejstva, da je bila slovnica naročena v posebnih zgodovinskih okoliščinah bolj kot priročnik in ne kot znanstvena sistemizacija jezika. Ugotavlja, da gre za temeljito in strokovno pripravljeno delo, ki izhaja iz slovenske tradicije pisanja slovnice in ima enako zgradbo in uporablja podobno terminologijo kot Breznikova slovnica (Bajzek Lukač 1999: 188).

Bajzek Lukač razlaga slovnico kot kompromis, zaradi česar je Pavel nehote napisal t. i. funkcionalno slovnico, v kateri pa ni sklicevanja na slovenski jezik. Spoznanje, da Pavel ni slovnično poenotil prekmurskega jezika (»Primere jemlje iz raznih govorov in ne določa tiste oblike, ki naj bi bile kanonizirani del regionalnega knjižnega jezika.« /Bajzek Lukač 1999: 189/), ne izzveni kot kritika, saj je bilo zgoraj pokazano (str. 145–146), da avtor ni imel takega namena. Zavedal se je vključenosti prekmurskega jezika v enotni slovenski jezikovni prostor, zato s slovnico ni hotel podpirati šovinizma in zmotne vendске teorije svojih naročnikov.

3.4 Pavel je v Predgovoru rokopisne slovnice previdno zapisal ugotovitev, da je bilo Prekmurje med drugo svetovno vojno gosto naseljeno slovensko območje, ki potrebuje šole v svojem (prekmurskem) jeziku: »Prekmursko jezikovno območje je sicer majhno, za naše šole pa je zaradi goste naseljenosti vendarle zelo pomembno.« S prikritim poimenovanjem »vendsko jezikovno območje« za »prekmursko« je opozoril, da v Prekmurju potrebujejo pouk v nemadžarskem jeziku, vendar ne v vendskem, ampak v *našem*. Bolj nazorno jezikovnih razmer v Prekmurju ni mogel poimenovati zaradi pomadžarjenega Prosvetnega društva za Prekmurje, pričakovanj naročnikov in recenzentov. Kljub temu je Predgovor zaključil z namigom, da je pravilna uporaba slovnice

(in razumevanje!) odvisna od modrosti učiteljev in uporabnikov; v tej zaključni misli se skriva tudi »opravičilo« za (pre)imenovanje prekmurskega jezika po želji naročnika slovnice:

Pričakujem, da bodo učitelji z modrim didaktičnim čutom in zmernostjo izbrali gradivo, ki bo primerno stopnji zrelosti posameznih razredov in predpisanim zahtevam. (prevod Bajzek Lukač)

3.5 Greenberg (1989) predpostavlja, da gre pri Pavlu za stilizirano opisno slovnico prekmurskega narečja, Bajzek Lukač (1999: 188) pa razlaga, da gre za t. i. funkcionalno slovnico, ki pa je Pavel ni imenoval za slovensko. Pavel se je zavedal vključenosti prekmurskega jezika v enotni slovenski jezikovni prostor, zato s slovnico ni hotel podpirati šovinizma in zmotne vendske teorije svojih naročnikov (Jesenšek 2003: 52).

Jesenšek (2003, 2011a) poskuša dokazati, da »Pavel ni pisal od madžarskih naročnikov zelene slovnice novega, sodobnega 'vendskega' jezika, ampak je šlo za premišljen koncept stare knjižne prekmurščine, ki ga je Pavel izdelal na osnovi protestantskih in katoliških piscev 18. in prve polovice 19. stoletja.« (Jesenšek 2011a: 83). Z Bajzek Lukač in Greenbergom ter ob pomoči Marije Kozar Mukič si je prizadeval za prevod Pavlovega rokopisa v slovenščino (delo je že opravila Bajzek Lukač) in angleščino (delo je že opravil Marc L. Greenberg) ter natis njegove slovnice – prizadevanja so tik pred uresničitvijo, saj bo slovenski prevod izšel predvidoma leta 2012 v mednarodni knjižni zbirki Zora, angleški pa tudi predvidoma 2012 pri Nizozemski založbi Rodopi. Načrtovani projekt se je začel uresničevati konec leta 2009, ko sem po številnih predhodnih sestankih, predvsem pa na Greenbergovo pobudo, pisal Pavlovi hčerki Pável Judit pismo (Maribor 13. 12. 2009), v katerem sem pojasnil glavne usmeritve pri pripravi za izdajo Pavlove slovnice:

Spoštovana gospa Pável Judit, dolgo se Vam nisem oglasil glede izdaje slovnice Vašega očeta. Po našem mariborskem sestanku so se stvari počasi urejale, najprej z nizozemsko založbo Rodopi in nato še z našo akademijo znanosti SAZU. Novembra meseca je bilo pri nas končno vse urejeno in dogovorjeno za delo, o čemer sem Vam poročal preko Marije Kozar Mukič. Naj na kratko še enkrat povzamem glavne novice, ki so se zgodile po našem sestanku v Mariboru: (1) Akademik dr. Anton Vratuša me je prosil, da prevzamem oz. pospešim delo za izdajo Pavlove korespondence. (2) Na sestanku na SAZU smo se dogovorili, da ob korespondenci izdamo tudi slovnico, ki jo prevajamo v slovenščino in angleščino. (3) Slovenska izdaja korespondence in slovnice izide pri SAZU, angleška izdaja slovnice na Nizozemskem (Rodopi). (4) Oblikovali smo projekt treh ustanov – SAZU, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, ZRC SAZU. Na razpis ARRS smo prijaviili projekt pod nosilstvom prof. dr. Marka Jesenška, vključeni pa so iz Maribora akademikinja dr. Zinka Zorko, dr. Mihaela Koletnik, dr. Natalija Ulčnik, dr. Andrej Hozjan in iz Ljubljane direktor SAZU dr. Oto Luthar, dr. Ingrid Slavec Gradišnik, dr. Alenka Klemenc. Kot zunanji sodelavci ste predvideni Pável Judit, Gadany

Karoly, Marija Kozar Mukič, Marija Bajzek, Marc Greenberg in Franci Just. O sodelovanju ostalih sodelavk in sodelavcev odloča vodja projekta. (5) K sodelovanju smo povabili madžarsko Akademijo znanosti in umetnosti in s tem prispevamo k dolgoročni vsebini medakademijskega sodelovanja (akademik Nyomarkay Istvan). (6) Slovenski del projekta: korespondenco objavimo v seriji Korespondence pomembnih Slovencev, rokopisno slovnico, prevod iz madžarščine v slovenščino z dodanimi razlagami in študijami pa v zbirki Dela SAZU, Razred II. (7) Angleški del projekta: rokopisna slovnica, prevod iz madžarščine v angleščino s kratko razlago in študijo izide na Nizozemskem pri zbirki Rodopi.

Marija Mukič mi je pisala, da se načeloma strinjate z objavo slovnice v slovenskem in angleškem jeziku, da pa se moram o vseh podrobnostih dogovoriti neposredno z Vami.

Spoštovana gospa Pável Judit, prosim Vas za dovoljenje, da izdamo slovenski prevod slovnice na SAZU v Sloveniji, angleški prevod slovnice pa pri založbi Rodopi na Nizozemskem. Prosim, sporočite, ali se s takim dogovorom strinjate in kaj je še potrebno dogovoriti, da dobimo Vaše soglasje za obe izdaji. Veselim se sodelovanja z Vami in vas lepo Vas pozdravljam. Marko Jesenšek.

Gospa Judith Pavel je odgovorila konec decembra – njeno pismo mi je 30. 12. 2009 posredovala Marija Kozar Mukič, ki je predlagala tudi srečanje v Sombotelu:

Gospa Judita mi je preposlala tvoje pismo in me je prosila, naj prevedem njen odgovor. V priponki ti ga pošiljam. Tudi jaz mislim, da bi bilo dobro, da bi se osebno srečali pri Juditi, na domu Avgusta Pavla v Szombathelyu: Ti, jaz, Marija Bajzek in Judita Pavel, da se zmenimo, kdo kaj bo pisal. Juditini in Marijini temi se mogoče prekrivata, zaradi tega bi bilo treba razčistiti, kdo kaj piše, da ne bosta isto pisale. Lep pozdrav in uspešno sodelovanje nam vsem pri Pavlovem projektu: Marija

Spoštovani gospod Marko Jesenšek! Prejela sem po e-mailu in po pošti vaše prošnjo v zvezi z objavo slovenske korespondence in slovenske slovnice mojega očeta dr. Avgusta Pavla. Zaradi praznikov in družinskih skrbi vam lahko odgovorim šele zdaj.

Hvala za izčrpne informacije o ustanovitvi trilaterarne projektne skupine. Meje, ki počasi izginjajo, lažje omogočajo nam, da si delimo svoje znanstvene rezultate.

Korespondenca Avgusta Pavla v prvi polovici 20. stol. vsebuje podatke o slovenskem in hrvaškem literarnem življenju, raziskovanju lokalne zgodovine, in slovanskem jezikoslovju.

Pisma je v. d. direktorica Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti, Metka Fujs 11. 06. 2008 odkupila za muzej od mene, od dediča lastnika. V zvezi z objavo pisem se torej morate obrniti na muzej v Murski Soboti.

Izdaja Slovenske slovnice Avgusta Pavla v dveh jezikih ima drugačno vrednost in je zanimiva za drug krog raziskovalcev. Slovnica obdeluje arhaični jezik, ki ga danes več skoraj ne uporabljajo, je neka posebnost za jezikoslovce.

Za prevod v slovenščino in angleščino ter izdajo z veseljem dajem svoje dovoljenje, seveda pod pogojem, da so upoštewane avtorske pravice.

Počaščena sem, da lahko sodelujem v projektu skupaj z mnogimi jezikoslovci. Toda, dragi gospod profesor, v svojem pismu dne 13. decembra 2009 (v katerem me

informirate in me prosite za dovoljenje) niste označili moje naloge. Zgodovino nastanka in usode slovnice najbrž nihče ne pozna bolje kot njegova hčerka, ki je lastnica zapiskov in ostalih spisov svojega očeta znanstvenika.

Upam, da ste praznike preživeli prijetno in ste si nabrali nove moči k izvršenju velikih načrtov in nalog v naslednjem letu. Če mislite, da bi se morala osebno dogovoriti, vas prisrčno sprejemem pri nas doma, le telefonirajte prej. Marija Kozar-Mukič bi prevajala. S prisrčnimi pozdravi: Judita Pavel.

Na sestanku v Sombotelu (26. 2. 2010 na domu gospe Judith Pavel) sem se dogovoril za vse podrobnosti, kasneje pa smo dobili tudi soglasja dedičev za izdajo in natis slovnice v angleščini in slovenščini.

Na Filozofski fakulteti v Mariboru in ZRC SAZU smo združili oba Pavlova projekta, tj. korespondenco in slovnico. Z akademikom Antonom Vratušo in direktorjem ZRC SAZU Otom Lutharjem smo sestavili novo ekipo, ki bi naj opravila načrtovano delo. V projekt so bili vključeni: Marko Jesenšek (vodja), iz Maribora Zinka Zorko, Mihaela Koletnik, Natalija Ulčnik, Anna Kollath, Andrej Hozjan in iz Ljubljane Oto Luthar, Ingrid Slavec Gradišnik, Tjaša Jakop, Alenka Klemenc, Attila Kovacs. Kot zunanji sodelavci so bili predvideni Marc L. Greenberg, Marija Bajzek, Marija Kozar Mukič in Franci Just. Leta 2010 sem prijavil projekt *Prekmurski jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla* tudi na ARRS, saj sem pričakoval, da ga bo Agencija podprla kot nacionalno pomembnega. Žal se to iz nerazumljivih razlogov ni zgodilo (Jesenšek 2011: 69–85), kljub temu pa je skupina slovenistov iz Slovenije (Marko Jesenšek), Madžarske (Marija Bajzek Lukač, Marija Kozar Mukič) in ZDA (Marc L. Greenberg) delo nadaljevala – danes sta slovenski in angleški prevod Pavlove rokopisne slovnice prekmurskega jezika pripravljena za natis in pričakujem, da bosta knjigi izšli še leta 2012 – slovenski prevod (delo Marije Bajzek Lukač) vzporedno z madžarskim originalom in spremnimi študijami pri Zori, angleški prevod (delo Marca L. Greenberga) s študijami pa pri nizozemski založbi Rodopi.

4 ZAKLJUČEK

Pavlovo jezikoslovno delo je pustilo pomembno sled v slovenskem narečjeslovju, ki dolgo po Glasoslovju slovenskega govora v Cankovi ni dobilo boljšega in temeljitejšega zapisa prekmurskega narečnega prostora. Pomembno je, da tudi druga njegova dela, predvsem s področja etnologije, vsebujejo besedje in fonetične zapise, ki jih lahko uporabljamo pri narečnem prepoznavanju jezikovne podobe prekmurskega jezika. Če temu dodamo še gradivo rokopisne slovnice, nam Pavlovo interdisciplinarno delo (npr. jezikovno, etnološko, prevajalsko,

posredniško) ponuja zaokrožen pogled na jezikovno dogajanje v Prekmurju od Temlinovega prvotiska leta 1715 do začetka druge svetovne vojne.

Pavel je bil odličen poznavalec razmer v slovenskem severovzhodnem jezikovnem prostoru, ki ga je ves čas, čeprav je bil upravno-politično in geografsko razdeljen na avstrijski in madžarski del, razumel kot jezikovno celoto. V razpravi Jezik najnovejšega prekmurskega slovstva je prisotna misel o prekmurski vzhodnoslovenski knjižni normi, ki se je v 18. stoletju oblikovala kot različica osrednjeslovenske, vendar pa tako dvojno normo upošteva le do poenotenja sredi 19. stoletja, nato pa prepozna jezikovna prizadevanja v prekmurskih tiskih za narečna oz. jim pripisuje le pokrajinsko normativnost. Tako razumevanje jezikovnega položaja prekmurskih Slovencev nasprotuje madžarski vendski teoriji, s katero se je Pavel soočal med okupacijo Prekmurja, ko je želel napisati naročeno in pričakovano normativno »vendsko« slovnico, za njenim naslovom pa je skrtil zgodovinsko (in delno tudi opisno narečno) slovnico prekmurskega (knjižnega) jezika, ki čaka, da bo izšla v knjižni obliki.

Skladnja v Pavlovi Prekmurski slovnici

1 Pavel je v Prekmurski slovnici predstavil skladnjo na koncu svojega rokopisa, in sicer na straneh 152 do 178. Tretje (zadnje) poglavje slovnice je poimenoval Stávkoslôvje, ki ga je razumel kot »nauk o stavku ali njegovih posameznih členih« (Breznik 1934: 197), v njem pa je po vzoru Janežič-Sketove (deseta izdaja, 1911) in Breznikove slovnice (tretja izdaja, 1934) obravnaval skladnjo stavka, in sicer prôsti stávek (§ 386–422), zloženi stávek (§ 423–449), ločeno še dobesedni govor oz. navêdbo (§ 450) in besédni red (§ 452–455).

1.1 Osnovna enota Pavlove skladnje je stavek, ki ga pojmuje kot »izraz misli z besedami« (§ 386). Določitev je prevzel iz Janežič-Sketove slovnice, kjer je stavek razložen kot »izraz misli s pomočjo določenega glagola« (1911: 167), potrditev pa je našel tudi pri Brezniku (1934: 197), kjer je stavek »najmanjša govorna celota, ki izraža kako misel« oz. »z določenim glagolom izražena misel«. Natančneje določitve Pavel ni podal, čeprav je v na nekaterih mestih v slovnici že opazno prisotna funkcijska razlaga besednih vrst, npr. samostalnika in njegovih sklonskih oblik (npr. § 141) ter vezave predlogov s skloni (npr. z roditeljskim § 327, ali s tožilnikom in mestnikom § 333), v poglavju o skladnji pa tudi nekaj o medpovedni skladnji (npr. § 447), stavčni fonetiki (npr. § 453, 454), besednem redu (npr. § 455) in stilistiki.

»Stavek, ki izraža eno misel« imenuje prôsti stávek. Iz gradiva je razvidno, da glede na prisojevalno besedno zvezo razlikuje eno- in dvodelne stavke, čeprav jih še ne poimenuje tako. Za dvodelni prosti stavek navaja primer z osebkom in povedkom: *Mati obed kúha drüzsini* in primer z velelnikom in izpuščenim osebkom: *Idi!* Za enodelni prosti stavek navaja primer glagolskega brezoseb-kovnega stavka *Grmi* in primere neglagolskih stavkov: *Zbôgom! Dober dén! Pomali, decsko!* Pavel je iz Janežiča (1911: 173) prevzel pozdrava (*Bog z vami, Dobro jutro*), iz Breznika (1934: 207) pa prislovni neglagolski enodelni stavek (*Počasi, prijatelj*). »Stavke brez povedka« je imenoval nepopuni stávek, in sicer po glasovni prilagoditvi Janežičeve in Breznikove besedne zveze »nepopoln (eliptičen) stavek«, ¹⁰⁰ tj. stavek, ki nima vseh stavčnih členov. Tako

¹⁰⁰ Breznik je na tem mestu povsem sledil Janežič-Sketovi določitvi nepopolnega stavka – le da je ob tujki eliptičen dodal etimološko razlago iz grščine (izpustiti, manjkati), na koncu določitve pa dostavek, da je raba izpustnega stavka stilistično obarvana:

poimenovanje je ostalo tudi v slovnici štirih (Bajec, Kolarič, Rupel, /Šolar/ 1956: 295), Toporišič (1992: 68) pa je predlagal bolj natančen (po grščini) strokovni izraz »izpustni stavek«. Pred tem je leta 1962 v kritiki slovnice štirih zapisal, da »/n/epoplnih izpustnih stavkov, tj. takih, ki ne prenašajo sklenjenega sporočila, pravzaprav nik« (citirano po: Toporišič 1982: 375), saj gre pri tipologiji stavkov v takih primerih za skrajšane stavke (priredja, podredja), polstavčne tvorbe ali stavke z okrnjeno zgradbo (Toporišič 2000: 628–635).

Pavel deli stavke po obliki na trdilne in nikalne, po vsebini pa na pripovedne, vprašalne, želelne in velelne. Po vsebinski delitvi stavkov Pavel sledi Janežičevi in Breznikovi štiričlenski razdelitvi na naznanjalne (Pavel jih imenuje pripovedni, Breznik dopovedni), vprašalne, velelne in želelne. Delitev stavkov po obliki in vsebini ohranja tudi slovnica štirih, nasprotuje pa ji Toporišič (1982: 376), ki priporoča združitev, saj so »stavki po svoji sporočilnosti pripovedni, veleni, želelni, pogojni, možnostni itd., in sicer v smislu zatrjevanja (*Delam*), zanikanja (*Ne delam*) in vpraševanja (*Ali delam*)«.

Pri nikalnih stavkih izstopa panonski način zanikanja, saj Pavel ne navaja primerov za stavčno zanikanje, ampak je trdilni stavek spremenjen v nikalnega tako, da se dodaja nikalnico *ne* pred povedek ali druge stavčne člene, npr.: *Vcseraj szmo sze kópali. – Vcseraj szmo sze nê kópali*; pri tem je opozorjeno na rabo nikalnega stopnjevalnega veznika *niti – niti*, ko okrepljeno zanikanje v prekmurskem jeziku vendar dopušča tudi stavčno zanikanje, npr.: *Nêszam vido niti tebé, niti njega*, čeprav je tudi v takih primerih pogostejše besedno zanikanje: *Scse nigdár szam nê bio niti pri vasz, niti pri njih*. V »prekmurščini je pogosto večkratno zanikanje, s katerim se stopnjuje moč zanikanja« (Pavel 1942: § 387), kar dokazuje tudi primer zanikanega povedka ob nikalnih samostalniških zaimkih (*Niscse nikaj ne vê*), ki je značilno slovanski in ga Toporišič (2000: 498) imenuje obilnostno zanikanje. Pavel opozarja na podobno kopičenje nikalnic v madžarščini, tako da bi lahko šlo tudi za kalkirano rabo.

V nikalnih stavkih je predmet trdilnih stavkov v rodilniku, npr.: *Zse szo zmlátili psenico – Scse nêszo zmlátili psenice*.

»Prosti ali zloženi stavek nimata včasih vseh členov, ki jih misel zahteva, a lahko jih dopolnimo v mislih. Tak stavek je nepopoln (eliptičen) stavek. V nepopolnem stavku je izpuščen kak glavni člen, ki se razume že sam ob sebi, ali ki ga moramo iz drugega stavka privzeti /.../« (Janežič/Šket 1911: 173).

»Prostemu ali zloženemu stavku včasih manjka kak člen, ki ga oblika stavka zahteva, a ga lahko dopolnimo v mislih, ker je obsežen v okoliščinah. Tak stavek je po obliki nepopoln (eliptičen) stavek, po pomenu (vsebini) je popoln; rabimo ga zlasti v živahnem govorjenju.« (Breznik 1934: 207).

1.2 Pavel pozna *glávne* (osebek in povedek) in *dopunilne stávčne člène* (povedkovo določilo, predmet, prilastek in prislovno določilo). Če je stavek sestavljen le iz osebkov in povedkov, ga imenuje *gôli sztávek*, če pa ima še druga dopolnila, se imenuje *razšírjeni stavek*.

1.2.1 O povedku je napisanega zelo malo (§ 394) – pomensko ga Pavel ne določa natančno, ampak ga imenuje za »najvažnejši del stavka«, poenostavljeno pa predstavi še vprašalnici: *kaj právimo? kaj trdímo?* Tako se zdi, kot da bi povedek izražal le glagolsko dejanje (*Dečko piše*, primer je podoben kot pri Brezniku), prav nič pa na tem mestu ni informacij o njegovi obliki in položaju v stavčni zgradbi; je pa o ujemalnih lastnostih z osebkom več napisanega pri osebkovih (§ 396).

1.2.2 O osebkovih je povedanega več. Pomensko je to stavčni člen, ki izraža nosilca dejanja (»je tisti del stavka, o katerem nekaj trdimo«, § 395), vprašalnica je *kdo ali kaj* (»odgovarja na vprašanja *što, kaj*«), oblikovno je samostalniška beseda, ni pa to nujno, saj »lahko pa je tudi katerakoli druga besedna vrsta, ki se rabi samostalniško, celo nedoločnik ali pa tudi cel stavek.« *Slóvniški osébek* je imenovalniški – poimenovanje je prevzel iz Breznika (1934: 213): »Osebek, ki stoji v imenovalniku, se imenuje slovniki (gramatični) osebek« –, *smiselni osébek* pa je lahko tudi v odvisnih sklonih, največkrat v rodilniku, kadar je povedek zanikan ali če gre za *delni rodilnik*, npr.: *Nikoga nê bilo domá delni rodilnik. Zbrálo sze je lúdi kak mrávo.* Primeri za logični osebek so še v dajalniku, tožilniku in orodniku, npr.: *Senjalo se mi je. Stráh ga je. Včeraj se je z njim obrnolô na hŭjše.*

Pavel obravnava med osebkovih tudi nečlenjene povedke, npr.: *Toplo je. Grmí.* Breznik (1934: 214) govori v takih primerih o stavkih, ki ne morejo izraziti osebkove besede, Pavel (§ 395) pa dodaja, da je »v teh primerih osebek vedno *splošen ali nedoločen*«.

Pri ujemanju osebkov in povedkov je opozorjeno na izražanje spoštovanja do oseb v odsotnosti, za kar se uporablja namesto edninske množinska oblika 3. osebe v moškem spolu, tudi če je osebek v ednini, npr.: *Moja mati szo me trno radi meli.* Pavel opozarja, da je ponekod v Prekmurju tako delno onikanje »značiln/o/ skoraj za vse besede, ki označujejo osebo«, npr.: *Kovács kovéjo. Kresmár szo odíslí. Edna szkrbna mati nemrejo zaszpati ... szin njim zdómi ide.* Pri skupnih imenih to ni običajno in Pavel priporoča edninsko obliko (enako Janežič-Sketova slovnica: »V pisni slovenščini je vendar navadna ednina« /1911: 177/), npr.: *Gospoda je domô prisla;* množinsko 3. osebo (*Gospoda szo domô prisli*) pa označi za napačno ter popravlja Breznika (1934: 216), ki zapiše, da »Prekmurci govore: *deca govorijo, gospoda se šetjo, družina delajo*.« Po Brezniku pa prevzema:

Če je osebek nedoločni števnik ali določni števnik od pet naprej, je glagolski povedek vedno v ednini srednjega spola; povedkovo določilo pa se ujema z delnim rodilnikom ob števniku v s sklonu, spolu in številu. Npr.: *Dosztá lúdi je prislo na kérfanje. Niti pét sze jih ne znajslo zvéstih med njimi.* (§ 396)

Dobesedno po Janežiču (1911: 175) in Brezniku¹⁰¹ (1934: 217) je Pavel postavil tudi pravila za ujemanje osebka in povedka, če je v stavku več osebkov. Povedek je v ednini, »če so osebki pojmi, ki tvorijo celoto; če so osebki različnega spola, se povedek ujema z bližnjim osebkom« (§ 396). V tem primeru ima celo nekaj podobnih zgledov kot Breznik: *Resnica pa pravica vsigdar zmága. Zdrávje pa veselje je najvékše bogástvo.* Primer za povedek v dvojini (»če osebka v ednini ne sodita skupaj in ne pomenita enotnega pojma«): *Oča pa mati sta šče živiva i zdraviva.* Primer za povedek v množini (»če je eden od osebkov v množini, če sta v stavku več kot dva edninska osebka ali če je več osebkov v orodniku«): *Strícovi pa tetica so prišli k nam na obisk. Krava, svinja pa pes so domáče živáli.*

Moški spol je stilno nezaznamovam do ženskega in srednjega, ženski spol do srednjega, npr.: *Tone pa dekla pa hlápec szo sli na pôle. Hlápci pa deklé szo odísli.*

Pri predmetu so navedeni zgledi za posamezne samostalniške zveze brez predloga v rodilniku, dajalniku in tožilniku.

Rodilnik (§ 401 c) izraža zanikani predmet (*Ne gúcsi tákse norije!*) in se uporablja se ob izrazih za del česa (*Prinesi vodé!*); podoben primer ima za delni rodilnik tudi Breznik (*Daj vina /1934: 225/*), po katerem je Pavel prevzel tudi razlago: »Pred delni rodilnik lahko v mislih vedno dodamo katero od naslednjih besed: *kaj, nekaj, nekolko, malo, precí.*« (§ 401 c).

Posebnost v prekmurskem jeziku so dvojnice, npr.: *bojati sze psza ali od psza; skoda je lépe poszôde ali za lépo poszôdo; pozábo je sztarise ali sztarisov, na sztarise.*

Pri dajalniku Pavel opozarja na podobnosti in razlike v slovenskem in madžarskem izražanju, dodatno pa je v prekmurščini izpostavljena čustvena zavzetost (*Tô ti je dečko!*), ki jo določajo naslonske oblike osebnega zaimka. Pavel razlaga *čústveni dajalnik* enako kot Janežič (1911: 194) in Breznik (1934: 223) – »v dajalnik se deva oseba, kadar dajemo na znanje, da se godi ali ne godi kaj po naši ali po volji koga drugega.«

¹⁰¹ /.../ V ednini, če se smatrajo vse osebkeve besede za eno celoto, posebno pri sorodnih rečeh. Ako so osebkeve besede raznega spola, tedaj se ravna spol po bližnjem imenu. N. pr. *Laž in zvijača pogine, le resnica in pravica ostane. Sreča in veselje je razlito okrog po naravi.* (Breznik 1934: 217).

Pri rabi tožilnika je opozorjeno na *vsebinszki predmet*, tj. tožilnik ob glagolih, ki imajo enako besedotvorno osnovo kot samostalnik (*boj bojívati, zsvlénje zsvíveti*), in na samostalniške zveze z dvema tožilnikoma ob nekaterih glagolih, npr.: *imenívati, postaviti, zvoliti, zbrati, prositi, naréditi, meti* (*Mater je šče živo najso, očo že mrtvoga. Lêpe pesmi nás je návčo*). Predlog je lahko tudi samostalniška zveza s predlogom. Pavel opozarja, da je eden izmed tožilnikov lahko predložno vezan (*Zvolili szo ga za zsüpana*) in da je taka raba v prekmurskem jeziku »splošnejša«. Prav tako pa se lahko nekateri glagoli vežejo s tožilnikom in/ali rodilnikom oz. dajalnikom: *Vcsite nasz modroszti bozse! Slúžiti gospóda ali goszpódi*. (§ 399a). *Predlogovni predmet* stoji ob naslednjih glagolih in pridevnikih: *szkrbeti za kaj, prosziti za zdrávje, zaneszti sze na koga, bogat s čim, lakómen na kaj*. (§ 402 d)

Pavel opozarja, da je predmet lahko po obliki tudi nedoločniška zveza, npr.: *Navcsite sze delati i moliti!* (§ 403 e)

1.2.3 Pri prilastku Pavel najprej predstavi pridevniškega (*zeléna tráva*) in samostalniškega (*žlica medű, na dvá ráča količ*) ter desno stavo samostalniškega prilastka, npr.: *móž postenják, krao Matjás*; pristavčna zložena besedna zveza je od odnosnice ločena z vejico, npr.: *Matjás, znáni vogrski krao*. (§ 404) Prilastki so *privédni* (ujemalni) in *podrédni* (neujemalni); Pavel prikaže (ne)ujemalnost prilastkov v rodilniku in njihov izvor (§ 406): *osébkov ali subjektívni rodilnik* (*lúbézen materé ← če mati lúbi svoje otroke*); *predmetni ali objektívni rodilnik* (*sprévod materé ← cse mater sprevájajo na pokopalisce*); *izvorni rodilnik* (rodilnik izvora), (*disáva korin*); *vsebinski rodilnik* (*kniga modrószti*); *kákostni rodilnik* (kakovostni rodilnik) (*moski viszokih lét*); *opredelilni rodilnik* (*dár zmernoszti*); *delni rodilnik* (*rocska vína, pét jabuk, najlepsa vszéh szesztér*); *svojilni rodilnik* (*trávniki nasega szószeda, szószedovi trávniki*).

Pavel opozarja tudi na posebno rabo in pomen prilastkov s predlogom (s tožilnikom, rodilnikom, mestnikom, orodnikom), ki »se uporabljajo, če stvari ni mogoče drugače izraziti, ali če želimo z njim izraziti pomenski odtenek« (§ 408), npr.: *mlin na paro, zsvlǽnje po szmrti, trgovina z mĕsanim blágom*.

1.2.4 Pavel navaja (§ 409), da prislovno določilo natančneje določa kraj, čas, način, vzrok in cilj glagolskega dejanja, ki ga izražamo s prislovom (*Tű szmo*), s samostalnikom (*Cĕlo nócs je molo*), samostalniko s predlogom (*Na trati pocsíva*) ali z namenilnikom (*Zvát szam vasz priso*). Pozna trinajst vrst prislovnih določil: *prislovno določilo kraja*; *prislovno določilo časa*; *prislovno določilo načina* (*pravega načina*), *stanja*, *mere*, *sredstva*, *družítve* (zdrúžitve), *prislovno določilo izida*, *posledice*, *učinka*; *dopustitve*, *pogoja*; *prislovno določilo vzroka* in *prislovno določilo namena*.

1.3 V posebnem poglavju obravnava tudi poved, ki jo imenuje *zloženi stavek*, tj. zveza dveh povezanih prostih stavkov. Stavek razume kot stavčne člene, ki so združeni okoli enega povedka. Loči glavne in odvisne stavke ali odvisnike, ki »so v obliki stavka izraženi stavčeni členi glavnega stavka« (§ 423). Zvezo glavnih stavkov imenuje priredje ali priredni stavek, zvezo glavnega in odvisnih stavkov pa podredje ali podredni stavek.

1.3.1 Pavel pozna pet vrst priredij: *vezálni prirédniki, lôcsni prirédniki, protivni prirédniki, szklepálnli ali poszlédicsni prirédniki in vzrocni prirédniki*.

1.3.2 Pri podredno zloženih stavkih loči odvisnike različnih stopenj (*odviszniki prve sztopnje, odviszniki druhé sztopnje*), medsebojno pa so povezani s podrednimi vezniki, oziralnimi zaimki ali prislovi ter vprašalnimi zaimki ali prislovi. S primerjalnim gradivom (in naštetimi vezniki) ponazarja rabo osebkevega, predmetnega, prilastkovega in prislovnega (razlikuje toliko vrst prislovnih odvisnikov kot je prislovnih določil) odvisnika.

1.3.3 V (§ 447) opozarja na deležijske polstavke (*krajsanje zlozsenih sztávkov*), ki so značilno prekmursko skladenjsko sredstvo za krajšanje zapleteno zloženih povedi, npr.: *Zsenszka je pokleknola pa je cêlo vöro molila* → *Zsenszka je pokleknovski (ali klecsécs, klecsecski) cêlo vöro molila*. V (§ 448) pa predstavi še t. i. vrinjeni stavek, ki ga od drugega stavka loči s pomišljaji: *Te je pa – ták právjijo – na veke povrgo szvojo rojsztno vész*. Ne razlikuje pa med vrinjenim in vmesnim stavkom. Tako kot Janežič-Sket in Breznik opozarja tudi Pavel na periodo, ki jo imenuje *velki sztávek*, in ima prorek in porek. Poglavlje o skladnji zaključuje s poglavjem o besednem redu, ki je prilagojeno strukturalističnemu Breznikovemu pogledu na to vprašanje (*Besedni red v govoru*, 1908). Pavel po Brezniku razume vprašanje besednega reda kot eno izmed temeljnih vprašanj slovenske skladnje. Stavek je ob pomenskem vidiku obravnaval tudi strukturno, in sicer je ločeval med prosto in stalno stavo ter pričakovanim in nepričakovanim (odvisnim in neodvisnim) stavčnim poudarkom – Pavel je tako po Brezniku začel v prekmurskem jeziku opozarjati tudi že členitev po aktualnosti. Breznik je za neodvisni stavčni poudarek izbral primer iz Trdinove Rajske ptice (Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. /.../), Pavel pa ga je ponazoril z naslednjimi zgledi:

Zsivo je enkrát, dalecs za sznêzsnimi gorámi eden sztári dedek.

Sto je zsivo ...?: Eden sztári dedek je zsivo enkrát dalecs za sznêzsnimi gorámi.

Gda je zsivo ...? Enkrát je zsivo itd.

Gde je zsivo ...? Dalecs za sznêzsnimi gorámi je zsivo itn.

Pavel je po Brezniku opozarjal na besedni red, ni pa še razlagal njegove stilne vrednosti:

Neodvisen stavčni poudarek je največkrat proti koncu stavka ali pa na koncu stavka. Npr.: *Lovec je naletel v lészi na ednoga velkoga szrnjaka*. V primeru odvisnega stavčnega pouarka stavek začnemo prav z njim. Npr.: *Na koga je naletel lovec ...? Na ednoga velkoga szrnjaka je naletel lovec v lészi*.

Ostali stavčni členi stojijo za ali pred poudarjeno besedo, odvisno od odvisnosti od stavčnega poudarka. (§ 453)

2 Glavna vrednost Pavlovega dela je predvsem zanesljivo gradivo. Glavnino gradiva za svojo slovnico je zbral do izida Breznikove slovnice leta 1916 – zgledoval se je po Janežič-Sketovi slovnici, kasneje pa je gradivo popravljal in dopolnjeval po Breznikovem vzoru.

Pavel je poglavje o skladnji teoretično naslonil na Janežič-Sketovo slovnico, dodajal pa je tudi novosti, ki jih je predstavil Breznik v slovnici leta 1916. Pavlovo spremljanje sodobnega slovniciarstva se kaže prav na koncu poglavja o skladnji, ko je upošteval sodobne strukturalistične poglede na besedni red in členitev po aktualnosti, zlasti je pri tem opazen vpliv Breznikove razprave *Besedni red v govoru* (1908), ki je izšla leto dni pred Pavlovo razpravo *Glasoslovje slovenskega narečja v Cankovi* (1909), po kateri se je začel resneje ukvarjati z mislijo, da bi napisal slovnico prekmurskega jezika.

Zadnji (!) zaplet pred natisom Pavlove rokopisne slovnice

0 Uvod

0.1 Na pobudo akademika Antona Vratuše je leta 2009 skupina enajstih profesorjev in raziskovalcev s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru,¹⁰² ZRC SA-ZU v Ljubljani¹⁰³ in Inštituta za narodnostna vprašanja¹⁰⁴ poskušala prijaviti na razpisu Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) raziskovalni projekt *Prekmurski knjižni jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla*. Projekt je bil načrtovan kot osrednje raziskovalno delo slovenskih znanstvenikov (jezikoslovcev, etnologov in zgodovinarjev) ob pripravah na 125-letnico rojstva in 65-letnico smrti Avgusta Pavla, še vedno »ne dovolj spoznanega in vsestransko ocenjenega« (Šiftar 1988: 13) raziskovalca slovenskega jezika, in sicer predvsem prekmurskega knjižnega jezika in narečij.

Projekt je bil zamišljen kot doslej najbolj celovita obravnava dela in življenja Avgusta Pavla; obdelali bi celotno ohranjeno korespondenco med Pavlom in njegovimi dopisovalci, ki vsebuje dragocene podatke za kulturno zgodovino Slovenije, in o kulturnih in znanstvenih stikih med slovenskimi in madžarskimi znanstveniki v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Zlasti pomembna so tista pisma, ki se vsebinsko navezujejo na slovenski jezik, kulturo in položaj madžarskih Slovencev (ARRS 2010).

V prijavi projekta smo med drugim zapisali, da bi objava Pavlove korespondence in slovnice omogočila širšemu krogu Slovincem spoznati in doumeti Pavla in njegovo delo ter nenazadnje življenje med dvema narodoma. Pavel si je želel preseči mejo med Slovenijo in Madžarsko, a mu v njegovem času to ni uspelo. Želeli smo, da bi objavljeni Pavlova korespondenca in slovnica predstavljali trden temelj v mostu med Slovenci in Madžari, hkrati pa bi iz-

¹⁰² Akademikinja prof. dr. Zinka Zorko, redna profesorja dr. Marko Jesenšek in dr. Mihaela Koletnik, izredna profesorica dr. Anna Kollath in docenti dr. Natalija Ulčnik, dr. Branislava Vičar in dr. Andrej Hozjan.

¹⁰³ Doc. dr. Ingrid Slavec Gradišnik, dr. Tjaša Jakop in Alenka Klemenc.

¹⁰⁴ Doc. dr. Attila Kovacs.

boljšali razmere med porabskimi Slovenci, tj. pri naši jezikovni manjšini na Madžarskem (ARRS 2010).

0.2 Pavlov odnos do prekmurskega jezika in vprašanja slovenstva na Madžarskem še vedno ni pravilno in v celoti ovrednoten, čeprav je bilo organiziranih že nekaj simpozijev in izdanih več razprav ter zbornikov (Jesenšek 2003: 33). Prijavitelji raziskovalnega projekta smo zato želeli ob analizi Pavlove korespondence in rokopisne slovnice dokazati Pavlov pomen za ohranitev slovenskega jezika v madžarskem jezikovnem prostoru, upoštevajoč tudi spregledano Novakovo tezo (izrečeno v kritičnem zapisu ob izidu zbornika *Avgust dr. Pavel*, Murska Sobota, Szombathely 1967), da Pavel nikoli ni bil zagovornik ali celo razširjevalec vendske teorije:

Še eno načelno vprašanje je treba razčistiti, ki ga v knjigi¹⁰⁵ večkrat srečujemo: Raba Vendi, vendski v slovenskem besedilu, kar bi smeli v ironičnem smislu dati v narekovanje; sicer pa te oblike tu niso na mestu, marveč jih moramo nadomestiti s prekmurski, Prekmurci (ali prekm. Sloveni), kot smo že pokazali ob naslovu dveh P. spisov. (Novak 1968: 128)

Nasprotno, Avgust Pavel je bil prizadeven in objektivni raziskovalec jezikovnih razmer v Prekmurju (Šebjanič 1964: 7), »komaj imamo Slovenci še kakega rojaka, ki je tako živel za dve kulturi in tudi delal za njuno zbliževanje« (Novak 1968a: 331). Bil je pravi kulturni posrednik med dvema narodoma, ambasador slovenskega jezika in znanosti v tujini, kot bi ga označili danes.

0.3 Evropska zveza spodbuja učenje malih in sosedskih jezikov, z aktivno jezikovno politiko pa načrtuje učenje več tujih jezikov, med njimi vsaj enega sosedskega. To je velik izziv za slovenistično stroko, ki bo morala bolj odločno in sistematično reševati vprašanje slovenskega jezika v večjezični skupnosti, predvsem pa zagotavljati pogoje, da se bo zanimanje za učenje slovenščine v Evropski zvezi povečalo (Jesenšek 2009b). Avgust Pavel je bil predhodnik takega razmišljanja v stičnem slovensko-madžarskem jezikovnem in kulturnem prostoru – bil je posrednik med dvema t. i. malima evropskima sosedskima jezikoma, med njunima kulturama in literaturama. Slovenska in madžarska javnost ga sprva ni razumela, saj sta začeli spoštovati njegovo delo in pomen šele po njegovi smrti (1946), zlasti pa po vstopu v Evropsko zvezo.

Pavel je odpiral vprašanje o jezikovni zavesti, spodbujal je premišljeno jezikovno načrtovanje in dejavno jezikovno politiko in se tako povsem približal najsodobnejšim pogledom na jezik, ki jih je že sam usmerjal v razmišljanja o jezikovni identiteti, normi, zmožnosti in strpnosti. Pri tem je

¹⁰⁵ Zbornik *Avgust dr. Pavel*, 1967 (op. M. J.).

upošteval jezikovne in izvenjezikovne vzroke, ki vplivajo na položaj in rabo posameznega jezika, s tem pa je odgovarjal na najpomembnejša vprašanja o položaju slovenskega knjižnega jezika v odnosu do madžarskega, tudi na vprašanja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika. Zavedal se je pomembnega jezikovnega prepletanja v slovensko-madžarskih jezikovnih odnosih, zato je razumel procese v sosedskih jezikih, saj njihovo jezikovno rabo določajo in sprožajo jezikovni stiki, družbeni in kulturni vplivi. Prepričan je bil, da bo v odnosih med Slovenci in Madžari prevladala jezikovna zavest, ki bo omogočila enakovredno sobivanje obeh jezikov v panonskem jezikovnem prostoru in bo onemogočila misel na jezikovno ogroženost ali asimilacijske težnje prevladnega jezika. Tako Pavlovo razmišljanje o položaju slovenskega prekmurskega jezika (in tudi priznavanje dveh različnih slovenskih knjižnih norm) ima vse lastnosti sodobne jezikovne politike, ki jo danes spodbuja Evropska zveza, hkrati pa je primerljivo z usmeritvami v Resoluciji o slovenskem jeziku. Pavlov odnos do jezika je tako izredno aktualen, zato smo želeli z analizo njegove jezikoslovne misli in znanstveno-kritično objavo rokopisne slovnice ter korespondence osvetliti njegovo delo in v okviru tega predstaviti Pavlovo vsestransko osebnost.

Projekt je želel odpreti vprašanje slovensko-madžarskih jezikovnih stikov, jezikovnega, literarnega in kulturnega posredništva med dvema članicama Evropske zveze, ki ju določa t. i. sindrom malega jezika. Navezal se je na pravilno reševanje in razumevanje jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja v regiji, na vprašanje slovenskih obmejnih narečij (položaj slovenskega jezika v Porabju) in jezikovne stičnosti. V globalnem jezikovnem, kulturnem in političnem prostoru moramo imeti posrednike, ki skrbijo za razumno sobivanje med sosedskimi narodi in načrtujejo jezikovni razvoj, ki dolgoročno zagotavlja obstoj t. i. malih jezikov v globalnem svetu. Avgust Pavel si je prizadeval za poseben status slovenskega jezika in za drugačna jezikovna razmerja, kot so bila v slovensko-madžarskih jezikovnih odnosih uveljavljena do sredine 20. stoletja.

0.4 Pavlovo prizadevanje za povezovanje in nadgrajevanje kulturnih stikov med Slovenci in Madžari ter enakopravnost slovenske kulture na Madžarskem ga je določilo za *zvestega sina dveh narodov*. Žal ga v preteklosti niso razumeli niti Madžari niti Slovenci – in žal njegovega pomena leta 2010 niso razumeli tudi (slovenski) ARRS in njegovi (/ne/slovenski strokovni!?) recenzenti, zavrnivši skrbno pripravljen in utemeljen projekt, ki bi imel neposreden pomen za kulturo in s tem jezikovni razvoj Slovenije, zlasti Slovencev po svetu oz. naših manjšin.

1 IZHODIŠČE OD ARRS ZAVRNJENEGA PROJEKTA, PREDSTAVITEV PROBLEMA IN CILJI RAZISKAVE¹⁰⁶

1.1 Znanstvena izhodišča

1.1.1 Pavlovo jezikoslovno, prevajalsko, kulturno-politično in posredniško delo v stičnem slovensko-madžarskem prostoru, predvsem njegov pogled na slovenski knjižni jezik v Prekmurju in Porabju.

1.1.2 Prevod Pavlove madžarske rokopisne slovnice prekmurskega jezika (*Vend nyelvtan*, 1942) v slovenski knjižni jezik.

1.1.3 Teoretični in praktični vidiki njegove jezikoslovne teorije, norma in predpis v rokopisni slovnici (*Vend nyelvtán*, 1942) ter zavrnitev madžarske spekulativne vendske teorije o nastanku in razvoju prekmurskega knjižnega jezika.

1.1.4 Jezikovno prepletanje (slovenski in madžarski jezik v stiku) ter soočenje dveh slovenskih knjižnih norm (vzhodnoslovenske prekmurske in osrednje-slovenske) pred poenotenjem slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja – vpliv jezika prekmurskih cerkvenih in posvetnih piscev na poenotenje slovenske knjižne norme).

1.1.5 Pavlov pogled na knjižno normo in narečje v Prekmurju, kot ga je oblikoval v svojih znanstvenih razpravah, člankih, prevodih ter rokopisni slovnici in kakor se kaže v njegovi korespondenci – doslej še ni bila kritično in celostno ovrednotena, čeprav pomembno dopolnjuje vedenje o njegovem strokovnem in zasebnem življenju, zlasti o njegovem odnosu do obeh stičnih jezikov in odločitvi, kakšno slovnico (in katerega jezika) je napisal.

¹⁰⁶ Predstavljeno izhodišče projekta, predstavitev problema in cilji raziskave so del prijave, ki je bila poslana na Javni razpis za (so)financiranje raziskovalnih projektov za leto 2010 – razpis v letu 2009 (Uradni list RS, št. 63/2009, z dne 7. 8. 2009), in sicer kot II. faza razpisa ARRS – Prijavna vloga, Dopolnitev predloga raziskovalnega projekta. šifra prijave: ARRS-ZV-JR-Prijava/2009-I/378, datum prijave: 15. 1. 2010, naslov predlaganega projekta: *Prekmurski knjižni jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla*, predvideni vodja raziskovalnega projekta: Marko Jesenšek, člani pa Zinka Zorko, Mihaela Koletnik, Anna Kollath, Natalija Ulčnik, Andrej Hozjan, Branislava Vičar; Ingrid Slavec Gradišnik, Tjaša Jakop, Alenka Klemenc in Attila Kovacs, ki so po pripravljenih izhodiščih predvidenega vodje projekta pripravili tudi gradivo in dele besedila za prijavo na projekt.

1.2 Predstavitev problema

Pavel je bil odličen poznavalec razmer v slovenskem severovzhodnem jezikovnem prostoru, ki ga je ves čas, čeprav je bil upravno-politično in geografsko razdeljen na avstrijski in madžarski del, razumel kot jezikovno celoto. V njegovih razpravah in rokopisni slovnici izstopa misel o prekmurski vzhodno-slovenski knjižni normi, ki se je v 18. stoletju oblikovala kot različica osrednje-slovenske, vendar pa je Pavel tako dvojno normo upošteval le do poenotenja sredi 19. stoletja, nato pa je prepoznal jezikovna prizadevanja v prekmurskih tiskih za narečna oz. jim je pripisoval le pokrajinsko normativnost. Tako razumevanje jezikovnega položaja prekmurskih Slovencev nasprotuje madžarski vendski teoriji, s katero se je Pavel soočal med okupacijo Prekmurja, ko je želel napisati naročeno in pričakovano normativno vendsko slovnico, za njenim naslovom pa je skrnil zgodovinsko (in delno tudi opisno narečno) slovnico prekmurskega (knjižnega) jezika.

Pavlovo jezikoslovno delo je pustilo pomembno sled v slovenskem narečjeslovju, ki dolgo po *Glajoslovju slovenskega govora v Cankovi* ni dobilo boljšega in temeljitejšega zapisa prekmurskega narečnega prostora. Pomembno je, da tudi druga njegova dela, predvsem s področja etnologije, vsebujejo besedje in fonetične zapise, ki jih lahko uporabljamo pri narečnem prepoznavanju jezikovne podobe prekmurskega jezika. Če temu dodamo še gradivo rokopisne slovnice in obsežno korespondenco, nam Pavlovo interdisciplinarno delo (npr. jezikovno, etnološko, prevajalsko, posredniško) ponuja zaokrožen pogled na jezikovno dogajanje v Prekmurju od Temlinovega prvotiska leta 1715 do začetka druge svetovne vojne.

Večina doslej zbrane korespondence Avgusta Pavla je shranjena v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota (večinoma pisma Pavlovih dopisovalcev) in v Rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani (Pavlova pisma v zapuščini Vilka Novaka), preveriti pa bo treba še gradivo v zasebni lasti. Do zdaj pregledani dopisi so spisani v slovenskem in madžarskem jeziku, njihova vsebina pa je raznotera, kakor so bili široki Pavlovi interesi, kar zahteva izrazito večdisciplinarno obravnavo.

1.3 Cilji raziskave

Znanstveno izhodišče projekta je raziskovanje prekmurskega knjižnega jezika, ki ga je v rokopisni slovnici (*Vend nyelvtán*, 1942) normiral Avgust Pavel. Glavni cilj projekta je priprava gradiva za knjižno objavo (prevod in znanstvenokritična izdaja madžarsko pisane rokopisne slovnice ter objava korespondence s komentarji v zbirki SAZU – Razreda za filološke in literarne

vede: Korespondenca pomembnih Slovencev), celostno ovrednotenje življenja in dela Avgusta Pavla ter objava novih znanstvenih študij, ki bodo na podlagi korespondence razširili spoznanja o številnih področjih, s katerimi se je Pavel ukvarjal.

Cilji so osredinjeni na:

1.3.1 Prevod Pavlove rokopisne slovnice v slovenščino in angleščino – znanstvenokritična izdaja: (1) Izdelava slovarja na podlagi gradiva iz slovnice (*Vend nyelvtan*, 1942) – slovar Pavlove slovnice s komentarjem, od kod je vzel gradivo. Ali je gradivo narečno ali knjižno? Katero gradivo je upošteval ob pisanju slovnice? Koliko različic rokopisa obstaja (različice Pavlove slovnice in načela, kako je pisal, popravljaj, spreminjal)? Utemeljitev Pavlove slovnice v slovanskem prostoru? (2) Biografski in sociolingvistični okviri za nastanek rokopisne slovnice (zakaj se je odločil, da po naročilu madžarskih oblasti napiše slovnico?). Madžarsko okolje in slovenska (madžarske) predloga, izvirniki. (3) Pavel – jezikovni načrtovalec prekmurskega (knjižnega jezika). Analiza vseh jezikovnih ravnin prekmurskega knjižnega jezika, kot se kaže v rokopisni slovnici. (4) Jezikovni vplivi na Pavla (Ashboth, dialektologija 20. stoletja; primerjava Pavlovega dialektološkega dela s sodobnimi smernicami v razvoju slovenske in svetovne dialektologije) in ideja o sodobnem prekmurskem knjižnem jeziku (Pavel vidi povezavo z 19. stoletjem in možnost za kontinuiteto v razvoju jezika). (5) Narečje na Cankovi, rojstnem kraju Avgusta Pavla – razmerje med govorom, narečjem in narečno skupino (Asboth, Pavel, dialekt. 20. st., danes).

1.3.2 Pripravo celotne korespondence za knjižno objavo, pospremljena s kulturnozgodovinskimi in filološkimi komentarji in študijami: (1) Dopolnitev dozdajšnjega razvida nad vso Pavlovo korespondenco in korespondenco njegovih dopisovalcev; dopolnitev razvida Pavlovih dopisovalcev. (2) Tehnična priprava gradiva (digitalni posnetki, skeniranje, dobesedni prepisi) za vnos v elektronsko podatkovno zbirko, ki bo na voljo vsem raziskovalcem v projektni skupini.

1.3.3 Prevod madžarskih in narečnih besedil v knjižno slovenščino.

1.3.4 Pregled primarnih (Pavlovih) in sekundarnih (referenčnih) virov (o A. Pavlu, o posamičnih področjih njegovega delovanja, zgodovini kulturnih stikov itn.); metodološka priprava za znanstveno obdelavo.

1.3.5 Analiza po kronološkem načelu; ugotavljanje in pojasnjevanje nejasnosti; sprotna priprava osnutkov opomb in komentarjev; vsebinska analiza zasebnih in strokovnih vsebin; sprotno opremljanje posamičnih dopisov z opombami in komentarji; priprava kazal (krajevno, imensko).

2 PODROBEN NAČRT PROJEKTA¹⁰⁷

Leto 2010

Vodenje in koordiniranje projekta:

Začetek: april 2010

Konec: december 2010

Dejavnost: (1) Tekoči sestanki raziskovalne skupine. (2) Finančno in vsebinsko spremljanje izvajanja. (3) Koordinacija aktivnosti med člani projekta. (4) Sestanki z raziskovalci z drugih raziskovalnih ustanov in tujine. (5) Pridobitev dovoljenja za objavo slovnice in korespondence (dediči, Pokrajinski arhiv v Murski Soboti). (6) Zbiranje informacij in priprava poročil.

Rezultat: (A) Oblikovanje in potrditev projektne skupine. (B) Izdelava smernic. (C) Poročila o sprotne projektne delu. (Č) Urejena projektne dokumentacija. (D) Dovoljenje za objavo rokopisne slovnice in korespondence.

Začetek projekta:

Začetek: april 2010

Konec: april 2010

Dejavnost: (1) Dogovor o skupinskem delu, razdelitev nalog in priprava izvedbenega/časovnega načrta.

Rezultat: (A) Razumevanje dvojničnega razvoja slovenskega knjižnega jezika in revidiran pogled na Pavlovo jezikovno, literarno in kulturno delovanje. (B) Priprava izhodišč za raziskovalno delo.

Snovne priprave:

Začetek: april 2010

Konec: december 2010

Dejavnost: (1) Delo v arhivih, knjižnicah, Pavlovi hiši, Pavlovi spominski sobi, inštitutih, arhivih, fonolaboratoriju, TV-studiju in na terenu. (2) Študij relevantne literature. (3) Določitev in pregled referenčne literature. (4) Pregled primarnih (Pavlovih) in sekundarnih domačih ter tujih (referenčnih, časopisnih ...) virov o A. Pavlu, o posamičnih področjih njegovega delovanja, zgodovini kulturnih stikov s posameznimi ustvarjalci/raziskovalci itn

Rezultat: (A) Zbrana je Pavlova korespondenca, zbrane so vse različice rokopisne slovnice. (B) Zbrana in komentirana je temeljna strokovna in znanstvena literatura. (C) Izdelan je seznam razpoložljive literature in njena vsebina. (D) Izdelan seznam obstoječih primarnih in sekundarnih virov o A. Pavlu

Skupna teoretična in metodološka izhodišča:

Začetek: april 2010

¹⁰⁷ Časovnica je del besedila, ki je bilo poslano kot prijava na razpis ARRS; prim. op. 106.

Konec: maj 2010

Dejavnost: Analiza in ocena stanja – (1) vloga in pomen Pavlove rokopisne slovnice za razumevanje jezikovnih razmer v Prekmurju, (2) pomen Pavlove korespondence za boljše razumevanje njegovega jezikovnega in posredniškega dela.

Rezultat: Zbrani podatki o (A) vlogi prekmurskega knjižnega jezika pri oblikovanju skupnega slovenskega knjižnega jezika in (B) razumevanje vloge prekmurskega narečja in knjižnega jezika pri Avgustu Pavlu.

Osnutek:

Začetek: maj 2010

Konec: julij 2010

Dejavnost: (1) Pregled literature in dosedanjih raziskovalnih dosežkov. (2) Priprava delovnega osnutka o položaju prekmurskega knjižnega jezika v času Avgusta Pavla.

Rezultat: (A) Izdelan osnutek analize o položaju prekmurskega knjižnega jezika v času Avgusta Pavla. (B) Izdelan kronološki seznam vse razpoložljive korespondence ter dodani podatki, kje se kaj nahaja.

Nadaljevano zbiranje:

Začetek: september 2010

Konec: december 2010

Dejavnost: Nadaljevanje zbiranja gradiva – sistematično in po raziskovalnih sklopih usmerjeno zbiranje jezikovnega gradiva, korespondence in literature.

Rezultat: (A) Zbrane so relevantne tvarinske enote za raziskavo. (B) Zbirka povzетkov (vsebin) pisem in dopisnic za vsako leto (od 1907 do 1946) posebej.

Leto 2011

Vodenje in koordiniranje projekta:

Začetek: januar 2011

Konec: december 2011

Dejavnost: (1) Tekoči sestanki raziskovalne skupine. (2) Finančno in vsebinsko spremljanje izvajanja. (3) Koordinacija aktivnosti med člani projekta. (4) Sestanki z raziskovalci z drugih raziskovalnih ustanov in tujine. (5) Zbiranje informacij in priprava poročil. (6) Priprava in recenzija refratov za objavo v revijah. (7) Priprave za izvedbo znanstvenega simpozija.

Rezultat: (A) Poročila o sprotnem projektnem delu. (B) Urejena projektna dokumentacija.

Spopolnjevalno zbiranje:

Začetek: januar 2011

Konec: marec 2011

Dejavnost: (1) Delo v ustreznih institucijah doma in v tujini. (2) Spopolnjevano zbiranje gradiva – intervjuvanje, ogledovanje, evidentiranje, delo z vprašalnici; snemanje.

Rezultat: Osnutek elektronske podatkovne zbirke celotne korespondence, ki bo na voljo vsem raziskovalcem v projektni skupini za nadaljnjo obravnavo.

Spletna stran:

Začetek: februar 2011

Konec: februar 2011

Dejavnost: (1) Priprava in oblikovanje CGP strani ter postavitve vsebine, rokopisne slovnice in korespondence ter fotografiva na stran v slovenščini, madžarščini in angleščini. (2) Formalno in vsebinsko opisovanje obravnavane korespondence po standardih, uporabljenih v prejšnjih izdajah korespondenc pomembnih Slovencev, ki so izšle pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Rezultat: (A) Izdelava spletne strani in foruma. (B) Celosten formalni in vsebinski opis obravnavane korespondence.

Informiranje javnosti:

Začetek: april 2011

Konec: april 2011

Dejavnost: Predstavitev Pavlove rokopisne slovnice in korespondence.

Rezultat: (A) Novinarska konferenca. (B) Poročanje o projektu v medijih. (C) Strokovno poročilo o vlogi in pomenu Pavlovega dela v stičnem slovensko-madžarskem prostoru.

Monitoring:

Začetek: Maj 2011

Konec: December 2011

Dejavnost: (1) Razvoj in izvedba prevajanja slovnice v slovenščino in angleščino; vloga in (2) pomen Pavlove korespondence.

Rezultat: Prve analize rokopisne slovnice in nove razlage razmer v prekmurskem knjižnem jeziku (s pomočjo analize korespondence).

Analiza I:

Začetek: junij 2011

Konec: december 2011

Dejavnost: (1) Obdelava zbranega jezikovnega gradiva. (2) Tehnična obdelava vseh korespondenčnih enot (vnašanje gradiva v elektronsko podatkovno zbirko). (3) Prevod madžarskih, nemških, hrvaških in narečnih besedil v knjižno slovenščino.

Rezultat: (1) Podatki o vseh jezikovnih ravlinah in besedju prekmurskega jezika v Pavlovi slovnici. (2) Izpopolnitev in zaključek elektronske podatkovne zbirke. (3) Vnos korespondence po letih nastanka pisem, začeni s 1907 in vse do 1946. (4) Prevodi neslovenskih in narečnih dopisov.

Leto 2012

Vodenje in koordiniranje projekta:

Začetek: januar 2012

Konec: december 2012

Dejavnost: (1) Tekoči sestanki raziskovalne skupine. (2) Finančno in vsebinsko spremljanje izvajanja. (3) Koordinacija aktivnosti med člani projekta. (4) Sestanki z raziskovalci z drugih raziskovalnih ustanov in tujine. (5) Zbiranje informacij in priprava poročil. (6) Priprava in recenzija referatov za objavo v revijah. (7) Organizacija in izvedba znanstvenega simpozija o Avgustu Pavlu.

Rezultat: (A) Poročila o sprotnem projektne delu. (B) Urejena projektne dokumentacija.

Analiza II:

Začetek: januar 2012

Konec: marec 2012

Dejavnost: (1) Obdelava zbrane korespondence. (2) Analiza slovničnega gradiva. (3) Transkribiranje zbranih narečnih besedil. (4) Sprotno opremljanje posamičnih dopisov z delovnimi opombami in komentarji. (5) Prevod madžarskih, nemških, hrvaških in narečnih besedil v knjižno slovenščino. (6) Sprotna priprava in dopolnjevanje kazal

Rezultat: (A) Opremljanje korespondence z opombami in komentarji tekstnokritične narave in vsebinske narave. (B) Kazala, ki bodo vsebovala osebna imena korespondentov in oseb, omenjenih v izvornih besedilih in v opombah. (C) Podatki o oblikoslovni in skladenjski podobi prekmurskega knjižnega jezika v Pavlovi slovnici.

Analiza III:

Začetek: april 2012

Konec: junij 2012

Dejavnost: (1) Obdelava zbrane korespondence. (2) Združitev korespondenčnega korpusa v elektronski obliki. (3) Podrobna kronološka ureditev in pregled s kronološkega vidika. (4) Znotraj kronološke ureditve potekajoče urejanje in umeščanje po avtorjih in vsebini pisem.

Rezultat: (A) Razumevanje jezikovnega sporočanja. (B) Opremljanje korespondence z opombami in komentarji tekstnokritične narave in vsebinske narave. (C) kazala, ki se bodo dopolnjevala sproti in bodo vsebovala osebna imena korespondentov in oseb, omenjenih v izvornih besedilih in v opombah.

Analiza IV:

Začetek: julij 2012

Konec: september 2012

Dejavnost: (1) Obdelava zbrane korespondence in (2) vsebinska analiza. (3) Ločitev osebne od javne (strokovne) vsebine v pismih. (4) Analiza strokovnih vsebin po

področjih (jezikoslovje, narodopisje, (literarna) zgodovina, etnologija, prevajalstvo, knjižničarstvo, uredništvo, kulturno posredništvo itd.). (5) Izdelovanje osnutkov znanstvenih spremnih besedil. (6) Strokovni pregled in dokončno usklajevanje dela vseh sodelujočih. (7) Analiza tvorbenih pojavov v prekmurskem knjižnem jeziku in narečjih. (8) Analiza Breznikove slovnice in primerjava rešitev v Pavlovi rokopisni slovnici.

Rezultat: (A) Podatki o razmerju med govorjenim in zapisanim jezikom. (B) Poenotenje korespondence znotraj kronološke ureditve.

Dvig znanja in ozaveščenosti:

Začetek: oktober 2012

Konec: oktober 2012

Dejavnost: Predstavitvev raziskovalnih tez na mednarodnem simpoziju in preverjanje dobljenih rezultatov pred mednarodno strokovno javnostjo in znanstveniki.

Rezultat: (A) Mednarodni znanstveni simpozij. (B) Celostna predstavitev življenja in dela Avgusta Pavla – njegov diahrono-sinhroni pogled na razvoj prekmurskega knjižnega jezik, premislek o njegovi jezikoslovni teoriji.

Informiranje in obveščanje:

Začetek: oktober 2012

Konec: december 2012

Dejavnost: (1) Objave na spletni strani in v medijih. (2) Izdaja zloženk in plakatov. (3) Predstavitvev projekta na univerzah v Sombotelu in Budimpešti.

Rezultat: (A) Popularizacija Pavlovega jezikoslovnega dela in prekmurskega knjižnega in zanimanja zanj. (B) Priprava on-line študijskega gradiva.

Leto 2013

Publiciranje:

Začetek: januar 2013

Konec: april 2013

Dejavnost: Predstavitvev rezultatov projekta domačim in mednarodnim znanstvenim krogom.

Rezultat: Izid prevoda Pavlove (1) znanstvenokritične slovnice in (2) korespondence (v zbirki SAZU, Korespondence pomembnih Slovencev); 12 objav v domačih in tujih znanstvenih revijah; korespondenca bo vnesena v celoti in pripravljena za knjižno objavo; korespondenca bo pospremljena s kulturnozgodovinskimi in filološkimi komentarji in študijami, ki bodo nastale na podlagi analize zasebnih in strokovnih vsebin v preučeni korespondenci.

3 POVZETEK PROJEKTA

3.1 V povzetku zavrženega raziskovalnega projekta, ki naj bi ga vodil Marko Jesenšek, je bilo poudarjeno, da je za celostno osvetlitev jezikoslovnega pomena Avgusta Pavla potrebno pripraviti znanstvenokritično izdajo njegove v madžarščini napisane rokopisne slovnice prekmurskega jezika (Vend nyelvtán), tj. prevod v slovenski knjižni jezik in angleščino, predstaviti zgodovinske okoliščine nastanka slovnice (dokazati, da Pavel ni pisal od madžarskih naročnikov zelene slovnice novega, sodobnega »vendskega« jezika, ampak da je šlo za premišljen koncept stare knjižne prekmurščine, ki ga je Pavel izdelal na osnovi protestantskih in katoliških piscev 18. in prve polovice 19. stoletja), podati zunanji in vsebinski opis (primerjati rokopisno in tipkopisno različico) ter analizirati njeno normo in predpis (ARRS 2010).

3.2 Raziskava bi pokazala, da je glavna vrednost Pavlovega dela predvsem zanesljivo gradivo. Glasoslovje je predvsem rezultat Pavlovega samostojnega dialektološkega dela, odličnega razumevanja jezikovnih razmer v Prekmurju, dobrega poznavanja prekmurskega knjižnega jezika v tiskih 18. in prve polovice 19. stoletja ter prehoda knjižne norme v narečne okvire ter raziskovanja le-tega na terenu in v tiskih do začetka 20. stoletja. Med knjižnimi viri se je skliceval na Küzmičev Nouvi Zákon, molitvenika Dühovna hrana in Krizna pout, Košičev prevod madžarske slovnice iz 1833 in Küzmičeve Szvéte evangyeliome, rokopisno bukovniško pesmarico Vszakojaeske szvetszke peszmi ter zasebna pisma. Pleteršnikovega slovarja sprva še ni uporabljal, skliceval pa se je še na Miklošičev etimološki slovar, navaja tudi Vondrákovo primerjalno slovansko slovnico, Janežič-Sketovo slovensko slovnico in Raičev spis o Prekmurju. (ARRS 2010)

4 ZAKLJUČEK

Kljub zavrnitvi takega temeljnega in nacionalno pomembnega projekta (nerazumljiva aroganca in/ali indolentnost inštitucije, ki bi naj na Slovenskem skrbela za razvoj slovenske humanistične znanstvene misli – v obrazložitvi se je sklicevalo na zavezujoče /!?!/, vendar povsem nestrokovno, zgrešeno in za lase privlečeno recenzentsko mnenje, prihajajoče /menda/ iz neslovenskih /!?!/ logov) pa se je začel uresničevati vsaj en njegov del: skupina slovenistov iz Slovenije, Madžarske in ZDA se je odločila, da (brez podpore tistih, ki so za to od države Slovenije uradno zadolženi in imenovani, da podpirajo raziskave in projekte, ki so pomembni za razvoj stroke in znanosti v Sloveniji in nasploh – projekt ima nesporno velik neposreden pomen za slovensko gospodarstvo in družbo) prevede Pavlovo madžarsko pisano rokopisno slovnico

prekmurskega jezika v angleščino in slovenščino ter objavi angleško različico pri ugledni tuji založbi Rodopi na Nizozemskem, slovensko pa v mariborski mednarodni knjižni zbirki Zora.¹⁰⁸ Pavlovo delo bo tako le postalo dostopno javnosti in strokovnjakom, ki jim je mar za slovenski jezik, njegov razvoj in uveljavitev v znanstvenih in raziskovalnih krogih. Samo upamo lahko, da bo v prihodnosti tudi institucija, ki bi tako raziskovalno delo morala prednostno podpirati, spoznala svojo odgovornost do slovenstva in slovenskega jezika v literaturi, kulturi in znanosti in bo omogočila tudi analizo ter izid Pavlove korespondence.

5 DODATEK

Med nastajanjem monografije je bila na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru uspešno zagovarjana diplomska naloga o življenju in delu Avgusta Pavla (Ključer Varga 2012), prevedena pa je bila tudi Pavlova rokopisna slovnica (žal še vedno čaka na objavo njegova korespondenca; prim. predstavitev projekta, ki ni bil podprt na ARRS-ju). Slovenski prevod bo izšel do konca leta 2012 v knjižni zbirki Zora (prevajalka Marija Bajzek Lukač, urednik Marko Jesenšek); prevedena je tudi že angleška različica (Marc L. Greenberg). Tako je Pavlova rokopisna slovnica na najboljši možni način odgovorila na vprašanje o (ne)obstoju prekmurskega (knjižnega) jezika.

Pavlovo prizadevanje, da bi lahko izdal »vendsko slovnico«, delo, ki bi naj po načrtih Mikola zanikalo obstoj enotnega slovenskega jezika in opozorilo na posebni od slovenščine neodvisni vendski jezik (načrtovana slovnica naj bi tak jezik »znanstveno« in »kulturno« utemeljila), je tako uresničeno.

Slovnica je nastala na osnovi izpisov iz tiskanih del prekmurskih protestantskih in katoliških piscev 18. in prve polovice 19. stoletja, zato jo moramo razumeti kot slovnico »starega slovenskega jezika« – kakor je prekmurski knjižni jezik označil Števan Kūzmič v prevodu Nouvega Zákona (Halle 1771), ko je jezik Slovencev med Muro in Rabo jasno ločil od kajkavskega, takrat imenovanega tudi »slovenski jezik«. Pavlova rokopisna slovnica je torej slovnica vzhodnoslovenske (prekmurske) različice slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2005), ki se je vse do poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja uporabljala v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru – vendska

¹⁰⁸ Pobudniki za tak »individualni projekt« so bili prof. Marc L. Greenberg s kansaške univerze v ZDA, prof. Marko Jesenšek z mariborske Filozofske fakultete in porabska Slovenka ter slovenistka Marija Kozar Mukič – prevod v angleščino pripravlja Marc. L. Greenberg, prevod v slovenščino pa Marija Bajzek Lukač iz ELTE v Budimpešti.

teorija je z natisom Pavlove rokopisne »vendsko slovnico«, ki je hkrati opozorila tudi na razlike med prekmurskim knjižnim jezikom 18. in prve polovice 19. stoletja ter prekmurskim narečjem, ovržena in ustavljena, kot si je to želel tudi Pavel. V slovnici uporabljena oznaka »vendski jezik« je prikriti sinonim za »prekmurski knjižni jezik 18. in prve polovice 19. stoletja« – le na videz se je z njim uklonil jezikovnemu hegemonizmu, ki ga je spodbujal Mikola, v resnici pa je zavrnil teorijo o Vendih na Madžarskem ter prekmurski jezik imenoval za enega izmed južnoslovanskih jezikov, in sicer za osamosvojeno narečje slovenskega jezika.

Iz dopisovanja z Oszkárjem Asbóthom¹⁰⁹ je razvidno, da se je Pavel že leta 1918 ukvarjal z mislijo, da bi napisal učbenik (slovnico) za »vendske« šole. Asbóth namreč v dveh pismih omenja tako Pavlovo delo in ga povezuje s Kleklovo željo po slovenskih šolah – Klekl st. se je skliceval na odlok ministra, po katerem »je mogoče jezik narodnosti poučevati v šolah«. Asbóthu se zdi primerno, da delo opravi Pavel, čeprav ni prepričan, da sta taka slovenska (»vendska«) slovnica in čitanka potrebni, saj »v državnih šolah poteka pouk izključno v madžarščini«. Kljub temu pa je iz drugega pisma razvidno, da je bil Pavel dovolj prepričljiv, saj ga je Asbóth pri projektu podprl, predvsem zato, da se med madžarskimi Slovenci ne bi začel širiti vpliv enotnega slovenskega knjižnega jezika – zagovarjal je madžarski črkopis in razlikovalni madžarsko-slovenski knjižni jezik; »avstrijsko-slovenski jezik« na desni strani Mure naj bi bil drugačen od tistega med Muro in Rabo. Tako razmišljanje jezikoslovca in profesorja, ki je bil Pavlu naklonjen in se je z njim veliko pogovarjal, pisal in raziskoval o prekmurskem jeziku, kažejo na zelo težke in zapletene razmere v odnosu do slovenskega prekmurskega jezika na Madžarskem.

Z dovoljenjem Brigite Klujber Varga objavljam njene prevode Asbóthovih madžarskih pisem (31 datiranih dopisnic in 3 nedatirane, ki jih hrani prof. dr. Karoly Gadany iz Univerzitetnega središča Savaria v Sombotelu na Madžarskem), intervju s Pavlovo hčerko Judith Pavel in intervju z mariborskim škofom dr. Jožefom Smejcem (v bogoslovju v Sombotelu mu je slovenski jezik in literaturo predaval Avgust Pavel).¹¹⁰ Gradivo dopolnjuje razumevanje slovensko-madžarskih jezikovnih povezav v Prekmurju in kaže na zanimanje madžarskega jezikoslovca Oszkárja Asbótha za prekmurski jezik, hkrati pa pomembno dopolnjujejo vedenje o Avgustu Pavlu in njegovem odnosu do prekmurskega jezika, do slovenske literature in kulture.

¹⁰⁹ Pismi je Asbóth poslal Pavlu 18. in 21. januarja 1918 iz Budimpešte. Prim. Klujber Varga 2012: 95–96.

¹¹⁰ Prim. Klujber Varga (2012: 74–114).

5.1 Datirana pisma in dopisnice

1.

Budimpešta, 25. marec 1907

Dragi prijatelj!

Moral sem oditi, za kar mi je zelo žal, saj sem se zares veselil, da Vam lahko postavim več vprašanj in da bom poglobil svoje znanje. Na zadevo seveda gledam tako, kot da bi imeli predavanje.

Bodite tako prijazni in pridite jutri med dvanajsto in eno uro. Glede na to, da je to čas kosila, bi bila oba z ženo vesela, če bi se nama po predavanju pridružili pri kosilu. V sredo Vas pričakujem ob pol šestih.

Srčen pozdrav

Dr. Oszkár Asbóth

2.

Kis Disznód, 18. avgust 1907

Dragi prijatelj!

Na veliko vaših pisem sem še dolžan odgovoriti (predvsem zaradi svojega rojstnega dne, ki je prišel vmes), tako da bom danes pisal v madžarščini. Na eno točko sem se želel že dalj časa vrniti, a Vam je verjetno iz nekega poznejšega vprašanja že uspelo razbrati odgovor, ki Vas zanima. Ob neki priložnosti ste vprašali: »Takšen k lahko najdemo v številnih primerih: dávnok ...; ali tudi v množinskem nominativu stoji ta pred končnico: _____ ali pa je k edninski?« Na to vprašanje ste nehote dobili moj odgovor v mojem vprašanju, ki se je začelo tako: »tyeden > keden, püspettye > püspecke! – se pravi k

je v teh primerih nastal iz ty-ja, ki pa se je izoblikoval v primerih, ko je nezvenečemu soglasniku sledil j. Da edninski k nima nobene zveze s tem, je očitno že iz dejstva, da se koren ne mora končati na k, pravtako pravijo _____ zenske itn. itn. Ty je iz j-ja nastal tako kot iz j-ja nastane gy, če pred njim ne stoji nezveneči soglasnik popvegve itn. itn., ki je nastal iz popve-ja. -Ke se je torej v množini moškega spola izoblikoval čisto glasoslovno in zveni kot čisti c in ne k!!! in prav zaradi tega, ker je iz gy-ja nastal g, sem vprašal ali nemara ob obliki túlargye ne obstajajo tudi oblike tipa túlarge. Vi sami menite, da je to možno. Prosim bodite pozorni na te množinske oblike, ker bi izgovorjava na -g pomenila zelo zanimiv element glasoslovnih pojavov.

Sedaj se lahko posvetim Vašemu dolgemu in zanimivemu pismu, ki mi je bilo v veliko veselje. Odgovoriti želim na najpomembnejše točke. Pri Szlovenskem _____ boste izvedeli ali je izšlo več takih lističev (priložen je iz leta 1880, kar dokazuje omemba poplave v Szegedu), kdo jih je napisal in kje je mogoče dobiti ostale, seveda, če jih je več. Na 3. listu piše: Kaj bo [=szo] vam dobroja spraviti? Gre za tiskarsko napako? (namesto dobroga). Odgovor na to je: Novi bremen. Se pravi, da je moškega in ne srednjega spola? Revijo Dober pajdás sem dobil in naročil sem tudi ostale letnike, najlepša hvala. Prosim, da mi nabavite delo dr. Ivanóczyja in mi ga pošljete. Abecedárja iz leta 1828 ne potrebujem, ker ga imajo v muzejski knjižnici.

Kako se v zalski županiji imenuje občina, kjer živijo »Marki?«

Na 5. strani Vašega pisma ste zapisali: »ali gè mislim« se pravi, da ob obliki gyesz pri Vas govorite tudi gè (in verjetno tudi gye?).

Moje 15. vprašanje ste narobe razumeli, vprašal sem, ali pri sklanjanju oblike poj-bícsek-a redno ohranijo e, v Gaspárjevi knjigi se namreč v prozi pojavlja oblika poj-bícski v dativu, v liriki pa prej omenjena oblika poj-bícsek. Pravilna je slednja, kajne? V zapisani romanci zadnja vrsta: Jaj lúba moja máti, Mariji (do) děivale! pomeni, da bodo vence položili Mariji (na grob? ali pa nemara na glavo – kot nevesti??)

Ime julija je v obeh Kalendarjih napisano s p-jem. Vi ste napisali jakob'etesek, prvotna stoji za nominativom, katera je pogostejša?

Hrváti ali Rváti? ... Hrvatje

Ali ob obliki znaménje pri Vas ne uporabljate tudi oblike znam'ějnje, »trenutek« je pri Vas megnnye ali megnylene oz. megnyna?

lehka se izgovarja l'áiko

Do 3. septembra bom še ostal tu, 8. pa bom prispel v Budimpešto. Če še niste bili pri dr. Ivánóczyju, mu prenesite moje spoštovanje; Vi ste ga večkrat omenjali, tako da se zanimam zanj in upam, da ga bom v enem letu tudi osebno spoznal.

S srčnim pozdravom

Dr. Oszkár Asbóth

3.

Kis Disznód, 13. avgust 1908

Dragi prijatelj!

Nimam ravno veliko časa za pisanje pisma, a na nekaj točk bom odgovoril čisto na kratko.

»k > v (f): rítar < richtar«

f v tem primeru ni nastal iz h-ja, ampak tako, da se je tujj, v vašem jeziku neznani ch zamenjal z njemu blizu stoječim glasom.

»t > d kandla = _____, slov. kànta.«

Kandla je nastal iz avstrijske pomanjševalnice Rirndl?

»k > c: sztékajoncsi járcseczi primerjaj z járček, čeprav je lahko tudi: jarkec, jarček«. Glede na to, da iz samostalnikov, ki se končajo na k pri Vas in ostalih Slovencih ni mogoče tvoriti množine z izjemo samostalnika otrok > otroci, ki pa ga pri vas ne poznate. Obliko járccseczi ne smemo vzeti za nič drugega kot množinsko obliko, ki spada k jarccsecu. Da e ni izginil, kot je sicer v navadi pri samostalnikih na -ec, je mogoče razložiti iz kopičenja soglasnikov. Oblika besede v genitivu ednine je zagotovo *járccseca.

»t + j > č: gračűvati slov. gratuvati primerjaj z grátati.« S tem č ni razložen, ker ne vidimo, od kod je t prišel k j-ju. V nasprotju pa je v primeru radoscssov cs nastal iz tj-ja.

»z > š: b'rš < brz – raš < razčesne(otni).«

Slednja asimilacija je verjetno skupen slovanski pojav. Toda b'rš najverjetneje ni nastal iz brz-a. Niti sicer predpostavka »z > š« ne drži, saj bi iz z-ja neposredno lahko nastal samo ž. Š je posledica vpliva končnice. Toda brz lahko pustimo v obliki brsz, se pravi, če bi karkoli bilo resničnega v zadevi, bi lahko govorili o sz > š. Toda ali b'rš ni komparativna oblika = _____? Kaj pomeni?

»Vmesni r: krpűšnca« ? Ali bi lahko to pomenilo, da je beseda nastala iz kpűšnca!!!

Del o spremembi m > n (monci < momci) bi morali v celoti zapisati, saj iz zapisanega ne vidim, kaj ste s tem želeli. Najpreprosteje bo, da ta del pustite nespremenjen in me

kasneje opozorite nanj. Menim, da bi bilo potrebno voditi evidenco o primerih, ki so na novo navedeni, da jih bom potem lahko pozorneje pregledal.

25. bomo odpotovali v Nagyszeben, 30. bomo prispeli v Budimpešto. Od 1. septembra me boste lahko vsak dan našli v dekanatu, če boste imeli karkoli nujnega vprašati.

Srčen pozdrav

Dr. Oszkár Asbóth

4.

Kis Disznód

Zadnja pošta Nagy Disznód, 11. avgust 1909

Dragi prijatelj!

Vaše pismo sem 6. našel v Budimpešti, potem, ko sem se vrnil iz Lipcseja.

V slovnici _____ boste našli dovolj besedil, ko bomo iz nje brali, jim bom dodajal glasoslovna vprašanja in staro bolgarščino bomo primerjali z živimi slovanski jeziki, seveda samo s tistimi, ki jih Vi poznate. V Vondrákovi slovnici je pomembnejši prvi del, a tudi drugi del prebirajte, da bom lahko vprašal kaj o sklanjanju, npr. kako deluje analogija v novejših jezikih, predvsem v novi slovenščini. A če ste se tako pripravili, kot ste napisali, potem se bova o vprašanjih lahko precej dogovorila. _____

sedaj ne potrebujete. Bratranec, ki sem ga obiskal v Meisnu, je zelo zadovoljen s povzetkom. Najverjetneje Vam bo tudi sam napisal pismo, saj sedaj pozna Vaš naslov. Potrebne izvode disertacije boste že dobili, saj bo pri zadevi lahko pomagal tudi profesor Szinnyi, ki jih bo v vlogi dekana prevzel. Sam pa bom tudi od 31. avgusta v Budimpešti, tako da mi napišite, če je kar koli narobe. Dotlej pa Vam želim prijetno poletje.

Lp

Asbóth

5. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Za spoštovanega gospoda učiteljskega kandidata Avgusta Pavla

Cankova, Železna županija

Pismo je bilo odposlano 22. avgusta 1909

D. p.

Brižnemu popravljaju navkljub sem našel še kakih 5 napak, ki pa sem jih z namenom, da bi jih Vi pri reviziji bolje opazili, popravil s svinčnikom. Posebej Vas opozarjam na stran 70, in sicer na 12. vrstico, jõi, jõi [namesto jöi] Kak vòlka riba! Kjer je možno seveda drugi jõi popraviti ali pa celo izpustiti. Na sredini 73. strani se pojavi bõr »nasp«, ki pa skorajda ne more biti nič drugega kot istopomenski nemški Wehr!

Od tu bom 27. šel v Nagyszeben (Honterus G. 7), 30. zvečer pa bom krenil v Budimpešto.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

6.

Budimpešta, 7. september 1909

Dragi prijatelj!

Ločeno Vam pošiljam korekture; na 6. polo sem napisal imprimatume. Preglejte in pošljite založbi Franklin. Med drugimi sem popravil naslednje:

81:9 dogiü fejt tako kot je bilo prvotno, saj je dogiü v pretekliku

82:19 najlepšä

96:3 färböltar (namesto är) 2-krat!

V 95:11 vrstici po Imretu Kossitsu povzemate: »illojca = agyag«

Je to tako zapisal tudi Kossits ali pa nemara agyag?

Pošljite mi 7. ív, ko bo popravljen, ga bom odnesel k Franklinu.

Knjige lahko obdržite. S sabo jih lahko vzamete tudi v Gradec in če bom katero potreboval, mi jo boste poslali. V Gradcu boste enkrat obiskali g. Károlya Štreklja, univerzitetnega profesorja. Profesorju sem že pisal o tem in verjamem, da Vas bo z veseljem sprejel, živi pa na Hunbold Str. 29. Trenutno se nahaja v Franheimu pri Marburgu. Bratrancu bom povedal, da Vas ne bo v Budimpešto. Želel Vam je poslati denar, a ker mu niste odgovorili na vprašanje, ali lahko denar pošlje na stalni naslov, ni vedel, ali bi bilo dovolj varno. Sam ga bom spodbudil, naj denar kar pošlje, a dobro bi bilo, če bi tudi sami napisali nekaj vrstic o tej zadevi. Pismo lahko začnete tako, da ne boste mogli priti v Budimpešto in čeprav je boleče, zaenkrat ne boste mogli opravljati dela zanj. Sicer pa boste v Gradcu videli, ali Vam bo kasneje ostal čas za kaj takega.

Ste že prejeli najnovejši izvod Nyelvtudománya, ki je nastal ob koncu junija?, če ne Vam ga pošljem.

János Asbóth se odpravlja v terme Herkulesfürdő, tako da bo najbolje, če Vaše/ pismo pošljete tja.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

7.

Budimpešta, 11. oktober 1909

Moj prijatelj vitez!

Želim, da bi v kratkem prišli iz nerodnega položaja, drugega vam ne morem svetovati kot to, da ves svoj prosti čas namenite učenju nemškega jezika.

Kar se tiče 150 izvodov, bo prav, če boste zaprosili za omembo zadnje revizije, ker bi sicer šla v pozabo, če tudi bi sam govoril z g. glavnim sekretarjem Heinrichom?

Branje korekture poteka počasi, saj sem zelo zaseden. Jutri bom Založbi Franklin predal 8. polo. Nekaj stvari sem popravil, a ker v vseh primerih nisem prepričan, Vam vprašljive primere posebej navajam. 113:2 »Šlà bi bàba v Rim, cii vèidla s kìm.« Napisal sem cii.

113 Na sredini nisem nič popravil, a opazil sem šëmo – tama, dve vrstici niže pa kàma, kòma [se pravi ne kàmò?]

114 V nànc-u ñ ni mogel nastati iz m-ja, če je Miklošičeva razlaga pravilna < namanjič ! Izbrisal sem !

121:1 pod'ibi tà – nisem popravil, a najverjetneje se bere kot podöbi ali ne?

122₈ Kukorčno b'il d'a, nisem popravil, a ne vem, če je pravilno.

123:1 »Besede, ki se končajo na l, oziroma na l > diftong« – izraz je napačen, saj iz l-ja nikoli ne nastane diftong, ampak o in samo ta lahko stoji skupaj z glasom, ki stoji pred l-jem. Torej, če ne želite zadeve komentirati, potem lahko na kratko poveste: »Besede, ki se končajo na l, oziroma o ali pa besede na o [ki je nastal iz l-ja]« – Nisem popravil. Veliko napako sem našel na straneh 125 in 126, a sem jo popravil, pri reviziji bo potrebno paziti na to. Vi pravite $k + j > c + t'$ toda tudi iz Vaših predavanj je očitno, da ct' v takšnih primerih ni nastal iz $k + j$ -ja ampak iz $c + j$. Napako je bilo mogoče z enim zamahom svinčnika popraviti. Iz k -ja sem enostavno naredil c . V 4. odstavku na strani 126 ste zapisali, da je » $c + j > c + t'$ « redkejši pojav. A to ne drži. Saj številni primeri tipa *pűšpäct'ä* spadajo sem. Skratka, tudi to sem spremenil in priključil koncu prejšnjega poglavja. Vidi se, da niste imeli dovolj časa, da bi pri svojem delu upoštevali moje študije, saj ste jo prejeli pozno.

Če se bo Vaš naslov prebivališča spremenil, me takoj obvestite o tem. Dotlej pa bodo pri Franklinu v evidenci imeli Vaš poštni naslov.

L. P.

Oszkár Asbóth

8. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Za spoštovanega Avgusta Pavla, enoletnega prostovoljca

Tűzérkaszárnya

Nagy Szeben

Pismo je bilo odposlano 30. novembra 1909

Mladi prijatelj!

Torej so Vas poslali v Nagyszeben! No, tam se bomo poleti videli. Napišite, ali želite, da Vam izvode Vaših razprav pošljejo tja. V kolikor da, potem je najbolje, da željo izrazite akademskemu sekretarju, dr. Gusztávu Heinrichu. V kolikor pa želite izvode, namenjene za doktorat, shraniti tu, potem jih bom jaz shranil za Vas, če obstaja možnost, da se boste še v tem šolskem letu prijavili na doktorat. Četudi za to ni možnosti, jih bom z veseljem hranil. Vmes (junija) se bomo preselili.

Lp

Asbóth

9.

Budimpešta, 9. februar 1910

Dragi prijatelj!

Hvala za odgovore. Tokrat pošiljam drugo in zadnjo skupino. Takoj, ko boste odgovorili, dajte pismo na pošto, ker v drugi polovici naslednjega tedna odhajam v toplice Herkules. Še prej pa bi rad dokončal predstavitev.

Srčen pozdrav

Oszkár Asbóth

10.

Budimpešta, 1. marec 1910

Dragi prijatelj!

Pošiljam Vam prvi obsežnejši del vprašanj. Upam, da boste v nedeljo lahko odgovorili nanje, tako, da bom lahko pojutrišnjem teden pričel z recenzijo predstavitve Vaše razprave. Ostala vprašanja bom poslal kasneje. Nanje boste lahko odgovorili v nedeljo teden. Odgovore pripišite, prosim, k vprašanjem.

V kolikor želite poslati svojo razpravo še komu, potem jo v prvi vrsti pošljite profesorju Štreklju (dr. Karel) na naslov Graz, Rosenberggürtel 21 I in profesorju dr. Franzu Ilesiću, predsedniku Slovenske Matice v Laibach. En izvod bi poslal tudi profesorju dr. Tihamérju Osztójiću v Novisad na srbsko gimnazijo, saj bo za tretji izvod Rocznik Slawistyczny pripravil pregled bibliografije slavističnih razprav, izdanih leta 1909.

Če menite, da bi gospod kaplan Ivanóczy mogel in hotel napisati kratko recenzijo za Nyelvtudomány, potem mu nemudoma napišite pismo. V kolikor menite, da bi bilo bolj spoštljivo, mu lahko pismo napišem sam. Prosim, odgovorite na vprašanja in mi posredujte točen naslov. Najkasneje do konca aprila bi recenzijo moral dobiti.

V kolikor želite en izvod poslati srbski Matici, je dovolj, da ga pošljete na njeno ime v Novi Sad.

Srčen pozdrav

Oszkár Asbóth

11. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Za spoštovanega gospoda učitelja Avgusta Pavla

I. kerület Vár. Országháza utca 7

Budimpešta

Pismo je bilo odposlano 11. aprila 1910

Dragi prijatelj!

Prosim, napišite mi, ali naši Slovenci poznajo slov. prislovu máhom ustrežajočo obliko máxom, v kakšnem pomenu in inačicah jo uporabljajo.

Asbóth

Ali se v živem jeziku ob sztó »miza« pojavlja tudi nominativ sztòl?

Küzmič leta 1771 _____: Zakaj szí nej tak dáó pejneze moje na szto minyávczov?

12. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Titular Korporal

_____ Avgust Pavel

82. regiment Székelyudvarhely

31. maj 1910

Dragi prijatelj!

Imam še dva izvoda spričevala z Akademije, v katerih je govor o dodelitvi Sámuelove nagrade. Če želite, Vam ga pošljem ali shranim, da ga boste ob pisanju prošnje za zaposlitev lahko uporabili kot prilogo. Če prošnjo pošljete sem ali tja, me obvestite, da

lahko zadevo preučim. Vaš naslov mi vedno javite! Mi bomo do konca junija najverjetneje ostali še tu v starem stanovanju, nato pa bo moj naslov II. kerület Bimbó utca 28. V začetku julija bom prišel v Nagyszében.

*Srčen pozdrav
Oszkár Asbóth*

Še junija Vam bom poslal korekturo predstavitve Vaše knjige, sporočite torej vsako spremembo naslova.

13.

Budimpešta, 31. okt. 1910

II. Bimbóutca 28

Dragi prijatelj!

Med prebiranjem Vaše razprave sem izpisal vsa mesta, ki se nanašajo na Melicha; sedaj bi to potreboval, a nikjer ne najdem svojih izpiskov. Bodite tako prijazni in preglejte svojo razpravo in izpišite številke tistih strani, kjer omenjate ime Melich. Jaz sem našel naslednje strani: 50, 117, 119, 120 (dvakrat), 124 in 125. Če boste ob teh našli še kaj, mi napišite še ta teden, in sicer s številkami na dopisnici.

*S srčnim pozdravom
Oszkár Asbóth*

14.

Za spoštovanega gospoda učitelja Avgusta Pavla

I. kerület Országháza utca 7

Budimpešta

8. nov. 1910

Dragi prijatelj!

Bodite tako prijazni in v Küzmičevi najstarejši izdaji prevoda Biblije preverite, ali tudi tam piše sztol v evangeliju 29:23 po Luki, ter v Terplanovem prevodu psalmov (prav tako v najstarejši izdaji – iz katerega leta je?) ali v Psalmu 23:5 piše sztól (Po Melichu 22:19)? Če mi boste odgovorili v roku enega tedna, bo še pravočasno. Omenjeni knjigi dobite v Múzeumu ali v univerzitetni knjižnici.

*S srčnim pozdravom
Oszkár Asbóth*

Pavlova pisava: 1883: Dunaj Terplan: 23:25 sztól; 1819 sztól

15. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Za spoštovanega gospoda učitelja Avgusta Pavla

I. kerület Vár. Országháza utca 7

Budimpešta

11. nov. 1910

Dragi prijatelj!

Na omenjenem mestu Luka 19:23 po mojih zapiskih piše tam na sztol. Je to pravilno? In obliko sztol je mogoče še tudi danes slišati ob obliki sztò; jaz si vsaj tako zapisal. Lepo se Vam zahvaljujem za trud, a Vas prosim, da še enkrat preverite v Küzmiču.

L. P.

O. A.

12. nov. Dobil sem posebno izdajo in pet izvodov prispevka iz revije Roczник slaviszticzni o Vaši razpravi, ki sem jih spravil za Vas!

16. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Za spoštovanega gospoda učitelja Avgusta Pavla

I. kerület Vár. Országháza utca 7

Budimpešta

Pismo je bilo odposlano 4. aprila 1911

Dragi prijatelj!

Zelo mi je žal, da me zadnjič niste našli doma. Upam, da ste opravili pedagoške izpite in boste med velikonočnimi prazniki imeli nekaj časa za prevajanje. Ilešić, Slovenska Matica, me je prosil, naj iz Turula, letnik 1840, prevedem dva njegova kratka članka, ki govorita o Micbánu in se nahajata na straneh 41–45 in 120–125. Turul je pri meni in menim, da bo najbolje, če ga vi za uslugo prevedete. Ilešić se Vam bo zagotovo primerno zahvalil, po možnosti Vam bo plačal s slovenskimi knjigami. V materni jezik ga lahko prevedete z vsakdanjimi besedami, da bi Ilešić besedilo bolje razumel. Kajne, da boste to storili? V sredo, čez en teden bom odpotoval v Nagyszeben. Vsak popoldan okrog petih me boste našli doma, a najpametnejše bo, da mi vnaprej napišete, kdaj boste prišli. Lahko pridete tudi dopoldan. Med 12. in 2. uro me boste zagotovo našli doma. V petek pa od jutra naprej. Tedaj boste dobili Škrabčevo oceno svoje razprave, ki je dokaj laskava.

Srčen pozdrav

Oszkár Asbóth

17. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Za spoštovanega gospoda učitelja Avgusta Pavla

Torda

Budimpešta, 16. oktober 1911

Dragi prijatelj!

Iz druge zbirke Vondráka preberite vsaj poglavje o samostalniški sklanjatvi, iz prve zbirke pa izpustite del o podobi besed. Najpomembnejša zadeva je vsekakor glasoslovje. Delajte, kolikor le morete, nato pa mi boste poročali o tem, kaj ste naredili. Ni pomembna dolžina, ampak globlje razumevanje določenih vprašanj.

Srčen pozdrav

Oszkár Asbóth

18.

Budimpešta, 1. oktober 1912

Dragi prijatelj!

Žal mi je, da Vas usoda tako (zelo) ne mara, a tako boste vsaj od blizu spoznali tudi Transilvanijo in se bo Vaš občutek za madžarščino okrepil. Mene bi bolj veselilo, če bi šli v Verbász, tudi sam se odpravljaj tja, ker sem v naselju nedaleč stran, v Keresztúru, želel obiskati poromunjene Rutene eltótosodott. Povabili so me že v Verbász. Če bi Vi bili tam, bi lahko namesto mene opravili manjša opazovanja.

Ne vem, ali Vas nisem že vprašal, če pri vas obstaja beseda stativa (oz. stative). Če je ni, zadeva ni nujna, če pa je beseda med Vendi še živa, mi obliko, v kateri se uporablja, napišite priporočeno na dopisnici.

Lepo bi bilo, če bi Vaša razprava bila objavljena tudi v slovenskem jeziku, a pred doktoratom ne smete zapravljati časa za to, niti za revijo Nyelvtudomány ne pričakujem prispevkov, a pozneje se boste postopno lotili tudi tega. Zelo zaželeno je, da se boste sčasom ukvarjali z vprašanji naglasa in _____ raziskavo razširiti na _____, tudi madžarski jezikoslovec se nenehno spotakne ob to, ne dovolj razčiščeno vprašanje. No, o teh se bomo pogovorili kasneje.

Da je bila Vaša mati zelo bolna, mi je zelo žal, pravilno ste ravnali, da ste zato večino časa ostali doma, saj smo najprej ljudje in šele potem znanstveniki. Želim, da bi Vaša draga mati čim prej ozdravela, da bi lahko brez skrbi živeli tako oddaljeni eden od drugega.

Srčen pozdrav

Dr. Oszkár Asbóth

19.

13. feb. 1913

Spoštovani prijatelj!

Šele danes sem našel g. svetnika Boncza v uradu. Dvakrat sem ga zastonj iskal. Sve-toval je, naj na oddetek pošljete splošno prošnjo, v kateri prosite za namestitev oz. premestitev v Prekodonavje. Omenite (to Vam že svetujem jaz!), da želite raziskovati hrvaško-madžarske stike, predvsem na področju književnosti (Bankó leánya/Bankóva hči), a to je v Transilvaniji nemogoče. Poleg tega (spet nadaljuje g. svetnik B.) pozorno spremljajte razpise in v kolikor se ponudi delovno mesto, primerno za Vas, se nanj prijavite. Na premestitev med letom ne računajte, saj med letom neradi imenujejo ali premeščajo z enega mesta na drugo, ker bi nastala zmeda, prazna mesta zapolnjujejo začasno oz. rešujejo izpraznjene katedre. O poslani splošni prošnji me ni potrebno posebej obvestiti, a če se boste prijavili na določeno delovno mesto, bom srčno rad stopil znova do g. svetnika.

L. P.

Oszkár Asbóth

20. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Odposlano 11. mar. 1913

Za spoštovanega gospoda učitelja Avgusta Pavla

Torda

Mladi prijatelj!

Trenutna številka MT-ja pod besedo boszorkány (čarovnica) podaja naslednji podatek: »boszorka Hetés, Dobronak Nyr. II. 467« Glede na to, da v Dobrovniku živijo tudi Vendi, se mi zdi verjetno, da je oblika bosorka prišla nazaj iz vendščine; napišite mi prosim, ali Vendi na Madžarskem poznajo besedo bosorka. Želim Vam prijetne velikonočne počitnice.

L. P.

Oszkár Asbóth

Esej o Bankóvi hčeri (Bankó leánya) sem bral z velikim užitkom!

21.

Budimpešta, 17. jun. 1913

Dragi prijatelj!

Danes sem znova govoril z min. svetnikom g. Bonczem, obljubil mi je, da bo imel v mislih Vašo željo, a meni, da je potrebno, da se prijavite na razpis, ko se bo izpraznilo mesto, ki bi Vam ustrezalo. V tem trenutku takega ni (delovna mesta v Mosonmagyaróváru in Szombathelyu so že zapolnjena), zato ker je v Liptovský Mikuláš, kjer je razpis za delovno mesto profesorja madžarščine in latinščine odprt do 25. junija, komaj zaželeno iti. Gre za majhno mesto, kjer so odnosi komaj kaj prijetni, še posebej, če se človek pripravlja za slavista. Nadzorniki bodo šele ob koncu tega meseca poslali poročilo o tem, kdo se želi upokojiti in min. svetnik g. Boncz bo tedaj še doma, ko se bodo delovna mesta zapolnila, a obstaja možnost, da bo tedaj stvari urejal že svetnik dr. Gotthard, za vsak primer sem tudi njega prosil, naj Vas vzame v obzir. Takoj, ko boste izvedeli za primerna prosta mesta, ukrepajte, pa tudi mene obvestite. 4. julija bom v Budimpešti, avgusta bom 2 do 3 dni preživel v Liptovu, tako, da bom okrog 9. prispel v Sibiu (____ u.7), okrog 15. pa v našo počitniško hišico (Kisdisznód, z. p. Nagydisznód). Želim, da bi Vam končno uspelo priti na primerno mesto!

Iz srca Vas pozdravlja

Dr. Oszkár Asbóth

22.

Budimpešta, 13. oktober 1913

Dragi prijatelj!

Termin in razporeditev ustrezata; razpravo so brez zapletov sprejeli za doktorsko disertacijo. Če g. profesor Margalitsa ne bo, kar je malo verjetno, Vas bom iz hrvaške književnosti izprašal jaz. Zaželeno pa je, da g. profesor M. sprejme ocenjevanje razprave, kar pa bo verjetno sprejel. Malo bolj problematično je zagotovo računati na to, da Vas bo iz madžarskega jezikoslovja izprašal profesor Simonyi. Četudi Vas ne bi izpraševal on, ne bi smel nastati problem, saj bi g. profesorju Szinnyeiju povedal, iz česa ste se pripravili in iz česa ne. V tem primeru bi bilo najbolje, da bi prišli in tudi osebno govorili z g. profesorjem Szinnyeijem, in sicer kakšen teden pred doktoratom, da bi se potem lahko pripravili še na morebitna dodatna splošna vprašanja. O vsakem koraku me obveščajte, da bom lahko zadevo pozorno spremljal. Veseli me, da se boste končno otresli te nadlege in se boste lahko posvetili novemu znanstvenemu delu, mogoče celo

oblikoslovju cankovskega narečja. Da pa tega dela ne bi opravljali popolnoma brezplačno, kot v primeru prve razprave, bi lahko za mojo revijo napisali povzetek, lahko tudi daljše poročilo o isti tematiki. Mogoče pa je še bolje, da boste potem, ko se bo slej ko prej (sam menim, da prej »pozneje«, mogoče okrog 1919) spraznilo mesto na katedri prof. M., dobro pripravljen nasprotnik. Jezika se boste morali praktično temeljito naučiti in priporočljivo bo redno pojavljanje v jezikoslovnih in literarnih revijah, skratka ukvarjanje s hrvaškimi stvarmi. Ko boste imeli čas, in zgleда, da ga boste imeli, se boste tri leta po doktoratu habilitirali iz hrvaškega jezika in književnosti, skratka v to sedaj usmerite vso energijo, saj to ni v velikem nasprotju z vašim izvirnim ciljem, lahko pa Vam bo v korist tudi pri Vaših slovenskih študijah.

S srčnim pozdravom

Dr. Oszkár Asbóth

P. s. Od kdaj ste »Ágoston«? in boste to tudi ostali ali pa bo iz Vas spet »Ágost«?

OBRNI

14. okt.

Včeraj mi po tistem, ko sem prebral Vaše pismo, ni uspelo nanj odgovoriti, večdnevna vročina (katerega vir je od pokvarjenega zoba vneta sklenina in se je hvalabogu sedaj že umirila) me je izmzgala in zato sem bil preutrujen, da bi Vam na kratko odgovoril. Danes ponoči sem se vsega tega spomnil, zato Vam svetujem, da namesto hrvaške književnosti v prošnjo napišete hrvaška filologija (zaradi tega Vam prof. M. ne bo postavil drugih vprašanj), kot razlago pa napišite, da ste menili, da je za slovansko primerjalno jezikoslovje neizogibno pomembno, da temeljito spoznate jezik in književnost vsaj enega slovanskega naroda. Zelo zaželeno je, da Vašo prošnjo uredi dekan sam, ker bomo izgubili čas, če bo prišla pred oddelčno sejo, zato me takoj obvestite, da se bom pri tem osebno angažiral. V prošnji ne smete prositi, naj bo Vaš cenzor g. prof. Simonyi, toda v pismu, naslovljenem name, lahko omenite, da razčistim tudi to.

L.P.

O. A.

23.

Budimpešta, 13. november 1913

Dragi prijatelj!

Termin boste dobili, dekan pa sprejema tudi Vašo razporeditev (beosztás). Sprememba je zgolj, da bo namesto slovanskega jezikoslovja Vaš glavni predmet slovanska filologija. Ne prestrašite se tega. Postavil Vam bom takšna splošna vprašanja, še posebej iz cerkvene književnosti, za katera vem, da boste nanje znali odgovoriti. Glavna stvar pa še vedno ostaja slovansko jezikoslovje. Svoje poročilo, ki ga zahteva g. dekan, bom odnesel jutri pred sestankom katedre. Če je le možno, boste za cenzorja dobili g. Simonyija, če pa ne bom govoril z g. Istvánom Szinnyejjem, ne bo težav, saj Vas poznajo kot mojega učenca, ki mi je v veselje. Vsi bodo vzeli v obzir, da ste največ časa namenili svojemu glavnemu predmetu.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

24.

Budimpešta, 8. marec 1914

Dragi prijatelj!

Vaše decembrsko pismo sem dobil, a kolikor se spomnim, v njem ni bilo ničesar, na kar bi moral napisati odgovor, pa tudi sicer sem menil, da boste prišli v Budimpešto.

_____ a Štrekljevo zbirko bom najverjetneje našel v knjižnici Akademije, prav tako Vukovo zbirko ljudskih pesmi. Štrekljevo zbirko imam tudi sam, ne najdem pa Vukove zbirke _____. To sem ugotovil danes, saj se po padcu le s težavo sklanjam in šele danes sem se upal skloniti k omari. V knjižnico bom šel takoj, ko bom lahko, a zaradi bolezni sedaj še nisem dovolj agilni.

V Zagrebu so prav tako objavili zbirko ljudskih pesmi, menil sem, da jo je objavila Akademija, a je ne najdem v seznamu objavljenih zbirk. Sicer bi prosil Akademijo, da naj mi jo pošljejo. Najverjetneje jo je objavila hrvaška Matica. V ostalih zbirkah, ki jih poznam, o omenjeni knjigi ne piše ničesar. (_____).

Imam pa 1., 2. in 5. Vukovo zbirko.

V kolikor bi opisali kakšno oblikovno skupino iz vendskega oblikoslovja, bi to objavil v majski številki Nyelvtudomány. Lahko je kaj kratkega, lahko pa je tudi daljši sestavek. Dovolj je, če bo gradivo pripravljeno do konca aprila. Vem, da imate trenutno druge skrbi, a upam, da boste kljub temu našli čas za to.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

25.

Budimpešta, 16. maj 1914

Dragi prijatelj!

Miklós Luttár, upokojeni državnošolski ravnatelj želi izdati vendsko-madžarski in madžarsko-vendski slovar. V ta namen je vladi poslal prošnjo in ji dodal nedodelan rokopis, v katerem je za vsak slučaj veliko dobrega gradiva, a je potrebnih mnogo popravkov. Vlada je rokopis poslala Akademiji, Akademija pa meni. Vlada zahteva čimprejšnje mnenje in »z veseljem bi gradivo vzel pod konstruktivno razpravo.« Po dokaj površnem pregledu sem dobil vtis, da je avtor zbral veliko dobrega gradiva, a najverjetneje ne pozna dovolj ljudskega jezika. Zelo lahko bi sestavil koristno, če bi dobil, za kar prosi, in sicer stik z ljudmi in vzpostavitev stika z Vami. Razpravo mu na vsak način pošljite, če imate izvod odveč, če ga nimate, bom pozval Akademijo, naj mu jo pošljejo. (Fiume Via A. Canova 6). Sedaj pa se postavlja vprašanje, ali boste v bližnji prihodnosti prišli v Budimpešto ali pa Vam naj rokopis pošljem v Dombóvár? Seveda morate na rokopis zelo paziti in ga po možnosti v najkrajšem možnem času pregledati. Ni se Vam potrebno spuščati v potankosti, praktično bi morali samo podati oceno in jo utemeljiti s primeri. Avtor na svoje delo ne gleda kot na dokončano in jaz bom poudaril, da je Vaša revizija _____.

Na majhno podrobnost bi že sedaj opozoril, pogledjte besedo deraš na strani 29 b in 39 b in napišite svoje mnenje, a takoj!

?? Napišite mi, ali pri vas slovenski obliki obráz res ustreza oblika obráz? V madžarskem splošnem slovarju, katerega 1. zvezek je izšel (jaz imam dva izvoda, enega Vam lahko posodim), pod obráz lahko beremo »domača slov. obráz« – če imate pri

roki venske vire navedka, potem pogledjte, če se uporablja tako in če se pojavlja v nominativu.

Upam, da ste dobro, zdravi in srečni, in da ne pozabljate niti na znanost!

L. P.

Oszkár Asbóth

II. Bimbóutca 28

Pripomnil bi, da si boste lahko v eni uri ali dveh o vrednosti rokopisa izoblikovali dokaj čisto podobo!

26.

Budimpešta, 16. maj 1914

Mladi prijatelj!

Hvala za podatke o obráz-u.

Vaše načrte odobravam, pogrešam pa načrte, povezane z ukvarjanjem s hrvaškim jezikom!

Do konca junija bom še tu. Če boste res prišli, mi sporočite v pismu, če pa boste prišli nenapovedano, me pokličite (151–93) iz mesta, da me boste našli doma.

L. P.

Oszkár Asbóth

27.

Budimpešta, 16. feb. 1915

Dragi prijatelj!

*Upam, da Vas bo prihajajoča pomlad obvarovala nenehnih prehladov in prinesla hitrejše okrevanje. To Vam moram želeti v vsakem slučaju, četudi bi Vas poslali na nove misije, čeprav Vas najverjetneje v kratkem ne bodo razporedili na težje služenje. Nekaj časa boste ostali vojak in se boste morali ukvarjati z vojaškimi zadevami in vojaškimi znanji. Tako, da o bolj poglobljenem raziskovanju ne more biti niti govora, zato doslej niti nisem omenil velike hrvaško-srbske slovnice, ki jo je izdal Leskien: *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache Heidelberg 1914 12 M.* Ko bo mir, naj bo to prva knjiga, ki jo boste kupili! Dotlej pa bo dovolj, če boste z lahkotnim čtivom vadili hrvaški jezik, kolikor toliko. Odnosi so se namreč izoblikovali tako, da zaenkrat ni videti, da bi lahko računali na Margalitsevo katedro. Ne se prestrašiti, problem ni tako velik, kot se sprva sliši. Na kratko Vam bom opisal zadevo, a Vas lepo prosim, da s to informacijo ravnate strogo zaupno in o njej povejte le svoji dragi ženi, da Vas bo lahko po potrebi tolažila. G. minister me je povabil k sebi, med drugim tudi v zadevi hrvaške katedre. Vašo primernost za katedro mi ni uspelo predstaviti tako, da bi ga prepričal, meni namreč, da ste premladi. Problem je bil tudi v tem, da nisem mogel z vso gotovostjo trditi, da do potankosti obvladate hrvaški jezik in da ste se z njim ukvarjali do potankosti. Tako sva govorila o drugih možnostih, ki niso pomembne. G. minister pa je obljubil eno stvar, in sicer, da vas bo dal imenovati za rednega profesorja v Budimpešti, da se boste lahko tu pripravili na akademsko kariero, s časom habilitirali (vseeno iz katerega jezika, hrvaškega ali katerega drugega slovanskega jezika) in tako čez čas, nemara ob znova praznem mestu, zasedli mesto na hrvaški katedri ali pa moje. Avgusta bom dopolnil 63 let, na koncu koncev 7 let ni tako dolgo obdobje, ki ga ne bi mogli dočakati, skratka*

tako in tako bi morali veliko delati, da bi lahko zasedli nemara moje mesto. Kako rešno je g. minister dojel zadevo, dokazuje dejstvo, da sem po tednu dni dobil dopis od ministrstva, v katerem mi dajejo na znanje, da Vas bodo junija imenovali sem, če se boste v tem času vrnili iz bataljona. Vsled napake je bilo pismo naslovljeno na bratov naslov in za vsebino sem zaenkrat izvedel samo po telefonu, a dobil ga bom, shranil in junija pri ministru spodbudil čimprejšnjo uresničitev. Dotlej, prosim, napišite svoje osebne podatke: ste še vedno učiteljski namestnik ali redni? Koliko let je od tega, da ste dokončali izobraževanje in da služite državi? Itn ... Da bo informacija popolna, napišite tudi, koliko let imate!

Menim, da nimate razloga za pritoževanje, da ni že sedaj v Vaše naročje padla univerzitetna katedra, imel bom na skrbi, da bom Vaše delo usmerjal tako, da boste v prihodnosti na to zagotovo lahko računali. Dotlej pa se javite od časa do časa in v kolikor boste zamenjali prebivališče, me o tem obvestite.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

28.

Budimpešta, 9. mar. 1917

Dragi prijatelj!

Vaše pismo je prispelo zvečer ob 7. uri, ko sem bil od celodnevnega dela že utrujen, tako da sem prebral samo pol strani, a Vam bom takoj odpisal, ker Vas želim obvarovati nesrečnih misli. Bonkála izpopolnjujemo iz ruskega jezika in književnosti, a četudi se to ne bi dogajalo, Vam ne bi svetoval, da opustite južnoslovanske jezike. V njih se hranijo globoke korenine vašega dela, temeljito poznavanje Vašega ljubljenega maternega jezika. Četudi boste kasneje razširili svoje znanje in se lotili tudi ostalih področij, bi bil greh zapustiti prst, ki bo Vaše zanimanje nenehno hranila in Vam dajala moč. Pozneje bi bilo veliko težje na drugem področju napisati tako delo, kot je bila Vaša doktorska disertacija in kot bo zagotovo Vaša razprava za habilitacijo, če boste obdelali vendsko oblikoslovje. Če boste dobili kvalifikacijo iz južnoslovanskih jezikov, se Vam bo sama od sebe ponudila naloga, da se ukvarjate tudi z bolgarščino, ki z več vidikov zahteva razumevanje starobolgarskih tekstov in glasoslovja. Razen tega pa je bolgarščina tako aktualna, da bi bila tudi praktično koristna. A prvobitno je temeljito poznavanje slovenskega in hrvaško-srbskega jezika in v prvi vrsti se morate truditi za to. Glede na to, da Vas zanimajo tudi literarna vprašanja, predvsem ljudsko izročilo, se boste ukvarjali tudi s temi, saj se to dvoje tako tesno povezuje, da ju ni mogoče ločiti. Skratka, ostanite pri tem, za kar ste postavili tako trdne temelje.

O besedi s' to bom napisal v prihodnje, najverjetneje gre za glasoslovni razvoj iz oblike xto, trenutno namreč zaradi pomanjkanja svetlobe delam v jedilnici in imam pri sebi samo nekaj literature, se pravi, da lahko preverim samo v Miklošičevem glasoslovju in Ileišičevi razpravi, objavljeni v Archivu.

Da se ob trenutnem delu veliko trudite, me zelo veseli, saj boste tudi od tega imeli korist, a pozneje, vem, se boste vrnili vse do izhodiščne točke, ki, gledano na Vas, najbolje dokazuje tudi poslan prispevek, ki se ga zato posebej veselim.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

29.

Budimpešta, 18. jan. 1918

Dragi prijatelj!

Za želje ob novem letu se zahvaljujem in jih iz srca vračam. Upam, da to, da želite od novega leta biti redni predplačnik Nyelvtudomány, ne pomeni, da želite postati manj, kot ste bili doslej. Doslej ste namreč bili redni sodelavec, kar je veliko bolj posebno, se pravi ostanite to in ne želite si degradacije. Upam, da bom v kratkem dobil kakšen daljši prispevek, nemara začetek slovenskega oblikoslovja ali pa izoblikovano vprašanje iz oblikoslovja. Prelom zamujenega zvezka bo v dveh do treh tednih pripravljen, nato pa se bodo takoj lotili preloma novega zvezka.

Na ministrstvo grem v torek. Doslej sem se pozanimal o drugih poteh. Pišite mi, kar moram vedeti, kdo je Klekl (duhovnik?) in v kakšni vlogi se je obrnil na Vas? V katerih šolah uporabljajo knjigo? S strani ministrstva je zaželeno, da bi to knjigo napisal Madžar, a ne vedo, v kakšnih šolah naj uporabljajo to knjigo, ker v državnih šolah poteka pouk izključno v madžarščini. Skratka, čim prej me obvestite, da bom po možnosti v torek uredil tudi to zadevo, takrat imam namreč tudi druge opravke na ministrstvu.

S srčnim pozdravom

Oszkár Asbóth

30.

Budimpešta, 21. jan. 1918

Dragi prijatelj!

Zaradi Vašega zadnjega pisma vidim problem vendske slovnice in čitanke v drugačni luči. Res je, da ni druge vendske šole, v kateri učijo vendski jezik, a Kleklovi želijo narediti takšne šole. Resda obstaja ministrski odlok, po katerem je mogoče jezik narodnosti poučevati v šolah, a veliko vprašanje je, ali je zaželeno to gibanje obuditi tam, kjer ga je nemara mogoče zadušiti. Če Vendo ni mogoče utišati, česar ne vem presoditi, bi imel za veliko srečo, če bi dotične knjige napisali Vi, a samo pod tako domnevo. Saj bodo potem knjige napisane v jeziku ljudi in seveda z madžarskim pravopisom, po eni strani zato, da se otrokom ne bi bilo treba naučiti dveh pravopisov in da ne bi znanje madžarskega pravopisa bilo oslABLJENO, po drugi strani pa, da bi preprečili vpliv avstrijsko-slovenskega jezika.

Obstaja možnost, da me bo g. minister v tej zadevi povabil k sebi in potem Vam bom takoj napisal, kakšno je njegovo mnenje, dotlej pa, če je le mogoče, zavlačujte, ne obvezujte se, samo v primeru, če boste imeli razlog domnevati, da želijo stvar vsekakor izpeljati, če je potrebno tudi brez Vas, mi to sporočite nemudoma. Saj pravim, da v kolikor je stvar neizbežna, je še vedno najboljša, da jo izpeljete Vi, to je najboljša z vidika zadeve in Vas? – ne vem! Vsekakor bom budno pazil, da Vi od tega ne bi imeli škode, če bi pod kakršno koli prisilo šli v to zadevo, da bi se stvar še najboljše razpletla. Dotlej pa budno spremljajte vsako spremembo gibanja.

S srčnim pozdravom

Dr. Oszkár Asbóth

Predplačniško razmerje naj Vas nikakor ne skrbi, samo šalil sem se, a zares ni nobene potrebe, da bi bili naročeni na Nyelvtudomány vse dokler dobim toliko izvodov zastoj.

31. Dopisnica

Prva stran dopisnice:

Spoštovani

g. Avgust Pavel, enoleten prostovoljec

címzetes káplár

82. Regimend 10 Komp

Székelyudvarhely

Kis Disznód

Zadnja pošta Nagy Disznód

15. julij 1918

Dragi prijatelj!

Korekture ne pošiljam, ker je niti sam nisem dobil. Zgleda, da se je lomljenje zaradi nečesa zataknilo. Kljub temu prosim, da mi sporočite vsakršno spremembo, da bom vedel kam moram poslati korekturo. V Sarajevo sem poslal pismo in upam, da bom dobil odgovor nanj. Na ministrstvo mi ni uspelo priti, a prosil bom g. dekana Szinyeija, da naj posreduje. Spričevalo Akademije sem dolgo hranil na mizi, a v zadnjih dneh sem ga skupaj z ostalimi knjigami spravil. Dobite ga lahko pred septembrom. Upam, da ste dobro oziroma da se vsaj trudite in prenašate utrujenost.

S srčnimi pozdravi

Oszkár Asbóth

5.2 Pisma in dopisnica brez datuma

1.

Še v času študija, letnice ni, 20. marec

Dragi prijatelj!

Lepo Vas prosim, da nemudoma odgovorite na sledeče vprašanje.

Je mogoče najti take _____, v katerih v primerih končnice -diti d preide v iterativum (_____ bűditi – pobűdjen Kűzmič Máté ev. XI:11), so tvorbe (kėpzése)k tipa zűdűjávati, precidűjávati žive (Kűzmič Máté ev. X:8 mrtve zűdűjávajte – XXIII: 24 precidűjávate komára) in v kolikor so ali se te oblike izgovarjajo z dgy-jem kot analitične tvorbe tipa zgűdgyeno iz zgoditi ali pa se iterativi izgovarjajo z gy-jem zűgyávati (?), tako da je mogoče gy razložiti iz j-ja, ki stoji pred zvenečim zvočnikom. Poznate takšen iterativ, ki je nastal iz glagola s končnico -jiti, ki se konča na -djávati oz. -gyávati?

Na ta vprašanja prosim pisne odgovore. Če boste v ponedeljek na univerzi, bodite prijazni in me točno ob 10. uri počakajte pred kabinetom!

Srčen pozdrav

Asbóth

2.

Del pisma ...

Prilagam Škrabčevo čudovito pametovanje o obliki vucké, mogoče se boste izraza dotaknili v Archivu, Slovenski Philologiji ali pa v kakšni slovenski reviji, jaz za to nimam volje, Škrabca tako ali tako ni mogoče prepričati.

5.3 Intervju z Judit Pavel

Intervju je opravila in prevedla iz madžaršine Brigita Klujber Varga (2012).

Kako se spominjate svojega očeta?

O svojem očetu ne želim govoriti, ne da bi tisto, kar o njem povem, podprla s kakšnim dokumentom. Še o njegovi družini ne govorim kar tako. Skratka, o vsaki njegovi dejavnosti rada govorim le tako, da vse, kar povem, utemeljim oziroma dokažem z nečim, saj bi me sicer lahko doletela obtožba, da ga poveljučujem, kar je samoumevno, saj sem njegova hči. Obtožbe, da sem pristranska, ne želim, zato o njem govorim samo tako, da vse, kar povem, podprem z dokazi. Govoriti o njegovi družini je lahko, saj poznam vse njene člane. Poznala sem vse njegove sestre in brate. Oče se je leta 1886 rodil na Cankovi. Odrasel je tako, da je bil njegov materni jezik – oni so ga imenovali vendščina, sam pa ga je zmeraj imenoval domači slovenski jezik – vendščina, čeprav je bil uradni jezik na tem območju madžarščina, saj je le-to pripadalo Madžarski. V sosednjih vaseh in v najbližjem mestu, v Radkesburgu, pa so govorili nemško. Oče je tako odraščal v trijezičnem okolju oziroma pod vplivom obmejnega trikotnika. Čeprav se je madžarščine zares naučil v gimnaziji v Monoštru, kamor je šel po končani cankovski osnovni šoli, se je vsakokrat, ko se je vrnil domov, z družino, z brati in sestrami, pogovarjal v slovenščini. Treh jezikov ni govoril le on, vse tri jezike je obvladala vsa družin, tudi moja babica, njegova mama. Vsi bratje in sestre so razen slovensko znali še madžarsko, govorili pa so tudi nemško. Očetovi sorodniki so bili namreč vojaki v monarhistični armadi, skratka morali so znati vsaj malo nemško. Ta trijezičnost je bila čudovita zadeva, saj niso samo poznali jezika, ampak so vase vsrkali tudi vse tri kulture in si na ta način navkljub vaški biti, razvijali inteligenco in bili izredno razgledani.

Katere so bile bistvene prelomnice v življenju Avgusta Pavla?

Oče je na Univerzi Pétra Pázmánya v Budimpešti diplomiral iz madžarščine in latinščine. Madžarski jezik in književnost je vsrkal vase, kot da bi ta bil njegov materni jezik. V njem se je zelo lepo dopolnjevalo dvoje, da je njegov materni jezik slovenščina, da se je v njem pretakala slovenska kri in da je po poklicu profesor madžarskega jezika. To v njem nikoli ni povzročalo konfliktov ali psihičnih problemov. Nedolgo po njegovi smrti je izšel spominski zbornik. V njem je njegova izredna učenka, ki je pozneje prav tako postala profesorica književnosti in se je nedolgo pred objavo spominske knjige vrnila iz Auschwitzta, pisala o njem kot učitelju. Želim jo citirati, ker menim, da citat zelo lepo odraža njegovo doživljanje slovenstva in profesorstva madžarščine, skratka to, kako se je to dvoje prepletalo v njem. Da ne bom govorila tjavendan, jo bom citirala: »Zunanja disciplina zanj ni bila pomembna. Pomembna je bila vzgoja, pogled na svet. Mogoče tega ni počel zavestno, a celotna osebnost in njegovo vedenje sta izžarevala demokratičen pogled. Tako npr. ni poznal podrejenosti in nadrejenosti. Z nami je med predavanji govoril v istem tonu kot z uslužbenci šole, sodelavci ali ravnateljem. Vse je spoštoval zaradi človeških vrednot, ni se oziral na to, kdo je iz kakšne družine, iz kakšnega okolja izvira. Svojega vendskega in kmečkega porekla ni zatajil, o njem je zmeraj govoril s človeško naravnostjo. Nikoli ni izgovarjal modernih gesel, značilnih za medvojni čas. Nikoli ni podcenjeval in blatil ali sramotil nobenega rodu, naroda, nobenega družbenega razreda. Naša osebna mnenja je sprejemal, ni jih oblastno utišal, samo z argumenti jih je poskušal spremeniti. Obsojal je kakršno koli krivičnost,

nepravičnost in oblastnost. Predstavil nam je socialno vsebino madžarske književnosti in Petőfijeve ter Adyjeve zahteve po družbeni resnici. Vse to je bila za nas nepozabna lekcija.»

Trianonski sporazum je za družino pomenil veliko tragedijo. Oče je tedaj že učiteljeval na Madžarskem. Z mamo sta bila že poročena. Njeni starši so živeli prav tako na Madžarskem oziroma – če želite – na madžarskem ozemlju. Očetova družina je takrat že živela v Radkesburgu. Otroci pa so delali oziroma učili na slovenskem ozemlju. Tragedija je bila, ker je družina razpadla na tri dele. Družina Avgusta Pavla je bila razdrobljena. Moji stari starši in otroci, ki so še živeli pri njiju, so se nato preselili v Jugoslavijo, ker razdrobljenosti niso prenesli. Oče pa je leta 1920 bil premeščen v Sombotel. Tedaj je bil star 34 let. Kot učitelj je imel že kar nekaj prakse. Kako je kot izkušen učitelj skušal predati svoje znanje, ga poglobiti in v skladu z njim in željami nadaljevati svojo znanstveno pot, bi lahko najbolj povedali tisti, ki njegovo zapuščino hranijo. Pri tem mislim na knjižnico, na Katedro za slovenščino Visoke šole Daniela Berzsenyija in muzej. To so ustanove, v katerih je njegovo delo pustilo sledi. Z bratom sva se že rodila v Sombotelu, kjer je družina stanovala takrat in stanuje še vedno.

Oče je poučeval od leta 1911 do 1946, se pravi vse do smrti. Njegovo prvo službeno mesto je bilo v Tordi v Transilvaniji. Tam je poučeval dve leti. V Tordi je našel prijatelje za vse življenje. Večina jih izvira iz njegovih zgodnjih let. O tem piše tudi v neki pesmi, ko pravi o sebi, da je »hűséggel megvert ember«, se pravi, da je človek, ki ga bije zvestoba. Svojem prijateljem je bil zelo zvest. Iz Torde je bil premeščen v Prekodonavje. Pri tem je imel pred očmi svojo mamo, ki je starši niso želeli pustiti daleč od doma, onadva pa sta se želela poročiti. Tako so ga premestili v Dombóvár, kjer je nekaj časa s presledki poučeval tudi znano osebnost tistega časa, Gyulo Illyésu, ki je Pavla pozneje poimenoval zvesti sin dveh narodov. V Gyuli Illyésu je torej moral pustiti globoko sled. Leta 1920 je iz Dombóvára prišel v Sombotel, kjer je na začetku poučeval na dekliškem liceju. Tam je med drugimi poučeval tudi učenko, ki je kasneje postala učiteljica madžarščine in francoščine in se ga v nekem spominskem zborniku zelo lepo spominja. Dijakinje dekliškega liceja so mu zelo veliko pomagale pri urejanju knjižnice. Pomagale pa so mu tudi pri prodaji srečk v neki akciji, v kateri so zbirali denar za nakup knjig za knjižnico. Z dekliškega liceja je šel na Kisfaludyjevo realno gimnazijo. Danes je to glavna stavba, v kateri deluje Visoka šola Daniela Berzsenyija. V štiridesetih letih minulega stoletja, natančneje od leta 1941 naprej, je predaval tudi na univerzi v Szegedu. To je bilo neke vrste priznanje njegovemu znanstvenemu, jezikoslovnemu in prevajalskemu delu. Njegova predavanja so bila objavljena, imel je precej slušateljev. To je bilo – kot sem omenila – v letih 1941 in 1942, skratka v času, ki ni bil naklonjen znanosti, saj se je začela vojna in njegovo delo na žalost ni moglo doživeti vrhunca. V veliko veselje pa mu je bilo, ko je v teh letih poučeval madžarščino prekmurske bogoslovce, ki so bili premeščeni v Sombotel. Povabili pa so ga tudi, naj predava učiteljem iz okolice Murske Sobotne.

Učne načrte teh predavanj, se pravi učne priprave, ki jih je napisal, smo ohranili. Priprave je zapisoval v navadne zvezke. Pisal je z lepo oblikovanimi črkami. Vsak, ki si njegove zapiske ogleda in jih prebere, vidi, kako resno in s kakšnim navdušenjem se je pripravljaj na to, da bi slušateljem posredoval madžarsko književnost in da bi jo ti vzljubili. Očetov zelo dober prijatelj je zapisal o njem: »Vztrajno in fanatično je opravljaj svoje delo, z navdušenjem kot kakšen srednjeveški redovnik, avguštinec in to kot ljubitelj črke, duha, občutja in melodije.«

Oče je delal z veliko vnemo in hitrostjo, kot bi čutil, da mu pripada samo 59 let življenja.

Kaj bi rekli o njegovem pesništvu?

Njegovo pesništvo se tesno navezuje na odnose v družini. Čustva, ki jih je gojil do staršev, bratov in sester, je najlepše izrazil v svojih lirskih pesmih. Matere ni samo ljubil, kot otrok ljubi svojo mater, ampak jo je zares spoštoval in občudoval. Takšen odnos je zahteval tudi od moje matere, svoje žene, in od naju z bratom.

*Moja mama je babico imela zelo rada, pa tudi midva z bratom sva jo imela. Babičino besedo je oče zmeraj spoštoval, še kot odrasel moški in profesor na univerzi je ubogal mater kot majhen otrok. To, kar je povedala njegova mati, je bilo sveto. Ena od njegovih najlepših pesmi je posvečena materi, njen naslov pa je *Anyám szent robotos/Mati moja – sveta sužnja*. Verzi, kakršni so »Mati moja! Sveta sužnja! Ob motiki sanjajoča pesnica!«, so zelo značilni za opis matere. »Ob motiki sanjajoča pesnica! Srpná velika gospa! Čeprav si ojarmljena, vendar praznik, Bog, življenje, pesem se razlega radostno iz tvojih ust. Hvala ti za sinje, daleč sluteče krotke oči, ki z njimi tak strmiš v ta zmedeni svet kot posinjela srebrnina romarice lune v noč skrivnostno.« Zelo lepa je tudi neka druga pesem, posvečena mami, in sicer *Mama nam je pripovedovala / Anyánk mesélt az erdőszele*n. Tudi očetu je posvetil nekaj pesmi, npr. *Moj oče je nekoč hodil tu / Az apám itt járt egykoron*. V njej govori o tem, kako je njegov oče nekoč hodil po *Monoštru* in *Slovenski vesi* v *Porabju*, kjer se je učil krojaštva oziroma se je izučil za krojaškega mojstra. Zelo lepa je tudi pesem, ki govori o njegovem obisku v rojstni vasi *Cankovi*, in sicer v obdobju, ko se je njegova družina že preselila od tam, kjer med živimi ne najde več nobenega od družinskih članov in sorodnikov, vsi so se namreč preselili na pokopališče na koncu vasi in zanj se okrašena polkna niso več odprla. Po mojem mnenju v svojih pesmih ohranja najlepše, najstrastneje in najčudoviteje to zvestobo, ki jo je čutil do svoje družine, skratka njegov odnos do vseh. Berite njegove pesmi!*

Prebrala sem, da je bil Avgust Pavel v prvi vrsti učitelj. Je poučeval tudi vas?

Visoka šola Dániela Berzsenyija je bila zadnje prizorišče dejavnosti in življenja mojega očeta. Ta stavba je bila namreč v tistih časih Gimnazija Ferenca Faludyja. Oče je poučeval madžarščino in latinščino. Na gimnaziji je poučeval že z zmanjšano obvezo, saj je medtem, ko je začel delati tu kot učitelj, postal že tako znan po drugih dejavnostih, da so mu zmanjšali število ur. V tem času je nekaj ur predaval tudi na univerzi. Rekla sem že, da je diplomiral na Univerzi Pétra Pázmánya v Budimpešti. Takoj, ko je diplomiral iz madžarščine in latinščine, se je zaposlil v Tordi, ki je danes v Romuniji. Tam je zelo rad poučeval. V Tordi je našel prijatelje za vse življenje, npr. etnografa Károlya Viskija ali Gáborja Keménya. Tam je spoznal lepote zbiranja etnografskega gradiva, saj je v Tordi skupaj s prijateljem zbiral književna dela, pesmi, ljudske pesmi in balade. V tem času je že dvoril moji materi, ki je živela v Monoštru. Zaradi prevelike oddaljenosti med obema krajema starši moji materi niso dovolili, da bi se preselila k očetu v Tordo. Zato je oče prosil za premestitev v Prekodonavje. Tako je prišel v Dombóvár, v Prekodonavje. Od tod pa po prvi svetovni vojni, leta 1920, v Sombotel, kjer je sprva poučeval na dekliškem liceju, in sicer med leti 1920 in 1933. Od leta 1933 naprej pa je poučeval na prej omenjeni Faludyjevi gimnaziji. Očeta nisem spoznala samo kot očeta, ampak tudi kot profesorja madžarščine in, na žalost, tudi kot profesorja latinščine. Na žalost zato, ker latinščine nikoli nisem imela pretirano rada. Kot dijakinja sem se ga tudi malo bala, a me je že v zgodnjem otroštvu naučil vseh pravil. Niti v šolo še nisem hodila, pa me je že učil pravila. Vsako jutro nas je naučil kakšno lepo madžarsko pesem ali pa nas je učil latinska pravila. Tudi ta je oblikoval v pesmice. Tako smo se učili. V šoli me ni nikoli učil. Učil me je le kot oče, zato sem ga spoznala kot nekoga, ki je znal ustvariti

primerno vzdušje za učenje in otroke naučiti in vzljubiti tako književnost kot jezikovna pravila. Vse to ne preseneča, saj jih je imel rad tudi sam.

August Pavel pa je bil tudi prevajalec.

Da. Slovensko pesništvo, stara slovenska književnost, balade, pa tudi književnost moderne, npr. Cankarjeva, pisci novel, romanopisci, pesniki, vse to in vsi ti so ga zanimali, kot če bi bili njegovi bratje. Z deli, ki jih je prevajal, in njegovimi glavnimi junaki, se je popolnoma identificiral, sočustvoval je z njimi, npr. s Cankarjevimi liki. Njegovi prevodi Cankarja so najlepši. Nastajanje teh prevodov sem spremljala že tudi sama, ker se je z obsežnimi besedili zmeraj ukvarjal v poletnih počitnicah. Med šolskim letom za to ni imel veliko časa, saj se je daljšim besedilom potrebno posebej posvetiti in jih ni mogoče prevesti na mah.

V poletnih počitnicah, ki smo jih zmeraj preživel pri babici v Sloveniji, je oče imel dovolj časa tudi za naju z bratom. Pri babici je ves dopoldan delal, popoldneve pa je posvetil druženju z materjo, s sestro in njeno družino ter s prijatelji. To je bilo obdobje, ko smo se največkrat napotili na rob gozda, kjer smo legli v travo. Oče se je takrat počutil, kot da je znova otrok. O tem doživetju govori v pesmi z naslovom Mama nam je pripovedovala / Anyánk mesélt az erdőszélen. No, in takrat je odrasel mož, star je bil kakih 40 ali 50 let, svoje otroštvo znova podoživel. Z babico smo ležali na robu gozda in odrasli so se pogovarjali o vsem tistem, kar so preživel, o preteklosti in verjetno o njegovem delu. Ne vem, o čem vse so se pogovarjali, ker sem se z bratranci in sestričnami igrala na travniku.

Se morda spomnite, ali je vaš oče kdaj govoril o svojem jezikoslovnem delu?

Glasoslovje cankovskega narečja je napisal zelo zgodaj, med študijem oziroma po končanem študiju. Se pravi, da je to delo napisal kot zelo mlad učitelj. Delo je bilo tako obsežno in veliko, da ga je izdala Madžarska akademija znanosti.

To je bilo temeljno delo, zaradi katerega je profesor Asbóth nanj gledal kot na sodelavca in je – kot sem velikokrat slišala od staršev – želel, da bi bil moj oče njegov naslednik na katedri. Prva svetovna vojna pa mu je prekrižala načrte in po tistem, ko so ga premestili v Sombotel, se dolgo časa ni mogel ukvarjati z jezikoslovjem. Izjema so narodopisna dela, v katerih najdemo precej jezikoslovnih značilnosti. Ko je v letih 1927 in 1928 npr. pisal o odprtih ognjiščih v kuhinjah Slovencev na Madžarskem je celotno narečno gradivo obdelal tudi z jezikoslovnega vidika. To je v njem znova prebudilo jezikoslovca in bil je zelo vesel, da mu je uspelo neko slovensko tematiko obdelati ne samo z narodopisne, ampak tudi z jezikoslovne plati. Temu je kasneje sledila obširna razprava, ki je govorila o slovenskem običaju, tj. lovu na brinjevke, v kateri so prav tako bili jezikoslovni vložki. Spomnim se, da je bil izredno vesel, da je lahko napisal nekaj jezikoslovnega, pa čeprav v narodopisni razpravi. Vesel je bil, da mu je uspelo narodopisno tematiko obdelati tudi jezikoslovno. V štiridesetih letih minulega stoletja, ko je bilo Prekmurje priključeno Madžarski, je v njem znova zaživel načrt, da bi bilo treba napisati modernejšo, jeziku tistega časa primerno slovensko slovnico, ki bi bila primerna za rabo v živem jeziku. Tedaj se je lotil dela in na podlagi svojih starejših razprav napisal in razširil slovnico slovenskega jezika na Madžarskem.

Zanimivo je dejstvo, da je njegova slovnica nastala v madžarskem jeziku.

Slovnico je pravzaprav napisal v madžarskem jeziku, ker je bilo zaradi madžarskega nadvladja možno le to. Samo na ta način bi lahko dosegel, da bi jo izdali in bi postala

pravi zaklad. Murska Sobota je namreč takrat spadala k Madžarski, se pravi, da je samo od madžarske oblasti lahko pričakoval, da jo bodo izdali. Njegov ugled je bil tedaj že dovolj velik, da bi mu to lahko uspelo. To, da na koncu iz vsega ni bilo nič, pa ni bilo odvisno od njegovega znanstvenega dela.

Kje so ohranjena njegova dela?

Kar se njegovega jezikoslovnega dela tiče, je leta 1976 izšla zbirka, ki vsebuje kar nekaj njegovih jezikoslovnih razprav. Leta 1986 je izšla druga zbirka, v kateri so objavljeni tudi njegovi prevodi balad in izbor njegovih madžarskih pesmi. Glede ostalih pa ... Veliko njegovih rokopisnih del se je izgubilo. Umrl je leta 1946, na začetku leta. To je bilo še obdobje povojnih nemirov, bi lahko rekli. Decembra 1945 so ga odpeljali v bolnišnico. V tistih letih je tudi naša hiša bila polna Rusov. Ob vsem tem moja mati še sama ni vedela, kam naj kaj skrije. Univerze v Szegedu, Debrecenu in Budimpešti so jo nenehno oblegale, naj jim posreduje seznam njegove zapuščine. Želele so namreč dobiti čim več gradiva, ga rešiti in ohraniti. Mati je takrat v škatlah pošiljala gradivo, knjige predvsem univerzi v Szegedu, a tudi univerzi v Debrecenu, kjer je poučeval jezikoslovec Endre Angyal. Nekaj njegove zapuščine je ohranjene tudi v arhivu sombotelskega muzeja, npr. strojno natipkan izvod slovnice je shranjen v tem muzeju. Kaj bo mladim raziskovalcem, jezikoslovcem iz tega uspelo razbrati, je odvisno od njih samih. Dvomim, da bi kulturnemu razredu iz Sombotela ali Železne županije to uspelo, jezikoslovcem pa bo najbrž uspelo odkriti več.

Kakšen človek je bil?

Kakšnega sem ga spoznala? Zmeraj me sprašujejo, kako se ga spominjam, kakšne spomine imam nanj in na otroštvo. V bistvu ga niti nisem videla veliko. Spominjam se, da je bil zjutraj, ko smo vstali, doma, nato pa je odšel. Na kosilo je po navadi prihajal domov, nato pa je spet odšel in se vrnil šele zvečer. Eden od njegovih učencev, ki sem ga že omenila, dr. Gyula Kiss, je o njem večkrat dejal: »Zapomnil sem si vsako delo strica Gustija, skoraj vsako njegovo besedo poznam, vem, z njim sem se veliko ukvarjal. Ne razumem pa, kako mu je uspelo iz 24 ur narediti 48 ur.«

Oče je namreč delal z neverjetno hitrostjo, tako kot nekdo, ki čuti, da mu je odmerjeno samo 59 let življenja. Če bi morala obuditi spomine na očeta, se ga spomniti kot človeka, potem naj povem še, da se ga spominjam kot izredno dobrosrčnega človeka s smislom za humor. Doma, v družini je prebil zelo malo časa, a najsi je prišel domov še tako utrujen, je zmeraj našel za nas kakšno dobro besedo. Spominjam pa se tudi, da je bil izredno strog. Pri tem mislim na njegov odnos do mene. Ko sem bila najstnica in sem v oblačenju, frizuri ali v obnašanju prestopila meje, ki jih je postavil, me je takoj opozoril na to. Res je bil strog v primerjavi z današnjimi starši in obnašanjem današnjih najstnic, toda bil je čistega srca in dobre volje. Od staršev pa je podedoval nekaj, kar ga je od Cankove spremljalo vse življenje, tj. moralni red in strogost. To je pričakoval tudi od naju z bratom. Zanj ni bilo prvo in najpomembnejše, kako se učiva, ampak to, ali sva storila vse, kar je bilo mogoče in če sva se zares potrudila. Zanj je bilo zelo pomembno tudi, kako se razumeva, ali sva prijazna drug do drugega. Moram povedati še to, da nikoli ni dovolil, da bi kritizirali kogar koli, ki je prišel na obisk v našo hišo. Sploh ni prišlo v poštev, da bi rekli kaj slabega o njem. Te stvari so ostale v meni, ti njegovi nauki, pa še marsikaj drugega. Res pa je, da sem svojega očeta zares razumela in spoznala šele po njegovi smrti kot odrasla oseba, in to iz njegovih besedil in pesmi.

5.4 Intervju z Jožefom Smejem

S škofom Jožefom Smejem se je pogovarjala Brigita Klujber Varga (2012).

Kdaj ste prvič srečali Avgusta Pavla?

Junija 1941 smo bogoslovci iz Maribora, torej mariborski bogoslovci, prišli v Sombotel, saj so – kakor veste – 6. aprila Nemci zasedli takratno Jugoslavijo. Štajerski bogoslovci so takrat odšli v Ljubljano, prekmurski bogoslovci pa domov v Prekmurje, junija pa smo šli na t. i. konkurz v Sombotel. Se pravi, da nas je moral sprejeti škof, dr. József Grósz. Po sprejemu nas je Jožef Klekl starejši, ki je bil takrat interniran v Sombotelu, vodil po mestu in takrat smo šli tudi na dom dr. Avgusta Pavla. Takrat smo se bogoslovci v Sombotelu prvič srečali z njim, in sicer junija 1941.

Kakšen predavatelj je bil?

Avgust Pavel je bil hišni prijatelj rektorja bogoslovja, dogmatika, torej profesorja bogoslovja in velikega zgodovinarja dr. Gyule Géfina, ki je spisal tri knjige o zgodovini sombotelske škofije. Dr. Avgust Pavel je torej bil hišni prijatelj rektorja bogoslovja, duhovnika dr. Gyule Géfina, in tako je rektor določil, da se morajo vsi sombotelski bogoslovci, tudi bogoslovci Madžari naučiti slovenski jezik, da bodo lahko pastirovali v slovenski pokrajini, v Prekmurju. Tako je bila slovenščina obvezna za vse bogoslovce. Tudi za nas, ki smo opravili maturo iz slovenskega jezika. Vendar smo se marsikaj naučili takrat od doktorja, torej profesorja, univerzitetnega profesorja, Avgusta Pavla. Dobro se spominjam npr., kako je bral svoje prevode Silvina Sardenka. Silvin Sardenko je bil duhovnik, pesnik in je napisal veliko lepih pesmi. Ena od pesmi z naslovom Angeli so zaplakali ... pravi približno takole: Božji sin se mora roditi na svet, mora postati majhno dete in angeli gredo k mizarju, pa mu rečejo, naredi nam zibelko za božjega otroka, ki se rodi. In tisti mizar dolgo dolgo teše, pa namesto zibelke naredi krsto, rakev. In angeli zajokajo, kaj pravi ta božji sin, ko bo odrasel bo moral trpeti in angeli zajokajo. Čudovita pesem torej, ki jo je lepo prevedel v madžarščino in med branjem so mu pritekale solze, čeprav je bil takrat v zrelih moških letih. In je potem povedal še tole. Pravi: slovensko slovstvo ni tako obširno, kakor madžarsko, vendar – pravi – kaj tako nežnega, velikega, ne najdem niti v madžarskem slovstvu.

Potem je bral Cankarja, ki ga je sam prevedel, recimo Hlapca Jerneja nam je bral v madžarščini. Hkrati je bral seveda tudi slovensko, da je madžarskim bogoslovcem prišel nekoliko v ušesa slovenski jezik. Ob neki priložnosti sem mu dal hruško iz Bogojine. Tej hruški v Bogojini pravimo osenščica, »v jeseni«. Vedel sem, da v ruščini jesen pomeni ósenj – osenščica. Pavel se je čudil tej besedi. Dejal je, da je to slovanska beseda, ki je prišla v Bogojino morebiti že za časa Cirila in Metoda. Med nama se je razvila zanimiva debata o slovanskih jezikih. Osenščica, hruška. Kot slavist je pri tem užival.

Kakšen človek je bil?

Bil je zelo dobrasrčen, plemenit. Zmeraj nasmijan. Dr. Gyula Géfin nam je nekoč pripovedoval anekdoto o njem. Dejal je, da je bil dr. Avgust Pavel pesnik. Napisal je recimo pesmi Tako prepevam psalme v dolini ali pa Zažgani gozd, če se prav spominjam. Anekdota pa pripoveduje o tem, da je bil Avgust Pavel zmeraj zatopljen v pesnjenje. Ko je dobil navdih za pesem, jo je, ne glede na to, kje se je nahajal tedaj, moral takoj

zapisati. Nekoč pa ga je navdih tako prevzel, da je pesem napisal kar na straniščni pokrov, ki ga je prinesel pokazat svojim učencem.

Če ne zapišeš navdiha – to vem tudi po samem sebi – se izgubi, morebiti za večno. Zato občudujem njegove pesmi, ker je takoj, ko je dobil navdih, to tudi napisal. Lahko torej rečem, da je bil pravi pesnik, dobrosrčen. Njegova žena, po rodu Madžarka, je poskrbela, da je zmeraj prišel, recimo k slušateljem slovenščine, v razred, torej v sobo, lepo urejen, lepo s kravato. Navadno je imel metuljček, torej ne navadne kravate, ampak metuljček. Prišel je torej urejen, zelo urejen in to morebiti manjka nam celebaterjem, ki nismo poročeni, saj bi včasih potrebovali nekoga takega, kot ste vi, da bi nam kaj popravil, da bi bil videti urejen.

Avgusta Pavla omenjajo kot »most med tremi narodi«. Zakaj, menite, je tako?

On je imel – kako bi rekel – sorodnike v Avstriji, v sosednji Avstriji, zato ga je srce vezalo tudi na Avstrijo, vezalo ga je na Slovenijo. Njegova mati je bivala, če se prav spomnim, v Šoštanju. Avstrija, Slovenija in seveda Madžarska, kjer je bil univerzitetni profesor, torej. Bil je res nekako človek treh narodnosti. Zato imam tu tudi njegove knjige, menda se imenuje človek dveh svetov, lahko rečemo treh svetov. Hidak, on je torej postavljaj mostove med Avstrijo, Slovenijo in Madžarsko. V tem je bil pravzaprav zelo velik in sam mislim, da ga bo zgodovina zmeraj omenjala. Lahko rečem, da ni bil šovinist, da bi recimo zaničeval Nemce, torej Avstrijce, Slovence ali Madžare. V tem je bil prav tako velik. Ni bil le Slovenec, rojen na Cankovi, ampak – lahko rečemo, kot ste omenili – imel je srce, odprto za vse tri narodnosti in v tem je velik.

August Pavel je bil jezikoslovec. Se je to odražalo na njegovih predavanjih?

Moram reči, da sem v madžarščini bral tudi njegove spise, kjer opisuje narodne običaje, stare običaje iz Prekmurja, ob reki Muri. To sem tudi npr. uporabil v svojem biografskem romanu z naslovom Psalmi vaškega župnika, v katerem opisujem Ivana Bašo, župnika v Bogojini, mojega krstitelja. Običaj, ki ga je opisal Pavel, je bil – lahko rečemo – zelo star. Ob reki Muri so žrtvovali vodnemu duhu, pri čemer gre verjetno za ostanek iz poganskih časov, žrtvovali pa so dekleta, ki so bila nedotaknjena. Če katera ni bila devica, ji je lahko vodni duh škodoval. Za ta običaj sem izvedel iz spisov Avgusta Pavla. On je zbiral narodno blago, ostanek, ki se je ohranil. To sem zelo lepo opisal v romanu Psalmi vaškega župnika. Moram reči, da pred menoj še zmeraj nekako žari njegov obraz, rdečeličen je bil, torej lahko rečemo, da je bil lep fant. In seveda, iz njegovega življenja nam je znano, da je bil od začetka protestant, evangeličan. Se pravi, da so dečki v veri sledili spol očeta, recimo, če je oče bil evangeličanske vere, so dečki bili prav tako evangeličani. Deklice pa so bile po materi, njegova mati je bila namreč katoličanka. On je potem sprejel katoliško vero. Celo njegov brat je bil duhovnik. Ko mi ga je nekoč rektor, dr. Gyula Géfin, torej zgodovinar in predavatelj dogmatike, pokazal, bil je namreč v njegovi sobi, in mi ga predstavil rekoč, da je to dr. August Pavel – morebiti še preden nas je poučeval slovenščino – je še rekel, pogledjte, kako je mlad. Jaz sem mu pritrdil, da je tako, saj je tudi sorazmerno mlad umrl. Sorazmerno v primerjavi z mano.

V čem vi vidite pomen Avgusta Pavla, kar se povezovanja dveh narodov tiče?

Poudarek bi kar dal najprej prevajanju iz slovenščine v madžarščino in s tem je pravzaprav eden od prvih, ki je slovensko slovstvo predstavil Madžarom. Drugič, znal je lepo opisati stare slovanske šege. Spomnim se, da je med drugim napisal Orfeja in

Evridiko. To je bila neka stara zgodba. Primerjal jo je z zgodbo, ki jo je napisal latinski klasik, torej z Orfejem in Evridiko. Orfej je znal tako lepo gosti. Kot tretje pa moramo omeniti njegove pesmi. V Stopinjah je več prevodov njegovih pesmi. Štefan Steiner, profesor bogoslovja, je prevedel njegovo pesem z naslovom Moja mati – sužnja, zdaj že pokojni Lojze Kozar pa je prevedel več njegovih pesmi. Nekaj sem jih prevedel iz madžarščine tudi jaz, in sicer v zborniku o Avgustu Pavlu. Njegovo delo lahko torej samo občudujem. Težko je reči, kateremu od teh je najbolj pripadal. V vsakem oziru lahko rečemo, da je bil umetnik – res, imel je žilico. Čeprav po rodu ni bil Madžar, je bil stilist tudi v madžarščini.

Mimogrede povedano, bogoslovci smo imeli dvomesečno vojaško pripravo, bogoslovci so namreč služili vojaški rok samo dva meseca, da bi lahko potem kot vojaški duhovniki delali na fronti, »tábori lelkész« se je temu reklo. No, in prišel je madžarski oficir in nam tole povedal. Pravi, poslušal sem škofa dr. Otokarja Prohasko, v Székesfehérváru je bil škof. Poslušal sem njegove pridige, pravi, izvrsten jezik, stilist, odličen, toda poznalo se mu je, da je Slovak. Tisti a pa á. Zmeraj je rekel a namesto á, se pravi, da ni mogel zatajiti svojega porekla. Čeprav je bili v pisanju izvrsten stilist. Tako lahko rečemo tudi o drugem škofu, dr. Tihomirju Totu, tudi Slovaku, isto pa lahko rečemo tudi o Avgustu Pavlu. Izreden stilist v pisanju madžarskega jezika, čeprav se mu je slišala štajerska izgovorjava.

Sedaj bom recimo po dolgih letih znova začel poučevati madžarščino bogoslovce. Pet jih je iz soboške škofije. Pet je veliko. Tečaj bom začel po veliki noči. Poglejte, kako težko – med temi so tudi nekateri s štajerske strani, torej iz Ljutomera. Prekmurce lažje naučimo, ker imajo a pa á. Večkrat rečem, da to ni ostrivec na a, ampak da je drugi samoglasnik, čisto drug samoglasnik, a pa á, e pa é. Kako težko izgovorijo tisti é. Hočem reči, da sem poslušal tudi papeža, kako težko kot tujec izgovarja to. To se pravi, da imamo Prekmurci v tem oziru srečo, ker smo to podedovali od naših mater, pa tudi zaradi bližine madžarske meje smo to znali izgovarjati. Poudarjam, bil je izvrsten stilist, čeprav morebiti ni mogel zatajiti, tako kot Otokar Prohaska in Tihomir Tot, svojega porekla. Oba sta madžarska stilista, madžarska pisatelja, vendar po rodu Slovaka, Pavel pa je bil po rodu Slovenec.

Vam je govoril o svojem jezikoslovnem delu, o slovnici?

Moram reči, da se ne spominjam. Spominjam pa se, da je kritiziral naše prekmursko slovstvo. Že od leta 1715, ko je izšla prva knjiga Franca Temlina. Avgust Pavel je kritiziral, da prekmurski Slovenci nimajo enotne slovnice. Ne pišejo enako. Drugače pišejo na Markastom, v dolinskem Prekmurju recimo, kot na Goričkem. Tega se dobro spominjam. Nekako je kritiziral, da je škoda, da nimajo v prekmurščini enotnega izrazja, kar je škoda tudi za prekmursko slovstvo, ki je zelo lepo in v katerem so ohranjene nekatere zelo lepe besede. Na Dolinskem lahko rečejo recimo jaboko, v Bogojini že đaboko in še marsikaj drugega. O slovnici in razpravi o cankovskem narečju pa moram povedati, da se nisem ukvarjal s tem. Pa niti Pavel o tem na predavanjih ni govoril.

Pa še nekaj moram omeniti. Njegov veliki prijatelj je bil zdaj že pokojni dr. Vilko Novak. On mi je marsikaj povedal o njem, pa tudi drugim duhovnikom. Vilko Novak ga je namreč zelo cenil.

Na bogoslovje v Sombotel ste prišli, ne da bi govorili madžarsko. Kaj je za vas pomenilo dejstvo, da vas je učil profesor, katerega materinščina je bila slovenščina tako kot vaša?

Ko smo torej prišli Sombotel, junija 1941, nismo znali madžarsko, tu pa tam kako besedo mimogrede. Če so starši, oče in mati, hoteli reči kaj takega, da otroci ne bi razumeli, so govorili med seboj madžarsko, kolikor so pač znali. Ko smo prišli v Sombotel, smo govorili s predstojniki in škofom nemško ali latinsko, saj nismo znali madžarsko. Potem pa pridemo na dom sredi mesta Sombotel in tam nas je sprejel on. To je bila za nas velika uteha, velika uteha. Lahko rečem, da Avgust Pavel nikoli ni zatajil svojega porekla. Morda – ne vem, tako mimogrede sem slišal – je bil to tudi razlog, da ni takoj postal univerzitetni profesor. Morebiti je bil to takrat razlog. Ne vem točno. Ampak tam nekje sem slišal to ali pa prebral.

Mislím, da bi se še marsikaj našlo. Recimo – naj povem –, da sem dobil pesmi iz rok sestre Pavline, torej v Slovenskih goricah so doma njegove nečakinje in prinesle so mi rokopis pesmi, ki jih je napisala menda sestra Avgusta Pavla. Rokopis neke pesmi. Pisava menda ni Pavlova, morebiti pa so to Pavlove pesmi. Ne bi vedel točno. Tako da boste lahko še marsikaj našli vi kot raziskovalka in v tem smislu vam želim tudi veliko uspeha in vas blagoslavljam.

Ob 85-letnici mariborskega škofa dr. Jožefa Smeja

*Tako nam daj spoznati štetje naših dni,
da pridemo do srčne modrosti (Ps. 90,12)*

1 JOŽEF SMEJ

4. april 2002 – sedim v Veliki dvorani Univerze v Mariboru in poslušam, kako škof Smej pripoveduje o svojem učitelju Avgustu Pavlu. Predavanje, povzdignjeno v spoštljiv spomin in velik poklon njegovemu predavatelju slovenščine na visoki bogoslovni šoli v Sombotelu, prebudi dvorano in poslušalce, navajene na včasih že kar preveč monotono podajanje znanstvenih vsebin. Oziram se po dvorani; kdor škofa ne pozna, se čudi, kako jasna in zbrana je misel osemdesetletnika, kako živahna in iskriča je njegova beseda in kako urejeno je njegovo pripovedovanje – čeprav sledi mislim in čustvom iz štiridesetih let 20. stoletja, je njegovo podajanje nazorno in povezano, Pavlovo podobo pa slika pred našimi očmi s čustvenimi, idejnimi in miselnimi asociacijami iz svoje mladosti. Omikana knjižna slovenščina se prepleta z madžarščino in latinščino, vmes boža ušesa stara prekmurščina ... *Kakor živimo, pravi Gospod, se bo pred mano upognilo vsako koleno in vsak jezik bo slavil Boga* (Rim 14,11). Kot da je v dvorani tudi Avgust Pavel – to je učna ura govorništva. Mali učenec in veliki učitelj? Ne! Dva velika moža, pomembna stebra slovenstva, jezika, kulture in literature v Prekmurju in Porabju. Skromni škof, odličen poznavalec Svetega pisma, to seveda zanika s citatom iz Matejevega evangelija, ki ga povzame v Küzmičevi in svoji prekmurščini: *Nej je vucsenik vise vucsitela* (Mat. 10,24). Ne more me prepričati (*Nikaj mi naj nezamejrijo Gospoud, se v mislih po Košičevo opravičujem*), v univerzitetni dvorani spoznavam, da sta Smej in Pavel prava stebra *okrogline*, kot dorski in jonski steber, preprosti ali volutni kapitel pa tega spoznanja ne moreta spremeniti.

Misli mi odtavajo dvajset let v preteklost, v osemdeseta leta, ko me je profeso-rica Martina Orožen začela usmerjati na pot skozi jezik in njegovo spreminjanje. Prekmurščina in Jožef Smej sta od takrat pri meni asociativno najtesneje povezana. Poskušam se spomniti, zakaj; verjetno zaradi leta 1981, ko sem v mariborskem Časopisu za zgodovino in narodopisje bral pisma Mikloša Küzmiča zemljiškemu gospodu, ki jih je objavil in komentiral Jožef Smej. Prebrano

me je zelo pritegnilo, o starem prekmurskem jeziku 18. in 19. sem se začel pogovarjati s profesorico Orožnovo, ki mi je, ker je bilo moje nepoznavanje razvoja slovenskega jezika in razmer v Prekmurju očitno, priporočala, naj preberem *Muzo Mikloša Küzmiča* in nato še roman *Po sledovih zlatega peresa*. Smejeva pisana beseda me je v trenutku prevzela, tako da so prekmurski pisci in stari prekmurski knjižni jezik postali središče mojega podiplomskega študija. Smej je tako nevede postal moj učitelj, čeprav je moralo preteči še veliko časa, da sva se srečala tudi v živo. Med tem sem prebral številne njegove razprave o razmerah v Prekmurju in z njegovo pomočjo spoznaval zgodovino cerkve, običaje, jezik, literaturo in kulturo v pokrajini med Muro in Rabo ter se seznanjal s Števanom in Miklošem Küzmičem, Bašem, Košičem, Ivanocyem, Bagaryjem, Kleklom, Škafarjem ...

Deset let po tem ko je bil Jožef Smej imenovan in posvečen za naslovnega črniškega in mariborskega pomožnega škofa, sem se s svojim prekmurskim učiteljem prvič srečal tudi v živo. Zgodilo se je to oktobra 1993, in to tako, kot sem si vedno tudi želel: v Porabju, v Števanovcih, na znanstvenem simpoziju o Jožefu Košiču. Moja asociacijska povezava med škofom Smejem in prekmurskim jezikom je bila tako na najlepši možni način še enkrat potrjena. Spominjam se, da je škof Smej pripovedoval o Jožefu Košiču na enak način kot o Avgustu Pavlu – njegovi Prekmurci ga ponesejo, o njih govori z ljubeznijo in ponosom ter izpostavlja njihovo narodnostno, jezikovno in versko zavest. Takrat sem bil mladostno zaletavo prepričan, da že vse vem o jezikovno-kulturnih razmerah v Prekmurju 18. in 19. stoletja. Prebral sem nekaj malega literature (ob Jožefu Smeju in Martini Orožen še Vilka Novaka, Ivana Škafarja, Antona Vratušo ...), napisal sem magisterij o jeziku v Küzmičevem *Nouvem Zákonu*, zaključeval sem doktorat (vprašanje deležniško-deležijskega strnjanja v prekmurskem knjižnem jeziku 19. stoletja) in zdelo se mi je, da na tem področju ne morem spoznati ničesar novega. Kako sem se motil! Škof Smej me je presenetil s svojim izvirnim pogledom na življenje in delo Jožefa Košiča, tako da je izpostavil za najpomembnejši njegov duhovniški poklic. Še danes se spominjam, kako sem bil ob tej tezi presenečen, saj nisem verjel, da jo bo lahko zagovarjal ob številnih izvirnih delih, ki jih pripisujemo Jožefu Košiču. Pred tem sem škofa Smeja poznal kot mojstra pisane besede, v živo pa je v Števanovcih to mojstrstvo še mnogokratno nadgradil, tako da sem ga od takrat občudoval tudi kot rojenega govornika. Njegov govorniški slog, ki sem ga spoznal v Števanovcih, je bil fantastičen – poudarjanje, zvonkost in ritem so dopolnjevali miselno urejenost njegovega nastopa, ki ga je zgradil dvojičnostno, upoštevajoč Košičevo izvirno delo in njegovo pastoralno dejavnost. Na eni strani je predstavil leposlovje, ki ga prebereš in odložiš, kot protiutež pa je izpostavil molitvenik, h kateremu se vračaš vsak dan, vsako uro, z nenehnim

branjem pa se krepi vera in ohranja ljubezen do jezika. Ker je škof Smej tudi sam pesnik, je dvojičnost še enkrat preizkusil s Košičevo latinsko Odo (Smejev prevod ene kitice v slovenščino: *Sobratov si kras in slava velika / z novim sijajem te kujejo v zvezde. / Bramba jezika si krepka in trdna, / ljubezen do rodnih podpira te tal.*), kljub temu pa je na koncu priznal, da je za ohranitev slovenskega jezika in zavesti Košičev molitvenik pomembnejši od leposlovja. Košičeva knjiga Jezus moje poželenje je bila natisnjena 21-krat, kar kaže, da je bila med Prekmurci zelo priljubljena in brana, torej zelo pomembna, jezikovno vplivna in normativno odločilna. Zaradi ljubezni do prekmurskega jezika, zaradi vere v prekmurskega človeka in zaradi upanja, da se bo ohranila slovenska zavest, škof Smej zna gledati na prekmurske stvari drugače kot ostali, »*kajti človek je tisto, kar je pred Bogom. To je edino merilo.*« *Zdaj pa osztáne vera, vüpanye, lübézen eta trôja: naj véksa je pa totê lübézen* (1 Kor 13,13). Takrat sem se zavedal, kako veliko se moramo še učiti od škofa Smeja.

Kasneje sem škofa Smeja večkrat srečeval na simpozijih in različnih prireditvah in vedno mi je bilo v veliko zadovoljstvo, da sem se z njim lahko pogovarjal in se od njega učil o Prekmurcih in prekmurskem jeziku. V zanimivem spominu imam tudi lanskoletni obisk pri njem doma, na Slomškovem trgu v Mariboru, kamor me je povabil, ko sva se v teološki knjižnici pogovarjala o prekmurskih rokopisnih pridigah. Svetoval mi je, kako se lotiti dela, kje so rokopisi dosegljivi, izročil pa mi je tudi svoj še neobjavljeni zapis o prekmurski pridigarski besedi. Priznam, da mi je bilo posebno ljubo, ker me je gospod škof povabil v svoje stanovanje na škofiji in prav z otroško radovednostjo sem vstopil v njegov dom. Sicer pa nisva bila sama – z menoj je bil ves čas tudi Košič oz. njegova navodila, kako se je potrebno obnašati pri Gospodu: *Nesedi si doli, dokeč ti nevelijo. Sedeči se ne gugaj, niti skrižoma noge nemej. Nečohaj se po glavi indi, kak vüšivec; negrizi si nojete.* Videl sem, da škof Smej živi za knjige in z njimi – obe veliki sobi, v kateri me je povabil, sta polni knjig: police so prenapolnjene in knjige zasedajo prostor tudi na tleh, na stolih, mizah ..., povsod, kjer je kaj prostora. Se sploh ne čudim, zakaj mu je tudi teološka knjižnica že kar pregovorno eden izmed najbolj priljubljenih kotičkov v mestu. Škof mi je pripovedoval o razširjenosti in pomenu pridigarske žive in zapisane besede v Prekmurju in čas je hitro tekkel. Košič me je spet opominjal: *Pri Gospoudi se predugo nemüdi.* A kaj, ko je bil škof Smej tako zanimiv pripovedovalec, nazadnje je spregovoril še o čisto vsakdanjih stvareh in mi je razigran ter dobre volje pokazal tudi nogavice iz domače volne, ki mu jih je spletla za rojstni dan znana mariborska slavistka: »Poglejte, kako lepe tople nogavice sem dobil. Zelo sem jih vesel, čeprav so mi premajhne. Pa nikanar tega ne povejte gospe.« Košič me je priganjal, v knjižnici sva se s škofom srečala ob pol enajstih, sedaj pa je bila ura že skoraj dve popoldan: *Gda opraviš pri*

Gospodu svoj poseo, goristani, stolec postavi ta, gde je prvle bio; prepоруči se njim govoreč: nikaj mi naj ne zamerijo, z Bougom naj ostanejo, hvalen bojdi Jezuš Kristuš. Poslovil sem se in odšel. Upam, da nisem grešil preveč, ker škofa nisem ubogal, saj je kmalu zatem dobil nove dovolj velike domače pletene volnene nogavice.

Nazadnje sva se srečala letos februarja na mednarodnem dialektološkem simpoziju ob 70-letnici akademikinje Zinke Zorko. Gospod škof je prišel na otvoritev, nato pa je moral zaradi drugih obveznosti simpozij zapustiti. Kako me je presenetil, ko je naslednji dan popoldan prišel v mojo sekcijo, me prijazno pozdravil in ogovoril: »Sem obljubil, da Vas pridem poslušat.« Bil sem počaščen, hkrati pa sem se prepričal, da v življenju ni naključij – imel sem referat o značilnem besedju prekmurskega jezika, sekcijo je vodila profesorica Martina Orožen, v prvi vrsti med poslušalci pa je sedel škof Jožef Smej, ki je nato tudi prvi komentiral in dopolnil moje predavanje.

2 PREDLOG ZA POSEBNO NAGRADO ZA ŽIVLJENJSKO DELO DR. JOŽEFU SMEJU, KI GA PODELJUJE SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

Dr. Jožef Smej, škof, znanstvenik, poliglot (v gimnaziji se je naučil francosko, nemško in latinsko, v bogoslovju madžarsko, grško in hebrejsko), pesnik, pisatelj, prevajalec, cerkveni zgodovinar, osebnost leta 2003 v Pomurju ..., se je rodil 15. februarja 1922 v Bogojini; bogoslovje je študiral v Sombotelu. Služboval je najprej v Dokležovju, Dobrovniku in Turnišču, nato 21 let v Murski Soboti, od 1969 pa je v Mariboru – papež Janez Pavel II. ga je 15. aprila 1983 izbral za mariborskega pomožnega škofa.

Ob duhovniškem in škofovskem poklicu, ki ga dr. Jožef Smej predano opravlja, ima še eno velike ljubezen: slovenski jezik, predvsem skrb za prekmurski jezik in znanstveno raziskovanje dela tistih ustvarjalcev, ki so to različico slovenskega knjižnega jezika oblikovali, razvijali in ohranjali tudi v časih, ki slovenstvu v ogrskem delu nekdanje monarhije niso bili naklonjeni. Osebna bibliografija škofa Smeja obsega več kot petsto bibliografskih enot in še veliko več nezabeleženih, saj je prevedel ali objavil veliko stvari, ki jih nikoli ni podpisal, kot ugotavlja Drago Sobočan v 800 strani obsežni biografiji *Ob 85. življenjskem miljniku škofa dr. Jožefa Smeja*. Slovenistične prispevke objavlja v Slavistični reviji, Zgodovinskem časopisu, Časopisu za zgodovino in narodopisje, Bogoslovnem vestniku, Stopinjah ter domačih in mednarodnih znanstvenih zbornikih.

Njegova obširna bibliografija s področja prekmuriane ga uvršča med naše največje znanstvenike s tega področja. Doktoriral je iz »svojih Prekmurcev«

(*Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*), nato pa znanstveno ves čas odkriva in razlaga posebnosti, znamenitosti in drobce iz življenja in dela svojih prekmurskih rojakov (nazadnje je v monografiji o življenju in delu Jožefa Borovnjaka objavil razpravo *Jožef Borovnjak kot prevajalec*, v kateri je s primerjalno analizo izvirnika, predlog in prevoda dokazal, da je bil Borovnjak »zares mojster v prevajanju in da je s tem bogatil tudi prekmurski jezik«). Od disertacije leta 1973 do Borovnjaka 2008 se je Smej raziskovalno zanimal za:

- prekmurske pesmarice od prve najstarejše Martjanske do Pustaijeve iz leta 1893;
- seveda ni mogel mimo tvorcev prekmurskega knjižnega jezika, protestanta Števana in katolika Mikloša Kuzmiča;
- vsega, kar je povezano z njegovo rodno Bogojino (npr. duhovniki bogojanške župnije, bogojanska cerkev, pesem in zvonovi, Štefan Benkovič, Baša, arhitekt Plečnik ...);
- zelo sta ga zanimala Košič in Pavel;
- več razprav je namenil vprašanju šolnikov in šolstva v Prekmurju in Porabju oz. vprašanjem slovenskega jezika v Porabju (posebej opozarja na kontinuiteto v razvoju od stare cerkvene slovanščine do prekmurskega knjižnega jezika – razlaga slovenskost krajevnih imen v skupnem madžarskem prostoru);
- ukvarja se s položajem porabskih Slovencev in cerkve v zgodovinskem razvoju;
- v odnosu med madžarskim državnim aparatom, cerkveno oblastjo in slovenstvom so ga raziskovalno privlačili vloga kralja Matjaža, kneza Koclja ter Cirila in Metoda v panonskem prostoru, škof Szily, Bagary, Ratkovič, Borovnjak, Ivanocy (ki ga Smej imenuje kar »prekmurski Slomšek«) in celoten Ivanocyjev krog, Baša, Klekl, Kúhar, Škafar, Halas, Zelko, Novak ...

Vsega ni mogoče naštet v tako kratki predstavitvi, že samo monografij je več, kot jih zmore napisati navaden smrtnik (več kot 30 monografij, ki jih je ali sam napisal ali je bil njihov urednik) – navajam samo izbor:

- *Bogojinski gospod plebanoš Ivan Baša*, Murska Sobota 1948,
- *Jožef Klekl st.*, Murska Sobota 1954,
- *Muza Mikloša Kuzmiča*, Murska Sobota 1976,
- *Velikan s Krajne: Jožef Klekl st.*, Maribor 1996,
- *Murski črnci in njihov jubilej*, Murska Sobota 1997,
- *Bakovci in njihova zgodovina*, Murska Sobota 2001,

– *Satahovci nekdanj in dane*, Murska Sobota 2002 (skoraj o vsaki prekmurski vasi je napisal knjigo).

Prav tako bogato je njegovo literarno in umetniško delo, ki je povezano s Prekmurjem in Porabjem. Med leposlovnimi deli je na prvem mestu znameniti roman o Miklošu Küzmiču (*Po sledovih zlatega peresa*, Murska Sobota 1980), ali pa biografski roman o Smejevem krstitelju, bogojinskem župniku Ivanu Baši (*Psalmi vaškega župnika*, Celje 1992) – prekmursko trilogijo zaključuje zadnji roman *Ivanocyjeva skrivnost*, Tišina 2012. V biografiji o Jožefu Smeju je navedenih 36 njegovih prevodov – sodeloval je npr. pri prevajanju Bogoslužnega molitvenika, Zakonika cerkvenega prava, Svetega pisma stare in nove zaveze ter komentarjev k psalmom (med drugim omenjamo še *Podatki o zgodovini tišinske župnije*, Murska Sobota 1950–1960, roman Geze Gardonyja, *Atila, bič božji*, Murska sobota 1973, *Pisma Mikloša Küzmiča zemljiškemu gospodu* (11 pisem), ČZN 1981, *Biblični distihi v Hübnerjevi knjigi*, Maribor 2006).

Dr. Jožef Smej je znanstvenik, intelektualec, pesnik, pisatelj in humanist, mariborski pomožni škof, ki je svoje veliko znanje, védenje in raziskovalne moči v slovenistiki položil na oltar prekmurskega jezika, literature in kulture. Življenjsko delo škofa dr. Jožefa Smeja je veliko in vsestransko – na področju slovenistike je osredinjeno na raziskovanje življenja tistih mož, ki so med Muro in Rabo stoletja ohranjali slovenski jezik, kulturo in vero. Danes, ko se s hitrimi koraki bliža svoji devetdesetletnici tuzemskega življenja, se v Slavističnem društvu Slovenije na zborovanju med porabskimi Slovenci v Monoštru zavedamo, da je eden izmed največjih mož Slovenske okrogline, enak med največjimi v znameniti četverici s svojim sombotelskim učiteljem in jezikoslovcem Avgustom Pavlom, raziskovalcem prekmurskega jezika in književnosti Vilkom Novakom ter akademikom in častnim članom našega društva dr. Antonom Vratušo.

Slavistično društvo Slovenije je na seji Upravnega odbora, 1. 7. 2009, sklenilo, da dr. Jožefu Smeju podeli posebno nagrado za življenjsko delo za dosežke na področju slovenskega jezika, še posebno za neprecenljivo delo, ki ga opravlja za prekmurski jezik, literaturo in kulturo.

III

Prekmurski abecedniki in učbeniki

Besedoslovne lastnosti prekmurskega jezika (na primeru Küzmičevega abecednika ABC kni'sicza na národní soul haszek, 1790)

0 Prekmurski (knjižni) jezik je različica vzhodnoslovenskega jezika, ki se je zaradi zgodovinskih, geografskih, kulturnopolitičnih in jezikovnih vzrokov vse do sredine 19. stoletja zavestno razločevalno razvijal v primerjavi z osrednjeslovenskim (Orožen 1989: 37–60). V panonskem jezikovnem prostoru se je do 18. stoletja tesneje naslanjal na kajkavščino, saj so v cerkvi uporabljali kajkavske lekcionarje in molitvenike, pa tudi duhovniki so se šolali v dveh kajkavskih središčih, tj. Zagrebu in Varaždinu (Orožen 1996a: 80–102). Prve tiskane knjige v prekmurskem jeziku so izdali prekmurski protestanti, in sicer so bili začetki enaki kot v osredju – najprej (1715) je Temlin prevedel Mali Katechismus, nato je izšel (1725) Abecedarium szlovenszko, po Redu zvelicsansztva (1747) in še nekaterih drugih tiskih (Škafar 1978) pa je Števan Küzmič izdal Nouvi Zákon, v katerem je uzakonil prekmurski knjižni jezik. Šlo je za podobna jezikovna prizadevanja kot pri slovenskih protestantih 16. stoletja, tj. za željo, normirati knjižni jezik. Katekizem, abecednik in Biblija so bili tudi na vzhodu Slovenije tiski, s katerimi so protestanti uresničevali svoje jezikovne načrte. Tako kot so katoliški pisci v osredju sprejeli Dalmatinovo Biblijo za jezikovni vzor, so tudi v Prekmurju katoliški pisci sledili normi in predpisu Küzmičevega Nouvega Zákona (Jesenšek 1996: 113–152). Tako se je odločil že prvi in eden izmed najpomembnejših prekmurskih katoliških piscev Mikloš Küzmič, ki je upošteval Števanovo naslonitev na ravenske in goričke glasoslovno-oblikoslovne značilnosti, madžarski črkopis, oblikoslovno upoštevanje posamezni dolinskih jezikovnih pojavov in t. i. panonsko slovensko skladnjo ter razločevalno vlogo besednega zaklada v razmerju do bližnje panonske kajkavščine in slovenskega osrednjega alpskega prostora.

Pred abecednikom Mikloša Küzmiča (ABC kni'sicza na národní soul haszek, 1790) so bili v prekmurskem jeziku natisnjeni trije protestantski: 1725 Abecedarium szlowenszko, 1753 izgubljeni abecednik Števana Küzmiča in 1786 delni ponatis prvega prekmurskega abecednika, ki ga je pripravil Mihal Bakoš (Jesenšek 1998a: 121–138). Mikloš Küzmič je za svoje delo uporabil slovensko in madžarsko predlogo ter tako sestavil dvojezično knjižico, ki uči

brati in pisati v prekmurskem in madžarskem jeziku (Jesenšek 1998a: 124).¹¹¹ Abecednik vsebuje abecedo, zloge in zlogovanje besed, Kratki navuk, Kratka zgovarjanja, prekmursko madžarski slovarček, molitve v prekmurske jeziku, latinski del (Ezopove basni, besedilo, ki se uporablja pri ministriranju) in seznam arabskih ter rimskih številčk.

1 O besedoslovju v slovarčku Küzmičevega abecednika moremo govoriti le pogojno, tako da ga razlagamo v najbolj preprostem in najožjem pomenu, saj gre le za dvojezično predstavitev besedja kot takega, ni pa zapisanih niti (stalnih) besednih zvez niti rekel niti rečenic. Pokazano je, da so najmanjše enote besed črke¹¹² oz. glasovi, ki se družijo v zloge, le-ti pa v besede. Take lastnosti slovenskih prekmurskih besed so prikazane v delu abecednika, ki prikazuje zloge in njihovo druženje v pomenonosne enote ter tako nazorno prikazuje njihovo izrazno glasovno podobo, tj. njihov zapis in izgovarjavo. Iz primerov je razvidna tudi besedotvorna podoba predstavljenih besed, in sicer sta zastopani izpeljava in sestavljanje. Predstavljene so samo stilno nevtralne besede, ki natančno določajo predstavo predmeta, stvari, dejanja, lastnosti ... in tako pomagajo pri t. i. nazornem pouku.

1.2 Pri analizi prekmurskega besedja izhajam iz slovensko-madžarskega slovarčka, ki obsega 185 besed, zbranih pod naslovom Szlovenske i vogerszke recií. Prekmurska knjižica vsebuje tako malo slovarsko urejenih besed, da je težko govoriti o slovarčku – gre bolj za zbirko slovenskih in vogrskih, tj. prekmurskih in madžarskih dvojic. Pari niso abecedno urejeni, ampak se družijo po posameznih tematskih skupinah, npr.: *Bog, Narava, Človek, Hiša, Obleka, Šola, Čas, Denar*. Besede so služile za razgovor o predmetih in pojavih in predstavljajo prvi prekmurskih učbeniški poskus, kako učencem v šoli dvojezično stvarno in jasno prikazati stvari, ki se obravnavajo pri pouku (Andoljšek 1956: 96–104) in (Kokolj 1976: 37–46).

1.3 Vse besede v slovarčku so splošno znane in uporabne, saj je abecednik namenjen za osnovno opismenjevanje in učenje branja. Mikloš Küzmič si je prizadeval zbrati čim več enopomenskih in stilno nevtralnih besed, ki so se uporabljale v vsakdanjem govoru prekmurskega jezika 18. stoletja in je pri tem upošteval podobna načela kot protestanta Trubar v 16. stoletju za osrednjeslovenski jezik in Temlin na začetku 18. stoletja za prekmurski jezik. Ker gre za

¹¹¹ Pri slovenščini se je zgledoval po Kumerdejevih *Vodenjih za brati v vse sorte pisanju za solarje teh deželskih šol* (1778), pri madžarščini pa je upošteval podoben madžarski prevod nemškega Felbigerjevega *Drugega dela berila* (Andoljšek 1956: 96–104; Jesenšek 1998a: 124).

¹¹² Predstavljene so naslednje pisave: male (dróvne litere) in velike (velike litere) tiskane črke, kurzivna pisava (tekoucse litere) ter pisane (zrokouv litere) črke. Novost so pisane črke, ki v slovenskih abecednikih pred Küzmičem še niso bile predstavljene.

t. i. osnovno besedje, je skrbno izbrano po pomenskih skupinah, ki določajo človeka in so najtesneje povezane z njegovim vsakdanom.

1.3.1 Abecedno urejen seznam besed je naslednji: *Angyeo; Bej'sati, Boug, Blizskati fze, Brada; Csetrtek, Csevetati, Csrevou, Csonta, Csrvou, Csüti, Czvek; Den, Delati, De'sd's, De'sd'si, Dnefz, Drva, D'sünd's, Düsa, Dveri; Gojndno, Grmi, Grmljancza, Grofs, Gücsati, Gvant; Hi'sa, Hoditi, Hrana; Defzetka, Dvajscsicza; Jefzen, Jefzti, Joukati; Kámra, Kapcsicza, Kapla, Klejt, Klobük, Kloup, Kniga, Koleno, Kou'sa, Krajczar, Krájda, Krv, Küfreni pej-nezi, Küharicza, Kühati, Künya; Lacse, Lakat, Laloka, Led, Leto, Le'sati, Licze, Lifzt, Lübiti; Megla, Mejfzecz, Mefzou, Miska, Mosnya, Mrejtí, Mrzlo, Mücsati; Neba, Nedela, Nohet, Nou'sicza; Oblak, Ogen, Ogniyifcse, Okou, Ottrnyács; Ödörjávati; Pamet, Papér, Paziti, Pécs, Pecsti, Pehár, Pejnezi, Pero, Pefznicza, Pétek, Pifati, Pifzker, Pitti, Pítvina, Pláfcse, Poczio, Pocsívati, Pondejlek, Pofzljíjh, Pofzvecsnýek, Protolejtje, Prfzi, Prfzt; Raniski, Rafzoske, Rá'sen, Rebbo, Rouka, Rofza, Rofzífze; Számecz, Szamicza, Szedeti, Szenyati, Szlana, Szejjáti, Szejg, Sze'ni, Szobota, Szpati, Szrakicza, Szrczé, Szrebrni pejnezi, Szrejda, Sztati, Szejna, Szto, Szuncze, Szvetloft, Szlúna; Soula, Soulin, Steti, Stalla, Stüdenecz, Sünyek; Tábla, Tejlo, Tek, Ténta, Tocsá, Tocsá ide, Toplo, Tork, Tyede; Vajat, V-betegi biti, Vcsera, Vcsiti, Vcsiti sze, Vgaffeni vogeó, Veher, Vláf, Voda, Voufzk, VöraVöter, Vrejmen, VretiV-zdrávji biti, Vuicsiteo, Vúhou, Vüfzta; Zapovedati, Zima, Znoj, Zoub, Zrak, Zvejzda; 'Saloudecz, 'Serjáví vogeó, 'Sila, 'Siveti, 'Slicza.*

1.3.1.1 Pomenska skupina Bog obsega besedi *Boug, Angyeo.*

1.3.1.2 V pomenski skupini Narava so navedene naslednje besede: *Néba, Zvejzda, Suncze, Mejfzecz, Szvetloft, Ogen, Zrak, Voda, Toplo, Mrzlo, Szejg, De'sd's, Oblak, Megla, Vöter, Rofza, Szlana, Veher, Grmlajncza, Tocsá, Led, Kapla, De'sd'si, Sze'ni, Grmi, Blífzka fze, Tocsá ide, Rofzi fze.*

1.3.1.3 Najobsežnejša je pomenska skupina Človek: *Cslovik, Szamecz, Szamicza, Düsa, Pamet, Tejlo, Vláf, Licze, Okou, Vüfzta, Zoub, Laloka, Szlúna, Ték, Pofzljíjh, Brada, Sünyek, Vúhou, Miska, Rouka, Prfzt, Nohet, Pefznicza, 'Sila, Prfzi, Rebbo, Csrvou, Szrczé, 'Saloudecz, Koleno, Csouta, Mefzou, Krv, Kou'sa, Znoj, 'Siveti, Csüti, Lübiti, Ödörjávati, Mücsati, Gücsati, Joukati, Szejjáti, Jefzti, Pitti, Szpati, Szenyati, Sztáti, Hoditi, Bej'sati, Le'sati, Delati, Pocsívati, V-zdrávji biti, V-betegi biti, Mrejtí.*

1.3.1.4 Pomenska skupina Hiša obsega naslednje besede: *Hi'sa, Szejna, Dveri, Lakat, Klücs, Czvek, Kamra, Vajat, Stüdenecz, Pecs, Klejt, Stalla, Pofzvecsnýek, Szto, Kloup, Hrana, Pítvina, 'Slicza, Nou'sicz, Rafzoske, Pehar, Künya, Küharicza, Drva, Ogniyifcse, Vgaffeni vogeó, 'Serjáví vogeó, Pifzker, Ra'sen, Kühati, Pecsti, Vreti.*

1.3.1.5 Nekaj besed je tudi iz pomenske skupine Obleka: *Gvant, Klobuk, Szrakicza, Lacse, Plafes, Poczio, Kapcsicza, D'sünd's, Mosnya, Soulin*.

1.3.1.6 V pomenski skupini Šola so predstavljene naslednje besede: *Soula, Kniga, Tabla, Papér, Pero, Tenta, Voufzk, Lifzt, Krajda, Vucsiteo, Zapovedati, Paziti, Csevketiati, Vcsiti, Vcsiti fze, Steti, Pifzati*.

1.3.1.7 Pomenska skupina Čas obsega besede, ki označujejo letne čase, imena dni v tednu in nekatere časovne prislove: *Vrejmen, Leto* (koledarsko leto), *Protoletje, Leto* (letni čas), *Jesen, Zima, Mejfzecz, Tyeden, Dén, Nedela, Ponedejlek, Tork, Szrejda, Csetrtek, Pétek, Szobota, Vóra, Gojldno, Vcsera, Dnefz*.

1.3.1.8 Zbirko besed zaključuje pomenska skupina Denar, s strokovnim izrazjem za predmetnost, ki danes ne obstaja več ali pa z zastarelim poimenovanjem: *Pejnezi, Kufreni pejnezi, Szrebrni pejnezi, Krajczar, Grofs, Defzetka, Dvajscsicza, Raniski*.

1.3.2 Zaradi nazornosti je taka ureditev besed še dodatno družena na osnovi protipomenskosti, ki širi osnovni besedni zaklad z besedami nasprotnega pomena: *Toplo, Mrzlo; Gúcsati, Múcsati; 'Siveti, Mrejti; V-zdravji biti, V-betegi biti; Vgaffeni vogeo, 'Serjavi vogeo; Vcsera, Dnefz*). Mikloš Küzmič si je pri navajanju besedja pomagal predvsem s pomočjo obrnjenega pomena, ko pari besed opozarjajo na določeno različnost: *Suncze, Mejfzecz, Zvezda; Ogen, Voda; Sznejj, De'sd's; Szne'si, De'sd'sí, Toca gre; Szamecz, Szamicza; 'Slicza, Nou'sicza; Perou, Krajda, Pifzati, Steti; Jefzen, Zima; Grofs, Raniski*).

1.3.3 K nevtralnim besedam sodijo tudi osnovni strokovni izrazi, zbrani v pomenski skupini *Pejnezi*, ki so nastali iz prevzetih korenov (*Kufreni pejnezi, Grof, Raniski*) ali domačih (*Defzetka, Dvajscsicza*), ter pomenski skupini *Cslovik* (*Rouka, Prfzt, Nohet*), kjer lahko spremljamo nastajanje slovenskega strokovnega izrazja.

1.4 Med besedami, razvrščenimi v osem pomenskih skupin, ni posebnosti v pisanju, upoštevajoč seveda glasoslovne¹¹³ (*Künya, Ödörjávati, Sznejj, 'Sa-*

¹¹³ Upošteval je glasoslovni sistem, ki ga je predlagal Števan Küzmič v Nouvem Zákonu 1771, in je delno naslonjen na vzhodnoštajerski in kajkavski sestav – gre za tiste prasllovanske posebnosti, ki so značilne južnoslovanski in slovanski predvsem slovanski panonski prostor. V abecedniku je tako sedem monoftongov /visoki: i, u, ü; nizki: a; sredinski e, ö, ol, upoštevajoč tudi kvantiteto /i, í, ü, ú, ú; a, á; e, é, o, ó, ö, ő/, in dva diftonga /ej, ou/. V konzonantizmu sta še prisotna zveneči zadlesnični d's /dž/ in mehki ny /nj/. Upoštevana je jotacija /Dvajscsicza iz dvajszti/, velarni pripornik h na začetku besede onemi /Lacse/, značilen je protetični v /Vúhou, Voufki/, konzonantska skupina šč je ohranjena /Ognijfcsel/.

loudecz) in črkopisne¹¹⁴ (*Czvek, Csetrtek, D'sünd's, Grofs, Szuncze, Stalla, 'Slicza*) posebnosti prekmurskega jezika.

1.4.1 Med besednimi vrstami je največ samostalniških besed, in sicer so navedeni samostalniki moškega, ženskega in srednjega spola, sledijo glagoli, in sicer v nedoločniku (*Szpati, Piszati, Vreti*) ali redko v tretji osebi ednine (predvsem za izražanje dejanja sploh v določenem času */Grmi, Tocsá ide, Blifzka fze/*), zelo malo pa je še prislovov, ki izražajo lastnost načina (*Toplo, Mrzlo*) ali okoliščino časa (*Vcsera, Dnefz*). Pridevniška beseda se pojavlja le enkrat (*Voufzki*), sicer pa še redko kot levi ujemalni prilastek v (stalni) besedni zvezi s samostalniškim jedrom (*Vgaffeni vogeó, Kufreni pejnezi*).

1.4.2 Prevladujejo enobesedni izrazi (*Boug, Licze, Mrejti*); ločeno od jedra so zapisani prosti morfemi (*Blifzka fze, Vcsiti fze, Rofzi fze*) in redki večbesedni izrazi (*Szrebrni pejnez, 'Serjavi vogeó, Tocsá ide*), med katerimi izstopa pisanje z vezajem med predlogom in odnosnico (*V-zdravju biti, V-betegi biti*); v Kratkih zgovorjanjih še nekatere druge besedotvorne rešitve, ko Küzmič ni bil prepričan, ali gre za besedo ali besedno zvezo, npr. *hüdo-volnoga* str. 56, *fzam-hotecs* str. 56, *z-rado-volnoga* str. 64, *eden-krat* str. 68).

1.4.3 Besede se delijo s pomočjo deljaja, pri tem pa je dosledno upoštevano načelo zlogovanja tako, da je besede mogoče deliti, če imajo najmanj dva zloga, večzložne pa na katerem koli zlogu (*ko-nye* str. 61, *ob-joucse* str. 18, *dugo-ványa* str. 18), tako tudi, kadar sta z vezajem že pisana predlog in odnosnica (*z-me-ne* str. 60) – v pisavi ne loči znamenja za vezaj in deljaj; sklop *lj* med dvema samoglasnikoma se zato lahko deli (*priátel-je*, str. 70), nikoli pa ne deli dveh različnih črk, ki zaznamujeta en glas – dvočrkje se ne prenaša v naslednjo vrstico (*mifz-lila*).

V abecedniku so od strani 4 naprej zabeleženi primeri zlogovanja, ki kažejo, da dvoglasnik ne predstavlja dveh zlogov (*Roug, Loug, Plout, Szneig, Czvejtt, Pleijh*), enako kot enozložne besede z monoftogom (*Dvor, Norcz, Plüg*) ali zlogotvornim *r*-jem (*Drv, Csrv, Prt*); pri dvožložnih besedah gre soglasnik vedno k drugemu zlogu (*Ga-ber, So-pron, Ko-fza, I-gla, I-van*), diftong je izjema (*mlej-ko*), podvojeni soglasniki se delijo (*Kaf-sa, Sum-ma, Din-nya*);

¹¹⁴ Mikloš Küzmič je uporabljal madžarski črkopis, in sicer za sičnike *cz /c/, z /z/, sz, fz /s/* in za šumevce *cs /č/, 's /ž/, s, ff /š/, ty /é/, d's /dž/*; v abecedi (szlovenfzke litere) so navedeni tudi *x, y, w, q*, ki pa se v besedišču ne pojavljajo niti pri zlogovanju niti v slovarskem delu; zlogotvorni *r* je zapisan brez polglasnika */Mrzlo, Szreze/*, medtem ko pred soglasniško pripono *-k* v imenovalniku ednine polglasnika ne zapisuje dosledno */Csetrtek Tork/*, vedno pa ga zapisuje pred končnim *r /Pifzker, Vöter/*; izstopajo štirje zapisi s podvojenim soglasnikom */Otrrnyács, Pitti, Stalla, Vgaffeni vogeol*.

enako pravilo velja za deljenje tri- in večzložnih besed (*A-po-ftol*, *Za-cse-tek*, *Gr-mlajn-cza*; *Ze-mlo-me-recz*, *gla-vno-kri-vecz*, *Sze-dei-nye*).

1.5 Besede v slovarčku nimajo kvalifikatorjev, označena je le kvaliteta samoglasnika, in sicer dolžina jakostno z ostrivcem (*Jefzén*, *Lúbiti*, *Rá'sen*, *Pítvina*) ali z dvoglasnikom *ej* in *ou* (*Vrejmen*, *Zvezda*, *Kou'sa*, *Okou*).

2 Küzmičevo besedje, zbrano v pomenski skupini *Človek*, je podobno kot v Čebulovem vzhodnoštajerskem slovarčku (Čebul 1789).

2.1 V zgodovini slovenskega slovaropisja je Enu Malu Besediše zanimivo, ker gre po Apostlovem slovarju¹¹⁵ za prvi preporedni štajerski tisk take vrste.¹¹⁶ Čebul je bil v 18. stoletju edini zbiralec besed na Slovenskem, ki je zavestno črpal iz Pohlinovega slovarčka¹¹⁷ in je zvezo z njim pokazal tudi v naslovu. Primerjava obeh Besedišč kaže na močno odvisnost Čebulove zbirke besed od Pohlinovega slovarčka, vendar pa vzhodnoštajerski slovarček vsebuje tudi nekaj izvirnoštajerskih besed, še zlasti v zadnjem delu, to je pri izrazih za kmečki voz, orodje in predvsem pri rastlinskih imenih. Žal ta popis ni prišel neposredno v Pleteršnikov slovar,¹¹⁸ imel pa je določen vpliv na Murkov slovar¹¹⁹ in Cafovo rokopisno gradivo,¹²⁰ zlasti Murko je v mariborsko Besedišče večkrat pogledal – v slovensko-nemškem delu slovarja je v Murku ob slovenski iztočnici brez komentarja navedena enaka razlaga kot v Čebulovem Besedišču. Npr. (1) *Jarkiza* : *jarka*, *jarkiza* 'eine junge henne'; Pleteršnik pozna *járica*, *jarka*, *jarkica*, *jarčica*, za izvor pa navaja Jarnika, Murka, Cafu, Cigaleta Janežiča in Valjavca. (2) Čebulove zapise s črko *q* prečrkuje v *k*: *Qvatři* : *kvatre*; Pleteršnik ima enak zapis po Murku, Cigaletu in Levstiku. (3) Murko pa ne pozna izvirne Čebulove besede *Koshke* 'die hüfte, kolki', ki jo v svojem slovarju zapiše v ednini *kvok*, *kuk*; Pleteršnik navaja *kolk*, *kok* (po Vodniku in Cigaletu), po Cafu, Dajniku in Miklošiču ter vzhodnoštajerskem narečju tudi *kolčēt*, po Murku, Dajniku in Miklošiču še *kučēt*; še danes je v narečju živ tudi množinski samostalni *kučtí*. (4) Murko je tudi spregledal Čebulovo *kolarngo* 'die Wagenschupfe', ki je v pleteršniku navedena brez vira. (5) Za 'kesanje, trpljenje' ima Čebul starinsko *grevenga* 'Reue und Leid', znano iz jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in Škofjeloškega pasijona; Murko

¹¹⁵ J. A. Apostel, *Dictionarium Germanico-Slavonicum*. Rokopis, 1760.

¹¹⁶ Založnik je bil Mariborčan Jožef Martin Merzinger, natisnjen pa je bil v Gradcu, saj prva tiskarna v Mariboru začne delovati 1795 – F. Anton Schütz, molitvenik Hitra ino glatka pot vproti nebesam.

¹¹⁷ M. Pohlín, *Tu malu besedishe treh jezikov*. Ljubljana 1781.

¹¹⁸ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani 1894/95.

¹¹⁹ A. J. Murko, *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handtörterbuch*. /.../ Slovensko-Nemški in Nemško-Slovenski rožhni besednik. /.../ V Gradzi 1833.

¹²⁰ O. Caf, [*Slovensko-nemški slovar*]. Rokopisni gradivo, 1834–1874.

je ne navaja, Pleteršnik pa po Dalmatinu. (6) Navajam še nekaj takih primerov iz pomenske skupine *Orodje*:¹²¹ *Krevel* : *krevelj* (za štajersko narečje je značilen germanizem *širhakeľ* – Pleteršnik navaja Cafovo gradivo in Štreklja: ‘dvojna dvozoba nazobčana kopača’); *Krevlizh* : *praliza* ‘Jäten, pleti’, pralico je po Murku prevzel Pleteršnik, ki po Cigaletu navaja tudi pomanjševalnico *krevljica*, *kreveljca* pa po Valjavcu; *Mótka* : *mótika*, Pleteršnik zapiše Murkov izraz po štajerskem narečju in s kvalifikatorjem ogrsko-Valjavec; *Rebeshl* ‘das Reibeisen’ : *kerhľjač* (Cigale) : *strgača* (Murko) : *ribežnik* (Vodnik, Cigale) – Pleteršnik ne pozna Čebulovega izraza.

Druga možnost, kako so se besede iz Čebulovega Besedišča znašle v Pleteršniku, vodi preko Cafovega gradiva, na kar je opozoril tudi Stabej (1954: 304–331). Npr. poimenovanja za dele voza: *lunek* (Čebul), *lunek* (Caf, Cigale), *lunik*, *lunjek* (Murko); *vajet* (Čebul; Pleteršnik navaja po Cafu), *vajet* (Murko), *vojka* (Caf, vzhodnoštajersko); *berzd* ‘der Zaum, železo v ustih’ (Čebul), *vujzda*, usda (Murko); *aplen* (spredaj), Pleteršnik nima zapisa, *blafinka* (zadaj) ‘das Jochpolster’, Pleteršnik prevzame po Cafu, Murko izrazov ne zapiše.

2.2 Podobnost med Čebulovo in Küzmičevo zbirko besed se kaže predvsem pri besedah, zbranih v pomenski skupini Človek, ki je pri obeh bogato zastopana. Čebul je sicer večino besed prevzel iz Pohlina (51 besed), že predstavljena beseda *koshke* je njegova novotvorba, nekaj pa jih je našel tudi v dveh izdajah Makovčevega priročnika za babice (Jesenšek 1995a: 219–230), ki je nastal v krogu Kumerdejeve akademije. Po njem je prevzel naslednje besede: *Lahkt*, *Poplat*, *Stopina*, *Gortanz*, *Lamp*, *Oferzje*, *Slefenu* /*vranica*/. Küzmič je iz tega dela Čebulovega slovarja prepisal večino besed, predstavljenih v pomenski skupini Človek. Nekaj jih je prevzel v citatni obliki (*Licze*, *Okou*, *Brada*, *Rebro*, *Koleno*, *Kofzt* ...), nekatere je pisno domačil, tako da je upošteval prekmurske glasoslovne posebnosti (*Lafs* : *Vlafz*, *Vuste* : *Vüfzta*, *Shinek* : *Sinyek* /Pleteršnik navaja *šija*, *šijnjak*, *šinjak*, *vratl*, *Noht* : *Nohet* ...), nekaj pa je tudi dvojnic oz. vzhodnoštajerskih in prekmurskih sopomenk (*Shivot* /Pleteršnik navaja s kvalifikatorjem *vzhodnoštajersko*/: *Tejlo*; *Zheluft* : *Laloka* /Pleteršnik navaja s kvalifikatorji *ogrsko-Caf*, *Habdelič*, *Miklošič*, *Valjavec*/; *Kofst* : *Csonta* /Pleteršnik navaja kot *ogrsko po Cafu*/; *Peft* : *Pefznicza* /Pleteršnik ima ob *ogrski* obliki še zapis *pestnica* po Murku in Cafu ter *peščica* po Cigaletu/; *Sovrashtvu* : *Ödörjávati* ...).

Primerjava besed v obeh zbirkah kaže, da je Čebulovo besedje zabeleženo v Pleteršnikovem slovarju posredno po Murkovem in Cafovem prepisu (redkeje se ob njih pojavlja le kvalifikator *vzhodnoštajersko*), nekaj izvirnih pa v

¹²¹ Na prvem mestu v dvojnici je Čebulova beseda, na drugem pa Murkova.

Pleteršnika ni bilo sprejetih in so se ohranile le v Čebulu. Küzmičevo besedje iz abecednika je bilo skoraj v celoti sprejeto v Pleteršnika, vendar brez oznake, čigavo je, pač pa s kvalifikatorji *ogrsko*, *ogrsko-Caf*, *Valjavec*, *Miklošič*. To pomeni, da Pleteršnik ni neposredno črpal iz Čebula in Küzmiča, vendar pa primerjave kažejo na možne vplive mariborskega slovarčka in prekmurske zbirke besed.¹²²

3 Po izvoru so Küzmičeve besede avtohtone slovenske, panonskoslovenske in značilne za vzhodnoštajerski, prekmurski in kajkavski jezikovni prostor. Prekmurščina Küzmičevega abecednika dokazuje, da je v 18. stoletju vzhodnoslovenski jezik imel bogat izvornoslovenski (panonski) besedni zaklad, ki je sprejel le posamezne madžarske ali še prej latinske in nemške izraze. Pri tem je potrebno ločiti dve vrsti madžarizmov, in sicer besedje madžarskega izvora in tisto, ki je v prekmurski jezik prišlo s posredovanjem madžarščine, je pa germanškega, romanskega ali slovanskega izvora.

3.1 V Küzmičevi zbirki besed prevladujejo besede slovanskega izvora, med njimi je veliko panonskoslovenskih, ki se danes uporabljajo v prekmurskem narečju: *Grmlajncza*,¹²³ *Laloka*¹²⁴ (pri Küzmiču je samostalnik ženskega spola *laloka* v pomenu 'čeljust', pomen 'usta' pa ima samostalnik *Vüfzta*; v prekmurskem narečju *laloke* tudi 'usta', pejorativno 'gobec'), *Sinyek*, *Miska* (v pomenu 'mišica', splošnoslovensko, sicer pa latinski kalk /'musculus'/ v poljščini, češčini, ruščini, makedonščini, bolgarščini/), *Pefztnicza* ('pest'), namesto madžarske osnove *Villa* je zapisal izvorni prekmurski izraz *Rafzoske*¹²⁵ ('vilice, jedilni pribor'), ki je v narečju še vedno v rabi (vzhodnoštajersko *rãzsohe* 'vile za seno', prekmursko *rãsoje* 'vile' in *rãsoška* 'vilica'). Značilno vzhodnoslovenska, tj. prekmurska in slovenskogoriška (navajajo jo Murko, Miklošič in Pleteršnik), je tudi beseda *Szrákicza* (srajca), ki je znana tudi v Reziji, in izvira iz praslovenske oblike **sorka*, starocervenoslavske *sraky*.¹²⁶

3.2 Vpliv madžarskega besedja v prekmurskem jeziku je opazen, vendar pa se Küzmič v svoji zbirki besed ni zapisal nobene tujke ali nepodomačene besede, ampak je madžarske besede glasovno, pisno, pravopisno, naglasno in oblikoslovno prilagajal. Prekmurščina je bila tako jezik prevzemalec, ki je sprejemal madžarsko besedje in ga kot izposojenke vključeval v svoj besedni sestav. Tak

¹²² Na povezanost Čebulovega, Küzmičevega in Pleteršnikovega dela opozarjata tudi razpravi Ilešiča (1905a) in Stabeja (1954).

¹²³ Bezljaj (1976: 178) opozarja na starocerkvenoslovski izvor: въз-гръмѣти in na onomatopejsko poreklo.

¹²⁴ Bezljaj (1982: 122) prav tako opozarja na onomatopejo in reduplikacijo.

¹²⁵ Bezljaj (1995: 160, 285) razlaga besedo iz glagolnika *sekanje* (kar je razcepljeno), enako v praslovensščini in latinščini.

¹²⁶ Bezljaj (1995: 302) opozarja na grški in latinski izvor (*serika*, *sarica*).

je npr. samostalnik ženskega spola *Csonta* (kost), beseda, ki je znana v panonskem jezikovnem prostoru (vzhodnoštajerski – Dajnrove Posvetne pesmi –, prekmurski in kajkavski jezikovni prostor). Gre za izposojenko iz madžarščine (*csont* v pomenu ‘os, pes’) (Bezljaj 1976: 86), ki ima v kajkavščini (*čunta*) že pejorativni pomen, v prekmurščini in vzhodnoštajerskem jeziku pa je to stilno nevtralna beseda. Enako je iz madžarščine prevzet samostalnik moškega spola *D’sünd’s* (biser, ogrlica), vendar je v tem primeru madžarščina (*gyöngy*; stmadž. *gyüngy*) le jezik posrednik med prekmurščino in turanščino (*ginčü*) ter turščino (*inci*). (Bezljaj 1976: 124). V prekmurščini gre za prilagoditev v pisavi (*gy < dj < [dž]*) po vzoru nedolinskih prekmurskih govorov, sicer pa pisavo z *dj*, kot je pri Küzmiču, navaja tudi Miklošič (1884: 41). v prekmurskem narečju pa je danes uveljavljen zapis *džundž* (Novak 1985: 29) – v kajkavščini *đundđ* (np. Belostenčev in Jambrešičev slovar), v štokavščini *đinđuva* (npr. Vukov slovar). Küzmič je pomanjševalnico za samostalnik ženskega spola *Kapcsicza* (‘zaponka’) izpeljal iz madžarske besede *Kapots* – gre pa za turško izposojenko *kapak*, ki so jo sprejeli vsi južnoslovanski jeziki (slovensko *kapec*, *kapca*, Pleteršnik ima po Murku in Cigaletu *kópča* ‘die schnalle’) in albanščina. Küzmič navaja za prekmurski samostalnik ženskega spola *Lakat* (‘ključavnica’) madžarsko ustreznico *Lakot* (‘žabica, zadruga’) – gre za besedo, ki je v narečju znana tudi v goriškem zahodnem slovenskem prostoru v moškem spolu (*loket*) in je v prekmurski jezik prišla s posredovanjem madžarščine, sicer pa je izposojenko iz francoščine (v slovenski prostor na zahodu pride preko furlanščine). Nemški kalk *Czvek* je Küzmič prevzel preko madžarske oblike *Szvek*, italijansko izposojenko *Poczio* (samostalnik moškega spola, ‘žensko pokrivalo pod ruto’) pa neposredno iz latinščine *peciola* (madžarsko *Fö-kötö*) – izraz je poznal Pleteršnik iz vzhodnoštajerskega in prekmurskega narečnega prostora oz. v Cafovem zapisu (*pocel* in *pocelica*), še danes pa je znan v beltinskem govoru (Novak 1985: 72) (samostalnik moškega spola *pocüo*, *pocijla*).

3.3 V Küzmičevi zbirki besed prevladujejo tvorjenke, besednih zvez je le šest in vse so stalne: *V-zdravji bit*, *V-betegi bit*, *Vgaffeni vogo*, *’Serjavi vogo*, *Kufreni pejnezi*, *Szrebrni pejnezi*. V *Kratkem navuku* (stran 16–18) pa je zapisal tudi 27 rečenic, v katerih se pojavljajo naslednja besednovrstna rekla: (1) pridevniško reklo – *fzlatki pocsinek, vu mladofzti* (2) prislovno reklo – *od dnéva do dnéva, neprefztano*, (3) glagolska rekla s polnopomenskim glagolom – *kopati jamo, vfega hüdoga fze bati, hüdo z-hüdim plačati, fpadnoti ’smetnò, zapopásti vu lá’si, po’smetiti ’sítek, fznáj’sno fze dr’sati, ponagliti fze vu foudbi* (4) povedkovniško reklo – *ne more lejpoga gvanta meti*.

4 Besedoslovje se v svojih raziskavah osredinja na besedo, le-to pa je mogoče preučevati z mnogih vidikov. Küzmičeva zbirka besed je pokazala, da je bilo t. i. jedrno besedje prekmurskega jezika 18. stoletja praviloma enopomensko

in stilno nevtralnno, v posameznih pomenskih skupinah pa še dodatno izbrano z dvojničnimi protipomenkami.

V slovenskem panonskem jezikovnem prostoru se je že v abecednikih 18. stoletja oblikovalo izvorno prekmursko besedje, odvisno sicer od slovenskega vzhodnoštajerskega, hrvaškega kajkavskega in madžarskega, vendar pa zavestno razločevalno in temelječe na neprevzetih besedah, ki omogočajo osnovno sporazumevanje v preprostem pogovoru in pripovedovanju. Tej osnovi je dodana plast prevzetih besed, ki jih je Küzmič vedno zavestno prilagajal prapropisni, glasoslovni in oblikoslovni podobi prekmurskega jezika, kar pomeni, da v njegovem abecedniku ni tujk ampak le prevzete besede, najpogosteje iz madžarščine, kajkavščine in slovanskega okolja, preko madžarščine pa tudi iz germanskega in romanskega jezikovnega področja, grecizmi, latinizmi in turcizmi.

Besedje abecednika sestavljajo ob jedrnem besednem zakladu še narečne in starinske besede, kar je glede na nastanek, prostorske okvire in zaton prekmurskega knjižnega jezika razumljivo. Normiral se je kot nadnarečna tvorba, besedje pa je v primerjavi z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom največja posebnost, ki nam pomaga spoznavati jezikovne zakonitosti knjižnega in narečnega razvoja prekmurskega jezika (V. Novak 1976: 16). Pri tem se kaže pomembna vloga panonskega besedja, ki se je razširilo v slovenskih slovarjih 19. stoletja in tako vplivalo na oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Besedje v Küzmičevem abecedniku kaže, da se prekmursko jedrno besedje posameznih pomenskih skupin dobro pokriva z vzhodnoštajerskim jedrnim besedjem v Čebulovem Besedišču, kar dokazuje na razmeroma enoten besedni zaklad slovenskega severovzhoda, opozarja na skupen jezikovni razvoj kljub večstoletni upravno-politični razdelitvi in odvisnosti od nemškega oziroma madžarskega prostora ter uzavešča zakonitosti pri nastajanju in izginjanju slovenskega panonskega besedja.

Jezik prekmurskih abecednikov in učbenikov v 19. stoletju

Prekmursko šolstvo ima dolgo in bogato tradicijo, o kateri pričajo že zapisniki protestantskih in katoliških verskih vizitacij, ki segajo v drugo polovico 16. stoletja pa vse do konca 18. stoletja. Predreformacijsko šolstvo je manj znano, saj cerkveni vizitacijski zapisniki györske škofije niso dostopni, kljub temu pa naj bi bile šole v Prekmurju, po ustnem izročilu seveda, ustanovljene hkrati s prvimi župnijami – obstaja celo zapis v šolski kroniki v Turnišču, da je bila šola ustanovljena leta 1303. To so, žal, le nepreverjeni drobci, prvi dokazljivi dosežki pa segajo v drugo polovico 16. stoletja, ko si je lendavski graščak Štefan Bánffy prizadeval za protestantsko šolo, v kateri sta v letih 1570–1574 učila znamenita šolnika Jurij Rac in Jurij Kulcar (Gumilar 1956: 156).

Do druge polovice 19. stoletja so prekmurske šole bile izključno verske ustanove, katoliške ali protestantske, ki so učile po abecednikih in katekizmih iz osrednje Slovenije – tako trdi zavedno slovenski Jožef Košič: »... vsaki farar je predgao s kranjske knjige ... predgara lutheranskoga.« Izjava je pomembna, saj potrjuje, da so bile osrednjeslovenske protestantske knjige razširjene tudi v Prekmurju, in drugič, ker kaže na zavestno sprejemanje t. i. kranjščine, tj. slovenskega oziroma osrednjeslovenskega knjižnega jezika, kot skupnega jezika, in ne kajkavščine, ki je bila prekmurščini 16., 17. in 18. stoletja veliko bližja (geografsko, upravno-politično) in razumljivejša. Seveda pa je potrebno kljub Košiču dodati, da so v cerkvah pridigali in učili tudi duhovniki, šolani v Varaždinu in Zagrebu, da je ozemlje bilo dolgo priključeno zagrebški škofiji in da so zato prav tako pogosto uporabljali kajkavske lekcionarje – predvsem katoličani, ki so kajkavske tekste radi *obračali na stari slovenski jezik*. Košič navaja, da je bila tudi med prekmurskimi Slovenci priljubljena in razširjena Krelj-Juričičeva Spangenbergova Postila, ki se je med duhovščino ohranila vse do 18. stoletja. Leta 1715 je protestant Ferenc Temlin izdal Mali katekizem, tj. prvo znano tiskano knjigo v prekmurskem jeziku. Čeprav gre za priredbo Luthrove knjige po madžarskem prevodu (Györski katekizem), pa je to zagotovo tudi prvi ohranjeni prekmurski učbenik (seveda pogojno rečeno, saj gre predvsem za knjigo verske vsebine), iz katerega so se učili *našega slovenskega jezika* brati in pisati.

Država se je začela zanimati za šolstvo z Marijo Terezijo, in sicer je prevzela skrb za pouk in vzgojo po razsvetljenskih načelih (Gumilar 1956: 158).

Osnova za organizacijo državnih (prej še občinskih) šol je bila Splošna šolska naredba, na Ogrskem pa še posebej predlog šolskega reda iz leta 1777 Ratio educationis ter istega leta tudi ustanovitev sombotelske škofije, ki je prvič v zgodovini združila vse prekmurske Slovence v eni cerkveni enoti. To je bil hkrati tudi čas močnega katoliškega vpliva in prevlade v šolstvu, saj protestanti zaradi karolinške resolucije (21. 3. 1731) niso smeli izražati svoje vere (to pa je pomenilo, da tudi niso mogli imeti šol) vse do tolerančnega patenta leta 1781.

Občinske ljudske šole so bile ustanovljene šele sredi 19. stoletja, v drugi polovici 19. stoletja pa še državne ljudske šole (Eötvösov prosvetni zakon leta 1868 navaja državne, občinske, verske in zasebne šole ter splošno šolsko obveznost, ki traja osem let). Po tem zakonu so verske šole vzdrževale verske občine, občinske pa politične občine z državno podporo; učno snov za verske je predpisoval episkopat, za občinske in državne pa ministrstvo za uk in bogočastje (Gumilar 1956: 159).

Za razvoj in uveljavitev prekmurskega knjižnega jezika so bile veliko pomembnejše cerkvene šole;¹²⁷ v 19. stoletju so glavno skrb za šolanje v Prekmurju prevzele katoliške, ki so ob verski in jezikovni vzgoji bile tudi narodnostno prebudne in so med Prekmurci širile ter poudarjale zavest o jezikovni in narodnostni pripadnosti s Slovenci na desni strani Mure; na drugi strani pa so prekmurski učbeniki protestantov v drugi polovici 19. stoletja bili sprejeti v državne in občinske šole, ki so se po letu 1894 povsem pomadžarile, kljub nenehnemu opozarjanju prekmurskih katoličanov, da učenje jezikov, predvsem madžarščine, ni namen ljudske šole.¹²⁸ Kljub dejstvom pa je bilo izrinjanje prekmurskega jezika iz šol nemogoče ustaviti. Zakonski člen XVIII iz leta 1879 je določil, da po 30. juniju 1882 ne bo prejel učiteljske diplome, »*ki si madžarskega jezika v besedi in pismu toliko ne prisvoji, da bi ga mogel v ljudski šoli poučevati*«. Leta 1879 je bilo na madžarskem še 2616 učiteljev, ki niso obvladovali madžarščine, leta 1894 nobenega več (I. Škafar 1970: 329).

¹²⁷ O tem priča tudi Kovačičev spomin na Prekmurje iz leta 1893: »Ljudske šole so bile na Ogrskem pred absolutizmom prav primitivne. Kjer je vobče bila kaka ljudska šola, bil je učitelj navaden kmet, ki še sam ni znal prav brati in pisati. A dunajska Bachova vlada je napela druge strune. Sporočila je takim učiteljem, da naj gredo se učiti, ali pa krave past; večina jih je izbrala poslednje.« (I. Škafar 1970: 327).

¹²⁸ »Otroci govore doma le slovensko in kadar stopijo iz šole, izkadi se jim iz glave ves nauk, katerega so jim učitelji vtepli v glavo. Škoda na času in denarju, ki se ga potroši na take šole.« (I. Škafar 1970: 328).

Sicer pa učnih knjig, napisanih v prekmurskem knjižnem jeziku niti ni veliko (oziroma se jih ni veliko ohranilo) – prevladovali so abecedniki¹²⁹ in čitanke,¹³⁰ izšle so tri slovnice¹³¹ vogerskoga jezika, ki so prinesle pomembno slovensko slovnico terminologijo (slovnica prekmurskega jezika je bila napisana šele leta 1942, vendar je ostala v rokopisu), nekaj metodik, če smem tako imenovati Kardoševe tiske,¹³² predvsem pa Potikazács na zacsétno rovatanye,¹³³ Košič je rojake oskrbel s prvim zgodovinskim učbenikom v prekmurskem knjižnem jeziku,¹³⁴ prav tako pa je po vzoru Slomškovega Blažeta in Nežice priredil tudi učbenik za nedeljsko šolo,¹³⁵ Agustič je izdal Prirodopis,¹³⁶ ki na nekaterih mestih kaže tesnejše povezave z Erjavčevim pisanjem, v Prekmurju so imeli tudi zanimiv, a danes žal izgubljen učbenik prve pomoči,¹³⁷ učbeniški sestav dopolnjuje še Cipotovo Vesenýe konfirmátzie iz leta 1888, mogoče bi vanj lahko pritegnil še kakšno izdajo sanjskih knjig s preloma 19. in 20. stoletja,

¹²⁹ *Abecedarium szlovenszko, za drobno detzo.* 1725 (protest.). *Szlovenszki abecedár za drouvno deczo vö stámpani.* V Posoni, 1786 (protest., M. Bakoš). *Nóvi abecedár z-nisteri nemski táksi kni'zicz vküp pobráni.* v-Soproni, 1822 (protest., Š. Lülík, ponatisi: 1853, 1856, 1863). *Nóve ABC i zacsétne knige cstényá za vesznicski sól prvi zlócs.* V-Büdiní, 1871 (protest., Kardoš). *ABC ali Návuk na ppszajo-cstényé.* V-Bécsi 1867 (protest., po Kardošu). *ABC zacsétne knige cstényá.* V Budapešti, 1899 (protestant., po Kardošu). *Szlovenszki szilabikár.* V-Soproni, 1780 (katol. M. Küzmič, ponatisi: 1821, 1828, 1847, 1851, 1853, 1857, 1860, 1864, 1870). *ABC kni'sicza na národní soul haszek.* V-Büdiní 1790. (katol., M. Küzmič). *Szlovenszki ABCDÁR.* v-Lendavi, 1868 (katol., ponatis M. Küzmiča, ponatisi: 1871, 1871). *Abecednik za katoličánske vesničke šolé.* V-Pešti (katol., J. Murkovič, ponatis 1878). *Szlovenszki ABCDÁR.* v-Lendavi, 1868 (katol., ponatis M. Küzmiča, ponatisi: 1871, 1871).

¹³⁰ *Nóve knige cstényá za vesznicski sól drügi zlócs.* V-Büdiní, 1870 (protest., Kardoš, ponatisi: 1871, 1872). *Nove ABC i zacsétne knige cstényá za vesznicski sól prvi zlócs.* V-Büdiní, 1871 (protest. Kardoš). *Szlovenszke nove knige csténya za vesznicki sól III. zlocs.* V-Büdiní, 1872 (protest., Kardoš). *Szlovenszke nove knige csténya za vesznicki sól IV. zlocs.* V Büdiní, 1872 (protest. Kardoš). *ABC zacsétne knige csténya za vesznicske solé.* V Budapešti, 1899 (protest., ponatis Kardoša iz 1871). *Perve knige čtenýa za katoličánske vesničke šplé.* V-Pešti, 1871 (katol., J. Bagary, ponatis 1886).

¹³¹ J. Košič, *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsétníke.* V-Grádczi, 1833. J. Kardoš, *Návod na vogrszki jezik.* V-Büdiní, 1871. I. Agustič, *Návuk vogrszkoga jezika,* Budapest, 1876.

¹³² *Návod na fliszanya vu govorenyi i razményi,* V-Büdiní, 1870. *Jezicsna fliszanya,* V Büdiní, 1871 *Návod vu szlovenszke A-B-C-ske i zácsétnoga csténya kniga za vucsítele.* Buda, 1873.

¹³³ Knjiga je izšla v Büdiní leta 1871 kot *návod za sólszke vucsítele;* žal je danes edini izvod v Buimpeštanski knjižnici (Országos Széchenyi Könyvtár) založen.

¹³⁴ *Zgodbe vogerszkoga králesztva.* v-Szombotheli, 1848.

¹³⁵ *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov in Rábov.* v Körmendí, 1845.

¹³⁶ *Prirodopis s kepami za národne šole.* Buda-Pešt, 1878.

¹³⁷ *Póitikananje za one, ki so ne vráč, pri o'zívávany ilüdi na po mrtvi ...* Szombathely, 1871.

medtem ko so Regule mesterszke dröstve szobotske (1896) pravzaprav že značilno uradovalne.

Na jezik abecednikov in učbenikov 19. stoletja sta v Prekmurju vplivali dve smeri iz 18. stoletja., tj. protestantska in katoliška, prva potrjena s tolerančnim patentom, druga pa uzakonjena s splošno šolsko uredbo. Svetovnonazorska razdvojenost, ki je bila v Prekmurju ves čas prisotna, je Slovence delila na katoličane in protestante, kar je povzročilo tudi kulturno-politične razlike in nasprotja ter ločeno šolstvo in dvojne učbenike, vendar pa, kar je zanimivo, ohranili so jezikovno enotnost vse do druge polovice 19. stoletja, ko so bile za obe strani norma in predpis jezikovne rešitve v Küzmičevem Nouvem Zákonu. Takrat so katoličani iz svojih tiskov začeli umikati madžarski črkopis in uvažati novoslovenščino, protestanti pa so se »separatistično« oprijeli narečja in že uveljavljenega črkopisa, kar je podpirala in spretno izkoriščala madžarska oblast.

Če odmislimo Temlinov prvotisk,¹³⁸ je prva učna knjiga v prekmurskem knjižnem jeziku izšla leta 1725.¹³⁹ Gre za prvi ohranjeni prekmurski abecednik, drobno knjižico z abecedo in zlogovanimi besedili, ki pa jezikovno ni bila odločilna, saj je Števan Küzmič ni poznal in je kot jezikovni vzor tudi ni mogel upoštevati, ko je normiral prekmurski knjižni jezik v Nouvem Zákonu. Zanimivo pa je, da je bil prav ta abecednik še enkrat izdan, in sicer leta 1786, ko so protestanti s tolerančnim patentom ponovno dobili pravico do cerkvenega puka. Ponatis je pripravil Mihal Barla in ga je po vzoru na takrat že znane katoliške abecednike imenoval Slovenski abecedar, pač z namenom, »da bomo dali našim otrokom in poslušalcem v roke prepotrebne knjige in sicer najprej abecedne« (Kokolj 1976: 37–46) – program je bil, kot vidimo, popolnoma enak kot pri slovenskih protestantih v 16. stoletju.

Katoliška stran je izdala svoj prvi abecednik kmalu po združitvi vseh prekmurskih Slovencev v sombotelski škofiji in ko je bil leta 1777 objavljen Ratio educationis. Škof Szily je pridobil Mikloša Küzmiča, da je izdal Slovenski silabikar¹⁴⁰ – v latinsko pisanem razglasu je katoličane takole spodbujal k delu:

Da torej ne bodo še nadaje poigrešali teh primernih in zveličanih sredstev, da se z njimi izobrazijo in globlje spoznajo skrivnosti naše vere, smo poskrbeli za natis abecednika v Vašem vandalskem jeziku, katerega naj uporabljajo učitelji za pouk mladine v šolah. /.../ Prevod smo naročili /.../ vašemu ljudstvu v korist tako duhovno kakor časovno /.../ Naj učitelji nežno mladino obojega spola s pomočjo natisanih začetnic /.../ poučujejo.

¹³⁸ F. Temlin, *Mali Katchismus*. v-Saxonii v-meszti Halla, 1715.

¹³⁹ *Abecedarium Szlowensko*, 1725.

¹⁴⁰ M. Küzmič, *Szlovenszki szilabikár*. V-Soproni, 1780.

Abecednik je že prevzel knjižno oblikoslovno-skladenjsko podobo prekmurskega jezika, ki jo je normiral Števan Küzmič v Novem Zákonu, bil pa je tudi najrazširjenejši tovrstni priročnik v 19. stoletju, saj so ga kar enajstkrat ponatisnili in uporabljali najbrž tudi na desni strani Mure, kakor lahko sklepamo iz *Vedoč danj* na koncu Dajnkovih tiskov,¹⁴¹ ki priporočajo Küzmičevo »ABC za Slovence na Vogerskom«. V 19. stoletju je ta knjižica izhajala pod tremi naslovi: Slovenski silabikar, Abecedar in Slovenski ABCDAR.¹⁴²

Še pomembnejša pa je bila ABC knjižica,¹⁴³ tj. abecednik in čitanka, iz katere, zlasti čitanke, so prevzemala vsa berila 19. stoletja. Gre za prvo znano prekmursko berilo, ki uči brati in pisati slovensko in madžarsko. Dvojezična knjižica prinaša na levi strani slovensko, tj. prekmursko, na desni pa še madžarsko besedilo in tako poudarja prednost maternega jezika pred madžarščino. Küzmiča je pri delu vzpodbujal tudi škof Szily,¹⁴⁴ vendar pa se je kljub njegovi naklonjenosti sam odločil, da postavi slovenščino na prvo mesto, kar kaže tudi na narodno in jezikovno osveščenost ter na vpliv, ki ga je slovenska razsvetljenska miselnost imela tudi v Prekmurju. Mikloš Küzmič je ta pomemben prekmurski učbenik (berila so izrazito razsvetljenska in moralno vzgojna) najverjetneje sestavil po Kumerdejevih Vodenjih za brati v vse sorte pisanju za šolarje teh deželskih šol iz leta 1778 (čitanka ima 28 enakih sestavkov) in podobnem madžarskem prevodu nemškega Felbigerjevega Drugega dela berila (Andoljšek 1956: 96–104); za obe predlogi pa je značilno, da je nemščina na prvem, materinščina, tj. slovenščina in madžarščina, pa na drugem mestu.

V prvi polovici 19. stoletja so protestanti izdali Novi abecedar, ki je bil še trikrat ponatisnjen,¹⁴⁵ katoličani pa so ob ponatisih Küzmičevega silabikarja¹⁴⁶ razširili učbeniški sestav z deli najbolj mnogostranskega prekmurskega pisatelja Jožefa Košiča.¹⁴⁷ Druga polovica 19. stoletja pa je prinesla med katoličani in protestanti tudi jezikovni razkol. Vodilni protestantski pisec metodičnih učbenikov je bil Janoš Kardoš, ki je bil imenovan za uradnega pisca učbenikov

¹⁴¹ Npr. njegov *Abecednik*, 1824.

¹⁴² Prim. op. 129.

¹⁴³ M. Küzmič, *ABC kni'sicza na národní soul haszek*. V-Büdin 1790.

¹⁴⁴ »Naši Vandali pa, ki prebivajo v naši škofiji od Sv. Gottharda /vendar ta ni vštet/ do Radgone, ker so nevešči vsakega drugega jezika razen rodnega, tega pa se čvrsto držijo, nimajo nobene opore v knjigah, zato si zdaj želijo večjo izobrazbo /.../« (Ivan Škafar 1975a: 248).

¹⁴⁵ Š. Lülük, 1821; ponatise leta 1853, 1856 in 1863.

¹⁴⁶ Prim. op. 129.

¹⁴⁷ Košič je avtor madžarske slovnice (*Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike*. V-Grádci, 1833), prve zgodovine, napisane v prekmurskem jeziku (*Zgodbe vogerszkoga králesztva*. v-Szombotheli, 1848), in poučno-vzgojne knjižice *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov in Rábov*. v Kőrmendi, 1845.

v Prekmurju po sprejetju prosvetnega zakona – približno deset let (1868–1880) je ta zakon še dovoljeval pouk v materinščini. Kardoš je po naročilu madžarskega naučnega ministrstva prevedel iz madžarščine v slovenščino celo vrsto učbenikov: abecednike je izdajal pod naslovom Nove ABC i začetne knige čtenja za vesničke šol I–IV zloč (1870–1874), čitanke pa so se imenovale Nove knige čtenja za vesničke šol II–IV zloč (1870–1874) in so z abecedniki bile sestavni del Vesničko-šolskih knjig čtenja; metodičnih učbenikov je bilo več, in sicer Navod za nove knige čtenja za učitele, Navod za flisanje vu govorjenju, Potikazač za začetno rovtanje, Navod na vogerski jezik; med metodičnim učbenikom in pravopisom ter pravorečjem pa so bila Jezična flisanja.

Katoličani so takrat imeli dva od države nepotrjena učbenika (abecednik¹⁴⁸ in čitanko¹⁴⁹), ki so ju uporabljali v svojih katoliških šolah. Oba sta bila napisana v gajici, jezikovno pa sta sprejela normo in predpise enotnega novoslovenskega knjižnega jezika, kar ni bilo vseh uradni madžarski (jezikovni) politiki v Prekmurju. Kljub temu pa je bila Bagaryjeva čitanka zelo razširjena, tako da je bil leta 1886 potreben že tretji natis. Tudi Mirkovič je v abecednik vnesel novoslovenski besedni zaklad in nekatere štajerske oblike, odločilno je vplival na razvoj novega črkopisa in jezika in tako omogočil, da se je enotni slovenski knjižni jezik s pomočjo učbenikov začel uveljavljati tudi v Prekmurju (Andoljšek 1976a: 163–167). Povsem razumljivo je, da je Kardoš, ki je ostajal zvest narodnemu jeziku, oba vzporedna katoliška učbenika kritiziral.¹⁵⁰

Tretjo jezikovno različico, čisto samosvojo smer, je predstavljalo jezikovno delo, ki ga je opravil Imre Agustič. Njegov časopis Prijatelj (Jesenšek 1999a) kaže, da je bil Agustič jezikovni samohodec, ki je v Budimpešti izgubil stik s slovenskim jezikom, kljub temu pa se je zavedal, da je za obstoj prekmurskih Slovencev potrebno sprejeti enoten slovenski knjižni jezik. Pot, čisto samosvojo, pa vendar pravo, je nakazal v Prirodopisu,¹⁵¹ ko je razumljivo skladenjsko zgradbo prekmurskega knjižnega jezika iz beril in abecednikov obogatil z besedjem novoslovenskega knjižnega jezika – leta 1878 se je zavedal, da iskanje in ustvarjanje prekmurskega strokovnega besedja (naravoslovnih terminov) ob pomankanju prekmurskih slovarjev in težnji po enotnem slovenskem knjižnem

¹⁴⁸ Avtor je že imenovani J. Mirkovič. Prim. op. 129.

¹⁴⁹ Avtor je Jožef Bagary (1871; Prve knige čtenja za katoličanske vesničke šole); prim. op. 130.

¹⁵⁰ »Za človeka z zdravo pametjo je nerazumljivo, kako bi mogli doseči ta namen v popolnoma nerazumljivem jeziku.« »... povsem tuj jezik, nerazumljiv za ogrskega Venda.« »... neznan jezik, niti hrvaški, niti ilirski, niti slovenski, od ogrske vendščine pa se povsem razlikuje.« (Andoljšek 1976a: 166).

¹⁵¹ I. Agustič, *Prirodopis s kepami za narodne šole*. Buda-Pešt, 1878.

jeziku ni več potrebno, zato je v izvirnih zapisih sprejel Erjavčevo terminologijo¹⁵² in tako nakazal pot, ki je tudi vodila do jezikovnega poenotenja.

PRIMERJAVA AGUSTIČEVEGA IN ERJAVČEVEGA STROKOVNEGA (POLJUDNOZNANSTVENEGA) JEZIKA

Agustičev Prirodopis ni tako obsežen kot Erjavčeve Domače in tuje živali v podobah, saj prinaša le osnovno vedenje oziroma kratke opise živali (v oklepaju dosledno navaja tudi njihova madžarska imena), vendar pa je naslonitev na Erjavčev jezik in besedje dovolj opazna v ubeseditvenem načinu pri zaznavanju, presojanju in razumevanju narave. Jezik obeh avtorjev mnogokrat presega zakonitosti strokovnega ali poljudnoznanstvenega besedila in se zavestno spogleduje z literaturo (namesto zapletenih samostalniških zvez uporabljata logično in razumljivo skladenjsko zgrajene stavke s prevladujočim sedanjiškim izražanjem v prvi osebi množine in veliko ukrasnih pridevnikov ter tako natančno naslikata idilično naravo in romantično razpoloženje, ki nimata prav nič več skupnega z gospodarnostjo jezikovnih sredstev in nečustvenostjo):

Ob potoku se solnčijo žabe; ko pa čutijo naše stopinje, hitro zopet na glavo poskačejo v vodo, da male ribice preplašene begajo sem ter tje. /.../ Sedaj se bližamo gozdu. Že od daleč čujemo glasno trkanje, kakor bi kdo kaj pribijal. To je detal. V lepaj pisanej suknji pleza po steblu sedaj gori, sedaj doli in tolče s krepkim kljunom po skorji, da bi prepodil in potem pozobal v njej skrite žužke, ki izjedajo drevo. Ko se čudimo lepemu plezalcu, zašumi nam nekaj pod nogami. Sivomodra belouška je; nje se ne bojimo, ker vemo, da ni strupena. (Erjavcec 1868: 6)

Bližavajmo se k potoki. Zvodé kača z blisketečimi očami nas zavárala, i i žaba, štero smo splodili, šče z velikimi skákami nam odbežati, notri v čistoj i mrzloj vodi pa se vesélo pregánjajo ribice, štere se hitro k bregi bližajo, či tem nemérnim gostom mále krúšne drobtinice mečemo. /.../ V bližini začújemo neprestano pokanje i na drevi zapásimo delavno žuno; mali dervar neprehenjano klúka s svojim klúnastom klúni na dreva stébli. Z ednim zapásimo počasnoga puža, šteri z velikim trúdom svojo hižico za sebov vlačí. (Agustič 1878: 3)

Uvod je pri obeh pisateljih zelo čustveno zaznamovan in tudi pri Agustiču kaže, da bi se prekmurski knjižni jezik lahko literarno uspešno razvijal, saj se v uvodnem poglavju Prirodopisa srečujemo z bogatim besediščem, ki v besedotvorju uporablja za občudovanje narave tudi onopatopoetske izraze in novotvorjene glagole, v skladnji pa za izvirno opisovanje izrablja brezvezje, kopičenje in primere, seveda ob opazni rabi ukrasnih in stalnih pridevkov:

¹⁵² F. Erjavcec, *Domače in tuje živali v podobah*. Celovec, 1868–1871.

Či se v lepom letnom dnévi po poli, ali gder indri, sprehájamo, čüjemo, kak füčkajo i čvrčkajo pernáti pevcí po zrákí i po vejej drevaj; vidimo kak lejčejo pisani metüli z korine na korino, kak šümijo müšice, kak lazijo rošči prek poti, kak mravle paščlivo delajo, včéle méd i vosk beréjo, i kak vesélo po trávi šümi i vrši, tak da bi na vsakoj betvi sedela stvár, štera se svojemi življenji veseli. (Agustič 1878: 3)

Naslednji primeri kažejo podobnosti in razlike v tvorbenem načinu Erjavčevega in Agustičevega besedila, zlasti izrabo stilno zaznamovanih jezikovnih sredstev ter okoliščin, ki vplivajo na izbiro besed in skladenjskih vzorcev, predvsem pa Agostičevo jezikovno odprtost in pozitivno pripravljenost, da sprejme strokovno besedje enotnega novoslovenskega knjižnega jezika. Opisi živali so pri Agustiču praviloma nečustveni in natančni, vendar pa v njih iz beril delno prodira tudi umetnostna zvrst jezika:

Trobec je slonu najiminitnejši ud, nos in roka ob jednom, ker z njim diha, voha, tiplje in grabi. S trobcecm natrga si krme in jo nosi v usta; s trobcecm pije, napolnivši si ga namreč z vodo, vtakne ga v usta in spusti vodo va-njo. /.../ S trobcecm se brani, ker ima v njem toliko moč, da drevesa iz zemlje ruje /.../ Konec trobca ima gibčen mesnat roglíček, kakor človek s prstom, pobere majhno stvarco s tal, zaveže in razveže ozel, izvleče zamašek iz steklenice, sproži pištolo itd. (Erjavec 1869: 133)

Elefant je jako čedna stvár. Najiminitnejši tao te stvari je rílec. Te je na vse strani gibek i premokliv. Elefant ga zná daleč raztégnoti, pa nazaj skrčiti i zvití. S tem pobera hrano, céca vodo, s rilom diha, trobi, žnjemi zgrabi svojega protivnika, i ga požene na tla, de ga ešče z močnimi nogámi poklači. Z onim roglíčom zna vsaki list od téla gorpobra-ti, ali či je okrotén, krajcar prijeti, z glaža žátik vövezeti, vozé naréditi i razvézati ... (Agustič 1878: 47)

Labud je lepa, smemo reči najlepša povodna tica. /.../ Ribnjak v zelenem gají je mrtev in prazen, ako se po njem ne vozi par labudov z mehko vkrivljenimi vratovi in z napol privzdignjenimi perutmi. (Erjavec 1870: 61)

Labüd je lepa čísta stvar i lepo je viditi gda svojim belim pérjom, šegavo zavitim šinje-kom po vrh vode plava. (Agustič 1878: 27)

Na glavi nosi pernato krono, drobna glava, vitek vrat in persi so temno plave kakor indike. (Erjavec 1870: 54)

Pav ma lep plášinjek, na glávi pernato korono, velki zláto-rumankasti rép s blesčéčimi očámi. (Agustič 1878: 24)

Sicer pa Agustičevi kratki opisi predstavljajo živali predvsem po obliki, videzu in lastnostih:

Veliko glávo okoli obtecé gosta duga griba. (Lev, str. 11)

Zgoraj klúkaste nezáj zavite, gladke roglé. (Kozorog, str. 16)

Klün, šteri je zgoraj na konci klúkasto zaviti, noge so močne z zakrivlenémi špičastimi škramplami. (Orla, str. 25)

Navči se ništere reči gučati i pesmi füčkati. (Škvorc, str. 28)

V besedotvorju so pri Agustiču opazne samostalniške novotvorbe na *-ci* (*četrerokci, rokokrilci, brezzobci, cecavci, vodozemci, dváživotnici, brezhrbetnici* ali *brežčontnici, zgrablivci*; zanimivo je, da je samostalnik *zgrablivci* izpeljan iz glagola *zgrabiti* /*Zgrablivci se s temi slabejšimi stvári hranijo, štere za volo toga se páščijo zgrabiti.*/ in ne iz pridevnika *zgrabljiv*, ki v prekmurskem knjižnem jeziku pomeni *popadljiv*).

Zanimive so tudi onomatopoetske rešitve, npr. *bibic* /*Bibic je jako šaljiv fič, sem ta krožano leče i vsigdar kriči: bibic!*, *škripec* /*S cimetovnov fárbov s čarnimi nogáami, šteri se glási, či ga v zapertoj roki k vüham držimo.*/ ali pa *hupkaš* /*Hupkaš je záto to imé dobo, ár se tak glasi: hup! hup!*, ali pa poimenovanja po kakšni značilnosti, npr. *preživari* /*Preživari to požreto hráno po cajti nezáj v gobec gorpistijo i znovič zgerzejo*, ali *turbari* /*Stvari turbari majoči tákšo posebno lastivnost, ka na trbühi kakti edno gorvrezano turbo májo, ali samo ti k ženskami spoli slišajoči i či so pretiskávanoj sili, te svoje mláde v eto turbo denejo i ž njimi odbžijo.*/

Navajam še nekatere značilne besedotvorne in glasoslovne rešitve pri poimenovanju živali, rastlin in rudnin: *stvari* /živali/ – *tigriš, tor* /od sé püščávané vonjüje je poznan/, *oroslan* /lev/, *gamila* /kamela/, *elefant*; *štruc* /noj/, *reca*, *škvorjanec, vrabeo, deteo*; *vaganca* /želva/, *vipera* /pri nas so kače ne škodlive, samo edna, vipera má čmer/, *velikanska kača* /udav/, *naočalka*; *ročč, herkul* /največji hročč/, *zlata minica* /je zláti bliščéči rošč, šteri se po ogradaj na cvetji na gostoma nájde/, *ivanščica* /kresnica/, *božika* /pikapolonica/, *dežčévník* ali *dežčévná glista, pijajca* /pijavka/, *nárasí* /rastline/ – *hajdina, kukorca; lük, tikev, karfiola; grah* /fižol/, *grášič* /grah/, *špargeo, krumpiša; petržeo, mrkevca, dohan, kropliva; grüška, črešnja, jablan, breskev, mandolja, malinovo drevo* /murva/, *ribizel, maline, borojca* /brinje/, *trnine* /črni trn/, *janez, kamelija, žajfik* /žajbely/, *kumin; kopalínje* – *ilojca* /lončárska, pipna, porcelánova/ *pečnáta zemla, škerlo, vapnena zemla, kreida, gips, alabaster, morska pena, kaplanik* /kapnik/.

NEKATERE GLASOSLOVNE IN OBLIKOSLOVNE ZNAČILNOSTI SAMOSTALNIKOV V PREKMURSKIH ČITANKAH IN ABECEDNIKIH

Glasoslono-oblikoslovna podoba prekmurskih abecednikov in čitank je bila ustaljena in se je tako pri protestantih kot pri katoličanih navezovala na normo in predpise, ki so se izoblikovali v Küzmičevem prevodu Novega Zákona 1771. leta. Rahla glasoslovna in oblikoslovna prilagajanja so na začetku 19. stoletju utrdila prekmurski knjižni jezik kot naddialektalno tvorbo, nato pa se je začelo medsebojno prevzemanje in približevanje z osrednjeslovenskim

knjižnim jezikom, tako da se je v drugi polovici 19. stoletja lahko oblikoval enoten slovenski knjižni jezik (Jesenšek 1996: 113–126). Spremembe se niso zgodile čez noč, saj je šlo za daljše obdobje jezikovne odprtosti, ko sta se osrednjeslovenski in prekmurski knjižni jezik lahko prilagajala tudi zaradi uresničevanja knjižnega jezika na severovzhodu Štajerske.¹⁵³ Dokler pa sta na slovenskem narodnostnem ozemlju obstajali dve knjižni normi, se je v prekmurskih čitankah in abecednikih pojavljala prekmurska knjižna glasoslovno-oblikoslovna podoba, za katero navajam nekatere osnovne značilnosti, ki so jih sprejeli skoraj vsi prekmurski pisci.¹⁵⁴ Značilne in splošno sprejete glasoslovne spremembe: *l' → l (cil, králesztvo, kravevcsánci, lübéznoszt, lüdjé, ocsonklánye, pole, premislávánje, szpravitel, vola, vucsitel; skodliv, trpliv, 'zelni; cilati, lübiti, premislávati, pripelati), plj, blj, mlj, vlj → pl, bl, ml, vl (plünovsi, vüplem; lübleni, pogiblávájóç; neogívliv, szprávlen, osznávlánye; zemla; 'sivljenje, oprávlati, osznovlen), nj → ny (cstenyé, csüitenye, dugoványa, fliszánye, govorenyé, najmenye napredánye, naszlednyi, na zdásnyoj sztopnyi, potrdjenje, razmenye, szlejdnye mazanje, znánye), -hø → j /pri samostalnikih/, -hø → -ø /pri pridevnikih in zaimkih/, h- → ø, -hø → -jhø (po vejaj drevaj, vu nebeszáj, v-mali šóljaj; po nyegovi mokaj, po zeleni travnikaj, kelko je taksi od Goszpodna Krisztussa nasztavleni szveszt; lejhko je z-vina jeszi napraviti,*

¹⁵³ Gre za poskus, oblikovati knjižni jezik v t. i. panoskem jezikovnem prostoru. Vzhodnoštajerski pisci so bili ves čas pritegnjeni v kranjski jezikovni prostor, čeprav so osrednjeslovensko iz Trubarjeve in Dalmatinove protestantske jezikovne tradicije izhajajočo knjižno normo neradi sprejemali. Svoj knjižni jezik so neuspešno poskušali normirati najprej v t. i. svetourbanski akademiji (ostali pa so opazni vplivi v slovenskem slovaropisju; Jesenšek 1998č: 62–70), uspešnejši pa je bil Dajnkov krog, saj so oblikovali knjižni jezik, ki je pozitivno vplival na približevanje knjižnih norm v slovenskem alpskem in panoskem jezikovnem prostoru (taka teza je bila potrjena na Dajnkovem simpoziju v Črešnjevcih pri Gornji Radgoni, ki ga je novembra 1997 organiziralo Slavistično društvo Maribor; zbornik referatov je izšel leta 1998); vsi pišoči na severovzhodu Slovenije seveda niso sledili Dajniku – Kremlj je odkrito nasprotoval »štajerskemu separatizmu«, vendar pa je tudi on napisal prvo zgodovino v slovenskem jeziku v Dajnkovem knjižnem jeziku, saj za zgodovinski način pisanja ni imel vzorov v osrednjeslovenski knjižni produkciji (Jesenšek 1988: 200–215). Normiranje dveh knjižni različic v panoskem jezikovnem področju je pospešilo normiranje enotnega slovenskega knjižnega jezika v slovenskem narodnostnem prostoru, in sicer tudi tako, da je na slovenskem štajerskem in koroškem obrobju začel jezikovno združevalno delovati Slomšek; vzhodnoštajerska slovnica Murko in Muršec sta spoznala, da je na majhnem slovenskem ozemlju prostor le za enoten knjižni jezik, taka odločitev pa je pospešila tudi zблиžanje prekmurskega in osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2009).

¹⁵⁴ Od norme je vidno odstopal le Agustič, ki je, potem ko je v Budimpešti izgubil stik s slovenskim prekmurskim govorjenim in knjižnim jezikom, oblikoval povsem samosvojo knjižno različico (Jesenšek 1999a).

csi gli dvej naturi ma; šče /hoče/, ostia /hosija/; vszejh grejh, dūjh, ne praznūjh – gre za etimološki in izgovorni *j* ter za etimološki *h*; leta 1851 ima peti natis Kūzmičevega szilabikarja še zapis *ne praznūjh*, dvanajsti natis iz leta okoli 1871 pa že *ne praznūj*), *-st* → *-šč* (miloscs). Konzonantski skupini *-dj-* in *-šč-* sta ohranjeni (*rodjen szin, potrdjen, potrdjavši; szoszedscsina, voscsis*); *-l* \emptyset → *-o* (*hraniteo, nepriateo, anygeo, vučiteo, voditeo; podao, prišao, obarvao, prikazao, sztvouro, je bio* – izgovarja se ozko, skoraj kot *-u* (Novak 1974: 14)); *-bn* → *-vn* (*vnougo, Szlovenszki abeczedár za drouvno deczo vö stámpani*), ohranjena sta protetična *v* in *plf* (*vűszta, vuciteo, fcsiti, návuk, ptűji*), upoštevana je II. palatalizacija (*vucjé, Törcki, gresnicke*), opazna sta tudi soglasniški izpad in krčenje (*szeszdeszet, maszno, dówicza, müva, nájmre, inda; ilojca, ido*).

Še nekaj oblikoslovnih posebnosti:¹⁵⁵

Samostalnik *goszpa* ima v im. mn. dvojnico *goszpe* in *goszpév*, daj. mn. *gosz-pam*, mest. mn. *pri goszpaj*, or. mn. *z goszpami*; po ženski a-jevski sklanjatvi se sklanja tudi samostalnik *ocsá*, rod. ed. *ocsé* (Pavel navaja tudi dvojnici *ocso* in *ocsa*), im. mn. *ocseyje*, rod. mn. *ocsev*, mest. mn. *pri ocsaj*, or. mn. *z ocsami* (Pavel ima pri im. in rod. ed. še dvojnici *ocsovje* in *ocsov*; stalna besedna zveza *ocsin blagoszlov*); ž. or. ed. ima končnico *-ov/-ouv* (*z- jezicsniczouv, z-vodouv, z-vőrov, z-materjov, z-molítvouv* – zadnji samostalnik ima v im. ed. dvojnico *molítev : molítva*), v mest. mn. pa gre v II. ženski sklanjatvi za že v glasoslovju predstavljeni prehod končnega *-h* v *-j* (*-ah* → *-aj/-ej*, npr. *vu czerkvaj, vu rédej, vu soláj, pri omornoszťaj, pri cseráj; celi den spi tak, ka doli obernyenov glavov na zadnjih nogaj visi*).

Samostalniki moškega spola na *-l* se im. ed. zapisuje z *-o*, ki se zelo ozko, skoraj kot *-u*, izgovarja, vendar pa se v rod. ed. *-l* ponovno zapisuje (*angyeo, angyela; neprijateo, neprijatela; szpraviteo, szpravitela; pekeo, pekla; krao, krala*). Samostalnik *pesz* (im. mn. *pszovi*) ima v mest. in or. ed. *pri pszovi, z-pszom*, v množini pa sta met. in or. *pri pszaj, z-pszami*; samostalnik *den, dneva* ima or. ed. *z-dnevom*, v mn. *z-dnevami*. Samostalni *cslovik* ima v mn. obliko *lűdje* (*kamo ido po szmrti vőrnih i pobo'snih ludih duse*), mest. mn. *pri trej lűdej*; samostalnik *keli* /kelih, a/ ima v neimenovalniškem sklonu soglasnik *h*, ki je v imenovalniku onemel (*Potom merka, geto Mėsnik roke dr'si ober keliha*).

¹⁵⁵ V kratkem pregledu navajam predvsem tiste oblike, ki jih je leta 1942 poznal tudi Pavel v rokopisni slovnici Vend nyelvtan, 1942 (tipkopis v Študijski in pokrajinski knjižnici v Murški Soboti). Raziskovanje oblikoslovja zahteva natančnejši in bolj izčrpen prikaz in seveda primerjalno skladenjsko analizo. Nekaj posameznih raziskav je že bilo opravljenih, prim. npr. Vilko Novak (1993: 45–50; 197), Orožen (1988: 93–106; 1989: 37–60), Zorko (1993: 128–135), Jesenšek (1990: 175–187; 1991: 340–355).

Med samostalniki srednjega spola le redki podaljšujejo osnovo z *n*, *t* ali *s* (im. mn. ima dvojnico *vreimeni/vreimena*, rod. mn. reimenov; *nebesza*, mest. mn. *pri nbészaj*, or. mn. *z-nebeszami*; *küre, küreta/küreti*. *Leito*, mest. mn. *leitaj*, or. mn. *z-leitami*; *vüho/vüjo, za vühov*; skupna imena: *rogouje*, or. mn. *z-rougami*; *kopalinje, cslovesztvo*.

SAMOSTALNIKI *ABECEDARIUM*, *SZILABIKÁR*, *ABECEDÁR* V NASLOVIH PREKMURSKIH ABECEDNIKOV

Prekmurski abecedniki so izhajali pod različnimi naslovi,¹⁵⁶ vendar pa se je v njih pojavljala vedno dvojnica *szilabikár* : *abecedár* /*szilabikár z-steroga sze decza steti more navcsit, z-níkimi rejcsniczami navküp*; *abecedár z-steroga sze deteza práv szlováriti, takáj cseti navcsi*. Samostalnik *szilabikár* je prevzet iz latinščine (*syllaba*, *ae* = *zlog*; termin *szillaba* se v tem pomenu pojavlja tudi v Košičevi in Agustičevi slovnici madžarskega jezika, v naslovu silabikarja iz leta 1870 pa je M. Küzmič zapisal dvojnico *rejcsnicza*, tj. izpeljanko iz samostalnika *rejcs*, ki pri Košiču in Agustiču pomeni *beseda*, samo pri Košiču še tudi *glagol*; Kardoš je za *zlog* uporabljal termin *kotriga*.), in sicer gre za neke vrste zlogovalnik (*szlováriti* /*Abecedár, 1828*/ in *szlovkati* /*Košič, 1833*/ =

¹⁵⁶ *ABC ali Návuk na pizsajocs-cstenyé za szlovenszke vucsevnice vödáni*. J. Kardoš. V-Bécsi, 1867. *ABC kni'sizca na národní soul haszek*. M. Küzmič. V-Büdin, 1790. *ABC zacsetne knige cstenyá za vesznicske solé*. I. Berke. V Budapesti, 1899. *Abecedár z-steroga sze decza práv szlováriti, takáj cseti navcsi poulek vnougoga haszna razuma z-nouvics z-ostampani*. M. Küzmič. Vu Varasdini, 1828. *Abecedarium szlovenszko, za drobno detzo, von szpüscheno*. 1725. *Abecednik za katholičanske vesničke šolé*. J. Murkovič. V-Pešti, 1871. *Krscsansztva ABÉZCe to je krszcsanszke vere návuka prvi zacsetek*. A. Terplan. 1845. *Növe ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznicski sól prvi zlócs*. J. Kardoš. V-Büdin 1871. *Növi abecedár z-nisteri nemski táksi kni'zicz vküp pobráni*. Š. Lülük. v-Sopróni, 1820. *Szlovenszki ABCDÁR, krsztsánszko-katolicsánszki návuk i drügi za malo decsiczo potrebne recsi*. V-Lendavi, 1868 (10. natis M. Küzmiča). *Szlovenszki abecedár za drouvno deczo vö stámpani*. M. Bakoš. V Posoni, 1786. *Szlovenszki szilabikár, z-steroga sze decza steti more navcsiti, z níkimi rejcsniczami navküpe pod perspan stampanya dáni*. M. Küzmič. V-Sopróni, 1780.

Katoliški prekmurski abecednik je bil znan tudi med Štajerci na desni strani Mure, saj sta ga v svojih tiskih omenjala Peter Dajnko (*Poleg totih knig še so v'Radgoni, pri Alojzi Wajcingeri, knigári tydi dobiti* /.../ Küzmič *A, B, C, za Slovence na Vogerskem, /.../* Prim. P. Dajnko, *Abecedna knižica, Vedoč danje* na koncu abecednika. v Radgoni 1824) in Martin Veršič (leta 1833 v Duhovnem varuhu za mladost navaja pravi naslov, tj. *Szlovenszki szilabikár*); na zadnji strani *Szvéte kri'sne pouti*, Körmendin 1853, je J. Sabar zapisal še en nepopolni naslov Küzmičevega abecednika, in sicer *A b c Szilabikár*, ki se dobi pri založniku Ferencu Udvarýju v Körmendu.

zlogovati), tj. knjižico, ki uči brati po zlogovalni metodi; naslov je Küzmičev, vendar se je v trinajstih natisih spreminjal.¹⁵⁷

OBLIKOVANJE SLOVENSKEGA STROKOVNEGA SLOVNIŠKEGA IZRAZJA

Slovensko slovnično terminologijo lahko spremljamo v šestih prekmurskih učbenikih, med katerimi so tri slovnice madžarskega jezika,¹⁵⁸ dve metodiki za pouk madžarskega¹⁵⁹ in slovenskega¹⁶⁰ jezika, poskus glasoslovja, pravorečja in pravopisa za Slovence, tj. nekakšen jezikovni priročnik z najvažnejšimi pravili za pravilno pisanje in branje¹⁶¹ in rokopisna slovnica prekmurskega knjižnega jezika, ki jo je leta 1942 napisal A. Pavel.

Košič je uveljavil zanimivo slovensko slovnično izrazje,¹⁶² ki ga je z manjšimi popravki prevzel tudi Agustič; razlike nastajajo pri Kardošu, ki ima samosvoje bolj nerodne opise slovničnih zakonitosti, in Pavlu, ki uporablja v brezniku (Breznik 1934) uveljavljeno slovnično terminologijo sredine 20. stoletja. Košič in Agustič v glasoslovju *litere* (Kardoš ima za črko izraz *piszek*) razvrščata na *glaszníccke* (samolasniki) in *vküpglaszníccke* (soglasniki), samoglasniki so *dvoujefele*, tj. *kratki* in *dugi*, soglasniki pa so *szamosni* in *vküpdjani* (npr. cs, cz, ds, dz, gy ...); *rejcs* (beseda) se deli na *szilabe* (zlog; pri Kardošu *kotriga*). V oblikoslovju Košič pozna naslednje *govorjenja tale* (besedne vrste), ki jim v oklepaju dodaja še latinsko izrazje: *imenik* (tj. madžarski »spolnik«), *ime* (nomen), *zaime* (pronomen), *rejcs* (verbum), *deliven* (paricip), *prirajcsje* (adverb), *zaposztavek*, *veznik* (conjunktiv), *medsztavek* (interjekcija); Agustič je po njem prevzel *imenik*, *zaposztavek*, *zaimé*, *prirajcsje*, *veznik* in *medsztavek*, za polnopomenske besedne vrste (razen zaimka) pa je sprejel izrazje Janežičeve slovnice, in sicer *szamosztavnik*, *pridovnik*, *racsunszkoimé* in *vrémena rêcs*. Pri samostalniku so že nakazana imena sklonov (*imenüvaven*, *rodiven*, *dajaven*, *to'siven*, *zvavev*, *odnesziven*), pri pridevniku pa je opozorjeno na stopnjevanje (*prvi sztub*, *szerédny stub*, *zvissení stub*), pri števniku Košič *racsunski nomen* deli na *glavni*, *redovni*,

¹⁵⁷ Devetkrat je ostal enak kot pri M. Küzmiču – *Szlovenszki szilabikár* (izdaje V-Soproni 1780, v-Radgoni okoli 1821, v-Radgoni 1847, v-Radgoni 1851, v-Körmendu 1853, v-Lendove 1857, v-Radgoni 1861, v-Radgoni 1864, v-Radgoni 1870), enkrat se imenuje samo *Abecedár* (Vu Varasdini 1826), trikrat pa *Szlovenszki ABCDÁR* (v-Lendavi 1868, V-Radgoni 1780, V-Radgoni okoli 1871).

¹⁵⁸ Košičeva, Kardoševa in Agustičeva; prim. op. 131.

¹⁵⁹ Kardoš; prim. op. 132.

¹⁶⁰ Kardoš; prim. op. 132.

¹⁶¹ Kardoš; prim. op. 132.

¹⁶² Slovarček tega izrazja je izdelala Marija Bajzek-Lukač (1994: 191–193).

razdelni in *povno'sni*, zaimki *so osobni*, *ladavni*, *nana'sajoucsi*, *kazajoucsi*, *povracajoucsi*, *pitajoucsi*, *negvi'sni*; po načinu (*znamenüvnoszt*) so glagoli *djanzski*, *szredyi* in *terpivni*, pri *vugibayu* (spreganju) *vrejmena rejcsi* pa so obravnavani še *vrejmen* (*csasz* – Agustič), *modus* ali *nacsin* (gre za naklon), *racsun* (število), *perszone* (*časi* – Agustič) in *forme vugibanya* (naklon). Košič in Agustič uporabljata naslednje izraze za glagolske oblike, ki izražajo časovno trajanje: *zda'snye vrejmen* (sedanjik), *komajpreminoucse vrejmen* (imperfekt), *preminoucse vrejmen* (preteklik), *davopreminoucse vrejmen* (predpreteklik), *pri'sesztno vrejmen* (prihodnjik); naklonske kategorije so *kazaven modus* (indikativ), *zapovediven modus* (imperativ) in *zvezilvaven modus* (konjunktiv), Agustič loči še *'zelevavni* in *delivni modus*, oba pa med naklonske oblike prištevata tudi *neokoncsiven modus* (nedoločnik); po številu so glagoli *jedinszki* ali *edniki* (edninski) in *vnosinszki* ali *vecsniki* (množinski), dvojine ne imenujeta; vidsko imajo glagoli *nedokoncsani* in *dokoncsani razum forme*. Oba slovnicearja sta se zanimala tudi že za besedotvorje, ki je predstavljeno v posebnem poglavju *Od zgrüntávanya rejscih*, v katerem opozarjata na *vküpvézanje rejcsi* (Košič) oz. *vküpszkladanye* (Agustič) ter *rejcsi zjedánjanje* (Košič) oz. *recsiszhajanye* (Agustič); pri zloženkah Agustič loči *podszekno* in *sztolmacslivo recs*, pri izpeljankah pa *koren* in *szhajo* (obrazilo), tudi *korenasto* ali *penaszto recs* in *szhájavlivo recs*. Zanimivo je tudi izrazje za ločila, ki na nekaterih mestih spominja na Pohlinovo: *'siba* (vejica), *napihnjena siba* (podpičje), *dvojapiknja* (dvopičje), *koncsna piknja* (pika), *pitanja znamenje* (vprašaj), *goriszkricsanja znamenje* (klicaj), *zapiranja znamenje* (vprašaj), *szpominanja znamenje* (narekovaj), *premiszlavanja*, *pocsivanja* ali *merkanja znamenje* (pomišljaj) ...

Košičevo in Agustičevo izrazje, predvsem pa Agustičev jezik, kažejo, da se je prekmurski strokovni jezik želel približati enotnemu slovenskemu jeziku, in sicer predvsem v delih prekmurskih katoliških piscev, medtem ko so se protestanti, v drugi polovici 19. stoletja vzpodbujani od madžarske oblasti, povsem oprijeli narečja. To se lepo vidi v Kardoševih jezikovnih priročnikih, predvsem v Jezicsnih flisanjih, kjer so zbrana slovenska prekmurska jezikovna pravila, ki jih je Kardoš oblikoval, ko je pisal *Návod na vogrszki jezik*. Gre za zanimive opise slovnčnih pravil in zakonitosti prekmurskega jezika, ki pa je pristal povsem v narečnih okvirih. Medsebojno nestvarno povezane povedi, nenavadna tvorba besed, podrti členitev po aktualnosti in neglagolsko izražanje ter izražalna nespretnost na vseh ravninah, zlasti v skladnji in besedju, kažejo, da se zahtevne jezikovne strokovne pomenske podstave v narečju ne morejo več primerno upovediti:

Vu bivoszti povszemvszega gorivzéti cíl návuka maternoga jezika, je té: da sze vucseník, szpodoben vesiní na razménye gucsa i píszma drügi lüdi, i na redovno naprédánye

laszni oszvojeni mîszel vu govorênyi ali píszanyi. Nyega cíl vu szebi zdr'áva znamenitoszt szvojo. Govorênye i píszmo je obsütnaa skér mîszel. Ki drügi mîszli ino nyí rozmênye za cíl má; on sze vu globocsíno dühá cslovecsega püsztiti setüje; po drügi lüdi mîszlaj szvoje lasztivne csíszti i poprávl, sztan rozmênya szvojega razsürjáva, szpoznanye dopunyva, z-ednov rêcsjöv: v csí sze brezi vucsítela. (Navod na vogrszki jezik. Predgovor i návod, str. 1)

Narečne posebnosti v Kardoševem jezikovnem priročniku ne dosegajo več ravni, na katero bi se lahko opiral prekmurski knjižni jezik, narečno besedišče pa je že tako skromno, da razlage učinkujejo nebogljeno:

Rêcs telko kotríg má, kelkokrát genemo z-lampami, gda jo vöprávimó (kelko szamoglaszni je vu steroj rêcsi, telko kotríg ma ono. toti v vogrszkóm jeziki; ali v-szlovenszkóm jeszo i takse recsi, v-steri ni ednoga szamoglasznoga nega, i dönok majo kotrígé, kakti eti: brs, drk, frk, hrt, szmrt, strk, vrt. /.../ I to je velka falinga vu jeziki. (Navod na vogrszki jezik, str. 27–28)

Govor je vöpovedanye miszli z-recsjov. Podsztava je vu govori eno dugovanje, od steroa ka stimamo. Vu govori vszigdar jeszte taksa recs, z-sterov od dugovanya govora – od podsztave ka stimamo. To je stimanka. Govor redovno dve kotrige ma, to edno je podsztava, ta druga stimanka. (Navod na vogrszki jezik, str. 74–75).

Kljub jezikovnim slabostim pa je Kardoš zagovarjal potrebo, da se je jezika potrebno učiti, da jezik potrebuje pravila, ki so zapisana in priznana kot norma in predpisi za vse pišoče in beroče Prekmurce; zato si je prizadeval uveljaviti najpotrebnejša pravopisna pravila in izpeljati prenovo pouka v prekmurskih protestantskih šolah:

K-ednoj kotrígí rêcsi szlisajocsi píszkov je nê szlobodno od endrügoga odlôcsiti, gda jo vu drügi réd prêkneszemo. (Navod na vogrszki jezik, str. 27)

Mo'zko i 'zenska iména i poprek prvi píszki imén lüdi sze z-velkimi píszki morejo píszati. (Navod na vogrszki jezik, str. 38)

To piknye sztojécse recsizacséten píszk sze z-velikim píszkom píse. (Navod na vogrszki jezik, str. 39)

Pri pinyi med cstenyom prehényati trbê. (Navod na vogrszki jezik, str. 41)

Národne vucsevnicé nase sze pôleg ete vidme vrêmena morejo preobráziti, csi med timi drügimi násztavami blá'zensztva obsinszkoga tiváristva upravno meszto szvoje obdr'zati scséjo. Pôleg toga vucsevnicé nase neszmêjo vecs vlêcsne solé, nego takse násztave morejo bidti, stere zvön naprêdávati návukov zednim i ono osznovnoszt rázumnoszti ogvüsijo, stero vu preszvetsenom vrêmeni etom sztan národa na obsinszko blá'zenosztvo gledôcs uprav 'zelé. Na tom temeli morejo národne vucsevnicé nase zacsnoti cimper szvoj. (Navod na flíszanye vu govorênyi, str. 1)

PREKMURSKI KNJIŽNI JEZIK V LEPOSLOVJU

Čeprav so predvsem katoliški pisci učbenikov v drugi polovici 19. stoletja že uvajali v svoje tiske »novoslovenščino«, pa se je predvsem v čitankah¹⁶³ še našlo dovolj časa in prostora, da se je prekmurski knjižni jezik potrdil tudi v leposlovju. Izvirnega knjižnega ustvarjanja, ki bi presegel ozke prekmurske okvire in se uveljavil v slovenskem in širšem avstroogrskem literarnem prostoru sicer ni bilo, zato pa so sestavljalci čitank oz. beril pripravili nekaj zanimivih prevodov uveljavljenih madžarskih piscev, predvsem pesnikov romantikov, npr. Petöfija, Vörösmartyja, Gyulajja (V. Novak 1974: 72) ... Prekmurski knjižni jezik v poeziji, predvsem prevodih, spretno izkorišča zunanjo zgradbo pesniških oblik, ritmičnost in metrum, je zborno omikan, hkrati pa tudi jezikovno-stilno usposobljen za rabo prvin vseh jezikovnih zvrsti. Za ilustracijo, kako drugače je zvenela poezija v knjižni prekmurščini od strokovnih besedil v narečju, kažejo tudi Kardoševi¹⁶⁴ prevodi v njegovem berilu iz leta 1870:

*Hej, pero, 'zibe pero, perce!
Moje pero, nê szi tí za norce:
Vcsena gláva more bidti,
csi tebí prav scsé vodti.
Eja, pero, hajh!
Hej, pero, moje vrlo perce!
Bogme szi mi hvle vrédno, perce:
Gda tí po papiri drcsís,
Ka vsze mi lepô nemceses,
Eja, pero, hajh.*

*Locs! – ka szi mi dén'k vcsínilo.
Joj! – szvinyko szi mi szkotilo.
Ah! – csi vucsitel tô vára.
Kô'zo mi doliodpára.
Joj pojebi, joj!*

*Li zda mi naj nika nede,
Szledi vsze tô nacsi bode.-
Hücs, detélka! hüj yö z-sôle"!
Indri je za tébe pôle.
Hücs, detélka, hücs.*

(Dête i pero. Nove knige cstenya za vesničke šol II.-IV. zloč, str. 7)

¹⁶³ Prim. op. 130.

¹⁶⁴ »Močno pa se razlikuje od Barle glede pravih rim, ki jih je skrbno iskal. Zavoljo skrbno, večkrat pa umetno iskanih izrazov je njegova dikcija slovesna, celo patetična« (V. Novak 1974: 71–72).

Kljub skromnemu številu naslovov so bile čitanke med Prekmurci zelo razširjene in so se pogosto ponatiskovale, kar dokazuje, da je bila prekmurščina vendar tudi funkcijsko zvrstno razgiban jezik, knjižno oblikovan in potrjen najprej v protestantskih tiskih – šlo je za enako uveljavljanje in normiranje knjižne različice kot pri kranjskih protestantih v 16. stoletju: po Trubarjevem vzoru (nadnarečna tvorba gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora kot osnova ti. osrednjeslovenskega knjižnega jezika) je Števan Küzmič v 18. stoletju na vzhodu Slovenije izdelal nadnarečno tvorbo dolinskega, ravnškega in porabskega govora, ki se je kot prekmurski knjižni jezik potrdil v prevodu Novega Zákona (1771) in nato uveljavil tudi v leposlovju in drugih funkcijskih zvrsteh jezika. Žal je v prekmurskem jezikovnem prostoru v drugi polovici 19. stoletja zmanjkalo časa *za kaj več* (Orožen 1989: 37–60) – obstoj in preživetje Slovencev v Evropi sta bila povezana z idejo Zedinjene Slovenije, v njej pa bi sredi 19. stoletja po pomladi narodov na majhnem narodnostnem ozemlju dva knjižna jezika delovala preveč raznarodovalno; kljub temu se je prekmurski knjižni jezik potrdil tudi v strokovnem (praktično-strokovnem) jeziku učbenikov 19. stoletja, v čitankah pa se je približal tudi leposlovju (poskusi razvoja izvirnega umetnostnega jezika in prevodov, zlasti iz madžarščine – Kardoš je kar uspešno prevajal madžarske pesnike za svoje *knige čtenja*); če pri tem upoštevamo tudi vse oblike publicističnega jezika že v Agustičevem Prijatelju in kasneje pri Kleklu, pa uradovalne poskuse v že imenovanih Regulah meštarskih in oblikovanje strokovnega slovniskega izrazja in pravil, potem vidimo, da je prekmurski knjižni jezik hitro nadoknadil 200-letno zamudništvo in se je v 18. stoletju brez težav normiral kot knjižni jezik, nato pa se je še v slabih sto letih uspel potrditi v vseh jezikovnih zvrsteh, vplivati na razvoj slovenskega knjižnega jezika v prvi polovici 19. stoletja in se sredi stoletja po daljšem medsebojnem prevzemanju in približevanju z osrednjeslovensko jezikovno različico združiti v enoten slovenski knjižni jezik. Ker se je potrdil v vseh funkcijskih zvrsteh jezika, ga moremo razumeti kot najvišjo socialno zvrst jezika med Prekmurci na Ogrskem – v 18. in 19. stoletju je imel narodnoprebudni pomen, saj so le z njegovo pomočjo z Slovenci na Ogrskem dokazovali svojo identiteto in se potrjevali kot zgodovinski narod.

IV

Prekmurska publicistika

Prekmurska publicistika 19. in prve polovice 20. stoletja – med knjižno normo in tradicijo

1 Prekmurska publicistika (Ulčnik 2009), čeprav obsežna,¹⁶⁵ je (kot pred tem prekmurska tiskana knjiga) v slovenskem prostoru manj poznana in pogosto neupravičeno zapostavljena. Tako kot so začetki prekmurskega slovstva (V. Novak 1976) v 18. stoletju primerljivi s Trubarjevim delom (Ferenc Temlin, Mali katekizem, 1715), je začetek prekmurske publicistike v 19. stoletju primerljiv z Vodnikovim časom (Imre Agustič, Prijatelj 1875–1878) – prvemu

¹⁶⁵ V 19. stoletju so izhajali trije časopisi: *Prijátel*, Znanoszt razerjüvájócs mészecsne novine, urednik Imre Agustich, Buda-Pest 1875–1877; *Muraszombat és vidéke*. Murska Sobota in njena okolica, urednik Tákacs R. István, Sobota 1884–1919, 1941–1945; *Dober pajdás*. Kalendárium po sztárom szlovenszkom jeziki, urednik Jozef Pusztai, Wellisch Béla 1899–1925.

V začetku 20. stoletja so bili najrazširjenejši *Kalendár szrca jezusovoga*, urednik Franc Ivanocy, Szombotel 1904–1944; *Marijin list*, urednik Jozsef Klekl st., Szombathely 1904–1941; *Novine za vogrske Slovence*. Držbeni, zabavni, podučeni list, urednik Jožef Klekl st., Szombathely 1913–1941. Prim. Škafar 1978.

Po prvi svetovni vojni se je tudi v Prekmurju pojavilo več časopisov (dnevnikov, tednikov, mesečnikov in koledarjev), ki pa so večinoma izhajali le kratek čas. Prim. Franc Kuzmič, *Bibliografijo prekmurskih tiskov 1920–1988*. Ljubljana 1999: *Domovina*. Meszecsne novine za szlovenszki národ, Budapest 1920–1922 (urednik Mikola Sándor); *Prekmurski glasnik*. Neodvisen političen tednik, M. Sobota 1920–1922 (urednik Vekoslav Filipič); *Luther kalendari* (po 1923 *Evangelíčanski kolendari*). (urednik Kovats Stevan), 1920–1942; *Naš slovenski kalendar*, M. Sobota 1922; *Mörszka krajina*. Vérsztveni, politični i kulturni tjédnik. Márkisevci (urednik Stevan Kühar), 1922–1927; *Düševni liszt*. Mejszecsne verszke novine, Püconci 1922–1941, (urednik Luthar Adam); *Murske novine*, Murska Sobota 1924; *Naše novine*. Politični-gospodarski i kulturni tednik, Murska Sobota 1926; *Slovenska krajina*. List za vzgojo in izobraževanje, Dolnja Lendava 1926–1927; *Kmečka moč*. Gospodarski, narodni, kulturni tednik, Murska sobota 1927; *Glas naroda*. Tednik seljačko-demokratske koalicije za Prekmurje, Murska Sobota 1928; *Marijikin ográček*, Črenšovci 1932–1940; *Murska krajina*. Tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko, Murska Sobota 1932; *Novi čas*. Tednik za gospodarstvo in prosveto, 1939.

V ZDA so do druge svetovne vojne izhajali: *Szlobodna reics – Free Word*. Betlehem 1916–1928; *Zvezda vogrszki Szlovincov – Star of Slovenians from Hungary*, Chicago 1916–1922; *Zvona glasz*, Betlehem, 1921–?; *Amerikanszki Szlovincov glaszu – American Windish voice*, 1921–1954; *Szlovenszke novine*, Betlehem, 1929–?.

prekmurskemu časopisu sledijo s krajšim premorom najprej cerkveni protestantski in katoliški časopisi, nato pa se jim v 20. stoletju pridružijo še politični, leposlovnini in drugi mesečniki, tedniki in dnevniki. Med njimi je »edinstven primer Kleklov tisk«, tj. katoliška periodika v Prekmurju, ki je bila najbolj razširjena in brana (Štumpf 2002: 137). Kalendar Srca Jezušovoga (1903–1944), Marijin list (1904–1941) in Novine (1913–1941) pomenijo zlato obdobje prekmurske periodike, saj je do leta 1919 izšlo šestnajst letnikov Kalendarja, vsak povprečno v 4000 izvodih, petnajst letnikov Marijinega lista v približno 3500 izvodih ter pet letnikov Novin, tudi povprečno 4000 izvodov na leto, skupaj okrog 135.000 izvodov časopisov (Smej 1975: 328). Čeprav primerjava z drugimi slovenskimi pokrajinami do konca 1. svetovne vojne kaže, da je šlo za skoraj najnižjo naklado,¹⁶⁶ pa je prekmurska publicistika pomembna za ohranjanje prekmurske slovenske jezikovne in narodnostne identitete konec 19. in v začetku 20. stoletja, ob razpadu avstroogrške monarhije pa so prav Kleklove Novine (ob podpori Radgonske Murske straže) odločilno navduševale prekmurske Slovence, da se prvič v zgodovini tudi upravno in politično združijo z matično Slovenijo v eni državi (Jesenšek 2000a: 167–175). Franjo Baš je Novine leta 1935 imenoval za »najboljši slovenski ljudski list« (Novine 1935: št. 5, str. 4).

Klekl je leta 1941 zapisal,¹⁶⁷ da sta bila povod za izdajanje Kalendarja, Marijinega lista in Novin nasprotovanje madžarske oblasti za širjenje oz. »naročanje slovenskih knjig« v Prekmurju in dejstvo, da na začetku 20. stoletja v Prekmurju »večina našega naroda ni razumela knjižne slovenščine.« Ugotovitev lahko velja tudi za prvi prekmurski časopis Prijatelj in tako se pokaže, da so štirje najpomembnejši prekmurski časopisi resnično ves čas iskali pravo mero med jezikovno normo in tradicijo, tj. med »novoslovenščino« kot skupnim slovenskim knjižnim jezikom in (starim) prekmurskim knjižnim jezikom oz. njegovim (dolгим) prehajanjem v narečne okvire.

2 Prekmurskega knjižnega jezika leta 1875, ko je Prijatelj začel izhajati, že dobrih dvajset let formalno ni več bilo – pomlad narodov, ki se je v Avstro-Ogrski sredi 19. stoletja potrdila v izjemni in za kasnejše evropske razmere vizionarni enačbi *jezikovno vprašanje = politično vprašanje* (za slovenske razmere je takrat to pomenilo, da je jezikovna enotnost predpogoj za nacionalno samostojnost in, pogojno, tudi državotvornost), je zahtevala poenotenje

¹⁶⁶ Manj izvodov je bilo natisnjenih le še v Beneški Sloveniji – od skupno nekaj manj kot 420 milijonov izvodov je znašal delež v Prekmurju le 2,6 milijona, na Kranjskem skoraj 146 milijonov, na Primorskem 106, na Štajerskem slabih 79 milijonov, na Koroškem 24 milijonov, med ameriškimi izseljenci celo 61 milijonov, v Benečiji 600 tisoč. Prim. Lapajne (1937: 230).

¹⁶⁷ Jožef Klekl, Izročitev. *Kalendar srca Jezusovega*, 1941, 31.

slovenske knjižne norme na celotnem slovenskem narodnostnem prostoru. Prekmurski knjižni jezik se je združil z osrednjeslovenskim in skupna knjižna norma je postala obvezujoča tudi za skrajni slovenski severovzhod. Tega so se zavedali predvsem prekmurski katoliški pisci, ki so začutili zgodovinski trenutek ter v imenu združitve Slovenije začeli nadomeščati *stari slovenski jezik* z novoslovenščino. Prekmursko slovstvo je sredi 19. stoletja začelo prehajati v narečne okvire in tako je tudi začelo zmanjkovati časa za pomembnejša umetnostna besedila in publicistiko. Protestanti na čelu s Kardošem katoliškemu vzoru niso sledili in so vztrajali, sprva podpirani in zavedeni od madžarske oblasti, v svoji knjižni različici, dokler se ni pokazalo, da se za financiranjem učbenikov, napisanih v »prekmurskem« jeziku, skriva ideja o posebnem vendškem jeziku (in narodu), ki ni slovenski. Prav neodločnost, dvojnost in različnost v jezikovnih pogledih prekmurskih katoliških in protestantskih piscev ter (ne)razumevanje nacionalnega vprašanja in političnih razmer v monarhiji, so pomikale dokončno jezikovno poenotenje v Prekmurju in Porabju na konec prve svetovne vojne vse do priključitve Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju (Jesenšek 2007: 211–220).

2.1 To je poskušal izkoristiti tudi Imre Agustič, ki je leta 1875 začel izdajati časopis *Prijatelj*¹⁶⁸ v prekmurskem (knjižnem) jeziku in tako dokazal, da je bil prekmurski jezik sredi 19. stoletja dobro razvit in sposoben za ubesediljenje vseh funkcijskih zvrsti. Časopis je objavljala prispevke v prekmurskem knjižnem jeziku (*»szlovenszkom jeziku«*):

Ete novine to pisejo, ka eto zacsavno podperativsakomi szlovenszkomijezik gucsecsimi csloveki du 'znost, da poetom sze taksemi narodi pot odpre na vcsenyne, steri dugo vremena mao pozablen. Zato najveksi tao ete novin gorizazove te prednyate szlovenszkoa lüsztvta, ka naj sze malo potrdijo »Prijatela-a« razererjüvanyom vu 'zitki obdr 'zati. – Za doszta hüdo, ka nase szlovenszko lüsztvto od negda tak navajeno, ka niti za szvojo naprepomaganyesze brezi vnogo dugovanz poznanya niti te najveksi szziromak nemore biditi. (*Prijatelj*, 1875, št. 1, str. 7–8)

Prekmurski jezik je v časopisu zavestno nadnarečno, knjižno določen. Zdi se, da gre za umetni jezik, ki je sicer po besedju in oblikah značilno slovensko prekmurski, a puristično tako prečiščen, da je postajal že težko razumljiv. Agustič se je tega vedno bolj zavedal in v budimpeštanskem jezikovnem okolju, brez neposrednega stika z govorjeno prekmursko besedo, je vedno bolj razmišljal o prevzemanju »novoslovenščine«. Agustič je bil prvi prekmurski

¹⁶⁸ Časopis, najprej mesečnik, kasneje štirinajstdnevnik, je začel izhajati v Budimpešti 15. 9. 1875, zadnja številka pa je izšla dva dni pred urednikovo smrtjo 15. 7. 1879, Budimpešta.

publicist, ki je na straneh svojega časopisa pokazal,¹⁶⁹ kako bi tako poenotenje¹⁷⁰ slovenskega jezika moralo potekati tudi v Prekmurju:

Imre Agustič je prvi žurnalist onkraj Mure. Začel je leta 1875. izdajati u Budimpešti list »Prijatelj«, s početka v madžarskem, pozneje pa v slovenskem pravopisu, ker se je uveril, da se ogrski Slovenci morajo v knjigi združiti z ostalimi Slovenci tostran Mure. Agustič se je največ približeval našemu knjižnemu jeziku, ki je bil tudi znan tostran Mure. Vsi drugi književni proizvodi niso se razširili preko domačih mej. (Trstenjak 2006: 145)

Prvi dve leti je Agustič še uporabljal madžarski črkopis, kasneje pa je sprejel slovenico, saj se je zavedal, da le enaka pisava omogoča tudi jezikovno enotnost:

V početku je urejeval list v madžarskem pravopisu, pozneje pa od l. 1877. v našem slovenskem, ker je izprevidel, in to mu je glavna zasluga, da se ogrski Slovenci morajo v pravopisu združiti z ostalimi Slovenci. Agustič je tudi polagoma opuščal, kolikor je smel, mogel in znal, ogrsko narečje in je torej tudi pisni jezik svoj uravnaval po našem slovenskem, tako da njegov jezik ni več prekmurščina. (Trstenjak 2006: 180)

3 Tudi Kleklovi prekmurški časopisi so na začetku 20. stoletja še izhajali v prekmurskem jeziku in madžarskem črkopisu, in sicer so ohranjali skoraj stotridesetletno protestantsko jezikovno normo in predpis. V publicistiki je šlo za ohranjanje jezikovne tradicije, ki je bila normirana v Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona*, kot norma in predpis je bila potrjena v številnih prekmurskih katoliških tiskih prve polovice 19. stoletja, od tam pa se je razširila v vse funkcijske zvrsti jezika, nazadnje tudi v publicistiko, kjer se je ohranjala še v 20. stoletju. V Kalendaru szrca Jezusovoga, Marijinem listu in Novinah lahko vse do prve svetovne vojne spremljamo poskuse, da bi se prekmurški (knjižni) jezik uveljavil tudi v publicistiki. Gre za prepoznavno nadnarečno jezikovno rabo, ki kaže, da moremo pomakniti prehod prekmurskih tiskov iz knjižnega v narečne okvirje v prvo polovico 20. stoletja (Jesenšek 2003: 179–190).

Vplivajska vloga je pri vseh treh časopisih jasno izražena že v naslovu (Najszvetejsega szrca Jezusovoga veliki kalendar za lüdsztvo) ali podnaslovu (Pobozsen meszecszen liszt /Marijin list/, Pobožen, družbeni, pismeni list za

¹⁶⁹ Regarding the language in the newspaper *Prijatelj* there are three apparently exclusive tendencies: (1) in the first two years of the newspaper there are noticeable linguistic rules, which indicate that Agustič had wilfully decided on the type of literary language that had already been asserted by Prekmurje Protestants and Catholic writers; (2) an invasion of some phonetic-morphological dialectal elements is noticeable; (3) aspirations for a unified literary language (drawing closer to the Pannonian Eastern Styrian literary variant and taking on the so-called New Slovene language). (Jesenšek 2005a: 109).

¹⁷⁰ Natalija Ulčnik (2009a) opozarja, da je imela Agustičeva publicistika pomemben vpliv na razvoj knjižne prekmurščine.

vogrške Slovence /Novine/) in se kaže kot nazorsko katoliška, predvsem pa tudi narodnospodbujevalna in ohranjevalna.

3.1 Jožef Klekl st. je predstavil tako vlogo Novin v uvodniku *Na znanje*, kjer je za ohranitev slovenstva v Prekmurju in Porabju izpostavil dve najpomembnejši vrednoti, tj. vero in jezik (Novine 1918: 1):

Novine četejo slovenski kmeti, ki celi teden se trudijo na poli, po nedelah i svetkah se pa s velikim veseljom posluhšajo. To reč vam ščemo glasiti i zün cerkvi. Zato pa vu Novinah na prvom mesti naidete pobožne misli, navuk materecerkvi. Pelati vas ščemo po krščanskoj poti, zato pa boj povedamo alkoholi, pijanstvi, razvüzdanosti, grizdosti. /.../ Stare dobre navade ščemo obdržati. /.../ Pobüdjavamo vam želo, da se včite drüge jezike, ar so vam potrebni, nego vsikdar vu obrambo vzememo naš materni jezik. Njega smo herbali, liki pole, štero obdelavamo.

Vsaki dom, zrak, šteroga vu sebe vlečemo, vse decinsko igranje i trüd odrašenih, vse nam vu vüha in srca gluba i dumba vesti: Slovenec si ti. Za slovenščino se mi borimo, ar ž njov ostanemo, ka smo: pobožni, prosti, marljivi i šparavni krščeniki.

Težišče programske smeri prekmurskih časopisov so načela slovenstva in če zanemarimo madžarski dvojezični tednik, je največja zasluga prekmurskega periodičnega tiska prav ohranjanje narodne zavesti med Prekmurci.¹⁷¹

Zanimivo je, da je v začetku 20. stoletja slovensko kulturo v Prekmurju gradil prav Ivanocyjev Kalendar, tisk, s katerim je madžarska oblast želela preprečiti vpliv slovenskih mohorjank med Prekmurci in jim enkrat letno ponuditi čtivo v jeziku, ki se je razlikoval od knjižne slovenščine ter tako pokazati, da njihov matični narod ni slovenski. Urednik Ivanocy pa jih je pri tem razočaral, saj je mohorjanske knjige še naprej razširjal po Prekmurju, Kalendarju pa je namenil čisto drugačno poslanstvo (I. Škafar 1970: 562), jasno predstavljeno v programu, objavljenem leta 1904 pod naslovom *Hrana düsevna nasi Szlovenov*:

Telo cslovecese csi ne dobi zadoszta i dosztojne hrane pomali oszlabi, povejne i pred csaszom na nikoj pride. Ravnis tak dücslovecsa brezi potrebne düsevne hrane hitro opesa, razum se vkmicsi /.../ Ta potrebna düsevna hrana je vcsenje, dobri navuki i postene knige. Nasa szlovenszka okroglina je vu pizsmeni dugovanjaj jako szziromaska i za toga volo lüsztvo vu vnogi dolaj jako osztane. Denesnji visesnji pasztir szzombotel-szke püspekije szo zato namenili na szpodobnoszt drüstva szv. Mohora edno drüstvo nasztaviti, szteroga pozvanje bi bilo vszako leto zvün kalendariuma escese dvej knizsici dati med narod. Te knige bi razlicsna dugovanja vu sebi drzsavala; od zgodovine, od verstva, od vere, od sole, od trsztva. (str. 76)

¹⁷¹ »... prekmurski periodični tisk /je/ skupno z mohorsko in drugo slovensko knjigo budil in gojil spoznavanje pripadnosti Prekmurcev k slovenskemu narodu in tako zbiral narodne sile v duhu zedinjene Slovenije.« (I. Škafar 1970: 562).

V nadaljevanju je jasno izpostavil pomen prekmurske publicistike za obstoj in razvoj slovenskega prekmurskega jezika:

Da je družstvo szamo te mococse nasztaviti csi zadoszta kotrig sze najde: opominamo vasz z-vrejlím szrczom sze dobre szlovence vogerszke nase domovine, ne zamüjdite to dobro priliko, stera sze vam ponüja po szkrblivoszti i darovitnoszti vrloga visesnëjega pasztira. Csi sze oni szkrbijo za vas jezik i njega obdrszanj, vasa duzsnoszti je nji bogati. Z szziromastvom sze niscse nemore vö zgucsati, ar nega tak velikoga szziromaka, ki vednom leti edno korono nebi mogao aldüvati za szvojo düso. (str. 76)

Začetnik prekmurske katoliške publicistike v 20. stoletju se je s tako zastavljenim programom uprl madžarizaciji in postavil nove temelje za razvoj slovenskega jezika v Prekmurju. Leto dni kasneje (Kalendar, 1905) je bil še jasnejši, jezikovno vprašanje je zaostril in ga je postavil kot državljansko pravico, ki je zakonsko določena:

Pride csasz, i ne je dalecs, gda bomo vu nasen maternom jeziki csteli dobra, csedna, postena, düsi i teli hasznovita dela /.../ Doszta szo probali I nikaj szo ne mogli, ar je 4000 kalendarov med malim szlovenszkim narodom razsirjenih zse prvo leto. /.../ Csi sze najdejo nisterni priszatelje in eden-dva dobrocsinitela, steriva nam vu zacsetki na pomocs prideta z podporov: niscse nemre prebraniti, da vszaki bode csteo kaj dobroga vu szvojem jeziki, ar pravda szvetszka nase domovine nam zagvüsa nüc nasoga jezika materinoga. (str. 117–118)

Kalendarjevo poslanstvo je tako preraslo verske in cerkvene potrebe, saj je postalo jasno, da je njegov končni cilj rešitev narodnostnega vprašanja prekmurskih Slovencev na Madžarskem – jezikovno vprašanje je izenačil z narodnostnim in napovedal enakopravnost jezikov in narodov:

Jezik je samo ser na vcsenje i na napredüvanje i eden je telko vreden, kak drügi. /.../ Pravda naturalszka je vszem jezikom ednako pravico dala, i sto proti toj pravdi dela, jako kratkoga pogleda cslovek more biti. (str. 122)

Leta 1906 je ponovno izpostavil vprašanje (knjižnega) jezika v Prekmurju in opozoril, da je jezikovno vprašanje najtesneje povezano z narodnostnim:

Najvekza neszpametnoszti, csi ne hüdo nakanenje, je zseleti, naj sze recs bozsa glaszi vu jeziki, steroga lüdsztvo ne razmi /.../. Pri prosztom lüsztvü je to materinszki jezik. Niksa oblaszti ne szme i ne more prisziliti dühovne pasztire, naj szvojim ovcam, bojdi szü te sze odrasztsenim ali malim, vu tihinskom jeziki razlagajo navuk Goszpodnov. (str. 105)

Leta 1907 je Ivanocy zato lahko zadovoljen zapisal:

Sto bi szü to pred nisterimi leti miszlo, ka bi vi kalendar meli na vasem jeziki. Na vasem jeziki je szpizsan, vase nevole szo popiszane, na vase potrebscine sze pomocs dava – te kalendar je poszebno za szlovenszko krajino szpizsan.

Ivanocy je ves čas poudarjal, da je slovensko ljudstvo »eno po svojem izvoru, jeziku in rodovni značilnosti« (I. Škafar 2004: 28), zato je v Kalendaru skupaj

s kasnejšim urednikom Kleklom iskal pravo jezikovno mero, ki je vodila do jasnega cilja: združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom in postopno poenotenje knjižnega jezika na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju. Kalendar je pri tem rahljaj arhaično prekmursko knjižno normo z zavestnim vnašanjem narečnih elementov v jezikovni sestav prekmurskega publicističnega jezika, hkrati pa je postopoma objavljaj tudi besedila, napisana v knjižni slovenščini ter tako omogočil lažje poenotenje slovenskega jezika, ki je bilo še bolj intenzivno na straneh Kleklovih Novin. Povezovanje lažjega »pratikarskega« branja s sporočilno zahtevnejšimi prispevki v Novinah je bilo v Kalendarju ves čas prisotno in kaže, da je šlo za sistematično načrtno vzgajanje prekmurskih bralcev in navajanje na knjižni jezik tudi v pozivih na branje prekmurskih časopisov – leta 1920 je na platnicah Kalendarja še vedno prisotna spodbuda, da je potrebno skrbeti za (slovenski knjižni) materni jezik:

Poznate Vi »Novine«? Naročite si je pri vredništvu v Dolenci. Slovenci podpirajte vaš materni jezik.

Pri taki jezikovni usmerivi sta se mu pridružila mesečnik Marijin list (že decembra 1904) in še pred prvo svetovno vojno tudi tednik Novine.

3.2 Bolj umirjen pa je bil glede jezikovnega vprašanja Marijin list, tj. nabožni mesečni cerkveni časopis z navidezno jasnimi verskimi cilji: spoznati Marijino čaščenje, poiskati pot od Marije do Jezusa in iz načrtovanih dohodkov zgraditi samostan. Skrb za slovenski jezik je bila najbolj očitno izpostavljena ob deseti obletnici lista, ko je Klekl st. spregovoril o madžarizaciji in pritiskih na prekmurski slovenski jezik v ogrskem delu cesarstva ter pri tem tudi v Marijinem listu opozoril na enačenje jezikovnega in nacionalnega vprašanja v Prekmurju na prelomu 20. stoletja:

V tistih razmerah, gda je izobraženomi človeki slovenski gučati, ali pisati teliko pomenilo skoro, kak domovino zatajiti, v tistom časi. Gda so besno pisali proti slovenskim knjigam, gda je poleg dūšne vesti mogo vsaki dūhovnik naznaniti, ka misli od knjig »družbe sv. Mohora« – če ne so protivne vogrskoj državi, – v tistom časi, gda je te pobožne družbe knjige po novinah samo zato osoda zadela, da so vogrskoj državi sovražne, ka v kalendaraj je ne bio naznanjen na augusta 20-ga svetek svetoga Štefana vogrskoga krala /.../, pravim, v teh žalostnih dnevah misliti na izdajo slovenskoga lista bi poleg sodbe zdrave pameti predrzno delo bilo tem bole, da so dūhovniki slovenski vsi, posebno pa ništeri, ki neso zakrivaj lūbezen do svojega maternoga jezika, gor do ministerstva bili obtoženi od niki liberalov – Bog se njim smiluj živim i pokojnim – kak da bi šteli slovensko krajino od vogrskoga odtrgati i ne vem kam prikapčiti. (Marijin list, 1914, št. 1, str. 3)

3.3 Novine so bile sploh jezikovno najbolj odločne, Klekl st. je v njih jezikovno vprašanje najbolj zaostрил. »Vera in ljubav do maternoga jezika! To more vaše geslo, vaša dužnost biti v prvoj vrsti, Slovenci!« (Klekl st. 1919: 1) Novine

so bile edini prekmurski časopis, ki je utrjeval predvsem prekmursko knjižno normo. Agustičev Prijatelj je v sedemdesetih letih 19. stoletja ustvaril povsem svoj jezikovni sistem, ki se je opazno razlikoval od knjižne norme prekmurskega knjižnega jezika, Marijin list in Kalendár pa sta bila izrazito narečna in jezikovno neenotna. Klekl st. se je zato pri urejanju Novin najprej odločil za uresničitev prepoznavnega prekmurskega publicističnega jezika, temelječega na normi in predpisih prekmurskega knjižnega jezika:

Pa če naš bogati slovenski i hrvatski rod ma reč pripravno, zakaj bi je ne prek vzeli? Dva Küzmiča, Košič, Augustich so tü tak delali. Pitam, zakaj je ta velka zagriženost. (Novine, 16. 3. 1919, str. 1)

Po priključitvi Prekmurja k matični domovini se je zavedel, da je slovenski jezik potrebno poenotiti, zato je začel svoje bralce na to tudi postopno navajati, hkrati pa jih je spodbujal, naj ohranijo prekmurščino kot narečje, ki je sposobno tudi za pisno ustvarjanje:

Pobüdjavamo vam želo, da se včite drüge jezike, ar so vam potrebni, nego vsikdar vu obrambo vzememo naš materinski jezik. Njega smo herballi, liki pole, štere obdelavamo /.../ Slovenec si ti. Za slovenščino se mi borimo, ar ž njov ostanemo, ka smo: pobožni, prostni, marljivi i šparovni krščeniki. (Novine, Na novo leto 1918, str. 1)

Pred tem v Novinah ni skoraj nič napisanega o jeziku, čeprav je v Gornji Radgoni izhajajoča Murska straža postavljala jezikovno vprašanje kot nacionalno, se ukvarjala z zgodovino slovenskega jezika in poskušala pojasnjevati dve knjižni normi na Slovenskem v 19. stoletju in potrebo po enotnem slovenskem knjižnem jeziku v kraljevini Jugoslaviji (Jesenšek 1996: 114). Po priključitvi Prekmurja k matični domovini je Klekl st. še vedno ohranjal in spodbujal prekmurščino v Novinah, vendar ne kot knjižni jezik, ampak kot narečje:

Mi stojimo na domačih tlah, nam je lübleno, ka raste vu Mörskih dolinah i na bregah do Rabe. Vsaki jezik vu svojem dialekti je lep, – to je prava pot srca prostih lüdih i to interesira vučenjake, ki prighivajo razglašna dialekte. Ne san jas proti pismenoj reči, nego či svojo reč mamó i je lepa i dobr, zakaj bi jo zavrgli? (Novine, 6. 1. 1918, str. 4)

Ker je tako postopoma, vendar načrtno uvajal slovensko knjižno normo, je napočil tudi čas, ko je v Novinah lahko objavil, da bo časopis prinašal tudi sestavke v slovenskem knjižnem jeziku:

Ker se v naših šolah poučuje književna slovenščina i je zlasti med mladinov vedno več takih, ki to slovenščino obvladajo in radi čitajo spise, ki so napisani v njej, sta se g. izdajatelj in urednik sporazumela v tem, da bo ena stran Novin tiskana v književni slovenščini. (2. 1. 1930, str. 7)

Klekl je pokazal pravi posluš za navajanje svojih rojakov na knjižno slovenščino, ki jo je sprva spretno ponujal v krajših novicah iz ljubljanskih časopisov tako, da jo je le delno prilagajal prekmurščini:

Spanska bolezen. Slovenec pise: Novo ime – stara bolesen. Leta 1888. je ležalo vse od boleznj, šteroj so rekli 'influenta' /.../ Bolezen je nevarna, dónok spominajo londonski zdravniki, da naj se vleže bolnik, kda jo občuti. Na vadno se vrta betežniki tūdi v glavi. Teda je čas, da ide v postelj. Z jestvino ga ne trbe siliti, je najboljše, da se žalodec izčisti. Dober je mrzel bezgov tej. Sadni odcedki so dobri, a le malo. Bolezen se more izpotiti (vōzošvicati). (Novine, 18. 8. 1918, str. 2)

Kasneje je ponudil nekaj slovenskih knjižnih verzov, nadaljeval je s prozo in jezikovno nepopravljenimi novicami iz slovenskih časopisov, na koncu pa so Novine dobile prilogo *Pomoč*, tj. glasilo agrarne in gospodarske zadruga, ki je bilo tiskano v slovenskem knjižnem jeziku. Tako so Novine, ki so sprva uspešno uveljavile prekmurski knjižni jezik v publicistiki, v dvajsetih in tridesetih letih premoščale razliko med prekmurskim in SKJ ter tako navajale Prekmurce na novo, tj. skupno slovensko knjižno normo. Postopnost in strpnost, ki ju je pri tem zagovarjal Klekl st., sta bili edina možnost, da so Prekmurci sprejeli in usvojili slovensko knjižno normo, pri tem pa ohranili svojo bogato knjižno tradicijo iz 18. in 19. stoletja ter nato v 20. stoletju znali nadaljevati to izročilo v narečnih okvirih.

Spoznanje, da se je prekmurski knjižni jezik 18. in 19. stoletja poenotil z osrednjeslovenskim, da je tudi v Prekmurju sprejeta enotna slovenska knjižna norma in da se je socialnozvrstno prekmurščina ustalila v neknjižnem jeziku tako kot ostala slovenska narečja, je do prekmurskih bralcev prihajalo počasi, vendar uspešno. Pri tem je imela Kleklova publicistika največ zaslug in ko se je njen čas že počasi iztekal, je lahko brez težav izhajala v slovenskem knjižnem jeziku, vendar s poudarjeno skrbjo, da ohrani živi govor, tj. prekmursko narečje. Koledar je tako leta 1941 še vedno objavljaj besedila z naslov npr. *Motovōuske prijlike*, vendar že s podnaslovom *Zapisano v slavečkem narečju*.

Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja

0 Uvod

Danes se je v slovenski jezikoslovni literaturi uveljavilo prepričanje, da prekmurski tiski 18. in 19. stoletja niso pisani v narečju, ampak v knjižnem jeziku, ki se je skoraj dvesto let uporabljal sočasno z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, se od njega razlikoval, približeval in oddaljeval od kajkavščine in se sredi 19. stoletja združil z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom v enoten slovenski knjižni jezik (Orožen 1996a, Jesenšek 1998a, 1999a, 2000a, 2003). Izjema je prekmurski publicistični jezik, ki se je potrdil šele leta 1875, uveljavil in razširil pa v 20. stoletju, predvsem do konca prve svetovne vojne (Jesenšek 2000a: 168).

1 BESEDILNE VRSTE

1.1 V prekmurskem publicističnem jeziku prve polovice 20. stoletja so prepoznavne želje, da so različne publicistične besedilne vrste (vest, novica, poročilo) in nekateri literarni prispevki (pesmi, pripovedke, prevedeno leposlovje) izraženi s sredstvi prekmurskega knjižnega jezika in ne odstopajo vidno od prekmurske knjižne norme 18. in prve polovice 19. stoletja. V publicistiki je šlo za ohranjanje tiste knjižne prekmurske tradicije, ki je bila normirana v Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona*, kot norma in predpis je bila potrjena v številnih prekmurskih katoliških tiskih prve polovice 19. stoletja, od tam pa se je razširila v vse funkcijske zvrsti jezika, nazadnje tudi v publicistiko, kjer se je ohranjala še v 20. stoletju. V *Kalendaru szrcza Jezusovoga, Marijinem listu* in *Novinah* lahko vse do prve svetovne vojne spremljamo poskuse, da bi se prekmurski (knjižni) jezik uveljavil tudi v publicistiki, in sicer ob že razvitem cerkvenem in redkejšem posvetnem slovstvu. Gre za prepoznavno nadnarečno jezikovno rabo, ki kaže, da moremo pomakniti prehod prekmurskih tiskov iz knjižnega v narečni okvir v prvo polovico 20. stoletja.

1.2 Novine so sprva izhajale kot tednik (ob nedeljah) na štirih straneh in treh stolpcih. Prepletanje treh vlog publicističnih besedil je lepo razvidno iz njihove vsebine: vplivajska vloga je najbolj izrazita na prvi strani, ki je namenjena

uvodnikom, povezanim s cerkvenimi prazniki. Po vsebini in obliki zelo spominjajo na pridige, saj jih uvajajo citati iz evangelijev, nato pa sledi njihova razlaga. Uvodniki so praviloma pisani tako, da so bili sprejemljivi za katoličane in protestante, saj je Klekl st. izdajal *Novine* z namenom, da bi jih brali vsi Prekmurci. Taka usmeritev je npr. razvidna iz oglasa, s katerim privablja nove naročnike:

Naročite si *Novine*! Približava se nam novo leto. Nove zgodbe de nam rodilo, tak vesele, kak žalostne. Srce naše je želno čaka zvediti. »*Novine*,« jedini tjedenski list za vogrskse slovence, je bo vestno objavla v drugom leti, kak dozdej. Naročite si je zato verni slovenci, katoličanci i evangeličanci. »*Novine*« lübjio vsakoga, pomagajo vsakomi, zato ka stojijo na podlagi Kristušovoga Srca, Večne Lübezni.

Cena *Novin* je za domače 3K, za amerikance pa 6 K /.../

Večina rubrik v *Novinah* ima sporočanjško vlogo. Prevladujejo vesti, poročila in novice. Rubrika *Vojska* poroča v daljšem strnjenem članku (praviloma en stolpec) o dogodkih na bojišču, nato pa v številnih kratkih vesteh, praviloma nekajvrstičnih, obvešča o posameznih zanimivostih, ki so razkrite že v odebeljeno pisanih naslovih (Srbi dobili pomoč, Petrograd brezi vode, Angležke zgübitve, Boj za egipt); Glasi so kratke zanimivosti iz domačih krajev (Ogenj, Megla ga je požrla, Zgübila je knjigo ...), Gospodarstvo pa prinaša poljudno pisane prispevke o delu v vinogradu, na njivi, v hlevu, poskuša izobraževati in svetovati, sporoča cene kmetijskih pridelkov na sejnih ...

1.2.1. V rubriki *Vojska* je prevladujoča časopisna besedilna vrsta vest. Vzorec pisanja je standardiziran.

V daljšem uvodnem poročilu Klekl st. najprej s pomočjo frazeologema in posebne rabe prvoosebne množinske oblike glagolov vzpostavi pisni stik z bralci »V zadnji štrevilki smo že zapomnili, ka si je naš sveti oča rimpapa prizadevao, naj bi države sklenole ob božiči edentjedensko premirje«, nato pa poveže preteklost: »To prizadevanje našega červenoga vladarja je nej melo zaželjenega uspeha« s sedanjostjo s pomočjo časovnega prislova sedanjosti: »Zato pa morejo nebože vojaki tüdi zdaj v teh svetih dneih stati na bojišči.«

Besedilo je v nadaljevanju oblikovano tako, da sledi vprašalni nastop »Ka je novoga na bojiščaj?«, odgovor na zastavljeno vprašanje pa je podan v daljšem poročilu, in sicer z brezosebni stavki: »Na srbskom bojišči se je v zadnjem tjedni zgodila sprememba« ali neosebno rabo glagolskih oblik: »Znabiti pa zdaj, da so na ruskom bojišči rusi premagani, pride hitreje do odločitve tüdi na francoskom bojišči.« Preteklik se pogosto prepleta z zgodovinskim in brezčasnim sedanjikom:

Rusi so v teh bojaj meli velke zgübitve pa morejo bežati nazaj na celoj črti. Naši je skrbno zasledtüjejo pa preganjajo.

Z Karpatov so rusi tudi mogli pobegniti. Nahajajo se zdaj šče samo v županiji Bereg. Pa tudi tū je včinilo naše armadno povelstvo vsa potrebna, naj se rusi kak najprle stirajo nazaj prek meje. Ravno tak slabo se godi rusom tudi v Bukovini.

Uvodno poročilo se zaključí z vestiškim nastopom: »Važnejši dogodki zadnjega tjedna so sledeči«, ki napoveduje najnovejše vesti. Gre za kratka, vodoravno nečlenjena in enostopenjska besedila, ki so sicer naslovljena, vendar pa se (poudarjeno natisnjeni) naslov nanaša na vsebino; za njim je pika, besedilo pa se nadaljuje v isti vrstici: »Rusko posojilo. Rusija se pogaja z londonskimi bankami za vojno posojilo. Najeti šče 40 milijonov funtov šterlingov.« Besedilo je zelo strnjeno, praviloma je sestavljeno iz treh do štirih enostavnih povedi, večstavčne so enostavno zložene z odvisnikom prve stopnje. Med slogovnimi postopki prevladuje informacijski opis, razlaganje pa je omejeno le na najnujnejše podatke:

Naši zrakolpovci nad Cetinjo. Preminoče dneve so naši zrakolpovci znova prileteli nad Cetinje, štero je glavno mesto Čarnegor, pa so metali bombe. Edno drugo poročilo pa pravi, ka so naši zrakolpovci te dneve tudi na francosko vojno brodovje v Jadranskom morji metali bombe.

Boji s čarnogorci. Z Cetinja se poroča, ka so čarnogorci osvojili mesto Višegrad pa zavzeli več naših vojakov. – To poročilo bi pa človek težko vervao. – Mesto Višegrad stoji v Bosniji.

1.2.2 V Novinah je tudi rubrika Pošta, zabavno vlogo pa opravljata predvsem rubriki Leposlovje (pesmi, krajše povesti, prevodi) in Za kratek čas, ki vsebuje tudi smešnice:

Pitajo cigana pod gaugami, ko je njegova slednja žela. – Jagode bi rad jo, pravi cigan. – Zdaj ti nemremo jagod dati v Andreščeki, pravijo njemi. – Nikaj nej, odgovori cigan, jes rad počakam do sprotoletja.

1.3 V prekmurski publicistiki je prisotna tudi posebna časopisna besedilna vrsta, ilustrirana zgodba, zametek stripa, ki se pojavlja v Kalendarju in Marijinem listu. Gre za celostransko zaporedje petnajstih risb, ki so opremljene z do trivrstičnimi podnapisi. Značilno je, da so povedi še v vlogi besedila, čeprav bi lahko bile na več mestih že tudi samostojne enote kot dopolnilo dobre risbe. Slike so oštevilčene, zgradba besedila pa opazno razpada na manjše enote, ki so členjene z nekončnimi ločili: »1. Tinek je nove lacse dobo, vszaki sze nyim veszeli, ata, mama, sztrina, najbolje pa on«; tudi pogovor ni več označen z ločili za premi govor: »2. Ide k babici i pokazse naj i oni vidijo; i oni ga opominajo; pazi na nye«, »3. Ocsa ga szresno opomina; lepo pazi na nje; lače szo drage i lepe«, ampak s podpičjem, enako kot opisi: »4. Tinek beszsi znjimi; hitro pozabi na opominanje; szpadne i nove lacse sze zamazsejo«. Povedi so poenostavljene enostavčne in praviloma sestavljene iz golih stavčnih členov, kar že nakazuje prehod v pravi strip in besedilo v oblačkih.

2 VLOGE PUBLICISTIČNIH BESEDIL

Prekmurski časopisi¹⁷² prve polovice 20. stoletja so izpolnjevali sporočanje, vplivajnsko in zabavno vlogo. V najpomembnejših prekmurskih tiskih do prve svetovne vojne gre za njihovo prepletanje, le da v Novinah prevladujejo besedilne vrste s prevladujočo sporočanje (kratka in razširjena vest, novica, poročilo in prikaz), v Marijinem listu z vplivajnsko (uvodnik, komentar, portret)¹⁷³ in v Kalendarju z zabavno vlogo.

2.1 Vplivajnska vloga je pri vseh treh časopisih jasno izražena že v naslovu (Najszvetejšega szrca Jezusovoga veliki kalendar za lüdsztvo) ali podnaslovu (Pobozen meszecszen listz /Marijin list/, Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence /Novine/) in se kaže kot nazorsko katoliška, predvsem pa tudi narodnospodbujevalna in ohranjevalna. Jožef Klekl je predstavil tako vlogo Novin v uvodniku Na znanje, kjer je za ohranitev slovenstva v Prekmurju in Porabju izpostavil dve najpomembnejši vrednoti, tj. vero in jezik (Novine 1918: 1):

Novine četejo slovenski kmeti, ki celi tveden se trüdijo na poli, po nedelah i svetkah se pa s velikim veseljom posluhšajo. To reč vam ščemo glasiti i zün cerkvi. Zato pa vu Novinah na prvom mesti naidete pobožne misli, navuk materecerkvi. Pelati vas ščemo po krščanskoj poti, zato pa boj povedamo alkoholi, pijanstvi, razvüdzdanosti, grizdosti. /.../ Stare dobre navade ščemo obdržati. /.../ Pobüdjavamo vam želo, da se včite drüge jezike, ar so vam potrebni, nego vsikdar vu obrambo vzememo naš materni jezik. Njega smo herballi, liki pole, štero obdelavamo.

Vsaki dom, zrak, šteroga vu sebe vlečemo, vse decinsko igranje i trüd odrašenih, vse nam vu vüha in srca gluba i dumba vesti: Slovenec si ti. Za slovenščino se mi borimo, ar ž njov ostanemo, ka smo: pobožni, prosti, marljivi i šparavni krščeniki.

2.2 Katolištvu in slovenski narodnostni zavesti, ki sta v Novinah sicer poudarjeni in izpostavljeni, je Klekl dodal v programu še poljudno strokovnost in osnovno sporočanje vlogo svojega tednika, prisotno predvsem v vestičarskih in poročevalskih besedilnih:

Kmetje ste, zato se pa bodejo razlagale reči za kmetsko gospodarstvo (verstvo). Napredüvati morete i vu verstvi ino imanji, da bodete neodvisni, svoji gospodi.

I na slednje prinesem vam glase deželne, celoga sveta, od bojne i mira. Prinesem vam glase iz domačega kraja. Tü bi vi meni preveč lahko na pomoč prišli, či bi se je kaj spominanja vrednoga pri vas pripetilo ali se pa zgodi.

¹⁷² Prim op. 165.

¹⁷³ O uredništvu vplivajnske vloge v publicističnih besedilih prim. V. Jesenšek (1998 in 1998a).

2.2.1 Vplivajska narodnospodbujevalna in ohranjevalna vloga, ki jo je morala opravljati prekmurska publicistika v prvih dvajsetih letih 20. stoletja, je bila posledica močne in načrtne madžarizacije, ki se ji je uspešno upiral Ivanocyev krog na čelu s Francom Ivanocyjem, urednikom Kalendarja: »Ves ta prekmurski periodični tisk je služil istemu poslanstvu kot mohorske knjige /.../ Narodna zavest se je pri prekmurskih Slovencih od leta do leta bolj poživiljala.« (I. Škafar 1970b: 568). Minilo je že več kot sto trideset let od normiranja prekmurskega knjižnega jezika, razmere na Ogrskem pa za Slovence še nikoli niso bile tako težke. Protestanti so v 18. stoletju brez večjih težav izdajali prekmurske tiske, katoliški pisci so v začetku 19. stoletja prevzeli od Števana Küzmiča normiran knjižni jezik in od Mikloša Küzmiča do Košiča je izšlo skoraj sto naslovov različnih prekmurskih knjig – njihov izid je npr. finančno in moralno podpiral tudi škof Szily (I. Škafar 1970b: 569). Živahno knjižno ustvarjalnost med prekmurskimi Slovenci je ustavilo oblikovanje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja (Orožen 1996a), saj je leta 1875, ko je začel izhajati Agustičev Prijatelj, prvi prekmurski časopis, število naraslo le na sto trideset (I. Škafar 1978). K temu je pripomogla tudi načrtna madžarizacija Slovencev, ki niso bili priključeni matičnemu narodu, in odločitev protestantskih piscev, da s podporo oblasti izdajajo knjige v »narečju«, kar pa se je kasneje izkazalo za preračunljivo potezo madžarske politike, ko so začeli širiti izmišljeno teorijo o vendskem jeziku in Prekmurcih, ki niso Slovenci. Kardoš in somišljeniki so bili tako zavedeni in spretno vključeni v slovenske raznarodovalne procese, ki jih v resnici nikoli niso podpirali (Jesenšek 2003).

Ivanocy se je na začetku 20. stoletja tako znašel v zelo težkem položaju, saj sta njegovi slovenski usmeritvi nasprotovala cerkvena in posvetna oblast na Madžarskem (I. Škafar 1970b: 570). Kljub temu se ni uklonil in je v Hrani dūszevni naszi Szlovenov jasno izpostavil idejo »združene Slovenije«, ko je v predstavljeni vlogi in namen Kalendarja in pozval Prekmurce, naj se nanj naročijo (Kalendar 1904: 77):

Da je družstvo szamo te mococse nasztaviti csi zadoszta kotrig sze najde: opominamo vasz z-vrejlim szrczom sze dobre szlovence vogerszke nase domovine, ne zamtjdzite to dobro priliko, stera sze vam ponitja po szkrblivoszti i darovitoszti vrloga visesnjszga pasztira. Csi sze oni szkrbijo za vas jezik i njega obdrszanj, vasa duzsznoszt je nji bogati. Z szziromastvom sze niscse nemore vö zgucsati, ar nega tak velikoga szziromaka, ki vednom leti edno korono nebi mogao aldüvati za szvojo düso.

Naslednje leto je vprašanje slovenskega jezika v Kalendarju (1905: 118) razložil kot državljansko pravico, ki je zakonsko določena (»ar pravda szvetszka nase domovine nam zagvüsa nüc nasoga jezika materinoga«), s tem pa je prvotno versko vplivajnsko vlogo Kalendarja razširil na politično, tako da je jezikovno vprašanje izenačil z narodnostnim (»pravda naturalszka je vszem

jezikom ednako pravico dala«), oz. z idejo o enakopravnosti jezikov in narodov (»jezik je samo ser na vcsenje i na napredüvanje i eden je telko vreden, kak drugi«) (Jesenšek 2000a: 169). V Podatkih k zgodovini tišinske škofije tako vplivajnsko funkcijo potrjuje njegova misel »Samo ne kloniti pred kakršno koli navidezno ali resnično mogočnostjo«. ¹⁷⁴

3 OGLASI V PREKMURSKIH ČASOPISIH

Vplivajnska funkcija je prisotna tudi v oglasih, ki na zanimiv način povezujejo sporočanjnsko in vplivajnsko ter celo zabavno vlogo publicističnega besedila. Oglasi so besedilni ali pa se dopolnjujeta besedilo in risba; v Novinah so med daljšimi besedilnimi enotami. Členjeni so na več delov, tj. odstavkov, ki so med seboj logično ali asociativno povezani, tako da stopnjujejo zanimanje za oglaševano ponudbo.

3.1 Kratak naslov je izpisan odebeljeno z večjimi črkami in označuje oglaševani predmet, trgovsko znamko oz. firmo (Ferencz-zsganica, Feller V. Eugen, Tvrška Suttner), rezultat oglaševanja (Zdrava plüča, Pijancsivanje, Prilüblena je, Bolese,) ali kratko izraženo propagandno geslo oz. domisljico (Najbolša ženska, Geslo poštenosti, Nekelko pravoga džündža).

3.1.1 Daljši besedilni oglas se začnja z navezovalnim besedilom, ki vzpostavlja povezavo med naslovom in oglaševanim predmetom; praviloma gre za daljšo zloženo poved z izrazito vrednostno sodbo:

Najbolša ženska. Z med jakosti žensek je naplemenitejša brččas tista, ka rada pomaga v nesrečaj, neprilikaj i trplenji, pa je zato najbolša tista ženska, štera zna najprla pomagati v domačoj rodovini, či mož ali deca nedovedoč zbetežajo ali si prehlajenjom, preprihom, prenaporom itd. nakopajo kakšo bolezen.

Naslednja poved, členjena z odstavkom, stopnjuje vrednostno zaznamovanost navezovalnega sporočila do asociacije, da je oglaševani predmet najboljša rešitev (tekočina ozdravi tako rekoč vse); pri tem se sklicuje na t. i. večinsko mnenje (skoraj vse ženske imajo oglaševano zdravilo vedno pri roki):

Či se ide zato za reumatične bolečine, ranilve, piščajce, zmečkanine, gutne bolečine ali glavobol, segajo pač skoro vse ženske po Fellerovom bolečine vtišajočim »Elsa-Fluidom«, šteroga majo vsigdar doma.

¹⁷⁴ Gre za prevod tišinske kronike iz madžarščine, ki ga je pripravil Jožef Smej; citiram po I. Škafar (1970b: 563).

Vplivanjska funkcija oglasa je podkrepljena z navdušujočim mnenjem znane osebe, ki zagotavlja, da gre za odlično zdravilo – če je dobro za znamenite posameznike, bo tudi za vse druge ljudi:

Vtegnilo bi biti našim čitatelom dobro zvedeti, kak piše od toga znana pesnica Pavel Marijanka Lacroma pl. Eger Schmitzhansen: »Držim za dužnost, Vam naznaniti, kak dobro mi je včino Vaš od baronice Freitagh zročeni 'Elsa-Fluid' za mojo obrazno neuralagijo. Sprejmite z med velikoga števila do najsrčnejsze zahvale obvezanih ljudi srčno zahvalo.«

Cena in pogoji nabave: »12 glažkov za 6 koron« so navedeni čisto na koncu, pred tem pa je na vrsti še naštevanje vseh drugih zdravilnih učinkov:

Fellerov »Elsa-Fluid« je pa pri ženskaj jako prilübleni tüdi proti šplintam, piščajcom, bradajicam pa za vlase, či se terejo ali pa ščejo spokati. Dela zdravo vlasišče, belo mejko pa čisto kaže povsedi črstvujoči pa poživlajoči učinek.

3.1.2 Predstavljeni vzorec oglaševanja je v Novinah najpogostejši, po sporočanjski in vplivanjski vlogi besedil pa so med samobesedilnimi oglasi najbolj zanimivi tisti, ki tekmujejo s konkurenco in jo prikazujejo v slabi luči. Pomemben sporočanjski učinek je tudi primerjava cen:

Premišljeni küpec si zato pri Suttneri küpi vüro, ne pa v kakšem bazari, šteri krivozove za vüarnico, popravici pa z žajfov, štrumfami, igračami i poramnicami tüdi vüre trži, štere večkrat tak slabo hodijo, da kupca samo dreselijo. Odavci bazara najmre ne morejo razumeti k naoljenji, pregledüvanji i ravnaji vüre, kak to vučeni vürarje delajo v Suttnerjevoj švicarskoj tovarni z vsakov vörov pred odjavo. Premišljeni küpec ne bo takše naprave küpüvao, v šteroj med stoterim blagom tüdi vüro ponujajo samo za 8 k., ar zdrava pamet če malo premisli, spozna, ka to samo malovredna plehnata vüra more biti. Dobre vüre zaistino samo poceni moremo v Suttnerovej svetovnoj hiši dobiti najbole, kaj mnogo jezer zahvalnih pisem potrdi.

3.1.3 Najzanimivejši so uokvirjeni celostranski ali večji oglasi, ki učinkujejo s svojo celostno podobo. Risba, besedilo in izraba različnih vrst tiska, velikosti in vrste črk se dopolnjujejo in vplivajo na bralca oziroma kupca, čeprav je široka uporabnost ponujanih stvari že komaj verjemljiva:

Revma, protin, či je ravno zastarani, neuralgične bolečine, glavobol, zobobol, bolezn i v guti, pa na šinjeki, nervoznost, bodlaji, trganje v glavi, nadale očesna slabost, mozoli, ranitve, brezsnenost pa tüdi dosta drüгих betegov se jako dobro vrači s Fellerovim fluidom. Njegov vpliv je zdravilen, očvrstvujoči, vala za kašel, zamuknjenost, natho, za prsne pa gutne bolezni pa ešče proti trešliki tüdi /.../

Človeki razdreseli življenje večkrat takši beteg, šteri je posledica pokvarjenoga želodca pa črev, zato pa ščemo opomenoti čitatela, ka proti bolečini v žalodci, proti krči, breztečnosti, proti bolečinam v ledevjaj, proti vömetanji, glavoboli, riganji, napihnjenosti, pri zategaj pa pri vsakojackom motenji prebavljanja, pri zlatoj žili, pri brüljenji itd. vno-goj jezer lüdi rabi z najbolšim uspehom Felberove čistilne rabarbarske »Elsa-kruglice«.

3.1.4 »Elsa-kruglice« so predstavljene tudi v domiselnem oglasu, ki navaja številne pregovore in reke o hrani kot asociacijo za jasno sporočanje (»samo tisti, ki dobro prebavljajo, se lejko veselijo vsikdar zdravomi življenji«) ter vplivajnsko vlogo besedila (»či je slabo prebavljanje, je Fellerova rebarbarska 'Elsa-kruglica' najbolše vrastvo«). Oblikovna posebnost oglasa je naslov, ki je del prve povedi, in sicer je izpostavljen v naslovni vrstici in natisnjen z večjimi odebeljenimi črkami:

Nekelko pravoga džündža

z zakladnice živlenske modrosti naj bo tü zapisanoga v navuk čitatelom. Dobro jesti je telko, kak pozabiti žalost. Pokvarjeno jajce kašo pokvari. Istinski naj bo tvoj guč, čista naj ti bo pitvina, pa se ogibli sirovoga djanja. Zmernost drži v jeli pa v pili, te dosegneš visoko starost v dobrom zdravji. Dosta tüdi z dobroga naškodi. Ne živimo s tistoga, ka prebavimo. Jelo, pilo da življenja močn. Nemaren človek, šteroga želodec je nej dober. Vsa vnoga dobra živlenska pravila to včijo, ka ki šče živeti, naj ma skrb na dober tek pa na prebavo.

4 ZAKLJUČEK

Prekmurski publicistični jezik se je začel razvijati šele v drugi polovici 19. stoletja v času, ko se je na slovenskem narodnostnem ozemlju vsaj formalno že oblikoval enoten slovenski knjižni jezik. Zamudništvo je potrebno pre-sojati z vidika posebnega položaja, ki ga je imel prekmurski knjižni jezik v slovenskem jezikovnem razvoju. Knjižno se je potrdil v protestantskih tiskih na začetku 18. stoletja (skoraj sto sedemdeset let zamudništva glede na osred-njeslovenski prostor), norma in predpis sta bila določena v prevodu nove zaveze leta 1771 (osrednjeslovenski knjižni jezik 1584), prvi posvetni tiski pa se pojavijo v 19. stoletju, načrtno šele v Košičem času, in sicer najprej čitanke in jezikovni priročniki ter zgodovinska besedila. Umetnostni jezik se je začel razvijati sredi stoletja, in sicer najprej v prevodih madžarskih romantikov, npr. Petőfija, ki so bili objavljeni v prekmurskih čitankah (Jesenšek 1998a: 133), za samostojno knjižno ustvarjanje pa je zmanjkalo časa ravno takrat, ko je bilo jezikovnozvrstno zamudništvo že skoraj preseženo. V drugi polovici 19. stoletja je bila slovenska knjižna norma že poenotena, zato ni več dopuščala vzporednih knjižnojezikovnih razvojev. Politične razmere, ki so v pomladi narodov pospešile poenotenje slovenskega knjižnega jezika, v drugi polovici 19. stoletja niso pozitivno vplivale na jezikovne razmere v Prekmurju. Katoliška stran je sprejela dejstvo, da je jezikovna enotnost pogoj za narodnostno zdru-žitev Slovencev, zato je sledila podobi t. i. novoslovenščine (npr. Borovnjakova Angelska služba, 1890), protestanti pa so se s Kardošem odločili, da ob finančni podpori madžarskih oblasti pišejo in izdajajo knjige v prekmurskem jeziku.

Publicistika se je v Prekmurju začela razvijati šele z Agustičevim nastopom in v Budimpešti izhajajočim časopisom Prijatelj (Jesenšek 1999a). Jezikovno je Prijatelj (1875–1878) ohranjal arhaično podobo in se ni prilagodil jezikovnim in družbenim spremembam v Prekmurju, ki jih urednik niti ni dobro poznal, saj je živel in delal v Budimpešti.

Protestantski Dober pajdaš, ki je začel izhajati leta 1899, je bil pisan v prekmurskem jeziku, dvojezičen, vendar narečno prekmurski in madžarski, je bil tudi Muraszombat es videke /Murska Sobota in njena okolica, 1884, zato ne preseneča, da je na začetku 20. stoletja Kalendar še ohranil tako narečnost, medtem ko sta Marijin list in Novine sprva še vztrajala pri prekmurski (knjižni) normi, nato pa sta po prvi svetovni vojni odločilno vplivala na poenotenje jezika v tistem delu Prekmurja, ki je bilo priključeno matičnemu slovenskemu ozemlju.

Jezikovno zamudništvo in razhajanje med protestanti ter katoličani sta v prekmurski publicistiki podaljševala prehod na skupni slovenski jezik, sporočanja, zabavna predvsem pa vplivajska vloga prekmurskih publicističnih besedil pa ga je nato v prvi polovici 20. stoletja usmerjala in olajševala – najprej Novine in Marijin list, nato pa tudi drugi časopisi, izhajajoči v Prekmurju.

Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru

1.1 Publicistični jezik v Prekmurju je imel približno 40 let časa, da se je oblikoval in izkoristil vso raznovrstnost, ki jo ponuja časopisno sporočanje. Gre za obdobje od leta 1875, ko je v Budimpešti začel izhajati prvi prekmurski časopis *Prijatelj*, pa do leta 1918, ko je bilo Prekmurje priključeno matičnemu slovenskemu ozemlju in je prekmursko različico slovenskega knjižnega jezika tudi uradno zamenjala enotna slovenska knjižna norma (Jesenšek 1996: 113–126). S tem se je zaključilo tudi obdobje izdajanja in tiskanja knjig v prekmurskem knjižnem jeziku (Orožen 1989: 37–60), ki so ga tako kot v osredneslovenskem jezikovnem prostoru oblikovali protestanti v 18. stoletju v cerkvenih besedilih (Temlin, Györski katekizem 1715, normo in predpis – nadnarečna tvorba dolinskih, ravenskih in goriških jezikovnih posebnosti – pa je postavil Š. Küzmič v prevodu *Nouvega Zákona 1771*), prevzeli in razširjali pa so ga v številnih tiskih katoličani predvsem v prvi polovici 19. stoletja (M. Küzmič, Košič), ko so ga iz cerkvenih okvirov razširili tudi na druga področja (V. Novak 1976), npr. praktičnosporazumevalna ali strokovna besedila – Zgodbe vogerskoga kraljestva, učbeniški sestav, znotraj tega v berilih tudi prozni in pesniški poskusi predvsem prevodna literatura in redko izvirno spogledovanje z umetnostjo v prekmurskem knjižnem jeziku (Jesenšek 1998a: 121–138), in čisto na koncu, ko so zgodovinski dogodki, izhajajoči iz ideje združene Slovenije, upravičeno napovedovali tudi jezikovno poenotenje vseh Slovencev v Avstro-Ogrski, se je v prekmurski knjižni normi začela razvijati tudi publicistika. Šlo je za obdobje, ko je že zmanjkovalo časa za kaj več (Orožen 1989: 59), pa vendar ga je bilo še toliko, predvsem pa volje nekaterih prekmurskih izobražencev (Agustiča in Ivanocyja ter njegovega kroga), da lahko danes govorimo tudi o razvoju prekmurskega publicističnega jezika.

1.2 Čeprav ni bilo veliko časa za uveljavljanje, pa prekmurska publicistika ni obvisela v zraku. Obetajoče začetke ji je postavil Imre Agustič (V. Novak 1940: 188–190), prekmurski *Vodnik*, osrednja osebnost publicistične ustvarjalnosti v Prekmurju je Franc Ivanocy (V. Novak 1937: 29–57; 1970: 463–571), (Smej 1975), ob njem pa so se potrjevali še trije razgibani uredniki in razširjevalci prekmurskega jezika v časopisni besedi, Jožef Klekl st., Jožef Klekl ml. in Ivan Baša (Šiftar 1970: 205–217). Agustič je izdajal prvi prekmurski

časopis Prijatelj od 1875 do 1877) (Jesenšek 1999a: 327–343, v 19. stoletju je začel izhajati tudi protestantski koledar Dober pajdaš (1899) in tednik v madžarščini in prekmurščini Murska Sobota in njena okolica (1885), leta 1904 je Ivanocy zasnoval Kalendar srca Jezušovoga (1904), istega leta so njegovi že imenovani mlajši sodelavci začeli izdajati nabožni mesečnik Marijin list, Klekl st. pa leta 1913 še tednik Novine, tj. pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence, gotovo najbolj razširjen in vpliven časopis, pisan v prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika.

Čeprav je bila slovenska publicistična dediščina v Prekmurju bolj revna kot bogata, pa ji je pripadel pomemben delež pri ohranjanju prekmurske slovenske jezikovne in narodnostne identitete konec 19. in v začetku 20. stoletja, ob razkroju avstroogrske monarhije pa so prav Kleklove Novine (ob podpori Radgonske Murske straže) odločilno navduševale svoje bralce, da se prvič v zgodovini tudi upravno in politično združijo z matično Slovenijo v eni državi. Številke so pri tem publicistiki v Prekmurju manj naklonjene, saj podatki o razširjenosti časopisov na slovenskih tleh do konca 1. svetovne vojne kažejo, da je bilo do takrat manj izvodov natisnjenih le še v Beneški Sloveniji – od skupno nekaj manj kot 420 milijonov izvodov je znašal delež v Prekmurju le 2,6 milijona, na Kranjskem skoraj 146 milijonov, na Primorskem 106, na Štajerskem slabih 79 milijonov, na Koroškem 24 milijonov, med ameriškimi izseljenci celo 61 milijonov, v Benečiji 600 tisoč (Lapajne 1937: 230).

Ko gledam na kratko, ne ravno obsežno, pa vendar precej burno razvojno pot publicistične tradicije v Prekmurju, ne morem mimo njenega dvojništva: (1) zaznamovala so jo nasprotja med katoliško in protestantsko smerjo (slednja ima svoj koledar Dober pajdaš), (2) razpeta je bila med zvestobo staremu slovenskemu jeziku in pritiskom agresivne madžarizacija (slednja je svoje ideje širila v dvojezičnem prekmursko madžarskem tedniku Murska Sobota in njena okolica), (3) izraz njenega jezikovnega dvojništva pa sta naslonitev na normativnost, ki jo je za prekmurski knjižni jezik ponudil Š. Kūzmič, in vdor narečnih dolinskih jezikovnih elementov v Kalendar in Marijin list.

1.3 Težišče programske smeri prekmurskih časopisov so načela slovenstva in če zanemarimo madžarski dvojezični tednik, je največja zasluga prekmurskega periodičnega tiska prav ohranjanje narodne zavesti med Prekmurci.¹⁷⁵ To delo je opravil že prvi časopis, ki je bil pisan za Slovence med Muro in Rabo v

¹⁷⁵ »... prekmurski periodični tisk /je/ skupno z mohorsko in drugo slovensko knjigo budil in gojil spoznavanje pripadnosti Prekmurcev k slovenskemu narodu in tako zbiral narodne sile v duhu zedinjene Slovenije.« (I. Škafar 1970b: 562).

prekmurskem knjižnem jeziku, polmesečnik Prijatelj,¹⁷⁶ ki ga je od leta 1875 do 1878 v Budimpešti izdajal I. Agustič.

2 KALENDAR SRCA JEZUŠOVOGA

Kalendar je izšel decembra 1903 za leto 1904. Prvi urednik je bil Ivanocy, korektor pa Baša. Pri pisanju so sodelovali Ivanocy, Klekl st. in ml., Baša, Alojzij Kūhar, Sakovič in učitelj Hunyadi iz Gederovcev. Kalendar pa je prinašal nabožne, kulturno-zgodovinske in poljudnoznanstvene članke, črtice, pesmi, šale in male oglase.¹⁷⁷ Prav slednja zvrst se je med Prekmurci najprej razširila v Kalendarju, pri tem pa moram takoj opozoriti, da se načini sporočanja (oglaševalski prijemi) prav v ničemer niso razlikovali od oglasov v drugih slovenskih časopisih, zelo podobni pa so tudi današnjim – za poskušnjo predstavljam tri tipe oglaševalskega sporočanja, in sicer: (1) samo moja ponudba je prava, (2) objava uporabnikovih mnenj in (3) vrnem denar, če z izdelkom niste zadovoljni.

K1 Koga zselodec boli ali nema teka, za tisztoza szo najbogse Fellerove doligonecse Rebarbara Pilule /.../ Te pilule naglo, zagvūsno i brezi bolecsine pozsenejo, csi sztavi, ino pomorejo vu vszaki nevoli, stera z te zhaja /.../ Poszebno szo dobre pri teskom kūhanji zsalodca, proti zsutaj farbi lica, proti napihnjenoszti, kiszilomi riganji pa pecselini v obiszti /.../ *Te pilule szo szame te prave, csi szo vu zsutih medenih skatuljah, stera Elsa znamenje majo ino szo od Fellera podpiszane.*

K2 Pijancsivanje. Ki sze od totoga grdoga greha odszloboditi scse, naj szi szproszti vrasztvo, stero proti pijancsivanji vnogokrat ocsiveszno pomagalo, ino je poleg naprey-pisanja doktorov narejeno. To vrasztvo kosta 1 mera 5 koron – 1 düplinszka mera, stera je pri sztarih pijancaj potrebna 8 koron.

Sledijo zahvale »ozdravljenih« in njihovih najbližjih, npr.:

Vase vrasztvo proti pijancsivanji je csüdo vcsinilo. Tiszti cslovek, za koga szam proszo, vecs ne pije, pa znova pridno dela. Bog nam plati za vas trüd (Harlovics Ferencz, Gaja).

¹⁷⁶ Šiftar (1970: 210) je zapisal, da je Prijatelj razgibal kulturno in šolsko sivino v Prekmurju, urednik Agustič pa je obtoževal Madžare, da so krivi za kulturno zaostalost Slovencev.

¹⁷⁷ Kalendar za leto 1904 je imel naslednjo vsebino: na začetku je koledar po mesecih, leva stran pa je prazna in namenjena zapiskom; sledijo pomembni datumi in prazniki ter popis nebesnih znamenj, na koncu so še preroki za leto 1904; drugi del je namenjen branju, in sicer prevladujejo cerkveni teksti (npr. Zgodovina pobožnosti srca Jezusovoga, O cerkvi, O božiču) in praktično-vzgojni zapisi (Vzgoja otrok – navodila, Razni zakoni, Seznam sejmov doma in po svetu, oglasi in šale), programski tekst (Hrana duševna naši Slovenov), polliterarna besedila in življenjepisi (Legenda, Življenje Papeža Leona XIII., Pij X.), prevodi (Misionar na Kitajskem) in leposlovje (prevodi, pesmi, pripovedke in pravljice).

Nemorem presztati ka vam za vase vrasztvo proti pijancsivanji nebi zahvalila: mozs mi zse dva meszecca ne pije vecs zsganice, tak ka szem zdaj z cela blazsena (Unterlercher Ozsbeta, Bleiberg). Ali je prvi glazsek z vasega vrasztva proti pijancsivanji tak valao, proszim scse eden glazsek za ednoga prijatla (Hütterich Andras, Auschwitz).

K3 Csüda elektrona! Döpplinszki elektricsni Krizs, ali zvezda. D. R. G. M. 888. Ozdravi in okrepesa – dobri sztojimo!Vala proti protini, reumi, asthmi (zsmetnomi zdihavanji), brez szna trpecsim, sumatanji v&h, glüposzti, zemle metanji, nervotizmu, bledoszti, zobnomi betegi, glave bolecsini, influenzi. *Tiszti beteznik, steri moj pripravo Nro. 888 45 dni nücza i ne dobi nazaj zdravja, nazaj dobi peneze. Kde je nikaj nej valalo, tam sze naj proba moja priprava: zagvüsno de valala.*

3 MARIJIN LIST (NEVTEPENO POPRIJETA BLAŽENA DEVICA MARIJA, ZMOŽNA GOSPA VOGRSKA)

Mesečnik Marijin list je začel izhajati 8. 12. 1904, vendar pa je moral urednik Klekl st. pokazati veliko spretnosti in diplomacije, da je cerkvena oblast dovolila izdajati verski list v prekmurskem jeziku. Smej (1975) je zapisal, da so morali črenšovski verniki med drugim več tednov v cerkvi moliti za Marijin list, Klekl pa je opravil tudi mašo, da bi škof dovolil izhajanje lista. Ker tudi to še ni bilo dovolj, je končno odšel do škofa v Sombotel in ga kleče prosil, naj vendar dovoli izdajati Marijin list. To je škofa omehčalo in dovolil je tiskanje slovenskega mesečnika, vendar – v madžarskem črkopisu! Še vedno so prevladovali politični interesi.

Prva številka Marijinega lista je izšla v 2000 izvodih in je bila v celoti razprodana, najvišjo naklado pa je dosegel po prvi svetovni vojni, ko je bilo vsak mesec natisnjenih celo 6000 izvodov – Marijin list so takrat brali tudi na Štajerskem, Krajskem in Goriškem, približno 400 izvodov pa je odhajalo tudi v Ameriko (Smej 1975).

Marijin list je moral biti predvsem nabožni mesečni cerkveni časopis z navidezno jasnimi verskimi cilji: (1) spoznati Marijino čaščenje, (2) poiskati pot od Marije do Jezusa in (3) iz načrtovanih dohodkov zgraditi samostan. Kljub jasno začrtani programski usmeritvi, objavljeni v prvi številki, pa je bil že od vsega začetka usmerjen bolj splošno kulturno in je objavljal tudi leposlovje (V. Novak 1996: 91–92), prav tako pa ni mogel prikriti izrazito slovenske usmerjenosti.¹⁷⁸

¹⁷⁸ »Oblast ne more prisiliti duhovnike, naj v tihinskem jeziku razlagajo navuk Gospodnov.«
»Svoj jezik poštvivati i ga za veliko držati, druge pa ne zavržti, nego poleg mogočnosti popolnoma posvojiti, to je spametnoga človeka dužnost.«

4 NOVINE

4.1 Izmed časopisov, ki jih predstavljam, so jezikovno najboljše Novine. Izhajati so začele 8. decembra 1913. leta, njihov prvi urednik Jožef Klekl st. pa se je pred tem kot urednik in pisec potrdil tudi že pri Kalendárju in Marijinem listu.

Novine so bile od začetka leta 1913 tiskane v gajici, izjemoma le deset številok v madžarskem črkopisu, in sicer leta 1919, ko so bile podnaslovljene *političen družbeni list*. Preseneča, da v Novinah ni veliko pisanega o jeziku, čeprav je to edini prekmurski časopis, ki je utrjeval predvsem prekmursko knjižno normo.

4.2 V Kleklovih Novinah so se uveljavile nekatere normativne značilnosti prekmurskega publicističnega jezika, ki so skupne vsem piscem, izhajajočim iz Ivanocyjevega kroga.

4.2.1 Sestav samoglasnikov in soglasnikov se prilagaja dólinskemu sistemu in prav glasoslovna ravnina je tista, ki najbolj odstopa od knjižnega sistema, normiranega v Kúzmičevem Nouvem Zákonu in potrjenega ter sprejetega od vseh katoliških piscev 18. in prve polovice 19. st. (npr. M. Kúzmič, Košič, Borovnjak). Glasovje je dosledno urejeno le v Novinah, v Marijinem listu in Kalendárju pa so sodelavci pisali vsak v svojem govoru (V. Novak 1976: 88–89). Zanimivo je, da je Klekl urejal vse tri časopise, narečnega kolaža pa ni dopuščal edino v Novinah, zato se v tem časopisu vsaj do leta 1919 zavestno ohranja glasovno-pisna podoba jezika, za katero smem reči, da je nadnarečna. Samoglasniški četverokotniški sestav je monoftongičen (prleški jezikovni vpliv), in sicer brez polglasnika ter z dvema preglasnima glasovoma *ö, ü* in *a*-jem, ki je po dolinski izreki sprednji nizek glas. Pisava je gajica, praviloma že brez značilnih madžarskih znakov za dolžino in višino ter ožino samoglasnikov: *i, ü, u, e, ö, o, é, ô, ä, a*.

Dvoglasnika *ê* (ej) in *ô* (ou) sta se po vzoru knjižne slovenščine zapisovala z *e* in *o* (*dete, svet; novine, roka*), le navidezno pa se dvoglasniki pojavljajo v del. na *-l*. m. sp. ed, saj se končni *-l* zapisuje dosledno z *o* (*bio, čüo, spao, hoteo, miseo, gledao*), kar pa se je izgovarjalo z zelo ozkim *o*-jem, po dolinskem govoru kot *u* (*biu, spau., hoteu, gledau*). (Novak 1976: 14)

Soglasniški sestav je prav tako močno približan slovenskemu knjižnemu, kar pomeni, da zapis sičnikov in šumevcev ni več madžarski, po dolinskem vzoru pa tudi nista več zapisana trdi in mehki nebni *tj* in *gj*, ki ju tudi na začetku besede in za zvenečim soglasnikom dosledno nadomešča *j* (*jaz, jezer, pije, jagoda: gyez, gyezer, pigye, gjagoda* – izgovarja se *dj* v ravensko-goričkem prostoru; za nezvенеčimi soglasniki se prav tako ne izgovarja *ć* (*snoptje, srastje* → *snopje, srasje*). Posebnost je še vedno ohranjeni mehki *nj* (*družbanje*),

medtem ko je *lj* praviloma otrdel (npr. *plj, blj, mlj in vlj* → *giblem, na zemli, mravla; vüčitelstvo, bolševiki*), redko pa se pod vplivom slovenskega knjižnega jezika že prepleta z mehkim *lj* (*Poljsko kraljevčina bode, kral bode nadvojvoda Karol Števan*), ki je dosledno pisan pred visokim srednjim *ü* (*ljüstvo, ljudska šola, ljubiti, tudi lüjbiti* – do premeta prihaja dosledno v množini, npr. *lüjdske šole*). Soglasniška skupina *šč* je ohranjena (z *narodnim spraviščom, ešče iščem*), palatalizacija prav tako (*kričati, dug – dužen, grah – grašec*), *m* se ne premenjuje z *n* kot pri Š. Küzmiču (*zbogom, vüzem*), *h* med dvema vokaloma, pred nebnički in v izglasju prehaja v *j* (*mačiha – mačija, köhati – köjati; lehko – lejko; po zelenih travnikah – po zeleni travnikaj*), izpričan je prehod *t* v *k* (*tmica – kmica*) in *k* v *g* (*küščar – güščar*); protetični *v* je pogost (*vüpati, vüsta, vöra, vogrski, vogrin*), prav tako pa lahko tudi izpade (*dovica, dovec, vse – se, vsaki – saki, po si sili – po vsej sili*). Med ostalimi glasovnimi posebnostmi opozarjam še na premene v okviru glasov (*ubije – buje, nehati – henjati, žlica – lžica*), premet (*breg – berg*), naliko (*ledrar – lednar, planina – plamina, prper – prpeo /paprika/*) in krnitev pripone *-avica* v *-ojca* (*rokavica – rokajca, pijavica – pijajca, bradavica – bradajca*).

4.2.2 Raba ločil je knjižna; v Novinah se najpogosteje uporabljata pika in vejica, klicaj in vprašaj le v vprašalnih in vzkličnih povedih, opuščaj pa samo v poeziji (*teb' potoži srčne boli, teb' zahvali se ves srečen*); narekovaj se rabi, kadar gre za dobesedno navajanje (citiranje) novic iz drugih časopisov, v oklepaju se navajajo sopomenke (*izpotiti – vözašvicati, Beč – Dunaj*), vezaj in pomišljaj sta ločena (vezaj je kratka stična črtica, pomišljaj pa dolga nestična (*češko-slovaške čete; mrla je – nikdar je več nebo*). Pomišljaj se stično rabi tudi pri naštevanju namesto predloga *do* (*od 20–30 kg*), podpičje se ne pojavlja.

4.2.3 V Novinah je zapisanih kar 20 različnih kazalnih zaimkov (*te, ete = ta, eti = tu, toti, sej, ravno, on, ov, eni, one, tisti, isti, ravno tisti, telši = tolikšen, etelši, takši, takšni, etakši, telki = tolik, etelki, telikajši*) in 22 nedoločnih (samostalniški: *što, malošto, nekaj, ničče, ka, neka, nika, malokaj, količkaj*; pridevniški: *ves, vsaki, vsakši, šteri, kakši, neki, nekši, nakakši, ništerni, nkelko, nikelko*).¹⁷⁹

4.2.6 V besednem zakladu¹⁸⁰ izstopajo nekatere zanimive podvojitve (*norc nori, tupa tupasta, klantoš klantoški = potepuh, sam saméren, pun punéren*), še

¹⁷⁹ Primerjava z gradivom v Pavlovi rokopisni slovnici prekmurskega jezika kaže veliko podobnost glede rabe zaimkov – ker je raznovrstno spretno pozajmljanje značilno za zahtevnejše govorne in pisne položaje, sklepam, da je bil prekmurski publicistični jezik premišljeno izbran in normiran na osnovi prekmurskega knjižnega jezika.

¹⁸⁰ Primerjava z razpravami Jurančiča (1973: 94–112; 1966: 31–41; 1961) in rokopisno prekmursko slovnico Avgusta Pavla je pokazala, da je predstavljeno besedje zabeleženo

vedno pa je med besedjem veliko madžarizmov (*aldov* = daritev, *baga* = tobak za žvečenje, *bajusi* = brki, *bantüvati* = žaliti, *bersa* = kan na vinu, *betežen* : *beteg* = bolan, *birov* = sodnik, *čiga* = vodnjak, *falat* = kos, *her* = dober glas, *kefa* = krtača, *kertéjs* = vrtnar, *résar* = poljski delavec, *sabol* = krojač, *saga* = vonj, *tovaj* : *tolvaj* = tat, *verostüvati* = bedeti ob mrliču, *vse fele* = različne vrste, *za nikoj valón* = ničvrednež) in germanizmov (*colinga*, *cug*, *farba*, *kelnar*, *lanc*, *panof* = postaja, *püngrat vert* = gospodar).

3 ZAKLJUČEK

Prijatelj, Kalendar, Marijin list in Novine so ob svojem nastanku poskušali uveljavljati v publicistiki jezik, izhajajoč iz norme in predpisov prekmurskega knjižnega jezika, ki ga je v 18. stoletju uzakonil Küzmičev protestantski prevod svetega pisma nove zaveze (Nouvi Zákon, 1771), v 19. stoletju pa so ga sprejeli tudi vsi pomembnejši katoliški pisci v Prekmurju. Z nekaterimi manjšimi popravki v glasoslovju in oblikoslovju, ki sta jih uvajala urednika Agustič in Klekl st., se je knjižna tradicija nadaljevala v časopisih Prijatelj in Novine, mesečnik Marijin list in vsakoletni Kalendar pa sta bila bolj odprta za narečne jezikovne rešitve posameznih piscev. Prijatelj je že v sedemdesetih letih 19. stoletja začel objavljati najprej v severovzhodnoštajerski slovenski jezikovni različici, ki je pomagala zbliževati prekmurski in slovenski knjižni jezik, tako da je urednik Agustič lahko na straneh svojega časopisa ponudil Prekmurcem tudi že prispevke, napisane v slovenskem knjižnem jeziku. V začetku 20. stoletja je tako približevanje nadaljeval Klekl st., ki je v Novinah uspešno premeščal razliko med prekmurskim in slovenskim knjižnim jezikom ter tako navajale Prekmurce na novo, tj. skupno slovensko knjižno normo. Postopnost in strpnost, ki ju je pri tem zagovarjal, sta bili edina možnost, da so Prekmurci sprejeli in usvojili slovensko knjižno normo, hkrati pa ohranili svojo bogato knjižno tradicijo iz 18. in 19. stoletja ter nato v 20. stoletju znali nadaljevati to izročilo v narečnih okvirih.

Prehod prekmurskega knjižnega jezika v narečne okvire je potrebno prav zaradi časopisov Prijatelj in Novine pomakniti v 20. stoletje, Marijin list in Kalendar pa sta pokazala, da je kljub poenotenju slovenske knjižne norme publicistiko mogoče nadaljevati tudi pokrajinski jezikovni različici.

tudi v (posameznih) navedenih delih, kar pomeni, da gre za pogoste in splošno rabljene madžarizme in germanizme v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru, ki jih je Klekl slišal v vsakdanjem govoru in jih je od tam prenesel v publicistični jezik.

Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj

0 Uvod

Imre Agustič, urednik prvega prekmurskega časopisa Prijatelj, je bil v sedemdesetih letih 19. stoletja onkraj Mure edini pomembni nadaljevalec prekmurskega knjižnega jezika; le-ta se je potrdil in uveljavil v protestantskih in katoliških cerkvenih tiskih (zlasti v Küzmičevem prevodu Nouvega Zákona /1771/ in M. Küzmičevih priredbah številnih katoliških knjig, npr.: Szveti evangyeliomi /1780/, Szlovenszki szilabikar /1780/, Kniga molitvena /1783/ – da omenim le nekatere, ki so dosegle največ ponatisov) ter v pravem razsvetljenskem delu Jožefa Košiča (gre za njegove poučno-zgodovinske, poljudno-znanstvene in nabožne knjige, npr.: Zgodbe vogerszkoga kralesztva /1848/, Zobriszani Szloven i Slovenka med Mürov i Rabov /med 1845–1848/, priredbe nabožnih knjig oz. molitvenikov). V njihovih delih, pa seveda še pri vseh ostalih Prekmurcih (Temlin, Sever, Bakoš, Sijarto, Barla, Kardoš, Terplan, Borovnjak ...), se je ob osrednjeslovenskem knjižnem jeziku izoblikovala še vzhodna (panonska) različica slovenskega knjižnega jezika, tj. prekmurski knjižni jezik. Imre Agustič, ki si je, posnemajoč Košiča, prizadeval ta jezik razširiti iz cerkvenega tudi v posvetno slovstvo, in sicer na vse funkcijske zvrsti, se je v sedemdesetih letih poskusil tudi v publicistiki. V časopisu Prijatelj tako lahko spremljamo začetke prekmurske publicistike in razvijanje pisne jezikovne podobe prekmurščine, ki je služila takim potrebam.

Prijatelj je začel izhajati 15. septembra 1875. leta v Budimpešti. Urednik Imre Agustič je najprej izdal *kazajocsi broj* (poskusno številko) na osmih straneh, nato sta na enakem formatu in obsegu prvo leto izšli še dve, leta 1876 pa še 12 številok (*znanost razserjuvajocse mesecsne novine*). Leta 1877 (tretje leto izdavanja) se je format povečal, časopis je izhajal na štirih straneh, in sicer štirinajstdnevno, najpomembnejša novost pa je bil črkopis – madžarskega je zamenjala gajica. V novi preobleki je časopis ostal vse do 15. julija 1879, ko je dva dni pred Agustičevo smrtjo zadnjič izšel.¹⁸¹

Časopis Prijatelj, žal, ni ohranjen v celoti – v Sloveniji hrani nekaj izvodov le NUK (v celoti prva dva letnika, od štiriindvajsetih številok tretjega letnika pa

¹⁸¹ Ulčnik (2009b) ob 130-letnici prenehanja izhajanja poudarja pomen časopisa za nastanek dopisniške mreže v prekmurskem in porabskem prostoru.

le 11. številko – 1. 6. 1877 – ter tri izvode predzadnjega letnika, tj. 5., 6. in 7. številko – marec in april 1878; zadnji, peti letnik /1879/ je v celoti izgubljen).

1 RUBRIKE V ČASOPISU PRIJATEL

Časopis Prijatelj se v prvih dveh ohranjenih letnikih vsebinsko in jezikovno ni spreminjal. Agustič si je zamislil univerzalni mesečnik za Slovence na Ogrskem, ki bo čim bolj raznolik in bo zadovoljeval različne potrebe širokega bralskega kroga. Takole je nagovoril naslovnike v poskusni številki:

Zradosztjov primem pero poszdravlavsi vasz, da ete novine vam v-roke prido.

Prva prilika je to, po szteroj sze vam ponüdi orszaga i szveta na preprihajajocse zgodbe zvediti.

Edna vretina sze z-etim odpre, z-ster e szzi vszaki od znanoszti 'zelen za obüdnyeno 'ziho z-lehkim odgoni.

Vnogokrat ede i drügi po dokoncsanom dnesnyem deli pocsvajajoci rad bi zazvedo od nyaga szlizejocse dugovany, ali kak koli szzi mislenye trüdi, ne more na isztinszko pot najti, da do etoga mao niscse ne pokazao.

Eta pot z-etimi novinami sze najde. Na glasz dobite, ka sze zvün vase veszi godi. Czüli-te od lübeznoszti domovine, od postenya, od kreposzti i od vsza ona, ka za du'znosti more dopuniti eden domovincsar, hi'zni glavnik i vszaki za pocslopecsanszstvo delaven cslovek.

Pomagavcsi eden ovaga, nepotrudenov mocsjov po etoj poti vküpidjevcsi, k-cili pri-demo.

Časopis je bil namenjen Slovencem na Ogrskem, in sicer je hotel zajeti vse sloje. Naslovnikov, ki bi znali brati prekmursko slovenščino, je bilo malo, in ker so bili raznoliki (dninarji, kmetje, redki izobraženci), se jim je Agustič prilagajal s pisano vsebinsko in žanrsko ponudbo časopisa, ki je bila še dodatno obogatena s celostranskimi ilustracijami in portreti. Prijatelj je imel ves čas prepoznavno podobo, in sicer je bil razdeljen na rubrike. *Domacsza dugovanya* (domače zadeve) so prikazovala mesečno dogajanje v madžarski politiki, in sicer najnovejša dogajanja v ogrskem delu države, osvetljena zlasti s poročili iz *orszacskoga szpraviscsa* (ogrskega državnega zbora), rubrika *Zvönszki dugovanyi* (sosednje, zunanje zadeve) pa je prinašala večinoma novice iz južnoslovanskega prostora (zlasti vojna s Turki v Bosni, Hercegovini, Črni gori in Srbiji), v poučnem delu časopisa pa so se pojavljali različni članki (tudi v nadaljevanjih), ki so bili predvsem praktičnostrokovno naravnani (npr. novice o novem merskem sistemu), ali pa je šlo za portrete in anekdote (npr. nekrologi o ministrih, papežu, političnih veljakah ...); v vsaki številki so bile objavljene tudi pesmi, črtice, pravlјice, pripovedke (prevedene in ljudske, npr. Andersena *Pripovedka o cesarjevih novih oblačilih*), na koncu pa sta bili še stalni rubriki *Razloczni glasz*i (različna sporočila), prinašajoči splošne zanimive stvari

za Slovence na Ogrskem, in *Mali vert* (majhen gospodar), ki je dajal nasvete za dobro gospodarjenje, hkrati pa je objavljala tudi neke vrste male oglase, tj. novice o cenah poljedeljskih pridelkov. Tako podoba kažeta prva dva letnika in edina ohranjena številka tretjega letnika, medtem ko so ohranjene številke 4. letnika že dopolnjene z novima rubrikama *Dopisi* in *Kratkočasnik*; prva kaže, da je Agustič časopisu zavestno dodajal značilno publicistično gradivo, ki so ga poznali tudi osrednjeslovenski časopisi (npr. *Novice*, *Slovenski narod* ...), z drugo rubriko pa je želel svojim bralcem ponuditi tudi nekaj zabavne branja.

2 RAZMERJE MED TVORCEM BESEDILA IN NASLOVNIKI

Vse do 4. letnika je bila komunikacija v časopisu pretežno enosmerna in ni vključevala naslovnika in njegovega mnenja – bralec je bil vključen le pri nagovorih in prošnjah za prednaročilo:

Napreplaca sze od zacsetka vszakoga meszeczga gorvzeme. Ki szo penez na preplacse na leto preminyenoga strtnyeka escse itak ne notri poszlali, proszim naj ne zamüdijo to vcsiniti. Escse szojo nisteri ztiszki zdr'zavasi vsze broje od etih novih zacsetka mao. Csi bi stoj med napreplacsarov nisteri broj Prijate-a nebi k-rokam dobo, naj eto na postnoj karti vcsaszi naznanye da, pa sze nzemi odosztanzen broj odposle. (Prijatelj, 1876, broj 9, str. 8)

Zaradi informativne funkcije upovedovanja je bil tudi pisec v besedilu praviloma odsoten (izjemoma je Agustič prvoosebno prisoten le, kadar nagovarja naročnike, ali pa gre za brezosebne konstrukcije s prostim morfemom *se* v kratkih odgovorih na redka pisma, ki jih je urednik objavljala v občasni rubriki *Glaszi reditela*):

Jaz 'zelem eto delo, stero szam szi napre vzeo, tak opravlati, da sze vase szrce radüvalo bodo. Ne vam je potrebno miszliti, da bi ete liszt Prijatelj, vam bio na szpako. Dragi moji, eta miszel vasz naj nemantra; ar jaz szamo to 'zelem, da bi sze vi ponavljali vu znanoszi düsevnoj, ar to je za vasz vszegavecs potrebno. (Prijatelj, 1876, broj 6, str. 1)

Monoster. X. O. Pismo je k-rokam prislo, nego za ete broj 'ze keszno. Glaszi v-priseszt-nom sze zahvalnosztjov gori vzemejo.

Ormos. Goszp. S. S. Na nyihovo pitanye: csi sze oglaszenyzi v-Prijatelj gorvzemejo taksi, csi stoj scse kaj odati? na to sze odgovori: ka sze to od vszakoga nepreplacsnika Prijatelj-a zvolnosztjov gorivzeme brezi placse. (Prijatelj, 1876, broj 6, str. 8)

O dogodkih se v časopisu Prijatelj največkrat poroča v pretekliku, in sicer s pomočjo ustaljenih skladijskih vzorcev, ki so oblikovani v klišejška poročila iz državnega zbora:

4 toga andreascseka od orszacsckoga szpraviscsa po pocsiv-vremeni prvo szedstvo obdr'zano. Poszlavci szo zvelikim brojom vküp prisli. /.../. Od szpraviscsa najprve

naprevzeto delo, na 1876-to leto orszacske sztroske vövrctsi. Etoga tanacsivanze sze 12-toga andrescseka zacsnolo. Od vszakoga sztrana vnogi poszlavcsi szo pri tom dugovanyi gucsali. Od levoga sztrana gucsecsi poszlavci sztroske zdanyesnyemi miniszteriumi nescsejo povoliti, da vu tom miniszteriumi nemajo vüupazen. Nemajo vüpa-zen, da toga miniszteriuma predszednik ki je oszem let proti bio onomi vertüvanyi, poleg steroga orszag vu zdanyesnyonevolu priso, zdaj proti gucsi onomi, ka je prvle gucso. (Prijatel, 1876, broj 2, str. 1)

Za splošno znane trditve se uporablja 1. oseba množine, ki navezuje stik z množičnim naslovnikom; zanjo se skriva tudi prvoosebni pripovedovalec, kadar želi navezovati na sobesedilo; glagoli rekanja v 3. osebi množine pa kažejo na sklicevanje na neimenovane vire oziroma na neko »večinsko mnenje«, za katerega Agustič meni, da je »sprejemljivo« tudi za njegove bralce:

Orszag dvoje sztroske more dopunyavati: domacse i navküpne. Pri domacsai sztroskaj 'ze znamo, za koliko sze more orszag szkrbeti. Zato vszaki pazlivo csako poszlaniksztva dokoncsavanye, ka na koliko nasztroski vövdarijo. (Prijatel, 1875, broj 1, str. 1)

Dnesz, da eto pisemo, tak sztoji vsze, ka boj zna vövdariti. Stüki, pükse szo nabite, szable szo osztre, za klanye zdravi lidje szo tüdi kredi, pa da csednese delo ne ve zacsnoti ni te edem ni te ov, vendar tecsasz ta sze gledala, dokocs zadnyis ta prelejana krv sze vküpzmesa. (Prijatel, 1876, broj 7, str. 2)

Tak pravijo, ka zdasnyi ruszki caszar je proti boji, zato ga na to ratajo nyagovi velikasi, naj tronus nyagovimi mlajsemi brati pregda. (Prijatel, 1876, broj 2, str. 2)

Fiktivni naslovnik je ogrski Slovenec, za katerega je bil Agustič prepričan, da mora dobiti časopis, ki bo prinašal besedila, napisana v prekmurskem knjižnem jeziku tako, da bo lahko bralec iz njih brez težav sprejemal osnovne informacije. Predmet upovedovanja v časopisu Prijatel so domača in svetovna dogajanja, ki prizadevajo slovenski in slovanski svet, napisana v *szlovenszkom jeziku*:

Ete novine to pisejo, ka eto zacsavno podperati vszakomi szlovenszkomi jezik gucsecsimi csloveki du'znost, da poetom sze taksemi narodi pot odpre na vcsenye, steri dugo vremena mao pozablen. Zato najvekski tao ete novin gorizazove te prednyate szlovenszkoga lüsztva, ka naj sze malo potrdijo »Prijatela-a« razserrjüvanyom vu 'zitki obdr'zati. – Za doszta hüdo, ka nase szlovenszko lüsztvo od nogda tak navajeno, ka niti za szvojo naprepomaganye sze brezi pretiszkavanya nesce szkrbeti. Nescse vpametivati, ka vu zdanyesnyem vremeni brezi vnogo dugovanz poznanya niti te najveksi szziromak nemore bidti. (Prijatel, 1875, broj 1, str. 7–8)

3 O OGRSKIH SLOVENCIH IN NJIHOVEM JEZIKU

Oceno, da je Agustič pripomogel k madžarizaciji prekmurskih Slovencev, je zavrnil že Vilko Novak, prav tako pa proti njej dovolj zgovorno govorijo Agustičeva razmišljanja o jeziku, ki jih je zapisal v časopisu Prijatel. Na več

mestih se lahko prepričamo, da je med bralci želel prebuditi zavest o prekmurskem knjižnem jeziku in učvrstiti njihovo pripadnost slovenski skupnosti, poudarjajoč potrebo, da se ogrski Slovenci izobražujejo v slovenskem (tj. prekmurskem) jeziku:

Polleta 'zivota Prijatelj-a pred szlovenszkim scsiteli ga zadoszta szpoznavila, i zato ga na dugi poracsavati ne potrebno. Malo steri sze najde taksi cslovek, ki nebi obszuo potrebscine zobriszenya i eto zadobiti je szamo po stenyne mogocsno, poznavsi zgodbe szveta, domovine, poznavsi naprehitenyne cslovecsansztva, sztvorjenya cslovecse pameti v-ednom i v-tom drügom dugovanyi.

Zmnosni narodje szveta majo vnogo novin i knjig, steri sze vszaki den povno'zinavajo; szlovenom Prijatelj 'zele szvojov mocsjov doprneszti vsze ono, ka nyim doszegnoti za volo nyihovoga razlocsnoga jezika ne mogocsno. (Prijatelj, 1876, broj 4, str. 1)

Szpomilüvanyom sze zgledavam na vaso milo domovino ino vasz, dragi domorodci, z bratinszkom lübvajom lepo pozdravljam. /.../ Za veliki vas haszek i szrecso szpoznavam, csi bi sze med szlovenszkim narodom vnogo szpamezni i razumni mo'zov z-büdil, ar je to za vasz nezgrüntano potrebno i ravno zdaj sze vam ponüvle tiszta prilika, stere szte do etimao ne imeli. Vnogo i vnogo szto let je preminoli i niscse sze je ne zmiszlo, sto bi za vase napredüvanye vam potrebno sürkeso pot goriodpro. /.../ Ali nemrem vam zameriti, dragi moji, ar vi mate jako malo potrebne skeri proti drüгим narodom okoli vasz bodecsim, steri majo vnogo knjig i tüdi vnogo novin vu szvojom materinszkom jeziki, z-steri knjig i novin sze vszaksefele düsevne i telovne znanoszti navcsiti morejo. (Prijatelj, 1876, broj 6, str. 1)

Zaradi takega odnosa do slovenskega (prekmurskega) jezika – in izobraževanja v tem jeziku – je imel Agustič celo težave, saj so ga obtožili, da v časopisu Prijatelj ščuva ogrske Slovence. Proti takim obtožbam se je tudi znal braniti:

Na szloboscino je szamo vucsen narod zreli. V-etom deli je delaven te'zak Prijatelj za vasz szlovene!

Najdo sze taksi, ki to la'zejo, ka jaz nase szlovene proti domovini, proti onoj zemli dra'zd'im, gde szte sze narodili, proti onoj zemli, stera vam krüh da, proti onoj zemli, za stere zemle szloboscino szo sze nasi szloveni ravno tak borili, kak oni, ki szo vu jeziki tüdi vogri.

Ne vidi sze tem hüdovolcom, ka szlovenszki pisem vam. Kak pa te, csi nase lüsztvö drügi jezik nerazmi, seseje te, ka bi sze znanosz med nasimi szloveni razsürjavalo?

Vi, ki szami simfati znate, za naso szlovenszko lüsztvö sze pa neszkrbite, szte ne drügo vredni, kak zavr'zeni biti. (Prijatelj, 1876, broj 12, str. 1)

Zanimivi so Agustičevi pogledi na odnos med slovenskim (prekmurskim) in ogrskim (madžarskim) jezikom. Madžarščina je *orszaga csesztni jezik*, ki se ga morajo vsi naučiti (za ogrske Slovence je zato napisal slovnico Navuk vogrszkoga jezika, po kateri se v slovenskih šolah učijo madžarščine), vendar pa lahko Slovenci obdržijo svoj jezik pri *vesznicski, cerkveni i solszki dugovanyaj*. Prepričan je bil, da slovenščina na Ogrskem ni bila ogrožena od večinskega jezika, še več, oba jezika sta bila po njegovem enakopravna:

Vogrszki orszag je ni ednomi lüčkomi narodi v-orszagi szvoj materni jezik ne porobo, kak szo delali prinasz nemci, i kak zdaj dela rusz na polszkom. Prinasz sze szamo to `zele, ka poleg szvojga maternoga jezika naj vszaki zna orszacski jezik tüdi. To je na celom szveti tak. (Priatelj, 1876, broj 12, str. 3)

Res pa je, da je bilo težko najti učitelja, ki bi znal tudi dobro slovensko govoriti:

Csi gder v-tom kraji za vucsitelae velka potrebsina, geto takse te`zko najti, ki nas szlovenszki jezik gucsijo. (Priatelj, 1875, broj 1, str. 2)

Z izrazom *Szloveni* je Agustič označeval ogrske Slovence (imenuje jih tudi *szlovenszki domorodci med Mürov ino Rabov*) in druge južnoslovanske narode, pri tem pa se ni strinjal z madžarsko oznako *Tot* za ogrskega Slovenca – priporočal je izraz *Vend*:

Hercegovina, Bosnia i Albania szo `ze od nigda törszka dr`zela, nego mesztancsarje szo krcsanszke vör, i szlovenszki jezik gucsecsi narod. (Priatelj, 1875, kazajoči broj, str. 3)

Na veliko blodnoszt ka`ze od odni, ki szo to knigo gotovili, da od nasega kraja sol jezik po szvojom imeni (vend) ne imenüvan, nego tak je pizvano, ka vu Zalavarmegyövi je bilo 3471 szlovenszki (»tot«, pod sterom imenüvanyom sze gornyi szloveni (tot) z-trencszkogavarmogyöva razmijo) i 1958 horveski jezik gucsecsi solarov. (Priatelj, 1875, broj 2, str. 2)

Sicer pa je Agustič opozarjal, da med *naszim szlovenszskim* (prekmurskim knjižnim jezikom) in *szrbszskim* jezikom ni veliko razlik:

V-boj idocsi hercegovinanci eto peszem popevajo. Ta peszem je z-szrbszkoga na nas Szloveszki jezik pripravlena. Szamo nistera recs je drüga v-toj peszmi szrbszkoga jezika i zgovarjanye, ovak je szploj tak kak nase recsi. (Priatelj, 1876, broj 8, str. 3)

Tako predstavljen prekmurski knjižni jezik je v časopisu *Priatelj* v prvih dveh letnikih predvsem sporočanjski in usmerjen na predmet:

V-nasem orszagi tüdi szrbi zvelikim brojom szojo, ki szo sze pred dve szto leti nacci od törszke montre resiti na mogli, kak da szo od szvoje domovine szlobo vzeli i szo na vogrszkaj zemli obrambo iszkali i najšli. Te szrbi szo szi kre szrbszke granice sztan poiszkali i tak szo blizi szvojoj narodnoj rodbini. (Priatelj, 1876, broj 8, str. 1)

4 BESEDILNE VRSTE V ČASOPISU PRIJATEL

V časopisu so zastopane naslednje besedilne vrste: vestičkarske (kratka in razširjena vest, vest v nadaljevanju in naznanila), poročevalske (poročilo in prikaz), portretne (portret, uvodnik) in literarne (črtica, pripovedka, pesem – ljudska in prevedena).

Iz pregleda vidimo, da gre predvsem za literarno-publicistične besedilne vrste, za rabo tistih funkcijskih zvrsti prekmurskega knjižnega jezika torej, ki so bile do Agustičevega časopisa Prijatelj slabo ali pa sploh nerazvite (umetnostni in publicistični jezik). Med literarnimi zvrstmi gre za pripovedke in pesmi, pri publicistiki pa za dokumentarno-zgodovinski prikaz časa in prostora, v katerem je prvi prekmurski časopis izhajal, in za portrete, ki funkcionirajo kot novinarska poročila, jezikovno pa so že na meji med umetnostnim jezikom in publicistiko. V publicističnih sestavkih prevladuje referenčna funkcija sporočil, jezikovno sporočanje je okupirano z vprašanjem kraja, časa in nosilca dogajanja, ki so skupni sporočevalcu in naslovnikom – besedila se trudijo biti enopomenska, jezik je stvaren, besedje pa večinoma stilno nezaznamovano.

5 FRAZEOLOGEMI IN PREGOVORI

V časopisu Prijatelj so opazni nekateri zanimivi primeri iz slovenske prekmurske frazeologije:

Törezi szo 200 jezer szoldakov na poplate posztavili i dönok nikaj nemoro opraviti. (1875, 1, str. 2)

Nadale je v-gucs prineseno bilo, ka navküpni vojni-sereg celo nemski i vogerszko navküpnoszt je pri tom dugovanyi vu nikom ne viditi. (1875, 1, str. 1)

Deca pa tak gori razte, kak kosavi grn. (1876, 1, str. 2)

Vu Zalavarmegyövi vu Porszombati eden 24 let sztar decsko za 10 stüc vina v-tom naj veksem mrazi do teo bosz po ceszti dvakrat szemta so. (1876, 1, str. 8)

Csi Vogrszkiorszag na du'ze nede steo za dojno kravo slü'ziti austriancom, te nedo marali jeli bode nadale vezalo goriabdr'zano ali ne. (1876, 3, str. 3)

V polaj, gorica j 'ze delo tecse, lidje – kak mravle szo zacsnoli szpravlanje, ka naj szí privertivajo, z-kem szí dela trüd odtirajo. (1876, 4, str. 8)

Milana 'zena je v-csakajocsem sztalisi, i zato vendar se mladi Milan zdr'zava med bojnike idti, ar szvoje dete sese viditi. (1876, 8, str. 7)

Zanimivi so tudi stari vremenski pregovori, ki jih najdemo v rubriki *Mali vert* (npr. 1875, 2, str. 8):

Osztro zimo ka'ze, csi szo fticsi vu jeszen tücsni i klün i noge csarne majo. Csi sze je vnogo mela, 'zaloda, scsipka i orehov pripovalo. Csi je gubacs k-Mihalovim szühi. Csi od scsuke getra na pre szo piknzaszte. Csi vu poli malo mis. Csi zavecsá, lizsicsna, vukova i divje-macske vuna jako goszta. Csi gescs lükno z-travovi z bradinyom jako zaphse.

Vnogo sznega ka'ze: csi je jeszen meglaszti. Csi vu zimi ogen erdecsim plamenom gori. Csi lizicze vnogo lajajo.

Na dugo zimo ka'ze: csi mravle vletiviszki mravlinzek na nanoszijo. Csi vu vszeszvetsek meszeci vnogo szrsenov. Cis fticsi zloga blizi hi'zi jesztvino iscsėjo.

Na kratko zimo i na rano szprotoletje ka'ze: csi fticsi, steri vandrajo, do szlednyega mihalsceka osztanejo. Csi 'zerjavje mihalsceka prve dni pridó. Csi vrabli vgojldno rano csirkajo. Csi na vodi 'zivecsi fticsi na mlake odido.

6 BESEDJE

Rubrika *Mali vert* prinaša tudi značilno panonsko besedje. Za pomensko skupino polje, npr.: *pov* (pridelek), *szilje* (žito, zrnje), *'zito* (rž), *jrno 'zito, psenica, jecsmen, ovsz, proszo, hajdina, kukurca* (kuruza), *grah* (fižol), *grajsics* (grah), *lecsa, pseno, mak, kün* (kumina), *erdecsi perpeo* (rdeči poper, mleta paprika), *krumpise, repa* (pesa), *gubacs* (želodova ježica), *detelicsno szemen, fticsko kelje* (belo omelo) ...

Pomenska skupina živali, npr.: *roglata 'zivina, krava, jünec, pisklavi teoci, kony, szvinya, krotki zavci* (domači zajci), *zavci v-poli* (divji zajci), *vcsele, mravle, goszanca, ges, 'zaba, 'zu'zevki, krumpise zapravlas 'zü'zevka* (kolodski hrošč), *krt, szmrcsek, goszanca, roscs* (hrošč) ...

Pomenska skupina sadje, npr.: *szad, grozje, szlive, jabok* ...

Pomenska skupina čas, npr.: *vrejmen, leto, jeszen, zima, protoletje, szvecszen* (januar), *szüsec, mali traven, velki traven, riszalscsek, ivanscsek, jakobescsek, mesnyek, mihalscsek, vszeezvetsek, andrescsek, proszimec* (december).

Taka imena mesecev se pojavljajo v pisni obliki že pri Miklošu Küzmiču (ABC kni'zicza na narodni soul haszek, 1790), le da gre za manjše glasoslovne razlike, npr.: *riszaoscsek, ivanscsek, jakopescsek, mihaoscsek* ..., prav tako pa se že v Küzmičevi zbirki besed najdejo tudi izrazi za naravne pojave, npr.: *de'zd'z, grmlajncza, tocsa, led, szlana, vöter, megla* ..., ali pa denarne enote, npr.: *penezi, raniski* (forint), *krajczar, gros* ...

Zelo zanimivo panonsko besedje se pojavlja v političnem besedišču,¹⁸² kjer je Agustič zapisal veliko novih izrazov, predvsem samostalnikov, ki zaznamujejo mesto dejanja in nosilca lastnosti, npr.: *orszacsko szpravicse* (državni zbor), *orszacsko vertivanye* (gospodarstvo), *orszacski sztroski, dugovany opravlaneye, vagatno dugovanye* (pomembna, važna stvar), *prvo szedsztvo, tanacsivaneye, poszlavci, poszlavcova-kucsá, velikasi, velikasova-kucsá, herceg, erseg, föispani od krala, zapernik, obcsinszko razserjvanye, goripisz, ministerium, miniszter penez* (finančni minister), *miniszter notresznyi dugovany* (notranji minister), *miniszter vucsitelszki, miniszterium sztran, levi stran, pravi sztran,*

¹⁸² V. Jesenšek (1998a) opozarja na ciljno rabo besedja v časopisnih besedilnih vrstah na primeru nemškega besedja v besedilni vrsti *komentar*.

kraleszko pizmo, pravdse-podstava, szabadelvü-part (pozicija v državnem zboru), *pravdeladnoszt, vogerszki bank, samoodavanye* (monopol).

V časopisu Prijatelj najdemo veliko tvorjenk, ki so narejene po načelih panonskega besedotvorja, in sicer z značilnimi prekmurskimi obrazili (npr.: *-ica, -ina, -je, -ec/-ci, -ik, -ak, -el ...*) ali pa so Agustičeve nesistemske novotvorbe, npr.: *napravnica (cukra, szüknye), penez-szpravlalnica; trstovina, okroglina, dr'zina* (služinčad); *brütivje, ogradje, poglavarnikje; poloobdelavci, 'znyeci, mlaci, polszki delavci; slu'zbenik, te'zaki, szoldak; scsitel; mesztancsarji, Hercegovinanci, Hercegovinari, napreplacsar; dacso-poberavnija, zemle-dacsa, zemle-poszesztvi, katasztera-ravnitel, oglejüvacs-okroglina, orszacske i nyiv-nepoti, meszta gde hi'ze sztojio, oratja-zemla, szlednya-vola* (oporoča), *vertov bin, dr'zinska kniga, vert* (gospodar), *kataszter, golombis* (krogla, naboj), *comprnia, csalarija, norüja, dvor, ograd, log, travnik, gorice, pasnik, sors* (usoda), *dohan* (tobak).

7 PISAVA

Pisava je bila najprej madžarska, vendar pa je Agustič že sredi leta 1876 začel razmišljati, da bi v časopisu uvedel *szlovenszki pravipisz*. Spodbujali so ga predvsem bralci iz Štajerske in Medžimurja, ki se jih je urednik tudi oklepjal, saj med ogrskimi Slovenci ni našel dovolj naročnikov. Škoda, da drugi prekmurski časopisi (Kalendar szrca Jezusovoga, Marijin liszt, Novine) niso prevzeli gajice, ki jo je uvedel Agustič, ampak so se vrnili k madžarskemu črkopisu in pri njem vztrajali še v začetku 20. stoletja. Agustič je napovedal novo pisavo v zadnji številki drugega letnika, leta 1877 pa je časopis Prijatelj že izhajal v gajici:

Goszp. X. poleg Radgonye. Nyihovo 'zelenye k-novomi leti miszlim dopuniti. V-tom dugovanyi szam 'ze od vecs kraja opominani bio. Jaz tüdi to miszlim, ka de bogse od vsze szlovenov nücati pravipisz, ar vsze de ji vecs le'ze estelo. (1876, 12)

Z-vecs meszti szmo bili naproseni, naj sze vu Prijateli zdaj 'ze od vsze szlovenszki narodov szlovenszki pravipisz nea. Razlocsek je mali i ke nebi na vajeni bili na te pravipisz, friszko sze ga navesijo. To sze zato vesini, ar sze z-tem Prijatelj bolje razsiri, najmre v Med'zimirji, odkec vszaki meszec vecs napreplacsarov sze glaszi. Zato ka se pravopisz ponacsisa, Prijatelj de na du'ze vören, csi glih szlovenszkim jezikom, szvojoi vognrszkoj domovini i k-szloboscini. (1876, 12, str. 7–8)

8 GLASOSLOVJE

Dolgi naglašeni vokalizem se približuje sistemu slovenskega knjižnega jezika. V časopisu Prijatelj so dolgi samoglasniki dosledno monoftongizirani, prisotni

pa so tudi še nekateri narečni vplivi: *i, ü, u, ê, o, e, ô, ö, r – er*. Refleks za jat (*ei* pri protestantskih in katoliških piscih) je dolgi široki *ê* (*mêszec, pênez, vrêmen, szvét; vrê'ze; namênil*; vendar: *krajda*), vzporedno je tudi etimološki dolgi *o* (*ou* pri protestantskih in katoliških piscih) monoftong (*v-levo roko, log, velkocsa, pobogsanye, sztopiti, poleg*).

Ohranjen je palatalni *n* (*znanye, pitanye, mesnyak, odprenye, zdanyesnyi, nyaga, nyim*), vendar na koncu besede izjemoma tudi otrdi (*ogen*). Palatalni *l* je nedosledno depalataliziran (*Prijatelj-a, kralesztvo, lüdi, pazliv, zadovolen, skodliv*), saj se palatalni zapis najde v besedah, ki imajo tudi palatalni *n*, v soglasniški skupini *blj, mlj* in nedosledno v množinskih oblikah (*povoljenya, na szablja, zemlji, prijateljje, vucsitelje*). Palatalni *r* je izpričan (*vladarje, vövdarjenye, razgovajo*). Vokal *j* prehaja v pripornik in se pred vokali piše kot *dj* (narečnega *dj* ni) ali *g*; kot *g* tudi pred palatalnim *n* (*rodjen, potrdjen, gezdevsi, szkragnyi*). Končni *m* je praviloma ohranjen in le izjemoma prehaja v *n* (*grn*), ustnični zobni *v* pa tudi v izglasju in v zlogu pred nezvenečim soglasnikom ostaja in ne prehaja v *f*. Končni *h* prehaja v *j* (*szploj, dr'zelaj*). Soglasniški sistem v časopisu *Prijatelj* ni doživel veliko sprememb; zanimivo je, da tudi ni preglasa za *c, j, č, ž, š* (*poszlancova kucsa*).

9 OBLIKOSLOVJE

9.1 Samostalniki ženskega spola imajo prepoznavno končnico *-ov* v orodniku ednine (*radosztjov, veseljov, mocsjov, glavov, recsjov, vojskov*); posebnost jezika v časopisu *Prijatelj* je tudi izpuščanje predloga v orodniku (... *ka csi to vesinita, te Syrbio i Csarnogoro szvojov vojszkoc dopunijo. Vnagogkrat szo sze proti posztavili, ka bi teski törszki jarem sinyeka dolivrgli. Hercegovinanci szo szkrita meszta sztreli*). Mestnik množine ima končnico *-aj* (*rokaj, hrambaj, germlencaj*). Orodnik množine *-ami* (*z etimi novinami*).

Samostalniki moškega spola imajo v imenovalniku množine pogosto končnico *-je*, podaljšano osnovo *-ov-* ali pa palatalizirano obliko *-ck-* (*casarje, vertovje, protivnecke*). V mestniku množine se *-h* v končnici *-ah* zamenja z *-j* (*travnikaj, goricaj, ogradaj*).

Samostalniki srednjega spola že v imenovalniku podaljšujejo osnovo z *-n* (*vremen*) in se maskulinizirajo; mestnik ednine se končuje na *-i* (*blagi*), orodnik množine ima končnico *-aj* (*mesztaj*).

9.2 Pridevniška končnica je *-oga* (*dr'zinszkoga, ptühinszkoga, ranyenoga, lepoga*), v spolu, sklonu in številu se pridevniki ujemajo z odnosnicami (*z-lepov belov ko'zo; z-velikov mocsjov; z-vnogih mesztaj; med timi goszti i viszki*

bregaj). Stopnjevanje je z obrazili (*leh'zesi, kracsisi*) in opisno (*naj dragsi, naj lagoji*).

9.3 Iz vrstilnega števnik je nastal zaimenski prislov *prvle*, veliko je zaimenskih prislovov (*nindi, kakoli, kamikoli, kakšikvar, glibar, pokedob, od inda* /pridevnik *indasnye ladanyel, teccas, gda, kak, nikder, nindri*), nekoliko manj pa samostalniških in pridevniških (*z-vüney, napo, teccasz, naravnoč, na hitroma, po potrplivem, spacseno, ocsivestno*).

9.4 Pod vplivom madžarščine se izpušča pomožnik *biti*:

Vszaki poszlanec du'zen na vszakom szedsztvi nazocsi bidti. Meter od klawtra doszta kracsis. Oprven v-bli'znyem logi prvoga zavca sztrelecsi, lovec cstij sztraj i znao csida püksa pocsila, ali zato nikaj ne pravo, da Jo'zefi ne kastigo vzeo.

Prihodnost je lahko izražena s sedanjikom (tudi z obliko *gda + sedanjik*) ali opisno (*biti /bodel + deležnik*):

Szpraviscese ete dni zebrało ono poszlaniksztvo, stero od poglavnika drgimi orszagmi navküp dosztajajocsa dugovanya vözravna. Po pravde dokoncsanoga reda poszlaniksztvo eto leto v-Becsi vküpprijde. (1975, kazajocsi broj, str. 2)

Predszednik miniszter je gvisen steo bidti, ka jeli od nyagovoga sztrana vecsesznoszt na szpraviscsi zadovole bode 'znyagovim odgovorom, steroga v tom tali more dati, zato z-ednim dnevom szvojemi sztrani odgovor napredao i poszlanyi mogo vszaki vöpovedati, jeli k-pogodbi povoli ali ne i steri zdaj povoli pogodbo, ete je z-tem zvezani i szledi, zna bidti v-jeszen, gda pogodba na szpraviscsi v tanacsivanye pride, neszmi proti gucsati ino proti szlavati.

Trostamo sze, ka nemo plavali. (1876, broj 2, str. 7)

Iz predstavljenega gradiva se tudi vidi, da je opisni deležnik na *-l* zapisan z obliko na *-o* (*napredao*), pogosti pa so tudi deležniki in deležja na *-č* in *-ši*, ki so značilni skladenjski zgoščevalci prekmurskega knjižnega jezika:

... po taksem bi ti poterjavasi, na jeszen z-recsjov zvezani bili; vrocsi gucs tako od levoga sztrana 'zelevsi; 'zeli zvezancom proti gucsevs., i gda bi opitan bio, jeli bi on zvolen bio to vcsiniti, ka je v-Berlini nyaga szlisajocsi dokoncsao.

Zanimivo je, da se v časopisu Prijatelj pojavlja tudi oblika na *-vči*, ki je najbrž Agustičev poskus, tvoriti deležje (in tudi deležnik), ki bi izražalo dejanje na meji med pred- in istodobnostjo. Poskus je v prekmurskem jeziku ostal osamljen in spregledan:

Dete szlatko szmrt 'zelevcsi, pilo materne szrca toplo krv. (1875, broj 1, str. 8)

Z-velikov szilov sze ta pacevcsim merjavljivo 'zeno najso. (1875, broj 1, str. 7)

Pod vplivom panonskega kajkavskega prostora je Agustič tvoril tudi glagolske oblike, ki spominjajo na aorist:

Da v-Törszkom orszagi szamo törszke vöre cslovek orszacsako cseszt dobih, drgih kaksoj koki vöre sze szlisih, je tak zavr'zena, ka niti za szvedoka sze neszmi vzeti ... (1875, kazajocsi broj, str. 2)

Ete szlovenszke narode ruszki vladar pomaga, da bi je rad pod szvojo oblaszt dobo i tak szvojo mocs povegsao, ali naj sze to ne z-godih, ovi vladarje jako paszko majo. (1875, str. 2)

Dvojina: (*Namesztniki talianszkoga i francuszkogaorszaga szta povolila, nego anglus zavrno*).

Izpričana je značilna panonska medpona *-no-* (*dvignoti, szejnoti, pelisznoti, zacsnoti*) in panonski tip negacije (*je ne viditi bilo, sze nikaj ne zgodilo imenitnoga, nam je boj ne za haszek*).

Nedoločnik ima končaja *-ti* in *-čti* (*stimati, bidti, pritecsti*).

10 JEZIK

Glede jezika gre v časopisu Prijatelj za tri na videz izključujoče težnje: (1) v prvih dveh letnikih so opazne jezikovne zakonitosti, ki kažejo, da se je Agustič zavestno odločil za tip knjižnega jezika, ki se je že uveljavil pri prekmurskih protestantskih in katoliških piscih; (2) opazen je vdor nekaterih glasoslovno-oblikoslovnih narečnih prvin; (3) prizadevanja za enoten knjižni jezik (približevanje panonski vzhodnoštajerski knjižni različici in prevzemanje t. i. novoslovenščine).

V zadnjih dveh letnikih se je časopis Prijatelj vse bolj zgledoval po jeziku, ki so ga govorili in pisali na slovenskem matičnem ozemlju. Agustič je gotovo začutil, da je nesmiselno gojiti dva tipa slovenskega knjižnega jezika, zato lahko v njegovem časopisu spremljamo postopno zbliževanje dveh knjižnih norm, in sicer preko vzhodnoštajerske knjižne različice. Najprej je začel objavljati dopise v *štajerskom narečji*, nato pa v časopisu že naletimo na poskus pisati v enotnem knjižnem jeziku. Zanimivo je, da je štajersko narečje urednik napovedal (*Prinesemo eto pismo kak je pisano s tala v štajerskom narečji i prosimo poštüvanoga pisatela togo pisma, naj prijetni bodo za slovene prekomüre večkrat kaj pisati.*), medtem ko na enotni slovenski knjižni jezik sploh ni posebej opozoril. Značilno pa je, da prvi članek v časopisu Prijatelj, napisan v novoslovenščini, govori o *vogerskih slovenih*, o prvih prekmurskih tiskanih knjigah in o zgodovini prekmurskega jezika.

Štajersko narečje:

.../ Bistro se drame iz dugogo i pogübnoga spanja naši bratovje vogrski Slovene, počenši hlepe i po zdravoj domačoj, pa krepkoj hrani za düševni žitek; a ta čvrsta hrana

so dobro spisane slovenske knjige. K pametnoj sestavi etakših del pa je trebe razve dotičnih znanosti tüdi do jedra znati narodni guč /.../ (1878, broj 5, str. 18–19)

Slovenski knjižni jezik:

/.../ Čudovito je pa to, da je ravno ona veja slovincov, katera je zdaj skoro najbolje za drugomi zaostala, najprej imela verle pisatelje, kateri so jej dosta knjig za oni čas spisali. Prve knjige vogrskih slovincov so se tiskali v Halli na Saksonskem i sice z vogrskim pravopisom. /.../ Küzmič-ovo pisanje slovinci vnogo čislajo, kaj ti on je pisal dobro, namreč tako kakor so vogrski slovinci v onoj dobi lepo i ne pokvarjeno govorili. /.../ Vogrski slovenski jezik je prav lep i osobito od slovenskih učenih ljudi čislan, kajti oni reko i je tüdi istina da je vogrsko slovensko narečje naj podobnejše staro slovenskemu jeziku. (1878, broj 6, str. 22–23)

Zadnja odlomka kažeta, da je šlo pri poenotenju dveh slovenskih knjižnih norm za naravno jezikovno pot, za prehod osredneslovenskega in prekmurskega knjižnega jezika v enoten skupni knjižni jezik. Zanj je prekmurski knjižni jezik prispeval arhaično izvirnoslovensko podobo. Ko je prišlo do poenotenja na celotnem slovenskem ozemlju, se je Prekmurje moralo odreči značilni panonski jezikovni podobi, to pa je pomenilo, da so se v tiskih odpovedali prekmurskemu knjižnemu jeziku, ki je najkasneje do leta 1914 prešel povsem v narečne okvire.

Podoben razvoj lahko spremljamo tüdi v najpomembnejšem prekmurskem časopisu, v Kleklovih Novinah; oba časopisa tako dokazujeta, da so obstajali vsi pogoji (in so se tüdi uresničili), da se prekmurski knjižni jezik uspešno razvije tüdi v publicistični zvrsti – edina ovira je bil čas, ki konec 19. stoletja dvojni normativnosti slovenskega knjižnega jezika ni bil več naklonjen.

11 SKLEP

V Budimpešti izhajajoči polmesečnik (do 1878 mesečnik) Prijatelj (15. 9. 1875 do 15. 7. 1878) je prvi časopis, ki je bil pisan za Slovence med Muro in Rabo. Jezikovne raziskave kažejo, da gre za prekmurski (knjižni) jezik, in sicer za ohranjanje tiste (knjižne) tradicije, ki je predstavljena v Küzmičevem prevodu Novega Zákona (1771), kot norma in predpis pa je potrjena tüdi v številnih prekmurskih katoliških tiskih prve polovice 19. stoletja.

Čeprav je slovenski knjižni jezik od sredine 19. stoletja enoten (»novoslovensčina«, ki v sebi združuje zakonitosti osrednje- in vzhodnoslovenskega – tj. prekmurskega – knjižnega jezika), pa lahko v časopisu Prijatelj še v sedemdesetih letih 19. stoletja spremljamo poskuse, da bi se prekmurski (knjižni) jezik uveljavil tüdi v publicistiki (ob razvitem cerkvenem in redkejšem posvetnem

slovstvu); žal čas ni bil več naklonjen takim pokrajinskim knjižnim prizadevanjem.

Kljub temu so v časopisu Prijatelj opazno prepoznavne želje, da so različne publicistične besedilne vrste (vesti, novice, poročila) in nekateri literarni prispevki (pesmi, črtice, pripovedke – zlasti prevodi) izraženi s sredstvi prekmurskega knjižnega jezika. Ob monoftongičnem vokalnem sistemu besedila v časopisu ne odstopajo vidno od prekmurske knjižne norme 18. in prve polovice 19. stoletja – gre za prepoznavno nadnarečno jezikovno rabo, ki kaže, da moremo pomakniti prehod prekmurskih tiskov iz knjižnega v narečni okvir na konec 19. stoletja, vsekakor v čas po Agustičevem časopisu Prijatelj, ki je zadnje leto (1878) izhajal že tudi v gajici.

Pisava zemljepisnih imen v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj

0 Uvod

Prvi prekmurski časopis Prijatelj je urejal in izdajal Imre Agustič, prekmurski Vodnik (V. Novak 1940: 188–190). Izhajati je začel 15. 9. 1875 v Budimpešti, in sicer najprej v madžarskem črkopisu, od začetka leta 1877 pa je kot štiri-najst dnevnik že bil tiskan v gajici. Zadnja številka je izšla 15. julija 1879, dva dni pred Agustičevo smrtjo.¹⁸³ *Znanoszt razserjüvájöcse mészecsne novine*, kasneje *slovenske novine*,¹⁸⁴ so bile namenjene *postüvanim szlovenszkim domorodci med Mürov ino Rábov*.¹⁸⁵ Prijatelj je bil v sedemdesetih letih 19. stoletja *jedini v slovenskom jeziku v Buda-Pešti zhajajoči list*, njegov urednik pa se je pohvalil da *more/ml/ po takšem jeziku pisati, šteroga razmijo oni, kem piše/ml/*.

Časopis je bil imel prepoznavno podobo, ki so mu jo določale stalne rubrike po vzoru Novic in Slovenskega naroda. *Domača dugovanja* so prikazovala aktualne politične dogodke v ogrskem delu države, osvetljene zlasti s poročili iz orsačkoga spravišča (ogrskega državnega zbora). Rubrika *Zvenski dugovanji* je prinašala večinoma novice iz južnoslovanskega prostora, v njej pa je prisotnih tudi največ zemljepisnih lastnih imen (vojna s Turki v Bosni in Hercegovini, Črni gori in Srbiji), ki so se razširila predvsem v tretjem letniku, ko je časopis dopolnila rubrika *Dopisi* po vzoru osrednjeslovenskih časopisov, ki jih je Agustič posnemal in iz njih prevzemal novice (Jesenšek 1999a: 327–343).

V časopisu Prijatelj ni zapisanih veliko zemljepisnih lastnih imen, vendar pa so njihove oblike zanimive in drugačne kot v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru 19. stoletja, razlikujejo pa se tudi od vzhodnoštajerskih zemljepisnih imen v Kremplovih Dogodivščinah štajerske zemlje (Jesenšek 2001: 129–139). Prevladujejo zapisi slovenskih prekmurskih in madžarskih naselbinskih

¹⁸³ »Reditel ete novín je že od ništeri tjednov bolezní. Dökeč se ne ozdravi, ete list ne izide.« Prijatelj, 15. julij 1879.

¹⁸⁴ »Edno leto sze je dopunilo, ka szloveszki 'Prijatelj' najoprvm izlazo.«

¹⁸⁵ »Prijatela-a cil je na du'ze tó: nase szlovenszko lüsztvo prevedriti, zgodnyênya szvêta naznánye dati i pôt kázati vszákomi na izobrázênye.«

imen, in sicer podomačena in madžarska imena v madžarski pisavi, slovenska prekmurska imena v madžarski pisavi in (od 1876 naprej) našem latinskem črkopisu, madžarska imena v madžarski pisavi ter prevedena, prirejena in neprevedena zemljepisna lastna imena v madžarskem in našem črkopisu. Med prevzetimi zemljepisnimi imeni jih je največ iz jugovzhodne Evrope in slovanskega okolja (opisi bojev na Balkanu; Hrvaška, Bosna, Hercegovina, Srbija, Bolgarija, Turčija, Rusija), manj pa iz zahodnoevropskih držav, ki so sodelovale v spopadih na Balkanu (Avstro-Ogrska, Francija, Nemčija, Anglija). Delež ostalih imen je zelo nizek, praviloma pa gre za nenaselbinska zemljepisna imena, predvsem za imena celin, držav in vod.

1 PISAVA NASELBINSKIH IMEN

1.1 V časopisu *Prijatelj* so pravila za rabo velike in male začetnice pri pisavi naselbinskih imenih dovolj natančna in so osnova za razmeroma trdno pravopisno normo.

1.1.1 Prva sestavina naselbinskih imen se praviloma piše z veliko začetnico, npr. *Becs, Belgrad, Budapest, Grádec, Lendava, London, Pecs, Rim, Sobota, Trsz, Zagreb; Halle Saksonskem, v Halli Saksonskem, Köves Kalli*.

Izjema je levi prilastek *sveti*, ki je pisan z malo začetnico v slovenski obliki, npr. *sv. Benedek, pri svetem Benedeke*, oz. z veliko, kadar je ohranjen latinski zapis oz. njegova pisna različica, npr. *San Štefan, v San Štefani, Szent Laszlo-Egyhazi*; izjemoma je prilastek tudi izpuščen, npr. *Peterburg, v Peterburgi*.

1.1.2 Posebnost so večbesedna naselbinska imena. Njihovo pisavo je Agustič praviloma poenotil v pravilo, da so vse sestavine naselbinske besedne zveze pisane z veliko začetnico, npr. *Gornja Lendava, Spôdnja Lendava, Mali Cel, Novi Pest, Velke Dolence, Velka Kikinda*.

1.1.2.1 Najbrž gre za tiskarski napaki pri dveh osamljenih primerih, ko sta prvi sestavini pisani z malo začetnico – *na spodnjem Didovci, od Szrêdnye Bisztrice na dolnyo* (Bistrice).

1.1.2.2 Predložne zveze se pišejo s stičnim vezajem, npr. *na Gornjoj-Lendavi, pri Malom-Celi, na Velkoj-Kikindi*; dvodelna madžarska naselbinska imena pa so že v imenovalniški obliki zapisana s stičnim vezajem, npr. *Kassa-Ujfal, Raba-Hidveg*.

Izjema sta le samostalnika *mesto* (madž. *varos*, pisna različica *varas*) in *vas* (dosledno panonska oblika *vesz*), ki imata ob sebi kot levi (ali desni) prilastek

lastno ime, npr. *Debrecen varoš*, *Kassa varaš*, *Keseg varaš*, *Maros-Vásárhely váras*, *Miskolc váras*, *Nürnberg váras*; *Malnaš vesz*, *Vagyocz vesz*, *Doboz vesz*, *vu vészi Málom-Gyarmati*, ali pa pridevnike izpeljane iz samostalniške podstave s priponskima obraziloma *-ski* in *-ov*, npr. *Szlovenszka vesz*, *Sztanova vesz*, *Števenszka vesz*; redko sta namesto madžarske oblike zapisani tudi srbski ali osrednjeslovenski dvojnici *grad* in *meszto*, npr. *Niksics grád*, *Krysavác meszto*.

1.1.2.3 Posebnost pri pisavi velike začetnice je predložna zveza zemljepisnega naselbinskega ali nenaselbinskega imena na začetku povedi – če se piše predlog z vezajem, se velika začetnica prenese na začetek povedi, tj. na predlog, zemljepisno ime pa je pisano z malo, npr. *V-vadarci*, *Z-Krystya*, *Z-moravec*, *Z-trdkove*; *Z-vogerskoga*, toda *Na Zalavármegyöva Söjtör vészi*, *Vu Szegeti*, *Vu Sopronszkom vármegyövi Barannya*.

1.1.3 Tuja naselbinska imena so dosledno slovenjena, če so iz neogrškega prostora, npr. *Berlin*, *Cárigrád*, *Celovec*, *Gradec*, *Karlovec*, *London*, *Pári'z*, *vu Pári'zi* in *Páris*, *v-Párisi*, *Po'zon*, *Rim*, *Rim pape*, *Reka*, *Sziszek*, *Trst*. Opozarjam na nekatere izjeme, in sicer na fonetični zapis nemškega imena, npr. *Salzburg*, *Linc*, ali na hrvaško oz. italijansko pisno različico, npr. *Pula*, *v Polo*; Agustič je rad navajal in razlagal dvojnice oz. različna poimenovanja za naselbinska imena, kar je lepo razvidno iz naslednjega primera:

Törka glávni város Cárigrád, po törskom jeziki Stambul, po vogrskom Konstantinápoly, je klücs Europe i A'zije.

1.1.3.1 Manj znana naselbinska imena so v časopisu Prijatelj dodatno razložena, npr.:

London, glávno mesto Angleškoga kralstva je največje mesto na sveti; v ednom pôleg morja le'zecsem várasí, Szaloniki; Bremerhaven, kre morja le'zecsa nemska brodárska váraš, vu Berlini, v-glávnom várasí Nemskogaországá; na granici le'zecsem Niksics grád; Deligrád, trétje mocsno meszto; Crnegore glávni város je Cettinje.

1.1.3.2 Pri zapisovanju tujih naselbinskih imen se pojavljajo tudi dvojnične besedotvorne in glasoslovne rešitve, npr. *Cárigrád*, *vu Cárigrádi/vu Cáromgrádi*; *Belgrád*, *z Belegagráda/z Belogagráda*; posebnost je tudi ohranjanje neobstojnega samoglasnika v neimenovalniških sklonih, npr. *Alekszinác/Alexinác*, *pri Alekszináci/ob Alekszinácom*; *Krusevác*, *Krusevaca*.

1.1.4 Slovensko (panonske glasoslovne, oblikoslovne in besedotvorne značilnosti) so zapisana tudi vsa naselbinska imena v ogrskem slovenskem (panonskem) prostoru, predložna raba naselbinskih imen na *-ci* pa potrjuje značilno panonsko sklonilo na vprašanje *od kod*, npr. *Böltinci* → *iz Böltinec*, *Büdonci*

→ *od Būdonec, Črenslovci* → *ni'ze Črenslovec, Hodoš, Lendava, Monošter, Moravci* → *z Moravec, Ormosd, Ptűj, Pűconci* → *s Pűconec, Rakicsan, Sobota, Szodisinci* → *iz Szodisinec, Stevanska ves, Strűkovci* → *ni'ze Strűkovec, Szupová, Tisina*; redko tudi slovensko-nemška dvojnica, npr. *Radgona/Radkersburg*.

1.1.5 Za ogrski neslovenski prostor so zapisana izvirna madžarska poimenovanja (*Kecskémet, Lesbenyik vésznica, Nagy-Keres város, Szent Lászlo-Egyhazi, Nyiregyház*), ki so lahko tudi slovenjena (*Kőszeg/Rešeg; Pecsőrovci/Szebestyani; Somboteo, v-Szomboteo, vu Szomboteli*).

1.2 Agustič je dobro poznal vse takrat izhajajoče slovenske tiske, tudi Tržaško Edinost, na kar kaže tudi naslednji zapis:

Od Crnegore vu Trszti izecse szlovenszke novine Edinost v-szlednyem broji eto piso: Viteska Crnagora, stero sze je celo leto izdajsztvo od zidovszkih dűnajszkich lisztov potikalo, zlomila je palico med betezno tőrsko drzavo, csi glih szo vu Carigradi računali na nyeno neprisztranko. (Priatelj, 1876)

Odlomek opozarja na zanimivo prepletanje osrednjeslovenskega in prekmurskega jezika v časopisu *Priatelj*. Agustič je besedilo iz *Edinosti* prevajal v prekmurščino, vendar je prav pri rabi zemljepisnih imen prišlo do zanimivega vnašanja osrednjeslovenskih besednih prvin v prekmurski jezik.

1.2.1 V besedni zvezi *od židovskih dűnajszkich lisztov* je uporabil pridevniško izpeljanko na *-ski* iz zemljepisnega lastnega imena, ki v prekmurskem jeziku ni bila običajna, saj je bil za naselbinsko ime dosledno v rabi izraz *Becs*, medtem ko se je za zemljepisno nenaselbinsko ime, ki zaznamuje tekočo vodo, uporabljal izraz *Dűnaj*, tj. enakopisnico osrednjeslovenskega naselbinskega imena *Dunaj* (glasoslovna različica *ű/u*); tako uvajanje osrednjeslovenske sopomenske dvojnice (*Dunaj, Donava : Becs, Dűnaj*) je prekmurskim bralcem zagotovo povzročalo težave pri razumevanju besedila, na drugi strani pa je to izražalo urednikovo željo po enotnem zapisovanju slovenske (zemljepisne) lastnoimenskosti.

1.2.1.1 Naselbinsko zemljepisno ime za *Dunaj* je v časopisu *Priatelj* praviloma *Becs*, npr. *nasi miniszterje za nister dnih v-Becs odido; vu Becsi szo jáko prōti tomī; z-Becsa, v-Becs, vu Becsi*.

1.2.1.2 Nenaselbinsko zemljepisno ime za tekočo vodo *Donava* je vedno *Dűnaj*, in sicer zapisano kot besedna zveza ob odnosnici *voda*, npr. *voda Dűnaja*, ali samostojno, npr. *Dűnaj, v-Dűnaji* (kje?), *v-Dűnaj* (kam?), *vu Dűnaj, kre Dűnaja; Vag v Dűnaj tecse; v-Parisi, francuski glavni varos, Szajna, od nase Dűnaje mensa voda, polejala i vnogo kvara zrokűvala*.

2 PISAVA NENASELBINSKIH IMEN

2.1 V časopisu Prijatelj so zapisana še nekatera druga zemljepisna imena za tekoče vode, in sicer v besednih zvezah, kjer se desni prilastek kot lastno ime v sklonu (ne)ujema z odnosnico, npr. *Unna voda, kre Tisze vode; Száve voda, prék Timok vodé, prék Morave vodô*, ali pa enobesedna poimenovanja, npr. *Szava, kre Száve, pri Szávi; med Mürov i Rábov, Möra, Raba, Drava, na Unni*.

2.2 Večbesedna nenaselbinska zemljepisna imena, ki zaznamujejo morja, enote držav in pokrajine, so pisane nedosledno skupaj ali narazen ali s stičnim vezajem, npr. *na Čarnommorji, na Koszovompolji; vu Mörszkaj dolini, vu Búdinszkaj goricaj; v Gornye-Austrie veszi*.

2.3 Agustič je pod vplivom osrednjeslovenske norme pri zapisovanju zemljepisnih imen v prekmurski publicistični jezik uvedel tudi samostalnik *dr'zava* (npr. v besedni zvezi *törska dr'zava*) – v prekmurskem jeziku je bila znana le poknjžena madžarska izposojenka *ország*, ki je bila pred tem zapisom (1876) v časopisu Prijatelj sploh edina knjižna beseda v zvezah s pridevniškimi izpeljankami na *-ski* iz zemljepisnih lastnih imen.

2.3.1 Pravopisno je pri tem veljalo pravilo, da so imenovalniške in predložne besedne zveze pisane skupaj, npr. *Angluskiorság, Francuskiorság, Nemszkiorság, Talianskiorság, Ruszkiorság, Szrbrszkiorság, Szrbszkomiorsági, Törszkiorság, Vogrszkiorság; za Francuszkiorság, od Szrbszkoagaország, med Vogrskimországom, na Vogrszkiorság*, narazen pa prilastkovna raba, npr. *Nemskoga orszaga cesar*, in praviloma mestniške (*k Horvatszkom ország*i) in orodniške (*z-Vlaskim országom, z-ptühinszki ország*ov) predložne zveze.

2.3.1.1 Predlog *v* (na vprašanje *kje*) je do uvedbe gajice dosledno pisan s stičnim vezajem, npr. *v-Francuskom ország*i, *v-Törszkom ország*i, (izjemoma skupaj *v-Spanyolszkomország*i), po naliki tudi *v-ptühinszke ország*e (vendar množinski zapis brez vezaja *v zvünki ország*aj, *vnáj vecs zvünsskih ország*aj), oz. brez njega, če je predlog zapisan z glasoslovno različico *vu*, npr. *vu Angluskom ország*i, *vu celom Vogerszkom ország*i, ali če gre izjemoma celo za besedno zvezo z desnim ujemalnim samostalniškim prilastkom (težji primer izpeljave tujega pridevnika s priponskim obrazilom na *-ški* iz samostalnika – prostor *Norvegia*), npr. *vu ország*i *Norvegi*.

2.3.1.2 Posebne rešitve se pojavljajo pri zapisovanju prirednih zloženek, ki so pisane s stičnim prirednim vezajem (nadomešča veznik *in*), npr. *Austria-Vogrszkiorság* – izpeljanke iz teh zloženek so sklonsko pregibne v obeh delih, npr. *Austrie-Vogrszkoagaország*a *poglávartszta miniszter*.

Stični vezaj je nedosledno zapisan tudi na koncu osamosvojenega dela zloženke s samostalnikom *ország*, npr. *Vlaski- i Szrbszkiország*, vendar tudi brez stičnega vezaja, npr. *Grcski i Vlaskiország*, *vu Angloškom i Francuškomsoragi*.

2.3.2 Prepletanje vzhodno- in osrednjeslovenskega besedja in celo stilemov je v zadnjih številkah časopisa Prijatelj pogosto in kaže na urednikovo željo, da se približuje enotni slovenski pravopisni normi. *Angluškiorság* se začenja nadomeščati z *Angleškim kralestvom*.

2.4 Posebnost pri pisavi zemljepisnih nenaselbinskih imen, in sicer držav in pokrajin, je močna tvornost priponskega obrazila *-sko*, ko se pridevnik sprevrča v samostalnik iz besedne zveze, kjer je prvotno še prisotna odnosnica *ország*, npr. *Nemskiország* → *Nemško*, *Vogrszkiország* → *Vogrszko*. Sprva so prisotne naglašene končnice, kasneje pa prevlada dvojnični zapis z nenaglašeni sklonili, npr. *Francuszkiország* → *Francuško* → *Francoska*, *Spanyolszkiország* → *Španyolsko* → *Španjska*, in sicer s prevladujočima tožilniško (na vprašanje *kam*), npr. *v-Francuško*, *na Horvatsko*, *v-Španyolsko*, ali mestniško rabo (na vprašanje *kje*), npr. *na Horvacskom*, *na Nemškom*, *na Ruszkom*, *na Talianskom*, *vu Angliuskom*.

2.4.1 Pri tem prihaja tudi nezanesljivosti pri pisavi velike (praviloma imena držav) in male začetnice (imena pokrajin), npr. *na szlovenszkom/na Gercskom*, *na krajnskom/na Vlaskom*, *z-vogerszkoga/z-Vogrszkoga*, vendar vedno z malo začetnico pri madžarskem črkopisu, npr. *na törszko*, *z törszkoga*, po uvedbi gajice pa nihanje med *od türčije* in *Turčia/Turčija*; enako tudi *Ruszko*, *na Ruszkom*, *z Ruszkoga*. *Austrieorszag* se po letu 1876 začne nadomeščati z osrednjeslovensko besedno zvezo *v dr'zelaj ausztrie*, v zadnjih dveh letnih pa se že uveljavijo zapisi *Austria*, *austrii nede povoli*, *brezi Austrie*, *z-Austrio*, *vu Austrii*.

2.5 Pri besedotvorni podobi za poimenovanja držav in celin je imenovalniško obrazilo *-ija* dobro zastopano v vseh letnikih časopisa, npr. *Szerbia*, *od Szerbie*, *vu Szerbio*, *v Szrbii*, *z-Szerbia* (!); *Dania*; *Bosnia*, *vu Bosnii*, *z-Bosznie* in dvojnica *Boszne*, *z Bosne*; *Albania*, *Austria*, *Aeththiopia*, *India*; *Australija*, *Azia*, *Amerika*, *Europa*, z mestniško predložno rabo *vu Ausztrálii*, *vu A'zii*, *vu Ameriki*, *vu Evropi*, kjer se zdi, da je razlika med odgovoroma na vprašalnici *kam* in *kje* vezana na dvojnični zapis predloga *v/vu*, npr. *v-Europo* (vprašanje *kam*), *vu Evropi* (vprašanje *kje*).

Latinsko končnico *-ia* začne nadomeščati slovenska *-ija* dosledno po uvedbi gajice, npr. *Bolgarszka* → *Bolgaria* → *Bolgarija*; *India* → *Indija*; *Ruszii* → *Rusiji*.

2.6 Glasoslovne nedoslednosti pri pisavi nenaselbinskih zemljepisnih imen so pogoste in se kažejo v dvojničnih zapisih, npr. *vu Hercagovino, kre Hercegovine; Crnagora, Crnegore, Čarnegore*; sicer pa je večbesedno poimenovanje za današnje Črno goro pisano dosledno skupaj, tudi vse predložne zveze in lastno ime kot (levi) prilastek, ki nadomešča pridevnik na *-ski*, npr. *od Čarnegore, vu Crnagori, v-Crnojgori; Crnegore vladar, Crnagore vojska blizi Crnegore granice, Szrbszki i Csarnegore poglavnika*.

2.6.1 Nedosledna je tudi raba velike in male začetnice pri pridevniškem priponskem obrazilu na *-ski*, npr. *z slovenskoga Štajerja / Szlovenszka deca, na cseszkoy zemlji / od Angluskoga vladarsztva, vlaski szoldaki / Europeska vojska, kre Erdelske meje / na kranjski meji, poleg Dalmatinszke granice / kre szrbszke granice, z tišinske fare / v-Pesckoj püspökiji, z Griškega na sztari slovenszki jeziki obrnjeni; ta peszen je z-szrbszka na nas Szlovenszki jeziki pripravlena*. Pri tem izstopajo zanimive besedotvorne rešitve, tj. posamostaljenje, npr. *v grádškoy okrajini* → *grádškanci*, in različne besedotvorne podstave pri tvorbi zemljepisnih imenih, npr. *na Balkan polotoki, na polotoka Balkani, na Balkanszkom polotoki, na Balkanszkom bregi*, z oblikoslovnimi in glasoslovnimi različicami, npr. *na polotoka Balkani, na polotoki Balkana, na polotoki Balkani*.

2.7 Agustič je spoštoval slovenski jezik in se je zavedal, da je prekmurski knjižni jezik del te družine, vendar razvojno samostojen in predvsem arhaičen, saj še ohranja tradicijo stare cerkvene slovanščine.¹⁸⁶ Opozarjal je na pravice prekmurske slovenščine na Madžarskem v primerjavi s položajem slovenskega jezika v nemškem okolju ali slovanskega v ruskem okolju, pri tem pa je na zanimiv način uporabljal tudi malo začetnico pri zapisovanju prebivalcev iz zemljepisnih nenaselbinskih lastnih imen:

Vogrszkországi je ni ednomi lickomi narodi v-országi szvoj materni jezik ne porobo, kak szo to delali nemci i kak dela rusz na polszkom. Prinasz sze szamo to žele, ka poleg szvojoga maternoga jezika naj vszaki zna orszacski jezik tidi. To je na celom szveti tak.

Poimenovanje za prebivalce – *nemc, rusz* – piše z malo začetnico, kar v časopisu Prijatelj ni lapsus, saj gre za posplošeno prevzeto pravilo in je z malo pisano tudi *hercegovinar, törk, boj med szerbom in törkom, zato rusz törka scse s szpraviti; v-onom vremeni szo szrbi i vogri törka sztavili, ka je ne celo Evropo za szvojo meo*. Gre za pravilo, po katerem je Agustič z edninskimi posameznimi prebivalskim imenom naroda, pisanim z malo začetnico, poimenoval člana skupnosti, oz. vrsto bitij, v našem primeru vojakov: *hercegovski vojak*,

¹⁸⁶ »Vogrski slovenski jezik je prav lep i osobito od slovenskih učenih ljudi najboljše čislan, kajti oni reko i je tudi istina da je vogrsko slovensko narečje najpodobnejše staro slovenskemu jeziku.« (Od starih vogrskih slovenskih pisateljih. Prijatelj, 15. marc 1878).

turški vojak, srbski vojak, ruski vojak. Enako je mogoče razložiti tudi redke množinske oblike v besednih zvezah ali povedih, kjer se pomen iz vojaka širi še na druga pomenska polja, npr. *törcci na vogrszkom; szrbe ruszs v boj na rato i on je pomaga z-penezi; z tem crnogorci na törszko švercajo*, pri tem pa je zanimivo, da se mala začetnica prebivalcu enakozvočnega poimenovanja prenese tudi na nanašajoče se zemljepisno lastno ime v zapisani besedni zvezi ali povedi – *törk* pisan z malo začetnico je tudi poimenovanje za pripadnika vere (*törske võre*) in vrstno poimenovanje za grožnjo iz vzhoda (proti *törkom*, za *törke*, od *törkov*, *törski jarem*, *törszko ladanje*).

2.7.1 Pisava z malo začetnico za poimenovanje pripadnikov narodov in narodnosti izpeljanih iz zemljepisnih lastnih, je značilnost časopisa Prijatelj:

Med 262 pápi je bilo talijanov 202, grkov 19, sirkov 6, nemcov 5, afrikanov 3, špajncov 3, dalmatincov 3. Z Angleške je bilo 1, z Portugalijel, z Krete, z Ogleja 1, z Galileje i z Utrehta 1.

2.7.1.1 Prevladuje zapisovanje z malo začetnico, npr. *otomerčan* (Ljutomerčan), *sloveni prekmuri, szloveni, nasim szlovenom, stari sloveni, med'zimurjanci, jugoszloveni, angleš*, vendar pa so prisotne tudi redke dvojnice, npr. *sloven-ci/Slovenci, korošci/Korošci, angleš/Anglus*; take nedoslednosti v pisavi z veliko ali malo začetnico izstopajo v sobesedilu:

Zdaj szo poglavárje v-tom, ka Anglus naj povoli, ka törska dr'zela raztálajo. Csi anglus tó povoli, te törk zopszton boj zacсне.

2.7.2.2 Opozarjam še na posebnosti pri izpeljavi prebivalcev iz zemljepisnega imena *Hercegovina* → *hercegovinanci/Hercegovinanci* in *hercegovinancar; Hercegovinancarje, Hercegovinanci, Hercegovinari; Ausztria* → *Austrianci, austrianska pravica* ter *Crnagora* → *Crnegorec/Crnogorci*, in na glasoslovne spremembe, npr. *angluš* → *angleš, francuš* → *francos*.

2.8 Raba predlogov ob zemljepisnih imenih kaže na zanimive prekmurske predložne rešitve: na vprašanje *kam* se rabi predlog *v* z vezajem, npr. *v-Becs, v-Raguzo, v-Perugio, v-Bulgario*, na vprašanje *kje* pa predlog *vu*, npr. *vu Belgrádi, vu Crnagori, vu Sopronszkom varmegyövi, vu Modinci, vu Monostri*. Izjema je raba tega predloga pri zemljepisnem imenu *Buda-Pest*, kjer se za oba primera uporablja predlog *vu*, npr. *vu Buda-Pesti, vu Buda-Pest, v* z vezajem pa se uporablja pri ob likah *v-Büdino, v-Pesto, v-Pest várasi* ali pa *v-Budapest* (v starejših številkah je zapis z vezajem *Buda-Pest*); spol je najprej moški *Budapest, blizu Budapesta, lüstvo Budapešta*, v zadnjih dveh letnikih pa se že uveljavlja zapis brez vezaja in ženski spol, npr. *Budapešta, v Budapešti*.

3 SKLEP

Agustičev Prijatelj je v publicistiki in pri pisavi zemljepisnih lastnih imen oral ledino v prekmurskem jezikovnem prostoru. Prvič po Košičevih Zgodbah Vogerskoga kralstva se je v nekem prekmurskem besedilu pojavilo večje število novih in do takrat še nezapisanih zemljepisnih imen. Košič se je lahko zgledeval po Krempljih Dogodivščinah, stara zemljepisna imena je glasoslovno prilagajal prekmurskemu jeziku ali je ohranjal celo latinske oblike. Agustič si za slovanski prostor kaj takega ni mogel privoščiti, zato se je odločil za slovenjenje vseh naselbinskih imen in pri tem je bil, kot kaže predstavljeno gradivo, razmeroma uspešen. Postavil je dokaj trdna merila za rabo velike in male začetnice ter za pisavo skupaj in narazen, manj normativen pa je bil pri glasoslovnih, oblikoslovnih in predvsem besedotvornih rešitvah, kjer se čuti omahovanje med knjižno normo in narečjem.

Manj dosleden je bil pri zapisovanju nenaselbinskih imen, saj na osnovi izpisane gradiva iz časopisa Prijatelj ni mogoče določiti normativnega sistema za rabo velike in male začetnice ter pisanja skupaj in narazen. Zapisane rešitve so večinoma naključne, njihova nesistematičnost pa je prevelika in ne omogoča sintetičnega zaključka. Pri tem je potrebno upoštevati, da je Agustič živel v Budimpešti – tam je časopis tudi pisal in izdajal –, kjer je izgubil stik z živim prekmurskim jezikom, zato je v časopisu Prijatelj pogosto ponujal arhaične ali celo umetne jezikovne rešitve, ki med prekmurskimi Slovenci niso bile več žive. To se pozna tudi pri pisavi nenaselbinskih imen.

Slovensko-madžarsko besedno prepletanje v Agustičevem časopisu Prijatelj

Agustičev časopis Prijatelj ima v zgodovini prekmurskega knjižnega jezika posebno mesto – ne samo zato, ker gre za prvi slovenski prekmurski časopis, ki je urednika in izdajatelja postavil ob bok Valentina Vodnika, ampak predvsem zaradi jezika, v katerem je napisan. Gre za poskus uveljavitve prekmurskega knjižnega jezika v publicistiki, tj. edini funkcijski zvrsti, v kateri se *stari slovenski jezik* do takrat še ni uspel potrditi. Pri tem je seveda potrebno upoštevati nekoliko zamudništva v primerjavi z osrednjeslovenskimi Lublanskimi novicami, pa ne veliko, če vemo, da se je prekmurski jezik knjižno potrdil sto petinšestdeset let po Trubarju,¹⁸⁷ Agustič pa je sledil Vodniku po osemindesetih letih in je tako v publicistiki več kot prepolovil zaostanek za osrednjem.

Med obema »prvima poskusoma« kako oblikovati publicistični jezik v osredju in na vzhodu Slovenije je kar precej podobnosti – Vodnik in Agustič sta bila urednika, pisca, prevajalca in tudi tehnična oblikovalca svojih časopisov, naklada časopisov ni bila visoka (Lublanske novice npr. v 100 izvodih, rednih naročnikov je bilo 33), prav tako pa nista bila preveč popularna med bralci –, obstaja pa tudi velika razlika in (strokovna in zgodovinska) krivica – Vodnikov časopis je dobil svoje mesto v zgodovini slovenskega knjižnega jezika¹⁸⁸ (bil je dobro in večkrat raziskan, in sicer z jezikovnega in strokovnega novinarskega vidika), Agustičev publicistični nastop pa ostaja bolj ali manj na obrobju jezikovnega (in strokovnega) zanimanja,¹⁸⁹ čeprav je za razliko od neažurnega

¹⁸⁷ Primož Trubar, Catechismus, 1550; Ferenc Temlin, Mali Katechismus, Halle 1715.

¹⁸⁸ Valentin Vodnik velja za začetnika publicistike na Slovenskem, Lublanske novice pa za prvi v slovenščini izhajajoči časopis (mariborski Slovenski narod, ki je začel izhajati leta 1868 za prvi slovenski dnevnik), čeprav se je novičarstvo začelo verjetno že s Primožem Trubarjem (Newe Zeitungen) ali pa še nekaj let prej s Turškimi glasi. V 14. stoletju so v Nemčiji bile znane Pisemske novice, leta 1707 pa je v Ljubljani začel izhajati (dve leti) prvi tednik (v nemškem jeziku). O Agustičevem Prijatelju se v takih povezavah skoraj ne govori.

¹⁸⁹ O jeziku časopisa Prijatelj so več pisali Vilko Novak (1940: 188–190), Marko Jesenšek (1999a: 327–343; 2000: 167–175; 2004: 179–189; 2004a: 50–59) in Natalija Ulčnik, ki je napisala disertacijo o Agustičevem jeziku (2009), monografijo (2009), objavila pa je tudi več člankov, v katerih analizira Agustičev jezik (2007a: 164–176; 2008: 180–193; 2007: 244–251; 2009b: 150–160; 2009a: 61–71; 2008a: 251–264).

Vodnika objavljaj pomembne in sveže novice iz ogrskega političnega življenja in nemirnega ter v vojno zapletenega Balkana.

1 PRIJATEL IN VPRAŠANJE PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Prekmurskega knjižnega jezika leta 1875, ko je časopis začel izhajati, že dobrih dvajset let formalno ni več bilo – pomlad narodov, ki se je v Avstro-Ogrski sredi 19. stoletja potrdila v izjemni in za kasnejše evropske razmere vizionarni enačbi (*jezikovno vprašanje = politično vprašanje*), je zahtevala poenotenje slovenske knjižne norme in uveljavitev t. i. novoslovenščine na celotnem slovenskem narodnostnem prostoru. Prekmursko slovstvo je sredi 19. stoletja začelo prehajati v narečne okvire, čeprav je pri tem obstajala razlika glede razumevanja jezikovnih razmer med katoliškim in protestantskim krogom.

Prav neodločnost, dvojnost in različnost v jezikovnih pogledih prekmurskih katoliških in protestantskih piscev ter (ne)razumevanje nacionalnega vprašanja in političnih razmer v monarhiji, so pomikale dokončno jezikovno poenotenje v Prekmurju in Porabju na konec prve svetovne vojne vse do priključitve Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju. To je poskušal izkoristiti tudi Imre Agustič, ki je leta 1975 začel izdajati časopis Prijatelj¹⁹⁰ v prekmurskem (knjižnem) jeziku in tako dokazal, da je bil prekmurski jezik sredi 19. stoletja dobro razvit in sposoben za ubesediljenje vseh funkcijskih zvrsti. Zunajjezikovni (delno sociolingvistični) splet okoliščin pa je vplival na to, da so nosilci pisne (in kasneje tudi govorne) kulture sprejeli predpise novoslovenščine in so zaradi poenotenja slovenske knjižne norme začeli opuščati svoj že dobro uveljavljeni knjižni jezik. Politično-upravni razlogi, ki so v 17. stoletju spodbudili nastanek in hiter ter uspešen razvoj prekmurskega knjižnega jezika, so bili sredi 19. stoletja vzrok, da se je prekmurska knjižna produkcija začela umikati v narečne okvirje.

Kardoš, ki je bil po Števanu Kūzmiču sploh glavni in najveljavnejši protestantski pisec od konca prve polovice 19. stoletja (V. Novak 1974: 71), se jezikovni tradiciji svojega predhodnika ni hotel tako enostavno in hitro odpovedati. Njegovo vztrajanje je bilo na prvi pogled celo logično in sprejemljivo, saj je bilo podprto z obsežnim, vsebinsko mnogostranskim in jezikovno ustvarjalnim prevajalskim delom (V. Novak 1974: 71), ki je v prekmurski jezik druge polovice 19. stoletja uvedlo veliko (umetnih) novotvorb in načelo etimološke

¹⁹⁰ Časopis, najprej mesečnik, kasneje štirinajstdnevnik, je začel izhajati v Budimpešti 15. 9. 1875, zadnja številka pa je izšla dva dni pred urednikovo smrtjo 15. 7. 1879, Budimpešta.

pisave, kar je v besedju še bolj povečevalo razliko med njim in katoliškimi pisci. Kardoševe jezikovne, predvsem besedne novosti¹⁹¹ in vztrajanje pri *starem slovenskem jeziku* so na nek način primerljive z levstikovanjem in pretiranim nadomeščanjem vsega neslovenskega v jeziku novoslovenščine – oba, Levstik in Kardoš, sta sprva še imela nekaj somišljenikov in posnemovalcev, kasneje pa sta postala ujetnika svojega početja, osamelca purista, ki jima sodobniki niso mogli ali hoteli slediti.

2 AGUSTIČ IN OBLIKOVANJE PREKMURSKEGA PUBLICISTIČNEGA IZRAZJA

Zdi se, da je Kardoševo oddaljevanje od jezikovne tradicije predhodnikov bilo blizu tudi Agustiču, ki je v Budimpešti izgubil stik z živim prekmurski jezikom. Katoliški pisci so se zavestno odločili za novoslovenščino in tako so mu ostali številni Kardoševi prevodi edini vir sodobne knjižne prekmurščine, njegove novotvorbe pa vzgled, kako si pomagati pri tvorbi novega besedja, ki ga je potreboval pri živahno urejanem Prijatelju. Prekmursko besedišče seveda ni bilo skromno. O tem nas prepričujejo na eni strani prevodi Nouvega Zákona, evangelijev in drugih cerkvenih besedil, tudi pesmaric, na drugi strani pa zanimiva posvetna produkcija na čelu z izjemnim Košičevim delom Zobrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rabov, ki je jezikovno in stilistično doseglo in celo presegló Slomškovo predlogo Blaže ino Nežica v nedeljski šoli,¹⁹² ali pa npr. bogata in izvirna prekmurska slovnična terminologija pri Košiču in Kardošu. Manjkalo pa je publicistično izrazje. Agustič se je tega dobro zavedal, saj je bil pred izdajanjem svojega časopisa nekaj časa tudi madžarski vojni dopisnik iz Dalmacije, tako da mu načeli aktualnosti in ažurnosti, ki zahtevata ob dobrem besednem zakladu tudi sposobnost tvorjenja neologizmov in dober jezikovni posluš, nista bili tuji. Kardošev vzgled in madžarske jezikovne izkušnje so mu še kako koristile, ko je v svojem časopisu iskal primerne izraze za predmetnost, ki v prekmurskem jeziku do takrat še ni bila ubesedena. Čeprav je Prijatela urejal in izdajal v Budimpešti, prvi prekmurski časopis, presenetljivo, ni madžarsko kalkiran. Zdi se, da je Agustič glede besedja sprva sledil Kardoševemu zgledu, kasneje, ko je spregledal njegovo napačno odločitev in ga je spoznal za jezikovnega samohodca in osamelca, pa je v

¹⁹¹ Novak (1974: 71) opozarja npr. na naslednje Kardoševe neologizme: *istinost, nástaj, obládavnik, oznanenje, poselnik, právdo-spunenje, samnost, sprhlivost, velkost, veselnik, zgájana* in etimološko pisavo: *bidti, isčete, králevstvo, krstšanski, nevsühšena, rodstvo, srdci, vboge* itd.

¹⁹² Prim. razprave v zborniku *Košič in njegov čas : zbornik razprav o Jožefu Košiču*. Budimpešta: Košičev sklad, 1994, tudi moj članek Primeri jezikovnega strnjanja pri Jožefu Košiču (Jesenšek 1994a: 171–186).

svojem časopisu madžarski črkopis nadomestil s slovenico in se začel vse bolj približevati knjižni slovenščini. Tako je sicer potrdil publicistični prekmurski jezik, hkrati pa ga je postopoma peljal tudi v okvire skupne novoslovenščine.

3 SLOVENSKO, MADŽARSKO IN NEMŠKO IZRAZJE V ČASOPISU PRIJATEL

Ko danes vrednotimo in analiziramo Agustičev jezik, se zdi prav neverjetno, kako malo prevzetih madžarskih besed, pisno in glasovno prilagojenih ali tujk, je zapisanih na straneh Prijatelja. Podobnost s Kardošem in Levstikom je kot na dlani – prekmurski jezik je v časopisu zavestno nadnarečno, knjižno določen, včasih kar izumetničen, tako da sta že do meja prepoznavnosti privedeni načeli jezikovne jasnosti in enotnosti. Zdi se, da gre že za umetni jezik – puristično prečiščen, saj so iz besedišča umaknjeni skoraj vsi madžarizmi in kajkavizmi –, ki je sicer po besedju in oblikah značilno slovensko prekmurski, vendar odmaknjen od tradicionalne norme (in verjetno tudi živega govora tistega časa) in zato slabo razumljen in moteč. O tem nas prepričujejo nenehne urednikove prošnje, naj se bralci naročijo na časopis Prijatelj. Kardoševa pot, na katero se je Agustič podal v želji, da povzdigne prekmurski publicistični jezik na raven omikanega jezika, je bila slepa ulica. Jezik je sicer usposobil za publicistično pisanje, vendar pa je v prirejanju in kovanju novih besed ter ponesrečenih pravopisnih in slovničnih pravil vse preveč odstopal od prekmurske jezikovne tradicije (kardoševanje!), pri tem pa se ni odločil za Košičevo izkušnjo in prevzemanje iz bližnjih panonskih jezikovnih različic (slovenske vzhodne štajerščine in hrvaške kajkavščine). Ali je bil prav jezik vzrok, da je imel Agustič (pre)malo naročnikov za svoj časopis? Verjetno, saj je sicer redno izhajal in je bil moderno urejan, predvsem pa je upošteval načelo univerzalnosti, tako da je bil vsebinsko razgiban (Jesenšek 1999a) in bi lahko po tej strani zadovoljeval potrebe različnih bralcev:

V etom kratkom vremeni Prijatelj /.../ vnoгим je volo pribüdo na stenyę; ki szo dote komaj nekaj zacsüli vu domovini i na szveti nahajajocse prigodbe, prilika sze nyim z-tem od vszakojacskoga zgodjenya vecs i vecs zazvediti toga ne pozableno bilo spoznavatibilo vsze ono /.../

Zanimivo je, da časopis ni uspel privabiti bralcev s svojo dokaj prepoznavno slovensko držo in odmikom od uradnih madžarskih krogov, ki so spodbujali in financirali Kardoša, da je vztrajal v (knjižni) prekmurščini, kasneje prav od njih preimenovani v vendski jezik. Nenavadno je, da uradna politika v Budimpešti ni znala ali hotela ali mogla (Agustičeva drža se lepo kaže v naslednjem navedku: »*Prijatelj nikomi ne podvr'zen. Nikomi sze ne poni'záva, nego bráni cslovecsánsztva dugovánj pravico.*«) izkoristiti publicitete Prijatelja, ki bi jo

lahko usmerila v madžarizacijo Slovencev v Ogrski s pomočjo slovenskega časopisa. Javne objave v prekmurskem jeziku bi informacijsko zelo enostavno dosegle slovenske bralce v Prekmurju, z najbrž ne previsokimi stroški pa bi se publiciteta in razširjenost ter s tem tudi vpliv Prijatela močno povečal. Jezik, prekmurska slovenščina v Agustičevem časopisu, bi lahko postal temeljni informacijski in madžarizacijski medij.

Agustič ni bil naklonjen madžarizaciji in najbrž tudi ni iskal podpore na madžarski strani, pa tudi politikanstva in spodbujanja nacionalnih sporov v njegovem časopisu ni zaslediti, čeprav je na straneh Prijatela objavil npr. Slovensko pesem:

*Nikaj nêga lepšega,
Niti veselešega,
Nego prijáteli,
Steri so na sveti
vkúp 'ziveli.*

*Primi brátýe kupico.
I vözpij na zdravico,
Bog zná či k leti
Bodemo na sveti –
vkúp 'ziveli.*

Svoje rojake, prekmurske Slovence, je imenoval Slovenc (ne Vende in ne Tote!), kar je npr. lepo razvidno iz odlomka, v katerem je tudi zanimiv podatek o sobivanju slovenskih in hrvaških prebivalcev na Ogrskem in o številu njihovih otrok, ki so se šolali v slovenskih ali hrvaških šolah. Odlomek kaže na dejanski status prekmurskega jezika (vsaj v času izhajanja Prijatela) v prekmurskem delu ogrske monarhije, ko slovenski prekmurski jezik ni bil niti prezrt niti zatiran, saj je bil uporabljan v vseh funkcijskih zvrsteh jezika, nazadnje tudi v publicistiki, in v šoli:

Na veliko blódnoszt ka'ze od oni, ki szo tó knigo gotovili, da od nasega krája šól jezik po szvojom iméni (vend) nêimenüvan, nego tak je pizzano, ka vu Vasvármegyövi je biló 3471 szlovenszki (»tot«, pod sterom imenüvannyom sze gornyi szloveni z-trencsénszko-gavármogyöva razmijo) i 6089 horvacki solárov. Vu Zalavarmegyövi 870 szlovenszki (tot) i 6089 horvacki solárov. Nadale, ka sze Vasvármegyövi vu 13 soláj po szlovenszkom (»vend«, eti je prav imenüvano) jeziki vcsénye dr'zi.

Glede jezika je Agustič poskušal biti realen in si ni želel zamer ali celo sporov z madžarsko oblastjo. Odločno je zavračal dvojezičje v prekmurskem ogrskem delu monarhije in je spodbujal prekmurske Slovence k dvojezičnosti, ki je na stiku slovenske in madžarske jezikovne in narodnostne skupnosti povsem naravna in edino sprejemljiva rešitev. Jasno je zapisal, da se je potrebno na Ogrskem učiti madžarščine kot uradnega in večinskega jezika, tako učenje pa je tudi sam spodbujal, saj je leta 1876 izdal učbenik Navuk vogerskoga jezika za začetnike, s katerim se je v časopisu Prijatelj branil pred tistimi, ki so ga napadali in mu očitali protimadžarsko držo:

Pa csí sze tê laulaske tak dobre vögre dr'zijo, za koj szone 'ze dávnó tákso solszko knigo pizzáli, z-steré bi sze nasa szlovenszka deca vogrszki návcsila? Razpocste sze

od csemérov hüdovolni: jaz szam piszo tákso knigo, tam szo v-solaj i z-ete knige sze zdaj Szlovenszka deca vogrszki vcsí.

Agustič je bil prepričan, da prekmurski jezik ni omejen samo na zasebno in neformalno rabo, ampak njegova jezikovna zmožnost omogoča celostno komunikacijo slovenske skupnosti v ogrski državi. Tistim, ki so mu očitali, da je v svojem časopisu sovražno razpoložen do madžarske domovine, je odgovoril:

Vrokaj máte Prijatel-a 15-szet brojov, jeli jeszte v-ednom broji kaj tásega, ka bi vász prôti vogrszkoj domovini dra'zd'o. Vszáki lehko poglédne. Ne vídi sze tém hüdovalcom, ka szlovenszki pisem vam. Kak pa te, csi nase lüsztvo drügi jezik nerazmi, scéjo tê, ka bi sze znanoszt med nasimi szloveni razsürjávalo? Nasim szlovenom né szlobodno, po njihovom maternom jeziki zvediti zgodjenja szveta? Ki tak prôti gucsijo Prijatel-i, tê szo protivniczke nasim szlovenom.

Do neupravičene kritike na račun slovenskega prekmurskega jezika je bil oster in odločen:

Vi, ki szamo simfati znáte, za naso szlovenszko lüsztvo sze pa neszkrbite, szte nê drügo vrédni, kak zavr'zeni biti. Komi sze tê pláses pripraví, naj ga li noszi.

Na svojo in Prijatelovo neodvisnost pa je opozoril neposredno in odločno:

Prijatel de na du'ze szvekloscso razsürjávo. Szloboszcscino, praviczp, postenjë bode glászo nadale /.../ Na szloboscino je szamovucsen národ zreli. V-etom deli je delaven te'zak Prijatel za vász szlovene.

Po tako zapisanem se seveda ne moremo čuditi, da na straneh Agustičevega Prijatelja zelo redko naletimo na madžarsko jezikovno vnašanje. Madžarizmov ni veliko, še največ kalkov je v poročilih iz državnega zbora in pri spremljanju političnega življenja v Budimpešti, tj. pri ubesedovanju t. i. nove predmetnosti, ki Slovincem v Porabju nikoli ni bila blizu in se zanj praviloma tudi niso zanimali. Agustič se enostavno ni mogel izogniti madžarskim izrazom, ki so se nanašali na državno ureditev in delitev oblasti. Bil je edini slovenski prekmurski »kritični medijski posameznik«, zavezan tudi jezikovno izraženi strokovni natančnosti in vsebinski ustreznosti, prav s pomočjo izbranih madžarizmov pa je njegovo sporočanje pridobilo natančnost in nedvoumnost. Vključevanje madžarskega javnega, političnega ter vojaškega izrazja in poimenovanja v slovensko publicistično besedišče je bilo v Prijatelju zelo skrbno premišljeno, saj je šlo za besedje, ki poimenuje najbolj dinamično področje takratnega javnega življenja v ogrskem delu monarhije: *batorErsek* (srečen škof), *érsek* (škof), *föispani* (nadžupan), *glombi*š (krogla), *hajovje* (ladje), *hatara* (meja), *kalpag*, (pokrivalo za glavo), *kêp* (prispodoba, slika), *kotriga*, *mertük*, *ország*, *penez*, *peldo deti* (dati vzgled), *püspök*, *szabadelvü-part* (svobodomiselna stranka), *sors* (usoda), *tanács*, *tanácsivanye* (izpeljanka iz madžarščine s slovenskim priponskim obrazilom), *vama*, *varas*, *varmegyövi*, *vojni-sereg*. V večbesednih

poimenovanjih je ena izmed sestavin že slovenska: *orszácsko szpráviscse, orszácska kucsa, orszácsko ravnanje, novi i sztari mertüki*.

Načelo ažurnosti mu je mnogokrat onemogočalo premislek in odločitev o hitri tvorbi novih prekmurskih izrazov, če pa je imel čas, je madžarski besedi poskušal poiskati prekmursko pomensko ustreznico, največkrat neologizem,¹⁹³ ki ga je v besedilu označil z zvezdico (*), v opombi pod črto pa prevedel z ustreznim madžarskim (in nemškim) izrazom: **dacso-poberávnija = adószedó, *napravnica = gyár = Fabrik, *nastop = fokozat, *péne szprávlanica = Takarék-pénztár, *ponizlávas = kegyenc, vagy adóhivatal = Steuer Amt, *vam = Zoll, *vleka = uszály = Schlepp, *zákonszki, zákon = szövetség*. Na Agustičevo previdnost pri rabi madžarskih izrazov kaže njegova želja za oblikovanje slovenske politične terminologije – njegove novotvorbe so na straneh Prijatelja postopoma začele nadomeščati madžarske ustreznice: *poszlavci, poszlavczova-kucsa, szedsztvo, velikásova kucsa*. Posebnost so tudi v oklepaju razložene že prevzete besede v madžarščini, npr.: *'zidovszki rabbinar (pop), od orszácskoga szprávisca zebrano poszlankisztvo (delegácia) tanácsivanye*.

Nekaj je tudi germanizmov, ki pa so vezani na poimenovanje vsakdanje predmetnosti. Praviloma se ne pojavljajo v poročilih iz političnih krogov in ne učinkujejo kot tujke, ampak so bile med Slovenci na ogrskem v drugi polovici 19. stoletja del splošnega besedišča: *cajt, fal* (poceni), *farba, fertal, frisko, gratati, gvant, glihnost, lagev* (sod), *mestrice, nücati, ranta, štük, trücati, vancar* (viničar).

Sicer pa je besedje, ki je vezano na vsakdanje življenje in predmetnost, ki je prekmurske Slovence obdajala skozi stoletja, izrazito slovensko, panonsko. Tako je npr. poimenovanje obdajajoče narave: *gorice: grozje, most, rogosz, tropin, trsztovina, trsztje, vino, bratva, goricz-vertovje, trsztje; log: gubacs, szkorja, 'zer, pasa, kosztanj, malina, gruske, jabuke, szlive; ograda: zelenyáva, szad, mak, kün* (kumina), *rdeči prpeo* (poper), *grah* (fižol), *grájsics, jeszte, tráve-pôv, szajenjé, pôvanje, polevanje, merkanje, branyé, szemen, szadika; orata-zemla: oránye, okápanye, doli i notrisprávlanye, mlatitev, pregatni i peski te'zaki; travnikaj: logovje, gorice, pašnik, szenó, ôtava, pase nuc, kosittev; 'zito: pszenicza, kukorcza, proszo, hujdina, jecsmen, ovesz, pseno* (ophano zrnje prosa, ajde, ječmena), *lecsa, konopleno szeme, lenovo szeme; vcsele: dvercza, jarp, kos, med, med-bratev, roj, vcselar, vinják* (čebelnjak). Madžarizmov v teh predmetnih skupinah (skoraj) ni, izjeme so redke, npr.: *gubacsov pôv* (želodova ježica; madž.: gubacs), *akóv* (vedro, mera za sode; madž.: akó), saj je Agustič za novo strokovno poimenovanje raje poiskal/tvoril slovenski

¹⁹³ O teoriji nastajanja neologizmov v nemškem prostoru prim. V. Jesenšek (1998).

izraz, ki ga je, če je bilo potrebno, tudi natančno opisal v opombi pod črto, npr.: *trsztna-vü – *Ki v-zdajnyesnem vremeni sz-tühinszkiga meszta trsztje scsé küpiti, more paszko meti, ar vnogih mesztaj na trsztovoj korenyê mali sztvári szojo, korenyê razgrzêjo i potom trszt pohvêne. To je po iméni trszna-vüs, stera vnogo kvára zroküje i dosztih mesztaj cêlabregov goric zapravila.* Značilno madžarsko pa ostaja ves čas zapisovanje lastnih imen, tj. postavljanje imena za priimek: *Tisza Kalman, Deak Ferenc, Sennyei Pavel*, čeprav je prvotno madžarski črkopis, prilagojen seveda prekmurskemu glasoslovnemu sestavu, v kasnejših letnikih zamenjal s slovenico.

4 ZAKLJUČEK

Kljub očitnim prizadevanjem za rabo slovenskih prekmurskih besed in strokovnih izrazov (izjema je deloma le politično izrazje in poimenovanje) pa je Agustičev publicistični jezik v časopisu Prijatelj drugačen od tradicionalnega prekmurskega knjižnega jezika 18. in prve polovice 19. stoletja. Izstopa predvsem po besedju, ki ob redkih madžarizmih in germanizmih dopolnjuje tradicionalno prekmursko besedišče predvsem z novim političnim izrazjem in poimenovanjem, ki ga prekmurski knjižni besedni zaklad do Agustiča ni poznal. Zaradi poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja se tako novo besedje ni več moglo ustaliti v knjižni rabi, narečje pa za tovrstno sprejemanje ni bilo odprto. Prekmursko tvorjenje novih besed in iskanje ustreznih terminologije je tako ostalo na izhodiščih, ki so jih začrtali Košič, Kardoš in Agustič.

Tradicionalnost in modernost prekmurskih oglaševalskih besedil

1 SODOBNO V PREKMURSKEM PUBLICISTIČNEM JEZIKU 20. STOLETJA

Publicistični jezik se je v Prekmurju začel razvijati šele proti koncu 19. stoletja, torej v času, ko je katoliška stran že sprejela enoten slovenski jezik. Pričakovali bi, da so zato prvi prekmurski časopisi izhajali v poenotenem slovenskem knjižnem jeziku, vendar ni bilo tako. Publicistični jezik je prehodil enako pot kot vse ostale zvrsti, tj. od začetkov v prekmurskem jeziku do razmeroma hitrega poenotenja knjižne norme. Jezikovno zamudništvo v publicistiki ni bilo moteče, saj je bil v zelo kratkem času na enem mestu kot povzetek prikazan (stoletni) razvoj prekmurskega knjižnega jezika,¹⁹⁴ njegovo približevanje, soočanje in medsebojno oplajanje z osrednjeslovensko jezikovno različico, nato pa poenotenje slovenskega jezika in prehod prekmurskega pisnega ustvarjanja v pokrajinske narečne okvire, ki predstavljajo v tistem času zanimiv standard jezikovnega regionalizma, poenotena knjižna norma pa t. i. moderno v slovenskem knjižnem jeziku druge polovice 19. stoletja.

Prehod prekmurske knjižne norme v narečne okvire¹⁹⁵ lahko spremljamo v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj (Jesenšek 1999a), v dvajsetem stoletju pa v Marijinem listu, Kalendarju srca Jezusovega in Novinah (Jesenšek 2000a), kjer je bila v prvih številkah ali letnikih dosledno ohranjana knjižna prekmurska jezikovna tradicija iz Küzmičevih časov, nato pa je sledilo primerjalno soočanje z novoslovenščino, tako da so se pojavljali sestavki, napisani v eni in drugi normi (ali je šlo celo za prepletanje obeh norm v posameznih

¹⁹⁴ Prekmurski tiski 18. in 19. stoletja so pisani v knjižnem jeziku, ki se je skoraj dvesto let uporabljal sočasno z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom (Orožen 1996a, Jesenšek 1998a, 1999a, 2000a, 2003). Izjema je prekmurski publicistični jezik, ki se je potrdil šele leta 1875, uveljavil in razširil pa v 20. stoletju, predvsem do konca prve svetovne vojne (Jesenšek 2000a: 168).

¹⁹⁵ V Kalendarju szreza Jezusovoga, Marijinem listu in Novinah lahko vse do prve svetovne vojne spremljamo poskuse, da bi se prekmurski (knjižni) jezik uveljavil tudi v publicistiki, in sicer ob že razvitem cerkvenem in redkejšem posvetnem slovstvu. Gre za prepoznavno nadnarečno jezikovno rabo, ki kaže, da moremo pomakniti prehod prekmurskih tiskov iz knjižnega v narečni okvir v prvo polovico 20. stoletja.

člankih; pomembno posredniško vlogo je pri tem opravila vzhodnoštajerska jezikovna različica); po kratkem a intenzivnem prepletanju se je nato tudi v prekmurskih tiskih uveljavila enotna slovenska knjižna norma, ki je po letu 1920 v Prekmurju pomenila vsaj tako veliko novost, kot oblikovanje prekmurskega knjižnega jezika v 18. stoletju. Pomembno pri tem je spoznanje, da ob priključitvi Prekmurja matičnemu slovenskemu prostoru ni šlo za jezikovno asimilacijo, ampak za poenotenje slovenske knjižne norme, do katerega je formalno prišlo že sredi 19. stoletja, le da je bilo v Prekmurju za to potrebno več časa. Arhaična knjižna prekmurščina se je dokončno umaknila na jezikovno obrobje in zelo hitro izgubila tudi status pokrajinskega knjižnega jezika, saj je v pisnem sporočanju skoraj izginila (izjema so zadnji letniki Kalendara, konec tridesetih let in med drugo svetovno vojno), s tem pa se je razrešilo tudi vprašanje jezikovnega partikularizma, ki bi ga ohranjanje dvojne pisne norme v Prekmurju zagotovo odprlo.

Opisane spremembe v prekmurskem jeziku pomenijo dve pomembni jezikovni novosti: moderno v jeziku 20. stoletja je postalo (1) nadomeščanje arhaičnega prekmurskega s slovenskim knjižnim jezikom ter uvedba le-tega v šolah in (2) oblikovanje pokrajinskega prekmurskega pogovornega jezika. Zaton posebnega prekmurskega knjižnega jezika je bil tako dokončen, saj živi jezik pokrajine, čeprav tudi nadnarečni, ni izhajal iz arhaične tradicije prekmurskega knjižnega jezika, predvsem pa ni sledil normativnim predpisom, določenim v 18. stoletju. Poenotenje je bilo postopno in nenasilno, trajajoče sicer več kot pol stoletja, vendar se je prav zato uspešno izognilo vsem jezikovnim skrajnostim. V času, ko je bila jezikovna enotnost Slovencev pogoj za nacionalno združitev (jezikovno vprašanje je bilo izenačeno s političnim že sredi 19. stoletja), je postopno jezikovno poenotenje omogočilo v Prekmurju najti glede jezikovnega vprašanja pravo mero med jezikovnim zapiranjem in odprtostjo, tj. kompromis med jezikovno privrženostjo tradiciji in pravim jezikovnim čutom. Take jezikovne spremembe lahko spremljamo tudi v jeziku prekmurskih oglasov, kjer je prehod iz prekmurske v enotno slovensko knjižno normo zelo intenziven, saj mu lahko sledimo v zelo kratkem obdobju na začetku 20. stoletja, ko se prvič pojavijo v Kalendarju.

2 PREKMURSKI OGLASI V KALENDARJU (1904–1943)

Za prve prekmurske oglase v Kalendarju je značilno, da se pojavljajo na enem mestu, in sicer na koncu koledarja. Leta 1904 prevladujejo praviloma oblikovno nezanimivi (nemoderni) celostranski oglasi, napol literarne vrste z dolgimi opisi in skromno izrabo različnih tiskarskih možnosti – komaj opazno

izkoriščanje različnih oblik in velikosti črk, npr. poudarjanje sporočilno najpomembnejših delov besedila z odebeljenim tiskom, izraba velikih tiskanih črk in različnih velikosti pisave.

2.1 *Edno pogovárjanje* – prvi celostranski oglas v Kalendarju

2.1.1 Poglejmo si prvi prekmurski oglas, ki se je pojavil v Kalendarju leta 1904. Oglas, bolj reklamni zapis, je oblikovno še neprepoznaven in po zunanji zgradbi podoben literarnim ali publicističnim besedilnim vrstam. Reklama je naslovljena kot literarno besedilo – *Edno pogovárjanje* napoveduje dialog. Na videz gre res za zapis pogovora med dvema kmetoma, vendar pa le-ta pridobiva drug, tj. reklamni pomen, ki ga naslovnik spoznava, ko sprejema sporočilo. V izhodiščnem položaju tega še ni čutiti, saj tretjeosebni pripovedovalec enopomensko napoveduje pogovor: *Ne dugo, ka szam príliko meo dvá kmeta poszlušati, kak szta szí nikaj pogucsávala /.../* Sprva se zdi, da gre za literarno besedilo. V nadaljevanju je vendar začutiti, da ima »pripovedovalec« še dodatne namene, saj besedna zveza *na navuk vszeh* prikrito napoveduje besedilo, ki želi pridobivati s prepričevanjem:

/.../ pa sze mi je tak povido té gucs, ka szam sze vcsaszi odlocso, ka to tú popisem na návuk vszeh, kí do to esteli, ár je recs zaisztino szpomínanja vredna.

Uvodu sledi napoved dialoga *Csújte njidva gucs*, ki je sprva še zelo podoben literarnemu ali vsaj splošnosporazumevalnemu pogovoru (o vsakdanjih stvareh med kmeti). Zanimanje v navidez nezahtevnem pogovoru o vsakdanjih stvareh pritegne jezikovna aktualizacija, tj. nenavadna besedna zveza v povedi *Pred szejádbo szam, pa bi szí rad malo narejenoga gnoja kúpo*, ki postane ob sogovornikovem vprašanju *Narejeni gnoj? Ka pa to za sztvár?* središče naslovnikovega zanimanja. Jezikovno sporočanje se osredini na novo besedno zvezo *narejeni gnoj*. Verjetno je bila to novotvorba, ki jo je pripovedovalec prenesel v prekmurski jezik iz slovenskega knjižnega okolja (na to opozarja osrednjeslovenska pridevniška končnica *-oga* namesto prekmurske *-ega*), okoli nje pa nato gradi nadaljnji pogovor. »Objektivni« pripovedovalec se v dialogu poistoveti z glavno osebo Petrom (usmerja pa tudi Pavlova vprašanja) in naslovniku (le navidezno je poistoveten s Pavlom) podtakne dialog, v katerem ga izrazito reklamno prepričuje, da je nakup umetnega gnoja dobra odločitev. Pripovedovalčevo vrednotenje je čedalje bolj opazno in njegova vplivajnska vloga na Pavla (posredno pa na naslovnika) je očitna. Od tu naprej je besedilo odkrito reklamno, čeprav njegova zunanja zgradba to še vedno zakriva.

Sledi navidezno presenečenje, ko izrazito subjektivni pripovedovalec uvede v dialog psihološki moment *Pa ga ti ne poznas?*, ki učinkovito stopnjuje

Edno pogovárjanje.

Ne dugo, ka szam prlíko meo dvá kmeta posztlúsati, kak szta szí nikaj pogucsávala, pa sze mi je tak povido té gucs, ka szam sze vcsaszí odlocso, ka to tú popísem na návuk vszeh, kí do to csteli, ár je recs zaisztino szpománanja vredna. Cstíte njídva gucs :

Peter : Bog daj nam dobro, *Paveo* !

Paveo : Bog daj ! Kama, kama ?

Peter : Vu meszto korácsam.

Paveo : Pa szlobodno zvedím zakaj ?

Peter : Zakaj pa ne ? Pred szejádbov szam, pa bi szí rad malo narejenoga gnoja kúpo.

Paveo : Narejeni gnoj ? Ka pa to za sztvár ?

Peter : Pa ga tí ne poznas ? Jesz szam tí ne krív ; Bog ga blagoszlovi, kí ga je zmiszlo — jesz ga zaisztino rad mám.

Paveo : Na, na ! Pa bi to zaisztino tak dobro blágo bilo ?

Peter : Dobro ? 200 kíl szam ga preminocso jeszén raztoro po ednom orali zemlé, pa szam 400 kíl vcs psenicze dobo tam, kak sto stécs drúgi, csi lí ka szame dobre véрте mám okoli szebé.

Paveo : Oh bata negda, jesz bom ga pa túdí probao. Ja líki kaksega bi pa kúpo ?

Peter : Do zdaj szam jesz dvojeqa rabio : práve **Thomas-trászke**, na sterih zsaklaj je edna zvezda gori, pa **40 procentno káliszou**, na detelico, i na trávník pa **kainít**, pa tí lehkó povem, ka bogsega narejenoga gnoja ne íscsem, pa ga túdí, znám, ne naidem.

Paveo : Ka pa te z tem gnójom trbej delati ?

Peter : Nikaj drúgo, kak ga razloriti, kak-csí bi szejao pa ga te podorati. Da pa nesznis za szvojov glávov ídí, záto, ár je zemla ne vszígdi ednáka, pa túdí drúgi je potreben pod szirmeno, pa drúgi pod krumple, grah, v gorice, ali na trávník. Záto de tí náj bogse, csi bos písuno písao **Kalmár Vilmosi** vu *Budapest, VI., Teréz-kórvut Nvo 3.*, on tí vsze odpíse tak ka nájménse dete lehkó zarazní.

Paveo : Bog pláti, *Peter*, esese dnesh bom písao. Z Bogom osztlani !

Peter : Z Bogom ! Zselem tí, ka bi sze tebí túdí tak povido, kak meni.

sogovornikovo (Pavlovo) v resnici pa naslovnikovo nevednost *Jesz szam tí ne krív*, nato pa se še enkrat navidezno oddalji od reklamne vloge sporočila z jezikovno zastranitvijo s pomočjo frazema *Bog ga blagoszlovi, kí ga je zmiszlo – jaz ga zaisztino rad mám*. Začasni odmik omogoča pripovedovalcu popolno subjektiviziranje dialoga, navezovanje stika z naslovnikom (navidezno je to Pavel), pripravo izsiljenega sogovornikovega vprašanja *Na, na! Pa bi to zaisztino tak dobro blágo bilo?*, odkrito vrednotenje v vplivanjskem odgovoru *!..! pa szam 400 kíl vcs psenicze dobo tam, kak sto stécs drúgi, csi lí ak szame dobre véрте mám okoli szebé* in dokončno prevlado značilne oglaševalske dikcije v dialogu:

Do zdaj szam jesz dvojega rabio: práve *Thomas-trúszke*, na sterih zsaklaj je edna zvezda gori, pa *40 procentno kálsizou*, na detelico, i na trávnik pa *kainit*, pa ti lahko povem, ka bogsega narejenoga gnója ne íscsem, pa ga túdi, znám, ne naidem. /.../ Da pa neszmis za svojov glávov ídti, záto, ár je zemla ne vszidi ednáka, pa túdi drúgi je potreben pod sztrmeno, pa drúgi pod krumple, grah, v gorice, ali na trávnik. Záto de ti náj bogse, csi bos píszmo píszao *Kalmár Vilmosi* vu Budapest, VI., Teréz-kórut Nro3., on ti vsze odpíse, tak ka nájménsede dete lahko zarazmi.

2.1.2 Sogovornik (nevedni naslovník) je s tako razlago zadovoljen. Aktualizacija ga vključi v dialog, navzočnost tvorca besedila pa je že tako ves čas prisotna v subjektivnem pripovedovalcu, Petru in Pavlu. Konotacija je zelo preprosta, saj izhaja iz pogovarjalnega sporočanja in izkorišča psihološki vidik naslovníka. Sporočilnost oglasa je taka, da naslovníka kar sili v nakup umetnega gnoja, ki menda (1) povečuje pridelek »/.../ *pa szam 400 kíl vecs psenicze dobo tam, kak sto stécs drúgi, csi li ak szame dobre véрте mám okoli szebé»*, hkrati pa (2) nevednega naslovníka konotativno postavlja v slabši izhodiščni položaj »*Pa ga ti ne poznas? Jesz szam ti ne krív; Bog ga blagoszlovi, ki ga je zmiszlo – jaz ga zaisztino rad mám»* ter poduči, da je uporaba zelo enostavna »*on ti vsze odpíse, tak ka nájménsede dete lahko zarazmi»*. Tako zlorabljanje konotacije se na koncu oglasa stopnjuje v namigovanje z dobrikanjem »*Z Bogom! Zselem ti, ka bi sze tebi túdi tak povido, kak meni»* in sprva idejno prikriti pripovedovalec prepriča naslovníka (Pavel), da zaključi dialog v oglasu z jasnim sporočilom, da bo takoj kupil umetni gnoj »*Bog pláti, Petre, esce dnesz bom píszao. Z Bogom osztani!»*.

2.1.3 Tvorec besedila je pravzaprav naročnik oglasa (ali nekdo v njegovem imenu), ki je obnavljalec fiktivnega dialoga, njegov namen pa je oblikovan v sporočilu, da je umetni gnoj zelo koristen. Gre za prikrito prostovoljno sporočanje združbo med tvorcem besedila in naslovníkom, v kateri se naslovník dolgo časa ne zaveda, da je besedilo oblikovano kot reklamno in da tvorec od njega pričakuje korist. Okoliščine šele pokažejo, da govorni dogodek ni literaren ali splošnosporazumevalen, ampak ima izrazito vplivajnsko funkcijo in prehaja v območje oglaševanja. Tisti del dialoga, ki je sporočilno in oglaševalsko najpomembnejši (kateri gnoj, kje ga dobiti) je tudi oblikovno izpostavljen (odebeljeni in ležeči tisk).

2.2 Moderni oglasi v Kalendarju

Oglaševanje je v prekmurski publicistiki pomenilo zanimivo novost, ki je napovedovala modernejšo in bolj pestro podobo časopisov na začetku 20. stoletja, saj v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj pravih reklamnih oglasov še ni bilo – zametki so se pojavljali le v posebni rubriki (predhodnici malih

oglasov), ki je prinašala krajše objave ali obvestila o cenah na trgu, prodaji poljedeljski pridelkov, živine itd. Predstavljeni prvi oglas v Kalendarju je napovedoval vdor moderne oglaševalske tehnike in novega jezikovnega sloga (kmalu se je izkazalo, da tudi nove jezikovne norme) na strani prekmurskih časopisov, hkrati pa je opozoril na soočenje modernega in arhaičnega v tem jezikovnem prostoru: novost je oglaševalska zvrst, vendar sprva še v stari obleki, tj. z madžarskim črkopisom in prekmursko knjižno normo, vezano na tradicijo 18. stoletja.¹⁹⁶ Kmalu pa se začnejo pojavljati modernejše oblike oglaševanja, uokvirjeni celostranski oglasi, slikovno in oblikovno razgibani, izkoriščajoči vse jezikovno stilistične in oblikovne možnosti, ki jih oglaševanje ponuja.

2.2.1 Razlika med regionalnim prekmurskim in sodobnim slovenskim je lepo opazna predvsem v izbiri črkopisa. Prvi oglasi so tiskani izključno v madžarskem črkopisu in prekmurskem jeziku:

Ete balsam sze zni odzvüna nüca. Vszako trészliko na veke odprávi, imenitno mocs má proti zvuzsganji grla, proti zamuknjenosztí i vszakom gutnom betegí, malo pozsené i ocsisztí krv, obisztí, odpravi riganje i lagoji düh vüsztt i zobi /.../ (1905)

Po letu 1918 se pojavi slovenica:

32 let v službi zdravih i betežnih! Stojijo pravi Fellerovi Elsa-preparati, štere vnoge jezere familije rabijo, na jezere zahvalnic je preporoča i šteri so odliküvani z zlatimi i častnimi medaljami). (1939)

In spremljamo lahko prepletanje prekmurščine in knjižne slovenščine v enem oglasu:

¹⁹⁶ V vokalizmu ostajajo označeni dolgo naglašeni samoglasniki *í, ü, ú, é, ó, á* (npr. *príliko, csüjíte, sztvár*), kratki niso posebej označeni, po vzoru Terplanovih priredb Küzmičevega Nouvega Zákona sredi 19. stoletja so dvogalsniki pisno monoftongizirani, ohranjen je palatalni *nj*, ne pa tudi palatalni *lj* (npr. *szpominanja, zemlé*), ohranjen je končni *m* (npr. *bom, szam*), *h* na koncu besede izginja (*vcsaszí*), ali prehaja v *j* (*zsaklaj*), soglasniška skupina *-šč-* je ohranjena (*iscsem*), samoglasniški *r* je zapisan z *r* (*pod sztrmeno*). Najpomembnejše oblikoslovne posebnosti so: deležnik na *-l* m. ed. je pisan z *o* (*meo, odlocso, zmiszlo*), enako tudi končni *l* pri lastnem imenu Paveo, v mestniku imajo samostalniki moškega spola končnoco *i* (*po orali*), v orodniku nimajo preglasa za *j* (*z gnojom*); samostalniki ženskega spola imajo v orodniku ed. končnico *ov* (*za szvojev glávov, pred sejádbov*); zaimki, števniki, prislovi, členki so značilno panonski (npr. *nikaj, kama, ka, na sterih, kaksega; ednom, dvojega, njídva, dnesz, escse*); pridevniki imajo dvojnično končnico *-egal/-oga* (*bogsega narejenoga gnója*); pomožni glagol ima za prihodnjik nepoudarjeno naslonsko obliko *do* (*ki do to csteli*), panonsko zanikanje v sedanjiku (*jesz szam ti ne krív*).

Panonsko besedje: *gucs, krumple, grah /fižol/, sztrmeno /strn/; csteti, pogucsávati, povídítí, raztorítí, preminocsa jeszen; zaisztino, szlobodno*.

Či je štoj ne vredi vu probavnim organmi tela, dobro nam spadnejo Fellerove Ellsa-pilule, povsem so neškodlive, ne draždijo črva i lahko stolico spravijo. Potrebuješ mazilo, ki krepi telo? Rabi Elsa fluid. Hočeš imeti dobro domače sredstvo za lepoto? Rabi Elsa fluid. Elsa Fluid je bogši kak Francuska rakija, poskusi ga vselej, o si prehlajen, slab, či te trga, ali boli zob ali glava, dovolj je nekaj kapljic in rekel boš: »To je najboljše, kar sem kdaj poskusil.«

Prava metoda za nego vüst i zob.

Elsadont krema za zobe: čisti zobe belo kak sneg i prepreči vsakšo gnilobo pri zobaj. Tuba 8 Din. 80

Elsa voda za vüsta čisti, osvežuje, desinficira zobe i vüsta, odstranjuje loš odzaja iz vüst, vtrjuje zobno mesto i preprečuje zabobol. Glažek 16D. 50 (1924)

AKO NI VSE V REDI PRI TEKI?

Ako ne prebavljaš dobro, ako nemaš teka, in čutiš do jela nekaj zoprnega, ali hočeš ven metati, ker ti jelo leži v želodci in te mantra, boli te glava, počutiš se jako trudnega, težko ideš na delo, ali težko rabiš stolico (greš na stranišče) vzemi vsigdar »Elsa Fluid« ali »Elsa pilule«, ki gotovo in hitro delujejo in so neškodljive. Fellerjeve Elsa pilule čistijo želodec in krv obenem. — 6 škatljic »Elsa pilule« stane 30.— Din. 12 škatljic 50.— Din. To vse za s poštno vred. Naroči se pri apotekarju EUGEN V. FELLER, Stubica Donja br. 823. (Savska Banovina.)

To je najboljše, kar sem kdaj poskusil!

Či te boli lice?

Či te boli celo telo? Rabi Elsa Fluid!

Potrebuješ mazilo, ki krepi telo? Rabi Elsa Fluid!

Boli te glava, zob, trga te? Rabi Elsa Fluid!

Gaš zobe, kožo, glavo, za vse pa rabi Elsa Fluid!

Zelo te rado mrazi? Rabi Elsa Fluid!

Hočeš imeti dobro domače sredstvo za lepoto?

Rabi Elsa Fluid!

Elsa Fluid je bogši kak Francuska rakija, poskusi ga vselej, ko si prehlajen, slab, či te trga, ali boli zob ali glava, dovolj je nekaj kapljic in rekel bodeš:

Zahtevaj pa samo pravi »Elsa Fluid«, pri apotekarju Eugen Fellerju. Poiskusna steklenka samo 6.— Din. dve 9.— Din, posebna steklenka pa samo 26.— Din. Po pošti pride falej (ceneje) ako se naroči čim več istočasno, ker 1 paket z 9 poiskusnimi steklenkami ali s 6 večjimi, ali 2 posebnima steklenkama stane le 58.— Din. Dva pa le 102.— Din. 6 takih paketov le 250.— Din.

SKRBITI ZA DOBER TEK!

»Ohraniš si veliko denarja s tem, da ne kupuješ dragih zdravil« — Tako govori narod, po tem se vidi, da se je dober tek vedno smatral za ključ dobrega zdravja. Tako danes pogosti zapažamo, da se hranilni organi za prebavo s slabe hrane in z neprimernimi življenjskimi prilikami in to se največkrat zgodi radi tega, ker nemamo teka. Ako zamaramo ta pojav, tedaj gotovo pride do težkih bolezi in nas napade nevolja nad samim seboj. »Skrbi za dober tek« pomeni torej, da si lahko dober tek človek preskrbi, ako ga nimáš. V ta namen se priporoča močna »švedsk tinktura« »Elsa« ali »švedske kapljice« imenovana tekočina. To je tečna in dišeta pijača in zelo dobro vpliva na prebavo ter pusti v želodcu ugodno svežost, vpliva tudi na dobro razpoloženje in človeka usposobi za delo; 2 steklenki staneta 50.— Din, 4 steklenki staneta 82.— Din s pakiranjem in pošte skupaj.

Naročite pri apotekarju

Eugen V. Feller, Stubica Donja 823 Savska b.

Odebrano od ministrstva soc. pol. in nar. zdr. Sp. br. 509. dne 24. III. 1932

Končno se je oglaševalec odločil za knjižno slovenščino:

Ako ne prebavljaš dobro, ako nemaš teka, in čutiš do jela nekaj zoprnega, ali hočeš ven metati, ker ti jelo leži v želodci in te mantra, boli te glava, počutiš se jako trudnega, težko ideš na delo, ali težko rabiš stolico (greš na stranišče) vzemi vsigdar Elsa Fluid. (1928)

Taki so npr. številni oglasi lekarnarja Fellerja za *Ellsa-preparate*, ki imajo sicer še vedno veliko besedila, a so že bolj moderno in razgibano oblikovani ter dopolnjeni s slikovnim gradivom, okvirčki ter izrabljajo različne možnosti tiskarske tehnike.

JAKI I FRIŠKI

bomo se zdržali, če bomo delali ono, ka so naši roditelje i dedovi s velikim uspehom činili. Upotrebjavamo obljubljeni **Fellerov Elsafluid**, ki je skoz 32 let svestrano iskūšan. On sigurno vtišava bolečine i telo drži snažno i zdravo. Dobi se v ljekarnah i trgovinah. Poskūšni glaž 6 Din, dvojnati 9 Din, špeciální 26 Din.

Fellerovo Elsa-ribje olje pravo i tečno, krepí vsakoga posebno pa slabotne žene i deco. Povzroči hitro porast težine i da zdrav i svež izgled. Veliki glaž 22 Din. Pakivanje i poštnina posebi.

Fellerovo Elsa Kina železno vino za slabokrvne i blede osebe potrebne popravka. Glaž 16 Din 50. Pakivanje, poštnina posebi. **Železni liker (Hegaferrin)** 19 Din 80. **Rumesencija** za 5 Din 30 i 19 Din 80.

Fellerove Elsa švedske kaplice (zelodčni liker) pospešijo prebavo i daje zvinreden apetit. Glaž 13 Din 20. Pakivanje i poštnina posebi. **Balzam** (životni eliksir) 5 Din. **Seehofer kapljice** 8 Din 80. **Razne kapljice** kak Hoffmannove, melisove, kamilice, cimetove za 5 Din 30 i 19 Din 80.

Fellerov Elsa zagorski sok proti kašlji i prsnim bolečinam. Glaž 13 Din 20. Čaj za prsi i proti kašlji 6 Din 60. **Prašek** proti kašlji (Fijakerpulver) 6 Din 60. **Hega-cukerčki** za prsi i proti kašlji 8 Din 80.

Fellerove Elsa pilule jako blago sredstvo za krepčenje želodca i pospešenje prebave i stolca. One ne dražijo črev i stolec je lehek i vredi. **Eden svetek** (6 škatlic) 12 Din. **Sol** za želodec i prebavo 5 Din. 50. **Čaj** za čišćenje krvi 6 Din 60. **Ricinusovo olje** 5 Din i 17 Din 6¹. **Prašek** za prebavo 8 Din 80. Pakivanje i poštnina posebi.

Fellerove Elsa cukerne pastile proti glistam pri deci i pri odraslih, vrećica (10 pastila) 11 Din.

Za pranje glave se posebno hvali Fellerov Shampoing „Elsa“. Čisti celo glavo od lusk, koža postane močnejša, davle gostost, mehkočo i sijaj. V omari shranjeni da omari i gvanu prijeten dūh. Mali paket 3 Din 30. Pakivanje i poštnina se ne plaća, če se naroči vkūp s Fellerovim Elsafluidom.

Kem već se naednok naroči, tem već se prišpara na poštnini.

Naročite jasno na:

Eugen V. Feller, ljekarnik, **Stubica Donja št. 823.**
Hrvatska.

2.2.2 Prehod iz prekmurščine v knjižno slovenščino je v oglasih najbolj prepoznaven v besedju. Zanimivo je, da je prvo nadomeščanje vezano na zapisovanje veznika *in*. Prekmurski *i* se je začel nadomeščati z osrednjeslovenskim *ino*, nato pa ju je zamenjala knjižna oblika *in*.

Pojav lahko spremljamo npr. v oglasih posojilnic in bank:

Zavedni kmetje obrtniki, trgovci *i* delavci nalagajo svoje prišparane peneze varno pri kmečkoj posojilnici v Mursoj Soboti Cenana cesta št. 5. v lastnoj hiši prek biroviije. Kmetje ta gasa je vaša, zato se je poslužujete *i* jo tudi priporočajte drugim. Hranilne vloge sprejema od vsakoga na hranilne knjižice ali tekoči račun *ino* je obrestuje najbolše. (1919)

Osnovana 1873. Dolnje Lendavska hranilnica (telefon št. 4. Pošt. Hran. Rač. 14061 Daje vsakovrstna posojila po najugodnejših pogojih. Sprejema vloge na tekoči račun *in* hranilne knjižice pod najugodnejšimi obrestovanji, Izvršuje vse bančne posle najkulantneje. (1924)

Prekmurska banka d.d. prej Muraszombati Takarékpénztár »stara gasa« osnovana leta 1873. Murska Sobot. Delniška glavnica Din 1,250.000. – Vloge na hranilne knjižice *in* na tekočem računu, nad Din. 500.000.– Čekovni račun pri poštni hranilnici v Ljubljani. Izvršuje vse bančne posle najkulantneje. (1928)

Slovenska banka podružnica v Dol. Lendavi Interurban telefon 16. Pošt. Hran. Rač. 12620.

Sprejema hranilne vloge na tekoči račun *in* hranilne knjižice proti najugodnejšemu obrestovanju. Sprejema menice v inkaso *in* eskompt. Daje kredite *in* vsakovrstna posojila po najugodnejših pogojih. Izstavlja izvoznikom uverenja *in* prevzema bančne garancije. Ovlaščeni zavod za trgovanje z devizami *in* valutami. Izvršuje vse bančne posle najkulantneje. (1929).

2.2.3 Moderno v jeziku oglaševanja je tudi novo besedje, ki ga v Prekmurju do začetka 20. stoletja niso poznali. Oglaševalci so se tega zavedali, zato so neologizme, ki so jih »odkrivali« v slovenskem oglaševalskem prostoru, v prvih letnikih Kalendarja razlagali kar v oklepaju. Novo besedje v prekmurskem jeziku je bilo pogosto predstavljeno opisno s prekmurskimi besednimi zvezami v oklepaju, saj ustreznih prekmurskih sopomenk oglaševalci niso poznali, npr. *Asthma* (zsmetno zdihávanj), *šumska dišava* (*parfüm za sobe*), *Elsa Plaster* (*flajšter za kúrje oči*) *hypochondrio i melancholijo* (*nezadovolno zamiszelnost csloveka*), *švedske kaplice* (*želodčni liker*), *švedska tinktura ali Švedske kapljice, balzam* (*životni eleksir*), *sredstvo za odstranitev vlas* (*depilatorium*), *pri hemeroidih* (*zlatnoj žili*); ali kar z slovensko knjižno razlago, npr. *stolica* (*greš na stranišče, stolec*).

Sopomenskost je redko nakazana z dvojničnim prekmurskim izrazom, npr. *kolika* (*drisz*), *črevlji* (*punčuli*), v *kletaj* (*pivnicaj*) *steklo* (*glaž*), prav tako pa preseneča zelo redka madžarska sopomenskost, kar kaže, da kljub zgodovin-

skim okoliščinam, ki so dolga stoletja povezovali Prekmurce in Madžare, madžarizmi niso preplavili panonske prekmurske podlage in niso pomembno vplivali na arhaični prekmurski besedni zaklad. Pojavljajo se redke madžarske sopomenke, npr. *strelovod* (*villámhárító*), *vodovode* (*vizvezetek*), nekatere prevzete madžarske besede, npr. *kaput* /*suknja*/, *interes* /*lobrestil*/, *golumbiš* /*krogla*/, *vagaš* /*poseka*/ ter dvojnice, npr. krojač (szabo), falej (ceneje), pamuk (bombaž), veliko več pa tudi ni prisotnega samoprekmurskega, tj. panonskega besedja, npr. *stolarsko orodje* /*mizarsko orodje*/, *vapno* /*lapno*/, *srakica*, *švelja* /*šivilja*/, *na rate* /*obroke*/, *uverenje*, *podvorba* /*postrežbal*/, *beteg*, *vračiti* in besedotvornih rešitev, ko se tvorec besedila poigrava z besedami in tako poskuša navezati stik z naslovnikom, npr. *slamorenica* (*mašin za slamo-rezati i repo-sekati*), *parno mlatilni stroj*, *biciklini*. Gradivo kaže, da panonizmi in madžarizmi niso bili priljubljeni med oglaševalci, da so te besede čutili kot arhaizme, regionalizme ali tujke, zato so se jih začeli modernem oglaševalskemu besedišču izogibati.

Novost pa so bili številni germanizmi, ki so pod vplivom oglaševalskih vzorcev vdrli v prekmurski jezik iz osrednjega prostora, npr. *črevljar* (*šujster*), *kopanje* (*Badewanne*) *železna peč* (*šparhat za vsteno vzidati*, *štedilnik* (*šparha*), *plošče za štidilnik* (*Kachel für Scharherd*), *kotle za šparhate* (*za vodo segrevanje*); *mašin*, *fabričko skladišče*, *špenglar*, *špolarija*, *cefire*, *drúke*.

Pogosto je šlo za strokovno izrazje, ki ga v prekmurskem jeziku niso imeli, nemška ustreznica, dodana v oklepaju, pa je bila vendar bolj povedna kot slovenska sopomenka, npr. *prašek proti kašlji* (*Fijakerpulver*), *Kina-železno-vino*, *železni liker* (*Hegaferrin*), *mentolni klinčič* (*migreift*), *traverze* (*železni trami*). Strokovno izrazje, npr. krojaško, pa je sploh bilo samonemško ali od tam prevzeto ter delno glasoslovno ali oblikoslovno prilagojeno, zato sploh ni bilo dodatno razloženo:

Manufakturno blago: fini češki štof, cejg, za srakice platno, blazine, parcheti, žuto platno, pravo farbersko platno za gvant i za šorce, günje /*odeja*/, poplanje, prti za sto i na poste, vsefele /*vsevrste*/ naštrikani gvant i robci, vsefele štrumfe, kaputi.

Trgovina s klobúki perilom i kratkim blagom, vse vrste perilo za ženske in moške, nogavice, rokavice, štrikano i pleteno blago, žalni klobúki.

Trgovina z mešanim blagom: fini češki štofi za ženske i moške obleke, cajgi, blazine, žuto platno, pravo farbarsko platno za gvant i za šorc, günje, poplanje prti za sto i na poste, vsefele štrikani gvant i robci, štrikani kaputi za ženske, moške i za deco, vsefele štrumfle itd.

Krojač (szabo) ma v zalogi vsakše vrste moške gotove obleke z cajga ino štofa male obleke za deco, vsakše vrste hobe po najnižšoj ceni. Delo vsakovrstne obleke se sprejme na mero. Dobro blago.

Postelina, parhet, stolnjek. Moško i žensko blago iz platna, cefira, oksforda, batista, svile i šifona, toplo triko blago.

Blago za snehe, cefir, drúk, platno, blago za blazine, parhete, vilnati, vunatni i štrikani robci.

3 RAZMERJE MED SLIKO IN BESEDO

Novost, ki jo je prinesla oglaševalska zvrst v prekmursko publicistiko, je tudi razmerje med sliko in besedilom.

Gre za popolnoma nov način sporazumevanja, ki je bil hitro in uspešno prevzet iz slovenskega, nemškega in madžarskega časopisja, v Kalendarju pa se je pojavil že pred oglasi kot literarnolikovna predstavitev krajše zgodbe.

FABRIKA PERILA I GVANTA
TRGOVSKI DOM STERMECKI, CELJE šte. 306.

VEČ V CENIKU!	 Din 25, 28, 31	 Din 199, 295, 325.	 Din 340, 450, 540.	 Din 9, 12 14.	VEČ V CENIKU!
	 Din 93, 118, 125.	 Din 7, 9	 vilice Din 1.50 žlice Din 1.50 nož Din 10	 Din 122, 145, 159.	
VEČ V CENIKU!	 Din 45, 71, 76	 Din 21, 43, 10, 21	 Din 5, 11, 24	 Din 120, 125 130	VEČ V CENIKU!
	 Din 17, 24, 30	 Din 8.50, 11, 14	 Din 29, 42, 60	 Din 60, 86, 109	
VEČ V CENIKU!	 Din 34, 45	 Din 52	 Din 11, 22, 27	 Din 3.50, 6	VEČ V CENIKU!
TRGOVSKI DOM STERMECKI, CELJE šte. 306. FABRIKA PERILA I GVANTA. Zahtevajte novi, veliki, ilustrirani cenik z v nogimi krasnimi slikami raznih predmetov, štere vsikdar nuca vsakši clovek! Cene žudovito niske, izbira velikanska! Ka ne vgaja, se zamenja ali povrne penez!					

Pomali hodi, dale prides.

1. Szi nikaj ne pozábo? Pri szebí más cigáre, kletko z kanárijom? Pascsi sze, da ne zamúdiš vláka!

2. Szi esno-szecsno pozdrávlañ mater; povej nyim, naj naj ohúscsejo; pazi na novo letesnyo obléko i na kanárija!

3. Oh ve szkoro escsé pol vüre mam, ka bode vlák so; zámán szám sze tak pascsó.

4. Hm! Hm! Pozábo szem v píszární okno zápreti; zná je veter potreti ali pá tolvaj nad njé v hiso priti, ka szi zácsnem?

5. Edno kárto napisem zseni, naj dá oblok zápreti, naj dekló tá zgóni: új dálje bozsno to pero; zse tú v zácsétki me púsztiló!

6. Oh ti zanikójni tepes ti! Ve te jaz zse navcsim drúgoga kufer ondeszti; dao bi te notri zápreti, csi bi mi csasz nej krátek bio.

7. Ali ka je to? Grozno. Kanári me z kletke vozleto! Ve lehkaj doli széde na píszmeni sztol, taki ga mam!

8. Naj doszljájajo notri szi szeszti; vlák toki ide; szlednje cinkanje. Ka sze pa tú godi?

Šlo je za predhodnico stripa, risarsko natančno izdelane slike pa praviloma niso bile jezikovno najbolj spretno dopolnjene s podnapisi. Zgodba stripa *Pomali hodi, dale prides* je likovno zanimiva, vendar pa ji kratki podnapisi težko sledijo in imajo preveč zastranitev, da bi bila povezava slike in besede lahko učinkovita in jasno sporočilna. Očitno taki poskusi niso bili zanimivi niti za urednike niti za bralce, saj so iz Kalendarja kmalu izginili. Opozorili pa so na pomembno vprašanje povezanosti dveh načinov sporazumevanja v oglaševanju (likovno in jezikovno) pri doseganju vplivajnskega učinka oglasa, ki je uspešen le, če sta jezikovna in likovna izrazitev medsebojno logično in asociativno povezani.

Dobro oblikovanih oglasov v Kalendarju ni bilo veliko, še slabše pa je bila izkoriščena sovisnost besede in slike. Oglaševalska zvrst je v Prekmurju tako ostala na pol poti: sledila je sodobnemu slovenskemu jezikovnemu razvoju in je našla pravo pot od pokrajinskosti do knjižnega jezika, upoštevajoč tudi posamezne regionalne jezikovne zanimivosti, tako da je glede tega vprašanja oglaševalstvo bilo sodobno, premalo pa je izkoriščalo nejezikovna sredstva, predvsem možnosti, ki sta jih omogočali takratna tiskarska tehnika in likovno oblikovanje oglasov.

Priporoča se!	Priporoča se!
	
Vsakomü, šteri potrebtije, železo, tra- verze, cement, vapno, špolarijo, štedilnike, železne peči, slamo- reznice, plüge, gospodarsko, stolarsko, zidarsko orodje ino vse predmete, štere spadajo pod železno stroko, naj se obrne z največšim vüpanjom tvrdki	
JOSIP TOPLAK TRGOVINA ŽELEZA v DOLNJOJ LENDAVI (v poslopji Hotel Krona).	
	
Solidna podvorba!	

V

Deležniško-deležijski skladi
na *-č* in *-ši* v prekmurskem
knjižnem jeziku

Deležniško-deležijski skladi na -č in -ši v Küzmičevem prevodu Nouvega Zákona

0 Uvod

0.1 Števan Küzmič se je rodil leta 1723 v Strukovcih. Šolal se je v Radgoni, Šopronu in Györu, izobraževanje je nadaljeval v Bratislavi na znamenitem luteranskem liceju ter pri zasebnih učiteljih, nato pa se je zaposlil v Nemes Csoju, kjer je skrbel za versko in splošno izobraževanje svojih rojakov. Leta 1755 je prevzel duhovniško službo v Šurdu. Načrtno je začel zbirati cerkvene pesmi v prekmurskem jeziku, intenzivno pa je nadaljeval tudi s prevajanjem in prizadevanji za knjižno uveljavitev prekmurskega jezika. Velike zasluge je imel tudi za ponovno oživitev šolstva v prekmurskem jeziku v šomodski koloniji (Šurd je bil središče kolonije, v katero se je v drugi polovici 18. stoletja naselilo veliko prekmurskih Slovencev). Sredi plodnega cerkveno-organizačijskega dela je leta 1771 prevedel iz grščine Nouvi Zákon ali Testamenom (življenjsko delo Števana Küzmiča in temeljno delo prekmurskega protestantskega slovstva), obsežne cerkvene pesmarice v prekmurskem jeziku pa ni več uspel izdati. Sredi dela v Šurdu je 22. decembra 1779 leta umrl (Šebjanič 1976).

Števan Küzmič se je na prevajanje Nouvega Zákona pripravljal že med šolanjem v Bratislavi, kjer si je pridobil temeljno znanje iz grščine, v slovaškem okolju pa se je seznanil tudi s prizadevanji Slovakov, da normirajo svoj knjižni jezik (Jesenšek 2000/01). Vplivi okolja, v katerem se je izobraževal, so Küzmiča že zelo zgodaj prepričali, da se je potrebno prizadevati za usodo domačega (prekmurskega) jezika. V to ga je prepričeval tudi bratislavski pastor Samuel Wilhelm Serpilius – kot npr. leta 1751 v pismu, ki ga je poslal Küzmiču in se je ohranilo v prepisu v rokopisni zbirki Hrabowskega (kopija pisma je spravljena v rokopisni zbirki evangeličanske cerkvene občine v Šopronu). Serpilius je Küzmiča spodbujal, naj »služi svojemu prekmurskemu slovenskemu narodu z vsemi način.« Svetoval mu je, »da za dosego tega cilja sestaviš najprej v svojem prekmurskem slovenskem jeziku knjigo, ki jo imenujejo Abecednik /.../; dalje, da v ta jezik natančno prevedeš Mali katekizem blaženega Lutra, takšen kot je, brez vsakega dostavka. Po preteku časa pa bi lahko z božjo pomočjo in v strahu božjem usmeril svojega duha in svoje delo v to, da bi dobro uredil in zbral v posebno knjižico izreke svetega pisma, ki največ dokazujejo, ali kar

bi bilo še najbolj zaželjeno, da bi točno prevedel Nouvi Zákon. Ko boš imel kaj takega v tem jeziku pripravljenega, mi pošlji, jaz bom vsa prizadevanja usmeril v to, da bi lahko oskrbel sredstva za natisk teh knjižic /.../« (citirano po Šebjanič 1977: 54–55).

Küzmič je leta 1752 izdal Mali katekizem in leta 1753 Abecednik – obe deli sta danes izgubljeni, vendar ju Ivan Škafar (1978: 16) v bibliografiji navaja in se pri tem sklicuje na Serpiliusovo pismo, ki omenja oba Küzmičeva prvotiska, in opozarja, da ju je poznal tudi Melich (1902: 432–433) –, leta 1754 Vöre krščanske kratki nauk, nato pa se je lotil svojega življenjskega dela. Nouvi Zákon je izšel po večletnem napornem delu leta 1771 in kaže veliko željo prevajalca, da bi pisal v jeziku, ki presega ravenske okvire, tj. narečno območje, iz katerega je Küzmič izhajal in je bilo osnova tudi Temlinovemu in Severjevemu jeziku. V Predgovoru¹⁹⁷ je Küzmič v pietističnem slogu (vpliv S. W. Serpiliusa) razmišljal o protestantski veri in namenu Nouvega Zakona; o slovenskem in prekmurskem jeziku, o nacionalni osveščenosti in o povezanosti »Kranjczov in zdolnyi Štajercev« z »Vogrskimi vu Železnoj, Szala i Somo-czkoj sztolici bodoucsimi Szloveni« pa piše veliko bolj prosvetljsko. Zlasti pomembna je ugotovitev, da so Slovenci na Ogrskem »v sorodu« s Slovenci v Avstriji in da je potrebno, zaradi jezikovnih razlik, ki vseeno obstajajo, pisati knjige v domačem jeziku, saj tujega ne razumejo vsi. Ideja, ki je v bistvu izhajala iz protestantske zahteve, da morajo verniki imeti osnovna cerkvena besedila prevedena v razumljiv (domač) jezik, je skoraj dvesto let po prvih slovenskih tiskih tudi prekmurskim Slovencem omogočila, da so brali knjige v svojem jeziku.

V slovenskem jezikoslovju je dolgo prevladovalo mnenje, da prekmursko narečje v 18. in 19. stoletju ni bilo enakovredno kranjskemu jeziku in da je Küzmič prevajal v »nerazvit jezik«, ki se ni nikdar osvobodil narečnih okvirov. Take posplošitve so najbrž nastajale, ker se prekmurski knjižni jezik, ki ga je normiral Küzmič v Novem Zákonu, ni nikdar opazneje razširil v leposlovju, ampak se je potrjeval »le« v cerkvenih besedilih in ljudskih pesmih. Šele novejša raziskave¹⁹⁸ Küzmičevega jezika so ovrgle take posplošitve in pokazale,

¹⁹⁷ Pod Predgovorom je podpisan Jožef Torkoš, vendar pa je nanj močno vplival Küzmič, ki je Torkošovo latinsko besedilo prevedel v prekmurski jezik in mu dodal znameniti 13. del, ki govori o razširjenosti slovenskega jezika, omenja Trubarja in Dalmatina in zagovarja potrebo, da se novi zakon prevede v prekmurski knjižni jezik (Mihael Kuzmič 1981: 102). Vilko Novak misli, da je Predgovor »njegov (Küzmičev) samostojni spis« (V. Novak 1976: 48)

¹⁹⁸ Temeljno analizo, ki je pomenila preobrat v razmišljanjih o prekmurskem knjižnem jeziku, je leta 1940 pripravil Anton Vratuša, vendar pa študija v prvotni obliki, zaradi druge svetovne vojne, ki je prekinila izhajanje Časopisa za zgodovino in narodopisje,

da je bil v *Nouvem Zákonu* uporabljen skladenjski sistem, ki je močno presegel narečne okvire in je ob novih besedotvornih in oblikoslovnih rešitvah postal osnova za prekmurski knjižni jezik.

Pregled jezika v prekmurskih učbenikih in abecednikih kaže (Jesenšek 1998a), da se je prekmurski knjižni jezik 18. in prve polovice 19. stoletja v teh priložnostnih potrdil kot strokovni in umetnostni jezik. Pri Košiču, Agustiču in Kardošu lahko spremljamo nastajanje strokovnega prekmurskega slovniškega izrazja, ki se je oblikovalo primerjalno ob madžarskem in latinskem, vendar pa se je praviloma pojavlja samostojno, le redko kot slovensko-latinska ali madžarska dvojnica; Agustičevo prirodoslovno izrazje pa kaže na približevanje prekmurske in osrednjeslovenske knjižne norme. Ob upoštevanju publicistike, ki se je v Prekmurju prav tako razvila (Jesenšek 2000a) in umetnostnega jezika, potrjenega v odlomkih in prevodih, objavljenih v katoliških in protestantskih berilih, spoznavamo, da se je prekmurski knjižni jezik potrdil v vseh funkcijskih zvrsteh jezika, zato ga moremo razumeti kot najvišjo socialno zvrst jezika v prostoru med Muro in Rabo – v 18. in 19. stoletju je imel narodnoprebudni pomen, saj so le z njegovo pomočjo Slovenci na Ogrskem dokazovali svojo identiteto in se potrjevali kot zgodovinski narod.

0.2 V *Nouvem Zákonu*, ki je napisan v prekmurskem knjižnem jeziku, so od nekdanjih participov sedanjega in preteklega časa I prisotne le oblike na *-č* in *-ši* v vseh spolih in številih, ohranjena pa je tudi sklanjatev.

0.2.1 V *Matevževem* in *Markovem evangeliju* se samo na enem mestu pojavi oblika na *-č* (namesto značilne prekmurske *-či*):

Sto pa *zváfz fzkrblvajoucs* more pridati k*Vifzokofzti* fzvojoj eden lakét? (Küzmič 1771, Mat. 6,27).

ni izšla. Objavljena je bila šele leta 1974 (Vratuša 1974: 54–75) in je, čeprav več kot trideset let po nastanku, bila prva strnjena jezikovna analiza jezika v Küzmičevem *Nouvem Zákonu*. V uvodu je Vratuša opozoril, da objavljen prispevek ni celotna študija in da se »obsežnejša dokumentacija za navedke v prispevku« nahaja v Pokrajinskem arhivu v Mariboru ter Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti. V Murski Soboti omenjena dokumentacija ni več dosegljiva, Pokrajinski arhiv v Mariboru pa hrani petintrideset strani rokopisa, ki ni bil objavljen (označen s stanmi 20–54. Na straneh 20–31 avtor primerja original in ponatise *Nouvega Zákona* (1771, 1817, 1848, 1928), na straneh 31–51 pa original in ponatise Svetih evangelijev (1780, 1804, 1840, 1852, 1858, 1864, 1906, 1920, 1939–40). Na straneh 51–54 povzema rezultate iz analize in za jezik ponatisov *Nouvega Zákona* ugotavlja, da so »nekateri znaki, ki kažejo na bližanje živemu govoru.« Pravopis je ves čas madžarski, Vratuša pa misli, da je »uporabljivost za jezikoslovca, predvsem za dialektologa« bolj v prvi izdaji, ki je še imela znamenja za vokalno kvaliteto in akcent. Druga dokumentacija, o kateri govori Vratuša v uvodu, pa ni dostopna niti v Mariboru in kaže, da se je ali založila ali izgubila.

V tem primeru ne gre za nesklonljivi prislovni deležnik v obliki srednjega spola (*fzkrblivajoucs* → *fzkrblivajoucse*), saj Küzmič ni uporabljal prislovnega deležnika na *-e/-aje*. Najbrž gre za tiskarsko napako in bi moral deležnik imeti pridevniško končnico *-csih* ali prislovno *-csi*. Izpričane pa so oblike nesklonljivega prislovnega deležnika v obliki nevtra (*mogocs* → *mogoče*) – ker ni oblik na *-e/-aje*, nastanejo nove na *-č/-če*; *-e* je načinovni formant, ki nastane po preglasu (*mogočo*). Gre za novo tvorbo prislova načina, za posplošitev č-ja v odvisnih osnovah (*gredé, spé, bdé, stojé*) (Orožen 1977a):

I naprej fztoupivfi edno malo, fspadno je na zemlo i molo fze je: kaj, csi je *mougoucse*, naj prejde od nyega tà vöra. (Küzmič 1771, Mar. 14,35)

I ercsè: Abba, Ocsa, vfza *fzo mougoucsa* tebi; prenelzi ete pehár od méne. Ali nej, kak jafz fcém; nego, kak tí (Küzmič 1771, Mar. 14,36);

Zgledno fze je pa Jezus na nyé, i ercsè nyim: pri lídí je tou, ifztina, *nemougoucse*; ali pri Bougi *fzo vfza mougoucsa* (Küzmič 1771, Mat. 19,26).

0.2.1.1 Najpogostejša deležniška oblika na -č je v imenovalniku ednine in množine moškega spola:

Znajoucsi pa tou Jezus ercsè nyim: zakaj za hüdo máte eto toj 'zeni? Ár je dobro delo vcsiníla zmenom. (Küzmič 1771, Mat. 26,10);

Molécsi pa ne bojdite *vnogoucsécsi*, liki poganye. Ár stimajo, kaj fze vu fzvojem vnogom gúcsanyi pozljühnejo (Küzmič 1771, Mat. 6,7).

Deležniki moškega in ženskega spola se razen v imenovalniku lahko nahajajo tudi v neprvem sklonu. Značilno je, da se neimenovalniške oblike pojavljajo le pri deležnikih na -č, deležniki na -ši pa so le posamostaljeni osebk:

Obfzlejdnym fzkázao fzeje tim edenáfzetim pri fztoli *fzedécsim*: i na oucsi nyim je metao nyihovo nevernofzt i trdnofzt fzczá; kaj fzo onim, ki fzo ga vidili, kaj je gori fztano, nej vörvali (Küzmič 1771, Mar. 16,14);

Jaj pa tim *nofzécsam* i *nadájajoucsam* vu oni dnévi (Küzmič 1771, Mar. 13,17);

I *nazáj fze zglednovse* vídíjo; kaj je od válani bio te kamen: ár je bio veliki jáko (Küzmič 1771, Mar. 16,4).

Zelo redka pa je v tej zvezi dvojina, ki se pojavi samo pri deležniku na -č. Tožilnik dvojine moškega spola je narejen tako, da se končnica *-va*, ki je prevzeta iz l. osebe dvojine, dodaja imenovalniku ednine moškega spola. Tvorba je nenavadna in jo je Küzmič uporabil bolj kot možnost, ki jo prekmurski jezik dopušča (mlajša analogija); na to opozarja tudi Orožen (1977a: 339), ki v dvojniski obliki prepozna prislovni deležnik »izražen z možnostjo, ki se je uveljavila v srbohrvaškem knjižnem jeziku: *-oč/-očí*«.

Hodécsi pa Je'zus kre mourja Galiléanfzkoga, vido je dvá brata, Simona, fteri fze zové Peter, i Andráfa brata nyegovega, *metajoucsiva* vlák vu mourje, (ár Szta ribicsa bila) (Küzmič 1771, Mat. 4.18).

0.2.1.2 Deležniki na *-ši* so praviloma imenovalniki moškega spola ednine in množine, kar kaže na leksikalizacijo, tj. okrnitev, značilno že za Brižinske spomenike:

Jezus pa *zpoznayfi* odifao je odnut: i nafzledüvalo ga je vnogo lüfztva, i zvrácsó je je vÍze (Küzmič 1771, Mat. 12,15);

I *fzliřavfi* ti defzét zácsali fzo fze fzrditi na Jakuba i Ivana (Küzmič 1771, Mar. 10, 41).

Ženski spol imenovalnika množine pri deležniku na *-ši* je v Matevževem in Markovem evangeliju uporabljen samo dvakrat. Gre za pomembno funkcijsko razliko v pogostosti in izrabi deležniških oblik moškega in ženskega spola (na pogostost vpliva tudi sobesedilo):

Gda bi pa sle nazvícsávat vucsenikom nyegovim; ovo Jezus je pred nyé prífao govorécsi: zdrave bojďte. One pa *prifztoupivfe* zgrabile fzo fze nyegovi noug, i molile fzo ga. (Küzmič 1771, Mat. 28,9)

I *nazáj fze zgliednovfe* vídijo; kaj je od válani bio te kamen; ár je bio veliki jáko. (Küzmič 1771, Mar. 16,4)

Deležniki na *-č* so v Novem Zákonu zelo pogosti. Praviloma so tvorjeni iz nedovršnih glagolov. Pojavljajo se v značilni prekmurski pisni in glasovni različici *-oucsi*, uresničen je tudi preglas (*-ecsi*):

Rávno tak pa i ti vládniczke popovfzki *ofpotávajoucsi* fzpifzácsmi i fztarismi fzo erkli: (Küzmič 1771, Mat. 27,41)

I on je bio vzádnym fztráni na zglávniki *le'zécsci*; i gori fzo ga zbüdili i pravili fzo nyemi:; Vucsitel, nemas fzkrbi na nářz; ka pogíbamo. (Küzmič 1771, Mar. 4,38)

Ár je eto, kaje povejdano od E'zaiáfa proroka *govorécsega*: gláfz *kricsécsega* vu pířcsavi; napraváajte pout Gofzpodново, ravne cínte fšteze nyegove. (Küzmič 1771, Mat. 3,3)

1 TVORBA DELEŽNIŠKO-DELEŽIJSKIH SKLADOV NA *-Č* IN *-ŠI*

1.1 V Matevževem in Markovem evangeliju se pojavljajo naslednji deležniki in deležja na *-č*, tvorjeni iz nedovršnih glagolov:¹⁹⁹ *bojecsci*; *csinecsi*; *doli idoucsi*, *doli fzedecsci*, *drkajoucsi*; *govorecsi*, *gibajoucsi*, *gücsecsci*, *gledajoucsi*, *gorecsi*, *gori raztecsci*, *gori zidoucsi*; *hodecsi*; *iřzkajoucsi*, *imajoucsi*; *kricsecsci*, *krfzřtsavajoucsi*, *kamenüvajoucsi*, *kivajoucsi*, *kadecsci*; *le'zajoucsi*, *le'zecsci*, *la'zeczfi*; *molecsi*, *majoucsi*, *mogoucsi*, *metajoucsi*, *miřzlecsci*; *nofzecsci*, *nadajajoucsi*, *neznajoucsi* *nafzledüvajoucsi*, *nemajoucsi*, *naklekajoucsi*; *ofpotavajoucsi*, *okouli gledoucsi*, *odavajoucsi*; *predgajoucsi*, *poberajoucsi*,

¹⁹⁹ V pregledu so navedene oblike v imenovalniku ednine moškega spola (tudi če se v besedilu pojavljajo v drugačni obliki).

prihajajoucsi, profzecsí, prizvajoucsi, priznavajoucsi, premislavajoucsi, prajoucsi, plefzajoucsi, pozfzlüsfajoucsi, prinašajoucsi; rezajoucsi; fzejajoucsi, fzedecsi, fzidecsi, fzkrblivajoucsi, fzküsavajoucsi, fzlüzecsi, fzodecsi, fzpítavajoucsi, fzpajoucsi, fzpravljajoucsi, sprevajoucsi, fztojecsi; trepecsecsi, trupajoucsi; vadhvajoucsi, varvajoucsi, vkup fzedecsi, vnougogucsecsi võrvajoucsi, vüccsecsi, vöidoucsi; zaplacsajoucsi, zdr'zavajoucsi, zganyajoucsi, znajoucsi, zvajoucsi, zvüna fztojecsi; 'zivoucsi, 'zmetnogucsecsi.

1.1.1 Deležniki in deležja so izpeljani iz 3. osebe množine sedanjega časa, vendar pa se pojavljata dva tipa: kratka in dolga oblika. Kratka oblika se končuje na *-csi* (upravičena je glede na pripadnost glagolski vrsti po nedoločniški osnovi: *-a-ti, -ava-ti*):

Molécsi pa *ne bojdite vnogogucsecsi*, liki poganye. Ár stímajo, kaj fze vu fsvojem vnogom gücsanyi pozfzlühnejo. (Küzmič 1771, Mat. 6,7)

Govorécsi: gofzpodne, fzpoumenoli fzmó fze, kaj je ov zapelávecz erkao efce 'zivoucsi; po trétyem dnévi gori fztánem. (Küzmič 1771, Mat. 27,63)

Vu oni dnévi prífao je Ivan krfztíteo *predgajoucfi* vu püfcsávi Judee. (Küzmič 1771, Mat. 3,1)

I tou rejcs fzo zdr'zali pri fzebi *fzpítavajoucsi* fze, ka je zmrtvi gori fztánoti? (Küzmič 1771, Mar. 9,10)

Za dolgo obliko je značilen morfem *-j-* (*-joucsi*), pojavljajoč se pri glagolih, ki imajo v nedoločniku medpono *-a-* in *-ova-* (V. in VI. glagolska vrsta). Praviloma ta oblika izraža istodobnost, redko pa ima tudi prislovni ali prilastkovni pomen:

Ar Farizeuske i vfzi 'Zidovje, csi do laktà neoperéjo rouk, ne jejjo, *zdr'závajoucsi* taddánke ti fztarifí. (Küzmič 1771, Mar. 7,3)

On je pa erkao: nej; naj kak, *pobérajoucsi* koukol, ne fstrgate vö navküp 'znyim i pšeniczo. (Küzmič 1771, Mat. 13,29)

Jezus nyemi je pa erkao: csi mores võrvati; vfza fzo mogoucsa tomi *võrvajoucssemi*. (Küzmič 1771, Mar. 9,23)

Iz kratke oblike 3. osebe množine so izpeljani deležniki I., II., III. in IV. glagolske vrste, ki tudi izražajo istodobnost, vendar pa se, pogosteje kot dolga oblika deležnika, uporabljajo kot prilastki in prislov – gre za starejše tvorbe, npr.:

Ob ftrtoj fstrá'zi pa te noucsi prífao je knyim Jezus *hodécsi* po mourji. (Küzmič 1771, Mat. 14,25)

Potom pa dvöma 'znyih *hodécsima* fzkázao fze je vu drügom obrázi; gda bi sla na poule. (Küzmič 1771, Mar. 16,12)

I vidoucsi ga vucsenízcke po mourji *hodécsega*, prefztrafilí fzo fze *govorécsi*; kaj je fzküsnýava; i od fstráha fzo kricsali. (Küzmič 1771, Mat. 14,26)

Primeri dokazujejo, da so deležniško-deležijski skladi na *-č* v Küzmičevem Nouvem Zákonu oblikoslovno pravilno izpeljani, in sicer je najpogostejša etimološko pravilna oblika na *-č*, stare oblike na *-eoč* ni poznal, zato pa zapiše mlajšo z zevnim *-j-* med *e* in *o*. Sinkretizma teh oblik prevajalec ni poznal in se po tem loči od osrednjeslovenskih piscev 16. in 17. stoletja, ki so s takimi oblikami ohranjali njihov glagolski pomen.

Martina Orožen opozarja na pogoste »kontaminirane« oblike aktivnih deležnikov sedanjega časa v jeziku slovenskih protestantov 16. stoletja in katolikov 17. stoletja. Prvotno pomensko leksikalizirana oblika deležnika na *-č* je bila v tistem času že pravi prilastek ali prislov, zato so se v jeziku pojavile »kontaminirane« oblike, ki so vse do prve polovice 19. stoletja ohranile »pretežno glagolski pomen: *praveoč, vršeoč, iščeoč, lazeoč, prideoč, sedejoč, videjoč, vrejoč, rdejoč, posvečujejoč*...« (Orožen 1977: 123)

1.1.2 O sinkretizmu oblik na *-č* je razmišljal tudi Škrabec (1994: 435) v oceni Cusanijeve knjige *Christianus moribundus*. Etimološko opravičene je le oblika na *-oč/-eč*, vendar pa je že pri Dalmatinu pogosta tudi osnovna glagolska pripona *-e-*. Škrabec pravilno razlaga, da se ta medpona ni mogla pojaviti, dokler so bile v rabi stare sedanjiške oblike za 3. os. množine (*prido, najdo, kolno*), iz katerih so se izpeljevale deležniško-deležijske oblike na *-č*. Opozarja, da so etimološko pravilne le oblike *iščoč, pláčoč, trepěčoč*, vendar pa pozna že tudi dvojnice pri Dalmatinu (*yščeoč, plačeoč, trepečeoč*).²⁰⁰ Le-te so povzročile, da so tudi oblike na *-eč* začele dobivati (po analogiji) enako podobo, in sicer tako, da se je pripona *-eč* razširila v *-eoč*. Pripona *-eoč* je tako nastala na dva načina, in sicer tako, da se je med koren besede in pripono *-oč* vrnila medpona *-e-*, ali patako, da se je v končnico *-eč* vrnil samoglasnik *o*. Takšen razvoj Škrabec dokazuje na primerih iz Dalmatina, hkrati pa opozarja, da se je tudi v 16. stoletju začela pojavljati še tretja (najmlajša) možnost, ki je nastala tako, da se je med *e* in *o* začel vrivati zevni *j*.²⁰¹ Škrabec je tako tudi dokazal, da so deležniki in deležja tipa *meneoč* starejši kot *visejoč*.

²⁰⁰ »Vže pri Dalm. nahajamo: *žreč ogin, rejžeeč meč, zažmaguječ jezik, vpieča štima, dopadeča* (ki dopade). Tudi ostalim primerom moramo v Dalm. iskati pojasnila. On ima 3. pl. *-o* brez naglasa le za *j*: *kupujo, omahujo*, in v: *mogo*, kar zdaj neki gospodje napak pišejo: *mogó, izvršujó* itd. Sicer piše Dalm. po analogiji ostalih oseb, ki imajo *e* pred končnico: *prideo, pogyneo, uveneo, kličeó, pišeó, plačeó, možeó*, za staro: *prido, najdo, kolno* itd. Po takih primerih se je vtepel *e* tudi v participije: *yščeoč, plačeoč, trepečeoč, laskačeoč*, nm. *iščoč, pláčoč, trepěčoč, leskáčoč*.« (Škrabec 1994: 435).

²⁰¹ Toporišič je uvedel za pripono *-ejoč* izraz neorganski končaj (Toporišič 1980: 470), ki lepo označuje stare, za slovenski jezik neprimerno izpeljane deležniško-deležijske sklade na *-č* iz dolge oblike za 3. os. množine.

O oblikah na *-eč/-oč*, *-eoč* in *-ejoč* je Škrabec razmišljal tudi še leta 1914 (Škrabec 1914: 548–550, 552–554, 564–565), in sicer ga je zanimalo naglasno mesto. Kadar so imeli glagoli 3. osebe množine v sedanjiku naglas na končnici (*govoré, gredó, sedé, stojé, visé, tekó*), so imeli deležniki in deležja na *-č* še v 16. stoletju izvirno etimološko podobo (*govorečiga, gredočiga, sedečiga, stoječ, viseč, tekoč*), oblika *-eoč* pa se je pojavlja, če je bil naglas v sedanjiku na korenu (*yščeoč, hódeoč, pláčeoč, prídeoč*). Hipolit je naglas pomaknil na pripono *-eoč* (*speóč, sedeóčiga, gredeóčiga*), vendar pa tako naglašeni oblik Škrabec ne odobrava, saj so bile narejene umetno in mimo vseh zakonitosti razvoja deležniško-deležijskih oblik na *-č* v slovenskem knjižnem jeziku.²⁰² Pomembna je njegova ugotovitev, da se je do 16. stoletja ohranil naglas na *e* in *o* pri oblikah na *-eč/-oč*, na korenu pa je bil naglas, če se je tako naglaševala tudi sedanjiška oblika. Tako je po Škrabcu potrebno naglaševati Dalmatinove in Trubarjeve primere (*védeče, z vídečimi, hódeč, jézdeč, plévoč*), čeprav pravila ni posplošil za sodobni knjižni jezik,²⁰³ kjer je priporočal le naglašeni *-eč/-oč*.²⁰⁴

Več težav je pri naglaševanju oblik na *-eoč*, ki sta jih pogosto pisala tudi Trubar in Dalmatin, saj slovenske slovnice praviloma niso prinašale (natančnih) informacij o naglasu deležnikov in deležij na *-č*;²⁰⁵ Škrabec ga je prvi poskušal normirati. Za 16. stoletje predvideva, da je bil gotovo na korenu²⁰⁶ (*videoč, hodeoč*), in sicer pri končnici *-eoč*, ki je nastala iz *-eč*, kot tudi pri *-eoč* iz *-oč*.²⁰⁷ Hipolitovo dosledno naglaševanje končnice oz. medpone *-o-* (*speóče, sedeóčiga, gredeóčiga, dopadeóčimi, oznanujéč, vpijéčig*) Škrabec izvirno imenuje »njegov fabrikat«, torej Hipolitova umetna tvorba. Vprašanje je, ali so slovenska narečja v preteklosti

²⁰² »P. Hipolit piše v 3. izdanju evangelijske knjige: *speóče, sedeóčiga, gredeóčiga* za: *spéče, sedóoč, gredeóč*, nikaker ni verjetno; gotovo so to le knjižno vmetalne oblike, narejene ob času, ko se aktivni sedanjiški participij navadno že ni več slišal.« (Škrabec 1995: 549).

²⁰³ Prim. Škrabčevo omahovanje (Škrabec 1995: 552), ko za *vedéče, z vídečimi, hódeč, jézdeč, plévoč* navaja, da »imamo brez dvojbe /tako/ brati,« za *glédajoč, létajoč, sékajočim* pa ni tako odločen in zapiše »menda tudi«.

²⁰⁴ »za našo knjižno slovenščino se dandanašnji le povdarjen *-oč* pripušča; ali meni se zdi, da bi bilo v prihodnjih slovnica venderle to reč nekoliko drugači vrvnati.« (Škrabec 1994: 558).

²⁰⁵ Izjema je bila Levstikova slovnica (*Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*, Laibach 1866), ki ima pri glagolskih vrstah natančno zabeležen naglas pri vseh oblikah na *-č*, ki so navedene.

²⁰⁶ »Ali namesto *-eč* pišeta Trubar in Dalm. pogostoma *-eoč*: *videozh, hodeozh, lazeozh, moleozh, plazheozh, slusheozh*, kar je vse brati z naglasom na korenskem zlogu: *videoč, hódeoč* itd.« (Škrabec 1995: 553).

²⁰⁷ »V vseh teh in takih primerih je moral biti povdarek na zlogu pred končnico *-eoč*, ker se povdarjena končnica *-oč* pri Dalmatinu in Trubarju, kolikor vem, nigdar ne spreminja v *-eóč*.« (Škrabec 1995: 553).

poznala tako naglaševanje na končnici (in ali so se deležja v živem govoru sploh uporabljala) – Škrabec tako možnost dopušča,²⁰⁸ vendar pri tem ne vidi nobene povezave s Hipolitovo rabo, ampak se navezuje na panonski jezikovni prostor, na prekmurski knjižni jezik, ki je ohranil bogato rabo in funkcijsko razvejanost oblik na *-č* in *-ši*. V Novem Zákonu Küzmiča Škrabec opozarja na »participije z dvema naglasoma«, prvotnim na korenu in ljudskim (narečnim) na končnici (*nadájajoučemi, zdržávajouči, glédajouče, krščávajouči, prihájajouče*), vendar se to ne zdi mogoče, saj so bile tudi v prekmurskem knjižnem jeziku deležijske oblike na *-č* izrazito knjižno sredstvo za krajšanje povedi, ki se v živem govoru ni uporabljalo (Orožen 1974: 120). Deležijski končniški (narečni) naglas ostaja tako tudi v prekmurskem knjižnem jeziku 18. stoletja le Škrabčeva hipoteza,²⁰⁹ sicer zelo mikavna, vendar pa malo verjetna in težko dokazljiva.

Na kratko, zato pa odločno in prepričljivo, je v Cvetju zavrnjeno pretirano nadomeščanje oblik na *-č* z oblikami na *-e*, in sicer zlasti umetno skovane naglašene končnice na *-uje* (*vyprašujé, pospešujé*). Škrabec odklanja Levstikove tvorbe *predé, pné, zré, krijé, vené, želé, plené, kličé, peré, kujé*²¹⁰ – (deležja na *-e* so predvsem izdeležijski prislovi, izpeljani iz glagolov, ki imajo naglašeno tudi sedanjiško končnico 3. osebe množine) – in namesto *sprašujé, pospešujé* dovoljuje samo *sprašévaje, pospešévaje*, zagovarja pa naglas na korenu pri tistih deležniško-deležijskih skladih na *-č*, izpeljanih iz glagolov šeste vrste, ki imajo tak naglas tudi v nedoločniku (*svétovaje, vérovaje*).²¹¹

1.1.3 V jeziku Nouvega Zákona se pojavljajo tudi oblike na *-č*, ki so tvorjene iz dovršnih glagolov. Gre za povezanost z izpeljavo glagolskih vrst iz pridevniških in samostalniških podstav. Taki deležniki so povsem običajni tudi v drugih slovanskih jezikih in zato njihova raba pri Küzmiču ne preseneča. Miklošič (1883: 818–819) navaja deležnike in deležja na *-č*, izpeljana iz dovršnih glagolov, ki izražajo prihodnost ali sedanjost (sedanjost: *ogovarja jih rekoč*;

²⁰⁸ »Vender gotovo s tem nočem reči, kaker bi se mej prostim ljudstvom nikdar ne bili slišali participiji na povdarjen *-óč*, razen le v primerih, ko ima 3. mn. oseba na končnici povdare: *rekó, tekó, vmerjó, rekóč, tekóč, vmerjóč*.« (Škrabec 1995: 557).

²⁰⁹ »Meni se zdi, da je izreka enaka, naj bo akcent pisan ali ne. Povdarka sta v takih primerih dva, prvotno je morda prvi močnejši, pa sčasoma ga je drugi premagal.« (Škrabec 1995: 557).

²¹⁰ »... vse to (razen 'že') je pač Levstik sam nakoval, ljudstvo tako ne govori.« (Škrabec 1995: 558).

²¹¹ »Kar jih pa hrani naglas na korenu, tisti bi ga morali seveda ohraniti na njem tudi v tem primeru, torej: *svétovati, svétovali: svétovaje, vérovati, vérovali: vérovaje* itd. Naše šole, ki natezajo vse na eno kopito, uče seveda *svetováti, svetújem, varováti, varújem, verováti, verújem* itd. in gotovo že tudi: *svetujé, varujé, verujé*. Ali komer je kaj za natorni razvitek naše slovenščine, naj bi se, koliker le more, vstavljal takemu šolanju.« (Škrabec 1995: 558).

dokeč pridoč je stanola /zvezdal/; gde je bilo to dete; na pohitoč). Za ruščino in češčino pa navaja, da se deležniki in deležja na -č iz dovršnih glagolov uporabljajo namesto oblik na -ši: »*Von den verba pft. können im russ. und čechj. part. praes. act. wie part. praet. act. I angewandt werden*«. (Miklošič 1883: 819), za kar navaja številne primere. Škarić (1902) dopolnjuje Miklošiča in navaja, da tudi čakavski jezik nadomešča aktivne deležnike preteklega časa z dovršnimi aktivnimi deležniki sedanjega časa: »Zgubiti će mudrost mudri, razabrajuć ih odvrci hoću.« (Škarić 1902: 18).

V Matevževem in Markovem evangeliju so uporabljeni naslednji deležniki in deležja na -č, izpeljani iz dovršnih glagolov: *bodoucsi; erkoucsi; gori pridoucsi, gori zidoucsi; idoucsi; merjoucsi, odgovorecsi, odidoucsi; pridoucsi, prijecsi, polozecsi, pribej'zajoucsi; vidoucsi, vrnoucsi, vöidoucsi*. Gre za 15 deležij in deležnikov, med katerimi sta dva kalka s prislovoma *gori* in *vö*. Izpeljani so iz 3. osebe množine sedanjega časa in imajo kratko in dolgo obliko:

I zgoudilo fze je; gda bi on fzedo prifztoli vu hi'zi: i ovo, vnougi publikánuske i grej-sniczke *pridoucsi*, fzeliz fzo fzi kfztoli z Jezusom i zvoucsenikmi nyegovimi. (Küzmič 1771, Mat. 9,10)

I prifztoupivl'i gorijo je zdigno *prijécsi* jo za rokou; i preczi jo je tà nihála tréslika; i fzlü'zila nyim je. (Küzmič 1771, Mar. 1,31)

I *polo'zécsci* na nyé roké fzvoje odífao je odnut. (Küzmič 1771, Mat. 19,15)

I preczi vfze lüfztvo, kak ga je vidilo, csüdivalo fze je: i *pribej'zajoucsi* poklonili fzo fze nyemi. (Küzmič 1771, Mar. 9,15)

Zasledovanje te oblikoslovne možnosti kaže na ustaljenost posameznih oblik za izražanje preteklosti, prihodnosti in sedanjosti. Küzmič je preteklost pogosto izražal z dovršnim deležnjem *bodoucsi*. Vrsta primerov kaže, da je z njim poudaril preddobnost dejanja (stanja), ki je povzročilo dejanje glagolskega stavka:

I prisli fzo v-Kapernaum, i vu hi'zi *bodouci* pítao je je; ka fzte fze na pouti med fzebom fzpítávali? Küzmič 1771, Mar. 9,33)

I ovo edna 'zena *vkrvávom otouki bodoucsa* dvanájfzet lejt pridoucsa odzajaj doteknola fze je krajíne gvanta nyegovoga. (Küzmič 1771, Mat. 9,20)

Ovi pa vu *ládji bodoucsi* pridoucs molili fzo ga govorécsci: zai'fztino Bo'zi Szin fzi. (Küzmič 1771, Mat. 14,33)

Nekaj osamljenih primerov izraža dejanje, ki se je zgodilo v preteklosti in traja (brezčasni preteklik izraža lastnost delujoče osebe):

Zle'zenyé vipere; kakda morete dobra gucsati, *hüdi bodoucsi?* Ár zObilnofzti Szrczá gucsíjo vüfzta. (Küzmič 1771, Mat. 12,34)

Csi záto ví, *hüdi bodoucsi*, znáte dobre dári dávati deczi vafoj; od koga bole Ocsa vas, fterije vu nebé'fzaj, da dobra onim, ki ga profzijo. (Küzmič 1771, Mat. 7,11)

Posamezni primeri kažejo, da dovršno deležje *bodoucsi* izraža časovno zaporedje v nizu treh preteklih dejanj, kadar v povedi ni uporabljeno deležje na *-ši*, ampak sta daljna preteklost in preteklost izraženi opisno (*gda bi + opisni deležnik na -l; pomožnik v pretekliku + opisni deležnik na -l*) – predpreteklika Küzmič ni poznal:

I preczi, efese *gda bi on gúcsao, prifao je* Júdas eden *bodoucsi* zti dvanájtzet i znyim vno'zina lüfztva zmecsmi i zdrogmi od vládnikov popovfzki i pifzácsov i ti fztarifi. (Küzmič 1771, Mar. 14,43)

Zanimivo je, da Küzmič deležja *bodoucsi* ni uporabil za izražanje prihodnosti,²¹² je pa z njim, ker ima sedanjiško obliko, izrazil tudi sedanjost. Čeprav ima v Matevževem in Markovem evangeliju pomen sedanjosti samo enkrat, redki so tudi primeri z drugimi dovršnimi deležniki, pa primer kaže, da je bila taka raba v prekmurskem knjižnem jeziku vsaj načelno možna:

Ár fzem i jafz pod obláfztyom *bodoucsi* cslovik, ki pod fzebom mam vitéze: i csi ercsèm etomi, idi, ino ide; i drügomi, prídi, i príde; i fzlugi mojemi, csni eto, i vesini. (Küzmič 1771, Mat. 8,9)

Kako so nastali deležniki in deležja na *-č* iz dovršnih glagolov, najlepše kažejo primeri glagolov rekanja pri sopomenskih skupinah, v katerih je Küzmič uporabil dvojnici *erkoucsi – govorecsi*. Razlika med nedovršnostjo in dovršnostjo ni bila ostro postavljena, zato je nedovršna oblika *erkoucsi* začela prevzemati lastnosti dovršne sopomenke ter dobivati pomen sedanjosti. Tudi v čakavski književnosti so take oblike pogoste. Škarić (1902: 19) ugotavlja, da so prvotni dovršni deležniki sedanjega časa izražali samo preteklost in prihodnost, šele kasneje pa so, ker so imeli sedanjiško obliko, začeli pri nekaterih glagolih dobivati pomen kot dovršni sedanjik. Küzmič je pogosteje uporabljal nedovršno deležje *govorecsi*, vendar pa je približno v petini primerov prevajal tudi s sopomenko *erkoucsi*:

I zgovárjali fzo fzi med fzebom *erkoucsi*: kaj krüha nemamo. (Küzmič 1771, Mar. 8,16)

I gucsao nyim je vnouga vu prilikaj, *erkoucsi*: ovo vö je fou eden Szejács fzejat fzemem. (Küzmič 1771, Mat. 13,3)

Gda bi pa on eta nyim gúcsao: ovo eden poglavník pridoucsi molo ga je *govorécsi*: Csi moja je zdaj mrla; ali hodi polo'zi rokou tvojo na nyou, i 'zivejla bode. (Küzmič 1771, Mat. 9,18)

1.1.4 Küzmič je pri prevajanju uporabljal tudi deležnike in deležja na *-ši*. Njihova pogostost je v primerjavi z oblikami na *-č* upadla (razmerje je približno

²¹² O tej možnosti je poročal že Miklošič v Sintaksi, ko je ugotovil, da je tak pomen deležja na *-č* nekaj povsem normalnega in prvobitnega. Prim. tudi današnje knjižno rabo pridevnika *bodoči* (*bodoči predsednik, bodoči učitelj, bodoča snaha*).

5 : 1), kljub temu pa se je oblika dokaj dobro ohranjala (v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku je po Brižinskih spomenikih izginila iz rabe) in je postala značilna za vzhodnoslovenski knjižni jezik. »V močnem nasprotju s tradicionalnim knjižnim jezikom glede rabe ptc. praet. act. I je v svojem Nouvem Zakonu 1771 Števan Küzmič. Ker je prevajal po grščini, je zelo velikokrat grški aoristov particip slovenil s tem deležnikom.« (Tomšič 1955: 59)

Manj pogosta raba deležniško-deležijskih skladov na -ši odpira vprašanje, ali so se le-ti v narečju konec 18. stoletja še uporabljali. Najbrž je že takrat šlo za izrazito nadnarečno knjižno oblikoslovno-skladenjsko sredstvo, izginjajoče iz vsakdanjega govora, ki je izražalo preddobnost. Martina Orožen domneva, da je že v Küzmičevem času »izginil iz jezika« (deležje na -ši) in ostal le še v knjižni obliki »kot mrtva, a vendar funkcionalna tvorba.« V skladenjskem razvoju vzhodnoslovenskega knjižnega jezika predstavlja in ohranja stike s skladenjsko podobo stare cerkvene slovanščine, ki je te oblike pogosto uporabljala. (Orožen 1974: 120)

Küzmič je v Nouvem Zakonu z deležji na -ši izražal preddobnost, preteklo dovršno dejanje; praviloma je deležja izpeljeval iz dovršnih glagolov:

I *prifztoupivfi* ktomi drügomi, eresè nyemi ravno tak. On pa odgovorècsi eresè: jafz Gofzpodne. I nej je fou. (Küzmič 1771, Mat. 21,30)

I gda bi vzeó ti pét lejbov krúha i ti dvej ribiczi *zgliednovfi* vu nebéfza blagofzlovo je je i vlomoje te krúh i dao ga je vucseníkom fsvojim; da bi ga nyim dáli: i tivi dvej ribiczi túdi je vfzejm razdejlo. (Küzmič 1771, Mar. 6,41)

V Matevževem in Markovem evangeliju je Küzmič zapisal stošestkrat obliko na -ši, ki je bila izpeljana iz dovršnih glagolov. Devetnajstkrat je zapisal deležnik/deležje *pristoupivfi*, 14-krat se ponovi *gori fztanovfi*, ostali deležniki/deležja pa so v prevodu uporabljani od ena- do največ petkrat. Pogostost oblik kaže na ponavljalnost ustaljenih starih oblik, redke ali enkratne pojavitve pa kažejo na knjižno obraziljenje (produktivnost) oblik: *blagofzlovivfi* (5-krat); *doli fšpadnovfi* (3-krat); *gori poglednovfi* (1-krat), *gori fztanovfi* (14-krat); *nazaj fze zgliednovfi* (1-krat), *nakleknovfi* (1 krat), *naprej fztoupivfi* (1 krat), *nihavfi* (5-krat); *odpufztivfi* (3-krat); *okouli fze zgliednovfi* (2-krat), *ofztavivfi* (1-krat); *pelavfi* (1-krat); *prejk plavavfi* (1-krat), *plunovfi* (2-krat), *poglednovfi* (1-krat), *pokleknovfi* (3-krat) *pojzlavfi* (1-krat), *pojztanovfi* (1-krat), *pojzluhnovfi* (1-krat), *prefztoupivfi* (1-krat), *prijavfi* (1-krat), *pristoupivfi* (19-krat), *prizdignovfi* (1-krat), *privalavfi* (1-krat) *prizvavfi* (2-krat); *rafšprafcsivfi* (1-krat); *spoznavfi* (3-krat), *fztanovfi* (2-krat), *fšpadnovfi* (1-krat); *vidivfi* (1-krat), *vkup fšpravivfi* (2-krat), *vlomivfi* (1-krat), *vó potegnovfi* (1-krat), *vó fztegnovfi* (2-krat), *vó vtognovfi* (3-krat), *vzevfi* (3-krat); *zapovedavfi* (1-krat), *zdavfi* (2-krat), *zdejhnovfi* (1-krat), *zgliednovfi* (3-krat), *zgrabivfi* (2-krat), *zvezavfi* (1-krat).

Najpogosteje so dovršne oblike na *-ši* izpeljane iz glagolov II. vrste. Küzmič je dosledno uporabljal arhaično medpono *-no-*, ki jo je kasneje vpeljal v slovnici (2. izdaja, 1863) tudi Janežič. Medpona *-no-* je bila v Prekmurju tako tvorna, da jo je Küzmič prenesel celo v glagole IV. in V. vrste:

I príjo je rokou toga fzelejpora, vö ga je pelao zmezta *plünovfi* vu ocsi nyegove: geto je na nyega djáo rokè fzvoje, pítao ga je, csi kaj vídi. (Küzmič 1771, Mar. 8,23)

Jezus pa na nyè *pglednovfi* ercsè: pri lidéjh je nemogoucese; ali nej pri Bougi. Ár fzo vÍza mogoucsa pri Bougi. (Küzmič 1771, Mar. 10,27)

Küzmič pa ni uporabljal oblike na *-ši* pri dovršnem glagolu *odgovoriti*. V Matevževem in Markovem evangeliju je v vseh devetinšestdesetih primerih zapisal obliko na *-č*, ki se vedno pojavlja klišejsko v pomenu *odgovoril je, odvrnil je, dejal je, nagovoril je* in izraža preteklo dejanje, ki se je zgodilo sočasno z drugim preteklim dejanjem. Oblika na *-č* je najpogosteje uporabljena ob 3. osebi sedanjega časa *ercsè*, redkeje *veli*, samo enkrat pa ob zvezi faznega glagola in nedoločnika *zacsao je praviti*:

On pa *odgovorécsi* ercsè nyemi: Vucsiteo, etafzam vfza zdr'zao od mladofzti moje. (Küzmič 1771, Mar. 10,20)

Pilátus pa *odgovorécsi* pà nyim veli: ka pa fcséte; naj vcsinim onomi; koga právite kralá 'zidovfzkoga? (Küzmič 1771, Mar. 15,12)

Jezus pa *odgovorécsi* nyim *zacsao je praviti*: glédajte, naj váfz fto ne zapela. Ar vnougi prido vu imeni mojem govorecsi. (Küzmič 1771, Mar. 13,5)

Oblike na *-č* se pojavljajo ob glagolih govorjenja, ki so v sedanjem ali preteklem času. Klišejska besedna zveza *odgovorecsi erkao je* se v gradivu pojavlja redkeje, saj gre v njej (na videz) za neskladje – dogajanje v preteklosti mora izražati deležje na *-ši*:

On pa *odgovorécsi erkao* nyim *je*: zakaj i vi prefztáplate zapovidi Bo'ze za volo vafega nafztávlenya? (Küzmič 1771, Mat. 15,3)

Odgovorécsi pa Peter *erkao* nyemi *je*: razlo'zi nám eto príliko. (Küzmič 1771, Mat. 15,15)

Küzmič pri glagolu *odgovoriti* ni tvoril oblike na *-ši* (Tomšič 1955: 59), zato je ob deležju na *-č* raje zapisal sedanjik, ki izraža preteklo dejanje:

I *odgovoréscse* vfze lüfztvo *ercsè*: krv nyegova nad nami, i nad fzinmí nafimí. (Küzmič 1771, Mat. 27,25)

Odgovorécsi pa Gofzpoud nyegov *ercsè* nyemi: lagoji fzluga, i vtraglíví, znas, ka'zenyam, gde fzam nej fzejjao; i fzprávlam, gde fzam nej rafzipávao. (Küzmič 1771, Mat. 25,26)

Tudi pri glagolu *iti* in zloženkah v gradivu ni uporabljena oblika na *-ši*, ampak je preddobnost izražena z deležjem na *-č*:

I *odidoucsi* Jezus od tifztec prifao je kmourji Galiléanfzkomi: i *gori idoucsi* na gorou, doli je fzeo tam. (Küzmič 1771, Mat. 15,29)

I *pridoucsi* na mefzto, kotero fze veli Golgotha, tou je, temena mefzto. (Küzmič 1771, Mat. 27,33)

I *odidoucsi* odnut prifao je vu fzprávisese nyihovo. (Küzmič 1771, Mat. 12,9)

Küzmič pa je poznal pridevnik (arhaizem) *prisefztni*, ki ga je izpeljal iz dovršnega nedoločnika *priti* (*na prisefztnom fzevjeti*). Ponavadi je v takšnih primerih v gradivu uporabljen deležnik na -č (*vu pridoucsjoj vekivecsnofzti*) v pomenu *prihodnje* (*drugo*) *življenje*. Zanimivo je, da se v tej zvezi ne pojavlja oblika *bidoucsi* (*bivajoč tu, tam, zdaj*), ki je Küzmič ne uporablja za izražanje prihodnosti. V izpeljanki *prisefztni* je nakazana možnost za tvorbo deležnika na -ši (*prišedši, priševši*), vendar takšne oblike v gradivu ni zaslediti.

I, fzterikoli ercse húdo rejcs prouti Szini cslovecseni, odpifzti fze nyemi: fteri pa ercsè prouti fzvétomi Dúhi; ne odpifzti fze nyemi, ni *na etom fzevjeti*, niti *vu prisefztnom*. (Küzmič 1771, Mat. 12,32)

Ka ne bi vzéo fztoukrát vecs zdaj i vu vrejmeni etom, bi'ze, i brate, i fzeftzre, i matere, i otroke, i nyive fzpregányanyem vret, i *vu pridoucsjoj vekivecsnofzti* 'zitek vekivecsni. (Küzmič 1771, Mar. 10,30)

O teh jezikovnih posebnostih je pisal že Tomšič, ki je mislil, da Küzmič prav tako kot pri glagolih premikanja in govorjenja, tudi pri glagolih zaznavanja ni uporabljal oblik na -ši: »Vendar ni poznal tega deležnika /na -ši/ pri glagolih *iti* (in zloženkah), *videti* in *odgovoriti*, zato pri njih dosledno piše namesto preteklega sedanjiški deležnik.« (Tomšič 1955: 59).

V Matevževem in Markovem evangeliju je Küzmič petindvajsetkrat zapisal obliko na -č (*vidoucsi*) in je z njo izrazil preddobnost:

I deklieska, *vidoucsa* nyega, pà je zácsala praviti tim tam fztójécsim; ka je ete z onih. (Küzmič 1771, Mar. 14,69)

Vidoucsi pa vöter mocsni, zbojao fze je, i zácsao fze je ftáplati. Kricsao je záto govorécsi; Gofzpodne, zdr'zi me. (Küzmič 1771, Mat. 14,30)

Vidoucsi pa vucseníczke nyegovi rafzrdilifzo fze govorécsi: zakaj je eto fzkvarjenyè? (Küzmič 1771, Mat. 26,8)

V enem primeru pa je Küzmič kljub vsemu ohranil obliko na -ši, izpeljano iz glagola *videti*. Tako je prevedel grški aoristov particip, obliko, ki jo je drugače dosledno slovenil z deležjem na -č. Ali gre pri tem za nedoslednost v sicer natančno izdelanem oblikoslovno-skladenjskem sistemu? Oblika na -ši se v gradivu pojavi samo prvič (Küzmič 1771: 7), kasneje pa dosledno le oblika na -č, zato je možno, da jo je prevajalec tvoril po vzoru drugih deležij na -ši, vendar pa je ni sprejel kot normo, ker zanjo (tako kot pri glagolih *iti* in *govoriti*) ni imel opore niti v govoru niti v knjižni obliki:

Vidivfi pa zvezdo, radüvali fzo fze jáko zvelikom radofztyom. (Küzmič 1771, Mat. 2,10)

Nekaj primerov kaže, da je Küzmič tvoril oblike na *-ši* tudi iz nedovršnih glagolov. Značilnost Küzmičevega (in prekmurskega knjižnega) jezika je visoka stopnja pravilnosti v oblikoslovnem in skladenjskem pogledu (Orožen 1977: 128) – deležniki in deležja na *-ši* so izpeljani iz nedovršnih glagolov –, vendar pa, tako kot tudi drugi slovanski jeziki,²¹³ prekmurski knjižni jezik pozna tudi nedovršne pretekle sklade na *-ši*. V gradivu so izpričane naslednje oblike: *delavfi* (1-krat), *pluvavfi* (1-krat), *pojzluvavfi* (2-krat), *potrdjavfi* (1-krat), *fzpopejavfi* (1-krat), *fzlijavfi* (19-krat), *fzmiluvavfi* (2-krat), *trgavfi* (1-krat), *vrcavfi* (1-krat), *znavfi* (1-krat):

Oni pa vöidoucsi predgali fzo povfzud Gofzpoud 'znyimi *delavfi* i to rejcs *potrdjavavfi* znafzledüvajúousimi csüdami. (Küzmič 1771, Mar. 16,20)

I hválo *fzpopejavavfi* vö fzo sli na brejg Oliveczki. (Küzmič 1771, Mar. 14,26)

Szlijavfi pa eta Jezus, csüdivao fze je, i erkao je tim nafzledüvajúousim: zafzftino velim vám, niti vu Izraeli fzam tákse vöre nej najšao. (Küzmič 1771, Mat. 8,10)

Gradivo kaže, da je Küzmič v dveh primerih izpeljeval deležja na *-ši* iz dovršne in nedovršne glagolske oblike:

I vzeme ga od lüfztva odfzebe; vr'ze prfztfzvoje vu vüha nyegova, i *plünovfi* dotekno fze je jezika nyegovoga. (Küzmič 1771, Mar. 7,33)

I *plüvavfi* na nyega vzéli fzo nyemi to trfzt i bili fzo ga po glávi. (Küzmič 1771, Mat. 27,30)

I gda bi fzobotta bila, zacsao je vu fzprávifcsi vciti; i vnougi *pojzluvavfi* fztrfznoli fzo fze govorecsi: odkut fzo etomi eta? i kákfa je ta modroufzt, ftera nyemi je dána; ka fze i tákse moucsi po nyegovi rokáj godijo? (Küzmič 1771, Mar. 6,2)

Jezus pa *fzlijavfi* erkao nyim je: ne potrebüjo ti zdravi vrácsa: nego ti bét'zni. (Küzmič 1771, Mat. 9,12)

Dovršni deležji izražata dejanje, ki sta se v preteklosti že zgodili in sta povzročili novi (v tem razmerju izražata preddobnost), nedovršni deležji pa izražata dejanji, ki sta se v preteklosti začeli in trajata; deležnji poudarjata bolj trajanje kot preteklost, zato izgubljata svojo prvotno funkcijo – gre za križanje vidsko neustreznih tvorb, saj deležji ne izražata več čiste preddobnosti in bi ju lahko nadomestili deležji na *-č*. V tej smeri so se razvijala nedovršna deležnja na *-ši*, nato pa je preko klišejske rabe *odgovoriti* začelo deležje na *-č* prevzemati

²¹³ Miklošič (1883: 833) navaja primere: *oprimši, rekši, skrivši, zdigavši* (slovenščina); *mogavši* (srbohrvaščina); *mogši* (ruščina); *hodovavše, jedše, pracovavše* (češčina); *miaw-szy, mieszkawszy, jechawszy, pisawszy* (poljščina). Škarić (1902: 19) navaja primere iz čakavskega jezika: »Kad od Egipta *diliv se gredi*hu; i ne vele *gudiv* Bornik tako poče; tako *bugarevši* bolje put obrati *htiše*; i k nam *dozovivši*, od kud smo *pitaše*.«

lastnosti oblik na -ši pri dovršnih glagolih. Dokler so na rabo vplivale predloge, deležja na -ši niso mogla izginiti iz prekmurskega knjižnega jezika, vendar pa so se oblike po Miklošu Küzmiču, ki jih je še uporabljal v enakem obsegu kot Števan Küzmič, začele umikati. V protestantskih pesmaricah 18. stoletja so deležniki in deležja na -ši redkejši (v govornjeni obliki se najbrž že takrat niso več uporabljali), prav tako tudi pri Košiču in Kardoševih priredbah prekmurskih pesmi.

Zanimiva skladijska rešitev pri izpeljavi deležniško-deležijskih skladov na -č in -ši je nakazana v Mar. 9,26 – trije dogodki so se zgodili v preteklosti tako, da prva dva (obliki na -č in -ši) izražata prosto sočasnost v eni časovni ravnini, šele njuna izvršitev pa omogoča začetek novega dejanja (opisni deležnik na -l):

I kricsécsi i dofzta ga trgavfi vö je fou: i grátao je liki mrtev tak; da fzo vnougi pravili, da je mr'u. (Küzmič 1771, Mar. 9,26)

V taki zvezi deležji *kricsecsi* in *trgavfi* pomenita preddobnost glede na *vö je fou*, medsebojno pa deležji izražata istodobnost dejanj. V takih primerih je prekmurski knjižni jezik imel dve rešitvi: (1) obe deležji imata obliko na -ši in sta nedovršni, ali pa (2) sta dovršni in imata obliko na -č, ki izraža preteklo dejanje. Küzmič se za taki možnosti ni odločil, ampak je iz nedovršnih glagolov izpeljal deležji na -č in -ši (izkoristil je možnost, ki jo poznajo slovanski jeziki, da lahko nedovršno deležje na -č izraža samo istodobnost, nedovršno deležje na -ši pa prav tako le istodobnost v preteklosti). Primer kaže izvirno skladijsko rešitev, za katero Küzmič v grški predlogi ni imel podlage²¹⁴ in hkrati dokazuje, da so tudi deležja na -ši lahko izražala istodobnost. Pri tem seveda ne gre za vzporednost dveh dejanj, ampak za prosto sočasnost dogajanj v eni časovni ravnini.

Pogosteje kot zvezo deležij na -č in -ši pa je Küzmič v takih primerih uporabil deležje na -č in osebno glagolsko obliko v sedanjiku ali pretekliku (namesto deležja na -ši in osebne glagolske oblike v pretekliku):

I bojécsi fou fzam i fzkrio fzam talentom tvoj vu zemlo: ovo más tò tvoje. (Küzmič 1771, Mat. 25,25)

Znajoucsi pa Jezus hüdoubu nyihovo, ercsè: ka me fzküsáate zkazlívci? (Küzmič 1771, Mat. 22,18)

²¹⁴ *Καὶ χοῦᾶσαν καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν ἐξῆλθεν· καὶ ἐγένετο ὥσει νεχρός, ὥστε πολλοὺς λέγειν ὅτι ἀπέθανεν. (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 9,26)*

2 POMENSKE FUNKCIJE DELEŽNIŠKO-DELEŽIJSKIH SKLADOV NA -Č IN -ŠI

Deležniki in deležja na -č in -ši so Küzmičevem prevodu Nouvega Zákona pogosta oblikoslovno-skladenjska sredstva za učinkovito strnjanje zapleteno zloženih povedi. V gradivu, analiza zajema popoln izpis oblik iz Matevževega in Markovega evangelija, je 526 primerov z deležniki in deležji na -č in 136 na -ši. Küzmič je oblike uporabljal v različnih skladenjskih funkcijah in čeprav se način uporabe, pomen in funkcija aktivnih deležnikov ne pokrivajo natančno s sistemom v stari cerkveni slovanščini, se pogostost rabe ni zmanjšala. Deležniško strnjanje pozna prilastkovno, posamostaljeno, povedkovniško in prislovno rabo, deležijsko strnjanje pa izraža istodobnost in preddobnost. Gre za različico starocerkvenoslovanskega sistema, ker je en tip tvorbe (*prišed-ši, reky-rekqšti*) izpadel. Tradicija v razvoju je ohranjena po tipu -ę, -qšti; -ję, -jqšti, in sicer tako, da so moške oblike izpadle (podobno je s tvorbo različnih zaimkov; določene osnove odvisnih sklonov so izhodišče za novotvorbo). Pri Küzmiču prevladuje deležijska raba oblik na -č in -ši, ki se pojavljajo v funkciji skladenjskega strnjevalca kot samostojna leksikalno-morfološka kategorija za izražanje glagolske predikatnost v polstavčnih zvezah. Ugotovitev ne preseneča, saj gre za podoben razvoj tudi v drugih slovanskih jezikih. Raba in razvrstitev deležniško-deležijskih skladov na -č in -ši v Küzmičevem prevodu ni nekaj nenavadnega in drugačnega (v primerjavi s slovanskimi jeziki je drugačen osrednjeslovenski knjižni jezik od Trubarja do Ravnikarja, ki z nekaj izjemami oblik na -ši ni poznal, močno pa je omejil tudi rabo deležnikov in deležij na -č). Izhaja iz pra- in starocerkvenoslovanskega sistema ter v skladnji ohranja tiste funkcije deležnikov in deležij na -č in -ši, ki so značilne tudi za druge slovanske jezike. Küzmičev jezik se pri tem navezuje na tradicijo, segajočo v Ciril-Methodove čase, saj skladenjsko ohranja arhaično slovansko podobo, s katero se v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru dviguje nad narečje. Deležniško-deležijski skladi na -č in -ši so prepoznavna značilnost samostojne prekmurskim potrebam prirejene in premišljeno normirane različice slovenskega knjižnega jezika.

Küzmič je deležnike in deležja oblikoslovno pravilno izvajal, poznal je njihove skladenjske funkcije in razvrstitev. Čeprav v narečju oblike na -č in -ši niso bile več žive (Orožen 1974: 120), jih je prenesel v knjižni jezik kot normo in predpis, po njem pa so jih prevzeli vsi prekmurski in vzhodnoštajerski pisci v prvi polovici 19. stoletja, zanje pa se je navdušil tudi Ravnikar, ki jih je prvi prenesel tudi v v osrednjeslovenski knjižni jezik.

2.1 Deležijska raba

Deležja na -č in -ši nastopajo v polstavčnih zvezah kot drugotni povedek;²¹⁵ so učinkoviti skladenjski strnjevalci, ki izražajo istodobnost in preddobnost glede na dogajanje glavnega stavka.

2.1.1 Istodobnost

2.1.1.1 Istodobnost je najpogosteje nakazana z nedovršnim deležjem na -č. Lastnost ali stanje, ki ju tako deležje izraža, je šele nastalo in traja, zato oblike na *-oucsi/-ecsi* izražajo sedanjost:

I eden 'znych právdenik opíta ga *fküsávajoucsi i govorécsi*. (Küzmič 1771, Mat. 22,35)

Ár, tà niháte zapovid Bo'zo, i zdr'závate tadánke lüdi *prajoucsi* mafzline i peháre; i drüga prífzpodobna tákla vnouga csiníte. (Küzmič 1771, Mar. 7,8)

2.1.1.2 Nedovršna deležja na -č pogosto izražajo dejanje, ki se je zgodilo v preteklosti istočasno z dejanjem glagolskega stavka:

Prisli fzo pa bratovje i mati nyegova: i zvüna fztójécsi pofzlali fzo knyemi *zvajoucsi* ga. (Küzmič 1771, Mar. 3,31)

Szprevajoucsi pa fzvojega narodjenyá dén Herodes, pléfzala je csi Herodiáfova na fzejdí, i dopádnola fze je Herodefi. (Küzmič 1771, Mat. 14,6)

2.1.1.3 Zanimive možnosti za izražanje istodobnosti se kažejo v primerih, ko je Küzmič izpeljeval deležje na -ši iz nedovršnih glagolov:

Ár fze je Herodes bojao Ivana znajoucsi; kaj je on pravicsen i fzvéti mou'z, i zdr'závao ga je; i *pofzli/avfi* ga, dofzta je csinio i rad ga je pofzliúfo. (Küzmič 1771, Mar. 6,20)

²¹⁵ O tej funkciji obeh aktivnih deležnikov je v slovanskih okvirih razmišljal Jan Sedláček: »Vývoj participií praes. act. a praet. act. I se vyznačuje po stránce syntaktické ustálováním těchto participií v platnosti jádra polovětných vazeb a postupným zanikáním jiných větných funkcí.«

»Vě shode s vývojem participií praes. act. a praet. act. I. po stránce významové stává se vyjadřování slovesně predikativních vztahů v polovětných vazbách jejich hlavní a výsadní funkcí. V této větné funkci se tato participia formují jako zvláštní lexikálně morfologická kategorie.«

»Na počátku doby historické je vývoj participií praes. act. a praet. act. I. po stránce syntaktické v podstatě dovršen. Užívání těchto participií mimo rámeček polovětných vazeb, jež máme doloženo v starší historické době ve všech slovanských jazycích a zčásti ještě v některých dnešních nářečních, je příkladem toho, že se přechod od staré kvality k nové neuskutečňuje v jezyce najednou, nýbrž je to zdoluhavý proces, v němž odumírající prvky staré kvality žijí ještě určitý čas vedle prvků novel kvality.« (Sedláček 1953: 47).

I okouli je sou po vřzoz Galilei Je'zus vuvsécfi vu řzpráviřesaj nyihovi i predgajoucfi Evangyliom kráľeřtva, i vrácvřfi vřzáki beteg, i vřzáko medlovnofřt med ľůřřtvom. (Küzmič 1771, Mat. 4,23)

Szmilůvavřfi řze pa Jezus dotekno -ze je oucři nydva: i preczi nařřledůvala řzta ga (Küzmič 1771, Mat. 20,34)

V teh primerih gre za funkcijske odklone, saj deležja na *-ři* ne izražajo dejanj, ki so se zgodila pred dejanji glavnih stavkov;²¹⁶ preddobnosti ni več čutiti, saj gre bolj za dejanje, ki traja tudi še potem, ko nastopi dejanje glavnega stavka. Trajno nedovršno deležje tako izraža istočasnost dogajanja z dejanjem glavnega stavka. Dogajanje, izraženo v glagolskem stavku, nastopa v isti časovni ravnini kot polstavčno dejanje izraženo z deležjem na *-ři*. Primerov ni veliko, vendar pa dokazujejo, da deležijske oblike na *-ři* pri Küzmiču ne izražajo le dveh vzporednih dejanj, pri katerih se je eno (deležijski polstavek) zgodilo pred nastopom drugega (glavni stavek). Gre za učinkovito izražanje prostega sočasnega obstajanja dveh ali več dejanj v eni časovni ravnini;²¹⁷ namesto deležja na *-ři* bi lahko uporabil tudi deležje na *-č*, vendar pa nedovršno deležje na *-ři* kaže, da se dejanje ni začelo takrat kot dejanje glavnega stavka. Istodobnost obeh dejanj je možna zato, ker se dejanje, izraženo z deležnjem na *-ři*, še ni končalo, ko je nastopilo dejanje glavnega stavka. Kljub temu pa slovanski jeziki razlike med nedovršnim deležjem na *-č* in *-ři* za izražanje istodobnosti v preteklosti niso ohranili. Časovni pomen – ali se je dejanje začelo v daljni preteklosti in še traja ali pa se je začelo sočasno – ki ga je Küzmič še razlikoval, se je izgubil in šlo je le še za istodobnost in preddobnost dogajanja, začetek, konec ali trajanje deležijskega dogajanja pa se je omejilo le na vidsko izpeljavo. Deležja na *-č* so začela nadomeščati deležja na *-ři*, ki so izražala istodobnost, dogajanje je ostalo istočasno, izgubil pa se je občutek za kakovost dogajanja, ki ga je izražalo nedovršno deležje na *-ři*.

²¹⁶ Take primere pozna tudi srbščina (npr. Daničić: Idavři (!) zadugo počine pod jednim velikim kamenom. Vladavři trideset i sedam godina ... ostavi vladu starijem sinu svojemu), vendar pa za njih Ljubomir Stojanović misli, da gre za »nepravilno upotrebo participia«, ki se pojavlja le še v ljudskih govorih, »u kojima se još oseća njihovo značenje«, od tam pa prodirajo tudi v knjižni jezik. Za Daničića pa misli, »da participi /.../ nisu upotrebljeni u njihovu pravom značenju, dakle pogrešno. Daničić je upotrebu participia naučio, a nije je imao od rađenja ...«. (Stojanović 1928–29: 1–12).

²¹⁷ Tako stanje je bilo nekaj vsakdanjega tudi v drugih slovanskih jezikih. Prim. stč: Appolon to *widiew*, neby len ktomu, poskociw, bystre, wzem miec i pada geho krali ... (varianta: *vida*) (Sedláček 1953: 70). Prim. Vuk, Mat. 27,26: Toda pusti im Varavu, a Isusa řibavři predade da se razapne (Musić 1935: 145). Prim. stpol: Gdyz dzeczen doschengi croczi ... *nosschi* wkosschu owocze ... (Sedláček 1953: 70). Prim. čeř: Kdyř diete do sieni kroči ... *nesa* v kořiku ovoče. (Sedláček 1953: 70).

2.1.2 Preddobnost

2.1.2.1 Preddobnost dogajanja je v Küzmičevem Nouvem Zákonu največkrat izražena z dovršnim deležnjem na -ši, ki ima v polstavku pogosto pomen preteklosti in izraža dejanje, ki je bilo v preteklosti izvršeno ali pa je trajalo in je v času, ko nastopi dejanje glagolskega stavka, že končano:

I *gori fztánovfi* poltrájfao je te vöter i erkao je mourji: mucusi i obnejmi. I pocsíno je vöter i vcsnyena je tihota velika. (Küzmič 1771, Mar. 4,39)

I ovo eden zonih, ki fzo bilí z Jezusom, *vö vtégnovfi* rokou vö potégne mecs fzvoj; i vdári fzlugo poglavníka popovfzkoga, od fzcesé nyemi vühou. (Küzmič 1771, Mat. 26,51)

I, *vküp fzpravivfi* vfze vladnike popovfzke, i pifzacse lüfztva fzpítavao je od nyih: gde bi fze meo Krifztus poroditi? (Küzmič 1771, Mat. 2,4)

2.1.2.2 Dovršno deležje na -ši lahko izraža tudi preddobnost v sedanjosti. V takih primerih gre za zvezo deležnij na -ši in glagolov govorjenja v sedanjiku, s katero je Küzmič izražal splošne ugotovitve, ki niso omenjene na pravo sedanjost. Zveza označuje brezčasnost:

I *okouli fze zglednovfi* po nyih z-fzrditofztyom, razdrefzéljeni nad trdofztyom fzreza nyihovoga, ercsé tomi csloveki: vö ftégni tvojo rokou. I vö jo je vtégno. I nazáj je polfztánola rouka nyegova zdrava; liki ta drüga. (Küzmič 1771, Mar. 3,5)

I *gori fztánovfi* vífesnyi pop ercsé nyemi: nikaj ne odgovarjás? Ka eti prouti tebi fzvedocsijo? (Küzmič 1771, Mat. 26,62)

I ide knyemi eden gobavec profzécisi ga, i *pokleknovfi* pred nyega in erkoucsi nyemi: csi fcsés, mores me ocsifztiti. (Küzmič 1771, Mar. 1,40)

2.1.2.3 Zanimive, vendar pa zelo redke, so v gradivu zveze, v katerih deležje na -ši izraža preddobnost v prihodnosti. Deležje je nosilec dejanja, ki se bo moralo zgoditi pred glagolskim dejanjem, izraženim z osebno glagolsko obliko v sedanjiku ali velelniku (pomen prihodnosti). Lahko pa se v tej funkciji pojavlja tudi deležje na -č, in sicer pri glagolih premikanja.

I velí nyemi: eta vfza tebi dám; csi *doli fzpádnovfi* me molo bodes. (Küzmič 1771, Mat. 4,9)

Gda fzo pa oni odíslí; ovo Angyel Gofzpodnov fzkázao fze je vu fznef Jo'zeí, erkoucí: *gori fztánovfi* vzemi tó dejte i mater nyegovo i bej'zi v Egvíptom, i boj tam, dokecs ti poveim. Ar Herodes bode ífzkao to dejte na pogíbeo. (Küzmič 1771, Mat. 2,13)

Naj je pa ne fzpácsimo: idoucsi vrzi vodiczó vmourje, i *gori pridoucsó* tó prvo ribo vö potégni, i odpri ji laloke, i nájdés vnyej edno ftatero: vzemi jo, dáj jo nyim za méne i tébe. (Küzmič 1771, Mat. 17,27)

2.1.2.4 Značilno slovensko panonsko je Küzmičevo izražanje preddobnosti v preteklosti. Za razliko od Dalmatina in Japlja, ki sta v takih primerih še

uporabljala predpreteklik,²¹⁸ je prekmurski prevajalec Nouvega Zákona to glagolsko obliko nadomeščal s posebno zvezo *gda bi + deležnik na -l*, ki uvaja dejanje, izvršeno v preteklosti pred drugim preteklim dejanjem, stanje v preteklosti ali daljno preteklost. V slovenskih slovnicaх prve polovice 19. stoletja je raba predpreteklika slabo prikazana, saj gre praviloma za sinhrono opisovanje jezika, oblika pa večinoma ni bila živa. Kopitar in Vodnik oblike ne omenjata (gorenjščina je ne pozna), Dajnko pa je rabo predpreteklika odklanjal. Šele Metelko je po dolenjščini utrdil pravilo, da se preddobnost v preteklosti izraža s predpreteklikom. Obliko so pogosto uporabljali slovenski protestanti, z njo so izražali razmerja med preteklimi dejanji in oddaljeno preteklost (Pogorelec 1960/61: 152–160):

I gda bi ga poznali tiľztoga meľzta mo'zjé, poľzlali ľzo vu czejlo ono krajino, i prinelfzi ľzo knyemi vľze betésne, ki ľzo ľze hűdou meli. (Kűzmič 1771, Mat. 14,35)

I gda bi ľze Jezus pà na drűgo ľztran prejľ pripelao vu ľadjji: ľzpravilo ľze je vno'zina ľűľztvu knyemi; i bio je pri mourji. (Kűzmič 1771, Mar. 5,21)

I, gda bi vű vrgao vragá, gucsao je te nyemi, i csűdivalo ľze je ľűľztva govoréese: kaj ľze je nigdár nej tak csűdno delo, ľzkázalo v Izraeli. (Kűzmič 1771, Mat. 9,33)

Opisna oblika *gda bi + deležnik na -l* ni pogojniška, ampak v razmerju do dejanja v glavnem stavku izraža preddobnost (*i gda bi ga poznali = ko so ga bili poznali; i gda bi ľze prejľ pripelao = ko se je bil prepeljal; i gda bi vecser gratao = ko se je bilo zvečerilo*). V takih primerih je Kűzmič izrazil dejanje, ki je sledilo predpreteklemu dejanju, v glagolski obliki (*poslali ľzo; ľzpravilo ľze je; ője ľou*) tako, da je namesto deležijskega polstavka (*poslavši; spravivši*) zapisal glavni stavek. Predstavljena zveza odvisnika (*i gda bi + deležnik -l*), glavnega stavka in priredja je Kűzmičeva posebna rešitev za izražanje preddobnosti v preteklosti.

Ker zveza *gda bi + del. na -l* izraža preddobnost v preteklosti, se je pogojnik ustalil v zvezi *da bi + deležnik na -l*, ki ohranja le še funkcijo odvisnika. Značilno za Kűzmičev jezik pa je, da niti vidski zvezi *gda bi*, niti namernemu ali

²¹⁸ Natančno analizo predpreteklika pri Dalmatinu je opravila Majda Merše (Pomenska funkcija in distribucija pluskvamperfekta pri Dalmatinu, tipkopis, str. 1–20). Ugotovila je, da je oblika pri Dalmatinu zelo pogosta. Največkrat predpreteklik izraža (1) preteklo preddobnost (*Kadar je ona pak h'timu Boshjimu Moshu na to gorro bila priľhla, je ona njega sa njegove noge popadla*), vendar pa je bil v posebnih primerih namesto predpreteklika tudi pri Dalmatinu že uporabljen dovršni pretekli čas (*Kadar ľo pak njega vľi ty vidili, kateri ľo ga poprej snali, de je s'temi Preroki prerokoval, ľo vľi mej ľabo djali*). Redkeje je oblika izražala (2) davno preteklost, nekaj pa je primerov, ko predpreteklik označuje (3) sočasnost dveh dejanj v preteklosti, ali pa je rabljen v sedanjem času. Opazna pomenska funkcija predpreteklika pri Dalmatinu pa je izražanje (4) stanja. Raba predpreteklika se je v Japljevem prevodu Biblije močno reducirala. Ustalil se je le ob dovršnih glagolih in če je bilo mogoče, se je nadomeščal z novimi jezikovnimi možnostmi.

pogojnemu odvisniku *da bi* ne sledi deležijski polstavek (-*ši*), ampak dosledno osebna glagolska oblika v pretekliku (kadar ne gre za več kot dve dogajnji v preteklosti).

Gda-bi pa *vzéli*, mrmrali fzo prouti gofzpodári. (Küzmič 1771, Mat. 20,11)

I Jezus *gda bi* ga *vido*, ka je fzpametno odgouvoro, erkao nyemi je: nej fzi dalecs od králefztva Bo'zega. I nifcse ga je nej fzmeo vecs pítati. (Küzmič 1771, Mar. 12,34)

I pozfzao je kdelauczom vu vrejmeni brátve fzlugo: *da bi* od delavuczov *vzéo* zfzáda ti goríc. (Küzmič 1771, Mar. 12,2)

I ofztavivfi Nazareth idoucsi je prebívao v Kapernaumi vtom pri mourji vu Krajinaj Zabulona, i Neftalima. *Da bi fze fzpunilo* povejdanye po E'zaiafi proroki govorécsem: (Küzmič 1771, Mat. 4,13–14)

Da bi pa znali, ka je tou: milofcso fcsém, i nej áldov; nebi ofzoudili ete nekrivicns. (Küzmič 1771, Mat. 12,7)

Da bi fze fzpunilo, ka je povejdano po E'zaiafi proroki govorécsem: on je nemocsnosfzti nafe na fzé *vzéo*, i betege nafe je on nofzo. (Küzmič 1771, Mat. 8,17)

Küzmič v časovnem sistemu ni poznal predpreteklika kot samostojne časovnopomenske oblike, kljub temu pa je pri prevajanju iz grščine čutil, da preddobnosti ne izražajo samo oblike na -*ši*, ampak da obstajajo v jezikovnem sistemu tudi drugačne možnosti. V gradivu je nekaj primerov, ki tako domnevo potrjujejo:

I kricsécsi i dofzta ga *trgavfi* vö je fou: i grátao je liki mrtev tak; da fzo vnougi pravili, ka je mr'u. (Küzmič 1771, Mar. 9,26)

Καὶ χρᾶξαν καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν ἐξῆλθεν· καὶ ἐγένετο ὥσει νεχρός, ὥστε πολλοὺς λέγειν ὅτι ἀπέθανεν. (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 9,26)

I gda bi ga *trgao* te düjh necífzti *kricsécsi* zvelikim gláfzom je vö fou 'znyega. (Küzmič 1771, Mar. 1,26)

Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρρον καὶ χρᾶξαν φωνῆ μεγάλη, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 1,26)

I zapovedao je je lüfztvo doli 'zejfzti na trávo; i *vzévfi* ti pét lejbov krüha i dvej ribiczi *zgliednovfi fze* vnébo hvalo je dáo, i vlomivfi dao je vucseníkom te krüh; vucseniczke fzo ga pa dáli lüfztvi. (Küzmič 1771, Mat. 14,19)

Καὶ χελεύσας τοὺς ὄχλους ἀναχλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησεν, καὶ χλάσας ἔδωκεν τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις. (Novum Testamentum graece et latine, Mat. 14,19)

I gda bi vzéo ti pét lejbov krüha i ti dvej ribiczi *zgliednovfi* vu nebéfza blagofzlovo je je i *vlomo je* te krüh i dao ga je vucsenikom fzvojim; da bi ga nyim dali: i tivi dvej ribiczi tüdi je vfzejm razdejlo. (Küzmič 1771, Mar. 6,41)

Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησεν καὶ χατέχλασεν ἐν τοῖς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς, καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισεν πᾶσιν. (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 6,41)

V zadnjih dveh primerih je v grški predlogi uporabljena enaka skladenjska struktura, kljub temu pa je Küzmič prevajal enkrat z deležnjem na *-ši*, drugič pa opisno z *gda bi + deležnik na -l*. Grški predpreteklik Küzmič praviloma prevaja z deležjem na *-ši*, kadar gre v povedi za več dogajanj, ki si sledijo v preteklosti. V takem nizu uporablja deležnike na *-l*, zadnje dejanje, ki mu sledi brezčasna oblika *ercsè*, pa izrazi z deležjem na *-ši*. Če pa na koncu povedi ni glagola rekanja, Küzmič tudi zadnje dejanje razveže v priredje.

I vzéo je je na narocsa, polo'zo je rokè na nyè *i blagofzlovo je* je. (Küzmič 1771, Mar. 10,16)

Kai éναγαχαισάμενος αὐτά, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὰ ἠυλόγει αὐτά. (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 10,16)

Opozoriti pa je potrebno tudi na nekatere osamljene primere, ko je Küzmič kršil ustaljeno normo glede deležijskega strnjanja:

Vu oni dnévi, da bi jáko vnogo lüftva bilou, i nebi melo kaj jelzti, *prizvajoucsi* Jezus vucseníke fzojve ercsè nyim: (Küzmič 1771, Mar. 8,1)

V besedilu gre za časovno zaporedje (daljna preteklost, preteklost, sedanjost), v katerem si v preteklosti sledijo tri dejanja, poved pa se zaključi z glagolom rekanja. Zadnje dejanje v preteklosti bi se normativno moralo izraziti z deležjem na *-ši*, vendar pa je Küzmič prekršil pravilo in zapisal obliko na *-č*, kot da se dejanje dogaja istočasno z glagolom rekanja.

2.1.2.5 Preddobnost izražajo tudi deležniki na *-č*. Največkrat se v tej funkciji pojavljajo izpeljanke iz nedoločnikov *iti*, *govoriti* in *videti* – iz teh oblik (z izjemo *videti*) Küzmič ni tvoril deležnikov na *-ši*:

I vö idoucse hitro fzo bej'zale od groba: ár je trepetanye i groza na nyè prisla. I nikomi fzo nikaj nej erkle: ár fzo fze zbojale. (Küzmič 1771, Mar. 16,8)

Odgovorécsi pa Jezus; neznate, ka profzite Jeli morete piti on pehár, fteroga bom jafz pio; i fzkrfátom, fzkim fze jafz krfztim, fze krfztiti? velíjo nyemi: moremo. (Küzmič 1771, Mat. 20,22)

I prifztoupí eden zpifzácsöv, ki je je pozfzlüfao, gda fzo fze ftükili, *vidoucsi*; kaj nyim je dobro odgouvoró, pítáo ga je: ftera je ta prava vfzej zapovid? (Küzmič 1771, Mar. 12,28)

2.1.2.6 Preddobnost izraža tudi manjše število dovršnih deležij na *-č*, čeprav Küzmič pozna njihove dvojnice na *-ši*:

I preczi vfze lüftvto, kak ga je vidilo, csüdivalo fze je: i *pribej'zajoucsi* poklonili fzo fze nyemi. (Küzmič 1771, Mar. 9,15)

Ne dájte to fzvétó pfzom; niti ne mecste d'zünd'ze vafe pred fzvinyé; naj ga gda ne zaklácsijo znogami fzvójimi, i *vrnoucse* váfz rafztrgajo. (Küzmič 1771, Mat. 7,6)

I polo'zécsi na nyé roké fzojve odifáo je odnut. (Küzmič 1771, Mat. 19,15)

Küzmič ni odstopal od splošnoslovanskih jezikovnih zakonitosti, saj so tako raba poznali tudi drugi slovanski jeziki (Miklošič 1883: 820). Raba dovršnega deležja na -č za izražanje predčasnega dejanja v preteklosti je bila v prekmurskem jeziku normativna in jo je Küzmič sprejel tudi v svoj jezikovni sistem. Vzglede je našel tudi v starocerkvenoslovanskih besedilih, kjer je bila taka raba pogosta. Němec (1957: 1–12) je ugotovil, da dovršni aktivni deležniki v stari cerkveni slovanščini izražajo ponavljalno, vsakdanje dejanje, dejanje, pojmovano kot lastnost, dejanje vzeto kot stanje, stanje in zanikano dejanje. Opozarja na razlike med starim časovnim in novim vidskim sistemom in se ne strinja s starejšo teorijo, ki je videla v starocerkv. enoslovanskem dovršnem aktivnem deležniku sedanjega časa obliko, ki ima »význam děje současného s dějem jiným. Tento význam současnosti se považuje za výsledek vyrovnání systému časového a vidového v tom smyslu, že stará forma nt-ového participia nabyla vlivem vidu nového obsahu – významu ‘iterativně-pedrfektního’ a pod.« (Němec 1957: 12). Neskladje med starim časovnim in novim vidskim sistemom (ob problemu dovršnega aktivnega deležnika sedanjega časa) je razložil tako, da »Starý význam děje současného s dějem jiným mělo zprvu i participium praes. act. těch sloves, jež se později ustálila ve vidu dokonavém. Toto ustalování starých kmenů ve vidu dokonavém bylo ovšem systémově spjata s rozvojem speciálních kmenů nedokonavých (morfologických iterativ a jь), a tak i stara forma participia praes. act. sloves nyní již dokonavých byla postupně nahrazena formou novou, speciálně nedokonavou (starý význam zůstal, ale převzala jej nová forma; srov. na př. вѣметѹшта – вѣметajoшта). U příznakových sloves determinovaných (дръзnoti), která přešla do kategorie dokonavosti již v době predhistorické, byla také tato záměna staré formy formou novu (*дръзны ‘odvažuje se’ – дръzaje) provedena již v době předhistorické. U sloves s významem indeterminovaným však tento proces nebyl ještě dovršen v době vzniku nejsarších textů slovanských. Staroslověnská participia praes. act. sloves dokonavých svědčí o tom, že ještě na počátku doby historické nebyla stará lexikální kategorie indeterminovanosti tak důsledně podřizena gramatické kategorii vidu.« (Němec 1957: 12).

Tako kot v stari cerkveni slovanščini so se tudi v prekmurskem knjižnem jeziku ohranila dovršna deležje na -č, ki so se ob soočanju časovnega in vidskega sistema uporabljala za izražanje preddobnosti v preteklosti.²¹⁹ Največkrat izražajo taki deležijski polstavki vsakdanja dejanja:

²¹⁹ Podobno so tudi drugi slovanski jeziki ohranili takšno možnost. (Prim. st. pol.: *tedy przikazal Olofernes slugam swim, abi popadnocz Achiora y wyedly gy do Bethuley. Stesl: къ тому припадѣтъ, слъzami себе očistešče, i pojošče jemu pesнь. češ.: priduče Rimene v naši se zemi uvieži.*) (Primeri so vzeti iz Sedláček 1953: 57–69).

I drugo je fzpadnolo vu dobro zemlo: i dalou je fzáda *gori zidoucse i raztécse*; i prinefzlo je edino tréfzeti, i edno séfztdélfzét, i edno fztoukrát teliko. (Küzmič 1771, Mar. 4,8)

I prifztoupili fzo knyemi Farizeuske *fzküsávajoucsi* ga i erkoucsi nyemi: jeli jefzlobodno csloveki odpifzttiti 'zeno fzvojo za vfzákoga zroka volo? (Küzmič 1771, Mat. 19,3)

On pa *odgovorécse* je erkao tomi fzebi erkoucsemi: fto je mati moja? i fteri fzo moji bratje? (Küzmič 1771, Mat. 12,48)

Manj številno skupino oblikujejo primeri z dovršnimi deležji na -č, izražajoči dejanje, ki kaže na posebno lastnost nosilca takega dejanja. Gre za ozko pomensko omejitvev izpeljank iz nedoločnika *iti*:

I precsi *gori idoucsi* od vodè vido je odprta nebéfza; i Dúha, liki golouba, doli idou-csega na nyega. (Küzmič 1771, Mar. 1,10)

I *pridoucsi* vu domovino fzvojo, vesio je je vu fzpráviscsaj nyihovi, tak; da fzo fze csüdivali i pravili: odkud je etomi eta modroufzt, i ta moucs? (Küzmič, 1771, Mat. 13,54)

I *odidoucsi* Jezus od tifztec zprifao je kmourji Galileánfzkomi: i *gori odoucsi* na gorou, doli je fzeo tam. (Küzmič 1771, Mat. 15,29)

2.1.2.7 Zapleten, vendar pa natančno izdelan sistem za izražanje preddobnosti v prekmurskem knjižnem jeziku kažejo naslednji primeri:

I *preczi fzpoznavfi* Jezus vu dúhi fzvojem, kaj fzi tak mífzlijo vu fzebi, ercsè nyim: ka eta mífzlite vu fzrcsáj vali? (Küzmič 1771, Mar. 2,8)

Καὶ εὐθέως ἐπινοῦς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 2,8)

Deležje na -ši nadomešča časovni odvisnik in kaže, da se je dejanje (spoznanje) zgodilo neposredno za dejanjem (mislijo) odvisnega stavka, oboje pa izraža preddobnost glede na glagol rekanja (*ko je spoznal, kaj mislijo, reče*). Prvi del priredja je razširjen v odvisnik in je preddoben v razmerju do drugega priredja (*ko spozna, reče*). To razmerje Küzmič izraža z deležjem na -ši, ki mu dodaja predmetni odvisnik (*spozna, kaj si mislijo in reče*). Skladenjski strnjevalec uporabi zaradi preddobnosti (*najprej spozna, nato reče*), zaradi grške predloge pa ne strnja konca (*spoznavši njihovo misel reče*). V grščini ima enako obliko tudi Mar. 5,30, vendar pa je prevod drugačen:

I *preczi je Jezus fzpoznao* vu fzebi, kaj je od nyega vö sla moucs, obrnè fze med lüfztvom i ercsè: fto fze me je dotekno na gvanti? (Küzmič 1771, Mar. 5,30)

Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπινοῦς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελεῖσθαι, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ ἔλεγεν· Τίς μου ἦψατο τῶν ἱματίων; (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 5,30)

Küzmič besedila ni skladenjsko strnil. *Spoznati* ni preddobno glede na priredje, zato je v prevodu ostal odvisnik, glagolu pa je dodan prislov *preczi*, ki pojasnjuje, da se je dejanje v glavnem stavku zgodilo takoj za dejanjem od-

visnega stavka. Deležje v tem primeru ne bi bilo dobro, ker ne more izraziti razmerja *moč je odšla, takoj nato pa je to spoznal*.

Sistemska poenotenost izražanja preddobnosti je mogoče zaznati tudi v naslednjem primeru:

I vö idoucsi oni zládje preczi fzo ga poznali. (Küzmič 1771, Mar. 6,54)

Και ἐξελθόντων αὐτῶν ἐχ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγόντες αὐτόν, (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 6,54)

Deležnik *poznali* je na mestu, kajti preddobnost je izražena že v časovnem odvisniku. V prekmurskem jeziku *iti* nima deležijske oblike na *-ši*, zato je uporabljeno deležje *idoč*, ki ima enako funkcijo kakor *-ši* (pri glagolu *iti* prihaja do nevtralizacije deležijskega obrazila *-ši*), *preci* pa ima enak pomen kot v Mar. 5,30.

Primeri dokazujejo, da so bila dovršna deležja na *-č* v prekmurskem knjižnem jeziku konec 18. stoletja dokaj pogosta, ohranila pa so se tudi še v tiskih 19. stoletja. Raba se loči od stare poljščine, ki je te oblike izgubila že v 16. stoletju, čakavščina jih uporablja do 17. stoletja, dalmatinski pisci do 18. stoletja in češki jezik do 19. stoletja, v ruščini pa se je ta oblika ohranila pri redkih glagolih še vse do danes (Sedláček 1953: 69).

Gradivo potrjuje predvidevanja, da je prevajalec Nouvega Zakona uporabljal za izražanje istodobnosti nedovršno deležje na *-č*, za preddobnost pa dovršno deležje na *-ši*. Orožen (1974, 1977) domneva, da deležja na *-č* in *-ši* pri Küzmiču ohranijo svoji prvotni pomenski funkciji in so morfološko pravilno izpeljana. Posamezni funkcijski odkloni ne predstavljajo pomanjkljivosti v oblikoslovno-skladenjskem sistemu, ampak dokazujejo, da so se v slovenskem jezikovnem razvoju kljub natančnim pravilom ohranile tudi jezikovne možnosti, ki so izhajale iz starejših razvojnih faz jezika, ko deležijske oblike še niso bile odvisne od vidskega glagolskega sistema. Predstavljeni odkloni so posledica tradicije, in so, kljub novejšim jezikovnim zahtevam, prisotni tudi v sočasnih ali pa starejših slovanskih jezikih. Na tako možnost je opozorila Martina Orožen (1974: 119), ko je s primeri iz Nouvega Zakona dokazala, da so v Küzmičevem jeziku mogoča nekatere odstopanja od vidskega sistema pri izražanju istodobnosti in preddobnosti. V širšem slovanskem okviru pa vprašanje razrešuje Sedláček v svoji disertaciji (1953).

2.1.3 Položaj osebka

Razmerje med deležijskim polstavkom in glagolskim stavkom določa tudi osebek. V polstavčnih zvezah so se deležja na *-č* in *-ši* povezala z osebkom

glagolskega stavka in se ustalila kot posebna oblikoslovno-skladenjska kategorija, ki je v povedi nakazovala časovno in vidsko razmerje med glagolskim in deležijskim dejanjem. Pri Küzmiču se je začelo oblikovati pravilo, da mora biti osebek enak v strnjenem in glagolskem delu povedi. Lahko je samostojni stavčni člen v glagolskem stavku (izražen je lahko s povedkom), prav tako pa so prisotni tudi primeri, ko je osebek del polstavčne zveze. Deležijski stavek je lahko pred ali za glagolskim stavkom, redkeje je vanj vrinjen, ali pa je razširjen še z odvisnikom. Le redki primeri imajo različna osebka.

2.1.3.1 Osebek glagolskega stavka je enak osebkju v polstavku.

Pri Küzmiču gre najpogosteje za zgradbo povedi, ki se začinja z deležijskim polstavkom. Glagolski stavek izpoveduje dejanje ali stanje osebka, ki je nosilec deležijskega dejanja. Polstavčno zvezo tvorita osebek in deležje na *-č* ali *-ši*, lahko pa je razširjena tudi s predmeti v različnih sklonih:

Szmiluvavfi fze pa Jezus dotekno fze je oucsi nyidva: i preczi fzo preglednole ocsí nyidva; i nafzledüvala fza ga. (Küzmič 1771, Mat. 20,34)

On je pa nej fteo; nego *idoucsi vrgao ga je vu temniczo*; dokes bi plácsao, ka je du'zen bio. (Küzmič 1771, Mat. 18,30)

Ta 'zena pa bojécsa i trepecsécsa znajoucsa, ka je vcsinyeno na nyej, prisla je ino je pokleknola pred nyega i povejdala nyemi je vfzo ifztino. (Küzmič 1771, Mar. 5,33)

I delavczi prijavfi fzlüge nyegove, nifteroga fzo zbili, nifteroga fzo pa bujli, nifteroga fzo pa fzkamenüvali. (Küzmič 1771, Mat. 21,35)

Teda Herodes gda bi vido, kaj je ospotan od ti moudri rafzrdofzeje jáko, *i pozlavfi vojfkou fzpomouro je vfzo deczo*, v Bethlehemi i vu vfzej krajnai nyegovi, od dvejt lejt i ni'ze fztaro pouleg vrejmena, ftero je pacslivo zeznao od ti moudri. (Küzmič 1771, Mat. 2,16)

Jezus pa *kricsécsi zvelikim gláfzom fzpüfzto je düfo*. (Küzmič 1771, Mar. 15,37)

Veliko je tudi primerov, ko je osebek izražen v povedku in se ne pojavlja kot samostojni stavčni člen v glagolskem stavku ali polstavku. Tudi tukaj je lahko polstavek razširjen s predmetom ali pa se pojavlja v njem le deležje na *-č* ali *-ši*:

Prizdignovfi pa ocsí fzvoje, nikoga fzo nej vidili; nego Jezufa fzamo. (Küzmič 1771, Mat. 17,18)

I vküp fze fzpravivfi fztim Sztarismi, i tánacs dr'zécsci zadofzta pejnez fzo dáli tim vitezom. (Küzmič 1771, Mat. 28,12)

Teda velí: povrnem fze vu hi'zo mojo; odkudfzem vö zífao. *I pridoucs* nájde jo fzfzráznyeno, pometeno i oznáj'zeno. (Küzmič 1771, Mat. 12,44)

V nekaterih primerih se med deležijski polstavek in glagolski stavek vriva odvisnik. Deležje prevzame funkcijo glavnega stavka, saj odvisnik pojasnjuje dejanje, izraženo z obliko na *-ši*. Gre za primere, v katerih namesto predmeta

razširja polstavčno zvezo predmetni odvisnik, deležnik na -ši pa izraža predobnost do dejanja v predmetnem odvisniku. Možnost je redka in se pojavlja le ob deležju *slišavši*:

I *fzlišavši*, kaj je blüzi Jezus Názarenszki; zicsao je kricsati i praviti: Szin Dávidov Jezus, fzmiluj fze mi. (Küzmič 1771, Mar. 10,47)

Szlišavši pa, kaj Archelaus Kralüje nad Judeom, mefzto Herodefa ocsé fzvojega, bojao fze je tá idti. Opoumenyeni pa od Bogá vu fzneš, sou je na fztráni Galilee. (Küzmič 1771, Mat. 2,22)

Različice, v katerih polstavek z osebkom in deležjem razširja še odvisnik, ali pa se namesto predmetnega pojavlja osebkov odvisnik, so zelo redke:

I od Jeru'zálema, i od idumee i prejk Jordána, i kí fzo okoli Tirufa i Sidona, vno'zina vnouga, *fzlišavši*, ftera je vcsino, prisli fzo knyemi. (Küzmič 1771, Mar. 3,8)

I *fzlišavši*, kí fzo pri nyem bili, vö fzo ga sli zdr'závat Ar fzo pravili: ka je od pámeti prífo. (Küzmič 1771, Mar. 3,21)

I *prifzoupivši*, ki je *pét talentomov vzéo*, prnefzo je drügi pét talentomov govorécsi: Gofzpodne, pét talentomov fzi mi dao; ovo drügi pet talentomov fzam doubó 'znyimi. (Küzmič 1771, Mat. 25,20)

Deležnik na -č se v takih zvezah pojavlja praviloma le pri glagolih premikanja (*iti* in izpeljanke) in videnja (*videti*), iz katerih Küzmični ni izpeljeval oblik na -ši:

Idoucsi pa, kí je pét talentomov vzéo, tr'zo je 'znyimi, i pridelaó je drügi pét talenomov. (Küzmič 1771, Mat. 25,16)

I prífztoupi eden zpifzácsóv, kí je je pozfzlüfao, gda fzo fze ftükili, *vidoucsi*; kaj nyim je dobro odgouvoró, pítaó ga je: ftera je ta prva vfzej zapovid? (Küzmič 1771, Mar. 12,28)

Vidoucsi pa Jezus, kaj-lüfztvo vküp bi'zi poltráifao je te necsífzti düjh govorécsi nyemi: tí nejmi i glühi düjh, jafz tebi zapovejdam: idi vö zetoga i ves nejdi vnyega. (Küzmič 1771, Mar. 9,25)

Nekaj primerov ima osebek v glagolskem stavku, polstavek je razširjen s predmetom (osebek glagolskega stavka je enak osebkú polstavka) in je priredno (z veznikom *in*) priključen glagolskemu delu povedi:

I okouli je sou po vfzój Galilei Je'zus *vucsécfi* vu fzfprávifcsaj nyihóvi i predgajoucfi evangyeliom králefztva, i vrácsivfi vfzáki beteg, i vfzáko medlovnofzt med lüfztvom. (Küzmič 1771, Mat. 4,23)

I vfzigdár noucs i dén je bio vu goráj i vu grobáj *kricsécsi* i *rezajoucsi* fzebeð zkaménym. (Küzmič 1771, Mar. 5,5)

Teda je prífztoupila knyemi Mati fzinouv Zebedeufóvi fzvojmi fzinmí *molécsa* i *profzécsa* níkaj od nyega. (Küzmič 1771, Mat. 20,20)

Küzmič je pri prevajanju zapisal nekaj primerov, v katerih osebek ni neposredno izražen v glagolskem stavku ali polstavku, oba dela povedi pa imata

enak predmet. Zelo redek je polstavek, ki je vrinjen med glagolska stavka; deležje kaže, kaj se je s predmetom zgodilo najprej, osebna glagolska oblika pa pove, kaj sledi polstavčnemu dejanju. Pogostejše pa so povedi, ki se začenjajo s polstavkom in se nadaljujejo z glagolskim delom.

Vidoucsi pa to lüfztvo, fzmilüvao fze je nad nyim. Ár fzo razpüfcseni, i razegnani bílí, líki ovcze, ftere nejmajo pafztéra. (Küzmič 1771, Mat. 9,36)

I *prizvajoucsi* vucsenike fzvoje ercsè nyim: zaiŕftino velim vám, kaj je eta fzirouta vdovicza od vfzej, kí fzol metali, vecs vrglavu ladiczo. (Küzmič 1771, Mar. 12,43)

I *kfzebi prizvavfi* ti dvanájfzet vucsenikov fzvoji, dáó nyim je obláfzt nad necsífztimi dühovmi, da bi je vö metali, i vracsili vfzaki beteg, i vfzako medlovnofzt. (Küzmič 1771, Mat. 10,1)

2.1.3.2 Osebka glagolskega stavka in polstavka sta različna.

Küzmič je v povedi zelo redko družil deležijske polstavke in glavne stavke z različnimi osebki. Ugotovitev preseneča, saj gre za skladenjski pojav, ki je znan v vseh slovanskih jezikih. Sedláček (1954: 517 in 518) celo loči dve skupini povedi, ki imajo različne osebke v glagolsekm stavku in polstavku: »a) vypovídá se jí o subjektivních stavech a pocitech nebo přechodných vlastnostech a projevech osoby, jež je nositelem participiálního deje: užřev tak šlechtné l'udi, milosrdie sě v něm zbudi, císař na osobu jeho pohlédna, líbila se mu jeho postava, zvodzony most przejezdzajac, serce jej się scisnęło, gacajuçi preko snijega počne mu točiti krv iz nosa. b) větou se vypovídá o vnějších okolnostech, jež se bezprostředne dotýkají podmětu participiální vazby: hledaje kněz český cizieho oběda i utka jej jeho bieda, přišedše před klášter, vyšel proti nám gardyán, kur ziarn szukajac, wplątął mu się między nogi jaspis, bežeçi goricom zelenom pogubi ga sluga Nikolica.« Pri Küzmiču je osebek vedno enak, če je nosilec dejanja v polstavku deležje na -ši. Nekaj primerov z različnima osebkom pa je le pri deležjih na -č, kar pomeni, da je različnost osebka vezana na določeno pomensko skupino glagolov. Primeri kažejo, da je tako možnost uporabljal le pri glagolih premikanja in mirovanja; dejanje glavnega stavka natančneje pojasnjuje, kaj se dogaja z osebkom polstavka:

I *idoucsi odnut Jezus*, nafzledüvala fzta ga dvá fzlepca, kricsécsa i govorécsa: fzmiluj fze nad nama fzin Davidov. (Küzmič 1771, Mat. 9,27)

I *doli idoucsi oni* zgoré zapovedao nyim je Jezus erkoucsi: nikomi ne povejte tou videjnye; dokecs Szin cslovecsi od mrtvi gori ne fztáne. (Küzmič 1771, Mat. 17,9)

I *vö idoucsi Jezus*, gda bi kraj fou od czérkvi: prifztoupili fzo knyemi vucseniczke nyegovi, i kázali fzo nyemi czimper te czérkvi. (Küzmič 1771, Mat. 24,1)

I gda bi on bio vu Bethánii vu hi'zi Símonovoj toga gobavca; *fzidécsi on*, príde edna 'zena, ftera je mejla alabaftrom punoga csífztoga nárduskoga drágoga mazala; i vküp fztere te alabaftrom i vö nyemi vlijè na glavo. (Küzmič 1771, Mar. 14,3)

Predstavljeno gradivo kaže, da oblike na -č in -ši v Küzmičevem Nouvem Zákonu zelo pogosto opravljajo svojo prvotno skladijsko funkcijo – izražajo istodobnost in preddobnost. Pojavljajo se kot skladijski strnjevalci, ki krajšajo zložene povedi tako, da odvisnike in priredja krčijo v polstavke. Čeprav dvodelnosti v povedi ne odpravljajo (deležniški del, glagolski del), pa deležja bolj povezujejo poved v celoto kot odvisniki.

Deležijski polstavki so se v Küzmičev Nouvem Zákonu ohranili predvsem kot posebna značilnost knjižnega jezika – omogočili so kratko in razumljivo izražanje časovnih in vidskih razmerij v sedanosti, preteklosti, predpreteklosti in prihodnosti. Oblike na -č in -ši so morfološko pravilno izpeljane, v skladnji pa so opazni le redki funkcijski odkloni pri izražanju istodobnosti in preddobnosti (vplivi slovanske tradicije in grške predloge), kar kaže, da je Küzmič obvladal njihovo izpeljavo in rabo.

V živem govoru konec 18. stoletja Prekmurje ni več poznalo polstavčne deležijske rabe, vsaj ne v takem obsegu, kot jo je zaslediti v tiskih tistega časa. Čeprav je bila taka raba izrazito knjižna tvorba, ki ni imela opore v ljudskem jeziku, pa ni šlo v Nouvem Zákonu za nasilno prenašanje nečesa »umetnega v jezikovni sistem«. Prav deležijski polstavki so predstavljali povezavo s starejšimi jezikovnimi pojavi v stari cerkveni slovanščini, kjer take polstavčne rešitve izražajo nestavčno predikacijo. Prekmurski knjižni jezik je ohranil bogastvo takega izražanja, ki pa se, zaradi preprostega načina razmišljanja (večinoma je šlo za enostavne povedi ali pa enostavno zložene), v ljudskem jeziku ni uporabljalo.

2.2 Deležniška raba

V prilastkovnih zvezah so oblike na -č in -ši rabljene v pridevniški obliki in po skladijskih ter oblikoslovnih lastnostih izgubljajo prvotni deležijski značaj. Namesto časovnih in vidskih razmerij izražajo le še lastnost samostalnikov, na katere se nanašajo in so z njimi povezani v vseh leksikalnih značilnostih. Tomšič (1955: 56–67) ugotavlja, da prilastkovnega deležnika na -č slovenščina danes v živem govoru ne pozna, bil pa je redkejši tudi v 16. stoletju. Opozarja pa, da je s tradicionalno rabo osrednjeslovenskega knjižnega jezika v nasprotju Küzmič, ki je take oblike pogosteje uporabljal.

Zanimiva varianta je absolutni nominativ, ki se v gradivu pojavlja na mestih, kjer je v grščini absolutni genitiv (Tomšič 1955: 61) in (Vratuša 1974: 59), pogosto pa so deležniki v obliki pridevniškega deležnika ohranili nekatere glagolske značilnosti. Tomšič misli, da je ta deležnik po svoji funkciji predikativen. »Tak deležnik je predikativen in se pomensko loči od deležnika v

stavku: *vidim tekočega moža* (*moža, ki teče in ne gre z navadnim korakom*). Da v zvezi *vidim moža tekočega* deležnik res ni atribut, se vidi tudi po tem, da je ta deležnik kakor vsak neatributivni deležnik v slovanskih jezikih nasploh postal gerundij, torej: *vidim moža tekoč*. Na tej razvojni stopnji je tudi slovenščina v XVI. stoletju: *inu je vidila Davida krajla fskazhejzoh inu pleffajozh pred Gofspudom;*« (Tomšič 1955: 63). Razlikuje pa že prislovni deležnik (gerundij), ki se je uporabljal namesto pridevniškega deležnika v stavkih, »kjer ni bil izražen subjekt deležniškega dejanja«. Tomšič dokazuje, da je takšna deležniška zveza domača in je njen razvoj v slovenskem knjižnem jeziku podoben razvoju v češčini in poljščini. »Tam je gerundij v tej zvezi do konca XV. stoletja redke, nato pa se zmeraj bolj širi, v XVII. stoletju pa se začne umikati in se v knjižnem jeziku naposled umakne flektiranemu deležniku, v slovenščini pa se je umaknil, kakor smo rekli, infinitivu oziroma stavku. Zanimivo je, da se v slovenskih knjigah po XVI. stoletju ne piše več gerundij v tej zvezi, ampak zmeraj pridevniški deležnik, tako med drugim tudi v Evangelijih in listih, pri Japlju in Kuzmicsu.« (Tomšič 1955: 64–65). O razširjenosti prislovnega deležnika na *-č* pri Küzmiču je razmišljala tudi Martina Orožen (1977: 335–356). »Ta pomenska in sintaktična kategorija (prislovni deležnik, dejepričastije, prehodnik, gerundij) se je torej razvila iz »izjemne« oblike part. za moški in srednji spol ednine (nom.), nastala pa je povsod »sekundarna« oblika za akt. part. n om. sg. maskulinum (s formantom *-oč/-eči* ali nadalje v drugih slov. jezikih *-juć/jući; -jic; -jušćij; -c/-cy*, itd.), ki glede na svojo pogosto atributivno rabo prehaja nadalje – taka je splošna tendenca v govornem jeziku, v pridevniško besedno vrsto – ali tudi med adverb *e*, kjer se je prvotnejši formant *-e* že zdavnaj zgubil (v večini slovanskih jezikov v 15. in 16. stoletju).« (Orožen 1977: 338). V slovenskem knjižnem jeziku ves čas prevladuje oblika na *-č* (preseneča, da oblik na *-el/-aje* ne pozna vzhodnoslovenski knjižni jezik; najde se nekaj »posamičnih primerov« in »prislovnih možnosti« v narodnih pesmih) in šele v 19. stoletju uveljavi obliko na *-el/-aje* Kopitarjeva slovnica.

Oživljanje in ponovno izrinjanje deležniško-deležniških oblik na *-č* in *-ši* je bilo v 19. stoletju povezano z vprašanjem, katero skladenjsko sredstvo bo dovolj uspešno nadomestilo stari izvirnoslovenski način strnjanja.

Škrabec je v Junaštvu in zvestobi kritiziral nedoločnik, ki je v funkciji skladenjskega strnjevalca začel v 19. stoletju nadomeščati oblike na *-č* in *-ši*; v slovenska besedila se je razširil iz nemščine,²²⁰ in sicer potem, ko je bila v nemščini izvedena zamenjava stare oblike za 3. os. množine (hörend) z novo, ki je bila brez končnega *d* (hören). Po naliki je nato tudi nemški particip (*singend*;

²²⁰ »Očitno, da moremo to pripisati nemščini.« (Škrabec 1995: 562).

v zvezi *Sie hörend den Vogel singend*) izgubil *d* in postal nedoločnik²²¹ (*Sie hörend den Vogel singend* → *Sie hören den Vogel singen*). V slovenščini taka nalika ni mogoča, če pa se je nedoločnik pojavil, ga je Škrabec označil za nemški kalk.²²² V Cvetju navaja primere iz Japlja, ki da ima veliko nedoločnikov (Škrabec 1995: 564) (npr. *Inu tedaj bodo vidili Sinu tega človeka priti na oblaki*. Luk 21,27). Vendar bi delali Japlju krivico, če bi ga kar povprek obdolžili, da je uvedel nedoločnik kot nadomestno sredstvo za deležja na -č ali -ši. Škrabec se je tega zavedal, zato dodaja:

Vendar je ohranil (Japelj) semtertja stare prestave participijev:

Mark. 16,5: inu so vidili eniga mladeniča sediočiga na desni strani.

Jan. 1,29: je Joannes vidil Jezusa k njemu pridejóčega.

Jan 2,22: Inu v templi je on nešal menjávce sedeóče.

Dodati je treba, da je oblika na -č v predmetni zvezi ob glagolu zaznavanja značilno slovenska (Tomšič 1955: 62) in jo je poznal tudi Japelj, ki jo je rabil tudi na mestih, kjer ima nemška predloga (Rosalino) nedoločnik, npr. Mat. 14,26:

Japelj: Inu kadar so njega Jogri vidili verh morja gredozhiga, so se prestrashili relozh.

Rosalino: Und als sie ihn auf dem Mere gehen sahen entsetzten sie sich und sprachen.

Ali pa Mar. 2,14:

Japelj: Inu kadar je on memu shal, je vidil Levi Alphaevoviga synu sedeozhiga na zoli /.../.

Rosalino: Und als er vorüber gieng sah er Levi den Sohn des Alphäus am Zolle sitzen.

Na slovenskost take zveze kaže tudi raba pri Š. Küzmiču; Dalmatin ima na takih mestih praviloma nesklonljivo prislovno obliko, npr. Mat. 3,16:

²²¹ Da je Škrabec razložil zamenjavo deležniških oblik z nedoločnikom v tipu *Slišala sem ptičko peti*, je opozoril Toporišič (1977: 476). Sicer pa je Škrabčevo gradivo o deležniško-deležijskih skladih na -č in -ši ostalo spregledano in vse do danes še neovrednoteno – ob že navedenem mestu v Nahtigalovem zborniku je bil Škrabec v zvezi s tem vprašanjem le še enkrat citiran, in sicer spet pri Toporišiču (prim. opombo 115 v Breznik /1982: 118/), ki opozarja, da Škrabec priporoča obliko *začevši* namesto *začenshi*.

²²² »V nemščini je potemtakem prehod participijalne oblike v infinitivno čistio natoren, glasosloven, *sie hörten dich sagen* je nastalo iz *sie hörted dich sagend*, s to pravico *sagend*, kakor *hörten* iz *hörrend*. V slavenskih jezikih kaj takega ni mogoče, iz participa sedanjega časa se ne more narediti nič infinitivu podobnega. Ako se namestu starega slišali so te rekoč dandanašnji govori ali piše slišali so te reči, je to le suženjska prestava iz nemščine, naši slovenščini do 18. stoletja še blizu čisto neznana.« (Škrabec 1995: 564).

Japelj: Inu on je vidil Duha Boshjiga, kakor eniga goloba doli gredeozhiga, inu nad njega prideozhiga.

Š. Küzmič: I vido je Düha Bo'zega doli idoucsega, liki golouba, i idoucsega na nyega.

Dalmatin: Inu Joanes je vidil Boshjiga Duha, raunu kakor eniga Goloba doli gredeozh, inu nad njega prideozh.

Škrabec je opozoril, da je cerkveno slovstvo 19. stoletja oblike na *-č* in *-ši* skoraj v celoti nadomestilo z nedoločniki (izjeme so Ravnikar, Jarnik, Muršec, delno Metelko). Za dokaz navaja primere iz Wolfovega prevoda Nove zaveze (1856)²²³ dodati pa je treba, da se tudi pri Wolfu tu in tam še najde deležnik, na mestu, ko ima Japelj odvisnik, npr. Mat. 11,16:

Wolf: Enak je otrokam na tergu sedečim, kateri svojim tovaršem vpijejo.

Japelj: On je enaki otrokom, kateri na terge sede inu proti svojim tovarsham vpijejo.

Š. Küzmič: Priszpodobni je k deczi na placzi szedecsoj, i kricsecsoj tivarisom szvojim.

Dalmatin: Ona je raunu kakor ty otroci, kateri na Plazu sede,, inu vpijejo prouti svojim tovarishem.

Zanimivo je, da tudi Dalmatin nemški nedoločnik še prevaja z obliko na *-č*,²²⁴ npr.: Jan. 11,20:

Dalmatin: De tįjsti nemajo grechi leshezh ostati.

Nemščina ima *ligenbleiben*. Škrabec je potrdil,²²⁵ da so oblike na *-č* v predmetni zvezi ob glagolih zaznavanja značilno slovenske.

2.2.1 Pridevniška oblika

Delžniki na *-č* in *-ši* nastopajo v samostalniški besedni zvezi kot pravi pridevniki. V gradivu je najpogostejša tožilniška oblika. Deležniki, ki določajo lastnost samostalniku v 4. sklonu, so prisotni v vseh slovanskih jezikih (Prim. pol.: *Y wspanadzla szema szele mayocs semyo podlug plodu swego adrzewo*

²²³ »Wolfovo izdanje sv. pisma pa rabi seveda infinitiv še splošniše ko Japljevo, tako Jan 1,29; je *Janez videl Jezusa k jemu priti*; 2,14: *Je našel v templju – menjavce sedeti*« (Škrabec 1995: 565).

²²⁴ Na tako zakonitost je opozoril France Tomšič (1955: 62), pred njim pa že Škrabec (1995: 564), ki pa je vendar poznal pri Dalmatinu tudi nedoločnik: »V Dalmatinovi bibliji vsaj smem trditi, da razen marda edine izjeme: *te nage ony puste ležati* ni najti infinitiva v takem primeru.«

²²⁵ »Ali pa ni ta zdaj pri nas nenavadna konstrukcija morda iz grščine ali latinščine prešla v staro cerkveno slovanščino in druge slovenske jezike v njih stariši dobi? Ne! In ravno odervenela oblika participa je priča, da ne.« (Škrabec 1995: 562).

noszocz owcze; češ.: každý člověk... ma obraz vuola stribrny nebo glaty na čele visieče...). (Sedláček 1953: 25):

Jezus pa preczi, *fzľifavfi* to rejcs gucsécso, ercsé tomi poglavníci szpraviscsa: ne bojfze; li vöri. (Küzmič 1771, Mar. 5,36)

I pripravili *fzo mímó idoucsega* nikaksega Simona czirenajfzkoga (gda bi fou zpoula, oco Alexandra i Ruľuľa:) ka bi nefzao kris nyegov. (Küzmič 1771, Mar. 15,21)

I vidilo je je *odidoucse* to ľüfztvo i poznali *fzo ga* vnougi; i peski od vľzej mejľzt *fzo tá* vküp bej'zali i prejsli *fzo je* i kcsafzi *fzo sli* knyemi. (Küzmič 1771, Mar. 6,33)

Pogosta je tudi zveza deležnika in samostalnika v mestniku.

Nej fze je trebło i tebi *fzmilüvati nad* fztebom vrét *fzľü'zecsím tiváریفom* tvojim, liki *fzám fze* i *jafz nad* tebom *fzmilüvao*. (Küzmič 1771, Mat. 18,33)

Ka ne bi vzéo *fztoukrát* vecs zdaj i *vu* vrejmeni etom, bi'ze, i *fzefztre*, i *matere*, i *otrokje*, i *nyive fzpregányanyem* vret, i *vu pridoucsój vekivecsnofzti* 'zitek vekivecsni. (Küzmič 1771, Mar. 10,30)

Redkejše pa so zveze v imenovalniku, roditelju in orodniku ednine in množine. Za imenovalniške zveze navaja Sedláček (1953: 23–24) samo primere iz ruščine in misli, da se drugje niso ohranile. V orodniku pozna samo primere iz stare češčine in poljščine, za roditelja pa misli, da so se ohranili redki primeri v vseh slovenskih jezikih.

Terfzt nalomleno ne potere, i *predívo kadécse* ne vgaľzi: dokecs vö ne zpela *fzoudbo* na obľádanye. (Küzmič 1771, Mat.12,20)

I *ľübiti ga* zcejloga *fzrczá* i *zcejle pámeti* i *zcejle düfe* i *zcejle moucsi*: i *ľübiti bli'znyega*, liki *fzamoga fzebè*, je vecs *od vľzej gorécsi* i *fřifani áldovov*. (Küzmič 1771, Mar. 12,33)

Oni pa *vöidoucsi* predgali *fzo povfzud Gofzřpoud* 'znyimi *delavfi* i to rejcs *potřdjavavfi znafzľedüvajúcsimi csüdami*. (Küzmič 1771, Mar. 16,20)

Gradivo kaže, da je Küzmič pridevniške oblike deležnikov uporabljal sorazmerno redko. Kadar je v besedilu prišlo do dvomljivih zvez, v katerih bi imeli deležniki pridevniško funkcijo ali pa bi izražali istodobnost in preddobnost, je Küzmič med deležnike in samostalnik vrival členek, zaimek, števnik ali veznik in z njimi poudarjal, da so deležniške oblike rabljene časovno in ne pridevniško.

Přidoucsi pa Jezus *vu* krajíno Czezáree Filippa, *pítao* je *vucseníke fzvoje erkoucsi*: koga *mené pravíjo ľidjé* *biti fřiná cslovecsega?* (Küzmič 1771, Mat. 16,13)

I *řřidoucsi oni*, *ki fřso* *obedenájfzetoj vöri najeti bíli*, *vzéli fzo vľzáki* po 'zukavczí. (Küzmič 1771, Mat. 20,9)

I *řřidoucsa* *edna vdovicza fřřirouta* *vřgla* je *dvá pejneza*, *kí je řři táo ednoga krajczara*. (Küzmič 1771, Mar. 12,42)

Prioucsi pa i tifzti, ki je te eden talentom vzeo, ercsè: Gofzpodne, znao fzam te, ka fzi trden cslovik; 'zanyas, gde fzi nej fzejjao, i fzprávlas, gde fzi nej rafzipávao. (Küzmič 1771, Mat. 25,24)

2.2.2 Absolutni nominativ

Absolutni nominativ je v Küzmičevem Novem Zákonu zelo pogost in nadomešča grški absolutni genitiv, kar dokazuje, da prevajalec Novega Zákona ni zvesto prenašal v svoj jezikovni sistem oblik iz originala, ampak je iskal možnosti, ki so bile bližje naravi prekmurskega knjižnega jezika. »Genitiv absolutus grške predloge Števan Küzmič dokajkrat prevzame, s tem, da mu je ta participialni sklad v nominativu« (Vratuša 1974: 59). Absolutni nominativ opravlja isto funkcijo kot absolutni genitiv grške predloge, uporablja pa se predvsem ob glagolih premikanja, saj je omejen na določeno pomensko skupino:

I notri idoucsa csi Herodiáfojceze i pléfzajoucsa dopádnola fze je Herodefi, i tim 'znyim fzedécsim, i ercsè krao toj divojki: profzi me kakoli fcsés, i dám ti. (Küzmič 1771, Mar. 6,22)

Και ειςελθούσηςτης θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος καὶ ὀρχησαμένης καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ τοῖς συναναχειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ χορρασίῳ· Αἰτήσόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοι. (Novum Testamentum graece et latine, Mar. 6,22)

I vö idoucsi Jezus, gda bi kraj sou od czérkvi: prifztoupili fzo knyemi vucseniczke nyegovi, i kázali fzo nyemi czimper te czérkvi. (Küzmič 1771, Mat. 24,1)

Και ἐξελὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδειξάι αὐτῷ τὰς οἰχοδομὰς τοῦ ἱεροῦ. (Novum Testamentum graece et latine, Mat. 24,1)

I doli idoucsi oni zgoré zapovedao nyim je Jezus erkoucsi: nikomi ne povejte tou videjnye; dokecs szin cslovecsi od mrtvi gori ne fztáne. (Küzmič 1771, Mat. 17,9)

Και χαταβαινόντων αὐτῶν ἐχ τοῦ ὄρους ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων· Μηδενὶ εἶπητε τὸ ὄραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐχ νεχρῶν ἀνασῆ. (Novum Testamentum graece et latine, Mat. 17,9)

Tomšič (1955: 61) domneva, da je pogosta raba absolutnega nominativa pri Küzmiču povezana s čakavskimi in kajkavskimi vplivi in da je bila od tam oblika prenešana v prekmurski govor. Misel je pomembna, saj kaže na povezavo s kajkavskimi in čakavskimi knjižnimi besedili tistega časa. Vendar pa se zdi, da v skladijskem sistemu, ki ga je poznal Küzmič, ni šlo niti za enostavno prenašanje iz sosednjih jezikovnih sistemov, ampak je pogostost oblike utemeljena v zgodovinskem razvoju prekmurskega jezika. Absolutni genitiv je bil zabeležen že v stari cerkveni slovanščini, vendar pa je bil tam že redek in zato pomensko in skladijsko povezan z absolutnim dativom, obliko, ki je Küzmič ni več uporabljal. Absolutni dativ je značilen za latinske prevode, v

stari cerkveni slovanščini pa se je začel proces nadomeščanja z absolutnim nominativom, ki se je nato razširil v slovanske jezike (Večerka 1961: 106–110). Teorija o nastajanju absolutnega nominativa in izrinjanju absolutnega dativa iz skladijskega sistema slovanskih jezikov je potrjena tudi v Küzmičevem jeziku, ki je nadaljeval tradicijo stare cerkvene slovanščine, in je dativ v absolutni zvezi opustil, namesto genitiva pa je uporabljal absolutni nominativ. (Miklošič 1883: 614–619 in 827–829). Küzmič ni le »slovenik« oblike, niti je ni »prevzemal« iz sosednje kajkavščine. Raba absolutnega nominativa je pri njem rezultat jezikovnega razvoja, ki se je začel že v stari cerkveni slovanščini in se nadaljeval v prekmurskem knjižnem jeziku, enako pa tudi v kajkavščini, čakavščini²²⁶ in drugih slovanskih jezikih,²²⁷ ki so ohranili kontinuiteto z najstarejšim ohranjenim slovanskim jezikom. »Absolutni dativ, ki ima isto funkcijo kakor absolutni genitiv v grščini in absolutni ablativ v latinščini, je zelo pogostna konstrukcija v stari in tudi poznejši cerkveni slovanščini ter je izpričan če ze ne naravnost, pa vsaj posredno v starejših slovanskih knjižnih jezikih. Vendar je pravi absolutni dativ razmeroma redek; /.../ Deležnik se je namreč tudi v takšni zvezi razvil gerundij, namesto dativa pa stoji ob njem samostalnik ali zaimek v nominativu. /.../ Od tradicionalnega knjižnega jezika se spet loči Küzmic, zakaj pri njem je absolutni nominativ precej pogost pojav.« (Tomšič 1950: 60–61).

I doli idoucsi oni zgoré zapovedao nyim je Jezus erkoucsi: nikomi ne povejte tou videjnye, dokecs Szin cslovecsi od mrtvi gori ne fztáne. (Küzmič 1771, Mat. 17,9)

I, poľzlaó je vBethlehem, i ercseé: idoucsi ľzkrblivo ľzpítavajte od deteta; gda je pa nájdete, nazveľftíte mi, da je i jalž, tá idoucfi, molim. (Küzmič 1771, Mat. 2,8).

I gda bi oni zgore doli ifli, zapoveda nyim Jefus, govorecsi. (Krajačević 1651, Mat. 17,9)

I gdaga naydete, porucfete mene, da ja zafedfi budem molil nyega. (Krajačević 1651, Mat. 2,8)

Primeri kažejo na razlike med vzhodnoslovenskim in kajkavskim knjižnim jezikom. V kajkavskem lekcionarju je absolutni nominativ redek, ponavadi je razvezan v opisno časovno obliko *i gda bi*, ki izraža preddobnost. Tudi kadar Krajačević uporabi absolutni nominativ, nastajajo v jezikovnih sistemih razlike, saj kajkavski pravajalec tvori aktivni deležnik preteklega časa tudi iz glagola *iti*, medtem ko v prekmurskem jeziku taka oblika ni možna.

²²⁶ Čakavščina 15. in 16. stoletja že zelo pogosto uporablja absolutni dativ. »Ubijenu suću Aleksandru sledi Julij. Vzašal si na nebo pa tvojoj vlastitoj kriposti videčim te vsim učenicom i mani.« (Škarić 1902: 31)

²²⁷ Prim. stč.: *ješte jich nevericich a divucich veče jim (jih nedoveriee a divice se); stpol.: Y das gemu przikazanye wszech patrzoczich na to.* (Sedláček 1953: 31).

2.2.3 Deležnik na -č v predmetni zvezi ob glagolih zaznavanja

V gradivu so zelo pogosti deležniki na -č v predmetni zvezi ob glagolih zaznavanja (*videti, zagledati, slišati*...). Glagoli so povezani s predmetom v tožilniku, ki ga še dodatno pojasnjuje deležnik. Tomšič za tako deležniško zvezo zgotavlja, da »je pravzaprav stavek, ki ima subjekt v akuzativu, predikat pa je izražen z deležnikom« (Tomšič 1955: 62).

I gda bi prišao Jezus vu Petrovo hi'zo, vido je puniczo nyegovo le'zécso vu tresliki. (Küzmič 1771, Mat. 8,14)

Vidoucsi pa poglavníczke popovfzki i pifzácske ta csüda, ftera je vesino, i *deczo kricsécso vu czerkvi* i govorécso: Ho'zanna Színi Dávidovomi, razcsémerili fzo fze. (Küzmič 1771, Mat. 21,15)

Velí nyemi Jezus: tí fzi pravo Ali velim vám: od fzéga mao bodete *vidili Szinà cslove-csega fzedécsega na defzniczi* zmo'znoľzti Bo'ze, i pridoucega na obláki nebefzkom. (Küzmič 1771, Mat. 26,64)

Pridevniški deležnik je nekajkrat rabljen tudi v dvojini in množini; pri izpeljavi prihaja do nedoslednosti pri tvorbi needninskih oblik. V gradivu so primeri s pravilno in nenavadno tvorbo dvojine, tj. z arhaično in dialektalno vplivano končnico (*zaplacsajoucsa : metajoucsiva*) in množine (*prihajajoucsa : brata v ladji z ... ocsom popravljajoucsa* – brata, ki sta z očetom popravljala).

I naprej idoucsi odno malo vido je Jakuba Szinà Zebedeufovoga i Ivana brata nyegovoga i nyidva vu *ladji zaplácsajoucsa vlakè*. (Küzmič 1771, Mar. 1,19)

Hodécsi pa Je'zus kre mourja Galileánfzkoga, vido je *dvá brata*, Simona, fteri fze zové Peter, i Andrása brata nyegovoga, *metajoucsiva vlák vu moujrje*, (ár Szta ribicsa bila). (Küzmič 1771, Mat. 4,18)

Gda bi pa vido vnouge zfarizeufov i zSzadducenfov priháajoucsa kfzvojemi krfzti, erkao nyim je: zle'zenyé vipete, fto vám je pokazao bej'zati od prifeľztna fzrditofzti? (Küzmič 1771, Mat. 3,7)

I dale idoucsi odnut, vido je druga *dva brata*, Jakuba Zebedeufovoga Szinà, i Ivana brata nyegovoga, vládji z Zebedeufom nyidva ocsom *poprávľajoucsa vlaké fzvoje*; i zvao nyiva je. (Küzmič 1771, Mat. 4,21)

Kako razširjena je bila taka raba v Nouvem Zákonu, kažejo tudi primeri, ko se v predmetni zvezi z glagolom zaznavanja priredno kopičijo deležniki, zveza pa se razširja še z odvisnikom, ki dodatno pojasnjuje predmet v tožilniku.

I prisli fzo k Jezufi; i *vidili fzo toga vragometnoga fzedécsega i oblecsenoga* i fzpametnoga, ki je to legio meo: i zbojali fzo fze. (Küzmič 1771, Mar. 5,15)

I vö idoucsi okoli trétye vöre vido je *drüge ztojécse* na placzi manyükivajoucsa. (Küzmič 1771, Mat. 20,3)

Gda bodte pa vidili odürnofzt opüfcsávanya; ftera je povejdana od Dániela proroka, *fztojécso* gde nej trbej (kí ftè, najrazmi) teda, kí fzo vu Jude, naj bi'zijo na gore. (Küzmič 1771, Mar. 13,14)

Posebno možnost prilastkovne rabe pa nakazujeta primera, v katerih se v vprašalni povedi pojavlja zveza predmeta v tožilniku in namanilnika ob glagolu premikanja, predikat pa je izražen pasivno; in predmetna zveza tožilnika z dvema deležnikoma, v kateri je namesto glagola zaznavanja uporabljen deležnik na -č.

Gda bi pa tejva odísla; zácsao je Jezus praviti tomi lüftvti od Ivana: ka *fzte* vö *sli glédat* vu puscavo? Jeli *trfzt od vötra gibajoucso*. (Küzmič 1771, Mat. 11,7)

Tak; da fzo fze lidjé csüdivali *vidoucsi nejme gucsécse*, rouné zdrave, *plantave hodécse i fzlejpe vidoucse*: i dícfili fzo Bogá izraelfzkoga. (Küzmič 1771, Mat. 15,31)

2.2.4 Samostalniška vloga

V Küzmičevem Nouvem Zákonu lahko deležniki na -č in -ši stojijo tudi sami, brez samostalnika. Takšna funkcija izhaja iz prilastkovne in je z njo tesno povezana. Posamostaljeni pridevnik je nosilec dejanja in se pojavlja v različnih funkcijah. V gradivu je takih deležnikov veliko – zagotovo sta na njihovo razširjenost vplivali grška predloga in pogosta raba v stari cerkveni slovanščini, zanje pa je Küzmič moral imeti oporo tudi v živem jeziku, saj bi se drugače obdržali le v omejenem obsegu tako kot pridevniška oblika. Küzmičevi posamostaljeni deležniki so bili značilna skladijska kategorija prekmurskega knjižnega jezika, ki je bila ustaljena tudi v ljudskem govoru in zato, kljub grški predlogi in starocerkvenoslovanskim vplivom, ne gre pri njihovi rabi za kalk. Opora, ki so jo takšni deležniki imeli v ljudskem jeziku, kaže, da so imeli posamostaljeni deležniki domač, slovanski razvoj, ki je vplival tudi na rabo v prekmurskem knjižnem jeziku. Domneva, da je bila v prekmurskem jeziku taka raba živa, izhaja iz Večerkiné (1961: 15) ugotovitve, da je bil posamostaljeni deležnik v stari cerkveni slovanščini prisoten ali vsaj načelno možen, v prekmurščino pa je oblika prišla preko glagoljašev – njihove tiske je Küzmič poznal. Kontinuiteta v razvoju jezika je bila tako ohranjena, še več, pogostost posamostaljenih deležnikov v Küzmičevem Nouvem Zákonu (v primerjavi z drugimi deležniškimi oblikami) dopušča možnost, da se je ta oblika v 17. stoletju še uporabljala v obrednem jeziku.

V tako nastalih predmetnih zvezah imajo deležniki značaj prilastkovne zveze, nadomeščajo prilastkove odvisne stavke, poudarjajo dejansko okolnost in v povedi opravljajo funkcijo skladijskega strnjevalca. Posamostaljeni deležnik je največkrat v imenovalniku ednine ali množine.

Eden pa tam ti okouli *fztójécsi* je vö potégno mecs i vdaro je cifesnyega popa fzlugo, i odľzekaó nyemi je vühou. (Küzmič 1771, Mar. 14,47)

I prepovidávali fzo nyim ti *vidoucsi*: kakda fze je zgoudilo fztim vragometnim i fz Szvinyámi. (Küzmič 1771, Mar. 5,16)

Záto vu prílikaj nyim gucsim; da *vidoucsi* ne vídijo, i *požlűfajoucsi* ne fzlifijo, niti ne razmijo. (Kűzmič 1771, Mat. 13,13)

Nekoliko manj je posamostaljenih deležnikov v tožilniku ednine in množine.

I nefzli fzo nyemi glűhoga *'zmetnogucsėcsega*: i profzili fzo ga; kaj bi na nyega djaó roku fzvojo. (Kűzmič 1771, Mar. 7,32)

I okouli gledoucsi po rédi te okouli nyega *fzedėcse* ercėc: ovo mati moja i bratovje moji. (Kűzmič 1771, Mar. 3,34)

Vő idoucsi pa fzluga on, najfao je ednoga z-fzebom *fzľű'zėcsega*, ki nyemi je du'zen bio fztou 'zukavczov; i zgrabivľi ga zadávľao ga je erkoucsi: placšaj mi, ka fzi du'zen. (Kűzmič 1771, Mat. 18,28)

Tudi dajalniška oblika je v gradivu dobro zastopana.

Jaj pa tím *nofzėcsam* i na *dájajoucsam* vu oni dnėvi. (Kűzmič 1771, Mat. 24,19)

I velí nyim: vidite ka csűjete; fzfterov merov bodte vi merili, fzfzfztov bode i vám merjeno; pridá fze vám *požlűfajoucsim*. (Kűzmič 1771, Mar. 4,24)

Ár vfzákai, fteri profzi, vzeme; i fteri íscse, nájde; ino tomi *trűpajoucsemi* fze odpre. (Kűzmič 1771, Mat. 7,8)

Rodilnik in orodnik sta zelo redka in je v gradivu le nekaj primerov. Posamostaljeni pridevnik ima v rodilniku množine namesto končnice *-oucsih* ohranjeno obliko na *-oucsi* in navidezen sovpad z imenovalnikom (*-ih* → *-ii* → *-i*); orodniška oblika (*nifteri izmed fzftojėcsih*) nadomešča delni rodilnik v funkciji osebka (*nifteri fzftojėcsi fzo, ki ne kostajo szmrti*).

I erkli fzo nyemi; csűjes; ka eti právjio? Jezus nyim je pa erkao: kapa. Jeli fzte nigdar nej fteľi: kaj zvűstfzt ti *máľicski* i *czeczajoucsi* fzi fzi hváľo fzfpravo'. (Kűzmič 1771, Mat. 21,16)

I razdrėfzelo fze je kráo: ali za volo práfzgege i *vkűp fzedėcsi* zapovedao je dati. (Kűzmič 1771, Mat. 14,9)

I velí nyim zaifzfino velim vám; kaj fzo nifteri med eti *fzftojėcsimi*; kí znikakfim talom ne kostajo fzmrti; dokecs ne bodo vidili kráľefzfivo Bo'ze te pridoucse vu zmo'znofzti. (Kűzmič 1771, Mar. 9,1)

Zanimivo je, da se posamostaljeni deležniki le redko pojavljajo v povedi samostojno, tako da ob sebi nimajo dopolnila. Ali prehod med samostalnike še ni bil dokončno izpeljan in se v prekmurskem jeziku še niso čutili polnopomensko?

Naj *gledoucsi glėdajo* i ne vidijo: i *požlűfajoucsi požlűfajo* i ne razmijo; naj fze gda ne povrnėjo i odpifzfťjo fze nyim grejhi. (Kűzmič 1771, Mar. 4,12)

Ar vfzákomi, fteri má, dá fze nyemi, i obiljávao bode: od *nemajoucsega* fze pa i ton vzeme, ka má. (Kűzmič 1771, Mat. 25,29)

Pridevniški izvor posamostaljenih pridevnikov se čuti povsod tam, kjer se deležniku dodajajo kazalni ali nedoločni zaimki.

Gda bi pa vidili *ti 'znyim fzlu'zécisi*, štera fzo fze zgoudila; jáko fzo fze razdrefzelili: i idoucsi oznanili fzo gofzpodui; fzvojemi vfza, štera fzo fze zgoudila. (Küzmič 1771, Mat. 18,31)

I ovo prinefzli fzo nyemi *ednoga 'zlakom vdárjenoga na pofteli le'zécsega*. I gda bi vido Jezus nyih vöro, erkao je tomi 'zlakom vdárjenomi: vüpäj fze fzinék; odpüfcseni fzo tebi tvoji grejhi. (Küzmič 1771, Mat. 9,2)

Jezus nyemi je pa erkao: csi mores vörvati, vfza fzo mogoucsa *tomi vörvajoucsemi*. (Küzmič 1771, Mar. 9,23)

Ponoven prehod posamostaljenega deležnika v besedno zvezo z levim ali desnim prilastkom pa predstavljata naslednja primera.

Gláfz kricsécsega vu püftzini: zgotovte pout Gofzpodnovo, rávne vcsinte fzteze nyegove. (Küzmič 1771, Mar. 1,3)

Vecsér pa gda bi fzunce zajšlo, prinefzli fzo kayemi vfze *hüdou fze majoucse* i vragometne. (Küzmič 1771, Mar. 1,32)

2.4 Povedkovniška vloga

Deležniki na -č in -ši lahko v povedi ohranja glagolski značaj, kadar se rabijo povedkovniško ob glagolih premikanja in stanja. Deležnik v tej funkciji izraža lastnost ali stanje osebkca, ki vpliva na dejanje in pomena dejanja v deležniku ni več čutiti. Miklošič (1883) je ugotovil, da takšna raba ni značilno slovanska²²⁸ in se je pojavila v jeziku zato, ker so se pisci zgledovali po grški in latinski predlogi. Ob zvezi *biti + aktivni deležnik sedanjega ali prihodnjega časa* pa v tej funkciji nastopajo tudi glagolski prislovi,²²⁹ ki imajo v povedi enako funkcijo kot prislovi, saj natančneje določajo glagolsko dejanje. Kot

²²⁸ »Des part. praes. act. staht praedicativisch bei dem verbun esse. Es bildet einem wesentlichen theil der aussage. diese ausdrucksweise ist unslavisch.« (Miklošič 1883: 822). »Das part. praet. act. I., weches meist eine vor einer vergangen handlung vollendete thatigkeit ausdrückt, wird regelmässig nur von verba pft. gebildet. Die ausnahmen von dieser regel sind jedoch zahlreich.« (Miklošič 1883: 833)

²²⁹ Martina Orožen je ugotovila (1977: 335–356), da se na vzhodu Slovenije pojavljajo samo oblike na -č, medtem ko oblik na -el/-aje Küzmič, Krempl, Šerf, Dajko in njihovi sodobniki ne poznajo. V širšem obsegu je prislovni deležnik na -el/-aje v slovenski knjižni jezik uvedel šele Ravnikar (preko Kopitarja in Metelka), vendar pa je zanimivo, »da nekateri pisci 30-let, nasledniki Ravnikarja in Metelka, teh sintaktičnih 'novosti' niso opazili, jih niso osvajali in so istodobnost in preddobnost glagolskih dejanj izražali predvsem opisno« (Orožen 1977: 343). Raba prislovnega deležnika na -č je v vzhodnoslovenskem jezikovnem področju prevladala nad oblikami na -el/-aje, »(ne oziraje se na dialiktno rabo tega področja, ki pozna, kot je potrdil Slodnjak, prislovno deležniške edverbe na -e). V tem primeru gre za morfološko-sintaktično črto, ki ni povsem slovenskega izvora.« (Orožen 1977: 345)

pravi prislovi niso odvisni od spola in števila osebka ali povedka. Kako so se deležniki sedanjega in preteklega časa preoblikovali v prislove, je za srbohrvaško jezikovno področje poskušal ugotoviti Musić (1935: 127–157), ki napačno sklepa, da so nekdanji deležniki (današnji pridevniki) *vruć, moguć* ..., tudi danes obdržali deležniški značaj (Musić 1935: 143). Oblike *vroč, mogoč* ... so že pravi pridevniki in ne pomenijo *tisti, ki vre*, ampak kažejo rezultat dejanja kot nespremenljivo lastnost predmeta. Musić deli deležnike na atributivne, apozitivne in predikativne. Apozitivni so tisti deležniki, ki obliko glagolskega pridevnika lahko razvijejo v odvisni stavek (glagolski pomen v teh primerih prevlada nad pridevniškim). Predikativno skupino pa tvorijo tisti primeri, v katerih se glagolski prislovi lahko razvijejo v prave prislove ali prislovne izraze. O tem, ali bomo določene oblike razumeli apozitivno ali predikativno, pa je odvisno predvsem od načina razumevanja posameznih primerov, saj obstaja v jeziku veliko prislovnih deležnikov, ki imajo lahko oba pomena (Belić 1933–34: 195–202).

2.4.1 Deležnik na -č ob pomožniku biti

Deležnik ob pomožniku *biti* je v Matevževem in Markovem evangeliju redko uporabljen. V izpisanem gradivu ne gre za opisno obliko, ampak za zvezo *biti* + *osebkov predikat*, v kateri je drugi del izražen z deležnikom, ki kaže na stanje osebka. Deležnik je nosilec določene predikatnosti, ki povdarja njegove glagolske značilnosti. Kadar se v gradivu uporablja v tej funkcijideležnik na -č, se pomožnik navadno izpušča, deležnik pa se preko osebka veže z glagoli premikanja.

Povejte cseri Sionfzkoj: ovo Kráo tvoj tebi pokoren i *fzedécsi* na ofzelniczi i 'zrbéti pod járem navajene ofelnicze. (Küzmič 1771, Mat. 21,5)

I gda bi on bio vu Bethánii vu hi'zi Símonovoj toga gobavcza; *fzidécsi on*, príde edna 'zena, štera je mejla alabaštrom punoga csíftoga nárduskoga drágoga mazala; i vküp lztere te alabaštrom i vö nyemi vlijè na glavo. (Küzmič 1771, Mar., 14,3)

Ta 'zena pa *bojécsa i trepecsécsa* znajoucsa, ka je vcsinyeno na nyej, prisla je ino je pokleknola pred nyega i povejdala nyemi je vľzo ifztino. (Küzmič 1771, Mar. 5,33)

Zanimivi so tudi primeri, ko se deležnik veže s predmetom v dajalniku v zvezi *prisposodbo je kraljestvo (narod)*. Predmet, ki ga pojasnjuje deležnik, bi lahko prevzel funkcijo osebka (*kraljestvu je prisposodben človek, sejajoči seme; narodu so prisposodbeni otroci na placi sedeči*) in zveza bi kazala na stanje osebka (*prisposodben je in je sejajoč; in so sedeči*), ki je izraženo z deležnikom tako, da se pomožnik *biti* izpušča.

Komi pa priŕzpodobim národ ete? Priŕzpodobni je *kdeczi na pláczí ŕzedécsoj, i kri-csécsoj* tivárijom lzvojom. (Küzmič 1771, Mat. 11,16)

Drügo priliko je pred nyé djáo erkoucsi: *priŕzpodobno je králeŕtvo nebefzko csloveki ŕzejajoucsemi dobro ŕzemen* vu nyivo lzvojo. (Küzmič 1771, Mat. 13,24)

V gradivu se nekajkrat pojavijo tudi oblike *biti + deležnik na -č, -ši*, v katerih pomožnik ni izpuščen, vendar pa so zelo redke.

I on je *bio* vzádnym lztráni na zglávniki *le'zéczi*; i gori ŕzo ga zbüdili i pravili ŕzo nyemi: Vecsitel, nemas ŕzkribi na náŕz; ka pogibamo. (Küzmič 1771, Mar. 4,38)

Bio je pa Ivan krŕŕtsávajoucsi vu püŕŕcsavi i predgajoucsi krŕŕt pokoure na odpüŕŕcsanye grejhov. (Küzmič 1771, Mar. 1,4)

I eti ŕzo, ki ŕzo vu trnye poŕzejani, tej *ŕzo*, právim, *ki to rejcs ŕzliŕavŕi.* (Küzmič 1771, Mar. 4,18).

V predstavljenih primerih gre za kalk, ki ga je Küzmič prevzel iz grškega jezika. »Z grščino se ujema stara cerkvena slovanščina v rabi predikativnega deležnika in je takšna raba (ležeč biti = ležati) znana tudi v stari ruščini, češčini in poljščini tetr tudi v južnoslovanskih jezikih /.../. Tudi v jeziku naših protestantov je nekaj takšnih arhaizmov, največkrat v zvezi z deležnikom mogoč /.../. Predikativni deležnik je v nekaj primerih znan tudi Küzmičesu /.../. V približno enakem obsegu se najde ta zveza tudi pri Petretic su in v NT 1563.« (Tomšič 1955: 61–62). Oblika ni bila v duhu prekmurskega knjižnega jezika, niti se ni uporabljala v ljudskem govoru. Kot grški kalk se je zveza *biti + deležnik na -č* zelo dolgo ohranjala v pisni obliki v vseh slovanskih jezikih (Prim. stč.: *lide jsou sveho užitku hledajice a ke zlemu hotovi*. Stpol.: *Ti milosciw ies bil gim a mszyczozyszistky nalazena gich*) (Sedláček 1953: 38). Prim. stčak.: *Tako je od vas boječi se boga slišechi glas raba njegova* (Škarić, 1902: 22). Kljub temu pa se je povedkovniška raba deležnika ob pomožniku *biti* ohranila tudi v nekaterih slovanskih narečjih. »Uživani participii praet. act. I (prehodniku) v prisudku s tvary sponoveho slovesa nebo bez nich je priznačne pro nareči severovelikoruska, pileka beloruska a polska na uzemi litevsko-beloruskem.« (Sedláček 1953: 39)

Kako tuja je bila taka zveza prekmurskemu jeziku, kaže Küzmičev prevod v Mar. 4,18. Zvezo *biti + deležnik na -ši* je želel prilagoditi svojemu jeziku tako, da je med pomožnik *ŕzo* in deležnik *ŕzliŕavŕi* vrnil oziralni zaimek *ki*; tako je naredil stavčno zvezo, ki je podobna odivsnikom, s katerimi je pogosto razvezoval posamostaljene deležnike. Primerjava z grško predlogo kaže v tem primeru zanimiv poskus prevajanja, ki v skladnji ne sledi originalu, ampak išče primernejše domače možnosti.

2.4.2 Prислоvni deležnik

Deležniki v obliki glagolskega prislova pojasnjujejo neko lastnost ali stanje osebkov za dejanje. Deležnik je začel v tej obliki izgubljati glagolske značilnosti tako, da se je ločil od glagolskega predikata in je delil poved na glagolski in polstavčni del. Küzmič je ob glagolih zaznavanja raje uporabljal prilastkovno obliko, ker je prislovni deležnik začel izgubljati polno predikativno moč glagolskega dejanja. Kljub temu pa oblika ni povsem izginila iz skladenjskega sistema prekmurskega knjižnega jezika.

On je pa erkao: nej; *naj kak, pobérajoucsi koukol; ne fztrgate vö navküp`nyim i pseniczo.* (Küzmič 1771, Mat. 13,29)

I pofzlae je dvà z-fzvoji vucseníkov i ercsè nyima: idita vu mefzto *i pred váj pride eden cslovik vrcs vodè nofžecsi;* za nyim idta, (Küzmič 1771, Mar. 14,13)

Jezus fze pa na nyega zglednovfi polübo ga je i ercsè nyemi: edno ti falí. Idi, kakoli más, odáj i dáj fziromákom, i meo bos kincs vu nébi; i potom hodi, nazledüj mene, vzévfí kris na szebe. (Küzmič 1771, Mar. 10,21)

V Küzmičevem Nouvem Zákonu prislovni deležniki največkrat izražajo način glagolskega dejanja. Osebek je v takih primerih pogosto vezan z glagoli premikanja in stanja, redkeje z glagoli govorjenja (*opítati, gučati, reči preklinjati*).

I okouli hodécsi Jezus po vŕzej mejftaj vŕzej veznicsaj vucsécsi vu fzpráviscsaj nyihovi i predgajoucsi Evangyeliom králefztva, i vrácsó je vfzáki beteg, i vfzáko medlovnofzt med lüfztvom. Küzmič 1771, Mat. 9,35)

I vö fzo sli Farizeuske i zácsali fzo fze `nyim ftükati, *profzesci od nyega znamejnye znebéfz fkcúsávajoucsi nyega.* (Küzmič 1771, Mar. 8,11)

Blá'zeni fzte, gda váfz pfzüivali i pregnyali bodo, i *gucsali bodo vfzo hüdo rejcs prouti vám la'zecsfi,* za mojo volo. (Küzmič 1771, Mat. 5,11)

I ti *mímo idoucsi fzo ga preklinjali, kívajoucsi z glavní fzvojmi* i govorécsi: ha! kí porüfís csérkev i vu tréj dnévi jo gori poczimpras: (Küzmič 1771, Mar. 15,29)

Posamezni primeri se vežejo še z glagoli *vzeti, razdeliti in krstiti*. Tudi v teh primerih se deležniki ne sklanjajo in ostajajo nespremenjeni neglede na spol in število samostalnika in glagola.

I vfza, kakoli bodete profzili vu molítvi, *vörvajoucsi* vzemete. (Küzmič, Mat. 21,22)

Gda bi ga pa ráfzpili, razdejlili fzo fzi gvant nyegov *metajoucsi fors na nyega;* da bi fze fzpunilo, kaj je povejdano od proroka: razdejlili fzo fzi gvant moj i na mojo odetoe fzo fors vrgli. (Küzmič 1771, Mat. 27,35)

I vö je sla knyemi vfza Judee dr'zéla i Jeru'zálemczi: i krfztseni fzo vfzi v-Jordánfzkom potouki od nyega *vadlívajoucsi grejhe fzvoje.* (Küzmič 1771, Mar. 1,5)

Prislovni deležniki pa lahko izražajo tudi čas in vzrok. Take deležniške zveze sicer niso tako pogoste kot primeri, v katerih deležnik izraža način, vendar

pa jih je Küzmič prav tako rad uporabljal namesto časovnih in vzročnih odvisnikov.

I pà je pozlao knyim drügoga fzlugo: i tifztoga *fzo kamenüvajoucsi* na glávi vrázili i odpozlali fzo ga ospotanoga. (Küzmič 1771, Mar. 12,4)

Jezus nyim pa ercsè: zaifztino velim vám; kaj ví, kí me zdaj nazledüjete, vu prepordjeneyj, gda bode fzedo Szin cslovecsi na fztouczi díke fzvoje, i ví bodete fzedeli na dvanájzet fztouczi *fzodécsi* dvanájzet národov Izraelfzki. (Küzmič 1771, Mat. 19,28)

I *bojécsi* fou fzam i fzkrio fzam talentom tvoj vu zemlo: ovo más tò tvoje. (Küzmič 1771, Mat. 25,25)

Bilou je pa pri náfz fzeden bratov; i o'zeno ze je te prvi, i mrou je, i *nemajoucsi fzemena* niháo je 'zeno fzvojo brati fzvojemi. (Küzmič 1771, Mat. 22,25).

Zelo redki pa so v gradivu primeri, ko je Küzmič s prislovnim deležnikom izražal razmerje ali odvisnost in željo.

Rávno tak pa i Vládniczke popovfzki *ospotavájoucsi ga*, pravili fzo fzpifzácfi eden-drügomi: drüge je zdr'zao, fzebè nemore zdr'zati. (Küzmič 1771, Mar. 15,31)

Gda bi pa Jezus notri v Kapernaum fou, prifztoupo je knyemi eden fztotnik *profzécsi ga*. (Küzmič 1771, Mat. 8,5)

Erkao nyemi je pa niki: ovo, mati tvoja, i bratje tvoji vinej fztójíjo, *ifzkajoucsi* fztebom gucsati. (Küzmič 1771, Mat. 12,47)

3 SKLEP

V Matevževem in Markovem evangeliju je Küzmič 526-krat zapisal deležniško-deležijske oblike na -č in 136-krat na -ši. Nizko število oblik na -ši kaže, da tako izražanje konec 18. stoletja v živem jeziku med Prekmurci ni bilo več v navadi. Deležniki in deležja na -ši so se obdržali le še v knjižnem jeziku, kjer je bil vpliv slovanske tradicije (in najbrž tudi grškega jezika) dovolj močen. Analiza gradiva je pokazala, da se v prevodu samo deležnika/deležji *pristopivfi* (19-krat) in *gori fztanovši* (14-krat) večkrat ponovita, vsi drugi deležniki/deležja na -ši pa se pojavijo samo enkrat ali največ petkrat. Iz tega bi se lahko sklepalo, da je Küzmič sicer poznal pomenske funkcije deležnikov in deležij na -ši in njihovo skladijsko vrednost, vendar pa jih ni uporabljal pogosto, ker zanje ni našel opore v živem jeziku. Deležniki in deležja na -ši so v 18. stoletju izginili iz vsakdanjega govora in so postali izrazito nadnarečna, knjižna oblika za izražanje preddobnosti. Küzmič je z njimi izražal preteklo dovršno dejanje in jih je navadno izpeljeval iz dovršnih glagolov, vendar pa jih ni uporabljal pri glagolih *govoriti* (in izpeljankah) in *iti*. Kljub temu da je za Küzmičev (in prekmurski knjižni) jezik značilna visoka stopnja pravilnosti v morfološkem in skladijskem pogledu, pa je,

tako kot drugi slovanski jeziki, izpeljeval deležnike in deležja na *-ši* tudi iz nekaterih nedovršnih glagolov.

Deležja na *-č* izražajo dejanje, ki trajajo, zato jih je Küzmič praviloma izpeljeval iz nedovršnih glagolov 3. osebe množine sedanjega časa. Deležja imajo dolgo (*-joucsi*) ali kratko (*-oucsi*) obliko. »Kontaminiranih« oblik, ki so jih uporabljali osrednjeslovenski pisci 16. in 17. stoletja in so z njimi ohranjali glagolski pomen deležnikov, Küzmič ni poznal. V Matevževem in Markovem evangeliju pa se pojavljajo tudi nekateri deležniki in deležja na *-č*, ki so izpeljani iz dovršnih glagolov. Take oblike so bile običajne tudi v drugih slovanskih jezikih in zato njihova rabi pri Küzmiču ne preseneča.

Deležniki in deležja na *-č* in *-ši* se v Küzmičevem Nouvem Zákonu najpogosteje pojavljajo v prvotni skladijski funkciji – deležja izražajo istodobnost in preddobnost, deležniki pa so velikokrat posamostaljeni, redkeje pa imajo prilastkovno in povedkovniško funkcijo.

Deležja se v polstavčnih zvezah pojavljajo kot drugotni predikat v funkciji skladijskega strnjevalca in izražajo istodobnost ter preddobnost glede na dogajanje glagolskega stavka. Istodobnost je najpogosteje izražena z nedovršnim deležnikom na *-č*. Deležje na *-č* izraža pravo sedanjost ali pa dejanje, ki se je zgodilo v preteklosti istočasno z dejanjem glagolskega stavka; zelo redko taka oblika označuje prihodnost. Čeprav so v gradivu deležja na *-č* morfološko pravilno izpeljana, pa obstaja manjša skupina primerov, v katerih gre za funkcijske odklone in je v njih istodobnost izražena z deležjem na *-ši*, izpeljanim iz trajnega nedovršnega glagola. Z njim je učinkovito izraženo prosto sočasno obstajanje dveh ali več dejanj v eni časovni ravnini. Istodobnost dveh dejanj je mogoča zato, ker se dejanje, izraženo z deležjem na *-ši*, še ni končalo, ko je nastopilo dejanje glavnega stavka. Ponavadi pa deležja na *-ši* izražajo preddobnost in so izpeljana iz dovršnih glagolov. V polstavkih imajo pomen preteklosti in izražajo dejanje, ki je bilo v preteklosti izvršeno ali pa je trajalo in je v času, ko nastopi dejanje glagolskega stavka, že končano. Zveza *deležnik na -ši + glagol dicendi v sedanjiku* izraža splošne ugotovitve, ki niso omejene samo na sedanjost – gre za označevanje brezčasnosti. Zelo redko pa deležniki na *-ši* izražajo preddobnost v prihodnosti. Deležnik je nosilec dejanja, ki se bo moralo zgoditi pred glagolskim dejanjem, izraženim z osebno glagolsko obliko v sedanjiku ali velelniku. V tej funkciji se pojavljajo tudi deležniki na *-č*, ki se uporabljajo pri glagolih premikanja namesto deležnikov na *-ši*. Preddobnost je izražena tudi z zvezo *gda bi + deležnik na -l*, ki uvaja dejanje, izvršeno v davni preteklosti pred drugim preteklim dejanjem. Oblika je specialna kategorija za izražanje predpreteklosti, saj Küzmič ni poznal pretpreteklika kot posebne glagolske oblike. Kljub natančno izdelanemu deležniškemu sistemu za izražanje preddobnosti pa se v gradivu nahaja tudi nekaj primerov, v katerih gre za

funkcijske odklone. Dovršni deležnik na -č izraža preddobnost v preteklosti, kadar gre za vsakdanja dejanja, ali pa dejanja, ki kažejo na posebno lastnost nosilca takega dejanja (izpeljanke iz glagola *iti*).

Küzmič je uporabljal za izražanje istodobnosti nedovršna deležja na -č, za izražanje preddobnosti pa dovršna deležja na -ši. Nekateri funkcijski odkloni niso pomanjkljivosti v skladijskem sistemu, niti ne kažejo, da bi prevajalec ne poznal tvorbenih morfoloških zakonitosti. Taki odkloni dokazujejo, da so v slovanskem jezikovnem razvoju kljub natančnim pravilom obstajale v skladijskem sistemu težnje, ki so izhajale iz starejših razvojnih faz jezika, ko deležijske oblike še niso bile odvisne od vidskega glagolskega sistema. Tak razvoj je skupen vsem slovanskim jezikom, zato so nekateri funkcijski odkloni rezultat kontinuitete, ki jo je prekmurski knjižni jezik ohranil s staro cerkveno slovanščino.

Deležja so skladijski strnjevalci, ki krajšajo zapleteno zložene povedi tako, da krčijo odvisnike in priredja v polstavke. Deležijski polstavki so se v Küzmičevem jeziku ohranili kot posebna značilnost knjižnega jezika – omogočili so kratko in razumljivo izražanje časovnih in vidskih razmerij v sedanjosti, preteklosti, prihodnosti in pretpreteklosti. V živem govoru konec 18. stoletja Prekmurje ni več poznalo takega polstavčnega izražanja, ki je bilo izrazito knjižna tvorba. Deležja v takih zvezah so v prekmurskem knjižnem jeziku predstavljala povezavo s starejšimi jezikovnimi pojavi v stari cerkveni slovanščini, kjer so deležniki v polstavčni funkciji izražali nestavčno predikacijo. Prekmurski knjižni jezik je ohranil bogastvo takega izražanja, ki pa se v ljudskem jeziku ni uporabljalo, saj so preprosti ljudje poznali predvsem enostavne ali pa enostavno zložene povedi.

V prilastkovni funkciji se deležijski skladi na -č in -ši uporabljajo v pridevniški obliki in po skladijskih in oblikoslovnih lastnostih izgubljajo prvotni deležijski značaj. Namesto časovnih in vidskih razmerij izražajo le še lastnost samostalnika, na katerega se nanašajo in so z njim povezani v vseh leksikalnih značilnostih. Zanimiva različica je absolutni nominativ, ki nadomešča grški absolutni genitiv in dokazuje, da Küzmič ni zvesto prenašal v svoj jezikovni sistem oblik iz izvornika, ampak je iskal možnosti, ki so bile bližje naravi prekmurskega knjižnega jezika. Absolutni nominativ se v gradivu uporablja predvsem ob glagolih premikanja. Deležniški skladi pogosto ohranjajo nekatere glagolske značilnosti, ko nastopajo v predmetni zvezi ob glagolih zaznavanja. Deležniki v tej zvezi nadomeščajo odvisne stavke, poudarjajo dejansko okolnost in v povedi opravljajo funkcijo skladijskega strnjevalca.

Samostalniška funkcija izhaja iz prilastkovne in je z njo tesno povezana. V gradivu je veliko posamostaljenih deležnikov na -č in -ši. Zanje je Küzmič.

moral imeti oporo v živem jeziku, saj bi se drugače obdržali v knjižnem jeziku le v omejenem obsegu, tako kot pridevniška oblika. Opora, ki so jo imeli v ljudskem jeziku, kaže, da so posamostaljeni deležniki imeli domač, slovanski razvoj, ki je vplival tudi na rabo v prekmurskem knjižnem jeziku. V gradivu se največkrat pojavljata imenovalnik in dajalnik ednine in množine, deležniki pa imajo ob sebi tudi dopolnilo (kazalni, nedoločni zaimek).

Oblike na *-č* in *-ši* ohranjajo v povedi glagolski značaj, kadar se rabijo povedkovniško ob glagolih premikanja in stanja. Taka raba je posledica predloge in se čuti v prevodu kot grški kalk. Kūzmič je deležnike ob pomožniku *biti* le redko uporabljal v zvezi *biti + osebkov predikat*, v kateri je drugi del izražen z deležnikom, ki kaže na stanje osebka. Deležnik je nosilec določene predikatnosti, ki poudarja njegove glagolske značilnosti. Kadar je v tej funkciji uporabljena oblika na *-č*, se pomožnik *biti* navadno izpušča. V gradivu so redkeje zapisani tudi prislovni deležniki, ki izražajo največkrat način glagolskega dejanja in se vežejo z glagoli premikanja, stanja in govorjenja. Posamezni primeri se vežejo še z glagoli *vzeti*, *razdeliti* in *krstiti* in izražajo tudi čas, vzrok, razmerje ali odvisnost in željo.

Viri in literatura

Imre AGUSTIČ, 1878: *Prirodopis s kepami za narodne šole*. Buda-Pešt.

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem : protestantizem*. (Zbirka *Linguistica et philologica*, 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ivan ANDOLJŠEK, 1956: Pedagogi ob Kumerdejevem Vodenju za brati. *Sodobna pedagogika*. Ljubljana, 96–104.

– –, 1960: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj, I. 1551–1869*. Ljubljana: DZS.

– –, 1976: Šolnik Jánoš Murkovič (1839–1917). *Sodobna pedagogika*. Ljubljana, 163–167.

– –, 1976a: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj*. Ljubljana: DDU Univerzum.

Ivan Anton APOSTEL, 1760: *Dictionarium Germanico-Slavonicum*. Rokopis.

(ARRS), 2010: *Prekmurski knjižni jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla*. ARRS-ZV-JR-Prijava/2009-I/378, Maribor, 15. 1. 2010 (predvideni vodja raziskovalnega projekta: Marko Jesenšek, predvideni člani Zinka Zorko, Mihaela Koletnik, Anna Kollath, Natalija Ulčnik, Andrej Hozjan, Branislava Vičar; Ingrid Slavec Gradišnik, Tjaša Jakop, Alenka Klemenc in Attila Kovacs).

Oszkár ASBÓTH, 1908: A j>gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. *Értekezések a MTA nyelv- és széptudományi osztálya köréből XX*. Budapest. 461–521.

– –, 1910: A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana (Lautlehre der vashidegkúter slovenischen Mundart von August Pável). *Rocznik slawistyczny, Revue slavistique*. Kraków. 177–203.

Jožef BAGARY, 1871: *Prve knige čtenja za katoličanske vesničke šole*. Pešta.

Marija BAJZEK, 2005: Madžarske izposojenke v Küzmičevem prevodu Novega zakona. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. (Zora, 32). Maribor: Slavistično društvo. 436–448.

Marija BAJZEK LUKAČ, 1994: Krátki Návuk vogrskoga jezika. *Košič in njegov čas*. Budimpešta: Košičev sklad. 187–193.

– –, 1999: Pavlova Prekmurska slovnica (Vend nyelvtan). *Murkov zbornik. Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor. (Zora, 9). Maribor: Slavistično društvo. 175–190.

–, 2009: *Slovar Gornjega Senika A–L*. (Zora, 66). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Marija BAJZEK, Stjepan LUKAČ, Zinka ZORKO (ur), 1994: *Košič in njegov čas : zbornik razprav o Jožefu Košiču*. Budimpešta: Košičev sklad.

Miháo BAKOŠ, 1789: *Nouvi Gráduvál, vu sterom sze vö zebráne, pobougsane, i zdaj vete nouvi réd posztávlene dühovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na diko vö dáni*. Stanpani v-Soproni po Siesz Jóu'zefi. Vleti 1789.

Mihal BARLA, 1789: *Nuovi Gráduvál*. Sopron.

–, 1823: *Krscsanszke nove peszmene knige*. Sopron

Franjo BAŠ, 1929/30: Protestanti v Prekmurju. *Geografski vestnik*. Ljubljana, 78–93.

Aleksandar BELIĆ, 1933–34: Značenje i upotreba participa v srbskohrvatskom jeziku. *Knjiga XIII*, 195–202.

Josip BENKOVIČ, 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj. *Dom in svet* 7. Ljubljana, 33–49, 65–74.

France BEZLAJ, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika 1 A–J*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Mladinska knjiga.

France BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika 2 K–O*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Mladinska knjiga.

France BEZLAJ, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika 3 P–S*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Mladinska knjiga.

Adam BOHORIČ, 1584: *Arcticae horule succisivae*. Witeberg.

Franz BOPP, 1868: *Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache*. Berlin.

Božidar BORKO (ur), 1919–1921: *Murska straža*.

Jožef BOROVNJAK, 1868: *Dühovna hrana*. Gradec.

Gedeon BORSA, Laszlo HADROVICS, 1982: Protestantische Werke in Kajkavisch-kroatischer Sprache aus der Druckerei des Joannes Manlius. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1/28, 67–90.

Anton BREZNIK, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.

–, 1928: Japljev prevod svetega pisma. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7, 77–106.

–, 1934: *Slovenska slovnica*. Celje.

– –, 1982: *Jezikoslovne razprave*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana.

Karl BRUGMANN, 1889–1892: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. II. Band. (Wortbildungslehre).

Nikica BRUMEN (ur.), 1967: *Avgust dr. Pavel*. Murska Sobota, Szombathely: Pomurska založba in Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár.

Aleksander BRÜCKNER, 1913: *Die Wahrheit über die Slavenapostel*. Tübingen.

Oroslav CAF, 1834–1874: [*Slovensko-nemški slovar*]. Rokopisni gradivo,

Matevž CIGALE, 1864: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Laibach.

Ján ČAPLOVIČ, 1974: Studiranje slovenskih protestanta u Bratislavi. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobota: Pomurska založba. 76–86

Andrej ČEBUL, 1789: *Enu Mala Besedishe Nemrizh Slovinskiga, inu Nemshkiga Jefika*. Graz.

Regalat ČEBULJ, 1923: Janzenizem na Slovenskem in frančiškani (Donesek h kulturni zgodovini Slovencev). *Bogoslovni vestnik*, 186–187.

Peter DAJNKO, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Gratz.

– –, 1826: *Listi ino Evangelji*. V' Radgoni: v' Alojz Wajcinger'ovemi knjiški.

Jurij DALMATIN, 1584: *Biblija*. Wittenberg.

Joseph DOCEN, 1806: *Nachrichten von einigen alten Handschriften der ehemaligen Freysinger Stiftsbibliothek. Beiträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus den Schätzen der pfalz-bairischen Zentralbibliothek zu München, hrsg. von J. Chr. Freiherr von Aretin VII*. München.

– –, 1807: Anzeige einiger Denkmäler der slavischen Sprache aus dem X. Jahrhundert. *Neuer literarischer Anzeiger II*, št. 12, stolpec 190–191.

Ervin DOLENC, 1996: *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Pavl DOLEŽAL, 1746: *Grammatica Slavico-bohemica*. Bratislava.

Darko DOLINAR (ur.), 2004: *Brižinski spomeniki, Znanstvenokritična izdaja, Monumenta Slovenica III*. Ljubljana.

Janez DULAR, 1974: Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika. *X. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 41–52.

– –, 2000: Načrtovanje slovenskega jezika in njegova pravna realizacija. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana. 246–250.

Emil DVOŘÁK, 1970: *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. (Acta Universitatis Carolinae Philologica. Monographia XXXI). Praha: Universita Karlova.

– –, 1978: *Přechodníkové konstrukce v nové češtině*. (Acta Universitatis Carolinae Philologica. Monographia LXXII). Praha: Universita Karlova.

Fran ERJAVEC, 1868–1871: *Domače in tuje živali v podobah*. Celovec.

Jože FILO, 1973: Dr. Avgust Pavel – jezikoslovec (Ob 25-letnici smrti). *Študije o jeziku in slovstvu*. Murska Sobota: Pomurska založba. 87–93.

Jože FTIČAR, 1966: Slovenci na levi in desni strani Mure. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 117–130.

Mihael GLAVAN, 2008: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.

Igor GRDINA, Marko STABEJ, 2002: Slovenski jezik. *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. Bd. 10. Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt = Celovec. 495–508.

Marc L. GREENBERG, 1989: Ágost Pável's Prekmurje Slovene grammar. *Slavistična revija*, 353–364.

– –, 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.

– –, 2009: Prekmurje Grammar as a Source of Slavic Comparative Material. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 7, 29–44.

Franc GRIVEC, 1938: *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna Ljubljana.

– –, 1950a: Frisingensia I–IV. *Slavistična revija* III, 107–124,

– –, 1950a: Frisingensia V. *Slavistična revija* III, 419–420.

– –, 1951: Frisingensia VI. *Slavistična revija* IV, 71–76.

– –, 1955: Frisingensia VII. *Slavistična revija* VIII, 169–182.

– –, 1960: Frisingensia VII. *Slovo IX–X* (Zagreb), 221–222.

Meta GROSMAN, 1998: Jezik za danes in jutri. *Jezik za danes in jutri*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja. 46–55.

Josip GRUDEN, 1914: Starine železnih in salajskih Slovenov. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11 (Maribor), 93–154.

Franjo GUMILAR, 1956: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. *Svet ob Muri* (Murska Sobota) 1/3, 156–160.

Anton HABOVŠTIK, 1956: L'udovít Štúr a slovenské nárečia. *Slovenská reč* 21, 218–232.

Laszlo HADROVICS, 1964: *Kajkavische Literatur*. Wiesbaden.

Eduard HERCIGONJA, 1974: Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. in 16. stoletja. *Croatica* 5 (Zagreb), 169–245.

Ines HORVAT, 2012: *Prekmurski knjižni jezik in vprašanje vendske teorije*. Diplomaska seminarska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta.

Sonja HUDEJ, 1998: *Besediloslovni vidiki utemeljevanja, preričevanja in pregovarjanja*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

Fran ILEŠIČ, 1904: O slovenskem Štajerju v jožefinski dobi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* I (Maribor), 113–158.

– –, 1905: Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovima. *Rad JAZU* 162 (Zagreb), 113–158.

– –, 1905a: Štajerski jožefinski katekizem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* II (Maribor), 3–13.

– –, 1906: Početki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* III (Maribor), 1–32.

Franc IVANOCY, 1905: *Nájszvetejsega Szorca Jezusovoga veliki kalendár za lüdsztvo*, 106.

Vatroslav JAGIĆ, 1913: *Enstehuhgsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin.

Tjaša JAKOP, 2003: Pavlovo Glasoslovje slovenskega narečja Cankove. *Avgust Pavel*. Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. (Zora, 23). Maribor: Slavistično društvo. 56–72.

– –, 2006: Leksika in frazeologija v Pavlovem glasoslovju slovenskega cankovskega narečja. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Ur. Mihaela Koletnik, Vera Smole. (Zora, 41). Maribor: Slavistično društvo. 352–359.

Anton JANEŽIČ, 1863: *Slovenska slovnica*. V Celovcu.

– –, 1911: *Janežičeva Slovenska slovnica za srednje šole*. Priredil Jakob Sket. Celovec: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.

Anton JANEŽIČ, Jakob SKET, 1906, 1911: *Slovenska slovnica*.

Jurij JAPELJ, 1784: *Svetu pismu noviga testamenta*. Ljubljana.

Miroslav JELÍNEK, 1968: Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. *Otázky slovanské syntaxe II* (Praha), 389–395.

Alojz JEMBRIH, 1997: *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*. Čakovec: Zrinski.

Marko JESENŠEK, 1988: Pomenske funkcije nedoločnika, namenilnika in pasivnih konstrukcij v Kreplovih Dogodivšinah štajerske zemle. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 200–215

– –, 1989: Sistem aktivnih deležnikov sedanjega in preteklega časa v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku konec 18. in v začetku 19. stoletja. *Znanstvena revija 1* (Maribor), 215–234.

– –, 1989a: *Skladenjski sistem aktivnih deležnikov sedanjega in preteklega časa I v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku in njihovi skladenjski ustrezniki v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku konec 18. stoletja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 1990: Pomenske funkcije aktivnih deležnikov sedanjega in preteklega časa v prekmurskem knjižnem jeziku konec 18. stoletja. *Znanstvene publikacije*. Szombathely, Maribor. 175–187.

– –, 1991: Slovensko gradivo v Miklošičevi primerjalni skladnji. *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum. 165–184.

– –, 1991a: Razlikovalni skladenjski vzorci vzhodnoslovenskega in osrednjeslovenskega knjižnega jezika 18. stoletja. *Zbornik slavističnega društva Slovenije*. Ljubljana. 340–355.

– –, 1991b: Deležniško-deležijski skladi v Küzmičevem in Japljevem prevodu nove zaveze. *Slavistična revija 39*, 183–198

– –, 1992: Raba deležijskih in deležniških oblik na *-oč/-eč* v vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku prekmurskem knjižnem jeziku. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 60–72

– –, 1994: *Razvoj deležniško-deležijskih skladov na -č in -ši v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

– –, 1994a: Primeri skladenjskega zgoščevanja pri Jožefu Košiču. *Košič in njegov čas*. Budimpešta: Košičev sklad. 171–186.

– –, 1994b: Deležniško-deležijski skladi na *-č* in *-ši* v zvrstnih besedilih SKJ 19. stoletja. *XXX. SSJLK*. 35–51.

– –, 1995: Zur Entwicklung der Partizipial- und Gerundialkonstruktionen auf *-č* und *-ši* in der slowenischen Schriftsprache des 19. Jahrhunderts. *Linguistica* (Ljubljana), 37–89.

– –, 1995a: Jezik v prvem slovenskem priročniku za babice. *Med medicino in literaturo : ob 60-letnici predmeta Zgodovina medicine na MF v Ljubljani. Prvi Pintarjevi dnevi*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine. 219–230.

- –, 1995b: Deležniški in deležijski skladi na -č in -ši v Škrabčevem jezikoslovju. *Škrabčeva misel I*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan. 93–102.
- –, 1995c: Od stare cerkvene slovanščine do prekmurskega knjižnega jezika. *Znanstvena revija* 6 (Maribor), 153–164.
- –, 1995/96: Poskus periodizacije razvoja oblik na -č in -ši v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 41, 179–198.
- –, 1996: Borko in vprašanje prekmurskega jezika. *Borkov zbornik*. (Zbirka Piramida). Maribor: Slavistično društvo. 113–126.
- –, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši. Razširjenost oblik v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja*. (Zora, 5). Maribor: Slavistično društvo.
- –, 1998a: Jezik prekmurskih abecednikov in učbenikov v 19. stoletju. *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*. Ur. Nyomárkay István, Lukač Stjepan. Budimpešta: Košičev sklad. 121–138.
- –, 1998b: Katekizmi za Slovence videmske nadškofije. *Primorska srečanja* 22 (Koper), št. 208/209, 583–588.
- –, 1998c: Nekatere oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika 19. stoletja. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. (Zora, 3). Maribor: Slavistično društvo. 93–110.
- –, 1998č: Volkmerjevo besedje v Pleteršnikovem slovarju. *Volkmerjev zbornik*. Ur. Jože Lipnik. (Zora, 1). Maribor: Slavistično društvo. 62–70)
- –, 1999: *Deležniki in deležja na -č in -ši*. (Zora, 5). Maribor: Slavistično društvo.
- –, 1999a: Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Logarjev zbornik. Referati s I. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik. (Zora, 8). Maribor: Slavistično društvo. 327–343.
- –, 1999b: Vrazovi pripisi v Murkovem slovarju. *Murkov zbornik. Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor. (Zora, 9). Maribor: Slavistično društvo. 379–390.
- –, 1999c: Slovaropisje na Štajerskem do konca 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1 (Maribor), 355–372.
- –, 2000: Posodobljeni Slomšek. *Krščanska beseda Antona Martina Slomška*. Maribor: Slomškova založba.
- –, 2000a: Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 10). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 167–175.

- –, 2000/01: Stične točke pri oblikovanju slovaškega in prekmurskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 46/7–8. 297–303.
- –, 2001: Lastna imena v Kremplovih Dogodivščinah štajerske zemlje. *Zbornik s simpozija '99 v Pišecah / Simpozij Slovenska lastnoimenskost*. Ur. Jože Toporišič. Pišecce: Komisija »Maks Pleteršnik«. 129–139.
- –, 2001a: Slovenščina danes. *Slowianszczyzna w kontekście przemian Europy konca XX wieku*. Katowice. 169–178.
- –, 2002: Mehrsprachigkeit bei Bernardus Marburgensis. *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*. Ur. Fedora Ferluga Petronio. (Zora, 17). Maribor: Slavistično društvo. 83–93.
- –, 2003: O jezikoslovnem delu Avgusta Pavla. *Avgust Pavel*. Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. (Zora, 23). Maribor: Slavistično društvo. 33–55.
- –, 2003a: Riglerjev prispevek k razumevanju jezikovno-kulturnih razmer na Štajerskem. *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik. (Zora, 25). Maribor: Slavistično društvo. 43–56.
- –, 2003b: Slomškov jezikovni nazor in slog. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje : ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. (Obdobja, Metode in zvrsti, 20). Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi tuji jezik, Filozofska fakulteta. 669–682.
- –, 2004: Slovensko besedje v panonskem jezikovnem prostoru. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 28). Maribor: Slavistično društvo. 7–169.
- –, 2004a: Pisava zemljepisnih imen v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika : slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana, Pišecce: Društvo Pleteršnikova domačija. 50–59.
- –, 2004b: Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem : členitev jezikovne resničnosti*. (Obdobja, Metode in zvrsti, 22). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 179–189.
- –, 2004c: Prekmurski literarni jezik kratkopripovednih vrst v časopisu Prijatelj (1975–1879). *Slovenska kratka pripovedna proza : povzetki predavanj : summaries : rezjume dokladov*. (Obdobja, Metode in zvrsti, 23). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- –, 2005: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. (Zora, 33). Maribor: Slavistično društvo.
- –, 2005a: *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area : the history of the Slovene language*. Kraków: Universitas.

- –, 2005b: Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 53/1. 1–12.
- –, 2006: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovna predanost : akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek in Zinka Zorko. (Zora, 44). Maribor: Slavistično društvo, SAZU Ljubljana. 590–597.
- –, 2007: Slovensko-madžarsko besedno prepletanje v Agustičevem časopisu Prijatelj. *Studia Slavica Savariensia* 1/2 (VIII. nemzetközi szlavisztikai napok, 2006. május 26–27). Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, 211–220.
- –, 2008: Borovnjak in prekmurski knjižni jezik. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 55). Maribor: Slavistično društvo. 166–179.
- –, 2008a: Trubarjev gmajn jezik kot osnova za prvo slovensko knjižno normo. *Slavia Centralis* 2, 5–14.
- –, 2008b: Slovenski jezik od malonedeljske besede do ljutomerskega tabora. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1/2 (Maribor), 146–160.
- –, 2008/2009: Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija. Trubarjeva številka*, 4/56, 1/57, 199–209.
- –, 2009: Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1 (Maribor), 93–112.
- –, 2009a: Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 1, 199–209.
- –, 2009b: Slovenski jezik in Evropska zveza. *Slavia Centralis* 2 (Maribor), 7–23.
- –, 2010: *Prekmuriana : fejezetek a szlovén nyelv történetéből*. (Opera Slavica Budapestinensia, Linguae Slavicae). Budapest: Balassi kiadó.
- –, 2010a, Slovene standard language between the centre and the periphery. *Studia slavica Academiae Scientiarum Hungaricae = Studia Slavica Hungaricae* 55/2 (Budapest), 279–287.
- –, 2010b: Začetki jezikovne politike in načrtovanja v prekmurskem knjižnem jeziku 18. in 19. stoletja. *Muratáj* (Lendava), 118–126.
- –, 2011: Dvojnični razvoj slovenskega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem okolju = The Slovene language duality development in the Alpine and Pannonian linguistic environment. *Studia slavica = Slovanské studie* 15 (Ostrava), 193–201.
- –, 2011a: Zadnji (!) zaplet pred natisom Pavlove rokopisne slovnice. *Az igaz tanár úzenete : Pável Ágoston születésének 125. évfordulója tiszteletére : s tisztelettel a 125. születésének tiszteletére*. Ur. Gadány Károly, Marko Jesenšek. (Bibliotheca Slavica Savariensis, tom. 12). Szombathely. 69–85.

– –, 2011b: Osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik – med alpsko in panonsko slovensščino. *Globinska moč besede : red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. (Zora, 80). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. 234–250.

– –, 2011c: Ezikova politika i ideologija v slovenskoto panonsko ezikovo zemlišče. *Istina, mistifikacija, laža v slavjanskite ezici, literaturi i kulturi: sbornik s dokladi ot Desetite nacionalni slavistični četenija, posveteni na 90-godišnina ot roždenieto na prof. Svetomir Ivančev*. Sofija: Sofijski universitet Sv. Kliment Ohridski, Fakultet po slavjanski filologii, Katedra po slavjanski literaturi, Katedra po slavjansko ezikoznanie. 31–38.

– –, 2011č: Graz und seine Bedeutung für die Slavenistik (vom 16. bis Mitte 19. Jahrhunderts). *Graz und Slowenen. Sammelband zum gleichnamigen Symposium vom 20.–21. 5. 2010 an der Karl-Franzens-Universität Graz*. Dunaj, Graz, Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut, Institut für Slawistik Karl-Franzens-Universität Graz, ZRC SAZU Ljubljana. 81–95.

Marko JESENŠEK, (ur.), 1999: *Murkov zbornik. Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*. (Zora, 9). Maribor: Slavistično društvo.

– –, (ur.), 2002: *Evropsko leto jezikov. Sodobna slovenska književnost. Matija Murko*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 12). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

– –, (ur.), 2002a: *Nacionalno, regionalno, provincialno*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 13). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

– –, (ur.), 2003: *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

– –, (ur.), 2004: *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. (Zora, 28). Maribor: Slavistično društvo.

– –, (ur.), 2004a: *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 15). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Marko JESENŠEK, Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora, 3). Maribor: Slavistično društvo.

Marko JESENŠEK, Bernard RAJH, Zinka ZORKO (ur.), 2002: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika : ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. (Zora, 18). Maribor: Slavistično društvo.

Vida JESENŠEK, 1998: *Okkasionalismen : ein Beitrag zur Lexikologie des Deutschen*. (Zora, 2). Maribor: Slavistično društvo, Slovensko društvo učiteljev nemškega jezika.

– –, 1998a: Zur Leistung der okkasionellen Lexik im politischen Pressekommentar. *Mediendiskurse : Verbal-Workshop Graz 1996*. (Sprache im Kontext, Bd. 5). Frankfurt am Main: Lang. 133–140.

Eugen JÓNA, 1985: *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Janko JURANČIČ, 1961: *Kajkavsko narečje kao književni jezik u djelima Tita Brezovačkega*. Disertacija. Ljubljana.

– –, 1966: O leksiki v panonskih govorih. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 31–41.

– –, 1968: O kajkavskem narečju. *Svet med Muro in Dravo*. Maribor: Obzorja. 651–660.

– –, 1973: Nekaj značilnosti panonske leksike. *Študije o jeziku in slovstvu*. Murska Sobota: Pomurska založba. 94–112.

Franci JUST, 2000: *Med verzuško in pesmijo*. (Zbirka Podoba Panonije). Murska Sobota: Franc-Franc.

Kalendar Srca Jezušovoga. = Najszvetejšega Srzca Jezusovoga veliki kalendár za lüdsztvo (Szombotel). 1904–1944.

Monika KALIN GOLOB, 2003: Jezikovna kultura, jezikovno načrtovanje in evropsko združevanje. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. (Obdobja, Metode in zvrsti, 20). Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi tuji jezik, Filozofska fakulteta. 255–270.

Janoš KARDOŠ, 1837: *D. Luther Martina máli kátekismus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke*. V-Pestistámpani vu násztavi plem. Trattner-Károlyivoj.

– –, 1867: *ABC ali Návuk na píszejôcs-cstenyé za szlovenszke vucsevnicé vödáni*. V-Bécsi.

– –, 1870: *Nóve knige cstenyá za vesznicski sól drügi zlócs*. V-Büdiní.

– –, 1871: *Nóve ABC i zacsétne knige cstenyá za vesznicski sól prvi zlócs*. V-Büdiní.

– –, 1872: *Szlovenszke nove knige cstenya za vesznicki sól III. zlocs*. V-Büdiní.

– –, 1872: *Szlovenszke nove knige cstenya za vesznicki sól IV. zlocs*. V-Büdiní.

– –, 1899: *ABC zacsétne knige csténya za vesznicske solé*. V-Budapesti.

– –, 1941: *Krsztsanszke czerkevne peszmi*. Bethlehem.

France KIDRIČ, 1930: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. *Razprave znanstvenega društva v Ljubljani*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

– –, 1951: *Primož Trubar*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.

Jožef KLEKL st., 1919: *Dragi Slovenci*, *Novine* 33, 1.

Brigita KLUJBER VARGA, 2012: *Življenje, delo in pomen Avgusta Pavla v slovensko-madžarsko-avstrijskem prostoru*. Diplomski naloga. (Mentor prof. dr. Marko Jesenšek, somentorica prof. dr. Kollath Anna). Maribor: Filozofska fakulteta.

Matjaž KMECL, 2000: *Prve slovenske knjige. Commentarium. Katekizem 1550, Abecedarij 1550, Abecedarij 1555*. Faksimile. Monumenta slovenica X. Ljubljana: Slovenska knjiga.

Miroslav KOKOLJ, 1976: *Razvoj osnovnega šolstva v Prekmurju. Zgodovinski časopis*, XXX (Ljubljana), 37–46.

Rudolf KOLARIČ, Jože POGAČNIK, 1968: *Freisinger Denkmäler. Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia*. München.

Mihaela KOLETNIK, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. (Zora, 12). Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2003: *O besedju in slovensko-nemških jezikovnih stikih v panonskih govorih. Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik. (Zora, 25). Maribor: Slavistično društvo. 229–299.

– –, 2004: *O besedju in slovensko-nemških jezikovnih stikih v panonskih govorih. Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 28). Maribor: Slavistično društvo. 229–299.

– –, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. (Zora, 60). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Jernej KOPITAR, 1808: *Gramatik der Slavischen Sprache in Krain, Karnter und Steyer-mar*. Laibach.

Petr I. KÖPPEN, 1827: *Sobranie slovenskih pamjatnikov, nahodjašcihsja vne Rossii*. Kn. 1. *Pamjatniki sobrannye v Germanii*. Sanktpeterburg.

Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

Franc KOS, 1906: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II. knjiga*. Ljubljana.

Janko KOS, Franc JAKOPIN, Jože FAGANEL (ur.), 1996: *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: SAZU.

Milko KOS, Fran RAMOVŠ, 1937: *Brižinski spomeniki*. V Ljubljani.

Jožef KOŠIČ, 1833: *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike*, vödáni od Goszpona Szalay Imrea. Na Vandalszka Vüsza prenesseni po Kossics Jó'sefi, Gornjo-Szinicskom Plebánosi. V Grádci,

– –, 1845: *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov*. Najde sze v – Körmendíni.

– –, 1848: *Zgodbe vogrszkoga kralesztva*. V-Szombotheli.

– –, 1992: *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Ur. Marija Bajzek. Budimpešta: Košičev sklad.

Manca KOŠIR, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Fran KOVAČIČ, 1893: *Spomini na Prekmursko – 1893*. Ms 152. Rokopis.

– –, 1926: *Slovenska Štajerska in Prekmurje*. Ljubljana: Matica Slovenska.

– –, 1926a: Gradivo za prekmursko zgodovino. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 1–20.

Marija KOZAR MUKIČ, 1984: *Slovensko Porabje*. Gornji Senik–Ljubljana–Szombathely.

– –, (prev.), 1986: *Két nép hű fia /Beszélgetések Pável Ágostonról/*, *Zvesti sin dveh narodov /Pogovori o Avgustu Pavlu/*. Budapest, Szombathely.

– –, 1988: *Gornji Senik/Felsőszölnök*. Szombathely, Ljubljana

– –, 1996: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem*. Monošter-Szombathely.

Nikola S. KRAJAČEVIĆ, 1651: *Szveti evangeliomi*. Gradec.

Rudolf KRAJČOVIČ, 1971: *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo.

Sebastijan KRELJ, 1567: *Postila slovenska*.

Anton KREMPL, 1843: *Sveti nedelni ino svetešni evangeli*. V Gradci: pri Lajkamovih erbih.

– –, 1845: *Dogodivšine Štajerske zemle*. Gradec.

Mihael KUZMIČ, 1979/80: Kdo je avtor predgovora k Nouvemu zakonu iz leta 1771. *Jezik in slovstvo* 25/3. 85–90.

– –, 1981: *Predgovori Števana Küzmiča*. Ljubljana, Zagreb: Teološka fakulteta Matija Vlačić Ilirik.

Mikloš KÜZMIČ, 1780: *Krátká summa velikoga katekizmusza z-szpítávanyem, i odgovářjanyem mladoszti na návuk vu czaszarszki, i králeszki dr'sányaj*. V-Soproni, Stampana zpiszkmi Siefss Jó'sef Jánolfa.

- –, 1780a: *Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steti navcsiti, z-nikimi rejcsiczami navküpe pod prespan stampanya dáni*. V-Soproni, pri stampari Siefs József Jánosí.
- –, 1780b: *Szvéti evangyeliomi Pouleg Kalendárioma, Réda Rimfzkoga na Vfze Nedelne, i Szvétesnye Dní z-Obesinfzkoga fsvétoga Pifzma po zapouvidi Nyih gooszpostva i Náj Viffe Postüvanoga goszpouda Szily Jánosa, z-Gornyega Szopora, Prvoga Szombotel'fzkoga Püspeka, na Sztári Szlovenfzki Jezik, Po Postüvanom Gofzpoudi Küzmics Miklósi, Szvéto-ga Benedeka Fare Dühovniki, ino Okroglíne Szlovenfke Vice-Öspöröf'sa*. Obrnyeni, i fztroskom onoga nyih gofzpozftva püfpeka vö zoftampani. V-Soproni po Siefs Jó'sefi vu Leti 1780.
- –, 1781: *Pomoucs beté'snih, i mirajouc'sih: tou je: nike molitve, z-fterimi redovnik bete'snoga, ali mirajoucsega, i na fzmrt ofzodjenoga grejsnika more pomégati, po p. Küzmics Miklósi Sz. Benedeka fare dühovniki, i Szlovenfzke okroglíne v öfpöröf'si z-vogrfzkoga na szlovenszki jezik obrnyene, i z-pobo'snim fztroskom naj viffe postüvanoga gofzpodina Boros Stevana, szombotel'fzke sztolne czérkvi kanonika, i kántora vö zoftampane*. V-Soproni po Sies János Jó'sefi.
- –, 1783: *Kniga molitvena*. V-Soproni.
- –, 1790: *ABC kni'sicza na národní soul haszek. ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra*. Cum fpeciali Priv. Sac. Reg. Apoft. Mafest. Nezvézana valá 6. Krájczarov. V-Büdiní, Stampana z-kralefzkimi visnye Soule pifzkmi.
- –, 1796: *Sztároga, i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa Na fztari f'zlovenfzki Jezik obrnyena po Postüvanom Gofzpoudi Küzmics Miklósi, Szvéto-ga Benedeka Fare Dühovniki, ino Okroglíne Szlovenfke Vice-öspöröf'sa*. Stampana v-Szomboteli, pri Siefs Antoni vu leti 1796.
- –, 1804: *Szvéti evangyeliomi Pouleg Kalendárioma, Réda Rimfzkoga na Vfze Nedelne, i Szvétesnye Dní z-Obesinfzkoga fsvétoga Pifzma po zapouvidi Nyih gooszpostva i Náj Viffe Postüvanoga goszpouda Szily Jánosa, z-Gornyega Szopora, Prvoga Szombotel'fzkoga Püspeka, na Sztári Szlovenfzki Jezik, Po Postüvanom Gofzpoudi Küzmics Miklósi, Szvéto-ga Benedeka Fare Dühovniki, ino Okroglíne Szlovenfke Vice-Öspöröf'sa*. Obrnyeni, i fztroskom onoga Nyih Gofzpozftva Previfzikoga, i náj visse Postüvanoga goszpodina Herzan Ferencza, z-Harrassa grofa, Sz. R. Cz. Popa Kardinalissa, Dürgoga Szombotel'fzkoga Püspeka znouvc's vö zostampani. V – Szombothelyí, Po Siefs Anoni vu Leti 1804.
- –, 1813: *Sztároga, i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa Na fztari f'zlovenfzki Jezik obrnyena po Postüvanom Gofzpoudi Küzmics Miklósi, Szvéto-ga Benedeka Fare Dühovniki, ino Okroglíne Szlovenfke Vice-öspöröf'sa. z dopüfcsenyom Králežke Vifzoke soule Stamparie*. Sze najde v-Radgoni, pri Weizinger Aloysi.
- –, 1855: *Kniga molitvena*. V-Lendove. (11. natis izvirnika iz 1783 je pripravil Jožef Košič).

Števan KÜZMIČ, 1753: *Vöre krsztsánszke krátki návuk csíszte rejcsi bo'ze vözebráni i na nyem vfzejm vernim vu vfzákóm fzküsávanyi na podpéranye, vu nevouli na pomáganye, vu fzmrti na trouft, ino potomtoga na vekivecsni zvelicsanye. Pouleg nifteri fzem fzpodobni molitev ino pejszen, nazáj gori poczinprani.* V Halli 1753.

– –, 1771: *Nouvi Zákon ali testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics zgrcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi surdanszkom.* V Halli Saxonskoj.

Ivo LAPAJNE, 1937: *Razvojne smeri slovenskega novinarstva.* Ljubljana.

Lino LEGIŠA, 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva I, Do začetkov romantike.* Ljubljana: Slovenska matica.

Jože LIPNIK (ur.), 1998: *Volkmerjev zbornik.* (Zora, 1). Maribor: Slavistično društvo.

Tine LOGAR, 1975: *Slovenska narečja.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1996: *Rezijanski dialekt. Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave.* Uredila K. Kenda Jež. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 232–236.

Istvan LUKÁCS (ur), 1996: *A vend kérdés : válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából.* Budapest: Kossics Alapítvány/Košičev sklad.

János MELICH, 1902: *A hazai vend (szloven) nyelvű irodalom bibliográfiája, Magyar Könyvszemle.* Budapest.

Majda MERŠE, 1990: *Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove Zaveze. Razprave.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 163–179.

– –, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Aspect and aktionsart in the 16th century Slovene literary language.* Ljubljana: ZRC SAZU.

– –, 2001: *Glagolski vid v povezavi z načinom in naklonom v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana), 113–128.

– –, 2002: *Upoštevanje glagolskega oblikoslovja 16. stoletja v jezikoslovnih delih 19. in prve polovice 20. stoletja. Obdobja 18.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi tuji jezik, Filozofska fakulteta. 165–179.

– –, 2003: *Glagolski vid v stari knjižni prekmurščini in v osrednjem knjižnem jeziku. Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost.* Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 140–157.

– –, 2005: *Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V. Zbornik s simpozija 2005.* Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 49–69.

– –, 2008/2009: Oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slavistična revija. Trubarjeva številka*, 4/56, 1/57, 47–68.

– –, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja : razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. (Zbirka *Linguistica et philologica*, 23). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Majda MERŠE, Franc JAKOPIN, France NOVAK, 1992: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *Slavistična revija* 40/4, 321–340.

Majda MERŠE, Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Jožica NARAT, France NOVAK, Francka PREMK, 2006: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts. *Matthäus-Evangelium (1555). Paulus, Römerbrief (1560). Paulus-Briefe (1561, 1567). Psalter (1566). Neues Testament (1581–1582). Pentateuch (1578). Proverbia (1580)*. Ur. Jože Krašovec, Majda Merše, Hans Rothe. (Biblia Slavica, Ser. 4, Südslavische Bibeln, Bd. 3). Paderborn [etc.]: F. Schöningh, bd. 3,2: Kommentare. 99–325.

Marjanca MIHELIC, 1990: K madžarski slovenistiki od Avgusta Pavla dalje. *Slavistična revija*, 69–76.

Fran MIKLOŠIČ, 1879: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I. Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. Zweite Ausgabe, Dunaj.

– –, 1883: *Vergleichende Syntax*. Wien.

– –, 1884: *Die türkischen Elementen in den südost- und osteuropäischen Sprachen I*. Wien.

– –, 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Dunaj.

Jozef MISTRÍK, 1984: *Moderná slovenčina*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Marian MOLE, 1948: Z historii prasłowiańskiego ę w słoweńskim. *Rocznik Slawistyczny* 16, 24–27.

Ferenc MUKICS, 1993: *Magyar-Szlovén frazeológiai szótár*. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

– –, 1997: *Szlovén nyelvkönyv*. Francek Mukič, *Slovenska slovnica*. Szobathely, Sombotel: Zveza Slovencev na Madžarskem.

Mária MUKICS, 2003, *A Magyarországi Szlovének*. Press Publica, <http://www.vendvidek.com/k3e.html> (26. 3. 2011)

Katalin MUNDA HIRNÖK, 2000: Protireformacija v Porabju do konca 17 stoletja. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 169–176.

Anton Johann MURKO, 1832: *Teoretisch-praktische Slovenische Sprachlehre für Deutsche*. Gratz.

– –, 1833: *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch- Deutsches Handwörterbuch. I.../ Slovensko-Nemshki in Nemshko-Slovenski rozhni besednik. I.../ V Gradzi*.

Matija MURKO, 1899: Priloga Oblakovih navodil za slovensko dialektologijo. *Ant. knezova knjižica*. Matica slovenska.

Jožef MURŠEC, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. V Gradci.

August MUSIĆ, 1935: Značenje i upotreba participia u srpskohrvatskom jeziku. *Rad* 250, 127–157.

Ladislav NEČÁSEK, 1957: Staroslověnské dativní vazby participiální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií. *Slavia* 26 (Praha), 13–30.

Igor NĚMEC, 1957: K otazce staroslovenských participii praes. act. sloves dokonavých. *Slavia* 26, 1–12.

NN, 1725: *Abeczedarium Szlowenzko, za Drobno Detzo, von fepüscheno*.

Oto NORČIČ, 2000: Družbeno-ekonomski vidiki protestantskega gibanja in protireformacije v Prekmurju. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 43–56.

Franc NOVAK, Vilko NOVAK, 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.

France NOVAK, 2000: Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 213–229.

France NOVAK, Franc JAKOPIN, Majda MERŠE, 1996: Karakteristika besedišča slovenskih protestantov. *III. Trubarjev zbornik: ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 293–307.

Vilko NOVAK, 1935: Slovstveno delo Slovenske krajine. *Slovenska krajina*. Beltinci: Konzorcij (V. Novak). 34–39.

– –, 1937: Franc Ivanócy. *Prekmurska knjižnica I*. V Soboti. 29–57.

– –, 1940: Imre Agustics. *Slovenski jezik III/1–2* (Ljubljana), 188–190.

– –, 1958: Jožef Košič prekmurski pisatelj. *Razprave SAZU III*. Ljubljana. 16–25.

– –, 1968: Avgust dr. Pavel. *Jezik in slovstvo*, 127–130.

– –, 1968a: Avgust dr. Pavel. *Dialogi* (Maribor), 331–332.

- –, 1969: O slogu prve prekmurske knjige. *Slavistična revija* 17/2. 227–232.
- –, 1970: Življenje in delo Avgusta Pavla. *Razprave, Dissertationes VII. SAZU. Razred za filološke in literarne vede* (Ljubljana), 295–341.
- –, 1970a: Pismo Franca Temlina nemškim pietistom. *Slavistična revija* 18/3–4, 249–256.
- –, 1970b: Slovenska pesem iz leta 1774. *Slavistična revija* 18, 129–140.
- –, 1972: Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. *Slavistična revija* 20/1, 95–103.
- –, 1973/74: Prekmurske rokopisne pesmarice. *Jezik in slovstvo*, 212–217.
- –, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- –, 1978: Značaj in pomen prekmurskega slovstva. *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715–1919*. (Ur. Ivan Škafar). Ljubljana: SAZU.
- –, 1979: Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. *Slavistična revija* 27, 95–103.
- –, 1982: Viri prekmurske duhovnosti. *Znamenja* 2 (Maribor), 102–109.
- –, (ur.), 1985: *Ivanocyjev simpozij v Rimu*. Ljubljana: Slovenska bogoslovna akademija v Rimu.
- –, 1986: Etnološko delo Avgusta Pavla (1886–1946). *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana, 281–290.
- –, 1988: Po stoletnici Avgusta Pavla. *Stopinje*, 49–53.
- –, 1993: Jožef Košič, prekmurski pisatelj. Košičev jezik in slog. *Košič in njegov čas*. Budimpešta: Košičev sklad. 45–50.
- –, 1997: *Martjanska pesmarica*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- –, 2000: Spomini na dr. Avgusta Pavla. *Vestnik* (Murska sobota), 2000, št. 32–37 in 39 (10. 8.–14. 9 in 28. 9 2000), str. 11.
- –, 2004: *Zgodovina iz spomina. Polemika o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig/ Történelem emlékezetből. Polémia Zsiga Tibor Muravidéktől Trianonig című könyvéről*. Ur. Helena Ložar Podlogra in Oto Luthar. Ljubljana: Založba ZRC.
- –, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Novine: Glasilo Slovenske Krajine* (Lendava, Murska Sobota). 1913–1941.
- Novum Testamentum Graece et Latine. Textus latinus ex Vulgata versione Sixti V. P. M. jussu recognita et Clementis VIII. P. M. auctoritate edita repetitus*, 1887. Lipsiae: Bernhard Tauchnitz.

Vatroslav OBLAK, 1887: Trije slovenski rokopisi iz prve polovice 17. stoletja. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*, 259–315.

– –, 1889: Starejši slovenski teksti. c) Vinogr. zakon 1683. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*. 122–202.

– –, 1890: Doneski k historični slovenski dialektologiji. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*.

– –, 1891: Ital. slovar G. Alasia da Sommaripa. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*.

– –, 1894: Protestantske postile v slovenskem prevodu. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*.

– –, 1896: *Macedonische Studien*. Dunaj.

Irena OREL, 1999: Predložni sestav osrednjeslovenske, koroške, štajerske in prekmurske knjižne različice od srede 18. do srede 19. stoletja. *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik. (Zora, 8). Maribor: Slavistično društvo. 124–136.

– –, 2002: Historizem v sinhronih oblikoslovnih opisih 19. in 20. stoletja. *Obdobja 18*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi tuji jezik, Filozofska fakulteta. 201–217.

– –, 2008: Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark (1808) Jerneja Kopitarja in Primož Trubar. *Slavistična revija*, 115–132.

– –, 2008/2009: Trubarjevo besedje v Pleteršnikovem slovarju. *Slavistična revija. Trubarjeva številka*, 4/56, 1/57, 243–252.

Martina OROŽEN, 1988: Stari obredni jezik v Prekmurju in Porabju. *III. Nemzetközi szlavisztikai napok*. Szobathely. 93–106.

– –, 1973: Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 127–137.

– –, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobotna: Pomurska založba. 114–122.

– –, 1977: Aktivne participijske konstrukcije (primer srpskohrvatske interferencije u slovenačkom književnom jeziku). *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Beograd: Medunarodni slavistični centar SR Srbije. 123–143

– –, 1977a: Sekundarna derivacija prislovnega deležnika na -*é/-áje* v slovenskem knjižnem jeziku. *Nahtigalov zbornik*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

– –, 1988: Stari obredni jezik v Prekmurju in Porabju. *III. Nemzetközi szlavisztikai napok*. Szobathely. 93–106.

– –, 1989: Prekmurski knjižni jezik. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 37–60.

– –, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

– –, 1996a: *Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

– –, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora, 26). Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*. (Zora, 74). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Jasmina PAPIĆ, 2006: *Meje v glavah in državah. Vprašanja o porabskih Slovencih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Eugen PAULINY, 1983: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Pável Ágoston emlékkönyv. *Dunántúli Szemle, Vasi Szemle*, 1944. Szombathely.

Avzug PAVEL, 1909: *A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana (Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja)*. Budapest: Kiadja a magyar tudományos akadémia.

– –, 1942, *Vend nyelvtán*. Rokopisna slovnica prekmurskega jezika. Szombathely.

Jurij PEROVŠEK, 1996: *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan.

Fran PETRE, 1939: *Poskus ilirizma pri Slovencih : 1835–1849*. Ljubljana: Slovenska matica.

Maks PLETERŠNIK, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani: Knezoškofijstvo.

Breda POGORELEC, 1960–61: O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovnstvo* VI, 152–160.

– –, 1978/79: Slovenski jezik v ekonomski propagandi. *Jezik in slovnstvo* XXIV, 162–165.

– –, 1984: Novi pogledi na slovenski knjižni jezik. *Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih*. Wien: Institut für Slawistik der Universität Wien. (Wiener slawistischer Almanach. Sonderband, 13). 181–208.

– –, (ur.), 1986: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. *Obdobja* 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– –, 1993: Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih: zgodovina in sodobni vidiki. *Jezik tako in drugače*. Ljubljana. 1–17.

– –, 1996: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. *Jezik in čas*. Ljubljana. 41–62.

- –, 1998: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. *Slovenski jezik (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)*. Opole. 49–72.
- –, 2001: *Poročilo o delu Delovne skupine strokovnjakov za obravnavanje vprašanj s področja jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike*. Ljubljana.
- Marko POHLIN, 1765: *Abecedika: fa taifte, katiri 'e otlhejo Krajnsko brati nauzhiti*.
- –, 1768: *Kranyska Grammatica /.../. Laibach*.
- –, 1781: *Tu malu besedishe treh jezikov*. Laibach.
- –, 1783: *Kranyska Grammatica /.../. 2. verbeserte Auflage*. Laibach.
- –, 1789: *Abecedika ali Plateltof fa tifte, katiri 'e otte Krajfsku brati navzhiti*. V Lublani 1789.
- –, 2003: *Kraynska grammatika, Bibliotheca carnioliae. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi, ZRC SAZU.
- Majda POTRATA, 1994: *Pesništvo Leopolda Volkmerja*. Maribor: Kulturni forum.
- Andrej RAHTEN, 2002: *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Anton RAIČ, 1887: Peter Petretič. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*, 185–226.
- Božidar RAIČ, 1868: Črtice o Prekmurcih i njihovem govoru. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*, 57–84.
- –, 1869: Prekmurski knjižniki pa knjige. *Letopis Matice Slovenske (LMS)*, 57–84.
- Bernard RAJH, 1984: Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 38–49.
- –, 1984a: Vzhodnoštajerske slovnice iz prve polovice 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 299–309.
- –, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. (Zora, 19). Maribor: Slavistično društvo
- Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- –, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- –, 1986a: *Trubarjev svet*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- –, 1998: Dajnkov jezikovni nazor. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. (Zora, 3). Maribor: Slavistično društvo. 57–70.

Fran RAMOVŠ, 1920: *Historična gramatika slovenskega jezika*. Ljubljana: Društvo slušatelj filozofske fakultete.

–, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika – Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

–, 1935: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko založba.

–, 1935a: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Akademsko založba.

–, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Matevž RAVNIKAR, 1816: *Sgodbe Svetiga Pisma sa mlade ljudi. Is nemshkiga prestavil Mat. Ravnikar, desete shole zesarsek kraliev vuzhenik. Drugi del. Sgodbe noviga sakona. Od Kristusoviga rojstva, do njegoviga terpljenja*. V Ljublani.

János REGÖS, 1966: *Az elemeni nénépoktatásügy Vas megyében 1867–1890*. Szombathely.

Jakob RIGLER, 1965: Osnove Trubarjevega jezika. *Jezik in slovstvo*, 161–172.

–, 1968: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. *Svet med Muro in Dravo*. Uredil V. Vrbnjak. Maribor: Obzorja. 661–681.

–, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

–, 1986: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. *Razprave o slovenskem jeziku*. Ljubljana. 347–372.

–, 2001: *Zbrani spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mirko RUPEL, 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana.

(SAZU), 1992: *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. Monumenta Slovenica III*. Prva izdaja. Ljubljana: SAZU.

(SAZU), 2004: *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. Monumenta Frisingensia*. Tretja, dopolnjena izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU.

(SBL), 1925–1991: *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana.

John Leopold SCHMIGOZ, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*. Gratz.

Jan SEDLÁČEK, 1953: *Polovětné vazbey v slovanských jazycích*. (Disertacija.) Praha.

–, 1954: K otazce slovanských participií praes. act. a praet. act. I. *Slavia* 23, 509–526.

Števan SIJARTO, 1796: *Mrtvecsne peszmi stere szo szti sztári píszm vküp pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga národa zdaj oprvics*. Na fzvetloft dane, po S. S. P. S. Stampane v-Szomboteli pri Sziesz Antoni vu leti 1796.

– –, 1807: *Sztarisinsztvo i zvacinsinsztvo, szem szpodobnimi prilikami za volo, szvádbeni mladénczov*. S. L. D. V-Soproni, szpíszkmi: Sziesz Antona vu leti 1807.

Anton Martin SLOMŠEK, 1842: *Blashe ino Neshiza v nedelski sholi*. Celje.

Jožef SMEJ, 1975: *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*. (Inavguralna disertacija, delni natis). Maribor: Škofijski ordinariat.

– –, 1980: *Po sledovih zlatega peresa*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– –, 1997: Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu evangyeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

– –, 2001: Skrb dekana Vendela Ratkoviča in dekanijske komisije za čistejši jezik v Malem katekizmusu Mikloša Luttarja iz leta 1888. *Slavistična revija*, 85–93.

– –, 2002: Cerkev v Porabju. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana. 97–108.

Marijan SMOLIK, 1992: Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija. *Redovništvo na Slovenskem, Jezuiti*. Ljubljana. 180–188.

Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Druga izdaja. Ljubljana: Modrijan.

Jože STABEJ, 1954: Enu Mala Besedishe. *Slavistična revija*, 304–331.

Marko STABEJ, 1997: Seksizem kot jezikovnopolični problem. *XXXIII Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana, 57–68.

– –, 2000: Formalnopravno urejanje statusa slovenskega jezika. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 234–245.

Jan STANISLAV, 1967: *Dejiny slovenského jazyka*. Bratislava: Vyadatel'stvo slovenskej akademie vied.

– –, 1978: *Starosloviensky jazik I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Ljubomir STOJANOVIĆ, 1928–29: Značenje glagolskih participa. *Jugoslavenski filolog, knjiga VIII*, 1–12.

Fran SUŠNIK, 1929: *Prekmurski profili*. Ponatis izdaje iz leta 1929. Maribor: Pomurska založba 1998.

András Bertalan SZÉKELY, 1994: *Od Rabe do Mure. Narodnosti na obeh stranehmeje*. Monošter.

András Bertalan SZÉKELY, Francek MUKIČ (ur.), 1986: *Két nép hű fia /Beszélgetések Pável Ágostonról, Zvesti sin dveh narodov /Pogovori o Avgustu Pavlu/*. Budapest, Szombathely.

Franc ŠEBJANIČ, 1956: Dr. Avgust Pavel in njegovo delo. *Svet ob Muri* (Murska Sobota), 98–105.

– –, 1964: *Slovenska pisma madžarskega slavista Oskarja Asbótha*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– –, 1966: Novejši književno zgodovinski in kulturno politični razvoj v Prekmurju. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 139–145.

– –, 1967: Razvoj slovensko-madžarskih kulturnih stikov v luči znanstvenega sodelovanja Oskárja Ásbótha in Avgusta Pavla. *Avgust dr. Pavel*. Murska Sobota, Szombathely: Pomurska založba in Berzseny Dániel Megyei Könyvtát, 14–18.

– –, 1971: Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2 (Maribor), 159–165.

– –, 1974: Zgodovinski pomen dejavnosti Štefana Küzmiča pri utrjevanju protestantizma in nacionalnem osveščanju Slovencev na Ogrskem. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobota: Pomurska založba. 36–53.

– –, 1976: Štefan Küzmič in njegovo delo. Dopolnjena razprava iz *Zbornika Štefana Küzmiča*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– –, 1977: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Vanek ŠIFTAR, 1970: Madžarizacija in prekmurski tiski v začetku 20. stoletja. *Dialogi VI* (Maribor), 205–217.

– –, 1988: Ob stoletnici dr. Avgusta Pavla (Agoston Pavel) 1886–1986. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 13–26.

Ivan ŠKAFAR, 1970: Kovačičevi spomini na Prekmursko iz leta 1893. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 321–352.

– –, 1970a: Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku. *Kronika* 18, 39–43.

– –, 1970b: Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju. *Dialogi VI* (Maribor), 463–573.

– –, 1972: Jožef Borovnjak in Anton Trstenjak. *Slavistična revija* 20, 237–244.

– –, 1975: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Küzmiča. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2, 246–258.

– –, 1975a: Iz dopisovanja med škofom Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami (Ob 170-letnici Küzmičeve smrti). *Slavistična revija* 23/1, 2, 3–4, 87–112, 269–288, 468–493.

– –, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715–1919*. (Biblioteka 6). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

– –, 1978a: Gradivo k zgodovini uvedbe madžarščine v slovenske ljudske šole v Prekmurju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 100–114.

– –, 2004: Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju. *Ivanu Škafarju v spomin. Ob 20-letnici smrti duhovnika in zgodovinarja*. Ur. Vinko Škafar. Maribor: Postulatura. 15–106.

Vinko ŠKAFAR (ur.), 2004: *Ivanu Škafarju v spomin. Ob 20-letnici smrti duhovnika in zgodovinarja*. Maribor: Postulatura.

Đuro M. ŠKARIĆ, 1902: Tvorba i poraba participa (gerundija) prezenta aktiva i preterita aktiva I. u čakavskoj književnosti 15. i 16. stoljeća. *Nastavni vjesnik*, 10 (Zagreb), 1–32.

Stanislav ŠKRABEC, 1991: Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici. *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana. 323–343.

– –, 1991a: Jezikoslovna teorija Matije Čopa v abecedni vojni. *Slavistična revija* 39/4, 455–474.

– –, 1994: *Jezikoslovna dela 1*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica.

– –, 1994a: *Jezikoslovna dela 2*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica.

– –, 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica.

– –, 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica.

Olga ŠOJAT, 1975: Izbor iz starije hrvatsko-kajkavske književnosti. *Kaj IX–X* (Zagreb), 78–108.

Inka ŠTRUKELJ, 1993: Nekateri vidiki jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike. *Jezik tako in drugače*. Ljubljana. 41–55.

Peter ŠTUMPF, 2006: *Jožef Klekl st. (1874–1948) kot publicist v prizadevanju za ohranitev katoliške vere v Slovenski krajini (Prekmurju)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Salve.

Ivan TAVČAR, 1918: In necessariis unitas! *Slovenski narod*, 17. 10. 1918.

Ferenc TEMLIN, 1715: *Mali Katechismus, tou je tou krátki návuk vöre kerfchánfzke dávno nigda, po D. Luther Martonni z fzvétoga pi'ma vküp zebráni ino za drouvne Deczé volo spijžani. Zdaí pak na szlovenszki jezik prelofeni*. Stámpano v-Saxonii v-me'ti Halla imenüvanom po Zeitler Andrasi. Anno 1715.

Ágnes TILCSIKNÉ PÁSZTOR, 1986: *Pável Ágoston*. (Po bibliografiji Krajevszky Gizelle iz leta 1946). Szombathely: Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár.

France TOMŠIČ, 1955: Poglavlje iz slovenske historične sintakse. *Slavistična revija*, 56–67.

– –, 1956: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Zgodovina slovenskega slovstva I. Od začetkov do romantike*. Ur. Lino Legiša s sodelovanjem Alfonza Gspana. Ljubljana: Slovenska Matica.

Jože TOPORIŠIČ, 1967: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Jezikovni pogovori II*. V Ljubljani, 9–74.

- –, 1974: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.
- –, 1974a: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Založba Obzorja.
- –, 1980/81: Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*, 193–199.
- –, 1981: *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- –, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- –, 1984: *Slovenska slovnica*. Druga izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- –, 1987: *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja.
- –, 1988/89: K zgodovini slovenskega knjižnega jezika v SJ II. *Jezik in slovstvo*, 122–128.
- –, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- –, 1991a: Jezikoslovna teorija Matije Čopa v abecedni vojni. *Slavistična revija*. Ljubljana, 455–474.
- –, 1992: Tipološka oznaka (sodobnega) slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija*, 5–18.
- –, 1992a: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- –, 1997: Slovene as the language of an independent state. International Journal of the Sociology of Language. *The Sociolinguistics of Slovene*. Berlin–New York, 5–28.
- –, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- –, 2003: *Oblikoslovne razprave*. (Zbirka Linguistica et philologica). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Anton TRSTENJAK, 1910: Jožef Borovnjak. *Ljubljanski Zvon*, 158–159.
- –, 2006: *Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica*. Maribor: Pokrajinski arhiv.
- Primož TRUBAR, 1555: *Catechismvs*. Tübingen.
- –, 1555a: *Ta evangeli svetiga Matevsha*. Tübingen.
- –, 1557: *Ta prvi dejl tiga novega testamenta*. Tübingen.
- –, 1557a: *Ta slovenski koledar*. Tübingen.
- –, 1560 *Ta drugi dejl tiga novega testamenta*. Tübingen.
- –, 1577 *Noviga testamenta poslednji dejl*. Tübingen.
- –, 1582 *Ta celi novi testament*. Tübingen.

Natalija ULČNIK, 2006: Bleiweisova odprtost za vzhodnoslovensko besedje in življenje tega besedja do danes. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4 (Maribor), 114–128.

– –, 2007: Neologisms of the first Prekmurje newspaper Prijatelj. *Proceedings of LingO 2007* (Proceedings of LingO, vol. 2). Ur. Miltiadis Kokkonidis. Oxford: Faculty of Linguistics, Philology, and Phonetics, cop. 2008, 244–251. <http://www.ling-phil.ox.ac.uk/events/lingo/papers/natalija.ulcnik.pdf>.

– –, 2007a: Besedje Agustičevega časopisa Prijatelj v Slovarju stare knjižne prekmurščine. *Besedje slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 50). Maribor: Slavistično društvo. 164–176.

– –, 2008: Jezikovno- in političnonazorska ujemanja ter razhajanja med Borovnjakom in Agustičem. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 55). Maribor: Slavistično društvo. 180–193.

– –, 2008a: Imre Agustič v slovenski in tuji literaturi z vidika različnega vrednotenja njegovega delovanja. *Riječ* 14/2, 251–264.

– –, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja*. (Zora, 67). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

– –, 2009a: Vpliv Augustičeve publicistične dejavnosti na razvoj knjižne prekmurščine. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 7 (Ljubljana, Lawrence), 61–76.

– –, 2009b: Časopis Prijatelj kot prvi javni medij v prekmursko-porabskem prostoru. *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 20). Ur. Irena Novak-Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 150–160.

József VARGA, 2002: Medsebojni jezikovni vplivi. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika : ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh, Zinka Zorko. (Zora, 18). Maribor: Slavistično društvo. 222–224.

Radoslav VEČERKA, 1959: Ke genesi slovanských konstrukcí participia praes. act. a praet. act. I. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, Brno, oada jazykovidna* A7. 37–49.

– –, 1961: *Syntax aktivních participí v staroslověnětině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *27. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 17–27.

– –, 2009: Jezikovnopolitični vidik sodobne slovenske javne besede (Ob nacionalnem programu jezikovne politike). *Slavistična revija*, 617–626.

Anton VRATUŠA, 1974: Jezik »Nouvoga zákona« in »Svéti evangeliomov«. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobota: Pomurska založba. 54–75.

Viktor VRBNJAK, 2006: Anton Trstenjak med ogrskimi Slovenci. *Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, Narodopisna in književna črtica*. Maribor: Pokrajinski arhiv. 5–22.

Zakon o javni rabi slovenščine. Objava v Ur. listu RS: 86/04, dne 5. 8. 2004, stran 10418.

Ivan ZELKO, 1937: K zgodovini reformacije v Prekmurju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 112–122.

– –, 1974: Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 100–126.

– –, 1978: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. *Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije*. Maribor: Mariborski škofijski ordinariat. 103–119.

– –, 1996: *Zgodovina Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Jana ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, 2000: Jezikovno načrtovanje kot J"/JT v okviru EU. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 260–268.

Zinka ZORKO, 1993: Oblikoslovna analiza besedila Zobriszani Szloven i Szlovenka ... *Košič in njegov čas*. Budimpešta. 128–135.

– –, 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. (Piramida 3). Maribor: Kulturni forum.

– –, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. (Zora, 6). Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 28). Maribor: Slavistično društvo. 170–228.

– –, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. (Zora, 64). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Zinka ZORKO, Miha PAUKO (ur.), 2003: *Avgust Pavel*. (Zora, 23). Maribor: Slavistično društvo.

Andreja ŽELE, 2004: *Pregled delovanja Slavističnega društva Slovenije ob njegovi 60-letnici*. <http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/sds/zgod-sds.html>.

Imensko kazalo

A

Agustič (Agustich, Augustich),
Imre 22, 52, 67, 82, 97, 119,
128, 130, 220, 223–227,
229–231, 234, 236, 238,
239, 243, 249, 253, 254, 256,
260–269, 271, 272, 274–279,
281, 283–291, 308, 353

Ahačič, Kozma 16, 17, 35, 353, 368

Alasia da Sommaripa, Gregorio
18, 41

Andoljšek, Ivan 99, 107, 209, 222,
223, 353

Andronik, sv. 53

Angyal, Endre 195

Antauer, Evgen 144

Apostel, Ivan Anton 213, 353

Asbóth, János 177

Asbóth, Oszkár 134–141, 165,
173–190, 194, 353

B

Bagary, Jožef 105, 120, 201, 204,
220, 223, 353

Bajec, Anton 154

Bajzek (Lukač), Marija 69, 144,
148–151, 172, 230, 353, 354,
365

Bakoš, Mihal 22, 51, 56, 75, 82, 85,
86, 208, 220, 229, 261, 354

Bánffy, Štefan 218

Barla, Mihal 51, 82, 86, 87, 92, 94,
97, 102, 221, 233, 261, 354

Basar, Jernej 35, 46, 89

Baša, Ivan 7, 63, 197, 204, 205,
254, 256

Baš, Franjo 201, 237, 354

Belić, Aleksandar 346, 354

Bel, Matej 74

Benkovič, Josip 354

Benkovič, Štefan 204

Bernard Mariborski 93

Bernolak, Anton 77, 78

Bezlaj, France 21, 215, 216, 354

Bleiweis, Janez 143

Bohorič, Adam 10, 17, 31, 35, 51,
56, 69, 78, 84, 89, 90, 93, 123,
354

Bopp, Franz 354

Borko, Božidar 8, 123–133, 354

Borovnjak, Jožef 7, 10, 11, 20, 31,
63, 65, 92, 108, 111, 113–122,
130, 204, 252, 258, 261, 354

Borsa, Gedeon 21, 354

Breznik, Anton 70, 141, 147, 148,
153–156, 158, 159, 170, 230, 337,
354, 355

Broch, Olaf 136

Brückner, Aleksander 124, 355

Brugmann, Karl 355

Brumen, Nikica 134, 355

C

Caf, Oroslav 41, 118, 213, 214, 216, 355

Cankar, Ivan 194, 196

Cigale, Matevž 213, 214, 216, 355

Cipot, Jurij 220

Ciril in Metod 8, 20, 21, 25, 49, 53, 54, 57, 72, 73, 76, 83, 124, 132, 196, 204, 322

Courtenay, Boudouin de 43

Cusani, Josephus 312

Č

Čandik, Janez 35

Čaplovič, Ján 73, 355

Čebul, Andrej 213–215, 217, 355

Čebulj, Regalat 355

Čop, Matija 9, 10, 15, 22, 27–30, 33, 36, 38, 47, 58, 79

D

Dajnko, Peter 10, 11, 15, 24, 27, 31, 32, 34, 35, 41, 43, 45, 47–49, 67, 70, 74, 113, 143, 213, 216, 222, 227, 229, 326, 345, 355

Dalmatin, Jurij 9, 10, 16–20, 22, 25, 26, 28, 29, 31, 35–37, 42, 47, 51, 52, 56, 64, 66, 69, 74, 75, 78, 84, 85, 89, 90, 91, 96, 111, 123, 142, 208, 214, 227, 307, 312, 313, 325, 326, 337, 338, 355

Daničić, Đuro 324

Deodorik, škof 53

Dobrovský, Josef 75

Docen, Joseph 355

Dolenc, Ervin 355

Doležal, Pavl 74

Dolar, Darko 355

Dular, Janez 355

Dvořak, Emil 356

E

Erjavec, Fran 220, 224, 225, 356

F

Faganel, Jože 364

Felbiger, Ignaz 209

Filipič, Vekoslav 236

Filo, Jože 134, 356

Flisar, Janoš 102, 109

Ftičar, Jože 22, 356

Fujs, Metka 150

G

Gadány, Károly 149, 361
 Gaj, Ljudevit 9, 30, 36
 Gantar, Kajetan 93
 Gardony, Geza 205
 Géfin, Gyula 196, 197
 Glavan, Mihael 65, 356
 Grdina, Igor 18, 19, 356
 Greenberg, Marc L. 140, 144, 146,
 147, 149–151, 172, 356
 Grivec, Franc 54, 356
 Grosman, Meta 356
 Grósz, József 196
 Gruden, Josip 356
 Gspan, Alfonz 377
 Gumilar, Franjo 218, 219, 357
 Gutsman, Ožbalt 28, 33, 41, 47
 Gyulay, Pál 58, 233

H

Habovštiak, Anton 78, 357
 Hadrian II., papež 54
 Hadrovics, Laszlo 21, 354, 357
 Heinrich, Gusztáv 177, 178
 Hercigonja, Eduard 21, 357
 Hipolit, oče 35, 46, 87, 89, 313, 314
 Hodža, Michal Miloslav 77
 Horčička, Daniel Sinapius 74
 Horvat, Ines 106, 357
 Hozjan, Andrej 149, 151, 160, 163,
 353

Hrabowsky, György 306
 Hren, Tomaž 87
 Hudej, Sonja 357
 Hurban, Jozef Miloslav 77

I

Ilešič, Fran 179, 181, 187, 215, 357
 Illyés, Gyula 192
 István, Nyomárkay 359
 Ivanocy, Franc 7, 10, 20, 63, 65,
 103–105, 107, 119, 121, 122,
 127, 143, 201, 204, 205, 236,
 240, 241, 249, 254–256, 258,
 357
 Ivanocy, Jožef 119

J

Jagić, Vatroslav 21, 54, 55, 124,
 136, 137, 139, 357
 Jakopin, Franc 68, 364, 368, 369
 Jakop, Tjaša 151, 160, 163, 353, 357
 Janez Pavel II 203
 Janežič, Anton 27, 28, 141, 153,
 154–156, 158, 159, 171, 213,
 230, 357
 Japelj, Jurij 26–29, 36, 47, 74, 79,
 90, 111, 325, 326, 337, 338,
 357
 Jarnik, Urban 41, 213, 338
 Jelínek, Miroslav 357
 Jembrih, Alojz 55, 56, 358
 Jesenak, J. 75

- Jesenšek, Marko 14, 16, 22–24, 27, 31–35, 38, 41, 43, 45, 48, 58–60, 62, 63, 65–67, 69, 70, 78, 79, 89–93, 97, 101, 103, 105, 108, 110–112, 119, 135, 142–144, 149–151, 160, 161, 163, 171, 172, 208, 209, 214, 223, 227, 228, 237–239, 243, 245, 249, 250, 252–255, 275, 284, 286, 287, 292, 308, 353, 358–362, 364, 373, 379, 380
- Jesenšek, Vida 248, 268, 290, 362, 363
- Jóna, Eugen 77, 78, 363
- Jungmann, Josef 77
- Jurančič, Janko 259, 363
- Jurčič, Josip 27, 218
- Just, Franci 150, 151, 363
- K**
- Kalin Golob, Monika 83, 363
- Karadžić, Vuk 36
- Kardoš, Janoš 20, 23, 59, 87, 95, 102–105, 107–110, 112, 116, 143, 220, 222, 223, 229–234, 238, 249, 252, 261, 285–287, 291, 308, 321, 363
- Kastelec, Matija 35, 46, 89
- Kemény, Gáborja 193
- Kidrič, France 69, 75, 363, 364
- Kiss, Gyula 195
- Klekl, Jožef (Jozsef) st. 10, 20, 52, 63, 82, 105, 122, 127–130, 132, 173, 188, 196, 201, 204, 234, 236, 237, 239, 240, 242–244, 246, 248, 254–258, 260, 273, 364
- Klekl, Jožef ml. 63, 127, 254, 256
- Klemenc, Alenka 149, 151, 160, 163, 353
- Klujber Varga, Brigita 136, 138, 172, 173, 364
- Kmecl, Matjaž 121, 364
- Kocelj, knez 20–23, 25, 49, 72, 83, 124, 132, 204
- Kočevar, Štefan 143
- Kokkonidis, Miltiadis 379
- Kokolj, Miroslav 209, 221, 364
- Kolarič, Rudolf 154, 364
- Koletnik, Mihaela 135, 149, 151, 160, 163, 353, 357, 359, 360, 364, 371
- Kollár, Ján 77
- Kollath, Anna 151, 160, 163, 353, 364
- Kopitar, Jernej 10, 15, 25, 27, 29, 30, 33, 34, 36, 38, 47, 55, 58, 65, 79, 87, 326, 345, 364
- Köppen, Petr I. 364
- Korošec, Tomo 87, 364
- Kos, Franc 124, 364
- Kos, Janko 364
- Kossuth, Lajos 103, 104, 105
- Košič, Jožef 11, 20, 22, 31, 47, 51, 52, 57, 63–65, 82, 97, 98, 114, 121, 127, 129, 141, 171, 200–202, 204, 218, 220, 222, 229–231, 243, 249, 252, 254, 258, 261, 283, 286, 287, 291, 308, 321, 365, 366, 370
- Kos, Milko 364
- Košir, Manca 365
- Kovacs, Attila 151, 160, 163, 353

Kovačič, Fran 116, 117, 119–121, 219, 365
 Kovač (Kovats), Števan 102, 236
 Kozar, Lojze 198
 Kozar Mukič, Marija (glej še Mukics, Mária) 149–151, 172, 365
 Krajačević, Nikola Sartorius 52, 132, 341, 365
 Krajčovič, Rudolf 365
 Krajevszky, Gizelle 134, 377
 Krašovec, Jože 368
 Krek, Janez Evangelist 117
 Krelj Sebastijan 10, 16–20, 25, 28, 29, 31, 35, 41, 46, 47, 51, 56, 75, 78, 87, 89, 123, 142, 218, 365
 Krempl, Anton 41, 48, 227, 275, 283, 345, 365
 Krman, Daniel 74
 Kūhar, Alojzij 256
 Kūhar, Števan 127, 140, 204, 236
 Kulcar, Jurij 218
 Kumerdej, Blaž 209, 214, 222
 Kūzmič, Franc 134, 236
 Kuzmič, Mihael 97, 307, 365
 Kūzmič, Mikloš 7, 10, 11, 20, 22, 31, 47, 51, 52, 57, 82, 85, 91–93, 95, 97–100, 111, 112, 114, 121, 127, 200, 201, 204, 205, 208, 209, 211–217, 220–222, 228–230, 243, 249, 254, 258, 261, 268, 365, 366
 Kūzmič, Števan 7, 10, 11, 15, 20, 22, 24–27, 31, 38, 41, 47, 49, 51, 52, 56–58, 60, 62–71, 73–75, 78, 79, 82–86, 91, 92, 94–97,

102–104, 109, 111, 112, 127, 132, 138, 141, 142, 171, 172, 179–181, 189, 200, 201, 204, 208, 211, 221, 222, 226, 234, 239, 243, 245, 249, 254, 255, 258–261, 273, 285, 292, 297, 306, 314, 337, 338, 367

L

Lapajne, Ivo 237, 255, 367
 Legan Ravnikar, Andreja 368
 Legiša, Lino 367, 377
 Levstik, Fran 27–29, 213, 286, 287, 313, 314
 Lipnik, Jože 43, 359, 367
 Logar, Tine 43, 135, 367
 Ložar Podlogra, Helena 106, 370
 Lukač, Stjepan (Lukács Istvan) 106, 354, 359, 367
 Lūlik, Števan 220, 222, 229
 Luthar, Adam 102, 109, 236
 Luthar, Oto 106, 149, 151, 370
 Luther, Martin 18, 56, 92, 102, 108, 218, 236, 306
 Luttár, Miklós 185

M

Majar Ziljski, Matija 33, 36, 41
 Matjaž, kralj 204
 Megiser, Hieronymus 69, 89, 123
 Melanchton, Philip 90
 Melich, János 106, 137, 141, 180, 307, 367

Merše, Majda 35, 68, 326, 367–369
Merzinger, Jožef Martin 213
Metelko, Franc Serafin 27, 48, 326,
338, 345
Mihal, Vanečaj 83
Mihelič, Marjanca 134, 136, 368
Miklošič, Fran 28, 55, 124, 141,
171, 177, 187, 213–216, 314–316,
320, 329, 341, 345, 368
Mikola, Sándor 106, 107, 144, 172,
173, 236
Mistrík, Jozef 72, 368
Modrinjak, Štefan 48
Mole, Marian 64, 368
Mukics, Mária (glej še Kozar
Mukič, Marija) 105, 368
Mukič, Francek (Mukics Ferenc)
134, 141, 144, 145, 368, 375
Munda Hirnök, Katalin 66, 368
Murko, Anton Johann 29, 34, 41,
43, 48, 49, 213–215, 227, 369
Murko, Matija 24, 47, 48, 213, 214,
216, 369
Murkovič (Murkovics) János 105,
220, 223, 229
Muršec, Jožef 41, 227, 338, 369
Musić, August 324, 346, 369

N

Narat, Jožica 368
Navratil, Ivan 55
Nečásek, Ladislav 369
Němec, Igor 329, 369

Norčič, Oto 70, 369
Novak, David 75
Novak, Franc 369
Novak, France 64, 65, 68, 368, 369
Novak-Popov, Irena 379
Novak, Vilko 23, 38, 56, 58, 65, 70,
73–77, 83, 85, 91–94, 98, 102,
106, 107, 112, 113, 126, 134,
137, 141–147, 161, 164, 198, 201,
204, 205, 216, 217, 228, 233,
236, 254, 257, 258, 264, 275,
284–286, 307, 369, 370
Nyomarkay, Istvan 150

O

Oblak, Vatroslav 136–139, 371
Orel, Irena 371
Orožen, Martina 14–20, 24, 25,
29, 31, 34–37, 39, 43, 45, 47, 58,
62, 65, 68, 69, 76, 89, 90, 92,
98, 103, 111, 125, 129, 135, 142,
200, 201, 203, 208, 228, 234,
245, 249, 254, 292, 309, 312,
314, 317, 320, 322, 331, 336,
345, 371, 372

P

Paglovec, Miha Frančišek 89, 90
Palkovič, Juraj 77
Papić, Jasmina 107, 372
Parhamer, Ignaz 48
Pauko, Miha 357, 360, 380
Pauliny, Eugen 73, 76, 77, 372

Pavel, Avgust (Pável Ágoston) 8, 60, 101, 112, 129, 134–141, 143–149, 152–162, 164, 165, 171–173, 179, 181, 189, 193, 194, 196–200, 204, 205, 228, 230, 294–296, 353, 372

Pavel, Judita (Pável Judit) 149–151, 173, 191

Perovšek, Jurij 372

Petőfi, Sándor 58, 233

Petre, Fran 36, 372

Plečnik, Jože 204

Pleteršnik, Maks 118, 141, 171, 190, 213–216, 372

Podhradský, Ján 76

Pogačnik, Jože 364

Pogorelec, Breda 19, 64, 70, 326, 372, 373

Pohlin, Marko 15, 18, 33, 36, 47, 90–92, 98–101, 213, 214, 231, 373

Popovič, Ivan Žiga 27

Poszonec, Marija 107

Potrata, Majda 373

Požar, Lovro 117, 118

Premk, Francka 368

Prešeren, France 27–30, 36

Pribina, knez 21, 124

Primic, Janez Nepomuk 15, 24, 34, 48, 67

Prohaska, Otokar 198

Pusztai, Jozef 204, 236

R

Rac, Jurij 218

Rahten, Andrej 373

Raič, Anton 55, 373

Raič, Božidar 117, 118, 141, 171, 373

Rajh, Bernard 32, 34, 43, 135, 359, 362, 373, 379

Rajhman, Jože 15, 65, 66, 69, 89, 373

Ramovš, Fran 55, 139, 140, 148, 364, 374

Rastislav, knez 21

Ratkovič, Vendel 63, 204

Ravnikar, Matevž 27, 38, 58, 79, 322, 338, 345, 374

Razlag, Radoslav 143

Regös, János 105, 374

Ribay, Jur 75

Rigler, Jakob 18, 25, 32, 48, 70, 135, 374

Rižner, Vid 11, 31

Rogerij, oče 35, 89

Romuald, oče 35

Rosalino, Franz von Paula 337

Rothe, Hans 368

Rupel, Mirko 154, 374

S

Sabar, Jakob 229

Sakovič, Jožef 63

Sardenko, Silvin 196

- Schmigoz, John Leopold 374
Schönleben, Janez Ludvik 35
Schütz, F. Anton 213
Sedláček, Jan 323, 324, 329, 331, 334, 339, 341, 347, 374
Serpilius, Samuel Wilhelm 75, 306, 307
Sever, Mihael 10, 22, 31, 56, 84, 95, 97, 261, 307
Sijarto, Števan 95, 97, 109, 261, 374, 375
Simonič, Franc 122
Simonyi, Zsigmond 183, 184, 190
Skalar, Adam 89
Sket, Jakob 28, 141, 153–155, 158, 159, 171, 357
Slavec Gradišnik, Ingrid 149, 151, 160, 163, 353
Slavič, Matija 106
Slomšek, Anton Martin 24, 28, 29, 41, 43, 47, 48, 97, 220, 227, 286, 375
Smej, Jožef 63, 64, 91, 98, 112, 118, 173, 196, 200–205, 237, 250, 254, 257, 375
Smole, Vera 357
Smolik, Marijan 375
Snoj, Marko 21, 375
Sobočan, Drago 203
Spangenberg, Johanes 218
Stabej, Jože 214, 215, 375
Stabej, Marko 356, 375
Stanislav, Ján 20, 21, 77, 375
Steiner, Štefan 198
Steržiner, Ahac 35
Stojanović, Ljubomir 324, 375
Sušnik, Fran 102, 103, 375
Svetec, Luka 33, 36
Svetokriški, Janez 15, 28, 29, 35, 46, 89
Svetopolk 21
Szalay, Imre 365
Székely, András Bertalan 134, 141, 145, 375
Szily, János 85, 91, 93, 98, 100, 112, 204, 221, 222, 249, 366
Szinnyei, István 176, 183, 184, 189
- Š
- Šafárik, Pavel Jozef 77
Šebjanič, Franc 70, 73–75, 102, 105, 134, 137, 144, 145, 161, 306, 307, 375, 376
Šerf, Anton 11, 31, 345
Šiftar, Vanek 134, 135, 142, 144–146, 160, 254, 256, 376
Škafar, Ivan 22, 63, 91, 92, 98–102, 113, 114, 117–121, 201, 204, 208, 219, 222, 236, 240, 241, 249, 250, 255, 307, 370, 376, 377
Škafar Vinko 119, 121, 377
Škarić, Đuro M. 315, 316, 320, 341, 347, 377
Škrabec, Stanislav 7, 27–29, 41–50, 136–140, 181, 189, 312–314, 336–338, 377
Šlebinger, Janko 102, 112
Šmigoc, Janez Leopold 41
Šojat, Olga 377

Šolar, Jakob 154

Štrekelj, Karel 140, 141, 177, 179,
185, 214

Štrukelj, Inka 356, 377

Štumpf, Peter 106, 237, 377

Štúr, L'udevít 77, 78

T

Tákacs, R. István 236

Tavčar, Ivan 377

Temlin, Ferenc 10, 24, 31, 51, 56,
57, 66, 83, 84, 91–95, 97, 102,
111, 142, 152, 164, 198, 208,
209, 218, 221, 236, 254, 261,
284, 307, 377

Terplan, Aleksander 41, 47, 180,
229, 261, 297

Tilcsikné Pásztor, Ágnes 134, 377

Tomšič, France 33, 89, 317, 318,
319, 335–338, 340–342, 347,
377

Toporišič, Jože 30, 32, 36, 47, 63,
89, 90, 111, 112, 135, 154, 312,
337, 355, 360, 377, 378

Torkoš, Jožef (Torkos Jo'zef) 96,
307

Tot, Tihomir 198

Trstenjak, Anton 63, 113, 116, 119,
120, 121, 239, 378

Trubar, Primož 10, 11, 15–20, 22,
25, 28–31, 35, 37–39, 41, 42,
46–48, 51, 56, 62–71, 75, 78, 84,
85, 89, 91, 92, 94, 96, 104, 111,
115, 121–123, 142, 209, 227, 234,
236, 284, 307, 313, 322, 378

U

Ulčnik, Natalija 149, 151, 160,
163, 236, 239, 261, 284, 353,
379

Unuk, Drago 135

V

Valvazor, Janez Valkard 36

Varga, József 379

Večerka, Radoslav 341, 343, 379

Vičar, Branislava 160, 163, 353

Vidovič Muha, Ada 84, 360, 363,
379

Viski, Károly 193

Vodnik, Valentin 213, 214, 236,
284, 285, 326

Volkmer, Leopold 41, 48, 49

Vondrák, Václav 141

Vörösmarty, Mihály 58, 233

Votek, Janez 106

Vramec, Antun 55, 56

Vratuša, Anton 91, 112, 149, 151,
160, 201, 205, 307, 308, 335,
340, 380

Vraz, Stanko 9, 22, 30, 36, 46

Vrbnjak, Viktor 112, 113, 374,
380

W

Weintzinger, Aloys 114

Wolf, Anton Alojzij 338

Z

Zelko, Ivan 103, 106, 204, 380
Zemlič, Stefan 121
Zemljak, Melita 135
Zemljarič Miklavčič, Jana 380
Zlobycki, Josef Valentin 27
Zorko, Zinka 135, 149, 151, 160,
163, 203, 228, 353, 354, 357,
359–362, 364, 371, 379, 380
Zrinski, Petar 55
Zsiga, Tibor 106

Ž

Žbül, Franc 114
Žele, Andreja 380
Žižek, Marko 118–121

Bil je vodja enega mednarodnega in štirih domačih raziskovalnih projektov ter član enega mednarodnega raziskovalnega projekta. Je glavni in odgovorni urednik mednarodne revije *Slavia Centralis*, član uredniških odborov revij *Studia slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, član časopisnega sveta *Slavistične revij*, član uredniškega sveta revije *Bosanski jezik*; bil je član uredniškega odbora revije *Slovenščina v šoli*. Je urednik mednarodne knjižne zbirke Zora, v kateri je izšlo 90 monografij.

Sodeluje v več odborih, komisijah in svetih: (bil) je predsednik (2009–2012) in član (2005–2009, 2012–) Strokovne komisije za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo; član parlamentarne Delovne skupine za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko (2001–2004); predsednik Slavističnega društva Maribor (1995–1999); predsednik Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (2000–2004); predsednik Strokovnega odbora pri Komisije Maksa Pleteršnika (2000–); član Sveta Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik (2004–); član Komisije za pospeševanje slovenščine na tujih univerza (1999–); član komisije za mednarodno sodelovanje pri Ministrstvu za zunanje zadeve (2006–2010); član slovenske nacionalne komisije UNESCO pri Ministrstvu za visoko šolstvo znanost in tehnologijo (2006–2010).

Leta 2009 je za znanstveno in raziskovalno delo prejel najvišje državno priznanje *Zoisovo nagrado za vrhunske znanstvene in raziskovalne dosežke na področju slovenskega jezika*. Leta 2011 mu je Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podelila posebno priznanje za prispevek k delu Slavističnega društva Slovenije in za znanstvenoraziskovalno odličnost.

Monografija pokriva najpomembnejša poglavja iz razvoja prekmurskega jezika od njegovega nastanka (Temlin, 1715) do prevoda svetega pisma (Š. Küzmič, 1771), katoliškega nadaljevanja (M. Küzmič) in razvoja v 19. stoletju. Pomembno spoznanje je, da se je prekmurski knjižni jezik sredi 19. stoletja poenotil z osrednjeslovenskim; v Prekmurju so tak naravni razvoj sprejeli katoliški pisci, medtem ko so protestanti vztrajali v pokrajinskosti vse do konca prve svetovne vojne. Jesenšek tako odpira aktualno in pomembno vprašanje za znanost, saj v tem prepoznava nastavke za neznanstveno vendsko teorijo, ki jo ovrže z analizo jezikovnih razmer v Prekmurju. Za nadaljnje jezikovne raziskave je pomembno, da Kardoševega vztrajanja pri prekmurskem jeziku v knjigi po poenotenju slovenske knjižne norme ne razlaga za jezikovno zablodo in odklon od pozitivne razvojne smeri slovenskega jezika, ampak njegovo držo sociolingvistično analizira in jo pokaže v luči takrat še prikritih madžarizacijskih pritiskov: ne kot odločitev za Madžarsko in proti Sloveniji, ampak kot odločitev za preživetje protestantizma v Prekmurju.

Akad. red. prof. dr. Zinka Zorko

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru